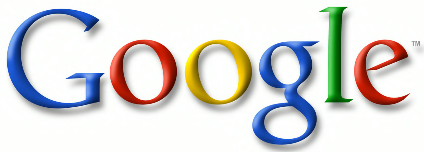
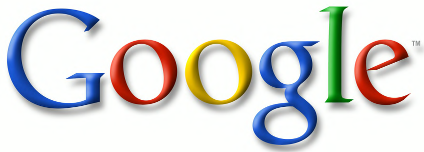

ILLUSTRERAD

VERLDSHISTORIA

UTGIFVEN AF

ERNST WALLIS.

6 Y

TREDJE DELEN.

MEDELTIDENS HISTORIA.

UTARBETAD AF

FREDRIK FEHR, R. GEETE, S. F. HAMMARSTRAND, C. R. NYBLOM,
C. T. ODHNER, RUDOLF TENGBERG, ERNST WALLIS
OCH TH. WESTRIN.

MED 4 KARTOR OCH 213 ILLUSTRATIONER.

STOCKHOLM
CENTRAL-TRYCKERIETS FÖRLAG.

STOCKHOLM, CENTRAL-TRYCKERIET, 1877.

Tredje delens innehåll.

Text:

Medeltidens historia.

Tredje tidehvarfvet.

Från korstågens slut och påfveväldets började förfall till Amerikas upptäckande (omkr. 1300—1492).

Stamtaflor:

Illustrationer:

Kartor:

Tredje delen är utarbetad af följande författare:

Saluhall. Miniatyr från 1400-talet.

1. Riddare.
Efter en miniatyrbild från slutet af elfte århundradet.

MEDELTIDENS HISTORIA.

Inledning.

Den stora folkrörelse, som under loppet af det femte århundradet medförde det vestromerska rikets upplösning och fall, bildar öfvergången till ett nytt tidskifte i menskligheten häfder. Den gamla civilisationen, som i det romerska verldsriket erhållit sin storartade sammanfattning och afslutning, hade uttömt sina krafter och befann sig redan länge i ett tillstånd af städse fortgående aftyning, då öfver det vestra området för denna bortdöende civilisation den fruktansvärda storm bröt lös, som der framkallade den afgörande dödskampen. Det vestromerska rikets länder företedde vid denna tid en sorglig anblick. Barbariska härskarors ödeläggande plundringar i förening med den ständigt växande skattebördans olidliga tunga och ett sniket embetsmannaväldes hänsynslösa utpressningar hade bragt invånarne i den

yttersta nöd och på ett förfärande sätt minskat deras antal; många städer stodo öde, åkerfälten lågo oodlade och fordom blomstrande ängder voro förvandlade till ödemarker. I synnerhet var tillståndet bedröfligt i Italien, hvarest redan från den romerska republikens sista tider jordbruk och folkmängd städse aftagit. Den romerske biskopen Gelasius (död 496) yttrade i ett bref, att i Tuscien (Toscana) och de angränsande landskapen kunde man numera knappast varsna en menniska. Huru mycken öfverdrift än må ligga i detta yttrande, så är det dock utan tvifvel betecknande för tillståndet på den tiden.

Den kristna samtiden, som såg det hastigt växande förfallet, var djupt genomträngd af aningen, att en »åldrande» verld nu gick att nedstiga i sin grift. Men den satte denna aning i samband med de förste kristnes tro på en snart stundande undergång af hela den synliga verlden och hoppet på ett bättre lif i en tillkommande och trodde sig i hvad den sjelf upplefde se bekräftelsen härpå, »början på slutet». Ty att denna utlofvade och bortdöende verld skulle komma att pånyttfödas och föryngras just af de »barbarer», som blott tycktes vara de af försynen utkorade redskapen för den gudomliga straffdomen öfver ett urartadt slägte, det föll då ingen in. Och de samhällsförhållanden, i hvilka man lefde, syntes i sjelfva verket så tröstlösa, att man med sina förhoppningar fann sig uteslutande hänvisad till den ideala verld, de »nya himlar» och den »nya jord», hvarom den heliga skrift talade. Först en sen efterverld blef det beskärdt att inse, att det blott var den redan utlefvade antika verlden som, efter att hafva fylt sin uppgift, afträdde från den verldshistoriska skådebanan för att der gifva rum för en ny och högre form af mensklig utveckling.

Det är en ny stam, som nu går att öfvertaga hufvudrolen i det verldshistoriska dramat: det är de *germaniska* folken, som genom sin beröring med det *romerska* riket och sin blandning med befolkningen i dess provinser, men framför allt genom den kristna kyrkans mäktiga inflytelse emottaga väckelsen till en högre odling och genom sina naturanlag tyckas vara särskildt egnade till lämpliga redskap för förverkligandet af den kristna personlighetsprincipen. Detta af kristendomen utsådda frö till en ny och högre utveckling fann nemligen en för sig passande jordmån först i den friska sedliga kraft, den djupa innerlighet och den starka känsla af personligt värde och sjelfbestämning, som af ålder utgjorde grunddrag i det germaniska skaplynnet, och som de germaniska folken efter hand äfven inympade på den förvekligade och urartade befolkningen i de länder, i hvilka de bosatte sig. Det måste dock medgifvas, att denna sjelfständighetskänsla blott allt för ofta och blott alltför länge yttrade sig under formen af sig förhäfvande öfver-

mod och obändig sjelfrådighet; det blef för kristendomen en svår uppgift att tämja denna råa kraft och derigenom göra den tjenstbar åt den kristna civilisationens intressen.

Detta blef den *kristna kyrkans* stora framtida kall; men i sammanhang härmed framträder hon ock, i synnerhet under de århundraden, som närmast följde det vestromerska rikets fall, som en inflytelserik medlarinna mellan forntid och framtid, mellan Romare och Germaner, mellan romersk civilisation och germaniskt barbari. Hon hade sjelf uppvuxit i det romerska rikets sköte; här hade hennes lära erhållit sin dogmatiska utveckling; här hade hon, till en del efter den verldsliga förvaltningsmekanismens förebild, erhållit den fasta hierarkiska inrättning, som gaf henne kraft att motstå de barbariska eröfringarnas våldsamma stormar. Äfven i andra hänseende finna vi kyrkan i nära förbindelse med den romerska verlden; hon talar dess språk, vårdar och studerar dess literära alster och använder snart äfven den romerska rätten för sina ändamål. Redan härigenom kunde Rom anses kalladt att blifva den vesterländska kristenhetens medelpunkt och dess biskop bestämd till den vesterländska kyrkans öfverhufvud: det var blott den ännu felande slutstenen i hierarkiens symetriska byggnad. Så uppstod under den romerske biskopens auspicier ett nytt romerskt verldsvälde af andlig art, lika ståndaktigt och följdrigtigt i fullföljandet af sina planer som det gamla, och icke mindre mäktigt genom sin på religionen och det allmänna tänkesättet grundade moraliska makt. Det fann ett kraftigt stöd i *klosterväsendet,* som, uppvuxet vid sidan af hierarkien, snart infogades i densamma och genom det gripande intryck, det gjorde på en öfverspänd tid, äfvenledes inom sin krets blef en verldsbeherskande makt, som dock villigt underordnade sig påfvedömet. Snart känner sig också detta fast hopfogade andliga välde starkt nog att med den verldsliga makten täfla om företrädet; och sålunda uppstår mellan hierarkien och det i länsväsendets former sig utbildande verldsliga samhället en kamp, som, under århundraden utgörande de historiska händelsernas medelpunkt, fortgår ända till dess en början djupare uppfattning af kristendomen och den vaknande sjelfständighetsandan hos folken komma äfven denna nya byggnad af romerskt herravälde att skakas i sina grundvalar och till en del falla i ruiner.

Samtidigt och i nära samband med denna stora inre strid inom den kristna verldens eget sköte finna vi kristenheten stadd i en icke mindre väldig och genom sina följder för civilisationen betydelsefull yttre strid med muhammedanismen. I *korstågen* se vi den kristne riddarens svärd och lans invigas åt kyrkans tjenst, och den ridderliga

äfventyrarandan lyftas och förädlas af den religiösa andans helgande kraft; och sålunda blef korstågens tidehvarf tillika *riddarväsendets* (*chevaleriets*) blomstringstid, som började tyna i samma mån som den religiösa hänförelse svalnade, hvilken framkallat korstågen och i dem funnit sin näring.

Samma tidskifte var också *länsväsendets* blomstringstid, hvarunder det nådde sin högsta utbildning och vann sina fasta, af häfden stadgade former. Men äfven det råkade snart nog genom samverkande inre och yttre orsaker i förfall. Jemvigten mellan de särskilda beståndsdelarne inom länsstaten kunde på längden icke bibehållas; den *monarkiska* principen började inom kort segerrikt genombryta länsväsendets hämmande skrankor, härvid vanligen understödd af det *tredje ståndet*, som under tiden blifvit en ny samhällsmakt, stadd i rask och lifskraftig tillväxt. Sålunda förbereddes äfven för det verldsliga samhället ett nytt utvecklingsskede med nya former, mångfaldigt skiftande efter de olika länderna, men dock i allmänhet röjande en gemensam grundtyp.

Men äfven inom andra områden för mensklig verksamhet timade i de sista århundradena före reformationen stora förändringar och öppnade sig nya banor. Krutets uppfinning bidrog till krigsväsendets omskapning; kompassens bruk underlättade sjöfarten på vida, dittills obefarna haf och upptäckten af nya verldar; och boktryckarekonsten befrämjade spridningen bland massorna af de kunskaper, med hvilka den nyvaknade, ur skolasticismens och auktoritetstrons bojor sig frigörande forskningsandan äfven i sin mån förberedde en ny tid.

Tidrymden från det vestromerska rikets fall till Amerikas upptäckande och den stora kyrkoreformationens början bildar sålunda en egen afdelning af verldshistorien. Man har temligen oegentligt kallat den *Medeltiden*, i det man uppfattat den som en mellantid af idel mörker och barbari mellan den gamla och den nya tidens upplysning och hyfsning. Men denna uppfattning är ensidig och misskänner ifrågavarande tidrymds sanna ställning och betydelse i verldshistorien. Ty den så kallade »medeltiden», långt ifrån att blott vara ett beklagligt afbrott i mensklighetens framåtskridande, börjar fastmer en ny utvecklingsföljd af högre ordning och bildar tillsamman med den »nyare» tiden ett sammanhängande helt, gent emot den gamla. Den utgör blott förra hufvudafdelningen af den nya civilisationens tidehvarf, den stormiga vårbrytningen till en stundande löftesrikare sommar, som den redan bär i sitt sköte. Den var en tid af stora förberedelser, af väldiga inre och yttre strider, hvarunder det nyare samhällets grundvalar lades och vägen banades för det europeiska statssystemets framtida

uppkomst. Mången vigtig företeelse inom den nyare tiden räknar från den sina anor. Det romerska påfvedömet och den katolska hierarkien fortbestå ännu, om ock inom trängre gränser än förr; länsväsendet, denna för medeltiden egendomliga samhällsform, har lemnat spår efter sig, som icke ens det adertonde århundradets stora hvälfning förmått helt och hållet utplåna; och den nyare tidens stadsväsende leder sitt ursprung från medeltidens frigjorda kommuner. Äfven det moderna konungadömet nedstammar från medeltiden och har till och med sin djupaste rot i det äldsta germaniska samhället; det har under tidernas lopp vexlat skepnad, men det historiska sammanhangets tråd har ej brustit, och det germaniska konungadömets urgamla uppgift att i trängre eller vidare kretsar genomföra och förverkliga statsenheten röjer sig äfven i medeltidens länsstat, om ock under annan form än i följande århundradens fullständigare centraliserade statsskick.

Och under detta nära tusenåriga skede i mensklighetens utveckling har icke allt varit idel mörker, råhet och barbari. Chevaleriets anda, de uppblomstrande städerna, det återupplifvade studiet af den romerska rätten, medeltidens skaldekonst och den götiska byggnadskonstens storartade skapelser, förutom många andra märkliga företeelser inom medeltidens samhällslif, vetenskap, konst och näringsflit, inlägga vältaliga gensägelser mot den skefva och ensidiga uppfattning, som vill mäta detta tidehvarf med andra tiders måttstock, förgätande, att hvarje tid har sin. Blott ur sig sjelf och med hänsyn till sig sjelf bör medeltiden uppfattas af den, som vill med oveld bedöma densamma; men ingalunda ur den främmande synpunkten, att de egendomliga former, den skapade sig för *sitt* tänke- och handlingssätt, med rätta anses olämpliga för andra tider med annat skaplynne och helt och hållet förändrad rigtning.

Medeltiden indelas lämpligast i trenne tidskiften, som beteckna den gradvis fortskridande gången af dess utveckling:

I. Från det vestromerska rikets fall (476) till den slutliga upplösningen af Karl den stores välde (omkr. 900).

II. Från upplösningen af Karl den stores välde (omkr. 900) till korstågens slut och påfveväldets början förfall (omkr. 1300).

III. Från korstågens slut och påfveväldets början förfall (omkr 1300) till Amerikas upptäckande (1492).

FÖRSTA TIDEHVARFVET.

Från det vestromerska rikets fall till den slutliga upplösningen af Karl den stores välde (476—omkr. 900).

1. Odovakar.

I spetsen för de germaniska soldenärerna i Italien hade Odovakar, såsom i det föregående redan är berättadt, störtat den siste vestromerske kejsaren och upphäft sig sjelf till herskare öfver Italien och dess nordliga gränsländer, Rhätien och Noricum. Men i Dalmatien bibehöll sig den af Orestes förjagade vestromerske kejsaren Julius Nepos under byzantinskt beskydd, och först med dennes död (480) lyckades Odovakar bemäktiga sig landet. Provence synes Odovakar hafva afträdt till vestgotakonungen Eurik, och i mellersta Gallien vägrade den romerske ståthållaren Syagrius att erkänna honom som sitt öfverhufvud.

Odovakar var kristen, men bekände sig, liksom alla till kristendomen öfvergångna Germaner på den tiden, till den arianska tron. Olikheten i bekännelse hindrade honom dock icke att med stort undseende behandla sina katolska romerska undersåtar. De romerske godsegarne måste visserligen afstå en tredjedel af sin jord åt de germaniske soldenärerne, men för öfrigt bibehöllos Romarne vid sin romerska rätt, och öfverhufvud lät Odovakar den romerska författningen fortbestå oförändrad, så vidt detta lät förena sig med hans eget nygrundade herravälde. Han sökte till och med gifva sig sken af att styra Italien i den östromerske kejsarens namn. Det var utan tvifvel på Odovakars föranstaltande, som den romerska senaten affärdade en beskickning till kejsar Zeno i Constantinopel för att åt Odovakar utverka titeln »patricius», hvarvid meningen var, att Odovakar såsom kejserlig ståthållare skulle styra det vestra riket å den östromerske kejsarens vägnar. Denna titel synes Odovakar emellertid aldrig hafva bekommit. Det vissa är, att han som konung styrde Italien med full suverän myndighet.

2. Theoderik den store, Ostgoternes konung.

Sedan Ostgoterne efter Attilas död blifvit befriade från Hunnernes öfvervälde, hade de, i egenskap af den romerske statens »foederati» (förbundstrupper, väringar), af kejsar Marcianus erhållit Pannonien till boningsort. Trenne bröder, Walamir, Theodemir och Widemir, hade såsom samkonungar delat landet sins emellan. Men derjemte måste kejsaren med en årlig penningsumma köpa sig deras vänskap och förbund, och såsom gisslan för ett å nyo härom afslutadt fördrag hade Theodemirs unge son, Theoderik, blifvit sänd till Constantinopel (462). Under de tio år, han vistades i det östromerska rikets hufvudstad, kunde den odling, med hvilken han kom i beröring, ej gerna undgå att göra ett djupt intryck på den unge Gotens bildsamma sinne. Han lärde sig beundra det goda och storartade i denna bildning utan att insupa dess gift, och sålunda väcktes och utvecklades hos honom de anlag och den själsrigtning, som till väsentlig del skulle bestämma hans framtida lefnadsbana.

Aderton år gammal återvände Theoderik (472), oförderfvad till kropp och själ, till sin fader. Dennes ene bror, Walamir, hade emellertid stupat i en strid mot Svever och Skyrer, och den andre, Widemir, drog kort efter Theoderiks hemkomst i spetsen för en ostgotisk här till Vesterlandet, hvarigenom Theodemir blef ensam konung öfver de i Pannonien qvarblifne Ostgoterne. Vid sin faders snart derefter timade död hyllades den unge Theoderik af Ostgoterne enhälligt som konung (475). Med kejsar Zeno stod han än på vänskaplig, än på fiendtlig fot. Zeno utnämnde den tappre och rådige ostgotakonungen till »härmästare» (magister militum), bestämde honom till consul för år 484 samt gaf honom Dacia ripensis och en del af nedre Moesien till boständer för hans folk. Och det stannade ej härvid. Samma år som Theoderik beklädde consulatet adopterade honom kejsaren, på germaniskt vis genom vapens öfverlemnande, till sin son och lät uppresa hans bildstod till häst framför sitt palats. Kort derefter uppstod dock fiendskap mellan kejsaren och Theoderik, hvilken sköflande framträngde till närheten af sjelfva Constantinopel. Det kom likväl snart till förlikning, och det var sannolikt vid detta tillfälle som ett aftal skedde mellan honom och kejsaren, att han med sina Ostgoter skulle draga till Italien för att bekriga Odovakar och å kejsarens vägnar taga dennes rike i besittning.

I öfverensstämmelse med detta aftal uppbröt det ostgotiska folket

med sina hjordar och all sin lösegendom från Moesien (488) och anträdde, »en hel verld», såsom en den tidens skriftställare uttrycker sig, vandringståget till Italien. Förgäfves sökte de på den tiden mäktige Gepiderne hejda denna folkström. De ledo ett blodigt nederlag, som bröt Gepidrikets kraft och förberedde dess framtida undergång. Nu låg för Ostgoterne vägen öppen till Italien. Vid *Isonzo-bron* mötte dem Odovakar med sin här (Aug. 489). Han blef slagen, men höll

2. Theoderik den store.

Efter en bildstod, förfärdigad år 1513 för kejsar Maximilians minnesvård i Innsbruck.

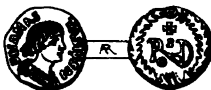
snart åter stånd, vid Adige i granskapet af *Verona*. Efter att här hafva förlorat en andra slagtning (Sept. 489), måste han söka sin räddning inom Ravennas fasta murar. Väl tycktes under sommaren 490 lyckan för ett ögonblick gynna honom, men det var blott ett hastigt försvinnande bländsken. Efter nederlaget vid *Adda* (Aug. 490) måste han åter innesluta sig i Ravenna. Nästan hela det öfriga Italien och

äfven Sicilien underkastade sig utan svärdslag segraren, men i det belägrade Ravenna försvarade sig Odovakar hjeltemodigt i två och ett halft år. Slutligen lyckades dock ärkebiskop Johannes i Ravenna att medla ett fördrag, i kraft hvaraf Ravenna öfverlemnades åt Theoderik, med vilkor att denne tillförsäkrade Odovakar lifvet och en aktningsfull behandling. Trots detta fördrag blef dock Odovakar kort derpå tillika med sitt följe mördad vid ett gästabud, hvartill han blifvit inbjuden af Theoderik. Anledningen till detta dåd, som fläckar den store Theoderiks minne, är ej med visshet känd. Det uppgifves, att Odovakar skall hafva inlåtit sig i fiendtliga stämplingar mot sin besegrare.

Theoderiks rike omfattade nu ej blott Italien med dertill hörande öar, utan äfven de norra Alpländerna, södra Pannonien och Dalmatien. Äfven *Provence*, som sedan konung Euriks tid tillhört det vestgotiska riket, synes Theoderik hafva införlifvat med det ostgotiska. Men hans anseende och inflytande sträckte sig vida utom hans rikes gränser. Med de flesta andra germaniska furstehus stod han i familjeförbindelse. Sjelf äktade han Audofleda, en syster till frankerkonungen Chlodvig. Hans ena dotter, Theudigoth, förmäldes med den vestgotiske konungen Alarik II, den andra, Ostrogoth, med Sigismund, en son af den burgundiske konungen Gundobad. Vandalernes konung Thrasamund var gift med Theoderiks syster Amalafrida, och dennas dotter Amalaberg äktade den thüringske konungen Herminfrid. Det inflytande, som dessa personliga förbindelser i förening med hans maktställning förlänade Theoderik, använde han till att upprätthålla ett slags politiskt jemvigtssystem mellan de germaniska folken. Framför allt bemödade han sig att hejda Frankernas eröfringslystnad. I det snart utbrytande kriget mellan Frankerna och Vestgoterna mellankom han med väpnad hand till de senares förmån och räddade åt dem åtminstone en del af deras område i södra Gallien. Sjelf styrde han sedermera ända till sin död det vestgotiska riket i sin unge dottersons, Amalariks, namn och förenade sålunda både Ost- och Vestgoter under sin spira. Hans rykte och anseende nådde ända bort till de aflägsne Aestyerne (Estherne?) vid den samländska bernstenskusten. Dessa sände honom skänker af bernsten och emottogo till gengäld ett i hans namn af hans handsekreterare, Cassiodorus, affattadt tacksägelsebref, hvari denne icke försummade tillfället att lysa med sin lärdom och meddela Aestyerne en egendomlig, sannolikt ur Plinius den äldres naturlära hemtad undervisning om bernstenens natur och uppkomst.

En så mäktig och ansedd herskare kunde naturligtvis blott till namnet vara den byzantinske kejsarens lydkonung. Dock ville äfven Theoderik, liksom Odovakar, gifva sig skenet af att styra sitt rike i

den östromerske kejsarens namn. På mynten (bild 3) sätter han kejsarens bild och namnskrift på framsidan, sitt eget namnchiffer blott på baksidan. Sitt välde kallade han »Goternes och Italernes rike», dermed på ett träffande sätt betecknande dualismen inom det samma. Öfver hufvud var Theoderik lika litet som Odovakar sinnad att omstörta de romerska inrättningarna, och statsförfattningen förblef nästan helt och hållet sådan, som den varit på de siste vestromerske kejsarnes tid. Så vidt en stat beror på sin författning och sina inrättningar, skulle man sålunda kunna säga, att det vestromerska riket ännu allt jemt fortbestod, med den skilnaden, att en gotisk konung numera intog den plats i statsbyggnaden, som förr tillhörde en romersk kejsare. Dertill kom naturligtvis äfven, att krigsförfattningen företedde de förändringar, som voro en följd af Ostgoternes bosättning uti Italien såsom en från den romerska befolkningen afsöndrad krigarkast. Krigstjensten ålåg nemligen endast Goterne, hvilket dock ej hindrade enskilde Romare att frivilligt inträda i krigstjenst och genom den vinna ära och befordran. De civila embetena åter besattes vanligtvis med Romare. Åt de vapenföre Goterne inrymdes, liksom förut åt Odovakars krigare, en tredjedel af den italiska jordegendomen. I afseende på kyrkliga förhållanden utgjorde Ostgoter och Romare två särskilda samfund med olika trosbekännelse och särskildt presterskap. Goterna voro nemligen arianer, Romarne katoliker, och denna skiljaktighet i trosbekännelse bidrog sannolikt mera än något annat att förhindra de begge folkens sammansmältning till ett helt. Theoderik, ehuru Arian, visade dock mot andra trosbekännare en på den tiden sällspord fördragsamhet, och katolikerne blefvo hvarken förföljde eller kränkte i sina rättigheter.

3. Silfvermynt slaget af Theoderik den store.

Det var ej blott politisk klokhet, som förmådde Theoderik att visa ett sådant undseende för det romerska elementet i sitt rike. Han bestämdes dertill äfven af den aktning, som den mångsidigt utbildade romerska odlingen ingaf honom. Sjelf hade han väl ej ens lärt att med fri hand skrifva sitt namn, utan prentade dess fyra begynnelsebokstäfver genom en bleckplåt, hvari de voro utskurna; men han hade öppet sinne för högre bildning och framdrog och hedrade med sitt förtroende kunskapsrike Romare. Främsta rummet bland dessa intog den ofvan nämnde *Cassiodorus*, en man med stor lärdom och väl förfaren i offentliga ärenden. De skrifvelser, som utfärdades i den ostgotiske konungens namn, flöto mestadels ur Cassiodori penna. En ännu i behåll varande samling af dessa och af de embetsskrifvelser, han såsom præfectus prætorio utfärdade i sitt eget namn, lemnar vigtiga

bidrag till kännedomen om ostgotarikets historia och författning; men den är tillika genom sin svulstiga, konstlade och derigenom ofta dunkla stil ett talande bevis på, huru djupt smaken redan var sjunken hos den tidens Romare, och att det ej var från de germaniske »barbarerne» som dess förfall utgick.

Ett utmärkande och hedrande drag hos den bland ett krigiskt folk födde och sjelf genom krigiska bragder namnkunnige ostgotakonungen är hans varma kärlek till fredens idrotter. Sina trägnaste omsorger egnade han åt rikets inre förkofran, aldrig tvekande att, då så erfordrades, med kraftig hand stäfja sina germaniske undersåtars sjelfrådighet och skydda Romarne mot öfvervåld. Att en så omtänksam och kraftig styrelse varade i tre och trettio år, måste lända det af långvariga lidanden hemsökta landet till rik välsignelse. Åkerbruk, näringar och handel, som tillförene nästan helt och hållet legat nere, uppblomstrade åter med nyvaknadt lif.

Detta är i korthet historien om en konung, som, ehuru efter grekiskt och romerskt språkbruk en »barbar», med sin kraftiga viljas hela allvar sökte främja bildningens intressen och sina undersåtars sanna väl. Blott kort före sitt slut se vi denne store man afvika från den mildhet, som eljest utmärkte hans styrelse. Anledningen dertill var följande. Under kejsar Justinus I:s regering utgingo från Constantinopel (523) de strängaste förbud mot arianismen. Theoderik såg deri en förolämpning mot sig sjelf såsom sine trosförvandters naturlige beskyddare och en eggelse till inbördes tvedrägt mellan sine egne katolske och arianske undersåtar. Snart trodde han sig hafva skäl att misstänka hemliga stämplingar mellan framstående Romare och det byzantinska hofvet. *Boëthius*, en senator, lika vördnadsvärd genom sin rättrådighet som ansedd på grund af rang och kunskaper, blef fängslad och kort derpå afrättad, för det han i försvarstalet för en anklagad vän yttrat, att han sjelf och hela senaten voro lika mycket skyldiga till förräderi som denne. Boëthii fångenskap hafva vi att tacka för denne bildade mans mest berömda skrift: *De consolatione philosophiæ*, »Om den tröst filosofien bereder», ett arbete, lika utmärkt genom framställningens enkla värdighet som genom språkets renhet. Kort efter Boëthii död drabbades hans svärfader, den åldrige *Symmachus*, af samma öde, emedan han för högt knotat öfver svärsonens öde.

Så mycket man än må vara böjd att här anklaga Theoderik för öfverilad grymhet, så torde dock tidsförhållandena lända, om ej till hans rättfärdigande, åtminstone till hans ursäkt. Huru många välgerningar Theoderik än bevisat sina romerska undersåtar, så kunde de

dock ej glömma, att deras herskare var en »barbar» och en »kättare». Att styras af en sådan framstod för deras inrotade fördomar som en skymf, och då ingen af dessa fläckar vidlådde den byzantinske kejsaren, så uppstod hos mången bland dem den önskan att komma under dennes herravälde. Bekant med dessa hemliga önskningar och uppfyld med den bittra känslan att ej se sina stora välgerningar erkända, trodde sig Theoderik i ett trängande fall kunna afvika från lagens stränga form. De anklagades misstänkta förbindelse med det byzantinska hofvet torde väl hafva blifvit, om också icke ledd i lagligen bindande bevis, dock bragt till en hög grad af sannolikhet.

Icke långt efter dessa händelser dog Theoderik (26 Aug. 526). Han hade tidtals uppehållit sig i Verona, men Ravenna synes hafva varit hans egentliga konungasäte. Der var han omgifven af ett talrikt och lysande hof, som i de flesta fall erinrade om det kejserliga hofvet, men i mycket äfven om en germanisk konungs hird. — Det är naturligt, att den germaniska sagan och sången skulle tillegna sig den store ostgotakonungens frejdade namn. Under århundraden har »Didrik af Bern» (Verona) fortlefvat i folkens minne icke blott i Tyskland, utan äfven i det aflägsna Skandinavien, hvilket land den gotiska sagan sjelf betecknat såsom den gotiska stammens vagga.

Det ostgotiska rikets följande öden stå i närmaste samband med östromerska rikets historia, till hvars framställning vi derför öfvergå.

3. Det östromerska riket från Leo I:s död till Justinianus I:s tronbestigning (474—527).

Constantinopel, det nya Rom, som fördunklat det gamla, utgjorde fortfarande den dåvarande verldens medelpunkt och var en hufvudstad äfven i detta ords nyare mening. En vidsträckt och liflig handel ditförde alla länders alster. Rikedom, prakt, ett förfinadt lefnadssätts vanor och lifvets alla sinliga njutningar funnos här förenade med den gamla odlingens skatter. På samma gång hofvets vistelseort, hustruppernas ståndqvarter och samlingsplatsen för en stor, lättrörlig folkmängd, omfattade denna stad alla det östromerska rikets element; ty äfven den strängt ordnade, mekaniska förvaltning, som Constantinus infört, hade här sin föreningspunkt. Derför intogo provinserna en helt och hållet underordnad ställning, och blott sådana städer som Antiochia och Alexandria bibehöllo ännu ett visst inflytande. Af ofvan nämnde tre makter — hofvet, krigshären och den öfriga hufvudstadsbefolk-

ningen — berodde tronens besättande, som genom ingen lag eller häfd var ordnadt. Och denna tron omgafs af qvinnors och snöpingars inflytande, af alla det österländska hoflifvets ränker. — Men oaktadt dessa inre missförhållanden och i trots af yttre fienders angrepp, hvilka den mestadels på soldenärskaror grundade krigsförfattningen var föga egnad att kraftigt tillbakavisa, bibehöll sig staten dock ännu många århundraden. Det förnämsta skälet dertill är att söka uti hufvudstadens betryggande läge och i de fasta formerna för förvaltningen.

Leo I, hvilken dog år 474, efterträddes af sin dotterson, *Leo II*, ett fyraårigt barn, som hade till medregent sin far, Isauriern *Zeno*. Då den unge Leo dog efter få månader, var Zeno ensam herskare. Krig och religionsstrider upptogo så väl hans som hans efterträdare *Anastasii* regering. Ett större inre lugn tillvägabragtes af den följande kejsaren, *Justinus I*, som vidtog stränga mått och steg mot kättare af alla slag och lät införa en noggrann ordning i alla förvaltningens grenar. För öfrigt har Justini styrelse sitt största intresse såsom en förberedelse till hans ryktbare efterträdares.

4. Justinianus I (527—565).

Kejsar Justinus I hade inga egna barn. Hans närmaste anförvandt var en systerson, *Uprauda*, bonden Atoks son, hvilken under det antagna namnet *Justinianus* förvärfvat en så ärorik plats i det byzantinska rikets häfder. Uppfostrad vid hofvet och af morbrodern beklädd med de högsta embeten, hade denne lyckats göra sig omtyckt äfven af senaten och folket. Det var derför under allmänt bifall som Justinus utnämnde honom till sin medregent och bestämde honom till sin efterträdare. Genom Justini kort derefter inträffade död blef han allena herskare i riket (527).

Justinianus rättfärdigade i många fall de förhoppningar, man fäst vid honom. Ehuru af låg och barbarisk härkomst, var han dock ingalunda obildad. Dertill var han vältalig och skald: en af honom diktad hymn sjunges ännu i den grekiska kyrkan. Men framför allt egde han den för regenten vigtiga förmågan att finna och använda de rätta männen, så väl för fredens som för krigets värf. Och hvad som fattades honom sjelf i kraft och beslutsamhet, det ersatte hans gemål *Theodora*. Denna rikt begåfvade, men af starka lidelser beherskade qvinna, hade börjat sin bana såsom danserska och ur osedlighetens djupaste dy, genom låtsad eller verklig omvändelse, banat sig en

sällsam väg till kejsartronen. Och denna tron delade hon så fullständigt med sin gemål, att alla lagar, förordningar och urkunder utfärdades i både kejsarens och kejsarinnans namn, hvilka äfven tillsammans förekommo på alla från deras tid härrörande minnesvårdar.

Äfven en större ande än Justiniani skulle det dock svårligen hafva lyckats att ingjuta nytt och friskt lif i den åldrande byzantinska staten. Men liksom det blef honom beskärdt att genom lyckliga krig gifva

4. Justinianus I.
Efter en omkr. år 540 förfärdigad mosaik i kyrkan San Vitale i Ravenna.

riket ett vida större omfång, än det haft under hans företrädare, så har han ock genom mången åtgärd i den inre förvaltningen blifvit för efterverlden mera bekant än alla de följande kejsarne. I synnerhet har han gjort sitt namn odödligt genom det storverk, han lät med biträde af sakkunnige män utföra på lagstiftningens område. Själen i detta företag var *Tribonianus*, hans minister och gunstling. Under dennes uppsigt och medverkan utkommo efter hand (528—534) följande arbeten: en

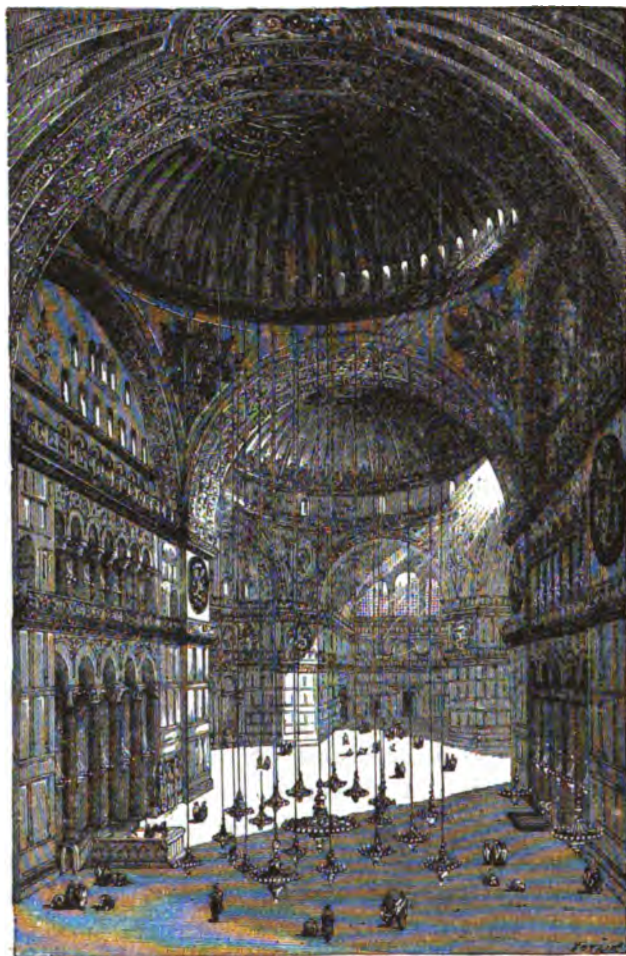
samling dels af föregående kejsares och dels af Justiniani dittills utfärdade förordningar (constitutiones, codex justinianeus), vidare en vetenskaplig lärobok i rätten (institutiones) och en samling af berömde rättslärdes lagförklaringar och utlåtanden (pandectæ, digesta). Härtill bifogades såsom särskildt tillägg de sedermera af Justinianus utfärdade nya förordningarna (novellæ). Det hela har blifvit kalladt *Corpus juris*. Genom denna samling har Justinianus åt efterverlden lemnat i arf de vigtigaste frukterna af det romerska verldsrikets månghundraåriga lagstiftningsarbeten. Den gaf en mäktig väckelse åt det juridiska studiet i Vesterlandet under det tolfte århundradet och har derigenom äfven utöfvat ett väsendtligt inflytande på den politiska utvecklingen under medeltidens senare århundraden. Genom allt detta är den en verldshistorisk företeelse af utomordentlig vigt.

I *förvaltningen* vidtog Justinianus åtskilliga förändringar. Den vigtigaste af dessa var den, att han i provinsståthållarens hand åter förenade den *civila* myndigheten med den *militära*, hvilken i den constantinska författningen varit strängt afsöndrad från den förra. Öfverhufvud bemödade sig Justinianus att minska den oerhörda embetsmannaskaran, i synnerhet den talrika kanslipersonal, som biträdde de högre embetsmännen. Före hans reduktion voro t. ex. i det officium (byrå), som lydde under den prætorianske prefekten för Orienten, årligen sysselsatte öfver 1,000 snabbskrifvare. Häraf kan man göra sig ett ungefärligt begrepp om denna landsplåga, som genom olaga utpressningar af allehanda slag utsög och utarmade landet. Det djupt sjunkna *municipalväsendet* sökte Justinianus upphjelpa, ehuru hans reformer visserligen ingalunda voro tillräckliga att bota det djupa kräftsår, hvaraf detta led allt sedan det kejserliga embetsmannaväldet börjat undertrycka den kommunala friheten.

Äfven för *vetenskap* och *konst* var Justiniani regering en i flera hänseenden gynsam tid. I synnerhet voro hans eröfringskrig i hög grad egnade att gifva väckelse åt *historieskrifningen*. Den grekiska Östern har att uppvisa en under århundraden fortlöpande följd af stundom goda historieskrifvare, och den förnämste af dem, *Procopius*, tillhör Justiniani tidehvarf. En synnerlig omsorg egnade Justinianus *byggnadsväsendet*. Ensamt i Constantinopel lät han bygga tjugufem nya kyrkor, bland dem Sophiakyrkan (bild 5), en ståtlig praktbyggnad, på hvilken 10,000 menniskor arbetade i nära sju år, och hvars kostnader beräknades till inemot tjugo millioner kronor i vårt mynt. Då den var färdig, skall kejsaren med stolt tillfredsställelse hafva yttrat: »Ära vare Gud, som aktat mig värdig att fullborda ett så stort verk; jag har besegrat dig, o Salomo!» Dessutom anlades en mängd sjuk-

hus, broar och vattenledningar och vidare ett stort antal fästningar till rikets försvar. Från Belgrad till Svarta hafvet löpte längs Donau en kedja af mer än åttio fasta platser.

Det grekiska rikets rörliga *näringslif* riktades af Justinianus med en ny gren. Sedan kejsar Augusti tid kände Romarne sidentyg, och

5. Sophiakyrkan i Constantinopel (interiör).

köpmännen, som anskaffade dem, viste, att silket alstrades uti ett ytterst i Östern beläget land, som man kallade Serica. Det var en del af China, hvilket land, liksom i allmänhet östra Asien, är silkesodlingens fädernesland. Länge var det blott der, man kände silkets alstringssätt

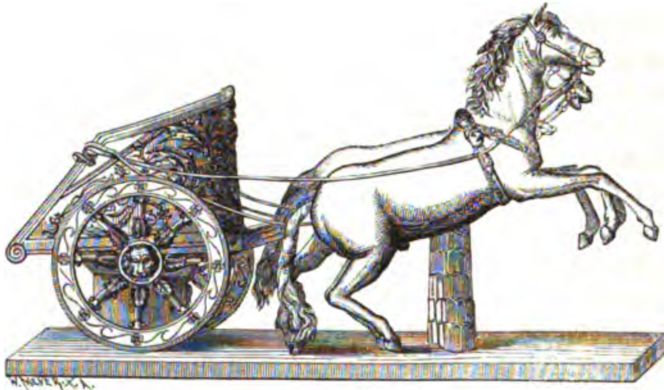
och bearbetning. Handelsvägen gick genom det persiska riket, och Constantinopel var sålunda för sitt behof af tyg, dem yppigheten ej längre kunde undvara, beroende af en makt, hvilken alltid framstod som en fiende eller medtäflarinna. Det var derför mycket välkommet, då en utsigt yppade sig att få silkesodlingen införd i det grekiska riket. Tvenne persiske munkar, som på sina vidsträckta omvändelseresor hade sett silkesmasken, underrättade kejsaren derom och företogo med rikligt understöd af honom en ny resa till det af dem så kallade Serinda *, för att taga närmare reda på saken (552). I sina ihåliga vandringsstafvar hemförde de lyckligen en mängd ägg af den värderade insekten till det byzantinska riket, hvarest silkesodlingen började drifvas med stor ifver och talrika sidenväfverier uppstodo. Derifrån spred sig denna odling i tolfte århundradet till Sicilien och Italien.

Striderna i det inre hvilade ingalunda under Justiniani regering. Politiska åsigter och önskningar söndrade nu visserligen icke menniskorna, men deremot gåfvo förutom religionen kappkörningarna på hippodromen rikligt ämne dertill. Vid dessa senare var lidelsernas utbrott så mycket farligare, som på sådana dagar stadens hela befolkning trängde sig samman på en enda plats. Icke nog med, att körsvennerna täflade med hvarandra och derför söndrade sig i bestämda fortbestående partier, som med ömsesidig förbittring stredo om segern; äfven de, som underhöllo täflingsspann och vagnar, sporrades af afund och ärelystnad, och deltagandet för det ena eller det andra af dessa partier var en hufvudsysselsättning för unge män ur de högre stånden. Desses föredöme följdes med lidelse af den öfriga hopen. Partierna hade nu utbildat sig till ordentliga gillen, fyra till antalet, med egen författning och egne föreståndare. Deras medlemmar, igenkänlige genom den olika färgen på sina bindlar och kläder, benämndes *de blå*, *de hvite*, *de gröne* och *de röde*. Med de blå hade de hvite förbundit sig, under det de röde anslutit sig till de gröne. Färgerna buros också utom täflingsspelen, och äfven vid alla andra tillfällen sökte man förskaffa de sina öfvervigten. Sålunda uppstodo ur dessa gillen farliga politiska partier, som förmådde skaka kejsarrikets svaga styrelse.

Den gamla afunden mellan dessa partier kom till fruktansvärdt utbrott under Justiniani regering. Nu dolde sig allvarsammare saker under dessa partifärger, i det de blå voro för den rättrogna läran, medan de gröne såsom monophysiter tillhörde det kyrkliga mot-

* Hvar detta land bör sökas, är ovisst. Man har gissat på Sirhind i hitre Indien, på Serendib (Ceylon) och på Serernas land, d. v. s. China.

ståndspartiet. Justinianus hade förklarat sig för det blåa partiet, och det dröjde ej länge, förrän detta i förlitande på hofvets gunst föröfvade de mest upprörande våldsamheter mot de gröne. Då nu Justinianus i Januari år 532 firade sin tronbestigningsfest med stora täflingsspel i hippodromen, begagnade de grönes parti tillfället att högljudt anropa kejsaren om skydd mot de blåes fiendtligheter. Men kejsaren lät befalla dem att hålla sig stilla, och den embetsman, som fått detta uppdrag, kallade dem kättare, Judar och Manichäer. De gröne lemnade ytterst förbittrade kappkörningsbanan. Samma dag lät stadens öfverståthållare (præfectus urbi) *Eudämon* afrätta några orostiftare af begge partierna. Med anledning deraf reste de sig gemensamt mot kejsaren. Förgäfves sökte Justinianus lugna de ursinnige genom att

6. Kappkörningsvagn från kejsartiden.

afsätta Eudämon. Prefektpalatset antändes af de upproriske, de kejserliga trupperna åter satte eld på de byggnader, i hvilka de upproriske försvarade sig. En stor del af staden uppgick i lågor. Fem dagar varade röfvandet och mördandet, och hufvudstadens gator liknade ett slagfält. Slutligen lyckades kejsaren genom list vinna en del af de blå och draga dem från förbindelsen med de gröne. Nu kastade sig fältherren *Belisarius* med sin lifvakt och en skara Heruler öfver de i hippodromen tätt sammanpackade gröne, af hvilka ej mindre än 30,000 nedhöggos. — Af de upproriskes lösen »nika» (segra!) har detta uppror i den byzantinska historien fått namnet *Nika*.

Med denna ohyggliga händelse voro dock partiernas strider ej slut. Fejder, ehuru ej af så blodig art, förekommo dem emellan, ej blott i

Constantinopel, utan äfven i rikets öfriga större städer, och långt fram i tiden finner man ännu spår af deras inflytande och stämplingar.

Föga mindre stormiga än dessa partifejder voro på Justiniani tid de *teologiska striderna*. I dessa frågor sökte kejsaren åvägabringa en förening af partierna och satte sin ärelystnad i att återföra monophysiterna till statskyrkan. Han sammankallade i detta syfte ett kyrkomöte till Constantinopel (553), *det femte œkumeniska*, d. v. s. för hela kristenheten gemensamma. I enlighet med en af kejsaren år 544 utfärdad lag »om de tre kapitlen» *(de tribus capitulis)* fördömde detta kyrkomöte åtskilligaläromeningar, som innehöllos i trenne högt aktade kyrkofäders skrifter, men voro stötestenar för monophysiterne. Biskop Vigilius i Rom, som flera år tillförene hade blifvit kallad till Constantinopel, der han, utsatt för öfvertalning och våldsam behandling, ömsom fördömde, ömsom försvarade de omtvistade lärorna, blef afsatt, och kunde blott genom förnyad undfallenhet för kejsarens vilja utverka afsättningsdomens upphäfvande och tillåtelse att återvända till Rom. Han dog dock på återvägen (555) och blef genom den lidna förföljelsen en martyr i den vesterländska kristenhetens ögon. Hans efterträdare på S:t Peters stol måste likaledes böja sig för den kejserliga viljan, men detta medförde en långvarig söndring inom den vesterländska kyrkan, der i synnerhet patriarken i Aquileja och hans lydbiskopar ifrigt åtogo sig de trenne förkättrade kapitlens sak. Men icke heller monophysiterne fogade sig efter kejsarens försoningsplaner; de framhärdade envist i sin läromening, och då de derför utsattes för förföljelser, söndrade de sig helt och hållet från den herskande kyrkan.

Äfven mot *hedendomens* sista qvarlefvor rigtade Justinianus stränga påbud. Först utkom befallning, att alla den helleniska religionens ogudaktigheter skulle undersökas och bestraffas. En derpå följande lag påbjöd, att alla, som ännu ej emottagit dopet, skulle låta undervisa sig i den kristna religionen. Vidare heter det: »äfven förbjuda vi dem, som lida af Hellenernas vansinne, att meddela undervisning i någon vetenskap, på det att de icke, under förevändning att upplysa, fast mer må tte förderfva själarne.» I Athen, der ännu alltjemt ett betydande antal vetgirige lärjungar strömmade till de hedniske filosofernes lärosalar, blefvo i kraft af ett kejserligt påbud dessa lärosalar stängde (529). Intresset för filosofien bortdog nu inom kort eller sökte sin tillfredsställelse i den kristna teologien, som af den hedniska filosofien tillegnat sig dess dialektiska metod och flitigt betjenade sig deraf i de spetsfundiga lärobestämningarna och lärostriderna.

En urgammal inrättning, nedstammande från den romerska repu-

blikens grundläggning, upphörde under Justiniani regering. Det årligen vexlande *consulatet*, hvilket, för att begagna Gibbons träffande uttryck, »från en skugga sjunkit ner till ett namn», besattes ej vidare efter år 541. I Vestern hade det upphört redan med år 534.

Vi vända oss nu till de yttre krigen under denne märklige kejsares styrelse.

5. Det Vandaliska rikets fall.

Vandalerne voro nu mera icke samma krigiska och härdade folk som under Geiserik, då de trotsade de båda romerska rikenas förenade makt. Afrikas varma sol och det yppiga lefnadssätt, de af den besegrade befolkningen tillegnat sig, hade förslappat och förvekligat deras råa kraft. Dessutom försvagades riket i hög grad af den nationela och kyrkliga söndringen hos befolkningen. Under Geiseriks son *Hunerik* (död 484) hade den underkufvade katolska befolkningen utstått svåra förföljelser af de arianske Vandalerne. Väl visade dem Huneriks brorson och efterträdare *Gundamund* (död 496) fördragsamhet, men dennes bror *Thrasamund* (död 523) var en så mycket ifrigare arian. Deremot rönte de en gunstig behandling af Huneriks son *Hilderik* en mild, men svag och okrigisk man, som nära anslöt sig till det byzantinska riket. Men genom ett sådant beteende uppretade Hilderik mot sig Vandalerne. Det lyckades derför utan svårighet en hans anförvandt, *Gelimer*, att störta honom från tronen och i fängelset, hvarefter denne sjelf intog Vandalernas konungatron (530). Justiniani upprepade förmaningar till Gelimer att frigifva och åter på tronen uppsätta Hilderik blefvo, som man lätt kan föreställa sig, utan all verkan. Ändtligen då kejsaren slutat ett långvarigt krig med Perserna (533) och derigenom fått fria händer, beslöt han vända sina vapen mot det vandaliska riket.

Till anförare för härtåget utsåg han den ofvan nämnde *Belisarius*. Denne frejdade man var otvifvelaktigt sin tids störste fältherre. I det persiska kriget hade han bildat sig dertill och skurit sina första lagrar. För sin vidare uppkomst hade han att tacka så väl de tjenster, han gjorde kejsaren under Nika-upproret, som äfven sin maka, hvilken var kejsarinnan Theodoras väninna — ett sorgligt bevis på, huru till och med den utmärktaste mans anseende den tiden måste stödjas af qvinnogunst och hofränker. Belisarii handsekreterare, den redan nämnde historieskrifvaren Procopius, hvilken var honom följaktig på hans fälttåg till Afrika och Italien och utförligt skildrat de samma, prisar hans

rättskaffenhet och mildhet, som afspeglade sig i hans vackra ansigte, liksom hans mannamod motsvarades af hans resliga, starka kroppsbyggnad. Om han också ej försmådde att rikta sig sjelf, så förklaras detta dels af hans ställning till hofvet, dels af nödvändigheten för en den tidens fältherre att på egen bekostnad underhålla en honom personligen tillgifven lifvakt såsom kärna för de brokigt sammansatta härarne. Mot kejsaren ådagalade Belisarius en mönstergill trohet, som aldrig rubbades, oaktadt den mer än en gång sattes på hårda prof.

Oberäknadt Belisarii eget lifgarde utgjorde hans krigshär endast 10,000 man till fots och 5,000 ryttare; men denna fåtaliga här bestod af idel pröfvade och sin anförare tillgifna kärntrupper. Med denna styrka inskeppado han sig om sommaren 533 i Constantinopels hamn. Redan under vägen fick man underrättelse, att den af gammalt mycket fruktade vandaliska flottan afseglat till Sardinien, för att återtaga denna ö, hvars ståthållare affallit från Gelimer. Obehindradt kunde derför hären segla öfver till Afrika. Den landade söder om Thapsus och gick derefter löst på hufvudstaden Karthago, öfverallt mottagen med välvilja och understödd af den katolska befolkningen, som i den rättrogne kejsarens trupper såg välkomna befriare från de kätterske barbarernes förhatliga ok. »*Ad decimum*», d. v. s. vid tionde milstenen från staden, möttes den af vandalhären under Gelimer, och det kom till en het strid, som slutade med Vandalernas nederlag (Sept. 533). Gelimer flydde, lemnande vägen öppen till Karthago, der Belisarius redan följande dagen höll sitt intåg, sedan de katolske invånarne sjelfmant öppnat stadens portar. Gelimer samlade snart en ny här, men led ett nytt nederlag vid Tricamērum. Triumferande kunde Belisarius inberätta till sin kejsare, att han på mindre än tre månader hade i det närmaste fulländat vandalrikets eröfring *. Belisarius utsände nu sina underbefälhafvare att taga de aflägsnare områdena i besittning. Sardinien, Korsika, de Baleariska öarna och de afrikanska kuststäderna Cæsarea, Septum m. fl. gåfvo sig frivilligt. Landskapet Tripolis hade redan vid krigets början öfverlemnats åt Byzantinarne, och de mauriske vasallhöfdingarne efter Gelimers första nederlag erkänt kejsarens öfverhöghet. Den flyende Gelimer, som lyckats uppnå ett numidiskt fäste, tvangs genom hunger att gifva sig (534). Före slaget vid Decimum hade Gelimer låtit mörda den olycklige Hilderik. Justinianus ansåg sig derför kunna förvandla vandalriket till ett byzantinskt öfver-

* Med anledning af denna lysande framgång antog Justinianus strax titeln: Alanicus, Vandalicus, Africanus. Senare kallade han sig äfven Gepidicus, Longobardicus, Francicus och Alemannicus.

ståthållarskap, såsom ock skedde genom en af kejsaren redan år 534 utfärdad lag.

På hösten 534 återvände Belisarius, en tredje Scipio, till Constantinopel, der den tacksamme kejsaren beviljade honom triumfens ära, som allt sedan Tiberius varit kejsaren allena förbehållen. Omgifven af de förnämste krigsfångarne och det värdefullaste bytet, till stor del bestående af de dyrbarheter, som Geiserik bortfört från Rom år 455, begaf sig Belisarius i högtidligt festtåg, men till fots, från sin bostad till hippodromen, der han kastade sig till kejsarens fötter. Så gjorde äfven Gelimer, som i kunglig purpur gick bakom honom. Denne af ödet så djupt böjde furste fick af Justinianus ansenliga egendomar i Galatien, dit han drog sig tillbaka med sin familj och sina vänner. De fångne Vandalerne och så många af deras landsmän, som frivilligt inträdt i byzantinsk krigstjenst, förlades i ståndläger vid den persiska gränsen. Redan andra året efter vandalrikets fall utbröt i den byzantinska hären i Afrika ett uppror, till hvilket de qvarblefne Vandalerne anslöto sig; men det blef snart undertryckt och hade till följd, att de få återstående Vandalerne aflägsnades från hemlandet eller sjelfmant sökte en tillflykt hos Maurerne; — så försvann det en gång så fruktade vandaliska folket ur historien.

6. Det Ostgotiska rikets undergång.

De frön till söndring och upplösning, som den ostgotisk-romerska dubbelstaten bar i sitt sköte, hade, såsom vi sett i det föregående, redan under den store Theoderiks senare regeringsår börjat gro och ingifvit honom välgrundade bekymmer för rikets bestånd. »Detta», säger träffande en författare (Dahn), »var rikets ställning, då Theoderik dog: nationelt och religiöst hat söndrade undersåtarne, det felades en samlad, solid makt; de vilde Frankernes friska naturkraft hotade i norr, de sluge Byzantinernes ihålliga makt lurade i söder — och detta rikes styrelse öfvertogs nu af en qvinna och ett barn.»

Theoderik den store hade ingen son, blott en dotter *Amalasuntha.* Hon blef gift med en förnäm Got, Eutharik, hvilken dog redan 522, efterlemnande en minderårig son *Athalarik.* Denne hade Theoderik bestämt till sin efterträdare i det ostgotiska riket. Hans andre dotterson Amalarik efterträdde honom i konungadömet öfver Vestgoterna. Då båda ännu voro minderåriga, fördes styrelsen i Athalariks namn af Amalasuntha, i Amalariks af Theudes, hvilken Theoderik redan förut utnämnt till riksföreståndare i Spanien.

Amalasuntha, prisad för sin fägring, sitt förstånd och sin manliga ande, hade fått en mycket vårdad uppfostran; hon talade grekiska och latin lika ledigt som det gotiska språket och var genom sin bildning och hela själsrigtning mera Romarinna än Gotinna.

Men genom de ofvan antydda förhållandena råkade Amalasuntha som regentinna snart ut för svårigheter, dem hon oaktadt sina rika gåfvor ingalunda var vuxen. Brydsammast voro de inre förhållandena. Det bör ej förundra oss, att Theoderiks dotter i början, som det vill synas, hyste större tillit till Goternas, än till de romerske undersåtarnes trohet och derför gjorde till sin första uppgift att söka vinna de senare. Men hennes gunst mot Romarne väckte Goternas missnöje, och detta stegrades genom den romerska uppfostran hon gaf sin son. Hon sände honom nemligen i »en grammatikers» skola, höll honom aflägsen från umgänge med gotiske gossar och anförtrodde ledningen af hans uppfostran åt tre bedagade män, »de mildaste och visaste bland hennes folk». Då modern en gång agat honom, och gossen gråtande beklagade sig deröfver för de Goter han mötte, gaf det länge närda missnöjet sig luft. De anseddaste bland Goterna trädde inför henne beklagande sig öfver, att deras konung ej uppfostrades så som sig borde. Vetenskapen, sade de, hade intet att skaffa med den hjelteande, som de framför allt väntade af sin konung, och en af gubbar ledd uppfostran skulle blott amma omanlig feghet. Den store Theoderik hade aldrig tillåtit, att gotiske gossar sändes i romerska skolor, ty den, hade han ofta sagt, skulle aldrig lära sig trotsa fiendens svärd och lans, som i ungdomen bäfvat för tuktomästarens käpp. Theoderik sjelf, som dock utfört så många bedrifter och eröfrat ett främmande rike, hade icke haft någon underbyggnad i vetenskapen. »Derför, o drottning», så slöto de sitt tal, »aflägsna dessa lärare och gif Athalarik jemnårige sällskapsbröder, i hvilkas umgänge han må kunna bilda sig till en herskare efter gotisk sed!» — Och Amalasuntha måste gifva efter för dessa fordringar.

Men Goterna fingo snart nya anledningar till missnöje, och inom kort såg sig Amalasuntha invecklad äfven i andra svårigheter. Belisarius, som vid denna tid (533) besegrat Vandalerna och satt sig i besittning af deras hufvudstad, fordrade i högstämd ton, att Amalasuntha skulle åt kejsaren, såsom det vandaliska rikets nu varande herskare, öfverlemna Lilybæum på Siciliens vestkust. Detta hade nemligen Theoderik gifvit sin syster Amalafrida i hemgift vid hennes förmälning med vandalkonungen Thrasamund, men efter hennes död och det vandaliska krigets utbrott hade det blifvit återtaget af Ostgoterna, som påstodo, att det blott gifvits åt Amalafrida personligen, ej åt det vandaliska

riket. — Just vid denna tid föll den unge Athalarik i en sjukdom, som snart skulle lägga honom i grafven. Det var då fara värdt, att Goterna i händelse af hans död ej längre skulle tåla en hatad qvinnostyrelse, hvilken hade lagligt berättigande blott så länge den utöfvades i Athalariks namn. Ja, Amalasuntha fruktade till och med för sitt lif. I denna sin nöd vände hon sig till kejsaren, erbjudande sig att öfverlemna till honom herraväldet öfver Goter och Italer, under det hon utbad sig för egen räkning blott en tillflyktsort vid hans hof. Justinianus lyssnade begärligt till det lockande förslaget. Men innan aftal härom kommit till stånd, hade redan Athalarik dött (våren 534). I ögonblickets trångmål vågade ej Amalasuntha invänta den aflägsne kejsarens hjelp. Hon grep efter ett närmare medel till räddning, i det hon erbjöd sin dittills varande fiende *Theodahad*, Theoderiks systerson, att till namnet och värdigheten blifva hennes medregent, mot edlig förpligtelse att lemna henne i oqvald besittning af sjelfva regeringsmakten*. Theodahad antog utan betänkande hennes förslag och aflade den äskade eden. Men knappt såg han sig i besittning af den kungliga värdigheten, förr än han, glömsk af sin ed, började eftertrakta maktens verklighet. Sedan han på det närmaste förbundit sig med Amalasunthas fiender, lät han döda några af hennes anhängare och inspärrade henne sjelf i ett fäste, beläget på en holme i Bolsenosjön. Der blef Amalasuntha kort derefter med Theodahads bifall mördad af sina fiender (534).

Den föraktlige Theodahad fick ej länge njuta frukterna af sitt brott. Justinianus hade fått en välkommen förevändning att uppträda som Amalasunthas hämnare. Också syntes tillfället i hög grad gynnande för utförandet af hans planer på ostgotaväldet. Det trolösa mordet på Theoderiks dotter hade väckt mången Gots rättvisa harm, och Italiens romerska befolkning, som i henne förlorat en huld beskyddarinna, var uppfyld af misstroende och farhågor för framtiden. Dertill kom, att, sedan nu vandalriket fallit, Belisarius och hans segerrika här voro användbara för nya företag. Sådan var ställningen, då Justinianus gaf sina fältherrar befallning att samtidigt från söder och öster angripa ostgotariket och dermed tog det skickelsedigra första steget till ett krig, som först skulle sluta efter en nära tjuguårig förödande och af talrika lyckans vexlingar uppfyld fejd.

Medan en kejserlig fältherre, *Mundus*, inföll i Dalmatien och intog

* Den hos flere nyare skriftställare förekommande uppgiften, att Amalasuntha erbjudit Theodahad (eller Theodat, såsom namnet skrifves af Procopius) sin hand och att denne antagit anbudet, är gripen ur luften. Theodahad var redan gift, och vid hans tronbestigning lefde ännu hans maka.

Salona, förde Belisarius sina bepröfvade trupper från Afrika öfver till Sicilien, hvars romerska befolkning genast föll honom till, och der Syracusas svaga besättning snart måste gifva sig (31 Dec. 535).

Derefter gick Belisarius om våren 536 öfver till fastlandet, der liksom på Sicilien den romerska befolkningen anslöt sig till honom. Belisarius ryckte utan motstånd mot Neapel, och efter några dagars belägring lyckades de kejserlige att, vägledda af en Isaurier, genom en vattenledningsgraf intränga i staden, som af Theodahad blifvit lemnad åt sitt öde. Detta rågade måttet af Goternas förbittring och medförde hans fall. En gotisk krigshär hade omsider blifvit samlad vid Regeta, söder om Rom. Här blef *Vitiges*, en Got af ringa börd men bepröfvad tapperhet, af hären hyllad som konung öfver Goter och Italer (536). Theodahad, hvilken då uppehöll sig i Rom, sökte undkomma till Ravenna, men upphans och dräptes »som ett offerdjur» af en Got, den han förnärmat genom att gifva hans fagra och rika brud åt en annan.

I en rundskrifvelse till sine nye undersåtar förkunnade Vitiges, att hans stamförvandter Goterna enligt fädrens sed i väpnad församling upphöjt honom på skölden och gifvit honom den kungliga värdigheten. »Icke i trånga gemak utan på fria fältet, icke under smickrares lismande ordsvall utan vid krigstrumpetens ljud har man utsett mig, på det att det gotiska folket, väckt af sådana toner, i sin åtrå efter gotisk tapperhet måtte kora sig en krigisk konung. Vi sjelfve, bepröfvade i krig, veta värdera tappre män och skola blifva ögonvittnen till hvarje manlig bragd.» — Det var den af faran väckta nationalandan hos det gotiska folket, som hade störtat Theoderiks fega och förrädiska systerson och på tronen upphöjt en tapper krigare af ringa börd.

Vitiges vågade ej strax gå emot Belisarius, utan inlade en besättning af 4,000 man i Rom och drog sig derefter tillbaka till Ravenna för att fullständigt rusta sig till kriget. Anländ dit, tvang han Eutharik och Amalasunthas dotter Matasuntha att gifta sig med honom, viljande genom denna förbindelse med den store Theoderiks hus gifva »arfsrättens helgd» åt sitt på folkets val grundade konungadöme. Hans nästa åtgärd blef att draga Frankerna från det förbund, de vid krigets utbrott ingått med kejsaren. Mot afträdande af Ostgoternas besittningar i Gallien lyckades Vitiges nu ej blott afvända den hotande faran, utan äfven utverka sig löfte om frankiskt bistånd i kriget mot kejsaren.

Emellertid hade Belisarius genom underhandlingar med påfven och den katolska befolkningen i Rom utan strid kommit i besittning af denna stad, som utrymdes af den gotiska besättningen. Vid underrättelsen derom och om de kejserligas raska framsteg i södra och

mellersta Italien bröt Vitiges upp från Ravenna och drog mot Rom (i början af år 537). Den manstarka gotiska hären omgaf snart staden med sju läger, under det Belisarii hela styrka uppgick till endast 5,000 man. Snart uppstod en betänklig brist på lifsmedel och vatten i det af fienden fullkomligt inneslutna Rom, och dertill sällade sig under de varma sommarmånaderna den härjande sjukdom (malarian), som ännu i vår tid plägar hemsöka dessa nejder. Drifne till förtviflan vände sig Romarne till Belisarius med yrkande, att han hellre måtte föra dem mot fienden att med vapen i hand finna döden på slagfältet, än låta dem af nöd och elände försmäkta i sina hem. Men Belisarius bibehöll sin lugna sjelfbeherskning, och hans uthållighet kröntes med framgång. Goternas tillförsigt började snart svigta, ty äfven de hemsöktes svårt af brist och sjukdomar, och mycket folk hade de äfven förlorat i de ständiga småstriderna. När ändtligen förstärkningar af trupper anländt från kejsaren och en betydlig lifsmedelstransport lyckligen blifvit införd i den hungrande staden, måste Vitiges besluta sig för att upphäfva belägringen (Mars 538). Den hade då varat öfver ett år, och derunder hade ej mindre än 67 strider utkämpats mellan belägrande och belägrade.

Kort derefter lyckades en af Belisarius afskickad trupp af 1,000 man utan strid bemäktiga sig det stora och folkrika Milano genom hemligt förstånd med de katolske invånarne. Vid underrättelsen derom sände Vitiges strax en betydlig styrka mot staden, och med dessa trupper förenade sig 10,000 Burgunder, som den frankiske konungen Theodebert sände Ostgoterna till hjelp. Så länge frankerkonungen stod i förbund med kejsaren, ville han nemligen icke sända Franker, men Burgunderna kunde synas hafva dragit ut på egen hand utan hans befallning. Det var början till det dubbla spel, som Frankerna sedan fortsatte under hela detta krig. Kort derpå fick visserligen äfven Belisarius en ej obetydlig förstärkning af manskap under *Narses'* befäl (538). Men redan från början uppkom en olycksbådande oenighet mellan denne och Belisarius, och det gick snart så långt, att Narses öfvergaf Belisarius, och att två af den förres underbefälhafvare vägrade lyda Belisarii befallning att samverka med de truppafdelningar, som af denne blifvit utsända till Milanos räddning. Sålunda öfverlemnades (539) denna stad åt de uppretade Goternas hämnd. Den svaga kejserliga besättningen uppgaf Milano åt Goterna och Burgunderna, som anstälde ett fruktansvärdt blodbad bland invånarne. Ej mindre än 300,000 män skola hafva fallit för barbarernas svärd, qvinnorna bortfördes som slafvinnor, och den blomstrande staden sköflades och förstördes.

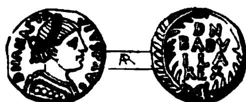
Kort efter denna olycka blef Narses återkallad. Belisarius började nu gå anfallsvis tillväga, hans trupper eröfrade flere fasta platser, och slutligen angrep han Ravenna, som försvarades af Vitiges sjelf och hvars fall syntes skola afgöra ostgotarikets öde. Då nöden i den hårdt belägrade staden snart steg till ytterlighet, tillgrepo Goterna ett ovanligt räddningsmedel. Missnöjde med Vitiges, hvars oskickliga ledning af kriget de ej utan skäl tillskrefvo dess olyckliga gång, beslöto de att hemligen erbjuda Belisarius »herraväldet öfver Vestern», d. v. s. det vesterländska kejsardömet, och Vitiges sjelf biträdde utan tvekan denna plan. Det var onekligen att sätta den kejserlige fältherrens undersåtliga trohet på ett hårdt prof. Men den bestod profvet, och för Belisarius blef detta anbud blott ett välkommet medel att till kejsarens bästa bedraga Goterna. Han låtsade gå in på deras förslag, och ett fördrag kom till stånd, i hvilket Belisarius lofvade att icke förfördela någon och att låta Goter och Romare åtnjuta lika rätt, hvaremot Goterna å sin sida förbundo sig att emottaga honom och hans här i Ravenna, hvarest han då med ed skulle utfästa sig att sjelf blifva herskare öfver Goter och Italer. Detta fördrag öppnade slutligen Ravennas portar för de kejserlige (Jan. 540). »Då jag», säger Procopius, »såg den romerska hären intåga i staden, trängde sig den tanken på mig, att det hvarken är menniskornas kraft eller mängd, som bestämmer händelsernas utgång, utan att den afgöres af en högre ledare; ty Goterna voro till antal och kroppsstyrka vida öfverlägsna sina besegrare. Också spottade deras egna qvinnor dem i ansigtet, i det de pekande på Romarne visade, åt hvilka småväxta och klena segrare de gifvit sig.»

En tid förhemligade Belisarius med slug beräkning sin trolösa afsigt. Flere orter, som ännu innehades af gotiska besättningar, gåfvo sig åt den förmente nye kejsaren. Belisarius stod just i begrepp att fullända Italiens eröfring, då kejsaren återkallade honom, vare sig af misstroende eller för att använda honom i det emellertid å nyo utbrutna persiska kriget. Belisarius hörsammade kallelsen och inskeppade sig i Ravenna, medförande som fångar Vitiges och de förnämsta Goterna, och som krigsbyte den kungliga skatten. Denna gång förunnades honom vid ankomsten till Constantinopel ingen annan triumf än den, som ingen afund kunde beröfva honom, den nemligen, att hufvudstadens befolkning jublande helsade segraren öfver tvenne folk, Vandaler och Ostgoter, hvilkas länge fruktade vapen tillförene kommit det Östromerska riket att bäfva.

Genom Belisarii förberedelser till hemresan hade omsider de bedragne Goternes ögon blifvit öppnade. De gotiske stormän, som

ännu voro i lifvet och ej befunno sig i Belisarii våld, beslöto nu modigt att föredraga fortsatt kamp framför neslig träldom. Sedan två konungar, som en efter annan upphöjts på tronen, inom kort blifvit mördade, erbjödo de konungadömet (541) åt *Totila*, hvilken förde befälet uti Treviso i Venezien. Med Belisarius hade lyckan öfvergifvit de kejserlige i Italien. Krigshären saknade nu ett högsta befäl och dermed äfven den nödiga enheten i krigets ledning, och dertill kom, att den romerska befolkningen snart började finna det byzantinska öfverväldet mera tryckande, än det ostgotiska varit.

I den unge Totila eller *Badvila*, såsom han kallar sig på sina mynt (bild 7), hade Goterna ändtligen funnit rätte mannen att återupprätta deras sjunkande välde, så vidt sådant ännu var möjligt. Med öfverlägsen fältherreförmåga och stor personlig tapperhet förenade han en sällspord rättvisa, hofsamhet och mildhet. Också vann han inom kort ej blott Goternas utan äfven Romarnes förtroende och tillgifvenhet. Då Totila mot slutet af år 541 mottog konungadömet, började de ostgotiska vapnens öfvervigt snart röja sig på ett lysande sätt. Sedan han under den påföljande vintern dragit till sig förstärkningar, uppbröt han till södra Italien, förbigående Ravenna och Rom. Bruttium, Lucanien, Apulien och Calabrien besattes utan motstånd af Ostgoterna, och snart föll äfven Neapel, Belisarii första eröfring, i deras händer (543). Totila var sålunda herre öfver större delen af Italiens fastland. Under allt detta var den byzantinska hären mestadels en overksam åskådare af Goternas raska framgångar. De kejserliga legotrupperna, knotande öfver, att de ej fått ut sin sold, vägrade att lemna de fasta platserna och på öppna fältet pröfva vapenlyckan med den fruktade fienden.

7. Mynt slaget af Totila.

De oväntade motgångarne i Italien, hvilket Justinianus efter Vitiges' tillfångatagande redan betraktat som ett eröfradt land, förmådde honom omsider att ännu en gång uppdraga öfverbefälet derstädes åt den från persiska kriget nyligen återkallade Belisarius (544). Men den här, öfver hvilken denne nu gick att öfvertaga befälet, var ej längre den samma, som han en gång fört från seger till seger. Belisarius, som öfver Istrien begifvit sig till Ravenna, redogjorde i ett bref till kejsaren öppet för hela den betänkliga ställningen och framhöll det trängande behofvet af snar undsättning med penningar och manskap. »Jag kom», skref Belisarius, »till Italien utan krigsfolk, hästar, vapen och penningar, med ett ord utan allt, som erfordras till ett krig. Genomströfvande Thrakien och Illyrien, samlade jag ett

ringa antal krigare, men de äro, som jag finner, eländige, obeväpnade och fullkomligt okrigiske. Och de, som här återstå, äro underlägsna, fega, genom de talrika nederlagen modstulna menniskor, som ej blott fly besinningslöst för fienden, utan till och med släppa sina hästar och bortkasta sina vapen. Inga penningar kunna uppbringas i Italien, som är i fiendens hand. Häraf är en följd, att då solden ej kan betalas på utsatt dag, så försvagas min myndighet, ty gälden sluter min mun. Må du äfven veta, herre, att, dina soldater till större delen öfvergått till fienden. Var det således blott fråga om att få Belisarius till Italien, då är det visserligen väl sörjdt för kriget, ty jag är nu midt ibland Italerna; men vill du i kriget besegra fienden, så måste äfven andra anstalter träffas, ty ingen torde kunna vara härförare utan en här. Skicka mig derför framför allt min lifvakt och dernäst ett stort antal Hunner * och andra barbarer, hvilka utan uppskof böra erhålla sin sold.»

Men Belisarii uppmaningar blefvo utan följd och han såg sig derför ur stånd att hejda fiendens fortsatta framsteg. Slutligen drog Totila sjelf med sin hufvudstyrka mot Rom (545), som sålunda för andra gången under detta krig måste uthärda en belägrings fasor. Med hvarje dag steg nöden och förtviflan bland de olycklige invånarne. Ändtligen anlände en förstärkning från kejsaren, och Belisarius vidtog nu genast anstalter för att undsätta Rom. Men allt misslyckades genom hans underbefälhafvares försummelser och olydnad, och snart blef Belisarius till sin harm och bedröfvelse ett åsyna vittne till stadens fall. Det hade nemligen lyckats Totila att bland Roms besättning vinna fyra isauriska skildtvakter. Natten till den 17 Dec. 546 hissade dessa med linor några Goter upp på stadsmuren, och de sålunda i staden inkomne öppnade inifrån en port för sina utanför väntande krigskamrater. Besättningen flydde hals öfver hufvud, och Rom var ånyo i Goternas våld. Det berättas, att Totila nu varit betänkt på att fullkomligt förstöra staden och göra den till »en betesmark». Redan hade han börjat låta nedrifva dess murar, då han mottog en skrifvelse från Belisarius, hvari denne förestälde honom, att han icke borde utplåna från jorden den största och märkvärdigaste stad, som solen någonsin belyst, ett verk af så många århundraden. Blefve han slutligen segrare, så hade han ju i sådan händelse beröfvat sig sjelf sin dyrbaraste egendom; besegrad deremot, förverkat hvarje rättmätigt anspråk på segrarens undseende. Och Totila skonade »den eviga staden», vare sig att han dertill bevektes af Belisarii förmanande ord, eller

* »Hunner», hvilket namn ofta förekommer i detta krigs historia, är liktydigt med Bulgarer.

att han, hvilket är troligare, aldrig haft för afsigt att förstöra annat än Roms befästningar.

Men knappt hade Totila lemnat Rom och aftågat till Lucanien, förr än Belisarius skyndade att besätta den försvarslösa staden (547). Befästningarne blefvo nu i en hast återstälda så godt sig göra lät, och Totila, som vid underrättelsen om Belisarii förehafvande ilade tillbaka till Rom och tre dagar å rad förnyade gånger sökte med storm återtaga staden, blef tillbakaslagen och drog sig omsider undan till Tibur. Nu lät Belisarius fullända Roms befästningar. Men med Roms besättande var föga vunnet. Visserligen kom omsider förstärkning från kejsaren, men då den blott utgjorde 2,000 man, var den naturligtvis långt ifrån tillräcklig att gifva kriget en för de kejserliga vapnen gynsam vändning. Belisarius upplefde endast nya motgångar, med hvarje dag stegrades hans missmod, och han måste derför anse som den största gunst att befrias från det otacksamma öfverbefälet öfver den kejserliga hären i Italien (549). Efter Belisarii afresa passade Totila på tillfället och ryckte mot Rom, hvilket efter en tids belägring ånyo förråddes åt honom af några Isaurier, som på flere år ej utbekommit sin sold. Efter denna framgång fortsatte Totila kriget med sin vanliga kraft och beslutsamhet. Han gick öfver till Sicilien och genomströfvade ön i alla rigtningar, härjande och plundrande för att straffa invånarne för deras trolöshet mot Goterna.

Till öfverbefälhafvare efter Belisarius hade kejsaren emellertid utsett sin brorson *Germanus*, en duglig och allmänt aktad man, och denne stod just i begrepp att uppbryta till Italien, då plötsligen en våldsam sjukdom nedlade honom på dödsbädden (550). Öfver den till Italien bestämda hären uppdrog kejsaren slutligen befälet åt den redan omtalade Narses (551). Denne man, som nu öfvertog befälet i kriget mot Goterna, hade på en egendomlig lefnadsbana nått detta mål för sin ärelystnad. Han hade börjat som en af de många vid kejserliga hofvet anstälde snöpingarne, men efter hand tjenat sig upp till riksskattmästare och utsågs, såsom förut är omtaladt, år 538 till befälhafvare för den undsättningshär, som sändes till Italien. Narses var en man utan kunskaper och bildning, men med naturlig talegåfva, skarpt förstånd och en sällspord kraft och beslutsamhet. Utan militärisk uppfostran, liten till växten och af svag kroppsbyggnad, förstod han dock sätta sig i aktning hos krigshären och visade sig i det ostgotiska kriget, såsom en utmärkt fältherre. Hans skarpa, blixtrande ögon injagade fruktan äfven hos de svårtämde barbarerne; en Frank skall hafva yttrat, att döden syntes honom mindre fruktansvärd än Narses' vredgade blick. Han är en i alla hänseenden högst märklig

företeelse, som i förvånande grad visar, hvad ett af naturen godt förstånd och en kraftig vilja förmå, i synnerhet då de sporras af ärelystnaden.

Af kejsaren försedd med rikliga penningmedel, bedref Narses krigsrustningarna med stor kraft, värfvade ytterligare förstärkningar för hären och försåg den med alla förnödenheter. Och nu började för Totila lyckans stjerna, dittills ständigt i stigande, att sänka sig till nedgång. Kejserliga trupper landade på Sicilien, som Totila redan föregående år (550) hade lemnat, och återvunno åt kejsaren hela ön.

Sådan var ställningen, då den betydelsefulla våren 552 ingick. I Salona samlade Narses sin här, den största krigsstyrka, som någon kejserlig anförare under detta krig fört till Italien. Med denna till största delen af krigiske barbarer, Perser, Longobarder, Heruler, Gepider, »Hunner» (Bulgarer) m. fl., sammansatta och med alla förnödenheter rikt försedda här bröt Narses vid vårens början upp från Salona och anlände efter en svår marsch till Ravenna. Sedan han inlagt en tillräcklig besättning i denna fästning, fortsatte han raskt sitt tåg, öfvergick Apenninerna och mötte snart den gotiska hären, som under Totilas befäl lägrat sig vid byn *Taginæ*, norr om Nocera. Båda anförarne ordnade sina trupper till strid och sökte med uppmuntrande ord lifva de sinas mod. Men ingendera ville börja anfallet. Narses ville sannolikt ej lemna den fördelaktiga ställning, han intagit, och synes ej heller rätt hafva litat på sina barbariska förbundstrupper. Totila åter ville invänta en förstärkning af 2,000 ryttare, som han viste vara i antågande. I afbidan härpå och för att förnöta tiden red han på sin utmärkte, ståtligt munderade stridshäst fram på det öppna fältet mellan de båda slaglinierna och utförde med stor konstfärdighet en vacker vapenlek, i det han, tumlande sin häst i vexlande ringar, kastade sin lans högt upp i luften och åter uppfångade den ömsom med den ena, ömsom med den andra handen, under lediga böjningar på sin smidiga gestalt. Under tiden anlände de väntade gotiska ryttarne, och nu började striden. Med blind ifver framstormade Goternas rytteri mot den fiendtliga slagliniens front, men fann sig snart från sidorna anfallet af 8,000 bågskyttar, som ryckte fram från den fiendtliga härens begge flyglar och öfversållade det med ett mördande pilregn. Det öfverraskade rytteriet grep då till flykten, störtade in på det bakom uppstälda gotiska fotfolket och sprängde dess led. Härmed var de kejserliges seger afgjord. Deras täta led bröto in i den redan vacklande gotiska slaglinien, som dukade under för anfallet. Sex tusen Goter och till dem öfvergångna Romare betäckte slagfältet; de öfriga sökte sin räddning i flykten. Totila sjelf öfverlefde ej sitt folks neder-

lag. — Såsom en rättvis herskare, tapper krigare och ädel menniska intager han en minnesvärd plats i sitt folks häfder.

Efter nederlaget vid Taginæ samlade sig de skingrade Goterna i landet norr om Po och valde till sin konung *Teja* (552). Narses deremot tågade på Rom, hvars gotiska besättning var allt för otillräcklig för att göra långvarigt motstånd. Staden föll snart i Narses' våld (553) och intogs sålunda för femte gången under detta krig.

Denna eröfring medförde den romerska *senatens* undergång. Totila hade vid Roms eröfring 546 sändt de romerska senatorerna till Campanien. Då de nu vid underrättelsen, att de kejserlige intagit Rom, ville återvända dit, blefvo de nedgjorda af de gotiska besättningarna i Campanien. Derefter hade Rom ej mera en egen senat i ordets förra betydelse. Under det byzantinska herraväldet blef senaten i Constantinopel senat äfven för det till ett byzantinskt ståthållardöme förvandlade Italien, och det romerska väldets vagga förlorade dermed det sista skenet af att vara dess hufvudstad.

Medan Narses sjelf dröjde i Rom för att ordna dess angelägenheter, sände han trupper att eröfra Cumæ, i hvars citadell Totila nedlagt i förvar större delen af den ostgotiska skatten. Teja beslöt att våga det yttersta för att undsätta fästningen. Som passen genom Tuscien voro i de kejserliges våld, smög han sig på en lång omväg längs Adriatiska hafvets kust till Campanien och lägrade sig vid floden *Draco* (Sarnus?) sydost om Vesuvius. Narses mötte honom med hela den samlade romerska hären och besatte flodens norra strand. I tvenne månader stodo båda härarna i hvarandras åsyn, utan att någondera kunde vinna en afgörande fördel öfver den andre. Slutligen sågo sig dock Ostgoterna, hårdt ansatta af fiendens kastvapen, nödsakade att draga sig tillbaka till det närbelägna *Mons Lactarius* (mjölkberget). Här voro de visserligen trygga för fiendens angrepp, men deremot icke för hungerns hemsökelser, och dessa förmådde dem inom få dagar till det enhälliga beslutet att hellre som hjeltar dö med vapen i hand, än utan ära falla offer för hungersdöden. Oväntadt sågo sig de kejserlige tidigt en morgon anfallne af fienden med den största häftighet. Förtviflan stegrade Goternas mod, under det de kejserlige blygdes att vika för ett underlägset antal. Främst i Goternas slaglinie och synlig för alla stred Teja med ett hjeltemod, som väckte beundran till och med hos fienden. Öfvertygade, att striden snart skulle upphöra, om den tappre konungen stupade, samlade sig de modigaste bland Narses' kämpar i en sluten skara och gingo löst på Teja. Men med sin sköld skickligt afvärjande kastvapnen, gjorde denne med utsträckt lans det ena utfallet efter det andra, nedläggande alla, som kommo i hans väg.

Härunder fastnade så många fiendtliga spjut i hans sköld, att den nedtyngdes, hvarför konungen måste tid efter annan utbyta en begagnad sköld mot en ny. Då en gång vid ett sådant utbyte hans bröst för ett ögonblick blottades, genomborrades det af ett kastspjut och den hjeltemodige Teja sjönk död till marken. — Goterne fortsatte dock striden till nattens inbrott, ja förnyade den dagen derpå. Omsider uppgåfvo de dock hoppet om seger. Narses, som ej ville drifva dem till yttersta förtviflan, gaf dem tillåtelse att med all sin egendom lemna Italien, blott med vilkor, att de ej mera skulle bära vapen mot kejsaren. Derefter aftågade den till 1,000 man hopsmälta qvarlefvan af den gotiska hufvudhären från Campanien till trakterna norr om Po.

Dermed voro dock de kejserlige ännu icke komne i trygg besittning af Italien. Bland Ostgoterne fans ett parti, som ej nöjde sig med den ingångna förlikningen och fann understöd hos de begge alemanniske hertigarne Butilin och Leuthari. Desse, som hoppades att med Goternes bistånd göra sig sjelfve till Italiens beherskare, samlade en talrik här af Alemanner, Franker och andre germaniske äfventyrare. Delande denna här i tvenne afdelningar, tågade Butilin med den ena längs det tyrrhenska, Leuthari med den andra längs det adriatiska hafvets kust, sålunda under plundringar genomströfvande hela den italiska halfön. Men vid återkomsten till norra Italien bortrycktes Leuthari med större delen af sin här af pesten; och Butilin, som på återvägen sammanstötte med Narses i Campanien vid floden Casilinus (Volturno), led der ett blodigt nederlag, hvari hertigen sjelf och nästan hela hans här funno sin undergång (hösten 553). Redan dessförinnan hade den gotiske befälhafvaren i Cumæ uppgifvit denna vigtiga stad åt Narses; men ännu återstod att betvinga 7,000 tappre Ostgoter, som inneslutit sig i det fasta bergfästet »Campsæ» (sannolikt Compsa, nu Conza, i södra Samnium). Hela vintern belägrades de här utan framgång och först på våren 554 gaf sig besättningen till Narses, som sände den till Constantinopel. Dermed var Ostgoternas sista motstånd brutet. Hela Italien var nu i kejsarens våld, med undantag af de af Frankerna besatta områdena: de cottiska alplandskapen, större delen af Venetien och några orter i Ligurien. Under de närmast följande åren blefvo äfven Frankerne utträngde ur Italien och hela detta land intill Alpernas södra sluttningar lagdt under det byzantinska väldet.

Efter eröfringen gälde det att ordna Italiens och Siciliens angelägenheter. Sicilien fick nu en egen landshöfding med titeln *prætor*. Italiens förvaltning åter ordnades på det sätt, att i spetsen för den militära förvaltningen stäldes en egen »magister militum», sedermera

kallad »exarch», hvilken residerade i Ravenna och i sjelfva verket var ett slags vicekonung öfver Italien. Den högsta civila förvaltningen uppdrogs åt en »præfectus prætorio per Italiam» (öfverståthållare öfver Italien). Italien upphörde sålunda nu att vara ett sjelfständigt rike och förvandlades till ett lydland under det byzantinska, och Constantinopel blef nu hufvudstad äfven för Italien. Man skulle således kunna säga, att det var först genom ostgotarikets eröfring af de kejserlige som ett eget vestromerskt rike fullständigt upphörde att finnas till. Nu försvinner Ostgoternas namn ur historien. De ringa qvarlefvorna af detta en gång så mäktiga folk smälte samman med Italiens romerska befolkning eller utvandrade och anslöto sig till andra germanfolk. Blott en kort tid hade Ostgoterna spelat hufvudrollen i den europeiska Vesterns historia; det blef en annan germanisk stam, Frankerna, förbehållet att i detta hänseende efterträda och fördunkla dem.

7. Justinianus I:s senare regeringsår.

Genom Afrikas och Italiens underkufvande hade det byzantinska riket erhållit ett större omfång, än det tillförene någonsin haft. Det förvärfvade sig derjemte (omkr. 550) besittningen af de södra kuststäderna på pyreneiska halfön från Gibraltars sund till Valencia genom det understöd, det från Afrika lemnade den upproriske Athanagild mot vestgotakonungen Agila. Men det långvariga kriget med Ostgoterne hade kostat stora ansträngningar, och rikets krafter hade ytterligare blifvit medtagna genom de upprepade krigen mot Perserna. Med dessa slöts först 561 en femtioårig fred, hvarigenom kejsaren måste förbinda sig till en årlig tribut.

Ännu svårare var det för byzantinska riket att värja sig mot sina nordliga grannar, Slaver och Bulgarer. Under ostgotakriget hade dessa företagit vilda plundringståg till Thrakien och Illyrien. Vintern 558—559 företogo »hunniske» (bulgariske) stammar ett nytt sådant sköflingståg, ännu mera hotande än de föregående. En afdelning af desse horder, som bestod af 7,000 ryttare under khanens eget befäl, tågade mot Constantinopel. Vid detta tillfälle uppträdde den gamle Belisarius till hufvudstadens skydd. Han hade, sedan han hemkommit från Italien, njutit stort anseende vid hofvet. Redan förut härmästare för Orienten, hade han dessutom blifvit utnämnd till befälhafvare öfver den kejserliga lifvakten. Varnad af obehagligheterna under sitt senare befäl i Italien, synes han endast önskat att på äldre dagar i lugn njuta sina

rikedomar och sitt förvärfvade anseende. — Nu drog den åldrige ut mot fienden i spetsen för en hop okrigiske borgare och landtfolk och tillfogade fienden en förlust, som räddade hufvudstaden och förmådde de barbariska horderna att återvända öfver Donau. — Oaktadt denna nya förtjenst om riket måste den frejdade fältherren än en gång pröfva den nyckfulla lyckans och den ej mindre vanskliga furstegunstens ostadighet. En sammansvärjning mot kejsaren upptäcktes och en af de anklagade angaf såsom delaktige två Belisarii tjenare; desse, underkastade tortyr, sade sig hafva handlat på sin herres befallning. På grund af denna angifvelse blef Belisarius kastad i fängelse (Dec. 563), hvarur han först efter sju månader frigafs. Att han blind och hjelplös måst på Constantinopels gator tigga sitt bröd, är dock blott en senare saga. Han dog 565. Några månader derefter afled äfven kejsar Justinianus (14 Nov. 565), i en ålder af åttiotre år.

8. Det Frankiska rikets grundläggning genom Chlodvig (481—511).

Det frankiska namnet, som första gången möter oss i historien i medlet af det tredje århundradet, betecknade ursprungligen ett förbund af en mängd germaniska fylken (Brukterer, Ampsivarier, Katter, m. fl.) på högra sidan af nedre Rhen. Senare finna vi Frankerne delade i tvenne hufvudstammar, *Salier* och *Ripuarier*. Salierne innehade i förra hälften af femte århundradet landet mellan Maas och Silva Carbonaria (Kolskogen), som från Sambres förening med Maas sträckte sig i vestlig rigtning till Schelde; dock skall det redan vid nämnda tid hafva lyckats konung *Chlodio*, den förste till namnet kände konung öfver de saliske Frankerne*, att genom eröfringar utvidga deras område ända till floden Somme. Chlodio efterträddes af *Merovæus* (Merwig), den merovingiska konungaättens stamfader och namngifvare. Dennes son *Childerik* hade sitt konungasäte i *Tournay*, der man i nyare tider återfunnit hans graf, och efterträddes vid sin död 481 af sin femtonårige son *Chlodvig* (Ludvig) eller *Chlodovech*, såsom han kallas af Frankernes namnkunnige historieskrifvare biskop *Gregorius af Tours*. Chlodvig, och sannolikt redan hans far, måste dock med flere närmare eller fjermare anförvandter dela konungadömet öfver de saliske Frankerne.

* *Faramund*, som först yngre källor omtala som Chlodios far och den förste frankiske konungen, tillhör påtagligen blott sagan, icke historien.

Öster om Salierne, skilde från dem af Maasfloden, bodde i medlet af femte århundradet Ripuarierne å ömse sidor om Rhen, från flodens delning vid Frisernes gräns till berget Eifel på venstra och inemot floden Lahn på högra stranden. På *Salviani* tid (i förra hälften af femte århundradet) hade de förnyade gånger intagit och sköflat Trier, såsom man finner af denne skriftställares skildring. Ripuariernes södra grannar voro *Alemannerne*, som jemte Schwaben (Baden och Würtemberg) äfven innehade Elsass och en del af Schweiz. Sydvest om Alemannerne bodde *Burgunderne*, som omkring år 440 fått sig af den vestromerske kejsaren bostäder inrymda i »*Sabaudia*» (Savojen och vestra Schweiz), men sedermera (456 ff.) derifrån utbredt sitt välde öfver hela Saone- och Rhonedalen (Franche Comté, Lyonnais, Dauphiné, m. m.) ända till *Provence*. Detta tillhörde sedan Odovakars tid *Vestgoterne*, som tillika innehade hela sydvestra Gallien från Loire till Pyreneerna och Medelhafvet och äfven hade lagt större delen af den spanska halfön under sitt välde. I nordvest gränsade det vestgotiska området till *Armorika*, som fick namnet »*Britannia*» (*Bretagne*) efter de Briter (Bretoner), hvilka dit invandrat från Storbritannien och under sina egna infödde höfdingar (»*tighearns*») såsom romerske bundsförvandter (*foederati*, väringar) intogo en temligen sjelfständig ställning. Endast i den mellersta delen af det gamla Gallien, mellan Loire, Somme och Ardennerne, hade ända till Chlodvigs tid bibehållit sig en af främmande öfverherrskap oberoende romanisk befolkning, en sista qvarlefva af det vestromerska riket. Här var sedan medlet af femte århundradet *Soissons* sätet för en romersk öfverbefälhafvare, som blef allt mer oberoende, i den mån som det vestromerska kejsardömet gick sin upplösning till mötes. Sålunda var redan *Aegidius* (454—465) innehafvare af en nästan suverän myndighet och lemnade den i arf åt sin son och efterträdare *Syagrius* (465—486), som Gregorius af Tours icke olämpligt kallar »konung öfver Romarne i Gallien».

Denna sista spillra af det sönderfallna vestromerska riket blef första målet för Chlodvigs eröfringslystnad. I förbund med en af sine saliske medkonungar, Ragnachar i Cambray, angrep han tio år efter den siste vestromerske kejsarens fall Syagrius, besegrade honom i en slagtning utanför *Soissons* (486) och bemäktigade sig denna stad tillika med hela området ända till Seine. Syagrius, som sökt en tillflykt hos vestgotakonungen Alarik II, utlemnades af denne på Chlodvigs begäran och ombragtes i hemlighet.

Oaktadt Syagrii fall vägrade de gallisk-romerska städerna mellan Seine och Loire att underkasta sig segraren och gjorde, sannolikt understödde af Bretonerne i Armorika, tappert motstånd mot Frankernes

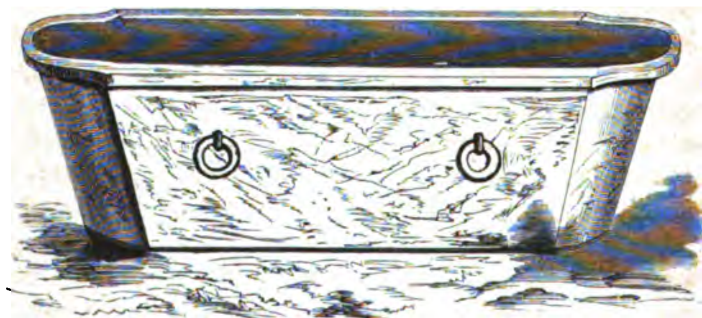
eröfringsförsök. *Paris* skall till och med hafva försvarat sig fem eller tio år. De underkufvade Romanerne behandlades för öfrigt med välberäknad skonsamhet. De beskyddades i sin katolska religion, lemnades i åtnjutande af den romerska rätten och synas i allmänhet äfven hafva fått behålla sin fasta egendom. Blott den romerska statsjorden (*ager publicus romanus*), som i öfverensstämmelse med romersk grundsats ej obetydligt ökades med sådan jord, som under kriget blifvit ledig genom egarnes död eller utvandring, tillegnade sig konungen med eröfringens rätt och förfogade deröfver efter eget skön. Deremot blef det af lösegendom bestående krigsbytet enligt gammal germanisk sed genom lott skiftadt mellan konungen och hans krigare. Vid en sådan i Soissons företagen delning utbad sig Chlodvig att på förhand få undantaga ett gyllene kärl, som han ville återställa åt den kyrka, hvarur det blifvit röfvadt. Men en af de närvarande Frankerne slog trotsigt med sin stridsyxa på kärlet, utropande: »Ingalunda skall du hafva det, så vida det ej tillfaller dig vid lottningen.» Konungen qväfde för tillfället sin harm, men rufvade på hämnd, hvartill ock tillfälle snart yppade sig. Då hären nästa gång samlades till den årliga mönstringsstämman i början af Mars — det så kallade *Marsfältet* — upptäckte Chlodvigs spejande öga, att den förutnämnde Frankens vapen icke voro i behörigt skick. Förebrående honom detta ryckte han ifrån honom hans stridsyxa och kastade den på marken. Då nu egaren böjde sig ned för att upptaga den, lyfte Chlodvig hastigt sin egen stridsyxa och klöf med den hans hufvud, utropande: »Se der har du vedergällning för kärlet i Soissons!» Denna berättelse är i flere hänseenden ganska betecknande: den visar oss den frankiske konungen bunden af häfdvunnen krigssed och af sine krigares samtycke, då det gäller ett undantag från den; men den ådagalägger ock, hvad en segerrik och dristig härförare kunde våga på grund af sitt personliga anseende och sitt militära öfverbefäl; och slutligen tecknar den Chlodvigs djerfva och baksluga karakter på ett sätt, som ej jäfvas af historiens öfriga vittnesbörd om honom.

En betydelsefull vändpunkt i Frankernes historia blef Chlodvigs öfvergång till kristendomen. Ett vigtigt inflytande härpå utöfvade hans förmälning med den burgundiska konungadottern *Chrothildis* (*Rothilda*) eller *Chlothilda*, såsom namnet vanligen skrifves. Sjelf uppfostrad i den katolska tron, sökte hon äfven vinna sin gemål för densamma och lyckades omsider härutinnan efter Chlodvigs seger öfver Alemannerne, för hvilken han trodde sig hafva att tacka de kristnes gud.

Då nemligen Alemannerne från Elsass sökte utbreda sig vidare mot norr öfver Moseldalen, sammanstötte de med Ripuarierne, hvars

konung *Sigibert* anropade och erhöll Chlodvigs bistånd. I den slagtning, som begge derpå (496) gåfvo Alemannerne vid *Tolbiacum* (*Zülpich*, vester om Bonn), var utgången länge oviss och syntes till och med vilja vända sig till Alemannernes fördel. Då skall Chlodvig, påminnande sig sin gemåls enträgna förmaningar, hafva höjt sina ögon och händer mot himlen, anropande Kristus om bistånd och lofvande att låta döpa sig i hans namn, om han förlänade Frankerne segern. Och den blef ock slutligen deras. Den alemanniske konungen stupade och det besegrade folket måste underkasta sig segrarnes herravälde. Det var sannolikt blott en ringa del af Alemannerne, som sökte den mäktige ostgotakonungen Theoderiks beskydd och af honom fick sig anvisade nya bostäder i hans rike.

Återkommen från det alemanniska kriget skyndade Chlodvig att uppfylla det löfte, han i slagtningens trångmål gifvit de kristnes gud. Juldagen år 496 blef han tillika med sin syster Audofleda (sedermera Theoderik den stores gemål) och 3,000 Franker döpt i Reims af biskop *Remigius*, som dervid förmanande yttrade: »Böj ödmjukt ditt hufvud, Sicamber*! Dyrka, hvad du hittills förföljt; och förfölj, hvad du hittills dyrkat!»

8. Kar af röd marmor, hvilket, enligt sägnen, tjenat som dopfunt vid Chlodvigs döpelse.

Chlodvigs omvändelse bestod blott deruti, att han »utbytte de hedniska religionsbruken mot de kristna», medan hans karakter och seder förblefvo desamma som tillförene; men icke dess mindre var den för den katolska kyrkan en eröfring af oberäknelig vigt, och detta insåg eller anade utan tvifvel påfven Anastasius, då han i en skrifvelse lyckönskade den »*allra kristligaste*» konungen till hans upptagande i den rättrogna kristna kyrkans moderliga sköte. Men äfven i politiskt hänseende blef denna händelse af stort inflytande på hela den följande

* »*Sicamber*» var en poetisk och oratorisk benämning på de saliske Frankerne, hvilka ansågos för de forne Sicambrernes ättlingar.

verldshistoriska utvecklingen, i det Frankernes öfvergång till den katolska tron i väsendtlig mån underlättade och befrämjade deras sammansmältning med Galliens romaniserade befolkning. Närmaste följden var, att de galloromaniska städer mellan Seine och Loire, som dittills försvarat sitt oberoende, nu genom frivilligt fördrag gåfvo sig under Frankernes öfverhöghet, hvilken de föredrogo framför de arianske Vestgoternes hatade öfvervälde, som från andra sidan hotade dem. Derjemte öppnade sig för Chlodvig gynsamma utsigter till ytterligare landvinningar genom de betänkliga inre förhållandena i de burgundiska och vestgotiska grannrikena.

I *Burgund* regerade vid denna tid tvenne bröder, *Gundobad* och *Godegisl,* af hvilka den förre hade sitt konungasäte i Lyon, den senare i Genève. En tredje broder, *Chilperik,* fader till Chlodvigs gemål Chlothilda, skall Gundobad hafva låtit ombringa; åtminstone synes han hafva slagit under sig dennes riksdel och derigenom ådragit sig den yngre brodren Godegisls afund. Redan dessa omständigheter voro högst gynsamma för Chlodvigs eröfringslystnad, och den förslagne frankiske konungen försummade ej heller att draga fördel af dem och i hemlighet förbinda sig med Godegisl. Men dertill kom, att mellan de arianske Burgunderne och de katolske Romanerne en kyrklig söndring egde rum, som i synnerhet blef farlig för rikets framtida bestånd, sedan Chlodvig öfvergått till den katolska tron. Burgunds anseddaste katolske prelat, biskop *Avitus* af Vienne, hade då skyndat sig att i en entusiastisk skrifvelse lyckönska den frankiske konungen till hans omvändelse. Samtidigt sökte dock Avitus och hans katolske embetsbröder att vinna Gundobad för den katolska tron, hvarom man så mycket mindre misströstade, som hans son Sigismund med fadrens begifvande uppfostrades i densamma. För att genomdrifva sina planer utverkade de katolske biskoparne, att inför Gundobad ett religionssamtal hölls mellan de begge troslärornas förkämpar; men detta, i likhet med alla dylika, tjente blott att ytterligare skärpa söndringen. Sådan var ställningen, då Chlodvig anföll Gundobad och genom Godegisls förräderi besegrade honom i slaget vid *Dijon* (500). Gundobad måste söka sin räddning inom Avignons fasta murar och Godegisl satte sig som frankisk lydkonung i besittning af största delen af riket. Men knappast hade Chlodvig med den frankiska hufvudstyrkan återvändt hem, förrän Gundobad samlade nya krafter och plötsligt anföll Vienne, der Godegisl uppehöll sig. Staden intogs och Godegisl dräptes i en kyrka, dit han tagit sin tillflykt. Sålunda kom Gundobad ensam i besittning af hela riket och betryggade sig i denna besittning genom ett med Chlodvig afslutadt fördrag, hvarigenom han blef, om

också icke dennes skattskyldige lydkonung, åtminstone hans till härnadsfölje förpligtade bundsförvandt. Derjemte beflitade han sig om att genom en rättvis lagstiftning försona sine romaniske undersåtar med det burgundiska öfverherrskapet. Den efter honom uppkallade burgundiska lagen (*lex Gundobada, loi Gombette*) är byggd på grundsatsen om Romanernes fullkomliga likställighet med Burgunderne, och flere stadganden deri afse särskildt att skydda de förre mot förtryck af de senare. Egentligen är den dock blott en lag för *Burgunderne*, hufvudsakligen grundad på deras gamla rättssedvänjor, hvilka dock underkastats många ändringar, röjande den romerska rättens inflytande. Så t. ex. är den gamla mansboten för dråp, utom vid sjelfförsvar, utbytt mot dödsstraff, o. s. v. Deremot härrör *lex romana Burgundionum* — en lagbok för det burgundiska rikets *romanske* undersåtar — enligt författarens åsigt icke från *Gundobad*, såsom vanligen antages, utan först från hans son *Sigismund* (516—523).

Chlodvigs öfverraskande undfallenhet mot Gundobad finner väl sin naturligaste förklaringsgrund i hans planer på det vestgotiska Gallien, hvars katolska (romanska) befolkning allt mer började längta efter att få utbyta de arianske vestgotakonungarnes förhatliga ok mot den nyomvände, rättrogne saliske konungens spira. Katolske biskopar i det vestgotiska Gallien misstänktes, väl ej utan skäl, för hemliga stämplingar med Frankerne och utsattes för förföljelser, som gjorde dem till martyrer i sina trosförvandters ögon. För Chlodvig blef detta en säkerligen välkommen anledning till inblandning. Spänningen mellan Chlodvig och vestgotakonungen *Alarik II* (som år 484 efterträdt sin fader *Eurik*) synes hafva fortvarat flere år, innan det kom till fredsbrott. Ett personligt möte dem emellan medförde blott ett uppskof. Äfven Theoderik den stores förmaningsskrifvelser voro fruktlösa. Emellertid rustade sig Alarik till det förestående kriget, försämrade myntet för att skaffa sig medel till krigskostnadernas bestridande och sökte tillika genom eftergifter vinna sina romaniske undersåtar. Eurik hade låtit uppteckna *Vestgoternes* rättssedvänjor (ursprunget till *lex Visigothorum*, omarbetad och utvidgad af följande konungar). Alarik lät nu (506) för sina *romaniske* undersåtars räkning utarbeta en romersk lagbok (*breviarium Alaricianum* eller *Aniani*), utgörande ett sammandrag af den då gällande romerska rätten med bifogade förklaringar. Äfven tillätos det vestgotiska Galliens katolske prelater att samma år hålla ett kyrkomöte i *Agde*. Men dessa eftergifter kunde hvarken blidka katolikerne eller afböja kriget, som utbröt följande år. »Det bekymrar mig mycket, att desse arianer ännu innehafva en del af Gallien; låtom oss med Guds hjelp draga ut att besegra dem och bringa detta land i

våra händer!» — med dessa ord skall Chlodvig hafva uppmuntrat sine Franker till härnaden mot Vestgoterne. Ripuarierne under konung Sigiberts son Chlodrik och Burgunderne under Gundobad deltogo i kriget såsom Chlodvigs bundsförvandter. Äfven Galliens mest prisade helgon och undergörare, den ett par århundraden tillförene hädangångne *Martin af Tours*, försummade icke Chlodvig att genom skänker och löften göra sig bevågen, och naturligtvis visste legenden sedan berätta om underverk, som helgonet förrättat till sin nye skyddslings bästa. På det Vocladiska fältet (*campus Vocladensis*), vid floden Clain söder om Poitiers (sannolikt i närheten af det nuvarande Voulon), sammandrabbade den frankiska hären under Chlodvigs befäl med den vestgotiska under Alarik II. Den blodiga slagtningen slutade med Vestgoternes fullständiga nederlag, och konung Alarik sjelf stupade. En del af Vestgoterne utropade nu hans oäkta son *Gesalik* till konung, medan andra anslöto sig till hans i lagligt äktenskap med Theoderik den stores dotter födde, men ännu minderårige son *Amalarik*. Denna olyckliga inre söndring underlättade Frankernes framgångar. Efter att hafva intagit *Toulouse*, det vestgotiska rikets gamla hufvudstad och konungasäte, återvände dock Chlodvig sjelf till Tours, der han emottog den consulariska värdighetens äretecken, som kejsar Anastasius sände honom och som icke blott smickrade Chlodvigs fåfänga, utan framför allt voro egnade att öka hans anseende i den romaniska befolkningens ögon *. Från Tours begaf sig Chlodvig till *Paris*, som han gjorde till sitt konungasäte och det nygrundade rikets hufvudstad.

Emellertid fortgick kriget i södra Gallien. Konung Gundobad intog Narbonne (508), och en frankisk-burgundisk här ryckte mot *Arles*. Men nu uppträdde äfven Ostgoterne på krigsskådeplatsen. Theoderik den store hade uppbådat den ostgotiska hären till den 24 Juni 508. Under *Ibbas* befäl undsatte den Arles och besegrade den frankisk-burgundiska hären i en blodig slagtning. Efter att äfven hafva återtagit Narbonne drog Ibbas till Spanien, besegrade och förjagade Gesalik och befäste Amalarik i det omtvistade konungadömet öfver Vestgoterne. I verklig besittning deraf kom dock den unge Amalarik först vid sin

* Enligt en senare källa (*Gesta regum francorum* från början af åttonde århundradet) skall Chlodvig före slaget på campus Vocladensis hafva lofvat den helige Martin sin stridshäst, om helgonet förskaffade honom segern. Efter sin återkomst till Tours önskade Chlodvig återfå hästen och bjöd 200 gyllen (solidi) i lösen för densamme. Men den helige Martin ville icke släppa hästen för det priset: man sade konungen, att hästen ej kunde fås ur stället. Chlodvig fördubblade då summan och nu blefvo både helgonet och hästen medgörliga. Med anledning häraf skall konungen sedan hafva yttrat, att den helige Martin visserligen var en god hjelpare i nöden, men mycket dyr att köpslå med.

morfaders död (526); ty under sin lifstid regerade Theoderik i sitt eget namn äfven det vestgotiska riket, anförtroende riksföreståndareskapet i Spanien åt sin vapendragare *Theudes*. Genom Ostgoternes mellankomst räddades åt Vestgoterne *Septimanien* (»*Gothien*», d. v. s. Languedoc) och sannolikt äfven landet mellan Garonne och Pyreneerna (Gascogne). *Provence* införlifvades med det ostgotiska riket. Frankerne deremot förblefvo i besittning af *Toulouse* och *Aquitanien* (Guienne). Kriget synes hafva afstannat år 510, men om det kom till formligt fredsslut, känner man ej.

Sina sista lefnadsår använde Chlodvig att genom list och våld undanrödja de andre frankiske konungarne och slå under sig deras riken. Början gjordes med den ripuariske konungen Sigibert och dennes son Chlodrik. Till den senare sände Chlodvig följande helsning: »Se din fader är gammal och halt*; dör han, så tillhör dig hans rike och vår vänskap.» Häraf eggades den hersklystne Chlodrik att låta mörda sin far, då denne jagade i skogen Buchonia (Vogelsberg i Hessen). Derpå lät han helsa Chlodvig: »Se, min fader är död och hans rike och skatter äro mina; sänd några af ditt folk till mig för att bland dessa skatter åt dig utvälja, hvad som behagar dig.» Chlodvig efterkom uppmaningen; men under det Chlodrik förevisade sina skatter för Chlodvigs utskickade, dräpte desse honom. Strax derefter infann sig Chlodvig sjelf hos Ripuarierne, uppträdde i deras församling och bedyrade, att han icke hade någon del i hvad som skett. »Ty», tillade han hycklande, »mina anförvandters blod bör jag ju icke utgjuta och det vore ju skändligt, om jag det gjorde. Men efter hvad som händt, gifver jag Eder detta råd: Om det behagar Eder, så vänden Eder till mig, att I mågen lefva trygge under mitt hägn.» Härtill gåfvo Ripuarierne sitt bifall medelst vapengny, upplyfte honom på en sköld och hyllade honom såsom sin konung. »Sålunda», tillägger Gregorius af Tours, »erhöll han Sigiberts rike och skatter, och dennes folk kom under hans öfverherrskap. Ty Gud gaf dagligen hans fiender i hans händer och ökade hans rike, derföre att han med rättsinnadt hjerta vandrade inför honom och gjorde, hvad i hans ögon täckeligt var.» Denna salvelsefulla utgjutelse, inflätad i den okonstlade berättelsen om Chlodvigs skändligaste dåd, finner sin förklaringsgrund i den »allra kristligaste» konungens prisade rättrogenhet, som i den fromme biskopens ögon öfverskylde allt.

Med likartade medel befriade sig Chlodvig äfven från sina medkonungar öfver de saliske Frankerne och andra anförvandter, i hvilka

* Han haltade nemligen till följd af ett i slaget vid Tolbiacum erhållet sår.

han fruktade medtäflare om konungadömet. Ja, för att utforska, om händelsevis någon undgått honom, klagade han med hycklad sorg i en folkförsamling: »Ve mig, att jag nu är som en främling bland främlingar och icke eger någon frände, som kan hjelpa mig i nöden.»

Chlodvig fick dock icke länge njuta frukten af dessa sina dåd. Han dog redan 511, i sin ålders fyratiofemte och sin regerings trettionde år. Oaktadt alla skuggsidor i hans karakter tillkommer honom dock äran att hafva grundlagt den stat, som framför andra skulle komma att afgörande inverka på den europeiska civilisationens framtid.

9. Chlodvigs efterträdare till Chlothar I:s död (511—561).

Chlodvig efterlemnade fyra söner, den äldste, *Theoderik*, född före fadrens förmälning med Chlothilda, de öfrige, *Chlodemir*, *Childebert* och *Chlothar*, aflade i hans äktenskap med henne. Mellan desse fyra bröder delades vid fadrens död konungadömet öfver Frankerne. Man tyckes vid denna delning hufvudsakligen hafva tagit hänsyn till kronogodsen och kronoinkomsterna, icke till områdenas storlek och folkmängd eller till de nationela åtskilnaderna i rikets olika delar. Likväl tillföll hela den rent germaniska delen af riket (*Austrasien*) jemte delar af Syagrii forna område och af Aquitanien den äldste, Theoderik, medan det öfriga delades mellan de trenne yngre bröderne. Theoderiks hufvudstad var *Reims*, Chlodemirs *Orléans*, Childeberts *Paris* och Chlothars *Soissons*, och efter dessa hufvudstäder benämndes sjelfva rikena. Oaktadt denna delning och den stundom utbrytande oenigheten mellan bröderne voro dock de frankiska vapnen fortfarande lyckliga i striden med yttre fiender.

Vid denna tid (mellan 515 och 530) möter oss för första gången det sedermera så fruktade *danska* namnet i vesterlandets häfder. En skara danske vikingar under en konung *Chochilaik* (*Hugleik?*) seglade nemligen in i Maasfloden, landsteg och plundrade den kringliggande trakten. Konung Theoderik lät mot dem uppbåda en talrik här under sin unge son *Theodeberts* befäl. Denne upphann dem på återvägen och besegrade dem i en sjöstrid, hvaruti konung Chochilaik sjelf stupade och allt det tagna bytet återvanns af Frankerne. Vigtigare och följdrikare var dock eröfringen af de begge konungarikena *Thüringen* och *Burgund*.

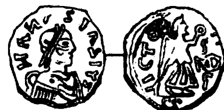
Thüringen var på den tiden ett mäktigt rike, som från den sachsiska gränsen vid mellersta Elbe och Hartz sträckte sig öfver den

thüringska skogen ända till Donau och sannolikt äfven omfattade landet mellan Saale och Elbe, hvilket sedermera innehades af de till den stora slaviska folkstammen hörande *Sorberne*. Desse synas dock redan nu hafva varit Thüringarnes östra grannar vid Elbe, medan en annan slavisk stam, *Czecherne*, innehade Böhmen, hvarifrån den undanträngt Markomannerne. I vester gränsade det thüringska riket till de ripuariske Frankernes område, som äfven omfattade det nuvarande Hessen, och i sydvest stötte det till Alemannien (Schwaben). Samtidigt med Chlodvigs söner herskade i Thüringen konung Bisins trenne söner, *Baderik*, *Herminfrid* och *Berthar*. Berthar blef dock snart undanröjd af Herminfrid, som, eggad af sin ärelystna gemål *Amalaberg*, Theoderik den stores systerdotter, äfven ville störta Baderik och mot honom förband sig med Theoderik af Reims. Baderik besegrades och stupade; men då Herminfrid ej uppfylde sina förbindelser mot Theoderik, anföll denne honom i förbund med sin bror Chlothar och Sachsarne, besegrade honom i den afgörande slagtningen vid *Onestrudis* (*Unstrut*) och lockade honom slutligen till ett personligt möte i Zülpich, der Herminfrid försåtligt ombragtes (531). Af det thüringska riket fingo Sachsarne norra delen (till Unstrut?), det öfriga införlifvades med den frankiske Theoderiks rike (Austrasien). — Det thüringska konungahusets fall har i latinska verser blifvit besjunget af en samtida, i Gallien född skald, *Venantius Fortunatus*. Han var en vän och förtrogen till den fromma *Radegundis*, konung Berthars dotter, som Chlothar fört med sig från Thüringen och tagit till gemål, men som sedermera drog sig tillbaka från verlden och dog som nunna i ett af henne stiftadt kloster i Poitiers (587).

Genom Alemanniens och Thüringens eröfring hade de austrasiske Frankerne på tvenne sidor fått till grannar *Bayrarne*, som vid denna tid innehade landet mellan Donau och tyrolska Alperna, från Lech, som skilde dem från Alemannerne, i öster sannolikt till Ens, som åtminstone senare var gränsflod mot de slaviska folken söder om Donau. Om den bayerska *Nordgau* (mellan Böhmerwald och Donau) redan förut tillhörde Bayrarne, eller besattes af dem först efter det thüringska rikets fall, är svårt att afgöra. Vid den tiden tyckas Bayrarne hafva gifvit sig under den austrasiske konungens öfverhöghet. Sålunda införlifvades äfven Bayern med det frankiska riket, men fick behålla sina egna hertigar af *Agilolfingernes* infödda ätt.

Ungefär samtidigt med det thüringska konungahuset störtades äfven det *burgundiska*. Konung Gundobad hade vid sin år 516 timade död efterlemnat tvenne söner, *Sigismund* (bild 9) och *Godemar*, af hvilka den förre, som var äldst, synes hafva efterträdt fadren i hela

riket eller åtminstone erhållit större delen deraf. Han hade blifvit uppfostrad i den katolska tron och var densamma ifrigt tillgifven. Biskop Avitus af Vienne, som hade stort inflytande hos honom, försummade ej heller att använda detta till sin kyrkas bästa. Redan i andra året af Sigismunds regering (517) hölls ett katolskt kyrkomöte i *Epaona* (Yenne vid Rhone) för ordnande af den katolska kyrkans angelägenheter. I synnerhet märkliga äro de beslut, som här fattades rörande den katolska kyrkans ställning till den arianska. Katolske andlige förbjödos allt umgänge med arianske; högre andlige, som bröto häremot, skulle straffas med ett års uteslutande ur kyrkans gemenskap, lägre med gissling. Om de arianska kyrkorna heter det: »Kättarnes basilikor, hvilka vi anse behäftade med en förbannelse, som aldrig kan aftvås, försmå vi att inviga åt vår heliga gudstjenst.» Dessa beslut vittna om den katolska kyrkans växande sjelfförtroende. Gynnad af konungen, var hon redan viss om segern, och arianismens fullständiga undergång i det burgundiska riket var numera blott en tidsfråga. — Äfven på den verldsliga lagstiftningens område har Sigismunds regering lemnat spår efter sig. Den af Gundobad utgifna lagboken öfversågs och riktades med nya stadgar, och för den romaniska befolkningens räkning utarbetades ett sammandrag af den romerska rätten, *lex romana Burgundionum* (eller »*Papianus*», såsom denna lagbok äfven blifvit kallad på grund af ett missförstånd).

9. Mynt slaget af konung Sigismund af Burgund.

Sigismunds olyckliga husliga förhållanden blefvo en anledning till hans fall. Han hade först äktat Theoderik den stores dotter *Ostrogot* och efter hennes död ingått nytt äktenskap. Men hans son af första giftet, *Sigimer*, hatades och förföljdes af sin styfmoder, som omsider genom en falsk anklagelse förledde sin svage gemål att låta ombringa honom. Detta dåd manade den mördades morfader Theoderik att utkräfva blodshämnd. Äfven de trenne frankiske konungarne Chlodemir, Childebert och Chlothar, som genom sin mor Chlothilda voro befryndade med det burgundiska konungahuset, skyndade att begagna det gynsamma tillfället till inblandning. I förbund med ostgotakonungen angrepo de Burgund, besegrade och tillfångatogo Sigismund med gemål och barn och bemäktigade sig hans rike med undantag af några till Provence angränsande områden, som Ostgoterne hade besatt (523). Men knappast hade Frankerne aftågat, förr än Sigismunds bror *Godemar* satte sig i besittning af riket. Chlodemir, som vid underrättelsen härom lät på ett barbariskt sätt ombringa Sigismund med hustru och barn och i förening med Theoderik af Reims företog en ny härnad till Bur-

gund, blef af Godemar besegrad vid *Veseronce* och stupade sjelf i striden (524). Genom fördrag med de andre frankiske konungarne och utan tvifvel äfven med Theoderik den store, som ej gerna såg den frankiska maktens allt för stora tillväxt, lyckades det Godemar att för en tid af åtta år betrygga sig i besittningen af sitt rike, hvars genom kriget lidna skador han med klok omsorg sökte bota. Men rikets undergång kunde han dock på längden icke afvärja. Af obekant anledning förnyade Childebert och Chlothar kriget, besegrade och tillfångatogo Godemar och underlade sig inom kort (532—534) hela Burgund. De delade det sinsemellan och med sin brorson *Theodebert*, som emellertid (533/4) efterträdt sin far Theoderik af Reims.

Icke långt förut hade Childebert bekrigat vestgotakonungen Amalarik för att af honom utkräfva hämnd för den råa, barbariska behandling, som hans gemål, Childeberts syster, fått röna af honom. Amalarik blef slagen och omkom under flykten (531). Sannolikt var det först nu, som området mellan Garonne och Pyreneerna införlifvades med det frankiska riket; men af Septimanien förblefvo Vestgoterne fortfarande i besittning ända till deras rikes undergång.

Det året efter Burgunds slutliga underkufvande utbrytande kriget mellan Ostgoterne och Byzantinerne (535—554) gaf Frankerne tillfälle till nytt förvärf. Ostgotakonungen Vitigis köpte sig deras vänskap genom att till dem afträda *Provence* (536), och under krigets fortgång förvärfvade konung Theodebert icke blott Churrhätien utan äfven vidsträckta områden i norra Italien, hvilka sistnämnda dock snart åter gingo förlorade, sedan de kejserlige bemäktigat sig det öfriga Italien.

Med fadrens eröfringsanda hade Chlodvigs söner äfven ärft hans baksluga och våldsamma karakter och skonade lika litet som han sina närmaste anförvandter, då de dertill eggades af egen fördel. Chlodemir hade efterlemnat trenne minderåriga söner, som med moderlig ömhet omhuldades af farmodren Chlothilda, hos hvilken de uppfostrades. Detta väckte oro och farhågor hos Childebert, som med sin bror Chlothar delat Chlodemirs besittningar. Han sände derföre i hemlighet följande helsning till Chlothar: »Vår moder vill icke släppa vår broders söner ifrån sig och närer afsigten att förskaffa dem konungadöme. Kom derföre fort till Paris, ty vi måste antingen afklippa deras lockar och sålunda göra dem lika det öfriga folket*, eller också döda dem.» Chlothar kom och begge bröderne narrade sin mor att sända dem

* De långa, på skuldrorna nedfallande lockarne voro de merovingiske konungarnes och konungasönernes utmärkande kännetecken, hvarigenom de skilde sig från det öfriga folket. Lockarnes afklippande innebar derföre ett jäf af en pretendents anspråk på konungadöme och konunganamn.

gossarne, i det de föregåfvo, att de ville upphöja dem på tronen. Men så snart farbröderne fått barnen i sina händer, sände de till Chlothilda en sax och ett blottadt svärd med helsning: »Välj, antingen du vill, att gossarne skola förlora sina lockar eller sitt lif.» Öfverväldigad af smärta och harm utropade Chlothilda: »Hellre må jag skåda dem döda än beröfvade sina lockar!» De onaturlige farbröderne togo henne på orden. Med sin dolk nedstötte Chlothar först den äldste gossen. Då kastade sig den andre till Childeberts knän, anropande honom om skydd. Childebert, rörd till medlidande, bjöd sin bror lösen för gossens lif; men Chlothar ropade: »Stöt honom från dig eller dö i hans ställe du, som ju sjelf är anstiftare härtill!» Childebert skuffade då gossen i Chlothars armar och denne genomborrade honom med sin dolk. Man lyckades dock rädda den tredje brodren, *Chlodowald.* Denne vigdes sedermera till munk, stiftade det berömda klostret *S:t Cloud* (*monasterium S:ti Chlodowaldi*) och vann helgonglorian i ersättning för konungakronan.

Då Theoderik af Reims dog (533/4), sökte hans begge halfbröder äfven bemäktiga sig hans rike; men detta gjordes om intet af de austrasiske stormännen, som troget anslöto sig till hans son Theodebert. Denne adopterades sedan af Childebert, som ej hade egna söner, och begge bekrigade Chlothar. Men just som de stodo i begrepp att anfalla denne bakom hans förhuggningar i skogen Arelaunum (vid Rouen), utbröt en fruktansvärd af åska och hagel åtföljd orkan, som ödelade deras läger. Den uppskrämda hären såg häri en yttring af försynens missnöje med det gudlösa kriget mellan nära blodsförvandter, och en förlikning ingicks.

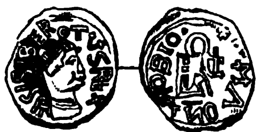
Theodebert efterträddes (547) af sin son *Theodebald.* Men denne dog redan vid tjugo års ålder (555), och nu skyndade Chlothar att sätta sig i besittning af hans rike. Detta retade Childebert, som derföre förband sig med Chlothars upproriske son *Chramnus,* under det Chlothar var sysselsatt med ett krig mot Sachsarne. Men sedan Chlothar besegrat Sachsarne, som måste förbinda sig till en årlig tribut af 500 kor, kom det till förlikning mellan honom och hans son. Under tiden hade Childebert dött (Dec. 557), och då hans riksdel tillföll Chlothar såsom närmaste arfvinge, återförenades det vid Chlodvigs död delade riket under hans yngste sons spira. Ett nytt uppror af Chramnus, som dervid fann en bundsförvandt i hertig *Conober* af Bretagne, undertrycktes, sedan Chlothar besegrat båda i slaget vid Deols, der Conober stupade och Chramnus tillfångatogs. Den omensklige fadren lät inspärra honom jemte hustru och barn i en bondkoja och der innebränna dem. Året derpå (561) dog Chlothar, hvars lidelsefulla natur

äfven visade sig i hans svaghet för sköna qvinnor. Han var flere gånger gift och hade dessutom frillor, med hvilka han lefde i öppet konkubinat. En af hans gemåler eller frillor, Ingundis, prisade för honom sin syster Aregundis' skönhet och bad honom skaffa henne en ansedd make. Chlothar sjelf begaf sig till Aregundis' boning, betogs af hennes skönhet och gjorde henne till sin egen gemål, sägande åt Ingundis, att han icke kunnat finna någon värdigare make åt hennes syster. Han ville sedermera taga ännu en maka, medan hans sista gemål ännu lefde, men detta lyckades dock presterskapet afböja.

10. Inre oroligheter under Chlothar I:s efterträdare till hela rikets återförening under Chlothar II. (561—613).

Tiden från Chlodvigs tronbestigning till Chlothar I:s död (481—561) är i Merovingernes historia ett eröfringens tidehvarf, hvarunder det stora frankiska riket grundlägges och uppstiger till förherskande makt i vesterlandet. Men derpå följer till år 613 en tid af inre strider, genom hvilka konungamakten undergräfver sig sjelf och vägen banas för ett med densamma täflande stormannavälde.

Vid Chlothar I:s död delades åter riket, i det det skiftades mellan hans fyra söner, *Charibert, Guntramn, Sigibert* (bild 10) och *Chilperik* (bild 11). Härvid sönderstyckades i synnerhet rikets vestra del, Neu-

10. Mynt slaget af konung Sigibert.

11. Konung Chilperiks sigill.

strien och Aquitanien. Deremot tillföll Burgund odeladt Guntram och Austrasien med dess tyska biländer Sigibert; dock egde båda äfven områden i Neustrien och Aquitanien *. Ännu mera invecklade

* *Neustrien* i inskränkt mening var landet mellan Schelde, Silva carbonaria, Ripuarien, Burgund, Loire och hafvet, med en blandad romanisk-frankisk befolkning. I *Aquitanien* var det romaniska elementet starkt öfvervägande. Likaså i *Provence.* I *Burgund* var den romaniska befolkningen uppblandad med Burgunder. I alla dessa områden blef med tiden romaniskt språk och romanisk nationalitet rådande, medan i Austrasien de tyska dialekterna voro och förblefvo herskande.

blefvo gränsförhållandena vid Chariberts död (567), då hans rike delades mellan hans bröder. Så t. ex. blef Paris, Chariberts hufvudstad, de andra trenne brödernes gemensamma tillhörighet.

Chilperiks begär att på sina bröders bekostnad utvidga sin makt gaf uppslaget till de inre striderna inom konungahuset. Hans första försök kort efter fadrens död omintetgjordes dock hastigt genom de andra brödernes förenade uppträdande (562). Några år senare (565) anföll han Sigiberts vestra områden, under det denne låg i fält mot de från öster framträngande *Avarerne*. Men efter desses besegrande vände Sigibert med framgång sina vapen mot Chilperik och tvang honom till fred. En ny härnad mot de i Thüringen infallne Avarerne aflopp icke lika lyckligt för Sigibert. Han blef slagen och tillfångatagen, dock lyckades han genom rika skänker förvärfva avar-khanens vänskap och återvinna sin frihet.

Vid denna tid förmälde sig Sigibert med den vestgotiska konungadottern *Brunhilda*, och Chilperik med hennes syster Galsvinda. Men sedan denna plötsligen dött, äktade Chilperik sin förra frilla *Fredegunda*, en qvinna af ringa börd, men skön, förslagen och hersklysten. Den allmänna meningen anklagade henne för att hafva mördat Galsvinda, och härigenom grundlades mellan Fredegunda och Brunhilda det oförsonliga hat, som under lång tid skulle komma att utöfva ett olycksbringande inflytande på det merovingiska konungahusets öden. Medan de vid denna tid (568) i Italien invandrade *Longobarderne* företogo förnyade plundringståg in i Burgund och Provence (568—574), grep Chilperik åter till vapen för att bemäktiga sig sina bröders andelar af arfvet efter Charibert. Men då Sigibert med hela sin härsmakt drog emot honom, var han striden icke vuxen och måste ingå förlikning (574). Icke dess mindre förnyade han kriget följande år (575). Men åter drog Sigibert med öfverlägsen härsmakt emot honom, bemäktigade sig större delen af hans besittningar och tvang honom att innesluta sig i det fasta Tournay. Chilperik syntes förlorad. Men i lägret vid Victoriacum (Vitry mellan Douai och Arras), der den af Chilperiks egne undersåtar inbjudne Sigibert hyllades till konung öfver hans riksdel, träffades den austrasiske konungen af tvenne af Fredegunda utsände lönmördares långa dolkar (»*scramasaxæ*»).

Detta mord medförde ett plötsligt omslag i hela den politiska ställningen. Raskt begagnande sig af den uppkomna häpenheten och förvirringen bland Sigiberts anhängare, satte sig Chilperik i besittning af Paris, der Brunhilda och hennes döttrar föllo i hans händer. Sigiberts femårige son *Childebert* (II) räddades dock af hertig Gundobald undan till Austrasien, der han hyllades såsom fadrens efterträdare. Brunhilda,

som sändts i fängsligt förvar till Rouen, hade emellertid funnit en hängifven anhängare i Chilperiks egen son i första giftet, Merovech, som förälskat sig i henne och utan fadrens samtycke äktade henne. Väl kom det snart till försoning mellan den uppretade fadren och sonen, och Brunhilda fick till och med begifva sig till Austrasien; men då Merovech kort derpå ådrog sig misstankar för fiendtliga stämplingar, vaknade åter fadrens vrede, och efter vexlande öden blef Merovech försåtligt lockad till Terouenne, der han lät gifva sig banesår af en trogen tjenare, för att icke falla i sin hatade styfmor Fredegundas händer (577). — Emellertid fortfor Chilperik att lägga under sig Sigiberts besittningar i Neustrien och Aquitanien (Tours, Poitiers, m. m.), oaktadt han derigenom råkade i krig äfven med konung Guntramn af Burgund.

I Austrasien kom Brunhilda snart i en svår ställning. Ett hersklystet parti bland de austrasiske stormännen, i spetsen för hvilket stod den ränkfulle biskop *Aegidius* af Reims, ville sjelft regera i den minderårige Childeberts namn, förföljde hennes och konungahusets trognaste anhängare, hertig Lupus, och förolämpade på ett ohöfviskt sätt drottningen sjelf. Detta parti ingick till och med (581) förbund med det austrasiska konungahusets gamle fiende, Chilperik, mot konung Guntramn, hvilken deremot bevisat sig såsom dess vän och några år tillförene (577) adopterat Childebert. Men den austrasiska hären gjorde i sin konungs välförstådda intresse myteri mot sina ledare och vägrade att draga i härnad mot Guntramn. Beröfvad denna hjelp, var Chilperik icke vuxen striden med Guntramn och måste söka förlikning (583). Året derpå ingingo Guntramn och Childebert ny vänskap och förbund mot Chilperik. Denne fick dock icke upplefva det hotande krigets utbrott. Han mördades i Chelles (vid Paris), då han en dag återkom från jagten (584). Äfven för detta mord har en senare sägen anklagat Fredegunda, dock sannolikt utan grund. Gregorius af Tours kallar Chilperik »vår tids Nero och Herodes». En nyare forskare, Löbell, jemför honom vida lämpligare med Henrik VIII af England. Han var visserligen en sjelfrådig despot, men saknade icke goda egenskaper. Han försökte sig som latinsk skald, ville förbättra alfabetet och författade en teologisk uppsats, hvilken dock såsom irrlärig förkastades af Gregorius af Tours och en annan biskop, som derom rådfrågades, hvadan konungen afstod från sin afsigt att i sitt rike påbjuda den såsom läronorm.

Genom Chilperiks död inträdde åter ett plötsligt omslag i förhållandena. Af hans söner öfverlefde honom blott den yngste, *Chlothar* (II), som Fredegunda födt honom få månader före hans död. En dotter, Rigunthis, hvilken Chilperik trolofvat med den vestgotiske

prinsen Reccared och som med stora skatter och ett talrikt och lysande följe just var på väg till Spanien, när fadren mördades, såg sig, då mordet blef bekant, utplundrad och öfvergifven af sina följeslagare och måste söka tillflykt i ett kloster. Fredegunda sjelf befann sig i ungefär samma läge som Brunhilda vid Sigiberts död. Men hon förlorade icke fattningen. Hon sände genast bud till konung Guntramn, inbjöd honom att komma och taga Chilperiks rike i besittning och anbefalde sig sjelf och sin unge son i hans beskydd. Guntramn lyssnade verkligen härtill och tog både Fredegunda och hennes son i försvar mot Childebert, som fordrade hennes utlemnande och återställandet af de städer, hvilka tillhört Sigibert, men som Chilperik vid dennes död tillegnat sig.

År 587 upptäcktes en sammansvärjning, som austrasiske och neustriske stormän ingått att mörda Childebert, aflägsna hans mor och störta konung Guntramn, för att sedermera sjelfve regera både Austrasien och Burgund i Childeberts båda minderårige söners namn. Detta föranledde ett personligt möte mellan Guntramn och Childebert i *Andelot* (nordost om Chaumont i departementet Haute-Marne), der genom formligt fördrag (af den 28 Nov. 587) alla tvistefrågor dem emellan bilades. Snart uppkommo dock nya missförstånd mellan båda, äfvensom mellan Guntramn och Brunhilda, som, anklagad för fiendtliga stämplingar mot honom, måste fria sig med ed, styrkt af 300 edgärdsmän. Derjemte tröttnade icke den ränkfulla Fredegunda att städse spinna nya anslag mot Brunhilda och hennes son, hvilkas lif ständigt sväfvade i fara för lönmördare. Äfven konung Guntramn var förnyade gånger utsatt för dylika försök, till och med då han i kyrkan förrättade sin andakt, och misstänkte sjelf Fredegunda för delaktighet i dem. Slutligen (589) utsände hon på en gång tolf lönmördare mot Brunhilda och Childebert, men anslaget blef röjdt och bestraffadt. I sammanhang härmed blef äfven biskop Aegidius, det austrasiska stormannapartiets förnämste ledare, fängslad och inför ett af Childebert sammankalladt kyrkomöte anklagad för högförräderi och förfalskning af kungliga urkunder. Han befans saker, afsattes och förvistes till Strassburg (590).

Den för sin fromhet och sina andaktsöfningar nästan som ett helgon vördade konung Guntramn dog år 593. Hans vidsträckta besittningar tillföllo då hans adoptivson Childebert II, som sålunda under sin spira förenade hela Austrasien, Burgund och större delen af Neustrien med Aquitanien och Provence, medan Chilperiks och Fredegundas son, Chlothar II, förblef i besittning af den del af Neustrien (riket Soissons), som vid Chlothar I:s död tillfallit Chilperik. Men inom få

år (596) dog plötsligen Childebert tillika med sin gemål, sannolikt af gift, och efterträddes af sina båda ännu minderårige söner *Theodebert* II i Austrasien och *Theoderik* II i Burgund. Farmodren Brunhilda tillegnade sig förmynderskapet för dem, och då Fredegunda samtidigt regerade i sin ännu omyndige sons namn, styrdes sålunda det frankiska riket af tvenne qvinnor, som närde ett oförsonligt hat till hvarandra. Men redan följande år (597) dog Fredegunda, en qvinna med stor rådighet och manlig kraft och väl icke skyldig till alla de laster och brott, som hatet och partisinnet påbördat henne, om hon ock var ett barn af sin tid och mindre nogräknad om medlen, då det gälde att tillfredsställa en omåttlig hersklystnads ingifvelser. En ädlare natur var utan tvifvel hennes medtäflarinna Brunhilda, dock var icke heller hon fri från en hersklystnad, som mer än en gång förledde henne till öfverilade våldsbragder, och icke heller hennes rykte har undgått förtalets giftiga gadd.

I Austrasien, der Brunhilda i början uppehöll sig, utbröt snart åter mellan henne och stormännen den gamla täflan om makten. De våldsamma medel, hon tillgrep för att behålla den, ökade hatet mot henne, och hon måste slutligen, nödställd och i en tiggerskas utblottade tillstånd, söka en tillflykt hos sin yngre sonson Theoderik i Burgund (599). Den äldre, Theodebert, kom nu helt och hållet under de austrasiske stormännens inflytande, medan deremot Theoderik lät leda sig af sin farmoder. Härigenom utsåddes ett frö till oenighet mellan bröderne, som i framtiden skulle bära bittra frukter. Likväl finna vi följande år (600) båda förenade mot Chlothar, som, slagen vid *Doromellum* (Dormelles, sydvest om Montezeau), måste afträda en stor del af sitt rike. Fyra år senare (604) lät Chlothar sin rikshofmästare Landerik anfalla Theoderiks besittningar mellan Seine och Loire. Men Landerik blef i grund slagen vid *Stampæ* (Etampes, sydvest om Paris), och blott genom Theodeberts mellankomst erhöll Chlothar en billig fred.

Emellertid ådrog sig Brunhilda snart äfven de burgundiske stores missnöje, förnämligast, som det vill synas, genom det företräde hon gaf Romaner, som af henne befordrades till de högsta embetena. Då Theoderik på Brunhildas ingifvelse grep till vapen mot sin bror (605), blef rikshofmästaren Protadius, en Roman, som haft Brunhildas ynnest att tacka för sin upphöjelse, i sjelfva lägret mördad af den uppretade hären, som anklagade honom för att i samråd med Brunhilda hafva anstiftat detta broderkrig, och Theoderik måste inställa sin tillärnade härnad. Men snart utbröt ny oenighet mellan bröderne, i det Theodebert bemäktigade sig Elsass, som förr tillhört Austrasien, men som i förening med Burgund blifvit af Childebert bestämdt till hans yngre

sons arfvedel. Till tvistens biläggande aftaltes ett möte mellan bröderne i *Saloissa* (Seltz). Men Theodebert, som här infann sig med en talrik här, tvingade sin bror att afträda Elsass och några andra områden (610). För att hämnas detta förband sig Theoderik med Chlothar II och öfverföll Theodebert med krig. Denne, slagen först vid *Toul* och sedan vid *Zülpich*, blef tillfångatagen under flykten, afsatt och slutligen ombragt (612). Theoderik II, sålunda ensam herre öfver både Austrasien och Burgund med deras biländer, stod just i begrepp att äfven bekriga Chlothar II, då han, ännu ung, dog i Metz (613), efterlemnande fyra minderårige söner. Den äldste af desse, den elfvaårige Sigibert II, lät Brunhilda hylla såsom fadrens efterträdare, för att såsom förmyndarinna regera i hans namn. Men nu kom missnöjet med henne till utbrott. De burgundiske stormännen under rikshofmästaren *Warnachar*, de austrasiske under biskop *Arnulf* af Metz (den Karolingiska ättens stamfader) och *Pippin af Landen* förbundo sig med Chlothar och hans anhängare, och Brunhilda såg sig inom kort i sina oförsonlige fienders händer. Man anklagade henne för en mängd mord — till en del de samma, för hvilka ryktet förut beskylt Fredegunda —, lät på en kamel föra henne genom lägret och slutligen binda den åldriga drottningen vid svansarne af ett par ystra hästar, af hvilka hon släpades till döds (613). Tvenne af hennes sonsons-söner ombragtes, den tredje, åt hvilken Chlothar stått fadder, räddades af denne och dog i obemärkthet, den fjerde räddade sig sjelf genom en tidig flykt, men afhöres ej vidare. Sålunda försvann Sigiberts och Brunhildas ätt ur historien, och ännu en gång återförenades hela det frankiska riket under en Chlothars spira, — denna gång under Chilperiks och Fredegundas son Chlothar II:s (bild 12).

12. Mynt slaget af Chlothar II.

11. Det Frankiska rikets historia från Brunhildas fall till slaget vid Testri (613—687).

Brunhildas fall betecknar i sjelfva verket det frankiska stormannaväldets slutliga seger efter långvarig kamp med det genom inbördes

söndring försvagade konungadömet. Detta visar sig äfven genom de eftergifter, Chlothar II nu måste göra. Neustrien, Austrasien och Burgund erhöllo hvartdera sin särskilda förvaltning under hvar sin rikshofmästare (*major domûs*). Denne embetsman, som ursprungligen blott stått i spetsen för den talrika hofbetjeningen, var numera ett slags vicekonung inom sin riksdel, jemförlig med de svenske jarlarne under början af vår medeltid. Åt rikshofmästaren i Burgund, den redan nämnde Warnachar, måste Chlothar afgifva edlig försäkran att aldrig skilja honom från embetet. Dess innehafvande på lifstid blef numera regel och derjemte vunno stormännen ett afgörande inflytande på dess besättande. — Men tillika sökte man i den allmänna välfärdens intresse förebygga och afhjelpa de missbruk, till hvilka den sjelfrådiga konungamakten under den närmast föregående tiden — en sjelfsvåldets tid både för konungarne och stormännen — blott allt för ofta gjort sig skyldig. Detta var det lofvärda syftet med de beslut, som fattades på *kyrko- och riksförsamlingen i Paris* 614 och hvilka Chlothar II med några få inskränkningar bekräftade genom sitt »*edikt*» af den 18 Okt. samma år, hvilket man ej olämpligt kallat det frankiska rikets »*magna charta*». I samma anda voro utan tvifvel äfven de beslut, som tvenne år senare (616) fattades på en församling af Burgunds andlige och verldslige stormän i Bonneuil-sur-Marne, till ordnande af denna riksdels angelägenheter. I allmänhet var Chlothar II:s regering fredlig, och med allvarlig ifver egnade sig konungen åt den lagliga ordningens upprätthållande; dock måste han mer än en gång se genom fingrarne med de stores obändiga sjelfrådighet.

På nionde året af sin regering öfver det förenade riket (622) tog Chlothar sin äldste son *Dagobert* (I) (bild 13) till medregent, insättande honom till konung öfver Austrasien. Dess ansedddaste stormän, biskop *Arnulf af Metz* och den till rikshofmästare utnämnde *Pippin af Landen*, blefvo den unge konungens förnämste rådgifvare och väl de egentlige ledarne af Austrasiens styrelse.

13. Dagobert I:s sigill.

Då Chlothar II några år senare dog (628), skyndade Dagobert att äfven sätta sig i besittning af Neustrien och Burgund och förlade sitt konungasäte till fadrens residens, *Paris*. Åt sin yngre halfbror *Charibert II* inrymde han dock större delen af Aqui-

tanien såsom eget konungarike. Men då Charibert och hans unge son inom kort dogo (630), återförenades äfven detta område med det öfriga riket under Dagoberts spira.

Vid denna tid började de *slaviska* folken blifva farliga grannar till det frankiska riket. Sedan de omkring år 558 i Europa invandrade *Avarerne*, ett turkiskt folk, i förbund med Longobarderne störtat Gepidernes rike i Dacien (Wallachiet, Siebenbürgen och östra Ungern) och efter Longobardernes aftåg till Italien (568) äfven besatt det af dem utrymda Pannonien (vestra Ungern), kommo de slaviska folken i dessa trakter under Avarernes tryckande öfverherrskap. Men i början af sjunde århundradet sökte de afskudda detta ok och lyckades häri under anförande af *Samo* — enligt uppgift en frankisk köpman — som, (523) vald till konung af »*Winiderne*» (Wenderne), vid Donau, Drave och Save stiftade ett mäktigt slaviskt välde, hvilket omfattade samtliga de slaviska folken i de nuvarande österrikiska länderna *.

Frankiske köpmäns utplundrande och mördande af Winiderne föranledde krig mellan desse och Frankerne. Med trenne härar inbröto de senare från olika håll i Samos länder; men den austrasiska hären under Dagoberts eget befäl led ett blodigt nederlag i den tre dagars slagtningen vid *Vogastisburg* (i Böhmen?) och måste söka sin räddning i flykten (630). Nu gåfvo sig äfven *Sorberne* under Samos öfverhöghet och började med fiendtliga infall hemsöka Thüringen, hvars östra del mellan Elbe och Saale de sannolikt vid denna tid besatte. Mot förpligtelse att på detta håll värja den hotade riksgränsen befriades *Sachsarne* af Dagobert från den årliga tribut af 500 kor, som Chlothar I pålagt dem.

Med anledning af Slavernes städse upprepade infall i Thüringen beslöt Dagobert, med de austrasiske stormännens råd och sannolikt på deras begäran, att i Austrasien insätta sin ännu blott treårige son *Sigibert III* till konung under ledning af biskop *Kunibert* af Köln och hertig *Adalgisl* och med Metz till residens (632). Då Dagobert kort derpå fick ännu en son, *Chlodvig* (II), bestämde han denne till sin blifvande efterträdare i Neustrien och Burgund och lät de austrasiske stormännen med ed förbinda sig att hålla denna anordning i helgd. I nämnda båda riksdelar blef romaniskt språk och romanisk nationalitet genom det oemotståndliga inflytande, som en högre civilisation alltid på längden utöfvar, småningom allt mera rådande äfven bland den

* *Wender* (»*Winider*») var det gemensamma namn, hvarunder de germaniska folken inbegrepo samtliga de vid deras östra gränser bosatta slaviska folken, från Östersjön till Adriatiska hafvet.

invandrade germaniska befolkningen. Också framträder redan vid denna tid den för framtiden så betydelsefulla nationella motsatsen mellan Austrasien (Tyskland) och Neustrien (som i vidsträcktaste mening omfattade äfven Burgund, Aquitanien och Provence och sålunda ungefärligen motsvarade det nuvarande Frankrike).

Dagobert I (bild 14, 15), som med kraftig hand skipade lag och rätt utan hänseende till person och äfven gjort sig känd såsom lagförbättrare, är den siste duglige konungen af Merovingernes ätt; med de fleste af dess medlemmar delade han dock en öfverdrifven svaghet för qvinnor och hade jemte sina trenne gemåler ett helt harem af frillor, som skola hafva vunnit ett allt för stort inflytande hos honom. Han dog år 638 och den af honom anordnade delningen af riket mellan hans begge söner trädde då i verkställighet. Men båda voro vid fadrens död ännu minderårige och regeringen kom derigenom i händerna på rikshofmästarne, hvilkas makt i följd deraf ytterligare växte och snart skulle förvandla konungavärdigheten till ett tomt bländsken. *Pippin af Landen*, som vid Dagoberts död återvändt till Austrasien, blef såsom rikshofmästare ånyo själen i dess styrelse, men dog redan följande år (639). Hans son *Grimoald* lyckades efter någon tid undantränga en medtäflare och bana sig sjelf vägen till rikshofmästarevärdigheten i Austrasien.

Af dessa söndringar och partistrider vid det austrasiska hofvet begagnade sig hertig *Radulf* af Thüringen för att tillskansa sig en oberoende ställning. En stor austrasisk här, som med den unge konung Sigibert III sjelf drog emot honom,

14. Dagobert I:s spira.

15. Guldmynt slaget af Dagobert I.

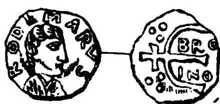
kunde till följd af inbördes oenighet och förräderi bland befälhafvarne intet uträtta, och Sigibert måste efter en afslagen storm på Radulfs

fasta ställning utverka sig ett ostördt återtåg genom en förödmjukande förlikning med hertigen, som väl till namnet erkände den frankiske konungens öfverhöghet, men i verkligheten utöfvade suverän myndighet inom sitt hertigdöme (640).

Vid Sigibert III:s död (656?) vågade den redan nämnde Grimoald det djerfva försöket att på Austrasiens tron upphöja sin egen son med uteslutande af den aflidne konungens. Men det visade sig snart, att tiden ännu icke var inne för en sådan tronhvälfning. Grimoald sjelf och hans son störtades, och den neustriske konungen Chlodvig II erhöll äfven Austrasiens krona, men dog icke långt derefter (656), illa beryktad för utsväfningar, frosseri och dryckenskap. Chlodvig II efterlemnade trenne söner; dock delades icke riket dem emellan, utan den äldste af dem, den ännu minderårige *Chlothar III*, upphöjdes af stormännen till konung öfver det hela under sin moder *Bathildas* förmynderskap. Likväl blef redan efter fyra års förlopp (660) riket åter deladt, i det Chlothars yngre bror *Childerik II* då insattes till konung i Austrasien, hvars stormän sannolikt ej ville lyda under den i Neustrien residerande äldre brodern och hans egenmäktige rikshofmästare *Ebroin*. Denne var, i synnerhet sedan den fromma Bathilda dragit sig tillbaka i klostret Chelles, den verklige regenten öfver Neustrien och Burgund och upphöjde vid Chlothar III:s död (670) sjelfrådigt hans yngste bror *Theoderik* (III) till hans efterträdare. Men ett mäktigt stormannaparti under ledning af biskop *Leodegar* af Autun uppreste sig nu mot Ebroin, störtade så väl honom som den af honom upphöjde konungen och gjorde Childerik II af Austrasien till konung äfven öfver Neustrien och Burgund. Ebroin förvistes till klostret Luxeuil (i Franche-Comté), Theoderik inspärrades i ett annat kloster. Till en början vann nu biskop Leodegar stort inflytande hos Childerik; dock föll han snart i onåd hos denne och förvistes till Luxeuil, der han sålunda sammanträffade med sin gamle fiende Ebroin. Childeriks regering öfver det återförenade riket blef dock icke långvarig (670—673); genom en godtycklig och tyrannisk styrelse ådrog han sig snart Neustriernes hat och blef redan på tredje året tillika med sin hafvande gemål mördad af sammansvurne, som på detta sätt hämnades det skymfliga spöstraff, han mot lag och sedvänja låtit en friboren Frank undergå.

Under den allmänna förvirring, som nu uppstod, lemnade både Leodegar och Ebroin klostret Luxeuil. Theoderik III framdrogs ur sitt kloster och upphöjdes åter på tronen, denna gång af det *neustrisk-burgundiska* stormannaparti, till hvilket Leodegar hörde. Men mot detta parti och dess konung uppträdde snart ett *austrasiskt* motparti till hvilket Ebroin anslöt sig. Denne ryckte skyndsamt in i Neustrien

tvingade Theoderik och hans rikshofmästare Leudesius att fly, bemäktigade sig den kungliga skatten och förmådde slutligen Theoderik att antaga honom sjelf till sin rikshofmästare, sedan Leudesius på svekfullt sätt blifvit ombragt. Derefter vände Ebroin och hans anhängare sina vapen mot Leodegar och de burgundiske store af dennes parti. Leodegar, belägrad i Autun, öfverlemnade sig sjelf i fiendens händer för att rädda staden från sköfling, blef bländad och slutligen (678) i tysthet afrättad, sedan ett af Ebroin sammankalladt kyrkomöte dömt honom och andra andlige såsom högförrädare.

16. Mynt slaget af Ebroin.

Sedan Ebroin (bild 16) med hänsynslös stränghet befästat sitt välde i Neustrien och Burgund, ville han äfven tvinga Austrasierne att erkänna hans namnkonung. I Austrasien hade nemligen under tiden bildat sig ett motparti, som till sin konung korat Sigibert III:s son *Dagobert* (II), hvilken man låtit hemta från det irländska kloster, dit Grimoald sändt honom. Dagobert II mördades dock redan efter en fyraårig regering (674—678), hvarefter Theoderik synes hafva blifvit erkänd för konung äfven i Austrasien. Men vid denna tid trädde tvenne austrasiske hertigar, *Martin* och *Pippin* (af Heristall), af hvilka åtminstone den senare var en sonson till biskop Arnulf af Metz *, i spetsen för de med Ebroins våldsamma styrelse missnöjde Austrasierne. Ebroin drog emot dem, slog dem i en blodig drabbning vid *Locofao* (Bois-Fay, öster om Laon?) och lät mot tro och lofven ombringa Martin, som han lockat till ett personligt möte.

Ebroin syntes sålunda stå nära målet för sina sträfvanden; han hade besegrat hvarje motparti och med obeveklig stränghet kufvat de stores sjelfrådighet. Men på höjden af sin makt mördades han af en Frank, Ermenfrid, mot hvilken han stämplat, och som genom detta mord ville förekomma sin egen undergång (681). *Waratto*, Ebroins efterträdare i rikshofmästareembetet (681—686), slöt fred med Pippin,

* Enligt de Metziska annalerna, som dock äro en föga tillförlitlig källa, voro både Martin och Pippin sonsöner till biskop Arnulf af Metz. På denna och andra uppgifter har man grundat följande stamtafla:

Arnulf, biskop af Metz.

Chlodulf, biskop af Metz.	*Ansegis Domesticus*, gift med *Pippin af Landens* dotter *Begga*.
Martin.	*Pippin af Heristall* (som således var systerson till rikshofmästaren *Grimoald*).

men undanträngdes för någon tid (683—684) af sin egen son *Gislemar*, under hvilken ny fiendskap utbröt med den austrasiske hertigen. Gislemar dog likväl snart och den i rikshofmästareembetet återinsatte fadren följde honom inom kort i grafven. Warattos måg *Berthar*, som derpå valdes till rikshofmästare, sökte träda i Ebroins fotspår utan att ega hans förmåga. Men en mängd med hans styrelse missnöjde stormän vände sig till Pippin och påkallade dennes hjelp. Berthar, af Pippin besegrad i slaget vid *Testri* (nära S:t Quentin) år 687, blef kort derpå mördad af sina egna män på anstiftan af sin svärmoder Ansefledis. Theoderik III fick behålla konunganamnet och Pippin gaf honom till och med en egen rikshofmästare i Neustrien, der de merovingiske namnkonungarne fortfarande residerade; men den verklige herskaren öfver hela det frankiska riket var numera Pippin, och med hans regering börjar ett nytt tidskifte i dess historia.

12. Det frankiska rikets verldsliga samhällsförfattning på Merovingernes tid.

Det frankiska riket kan betraktas såsom ett *förbund* af särskilda folkstammar under de frankiske konungarnes öfverhöghet. I denna förbundsstat voro visserligen Frankerne den herskande stammen, hvilken konungaätten tillhörde och efter hvilken hela riket uppkallades; men vid sidan af dem intogo äfven de öfriga folkstammarne en temligen sjelfständig ställning. I synnerhet var detta förhållandet med de germaniska lydfolken, Burgunderne, Thüringarne, Alemannerne och Bayrarne. Hvart och ett af dem innehade sitt särskilda område och fick behålla sin egendomliga tingsförfattning. Hvarje folkstam lefde efter sin egen rätt, så att t. ex. en Burgund, hvarhelst han vistades inom det frankiska riket, blott kunde dömas enligt sin egen, d. v. s. sin folkstams lag. Man har (mindre rigtigt) kallat detta *den personliga rättens* system, i motsats till den *territoriala rättens*, som består deri, att samma rätt gäller för *alla* inbyggarne i ett land eller landområde utan hänsyn till deras olika nationalitet. De till riket hörande germaniska folkstammarnes rättssedvänjor blefvo till större delen upptecknade redan under ifrågavarande tidehvarf. Den saliska lagen (*lex Salica*), en samling af de saliske Frankernes rättssedvänjor, är till och med äldre än 486 och härrör måhända från konung Chlodios regering (omkr. år 450); men den skall hafva erhållit tillägg redan af Chlodvig I och ändrades i flere fall genom de af Childebert II och Chlothar II utfärdade lagarne. *Ripu-*

ariernes, *Alemannernes* och *Bayrarnes* rättssedvänjor uppgifvas hafva blifvit samlade och upptecknade på föranstaltande af Theoderik I (Chlodvigs äldste son, som dog 533/4); men dessa lagsamlingar ökades eller omarbetades af Childebert II, Chlothar II och Dagobert I. *Thüringarnes* rättssedvänjor synas hafva blifvit upptecknade först på Karl den stores tid. Den *burgundiska* lagen härrör, som redan är nämndt, från konung Gundobad och hans son Sigismund, och ett tillägg till densamma från Godemar, den siste konungen af den inhemska konungaätten.

I öfverensstämmelse med nyss anförda allmänna grundsats fortfor äfven den *romerska* rätten att gälla för *Romanerne;* men, blandade med de invandrade Burgunderne och Frankerne *, underordnades de samma förvaltande och dömande myndigheter som desse och måste vid deras ting slita äfven sina inbördes tvister. Blott i det *romaniska Rhätien* (Graubünden med Vorarlberg och större delen af Tyrolen), der den romaniska befolkningen länge förblef temligen oblandad, bibehöll sig med den romerska rätten äfven hela den romerska municipalförfattningen i samma, visserligen förfallna, skick som under den senare kejsartiden, och vi finna inom detta område till och med en romersk præses (landshöfding) fortfarande i spetsen för den civila förvaltningen och rättskipningen. Men för öfrigt anträffas blott få och osäkra spår till romerskt municipalväsende inom det frankiska riket, och man bör härvid ej låta vilseleda sig af de i urkunder från denna tid ofta oegentligt begagnade romerska benämningarna.

Den burgundiska lagen (*lex Gundobada*) gör ingen åtskilnad mellan Burgunder och Romaner, ehuru äfven i Burgund de senare lefde efter romersk rätt. Hos Frankerne deremot hade en fri Roman blott hälften så hög mansbot som en fri Frank, och häruti uttalade sig utan tvifvel den frankiska nationalstoltheten gent emot de förvekligade och derföre ringaktade Romanerne. Men för öfrigt voro de senare temligen likstälde med Frankerne. De fingo, som redan är nämndt, mestadels behålla sin fasta egendom mot erläggande till de frankiske konungarne af den grundskatt, som kejsarne infört; Romaner blefvo, lika väl som

* *Burgunderne* företogo en formlig jorddelning med de romaniske godsegarne, i det de tillegnade sig $^2/_3$ af åker- och ängsmarken, $^1/_2$ af skogen och betesmarken och $^1/_3$ af trälarne. — Deremot finnas inga spår till någon af *Frankerne* företagen jorddelning med de romaniske godsegarne. I sina gamla hemvist mellan Maas och Kolskogen synas Salierne hafva tillegnat sig all jordegendom och likaså Ripuarierne i området mellan Rhen och Maas. I det öfriga Gallien finna vi frankiske godsegare blandade med romaniske, i synnerhet i landet norr om Loire; men söder om denna flod, i Aquitanien och likaså i Provence, var och förblef det romaniska elementet starkt öfvervägande. Detta medförde med tiden betydelsefulla åtskilnader i nationalitet och rättsförhållande mellan södra och norra Frankrike.

Franker, anstälde vid konungens hof (»*Romani convivæ regis*», motsvarande de frankiske hirdmännen, *antrustionerne*) ,och befordrades till grefve- och andra embeten, i synnerhet sådana, som erfordrade bildning och insigter; framför allt finna vi dem anstälde i kyrkans tjenst. Vidare voro Romanerne underkastade samma krigstjenstskyldighet som Frankerne, och mången Roman förvärfvade sig till och med högt anseende såsom fältherre. Detta, i förening med inbördes giftermål och den lika trosbekännelsen, bidrog kraftigt till Frankernes och Burgundernes sammansmältning med Galliens romaniske inbyggare till ett folk, och ur denna sammansmältningsprocess framgick med tiden det ädla *franska folket*. Men till en början medförde Frankernes och Burgundernes blandning med Galloromanerne ett ömsesidigt utbyte mera af dåliga än af goda egenskaper. Med Germanernes sjelfkänsla och krigiska anda inympades äfven deras obändiga våldsamhet på den galloromaniska befolkningen, medan å andra sidan dennas större hyfsning visserligen mildrande inverkade på den germaniska råheten, men tillika smittade den med den osedlighet, som äfven i Gallien uppammats i den urartade romerska civilisationens sköte. Renare bibehöll sig naturligtvis den germaniska andan i sin råa, oförderfvade kraft i rikets östra hälft (Austrasien), der den germaniska befolkningen i allmänhet var föga uppblandad med romaniska beståndsdelar.

Den frankiska förbundsstatens sammanhållande band var *konungamakten*, hvilken dock, som vi sett, ofta splittrades genom delning mellan flere innehafvare. Ty konungadömet var genom häfd ärftligt inom den merovingiska ätten, och det på sådant sätt, att ursprungligen alla konungasöner, äfven oäkta, ansågos arfsberättigade. Men de inre strider, som försvagade konungamakten, ledde slutligen äfven derhän, att valrättens grundsats började göra sig gällande, i det de mäktige rikshofmästarne, vanligen i samråd med de öfrige stormännen, på tronen upphöjde någon merovingisk konungaättling för att i hans namn regera riket eller den del deraf, hvarest han blef erkänd som konung.

Ursprungligen var hos Frankerne, likasom hos de germaniska folken öfverhufvud, den kungliga myndigheten ganska inskränkt. Den bestod hufvudsakligen i »*härbannet*», d. v. s. rättigheten att uppbåda och anföra hären, och i handhafvandet af den mycket begränsade offentliga straffmakten till upprätthållande af »*friden*», d. v. s. landsfreden, rättsordningen mellan samhällsmedlemmarne; ty konungen var å samhällets vägnar denna frids högste vårdare och så till vida ombägnades alla hans undersåtar af hans beskydd. Deremot stod konungen på den tid, då den saliska lagen affattades, ännu icke i spetsen för tingsförfattningen, som ursprungligen var helt och hållet byggd på den folkliga

sjelfstyrelsens grundval. Dock hade konungen redan enligt den saliska lagen en viss, med hans straffmakt sammanhängande, högsta domsrätt, i det han afkunnade fredlöshetsdomen öfver den tredskande våldsverkare, som icke hörsammade kärandens förnyade stämningar, och utan tvifvel äfven öfver grafrånaren, som enligt den saliska lagen var »*wargus*», d. v. s. fogelfri (»*vargr*» i vårt fornspråk). Äfven var det väl inför konungen man anklagade hans embetsmän (grefvarne och konungssoknarne) för uraktlåtenhet eller maktmissbruk i tjensten. — Konungens inkomster bestodo hufvudsakligen i afkastningen af hans före de stora eröfringarna säkerligen ganska måttliga domäner; i den tredjedel af alla böter, hvilken såsom *fredsböter* (»fredum») tillföll honom i hans egenskap af landsfredens vårdare; vidare i hans andel af krigsbytet; i skatteuppbörden af de skattskyldige Romanerne och slutligen i de frivilliga gåfvor, som hans frankiske undersåtar bragte honom vid de årliga mönstringsstämmorna i Mars månad.

Men med de stora eröfringarna växte konungens makt. I förhållande till den galloromaniska befolkningen inträdde han i den romerske kejsarens rättigheter och myndighet. Derjemte ökades betydligt hans rikedom och inkomster med de vidsträckta romerska kronogodsen i Gallien och deras rika afkastning, äfvensom med de skatter, tullar och andra inbringande kronoinkomster, som kejsarne infört och hvilka nu med eröfringens rätt tillföllo landets nye herrar, de frankiske konungarne. Men denna ökade rikedom och förstärkta maktställning kunde icke undgå att återverka på hans förhållande till sine frankiske undersåtar. Också finna vi honom och hans embetsmän numera i spetsen för tingsförfattningen, hans högsta domsrätt utvidgas och han utöfvar, om också vanligen med riksförsamlingars hörande, en ganska omfattande lagstiftningsrätt genom utfärdandet af kungliga stadgar och förordningar (*edicta*, *decreta*, *constitutiones*), hvilka bilda ursprunget till den karolingiska tidens bekanta »*capitularier*».

Af ålder var den frankiske konungen omgifven af en hird (*trustis*, d. v. s. beväpnadt följe), hvars medlemmar (*antrustiones* = hirdmän), såsom anstälde i hans tjenst, i likhet med grefvarne och andra kunglige embetsmän åtnjöto tredubbel mansbot. Med den frankiske konungens växande rikedom och makt ökades äfven hirdens talrikhet och glans. Innehafvarne af de högre hofsysslorna voro tillika höga riksembetsmän af stort anseende och inflytande. Sådane voro: *referendarien* (kanslern), som hade det kungliga sigillet om hand samt utfärdade och kontrasignerade de kungliga förordningarna och urkunderna; *pfalzgrefven* (»*comes palatii*»), som biträdde den kungliga hofrätten och bevittnade förhandlingarna inför densamma; *skatt-* eller *kammarmästaren*

(*thesaurarius, cubicularius*), som under drottningens öfverinseende förestod den kungliga skatt- och klädkammaren; *stallmästaren* (*comes stabuli*), hvars befattning angifves af namnet; samt *seneskalken* eller *hofmästaren* (*major domûs regiæ*), som från föreståndare för palatset och hofbetjeningen småningom uppsteg till rikets mäktigaste man.

De vid hofvet närvarande andlige och verldslige stormännen utgjorde konungens *råd* och bisittare i den *kungliga hofrätten* (ursprunget till det franska *parlamentet*), der konungen i egen person var ordförande. Desse stormän bildade tillika en hufvudbeståndsdel af *riksförsamlingarna* och *herredagarne.*

Det var hos Frankerne urgammal sed, att alle vapenföre frie män årligen i början af Mars månad samlades till allmän mönstringsstämma inför konungen. Detta var det så kallade *Marsfältet.* Dessa härförsamlingar fortforo äfven efter Chlodvigs eröfringar, i synnerhet i Austrasien, och konungarne betjente sig af dem för att med de då talrikt församlade stormännen rådslå om rikets angelägenheter och inhemta härens, d. v. s. folkets, samtycke till de ofta från dessa församlingar utfärdade lagarne. Andra riksförsamlingar anslöto sig till de af konungarne sammankallade *kyrkomötena*, hvilka genom närvaron äfven af verldslige stormän ofta antogo karakteren af rådplägande riks- eller herredagar. Ett sådant af andlige och verldslige stormän bevistadt riksmöte var den redan nämnda församlingen i Paris år 614, hvilken visserligen i främsta rummet afhandlade kyrkans angelägenheter, men äfven med påföljd ifrade mot en mängd missbruk af regeringsmakten inom det verldsliga samhällets område; så t. ex. påyrkade och genomdref den afskaffandet af de nya skatter och tullar, som under nästföregående oroliga tider blifvit egenmäktigt införda af konungarne.

Dessa här- och riksförsamlingar uppträdde stundom äfven såsom ett slags riksrätt öfver medlemmar af konungahuset eller andra högt uppsatte personer, som anklagades för högmålsbrott eller andra svårare förbrytelser. Men konungarnes inbördes tvister om landområden sletos vanligen med svärdet eller bilades någon gång genom kompromissarisk skiljedom, i det tvistefrågan genom ömsesidigt aftal hänsköts till en för tillfället utsedd tolfmannanämnd af ansedde män.

För förvaltningens och rättskipningens behof var hela riket indeladt i *grefskap* (motsvarande de gamla fylkena, Taciti »*populi*», »*civitates*»), och dessa voro vanligen underafdelade i *härad;* dock saknades häradsindelningen i Bayern och möjligen äfven i Burgund. I spetsen för hvarje grefskap stod redan, då den saliska lagen affattades, en af konungen utnämnd *grefve* (*grafio, comes*), som i krig anförde grefskapets krigsuppbåd (härbann) och å konungens vägnar handhade den

exekutiva myndigheten. Men före Chlodvigs tid hade hos Frankerne grefven ingen domsrätt; ty hos dem funnos inga grefskapsting (motsvarande våra gamla landsting), och på häradstinget (»*mallus*», målberget = tingshögen) leddes förhandlingarna då ännu af häradets folkvalde höfding, den så kallade ***thunginen*** eller ***centenarien*** *. — Efter de stora eröfringarna i Gallien infördes äfven der den frankiska grefskaps- och häradsindelningen, i det de förut befintliga municipala områdena, som mestadels motsvarade de gamla galliska samhällena, förvandlades till grefskap och underafdelades i härad, hvarvid, såsom redan är anmärkt, äfven den galloromaniska befolkningen underordnades de af konungen utnämnde grefvarne och den frankiska tingsförfattningen. Denna undergick dock nu, i sammanhang med konungamaktens tillväxt, en väsendtlig förändring, i det *grefven*, konungens tjensteman, blef ordförande på tinget, och *centenarien*, numera äfven kallad *vicarius* och *tribunus*, förvandlades till hans underordnade biträde vid rättsskipningen, exekutionen och skatteindrifningen. Men den bland de frie männen på tinget utsedde nämnd af sju personer (»*rachimburgi*»), hvilken det enligt gammal frankisk rättssedvänja ålåg att »säga lag», d. v. s. föreslå domen, bibehölls fortfarande och förvandlades sedermera af Karl den store från *tillfällig* till *fast* nämnd, hvars medlemmar (»*scabini*») utsågos på lifstid. — Från tinget kunde vädjas till konungens dom, som dömdes dels i palatset (*in palatio*), d. v. s. den redan nämnda kungliga hofrätten, dels i landsorten (*in pago*) af utomordentliga kungliga befullmäktigade (*missi dominici*, *missi regis*). Om riksförsamlingen såsom riksrätt är redan taladt.

Kronogodsen, öfver hvilka den regerande konungen egde oinskränkt förfogningsrätt, stodo under särskild förvaltning af så kallade *domestici*, enligt regel en inom hvarje grefskap. De utgjordes af en mängd kungsgårdar (*villæ regis*), för förvaltningen förenade i större grupper.

Grefskapsindelningen var den grundval, hvarpå hela förvaltningen hvilade, och vi anträffa den i alla rikets delar. Men rikets stora omfång och i synnerhet härförfattningens ändamålsenliga ordnande ledde till inrättande af vidsträcktare förvaltningsområden (*hertigdömen*, *patriciat*), i det flere grefskap i förening stäldes under en *hertig* eller *patricius* (hvilken latinska titel dock blott innebar högre rang än den germaniska hertigtiteln). Denne äfvenledes af konungen utnämnde embetsman hade i krig öfverbefälet öfver grefvarne inom området och

* »*Centenarius*» är påtagligen en latinsk benämning, bildad af *centena* = »*hundari*», som förekommer i flere *alemanniska* häradsnamn, likasom i de *uppländska* häradsnamnen hos oss.

utöfvade under freden en domsrätt, som konkurrerade med deras, men ej utgjorde någon högre instans, hvartill från deras dom kunde vädjas. Likväl bör erinras, att indelningen i hertigdömen eller patriciat hvarken var allmän eller en gång för alla gifven. Det fans många grefvar och grefskap, som icke stodo under någon hertig eller patricier, och de hertigliga förvaltningsområdena bestämdes efter konungens godtfinnande olika vid olika tillfällen. Likväl blef det häfdvunnen regel, att vissa områden, t. ex. *Campanien* (Champagne) m. fl., alltid ställdes under hertigar och sålunda antogo egenskapen af fasta hertigdömen. Särskildt var detta förhållandet med de områden, som innehades af fordom sjelfständiga folkstammar, hvilka blifvit införlifvade med det frankiska riket, men inom detsamma fortfarande bildade egna rättssamhällen under den frankiske konungens öfverhöghet. Sådana *stamhertigdömen* voro *Thüringen, Alemannien* och *Bayern*. Deras hertigar, som vanligen tillhörde rika och ansedda, i området infödda slägter, intogo en sjelfständigare ställning än de öfrige. I synnerhet var detta fallet med den bayerske hertigen. Han skulle, enligt de frankiske konungarnes uttryckliga medgifvande, alltid tagas ur *Agilolfingernes* ätt, förvaltade kronogodsen, förfogade öfver kronoinkomsterna, utöfvade högsta domsrätt inom sitt hertigdöme och är öfver hufvud mera att anse såsom en lydkonung under frankisk öfverhöghet än såsom en kunglig embetsman. En lika stor, om icke ännu större sjelfständighet tillskansade sig, som vi redan sett, hertig *Radulf* af Thüringen år 640 och lemnade den i arf åt sine efterträdare.

Ursprungligen berodde det af konungens godtfinnande, huru länge de af honom utnämnde embetsmännen förblefvo innehafvare af sina embeten, och ännu mot slutet af det sjette århundradet var det vanligt, att åtminstone grefvarne innehade sina tjenster blott några få år. Men detta förändrades, i den mån som den kungliga myndigheten sjönk och stormannaväldet växte. Om embetsmännens aflöningssätt på denna tid ega vi föga kännedom. Vi veta blott, att grefven i sportler uppbar en tredjedel af de konungen tillkommande fredsböterna inom grefskapet, och möjligen hade han redan nu, såsom på Karolingernes tid, en kungsgård i förläning. Om äfven andra kungliga embetsmän hade dylika förläningar, är ännu mera ovisst; och allra minst finner man i den tidens historiska källor och urkunder några spår till ett vidare utbildadt länsväsende. Alla från denna tid kända öfverlåtelser af kronogods till kyrkor, kloster och enskilda personer äro *allodiala donationer*, som gifva emottagaren full eganderätt till det erhållna godset.

Krigstjenst ålåg hos Frankerne, likasom hos andra germaniska folk, ursprungligen alle vapenföre frie män. Hvilka lindringar, som häri

möjligen skedde på Merovingernes tid, känner man ej; men säkert är, att krigstjenstskyldigheten fortfarande förblef ett *personligt* åliggande och ej, såsom några forskare antagit, var en vid jordegendom eller förläning fäst börda (ett *real-onus*). De krigstjenstskyldige fingo sjelfve sörja för sin utrustning och sitt underhåll i fält. Detta underlättades deraf, att härnadstågen vanligen företogos om våren och på sin höjd varade några månader, hvartill kom, att manskapet vanligen höll sig skadeslöst genom plundringar, ofta till och med i eget land. Det kungliga härbannet kungjordes i hvarje grefskap af dess grefve,

17. Frankiskt spjut.

18. Frankisk sköld.

19. Frankiskt svärd.

som äfven anförde dess uppbåd under sjelfva härnaden. De grefvar, som stodo under hertigar, drogo ut under desses öfverbefäl, men högste befälhafvare var konungen sjelf eller den eller de, han dertill förordnade. Fotfolket utgjorde ännu hårens hufvudbeståndsdel, blott de förmögnare tjente till häst. Hären åtföljdes af en talrik tross, som förde proviant, tält och andra förnödenheter och bevakades af det lättare beväpnade manskapet. Spjutet (bild 17) och den frankiska stridsyxan voro tillika med skölden (bild 18) hufvudvapnen, men de förmögnare buro äfven hjelm, pansar, benskenor, svärd (bild 19) och dolk, ofta af

konstrikt arbete och stor dyrbarhet. Huru dryg kostnaden för en ryttares fullständiga utrustning måste hafva varit, kunna vi ungefärligen beräkna efter de i den ripuariska lagen uppgifna varuvärdena.

20. Frankisk drägt på Merovingernes tid.

Någon *adel* i egentlig mening med på börd grundade företrädesrättigheter finner man ej hos Frankerne, så vida man ej vill betrakta konungaätten såsom en adlig slägt. Ty de kunglige *antrustionerne* (hirdmännen) bildade icke ett ärftligt stånd, utan en hofmannaklass, hvars medlemmar konungen efter behag utsåg bland både frie och halffrie (liter). Den tredubblade mansbot, de åtnjöto, berodde uteslutande på deras anställning i konungens tjenst och det högre skydd, som denna alltid medförde. Öfver de öfrige frie höjde sig visserligen allt mera en klass af stormän (*optimates*, *proceres*, *seniores*, *majores*, *priores*, *principes*, o. s. v.), hvilkas anseende, grundadt på höga embeten och stora rikedomar, äfven gick i arf till deras ättlingar; men dessa högättade slägter bildade ännu icke något särskildt privilegieradt stånd: det var först långt senare, som ur dylika element den mäktiga feodaladeln skulle framgå genom förhållanden, som för det merovingiska tidehvarfvet ännu voro främmande. Alla fria Franker utgjorde sålunda blott ett enda bördsstånd. Men mellan de frie och trälarne fans det hos Frankerne ett medelstånd af halffrie, vid jordtorfvan bundne land-

bönder, kallade *liter* *. De stodo i sin husbondes försvar och voro sålunda icke män för sig. Deras lägre samhällsställning betecknades äfven af den lägre mansbot, som lagen stadgade för dråp å dem; ty medan den frie Frankens mansbot var 200 solidi (skilling), var litens enligt den saliska lagen 100 och enligt den ripuariska till och med blott 36 solidi, lika med trälens **. Men om en fri Frank eller lit tjente i hären eller var anstäld vid konungens hof, så tredubblades den mansbot, som eljest tillkom honom på grund af hans börd. Detta var äfven förhållandet med dem, hvilka såsom grefvar, hertigar eller kungliga sändebud beklädde kungliga embeten eller förtroendesysslor.

Bland den efter romersk rätt lefvande befolkningen motsvarades de frie Frankerne af de Romaner, som voro jordegare eller hade romersk medborgarrätt. Men deras mansbot var blott 100 solidi, såvida de ej tjente i hären eller såsom hofmän eller eljest voro anstälde i konungens tjenst, i hvilka fall äfven deras mansbot tredubblades. De frankiske literne motsvarades af de romaniske »*tributarierne*», som i likhet med dem voro afradsbetalande och vid jorden bundne landbönder (*coloni glebæ adscripti*). En sådan »*tributarius romanus*» hade enligt den saliska lagen en mansbot af $62^1/_2$ solidi (sedan nedsatt till 45) och enligt den ripuariska af 36 solidi, i likhet med den ripuariske liten.

Den *burgundiska* lagen skiljer med hänsyn till mansbot och andra rättsförhållanden mellan *stormän* (*optimates*) med mansbot af 300 solidi, »*medelmåttige*» (*mediocres personæ*) med mansbot af 200 solidi och *lägre frie* (*minores*, *inferiores personæ*, *leudes*) med mansbot af 150 solidi. Denna klassindelning omfattade utan åtskilnad både Burgunder och Romaner. Motsvarande samhällsklasser finna vi hos *Alemannerne*, ehuru med annorlunda graderad mansbot (240, 200, 160 solidi).

Hos Burgunderne och Alemannerne finna vi sålunda mellan stormännen och de lägste frie en mellanklass, som synes hafva motsvarat de svenske odalmännen. Till den tredje, lägsta klassen af frie hörde utan tvifvel de i den burgundiska lagen omtalade frie förpaktarne, som motsvarade våra frie landbönder.

Hos *Bayrarne* var den fries mansbot 160 solidi, lika med den lägste fries hos Alemannerne. Men fem förnäma slägter — sannolikt

* De funnos äfven hos *Sachsarne* under namnet *lasser* (»*lassi*») och hos *Longobarderne* under namnet *aldier* (*aldii, aldiones*).

** I den saliska lagen räknas efter guldsolidi, i den ripuariska efter silfversolidi. En guldsolidus var = 40 denarier i silfver och motsvarade i metallhalt ungefär 9 francs. En silfversolidus (egentligen blott en senare införd räkneenhet, ej ett verkligt mynt) var 21 denarier, men af drygare halt än de gamla. Härvid bör dock erinras, att på den tiden penningvärdet var vida högre än i våra dagar, såsom man finner af de i lagarne uppgifna varuprisen: en oxe = 2 sol. enligt den ripuar. lagen o. s. v.

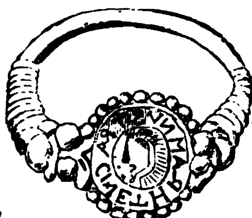
gamla höfdingaätter — hade en mansbot af 320 solidi, den hertigliga *agilolfingiska* ätten en mansbot af 640 och hertigen sjelf en sådan af 960 solidi.

Den *thüringska* lagen, hvilken dock, som redan är nämndt, sannolikt först på Karl den stores tid upptecknades, omnämner: *ädlingar* (*adalingi*) med mansbot af 600 solidi, motsvarande de friborne frankiske antrustionernes, och *frie* med mansbot af 200 solidi, motsvarande de frie Frankernes. Här finna vi således tydliga spår till en adel.

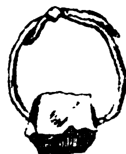
Trälen var hos Germanerne, likasom hos Romarne, blott egendom och rättslös gent emot sin egare, som kunde behandla honom helt och hållet efter sitt godtycke. Men genom urgammal sed, som redan Tacitus omtalar, var hos Germanerne träldomen vida mindre tryckande än hos Romarne, och dessutom åtog sig den kristna kyrkan trälarnes,

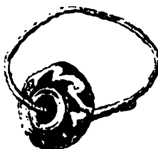

21. Vigselring fr. den merovingiska tiden.

22. Sigillring fr. den merovingiska tiden.

23. 24. Örhängen från den merovingiska tiden.

i likhet med alle andre förtrycktes sak. De jordbrukande trälarne hade vanligtvis sina egna hemman eller torp, hvilka de såsom ofrie landbönder brukade mot afrad, dagsverken o. s. v. efter en genom sedvänja häfdvunnen norm. Andra voro herdar, och bland desse skilde man mellan »mästerherden» och hans »lärlingar» eller underordnade biträden. På de stora godsen voro somlige trälar satte till inspektorer (*actores*, *majores* [hvaraf det tyska *Meyer*]) öfver de öfrige och motsvarade sålunda de så kallade »brytarne» i Skandinavien under början af vår medeltid. Högre än de jordbrukande trälarne uppskattades de konstförfarne och handtverksidkande. Vi höra i lagarne omtalas guld- och silfverarbetare (bild 21—24), smeder, snickare o. s. v. Sådane handtverksträlar funnos i stort antal på krono-, kyrko- och kloster-

godsen och säkerligen äfven på de större herregodsen. De arbetade för sin herres räkning, men kunde, som man finner af ett ställe i den burgundiska lagen, med sin herres tillstånd äfven idka sitt handtverk på egen hand, utan tvifvel mot viss afgift till sin husbonde; denne var då ansvarig för, att trälen ej förskingrade det råämne, som af främmande lemnades honom till bearbetning. På de större godsen funnos sedan den romerska kejsartiden äfven spinnerier och väfverier, vid hvilka en mängd trälinnor arbetade och som derföre kallades *gynæceer* (af det grekiska γυναικη = qvinna).

En annan anseddare klass af trälar utgjorde de, hvilka tjente inom hus såsom sine herrars uppassare (huskarlar). De kallades med ett keltiskt ord *wasser* (af *gwas*, latiniseradt *vassus*, hvaraf ordet *vasall*, som ursprungligen betecknade den ofrie tjenaren) och med en motsvarande latinsk benämning *ministerialer*. De bildade tillika sin herres beväpnade följe och blefvo med tiden en betydande klass vid de stores hof. Äfven bland dem hade en, *seneskalken*, uppsigt öfver de öfrige och var en slags hofmästare. Dennes jemlike i anseende var *marskalken* (stallaren), som hade uppsigt öfver stallet och stallbetjeningen. Vi finna af det anförda, att dessa ministerialer i enskildes tjenst temligen noga motsvarade antrustionerne i konungens, ehuru visserligen med den väsendtliga skilnaden, att de förre enligt regel voro trälar, de senare mestadels frie män med stort anseende.

25. Vas från den merovingiska tiden.

Den skonsamhet, hvarmed trälarne i allmänhet behandlades af sina herrar, återfinner man ej i lagarnes stadganden rörande dem. Medan den frie i de flesta fall kunde försona sitt brott med böter, straffades deremot den brottslige trälen vanligen med spö, stympning eller lifvets förlust; dock stod det i många fall hans herre fritt att med penningar lösa hans »rygg», lif eller lem. Å andra sidan var trälens herre ansvarig för hans inställelse för rätta, om han af tredje person anklagades för brott. Den misstänkte trälen kunde af käranden underkastas tortyr för att tvingas till bekännelse; befans han det oaktadt oskyldig, så var käranden endast förpligtad att gifva egaren skadestånd, om trälen genom tortyren tagit skada till lif eller lem; ty trälen sjelf hade inga rättsanspråk. Om någon dräpte, stympade eller eljest misshandlade en annans träl, måste han erlägga böter till dennes egare, och mansboten rättade sig härvid efter det värde, som trälen antogs ega för sin herre; derföre bestämma ock lagarne olika mansbot för olika slag af trälar.

Konungens och kyrkans trälar hade tredubbelt så hög mansbot som andra trälar och åtnjöto vissa i lag dem medgifna företrädesrättigheter. Så t. ex. kunde de enligt den ripuariska lagen sjelfve föra sin talan inför rätta och aflägga ed.

Trälen kunde frigifvas af sin herre och inträdde då vanligen i liternes eller tributariernes klass. Men en egen klass af frigifne bildade, enligt den ripuariska lagen, de så kallade »*homines regii et ecclesiastici*», d. v. s. konungens och kyrkans frigifne, som qvarstannade, de förre i konungens, de senare i kyrkans försvar (*mundeburdium*). De hade en mansbot af 100 solidi, lika med den friborne Romanens, då literne och tributarierne enligt den ripuariska lagen hade en sådan af blott 36 solidi. Derjemte känna de båda frankiska lagarne en form af frigifning, hvarigenom den frigifne blef en fri Frank med alla de rättigheter, som tillkommo en sådan, och följaktligen äfven fick en mansbot af 200 solidi. Det var den så kallade frigifningen »*per denarium*» inför konungen, hvarvid den, som skulle frigifvas, framräckte ett litet silfvermynt (en denarius), som konungen slog ur hans hand — utan tvifvel en symbolisk friköpning ur frigifvarens mundbyrd. Den burgundiska lagen skiljer mellan sådane frigifne, som genom frigifningen väl blefvo frie Burgunder eller Romaner, men dock utan att förlora sin frihet fortfarande stannade i frigifvarens försvar och då räknades till hans »familj», och sådane, som med 12 solidi löste sig ur detta försvar och dermed förvärfvade sig rättighet »att begifva sig, hvart de ville»; denna rättighet borde uttryckligen omnämnas i frigifningsbrefvet, och härom begagnades uttrycket »*portas apertas scribere*», d. v. s. skriftligen tillförsäkra den frigifne »öppna dörrar». Sådane ur sin förre herres försvar frigifne sökte dock till sin egen säkerhet vanligen någon kyrkas, något klosters eller någon mäktig herres försvar; ty den frigifne, som först genom frigifningen erhöll medborgerliga rättigheter, tillhörde icke någon redan för hand varande lagligen erkänd slägt och saknade sålunda det bistånd och det skydd, som den friborne redan genom sin börd merendels fann i slägtförbindelsen med andre frie samhällsmedlemmar. — Utan tvifvel hände det äfven redan under ifrågavarande tidehvarf, att mången friboren med bibehållande af sin personliga frihet gaf sig under någon kyrkas, något klosters eller någon mäktig verldslig herres beskydd och dervid till och med förband sig att för hela sin lifstid såsom skyddsherrns tjenare förrätta sådan tjenst, som anstod en fri man, hvaremot skyddsherrn åtog sig att sörja för hans uppehälle. — Sålunda bildade sig en talrik, ständigt växande klass af dels frigifne, dels friborne, som visserligen förblefvo frie medborgare, men stodo i andras försvar och således icke voro »män för sig». — Skydds-

herrn kallades — åtminstone på den karolingiska tiden — *senior* (hvaraf det franska *seigneur*), skyddslingarne hans *homines*, d. v. s. hans män, och hela området för hans målsmanskap, med alla dertill hörande personer, hans *mittium* eller *mittio*, ett ord af ännu obekant härledning. Ur det nyssnämnda för lifstiden bindande, men blott till friboren tjenst förpligtande tjensteförhållandet framgick den i det följande så betydelsefulla *vasalliteten* med dess »ädla», d. v. s. ridderliga tjenst (*le noble service*). Likaledes kan man med allt skäl betrakta de kunglige antrustionerne såsom det merovingiska tidehvarfvets kunglige vasaller. Dock måste medgifvas, att det först var med länsväsendet som vasalliteten erhöll sin fulla utbildning för att slutligen i »länsstaten» blifva grundvalen för hela samhällsförfattningen.

En annan inrättning, som äfven blef en vigtig utgångspunkt för den följande samhällsutvecklingen, var den så kallade *immuniteten* (*immunitas, emunitas*). Dermed menades egentligen den frälserätt, som genom särskilda kungliga privilegier efter hand beviljades en mängd kyrkor, kloster och enskilde godsegare; men den innefattade äfven rättighet att uppbära de konungen tillkommande böterna (fredsböterna) af den privilegierade godsherrns underhafvande och gaf honom en viss, ehuru ännu ganska, inskränkt domsrätt öfver desse *. Denna frälsefrihet åtföljde alltid kungliga donationer af kronogods, men gafs äfven, oberoende af sådana, för alla de gods, som den privilegierade — oftast en kyrka eller ett kloster — redan egde och framdeles kunde komma att förvärfva. Dessa donationer och immunitetsprivilegier blefvo med tiden allt talrikare, och konungarnes slöseri med kronans gods, inkomster och rättigheter bidrog i väsendtlig mån till konungamaktens försvagande och stormannaväldets tillväxt.

13. Den kristna kyrkan i Vesterlandet.

Då de barbariska folken i det femte århundradet började öfversvämma det vestromerska riket, var inom detsamma kristendomens långvariga strid med hedendomen redan i det närmaste utkämpad; blott i aflägsnare, från den allmänna samfärdseln mera afsöndrade trakter bibehöll sig ännu hedendomen. Likaledes syntes inom den kristna kyrkan den athanasiska (katolska) trosbekännelsens seger öfver den arianska redan afgjord under kejsar Theodosius den stores

* Ordet *immunitet* begagnades äfven för att beteckna sjelfva det privilegierade *området*.

regering; men genom de barbariska folken hotade dock för en tid arianismen att åter vinna öfvervigten. Vandaler, Alaner, Svever, Vestgoter, Burgunder, Ostgoter och Longobarder voro nemligen arianer, då de inbröto i det vestromerska riket och der stiftade egna riken. Denna fara för den katolska kyrkan var dock blott öfvergående. Det vandaliska och det ostgotiska rikets fall medförde äfven arianismens undergång i Afrika och Italien. Ännu i samma århundrade blef katolicismen det vestgotiska rikets statsreligion och vid samma tid började den äfven vinna insteg bland Longobarderne. Frankerne öfvergingo,

26. Aposteln Petrus.
Bildstod från femte århundradet i St. Peterskyrkan i Rom.

som vi redan känna, omedelbart från hedendomen till den katolska tron, som genom missionärer snart äfven började slå rot i det frankiska rikets biländer öster om Rhen, äfvensom hos Angelsachserne. Sålunda återvann efter hand den katolska kyrkan, hvad den under folkvandringens stormar förlorat, och gjorde till och med början till nya eröfringar.

Om de *arianska* kyrkornas författning äro vi mycket ofullständigt underrättade. Vi veta blott, att de i likhet med den katolska hade sitt eget presterskap och sina biskopar; men de synas icke hafva er-

hållit en så fast hierarkisk organisation som den katolska kyrkan, och framför allt saknade de en sådan sammanhållande enhet och medelpunkt, som den katolska kyrkan egde i den romerske biskopen.

Den romerska befolkningen bibehöll äfven i de af arianske eröfrare stiftade rikena sin katolska tro och i det väsendtliga äfven sin förutvarande kyrkoförfattning; och i den mån eröfrarne öfvergingo, vare sig från arianismen eller hedendomen, till den katolska kyrkan, underordnade de sig dess för hand varande författning.

Denna hade redan före det vestromerska rikets fall utbildat sig och erhållit en fast hierarkisk organisation, som under de följande stormiga tiderna väsendtligen bidrog att upprätthålla kyrkan och för framtiden tillförsäkra henne det inflytande, som var henne nödvändigt för att lösa sin stora uppgift i den kristna civilisationens tjenst.

Redan tidigt hade inom den kristna kyrkan ett presterskap (*clerus*) börjat afsöndra sig från den öfriga församlingen och sålunda en ståndsskilnad uppstått mellan klerker (*clerici*) och lekmän (*laici*). Vidare hade inom presterskapet vissa grad- och rangskilnader uppkommit. Man skilde mellan de högre och de lägre graderne (*ordines majores* och *minores*). Till de förre hörde biskopar (*episcopi*), prester (*presbyteri*) och djeknar (*diaconi*). För den kyrkliga förvaltningens ordnande tjenade den verldsliga i allmänhet till förebild. Biskopsstiftet motsvarade det municipala området, och presterskapet inom detsamma underordnades den i municipiets hufvudort residerande och vid dess katedralkyrka anstälde biskopen. Men öfver de öfrige biskoparne inom en och samma provins höjde sig *metropoliten*, d. v. s. den biskop, som hade sitt säte i provinsens hufvudstad (*metropolis*). Honom tillkom det att sammankalla och leda provincialsynoden, som tillsamman med honom bildade en högre instans i kyrkliga mål, till hvilken man kunde vädja från provinsens öfrige biskopar. Desse kallades hans *suffraganer* eller *lydbiskopar* och stodo under hans uppsigt. Detta var ursprunget till den så kallade metropolitanförfattningen, enligt hvilken hvarje verldslig provins äfven borde vara en *kyrkoprovins*, ett *metropolitan-* eller, såsom det senare kallades, *ärkestift*. Stundom finna vi en och samme biskop såsom metropolit i spetsen för flere provinser. Detta var isynnerhet förhållandet med *biskopen i Rom*, hvilkens metropolitanområde utgjordes af samtliga provinserna i mellersta och södra Italien jemte öarna Sicilien, Sardinien och Korsika. Alla biskopar inom detta vidsträckta område voro sålunda hans omedelbara lydbiskopar.

Kyrkans hierarkiska organisation stannade dock icke vid metropolitanförfattningen. I det romerska österlandet började man redan

mot slutet af det fjerde århundradet bilda ännu vidsträcktare kyrkliga förvaltningsområden, motsvarande de verldsliga diœceser, i hvilka Diocletianus och Constantinus den store indelat riket. Samtlige biskopar och metropoliter inom en dylik diœces underordnades nemligen den i dess hufvudstad residerande metropoliten, som i sin egenskap af diœcesens kyrklige föreståndare eller »*primas*» kallades *exark*, hvilken titel senare utbyttes mot *patriark*. Honom ålåg att sammankalla och leda den så kallade *diœcesansynoden*, som bestod af diœcesens församlade biskopar och metropoliter. Sådana exarker finna vi i slutet af det fjerde och början af det femte århundradet i *Alexandria*, *Antiochia*, *Ephesos*, *Cæsarea* i Kappadocien och *Constantinopel*. Men exarkerne i Ephesos och Cæsarea och deras förvaltningsområden blefvo snart underordnade exarken (patriarken) i Constantinopel, och metropoliten i *Jerusalem*, som förut lydde under exarken i Antiochia, befriades från denna underordnade ställning och upphöjdes sjelf till patriark. Från medlet af det femte århundradet finna vi sålunda i Österlandet fyra patriarker, nemligen i Alexandria, Antiochia, Jerusalem och Constantinopel; och på det allmänna kyrkomötet i Chalkedon år 451 tillerkändes patriarken i Constantinopel ett slags kyrklig öfverhöghet (*suprematî*) öfver hela den österländska kyrkan, i det man medgaf vadrätt till honom från alle öfrige österländske metropoliter och exarker.

I den vesterländska kyrkan deremot blef denna diœcesanförfattning icke genomförd. Den synes, åtminstone till en del, hafva strandat på den romerske biskopens anspråk. I sin vidsträcktaste omfattning gingo dessa anspråk ut på öfverhöghet öfver hela den kristna kyrkan, och till stöd härför åberopades den gängse sägnen, att biskopen i Rom vore aposteln Petri efterträdare och i denna egenskap företrädde det »hälleberg», hvarpå Kristus sjelf sagt sig vilja bygga sin församling. Men de öfrige patriarkerne sågo i den romerske biskopen blott sin like, om också till rangen den främste *(primus inter pares)*. I öfverensstämmelse med den »politiska principen», att den kyrkliga förvaltningen borde motsvara den verldsliga, ville de erkänna hans patriarkala primat blott inom vicariatet Rom, d. v. s. diœcesen mellersta och södra Italien, hvaremot han sjelf gjorde anspråk på att såsom patriark stå i spetsen för hela den vesterländska kyrkan. Men äfven inom den rönte dessa anspråk afgjordt motstånd, icke blott från den afrikanska kyrkans sida, utan äfven i norra Italien, der metropoliterne i Milano och Ravenna icke ville böja sig under den romerske biskopens myndighet, utan fastmer yrkade på likställighet med honom. Deremot lyckades han genom ett slugt begagnande af omständigheterna

att draga östra Illyrien (*Illyricum orientale*), som omfattade större delen af Balkanhalfön, under sitt primat, i det han utnämnde biskopen i Thessalonika till sin »*vicarius*» inom detta område. Äfven i Gallien sökte han i samma syfte draga fördel af tvisten mellan biskoparne i Arles och Vienne om metropolitanrätten i provinsen Viennensis, i det han afgjorde denna till den förres förmån och tillika utnämnde honom till sin vicarius för den gallikanska kyrkan. Kort derpå sökte dock biskopen i Arles undandraga sig beroendet af den romerske biskopen och göra sig sjelf till primas eller patriark öfver de sju södra galliska provinserna, som i verldsligt hänseende bildade en egen diœces med Arles till hufvudstad. Men med anledning häraf utverkade den romerske biskopen *Leo I* af kejsar Valentinianus III en lag (af år 445), som uttryckligen tillerkände honom rättighet att såsom högsta kyrkliga instans emottaga vad från alla metropoliter inom hela Vesterlandet och derigenom i sjelfva verket erkände hans supremati inom hela den vesterländska kyrkan.

Då denna lag utfärdades, voro dock det vestromerska rikets provinser redan till stor del öfversvämmade af barbariske eröfrare och ännu i samma århundrade fulländades dess upplösning. Men de arianske herskarne i de nygrundade rikena voro naturligtvis föga villige att erkänna den romerske biskopens kyrkliga supremati, hvaremot den underkufvade romaniska befolkningen och dess katolska presterskap af sjelfva sitt beträngda läge manades att närmare ansluta sig till den romerske biskopen, hvilken man af ålder vant sig att betrakta såsom den katolska renlärighetens förnämste stödjepelare och trovärdigaste auktoritet. Härigenom steg hans moraliska anseende och inflytande inom den vesterländska katolska kyrkan, och hvarje dess seger blef sålunda medelbarligen äfven en seger för den heliga stolen i Rom.

Men å andra sidan led den vesterländska kyrkans enhet intrång icke blott från den till nytt lif återuppväckta arianismens sida, utan äfven derigenom, att en mängd sjelfständiga riken uppstodo på spillrorna af den sönderfallande vestromerska kejsarstaten. Ty dessa nya rikens beherskare tillegnade sig den romerske kejsarens rättigheter äfven med hänsyn till den katolska kyrkan, och denna upplöste sig derigenom i en mängd särskilda rikskyrkor, hvar och en under sitt särskilda verldsliga öfverhufvud. Denna splittring och isynnerhet de upprepade riksdelningarna mellan de merovingiske konungasönerne måste äfven i många fall inverka störande och upplösande på kyrkoförfattningen, i det ofta samma metropolitanstift blef styckadt mellan två eller flere konungar. Mera orubbad bibehöll sig stiftsförfattningen; och då, som redan är nämndt, de romerska municipalområdena lågo

till grund både för den ursprungliga indelningen i biskopsstift och för den af de eröfrande folken införda indelningen i grefskap, så blef en följd häraf, att ett biskopsstift vanligen motsvarades af ett grefskap.

Enligt kyrkans lag, den kanoniska rätten, fick ingen blifva biskop utan att först hafva genomgått de lägre graderna af diaconus och presbyter. Vidare skulle biskop väljas af det lediga stiftets klerker och lekmän i förening och, sedan den sålunda valde (*electus*) blifvit af konungen stadfästad i embetet, invigdes han af trenne redan vigde biskopar. Om någon påflig »investitur» (förläning af de biskopliga embetstecknen, ring och kräkla) var på denna tid ännu icke fråga. Den romerske biskopen valdes sjelf på samma sätt som andra biskopar och, innan han invigdes i embetet, måste valet bekräftas af den verldsliga öfverheten, som vid stridiga val afgjorde saken. Men den kanoniska rättens föreskrifter om biskopsvalen iakttogos icke alltid. De frankiske konungarne utnämnde ofta biskopar utan föregånget val och med åsidosättande äfven i öfrigt af den kanoniska rättens stadganden. Hoftjenst och hofgunst blefvo sålunda medel att förvärfva de högsta kyrkliga embetena, och härigenom öppnades vägen för den redan under detta tidehvarf ofta öfverklagade »*simonien*», d. v. s. andliga embetens bortgifvande för penningar.

I de nygrundade rikena fortfor den så kallade *kanoniska rätten* att i *kyrkliga* mål (*negotia ecclesiastica*) vara lag för den katolska kyrkan och dess medlemmar. Denna rätts källor voro: apostlarnes och kyrkomötenas stadganden (*canones*) och de romerske påfvarnes utlåtanden (*decretales*). Men i *verldsligt* hänseende lefde kyrkan och dess målsmän, klerkerne, efter den *romerska* rätten. Om således en Frank, Burgund, Aleman o. s. v. ingick i kyrkans tjenst, utbytte han sin stams lag mot den romerska rätten.

Man bör noga skilja mellan domsrätten i verldsliga och i andliga mål. Den verldsliga lagen afsåg att upprätthålla rättstillståndet och belade rättskränkningar med böter och andra verldsliga straff. Deremot åsyftade den andliga domsrätten, som tillkom biskoparne och kyrkomötena, att upprätthålla *kyrkotukten* och beifra *synder*, hvarvid straffen förnämligast bestodo i särskilda slag af botgörelse, såsom fastor, späkningar o. s. v., och i svårare fall uteslutande ur kyrkans gemenskap (*exkommunikation* och *bannlysning*). Denna andliga domsrätt voro kyrkans alla medlemmar, både klerker och lekmän, underkastade; dock stodo naturligtvis de förre under en strängare uppsigt af biskopen och kunde af honom ådömas straff för tjensteförseelser. Biskopen sjelf hade sitt forum inför metropoliten och provincialsynoden, metropoliten inför ett allmänt kyrkomöte af rikets samtlige prelater.

Men kyrkan sträfvade efter att äfven i *verldsliga* mål draga de andlige från de verldsliga domstolarne, dock utan att fullständigt lyckas häri under ifrågavarande tidskifte. I det frankiska riket erhöllo biskoparne i verldsliga *brottmål* forum privilegiatum inför andlig domstol, d. v. s. inför provincialsynoden eller ett allmänt rikskyrkomöte. Rörande det lägre presterskapet stadgade Chlothar II:s edikt af år 614, att, om en klerk gjort sig skyldig till vissa svårare förbrytelser, som af den verldsliga lagen belades med dödsstraff (*criminalia negotia*), så skulle målet visserligen få inledas vid verldslig domstol; men om den anklagade härvid befans saker, skulle målets vidare behandling hänskjutas till biskopen för att af honom afdömas enligt den kanoniska lagen. Detta var en stor förmån för klerkerne, emedan den kanoniska lagen ej kände dödsstraff, utan blott med afsättning, förvisning och inspärrning i något kloster straffade deras svårare förbrytelser. I andra verldsliga mål, i hvilka en klerk var *svarande*, borde saken först anmälas hos biskopen, som då sökte i godo bilägga tvisten; men lyckades ej detta, så fullföljdes målet på laga väg vid verldslig domstol. De andliges inbördes tvister sökte kyrkan förbehålla andlig domstol, men äfven sådana finna vi ofta utförda inför de verldsliga domstolarne och af dem afdömda.

Den *fristads-* (*asyl-*) *rätt*, som de romerske kejsarne medgifvit den kristna kyrkan, bibehöll hon äfven i de af barbarerne grundade rikena. Den sammanhängde med den *kyrkofrid*, som äfven de verldsliga lagarne i allmänhet erkände och hvars kränkande de belade med verldsliga straff, vanligen stadgande högre böter för brott begångna i kyrkan eller på dess fridlysta område. Ehuru den kyrkliga asylrätten ofta störande ingrep på den verldsliga rättsskipningens gång, var den dock under dessa våldsamma tider på det hela taget en stor välgerning; ty den lade en helsosam tygel på sjelfhämnden och isynnerhet skyddade den den rättslöse trälen mot sin herres tyranni, i det den träl, som tagit sin tillflykt på kyrkans fridlysta grund, icke utlemnades till sin förbittrade herre, förr än denne högtidligen tillförsäkrat honom förlåtelse.

Enligt den romerska rätten voro kyrkogodsen icke fritagna från den ordinarie grundskatten och icke heller blefvo de det allmänneligen i de af Germaner grundade rikena; blott för sina egna personer voro klerkerne befriade från utskylder. Men genom talrika af konungarne utfärdade immunitetsprivilegier erhöllo städse allt flere kyrkor och kloster frälsefrihet och öfriga i immuniteten innefattade fri- och rättigheter. I det frankiska riket utfärdades sådana frälsebref redan af Chlodvig, och detta föredöme följdes flitigt af hans efterträdare. Der-

jemte ökades oupphörligt kyrkans gods och inkomster genom konungars och enskildes frikostiga gåfvor, genom hvilka man trodde sig förvärfva de helgons ynnest och förböner, åt hvilka de andliga stiftelserna voro invigda och hvilkas qvarlefvor i dem voro jordade. Konungarne skänkte icke blott kronogods utan ofta äfven kronoinkomsterna af skattskyldige undersåtar. Sålunda hade stiftet Tours och dess berömda skyddshelgon, den helige Martin, på Dagobert I:s tid förvärfvat alla kronans inkomster af grefskapet Tours (Touraine) och i sammanhang dermed fått rättighet att utkora grefven inom detta grefskap. Denna frikostighet mot de andliga stiftelserna rättfärdigades i viss mån deraf, att deras inkomster under detta tidskifte till stor del användes till välgörande ändamål, såsom de fattiges underhåll, fångars friköpande o. s. v.

I spetsen för den kyrkliga förvaltningen stod hvarje biskop inom sitt stift. Hans närmaste embetsbiträden voro *ärkedjeknen* (*archidiaconus*) och *vidamen* (*vicedominus*). Den förre, i sin ordning understödd af *ärkepresten* (*archipresbyter*), biträdde biskopen i uppsigten öfver presterskapet och handhafvandet af den andliga domsrätten öfver stiftets klerker och lekmän. Vidamen åter tyckes förnämligast hafva haft sig anförtrodd förvaltningen af kyrkogodsen och handhafvandet af den verldsliga domsrätten öfver underhafvandena på desamma. Desse embetsmän tillhörde sjelfve det andliga ståndet. Men deremot togs vanligen en verldslig person till kyrkans *defensor* eller *advocatus* (sakförare, fogde). Dennes uppdrag var att vid de verldsliga domstolarne föra kyrkans talan och öfverhufvud företräda henne i hennes yttre angelägenheter.

Af presterne voro somlige anstälde vid den biskopliga katedralkyrkan, andra vid sockenkyrkorna. De förre underhöllos af stiftets inkomster, de senare fingo till sitt underhåll uppbära en del af sin sockenkyrkas inkomster; en annan del af dessa användes till sockenkyrkans underhåll, och återstoden inflöt till biskopen. Denne hade fri förfogningsrätt öfver stiftets inkomster och var icke underkastad någon redovisning för deras användande. Å andra sidan fick han icke afhända stiftet några kyrkogods eller trälar utan att gifva andra i ersättning; men väl kunde han under vissa vilkor gifva kyrkogods såsom förläningar. Sådana kyrkliga län kallades *precariæ* eller *præstariæ* och innehades vanligen på lifstid. De utgjordes ofta af gods, som blifvit skänkta till kyrkan med vilkor, att gifvaren och någon gång äfven hans hustru, barn eller ättlingar inom vissa led skulle få innehafva godset såsom län af kyrkan. Det var också vanligt och af den kanoniska rätten uttryckligen medgifvet, att gifvaren jemte det skänkta

godset äfven fick andra kyrkogods i förläning för sin lifstid. Man ville härigenom uppmuntra frikostigheten mot kyrkan. Slutligen gåfvos kyrkliga förläningar dels såsom underhåll åt klerker, dels äfven åt lekmän, som man ville belöna eller göra sig förbundne, och kyrkans advokater voro väl vanligen försedde med sådana. Innehafvare af kyrkolän voro stundom förpligtade att gifva kyrkan en viss årlig afgift (*census*), som dock merendels var ganska låg och ofta bestod i vissa marker vax (*cera*), hvaraf dylika läntagare kallades *cerarii* (Wachszinsige). Den afsåg förnämligast att bevisa kyrkans egande rätt till godset. Deremot var ännu ingen rusttjenst fästad vid de kyrkliga förläningarna.

Ofta läto konungar och rike enskilde godsegare på sina gods bygga kyrkor, som de doterade. Godsegaren var den af honom stiftade kyrkans skyddsherre (*patronus*) och hade till densamma ett slags egande rätt, som kunde öfverlåtas åt andra. Denna skyddsherrerätt (*jus patronatûs*) medförde rättighet att utnämna prest och uppbära en del af kyrkans inkomster.

Likasom kejsarne voro äfven konungarne i de nygrundade rikena omgifna af ett ***hofkleresi*** eller ***hofkonsistorium***, som genom sin omedelbara beröring med konungarne och de maktegande vid hofvet fick ett stort inflytande icke blott på kyrkans, utan ofta äfven på statens angelägenheter. Ty kyrka och stat behöfde hvarandra, och detta ömsesidiga behof satte begge i den närmaste vexelverkan.

Mot slutet af det vestromerska rikets bestånd hade biskopar ofta blifvit valde till municipala defensorer i sina städer och derigenom vunnit ett vigtigt inflytande på deras municipalstyrelse. Men redan på grund af sitt biskopliga embete och det anseende, som åtföljde detta, vunno de en moralisk myndighet, som ofta stälde dem i spetsen för städerna och lade ledningen af dessas angelägenheter i deras händer. Isynnerhet blef detta förhållandet under det allmänna upplösningstillstånd, som närmast föregick det vestromerska rikets fall. Biskoparne trädde då ofta medlande mellan de eröfrande barbariska stammarne och den romaniska befolkningen; stundom åter lifvade de den senare till hjeltemodigt försvar. Vid de frankiska eröfringarna efter Chlodvigs omvändelse spelade de katolske biskoparne utan tvifvel en inflytelserik roll. Detta inflytande bibehöllo de fortfarande i det frankiska riket. Genom sin literära bildning voro de nästan oumbärlige för konungarne och måste i den kristna religionens intresse vinna stort inflytande på den från desse utgående lagstiftningen. De deltogo i de af konungarne sammankallade rådplägande församlingarna, användes ofta i vigtiga beskickningar och mången gång uppträdde de

med frimodighet mot missbruken af den kungliga myndigheten. De inre striderna inom konungahuset bidrogo att öka det biskopliga inflytandet på statens angelägenheter. Vi hafva t. ex. sett, huru i senare hälften af det sjette århundradet Aegidius af Reims trädde i spetsen för det hersklystna austrasiska stormannapartiet och hvilken politiskt inflytelserik ställning Arnulf af Metz, Kunibert af Köln och Leodegar af Autun intogo under loppet af det sjunde århundradet. — Ännu större blef de katolske prelaternes inflytande i det vestgotiska riket efter Vestgoternes öfvergång till den athanasiska bekännelsen, hvarom vidare i det följande.

I alla kristna riken betraktades de andlige redan nu såsom det första ståndet och i de offentliga urkunderna från denna tid nämnas alltid de andlige stormännen framför de verldslige.

14. Klosterväsendet.

Munk- och klosterväsendet leder sitt ursprung från österlandet, men vann snart insteg äfven i vesterlandet. I Gallien blomstrade redan i det femte århundradet klostren *St. Victor* i Marseille och *Lerin* på en liten ö utanför Antibes, begge berömda plantskolor för den tidens teologiska bildning. — I Italien gjorde *Benedict af Nursia* (född 480, död 543) epok i klosterväsendets historia genom den regel, han införde i det af honom stiftade klostret på *Monte Cassino* (norr om Gaëta). Den ordnade klostrets styrelse och gaf noggranna föreskrifter om munkarnes lefnadssätt. I spetsen för den förra stod en af munkarne sjelfve vald *abbot*, som i uppsigten öfver dem och förvaltningen af klostergodsen biträddes af en *præpositus* och en *decanus*. Klostrets *prior* var abbotens ställföreträdare, hade å hans vägnar uppsigt öfver munkarne och beifrade deras förseelser. Derjemte ålåg det honom att sörja för anländande gästers herbergering och undfägnad. Munkarne skulle föra ett ytterst tarfligt och strängt regelbundet lefnadssätt, egna vissa bestämda tider på dygnet åt andaktsöfningar, sju timmar dagligen åt arbete, dels handtverk, dels jordbruk, tvenne timmar åt läsning, o. s. v. Personer, som önskade blifva upptagna som medlemmar af klostersamfundet, underkastades såsom *novitier* en långvarig pröfning; men det en gång aflagda klosterlöftet var bindande för lifstiden. — *Cassiodorus* införde i sitt efter Benedicts regel stiftade kloster *Vivariense* i Calabrien äfven studiet af verldsliga vetenskaper. Benedicts regel vann småningom allt större utbredning och

blef med tiden temligen allmänt herskande i vesterlandet. Men i det frankiska riket erhöll den ett allmännare erkännande först på Karolingernes tid. Ett vida större inflytande på det frankiska rikets klosterväsende utöfvade under det merovingiska tidehvarfvet en irländsk munk, *Columbanus*, som mot slutet af det sjette århundradet anlände till Burgund och der på de sydliga sluttningarna af Vogeserna stiftade trenne kloster, af hvilka *Luxeuil* blef det namnkunnigaste. För-

27. Den heliga jungfrun.

Tafla på trä, enligt sägnen målad af evangelisten Lucas. Förvarades under medeltiden i St. Maria Maggiore-kyrkan i Rom.

följd af Brunhilda och hennes son Theoderik II, hvilka han förolämpat genom sin djerfva frimodighet, begaf sig Columbanus öfver Schweiz till Italien, der han stiftade det berömda klostret *Bobbio* (norr om Genua), såsom hvars abbot han dog år 615. Hans i Schweiz qvarstannande lärjunge och följeslagare *Gallus* förvärfvade der stort rykte såsom nitisk och oförskräckt hednaomvändare och stiftare af det efter honom uppkallade klostret *St. Gallen*.

Äfven *nunnekloster* uppstodo i vesterlandet redan under detta tidehvarf. De voro inrättade efter munkklostrens förebild. I spetsen

för hvarje nunnekloster stod en abbedissa, biträdd af en *præposita*. Ett af de berömdaste nunneklostren på denna tid var »*det heliga korsets kloster*» vid Poitiers, stiftadt af den thüringska konungadottern *Radegunda*, hvilken sjelf ingick som nunna i detsamma och med from ödmjukhet underordnade sig den af henne utnämnda abbedissan. Men kort efter Radegundas död inträffade i detta kloster skandalösa uppträden, anstiftade af tvenne frankiska konungadöttrar, Chrodieldis och Basina, hvilka ej ville underkasta sig abbedissans myndighet och upphetsade de öfriga nunnorna till ett vidtutseende myteri. De uppstudsiga nunnorna lemnade under Chrodieldis' anförande egenmäktigt klostret, trädde i förbindelse med en mängd karlar af tvetydigt rykte och våldsamt sinnelag och inträngde, understödda af denna hop, med våld i klostret, der abbedissan med knapp nöd lyckades rädda sitt lif undan den tygellösa hopens raseri. Förgäfves sökte flere frankiska biskopar med sin andliga myndighet stilla tumultet; de måste sjelfva söka sin räddning i en brådstörtad och med deras embetes värdighet föga öfverensstämmande flykt. Förgäfves anlitades äfven den verldsliga maktens arm. Först efter många och långa förhandlingar kunde de uppstudsiga nunnorna återföras till ordning. Abbedissan måste dock vidgå några af de mot henne framstälda anklagelserna, t. ex. att hon brukat spela tärning, hvarvid hon ursäktade sig med, att sådant ej vore förbjudet i klosterregeln.

Den utförliga och naiva berättelsen härom hos Gregorius af Tours gifver oss en målande bild af den tidens seder och skaplynne och ett icke ovigtigt bidrag till klosterväsendets historia i det sjette århundradet. Vi finna deraf, att detta lif redan då hade sina djupa skuggsidor och att klostren icke alltid voro stilla fristäder för andakt och verldsförsakelse. Men de nämnda uppträdena i det heliga korsets kloster synas dock hafva hört till undantagen, och i en obändig och stormupprörd tid var klosterväsendet i allmänhet en välgörande inrättning; ty mången sökte och fann inom klostermurarne en tillflykt undan verldslifvets råa våldsamhet och en fristad för andakten och de fredliga idrotter, som annorstädes ej funno samma trefnad som på klostrets fridlysta grund. Men ett upprörande missbruk var, att föräldrar och målsmän läto insätta sina barn och skyddslingar i kloster, och att ett på sådant sätt aftvunget klosterlöfte ansågs lika bindande som det frivilligt aflagda.

Klostren voro egentligen lekmannaföreningar till gemensam andakt och munkarne tillhörde i och för sig icke presterskapet. Men till följd af sakens egen natur måste snart en närmare förbindelse uppstå dem emellan. Klostren erhöllo snart sina egna kyrkor och det blef

med tiden allt mer vanligt, att gudstjensten i dem förrättades af prestvigde munkar. Sålunda började presterskapet rekryteras från klostren, och dessa blefvo snart plantskolor i synnerhet för det högre presterskapet.

De af konungar stiftade och doterade klostren kallades kungliga och stodo under konungens särskilda beskydd, i kraft hvaraf han hade öfveruppsigt öfver förvaltningen af klostrets gods och inkomster. Sammaledes stodo de af enskilde stiftade och doterade klostren under deras och deras afkomlingars skyddsherskap. Men öfveruppsigten öfver det sedliga och religiösa lifvet äfven i dessa, liksom i andra kloster, tillkom biskopen, som der äfven verkstälde sådana gudstjenstliga förrättningar, som voro biskopsembetet förbehållna (*actus episcopales*).

28. Helgonbild från sjette århundradet.
Efter en mosaik i Ravenna.

Det stränga lefnadssätt, som klosterreglerna ålade, syntes dock icke tillfyllestgörande för en mängd svärmare, som, ofta af andligt högmod och fåfänga, sökte förvärfva helgonglorian genom öfverdrifven botgöring och försakelse. Till desse hörde de så kallade *reclusi* och *reclusæ*, d. v. s. män och qvinnor, som under åratal lefde inspärrade i en klostercell, en källare eller någon underjordisk håla, underkastande sig eller låtsande sig undergå en sträng fasta och de mest onaturliga försakelser. Till samma klass hörde äfven *pelarehelgonen*, hvilka tillbragte sitt lif ofvanpå någon hög pelare; de förekommo mest i österlandet, dock anträffas de äfven i vesterlandet under ifrågavarande tidehvarf. Ofta voro dock dessa af folket högt aktade botgörare endast skenheliga hycklare och bedragare, och Gregorius af Tours anför flere märkliga exempel på sådana. I stort anseende stodo äfven vallfärdande eremiter, som ockrade på den råa hopens lättrogenhet och vidskepelse, gjorde underverk, sålde helgonreliker och vanligen sjelfve ansågos som helgon. Mången gång gingo väl svärmeriet och bedrägeriet hand i hand i broderlig förening, begge gynnade och uppburna af den vidskepliga tidsandan. För denna

är den råa föreställning, man hyste om helgonqvarlefvornas undergörande kraft, i hög grad betecknande. Det må här vara nog med ett talande exempel derpå. Då vid konung Chariberts död hans besittningar delades mellan hans trenne bröder, blef Paris desses gemensamma egendom, och ingendera fick beträda dess grund utan de andra båda brödernes vetskap och begifvande. Det härom afslutade fördraget dem emellan bekräftades med högtidlig och fruktansvärd ed vid flere ansedda helgons reliker. Men då en af bröderne, konung Chilperik, sedermera i strid med det besvurna fördraget egenmäktigt höll sitt intåg i Paris, hade han, för att skydda sig mot de genom edsbrottet förolämpade helgonens hämd, försett sig med åskilliga andra helgons reliker, som han försigtigtvis bar på sig vid intåget och under vistelsen i staden. Vi se häraf, huru inom den kristna kyrkan vördnaden för helgonens qvarlefvor i den allmänna folkföreställningen urartade till den krassaste fetischism, täflande med den gröfsta hedniska vidskepelse; och härvid bör ej förgätas, att samme konung Chilperik var en jemförelsevis bildad regent, som skref latinsk vers, sökte förbättra alfabetet och författade en ny trosformel!

15. Vestgoternes rike.

Med Amalarik utgick Theoderik I:s ätt, som i mera än ett århundrade innehaft den vestgotiska tronen, och sedan förmådde ingen annan ätt varaktigt befästa sig i konungadömet öfver Vestgoterne. Konungasätet förlades nu till Spanien och fästades snart vid *Toledo*, som derigenom blef rikets hufvudstad. Amalariks efterträdare *Theudis* mördades i sitt palats 548. Äfven hans båda efterträdare *Theudigisl* (548—549) och *Agila* (549—554) funno inom kort en våldsam död. De inre oroligheter, som utbröto under den senares regering, banade *Athanagild* vägen till tronen, men beredde tillika hans bundsförvandter, Byzantinarne, tillfälle att från Afrika bemäktiga sig städerna på den spanska halföns södra kust, hvilka sedermera länge förblefvo i deras våld. Dessa eröfringar tycktes öppna dem utsigten att i en framtid äfven lägga Spanien, likasom kort förut norra Afrika och Italien, under den östromerske kejsarens spira, helst den katolska romaniska befolkningen äfven här längtade efter att befrias från de arianske »barbarernes» herravälde och Vestgoterne äfven hade farliga grannar i Frankerne. Med desse stod dock Athanagild på vänskaplig fot, och vänskapen befästades genom hans begge döttrar Brunhildas och Gal-

svindas förmälning med de frankiske konungarne Sigibert och Chilperik. Athanagilds son *Leovigild* (568—586) var, liksom fadren, en kraftfull och duglig regent. Han förde lyckliga krig med Byzantinarne och Vasconerne och lät öfverse och förbättra den vestgotiska lagen. Den fara, hvarmed religionssöndringen hotade äfven det vestgotiska riket, sökte han afvända genom stränghet och förföljelser mot katolske biskopar, som han utan tvifvel misstänkte för förrädiska stämplingar. Derjemte sökte han på allt sätt befordra katolikernes omvändelse till den arianska bekännelsen. I detta syfte beslöto äfven de på ett allmänt kyrkomöte i Toledo (580) församlade arianske biskoparne, att de katoliker, som öfvergingo till arianismen, icke behöfde låta döpa sig, och kännedomen om detta beslut spreds bland allmänheten genom en af mötet utfärdad skrifvelse. Deremot synas Leovigilds begge söner, *Hermenegild* och *Reccared*, af sin katolska moder hafva ärft benägenhet för hennes tro, och Hermenegilds förmälning med en frankisk prinsessa, Sigiberts och Brunhildas dotter *Ingunda*, var egnad att öka denna benägenhet och förmådde honom omsider att formligen öfvergå till den katolska kyrkan. Detta ledde till öppen brytning mellan Hermenegild och hans fader Leovigild, som af sin andra, arianska gemål Gosvinda uppretades mot sin son och sonhustru. I det mellan fadren och sonen utbrytande kriget (582—583) hade den senare rikets romaniska befolkning på sin sida och understöddes derjemte såväl af Byzantinarne och Frankerne som af Sveverne, hvilka ännu innehade nordvestra delen af spanska halfön och någon tid förut på ett kyrkomöte i *Braga* 561 hade antagit den katolska tron. Men Leovigild gick segrande ur striden mot denna katolska liga. Han intog Merida och Sevilla, hvarpå Hermenegild ångerfull kastade sig till sin djupt rörde faders fötter och erhöll hans förlåtelse. Men då Hermenegild någon tid derefter, sannolikt för att söka bistånd hos Frankerne, egenmäktigt lemnade Valentia, som af fadren blifvit honom anvisadt till vistelseort, blef han gripen och kort derpå halshuggen, sedan han ståndaktigt vägrat att emottaga sakramentet af en ariansk prest. Af de samtida historieskrifvarne stämplad såsom landsförrädare och upprorsmakare, har han sedermera af den katolska kyrkan blifvit ansedd som martyr och upptagen bland helgonens antal.

Hermenegilds undergång efterföljdes inom kort af det *sveviska rikets* fall. Den sveviske konungen *Mir* (*Theodemir II*), som bistått Hermenegild, måste såsom lydkonung underkasta sig Leovigild; och då Mirs son och efterträdare *Eurik*, som likaledes erkände Leovigilds öfverhöghet, inom kort störtades af troninkräktaren *Andeca*, blef denne

besegrad och afsatt af Leovigild, som derpå fullständigt förenade Svevernes rike med Vestgoternes (584).

Leovigilds yngre son *Reccared I*, som efterföljde honom i regeringen (586—601), trädde redan vid början af sin regering öfver till den katolska tron och gjorde denna på kyrkomötet i *Toledo* år 589 till det vestgotiska rikets allena rådande statsreligion, som äfven Vestgoterne måste antaga. Detta väckte visserligen missnöje och uppror bland en del af Vestgoterne, men det till och med af de rättrogne Frankerne understödda upproret undertrycktes med vapenmakt och dermed var den katolska kyrkans seger befästad.

Vestgoternes omvändelse till den katolska tron gör epok i den spanska halföns historia; ty derigenom befrämjades i väsendtlig mån den invandrade gotiska stammens framtida sammansmältning med landets äldre befolkning, hvars romaniska språk härvid blef herskande och ännu fortlefver i det spanska språket.

29. Vestgotisk votivkrona af guld, prydd med safirer och perlor.

De från kronan nedhängande bokstäfverna bildade inskriften: *Svintilanus rex offert*, d. ä. gåfva af konung Svintila (reg. 626—636). Förvaras nu i Armeria real i Madrid.

Rikskyrkomötena (*concilierna*) i *Toledo* vunno från denna tid ett vigtigt inflytande äfven på den verldsliga lagstiftningen. Det var i samråd med dem som Reccared och flere bland hans efterträdare läto föranstalta omarbetningar af den vestgotiska lagboken eller riktade den med nya stadgar. Härvid utöfvade den romerska rätten ett ständigt växande inflytande, så att den ursprungliga motsatsen mellan vestgotisk och romersk rätt småningom allt mera utjemnades; och sålunda kunde slutligen konung *Chindasvind* (642—652) påbjuda den äfven af honom förbättrade och utvidgade vestgotiska lagboken såsom

allena gällande lag (territorialrätt) för hela riket, med uteslutande af den romerska (*breviarium Alaricianum*), som dittills gällt såsom särskild lag för rikets romaniska befolkning. — Chindasvinds son *Reccesvind* (649—672) trädde såsom nitisk lagstiftare i fadrens fotspår, och i den vestgotiska lagboken bära en mängd stadganden Reccesvinds namn. Särskildt förtjenar anmärkas, att han upphäfde det från kejsartiden nedstammande förbudet mot äktenskap mellan Barbarer (Goter) och Romaner och dermed tog ännu ett vigtigt steg till befordrande af de begge folkens och nationaliteternas framtida sammansmältning. — Concilierna i Toledo utvidgade han till verkliga riksförsamlingar genom att äfven gifva de förnämste verldslige stormännen säte och stämma i dem vid behandlingen af rikets verldsliga ärenden.

Men valriket med sina häftiga partistrider och täta tronhvälfningar var det vestgotiska rikets olycka och medförde slutligen dess fall. Under dessa inre strider stego de andlige och verldslige stormännens inflytande och makt; och sedan det lyckats ärkebiskop *Julian* af Toledo (680—690) att göra sig till den vestgotiska kyrkans *primas* och för framtiden fästa detta primat vid ärkebiskopsstolen i Toledo, fingo konungarne i desse myndige och hersklystne kyrkofurstar farlige medtäflare om makten. — Sålunda inom sig söndradt var det vestgotiska riket bestämdt att blifva ett lätt byte för en ny och fruktansvärd fiende, som med den nyväckta religiösa hänförelsens ungdomliga kraft inom kort hade utbredt sin tro och sitt herravälde från Arabiens öknar till Medelhafvets östra och södra kustländer och gerna lyssnade till inbjudningen från ett missnöjdt parti af vestgotiske stormän för att äfven till den spanska halfön fortplanta striden mellan halfmånen och korset. Redan under vestgotakonungen *Witizas* regering (701—710) hade den arabiska fältherren *Musa* eröfrande framträngt i norra Afrika ända till det Atlantiska hafvet, i hvars vågor han berättas hafva ridit ut, tagande Allah till vittne, att endast hafvet hindrade honom från att vidare fortplanta de rättrognes herravälde. Och sedan Musa sjelf återvändt till sitt ståthållaresäte Kairvan (söder om Tunis), hade hans underbefälhafvare *Tarik* angripit den Vestgoterna tillhöriga staden *Ceuta*, belägen på en udde af Afrika vid östra mynningen af Gibraltars sund. Men den väl befästade staden försvarades tappert och med lycklig utgång af grefve *Julian* (708). Tvenne år senare störtade en högättad vestgotisk storman, *Roderik*, konung Witiza, som genom sina bemödanden att återupprätta den djupt sjunkne konungamakten, hade ådragit sig de stores, isynnerhet prelaternes hat. Men mot hans efterträdare, den nyssnämnde Roderik, uppträdde inom kort ett parti af missnöjde, som anslöt sig till Witizas söner och fann en verksam

ledare i ärkebiskop *Oppas* af Sevilla, hvilken af Witiza upphöjd till den vestgotiska kyrkans primas, efter denne konungs fall åter hade måst afstå denna värdighet åt ärkebiskopen af Toledo. Med denna liga förenade sig äfven grefve Julian i Ceuta och kallade Araberne till hjelp mot sina egna landsmän och trosförvandter. Med på sin höjd 12,000 Araber och Morer, hvilka dock snart förstärktes med Julians trupper och de efter hand tillströmmande upprorsmännen, gick Tarik öfver till Spanien, der han till en början lägrade sig på det berg, som efter honom fick namnet *Gebel-al-Tarik* (Tariks berg, *Gibraltar*). Emellertid samlade konung Roderik skyndsamt sin här och drog med den mot Tarik. Vid ån *Guadalete*, i den trakt, der staden Xeres-de-la-Frontera sedan uppstod, kom det (den 19—26 Juli 711) till en långvarig och förbittrad strid, som med Kristnes och Muhammedaners blod ymnigt vattnade den ängd, der Xeresdrufvan växer. Striden slöt med Tariks seger, konung Roderik sjelf drunknade sannolikt i Guadalete. Denna slagtning afgjorde vestgotarikets öde. Förvirringen och söndringen inom detsamma underlättade dess eröfring för Araberne, som af sina i Spanien ganska talrika stamförvandter, de af den kristna fanatismen förföljde och förtryckte Judarne, med öppna armar emottogos såsom välkomna befriare från ett olidligt tyrannis förhatade ok. Redan Palmsöndagen år 712 höll Tarik sitt triumferande intåg i rikets hufvudstad *Toledo*. Blott i den Asturiska bergstrakten försvarade under *Pelayos* befäl en ringa qvarlefva af det fordom så mäktiga vestgotiska folket med mannamod sitt oberoende; hela den öfriga halfön lades inom kort under segrarnes välde, som snart äfven utsträcktes till Septimanien (Languedoc), den sista återstoden af Vestgoternes fordna besittningar i södra Gallien.

16. Longobardernes rike i Italien.

Longobarderne voro ett germaniskt folk, tillhörande den sveviska stammen. Deras äldsta historiskt kända hemvist var beläget på venstra stranden af nedre Elbe i det nuvarande lüneburgska området, der *Bardengau* och *Bardevik* ännu i dag erinra om deras namn. Här bodde de, då Tacitus i slutet af första århundradet skref sin »Germania». Men vid den stora folkrörelsen på kejsar Marci Aurelii tid (161—180) hade en stor del af Longobarderne dragit söder ut och anfallit den romerska Donaugränsen *. Sedan försvinner för längre tid

* Enligt Longobardernes egen saga härstammade de från den skandinaviska ön halfön), hvarifrån en del af folket vid en svår hungersnöd utvandrade under anförande

deras namn ur historien, till dess de mot slutet af det femte århundradet åter omtalas såsom de krigiske Herulernes grannar vid mellersta Donaus venstra strand i det nuvarande ärkehertigdömet Österrike och vestra Ungern. De hade blifvit ett skattskyldigt lydfolk under Herulerne, men då de förtrycktes af desse, grepo de till vapen och besegrade i en blodig slagtning sine öfvermodige förtryckare, hvilkas konung stupade i striden. En del af de besegrade Herulerne drog då till »Danernes» land och derifrån vidare till den skandinaviska halfön (»Thule»), der desse Heruler, enligt Procopius, bosatte sig bredvid de talrike *Götarne*. En annan del af Herulerne fick slutligen af den östromerske kejsaren bostäder sig anvisade i trakten af Singidunum (nära Belgrad) och uppträder i det ostgotiska kriget såsom kejserlige förbundstrupper under infödde höfdingar *. Longobarderne åter invandrade efter någon tid (527) i *Pannonien*, som kejsar Justinianus upplät åt dem. Här råkade de förnyade gånger i krig med sina östra grannar, *Gepiderne*, som då innehade det nuvarande Walachiet, Siebenbürgen och östra Ungern. I ett af dessa krig dödade den longobardiske konungen Audoins unge son *Alboin* den gepidiske konungen Thorisins äldste son Thorismod. Nu begärde Longobarderne af sin konung, att han skulle gifva sin tappre son plats vid sitt bord; men Audoin svarade, att enligt longobardisk sed sådant icke kunde ske, innan sonen blifvit beklädd med vapen (förklarad varaktig, myndiggjord) af ett främmande folks konung. Då begaf sig Alboin med fyratio unge följeslagare till Thorisin för att af honom iklädas de sym-

af tvenne bröder, *Ibor* (Iwar?) och *Ajo*, söner till den såsom sierska (vala) högt aktade *Gambara*. Anlände till södra östersjökusten besegrade de i en af sagan utsmyckad slagtning *Vandalerne* och bosatte sig för någon tid i deras grannskap. Sedan låter sagan dem flere gånger vexla bostäder, genomströfva *Anthaib, Banthaib* och *Wurgonthaib (Anternes, Wendernes* och *Burgundernes* områden?) och slutligen bosätta sig vid mellersta Donau, der de blifva skattskyldige under Herulerne, till dess de besegra desse.

* Då hos desse Heruler den gamla konungaätten blifvit utrotad med konung »*Ochon*» (Håkan?), som mördades af sina egna undersåtar, beslöto de att kora sig en konung ur den gren af ätten, som ännu regerade öfver de i »Thule» invandrade Herulerne. För detta ändamål affärdade de en beskickning till Thule; men då denna länge blef fördröjd på återvägen, antogo de sydlige Herulerne till konung en landsman, som vistats i Constantinopel och gynnades af kejsar Justinianus. Då nu den till Thule affärdade beskickningen omsider återkom med den derifrån hemtade konungen, kom det till krig mellan de begge medtäflarne om konungadömet öfver Herulerne, hvarvid den byzantinske skyddslingen öfvergafs af sina egna trupper och måste fly till kejsaren. Dessa af Procopius meddelade underrättelser, som han utan tvifvel inhemtat af Heruler i Belisarii här, måste anses fullt tillförlitliga och lemna sålunda ett icke ovigtigt bidrag till vårt fäderneslands fornhistoria.

boliska vapnen. Denne emottog honom vänligt och gaf honom vid gästabudet den plats på sin högra sida, som förr tillhört konungens stupade son. Men detta förtröt den andre sonen, *Kunimund*. Smädeord vexlades mellan honom och Alboin, och det var nära att komma till blodigt handgemäng mellan Gepiderne och deras longobardiske gäster. Detta lyckades dock Audoin förekomma genom att lägga sig emellan och påminna de sina om gästfrihetens heliga pligt. Alboin återsändes begåfvad med den af honom dödade Thorismods vapen.

Vänskapen mellan de båda konungahusen blef dock icke långvarig. Sedan Alboin efterträdt sin far Audoin och äfven Thorisins spira gått i arf till Kunimund, uppstodo nya fiendtligheter mellan de båda folken. Alboin förband sig med *Avarerne*, ett turkiskt folk, som från Högasiens vestliga stepper kort förut invandrat i Europa, och som vi redan lärt känna af Frankernes historia. Gepiderne besegrades och Kunimund sjelf stupade (567). Deras land besattes af Avarerne och krigsbytet skiftades mellan desse och Longobarderne. Kunimunds fångna dotter *Rosamunda* måste blifva Alboins gemål och tvangs att dricka ur sin egen fars hufvudskål, hvaraf Alboin låtit göra ett dryckeskärl.

Året derpå (568) öfverlemnade Longobarderne äfven Pannonien åt Avarerne och drogo under Alboins befäl till norra Italien, hvaraf de inom kort bemäktigade sig största delen och sålunda grundade det longobardiska riket i Italien. — *Pavia* blef konungasäte och hufvudstad. Konungen var omgifven af ett hof, hvars medlemmar kallades *gasindi*, till en del innehade höga hofembeten och åtnjöto högre mansbot i förhållande till sin högre eller lägre rang. — De romerska stadsområdena förvandlades till longobardiska hertigdömen, hvart och ett under sin af konungen utnämnde hertig (*dux*). Desse hertigar motsvarade i det närmaste de frankiske grefvarne och stodo liksom de i spetsen för områdets härbann, förvaltning och rättsskipning. Det longobardiska hertigdömet var, liksom det frankiska grefskapet, indeladt i härad och under grefven stod i spetsen för hvarje härad en »*sculdhaiz*» (Schultheiss), motsvarande den frankiske centenarien. Kronogodsen förvaltades af *gastalder*, motsvarande de frankiske domestici. — I de med vapen eröfrade områdena tillegnade sig Longobarderne en tredjedel af jordens afkastning och möjligen sjelfva eganderätten till jorden. Då Longobarderne vid sin invandring i Italien voro arianer och delvis till och med ännu hedningar, kom den katolska kyrkan derstädes i stort trångmål, och en stor del af det katolska presterskapet i de eröfrade områdena måste utvandra.

Alboin förblef dock ej länge det nygrundade rikets beherskare;

redan på fjerde året (572) mördades han på anstiftan af sin gemål Rosamunda, som på detta sätt hämnades sin fader. Den till Alboins efterträdare af Longobarderne utkorade *Klef* rönte inom kort ett liknande öde; han mördades redan efter halftannat års regering (574). Nu beslöto de longobardiske hertigarne att afskaffa konungadömet och skifta makten sins emellan. Men den fara, hvarmed riket hotades å ena sidan af de kejserlige, å andra sidan af kejsarens bundsförvandter Frankerne, föranledde efter tio års republikansk anarki konungadömets återupprättande (584), hvarvid Klefs son *Authari* upphöjdes på tronen. Vid denna tid grundades de longobardiska hertigdömena *Spoleto* och *Benevent*, af hvilka i synnerhet det senare framgent utvidgades genom nya eröfringar från kejsaren, hvars besittningar i Italien härigenom allt mer splittrades. De nygrundade hertigdömenas större omfång och aflägsnare läge från det longobardiska hufvudlandet i norra Italien gåfvo hertigarne af Spoleto och Benevent en sjelfständigare ställning än de öfrige longobardiske hertigarne och jemförlig med de frankiske stamhertigarnes i Thüringen, Alemannien och Bayern. Redan konung Authari umgicks med planen att lägga hela Italien under det longobardiska väldet, men utförandet häraf afbröts genom hans död (590). Hans enka, den agilolfingiska prinsessan *Theodelinda*, dotter till hertig Garibald af Bayern, gaf sin hand och med den äfven den longobardiska konungaspiran åt hertig *Agilulf*, som regerade femton år (591—616). Denne slöt den redan af hans företrädare inledda freden med Frankerne och fick derigenom friare händer till kriget mot de kejserlige, hvilket fortfor, endast afbrutet af korta stillestånd, och bragte oerhörda lidanden öfver de delar af Italien, som voro krigets skådeplats. Öfversvämningar, åtföljda af en fruktansvärd pest, som rasade åren 589—590, rågade måttet af nöd och elände i det på så många sätt hemsökta landet.

Under denna för den romerska stolen och den katolska kyrkan i Italien så brydsamma tid inföll *Gregorius (I) den stores* påfvedöme (590—604). Till den yttre faran från Longobarderne, hvilka mer än en gång hotade sjelfva Rom och bemäktigade sig den heliga stolens patrimonier, kom äfven den inre söndringen inom den katolska kyrkan med anledning af trekapitelsstriden, som äfven sträckte sina förderfliga verkningar till Italien. Men Gregorius fälde ej modet. En äkta Romare till själsanlagen liksom till börden — han härstammade från en gammal patricisk slägt — ådagalade han i sitt svåra och maktpåliggande kall en äkta fornromersk klokhet och ståndaktighet. Hans skarpsynta öga följde uppmärksamt både kyrkans och statens angelägenheter; han tröttnade icke att varna, förmana, trösta och uppmuntra,

allt efter omständigheternas kraf; och i sina skrifvelser till kejsaren förde han ett öppet och frimodigt språk utan att glömma undersåtens pligter mot öfverheten. Och han stannade icke vid ord. Den romerska stolens inkomster användes dels att underhålla och besolda den krigsstyrka, som försvarade Rom och dess område, dels att bispringa nödstälde och friköpa krigsfångar. Han uppträdde sjelf som fredsmedlare och begagnade sig härvid af sitt personliga inflytande hos drottning Theodelinda, som var uppfostrad i den katolska tron, i hvilken hon äfven lät uppfostra sin son och för hvilken hon äfven lyckades vinna sin andre gemål, konung Agilulf.

Det var utan tvifvel förnämligast genom Gregorius den stores inflytande hos Theodelinda och genom henne vid det longobardiska hofvet som den katolska bekännelsen nu började vinna insteg hos Longobarderne, ehuru det dröjde ännu några mansåldrar, innan detta omvändelseverk, nådde sin fullbordan. Samtidigt började de ännu hedniske Angelsachsarnes omvändelse genom de missionärer, som Gregorius sände till Kent. På Sardinien undertrycktes den i de inre trakterna af ön ännu fortbestående hedendomen, och likaledes omvändes Korsikanarne till kristendomen och den katolska tron. Lägges härtill, att på kyrkomötet i Toledo året före Gregorii uppstigande på S:t Peters stol arianismen afsvors och den athanasiska bekännelson antogs af Vestgoterne såsom rikets allmänna statsreligion, så inser man lätt, att Gregorius den stores tidehvarf fyller ett betydelsefullt blad i den katolska kyrkans häfder. Och så väl inom som utom Italien bevakade Gregorius med aldrig tröttnande nit denna kyrkas intressen. Han tillknöt åter fastare den nästan upplösta förbindelsen mellan påfvestolen och den gallikanska kyrkan, ifrade i skrifvelser till de frankiske herskarne mot simonien och andra missbruk, som inrotat sig inom densamma, och yrkade på det länge åsidosatta sammankallandet af ett gallikanskt kyrkomöte, hvilket ock slutligen kom till stånd. Och oaktadt alla dessa mångfaldiga och trängande omsorger, bevittnade af en vidlyftig brefvexling, som ännu finnes i behåll, fick denne öfverlägsne ande tid öfrig att under sjelfva krigsbullret och snart sagdt omhvärfd af fiendtliga vapen verka såsom andlig skriftställare genom författandet af exegetiska och homiletiska skrifter! Det är genom sådane män på S:t Peters stol som Roms andliga verldsvälde blifvit grundlagdt. — Men vi återgå nu till Longobardernes historia.

Agilulfs och Theodelindas son *Adeloald* störtades efter en tioårig regering (616—626) från tronen, som derpå lika länge (626—636) innehades af *Arioald*. Dennes enka *Gundiberga*, Theodelindas dotter, trädde i nytt äktenskap med hertig *Rothari* af Brescia, hvilken der-

igenom kom i besittning af spiran (636—652). Rothari eröfrade de städer, som de kejserlige ännu innehade i norra Italien. Men i synnerhet har han gjort sig namnkunnig som lagstiftare genom det år 644 utfärdade *edictum Rotharis*, en longobardisk lagbok grundad på folkets fäderneärfda rättssedvänjor. Hans son, Rodoald, störtades redan året efter fadrens död och efterträddes af *Aribert I*, Theodelindas brorson, med hvilken sålunda en gren af den agilolfingiska ätten kom till konungadömet öfver Longobarderne.' Efter Ariberts död (661) undanträngdes den väl för en tid af *Grimoald*, hertig af Benevent, hvilken begagnade sig af oenigheten mellan Ariberts båda söner, *Bertarid* och *Gundibert*, för att, sedan han mördat den senare och förjagat den förre, tillvälla sig sjelf den longobardiska spiran, hvilken han i nio år (662—671) förde med kraftig hand. Han förde lyckliga krig såväl med Frankerne som med Byzantinarne. Äfven som lagstiftare har Grimoald gjort sig känd genom tillägg till Rotharis edikt. Men knappast hade döden satt en gräns för hans verksamma lif, förr än hans son och efterträdare Garibald störtades från tronen af den från sin landsflykt återvändande Bertarid. Med denne kom den agilolfingiska ätten åter i besittning af konungadömet och bibehöll sig sedan deri i fyratio år (672—712), ehuru under förnyade uppror af missnöjde hertigar och långvariga inbördes strider mellan Bertarids och hans af Grimoald mördade brors afkomlingar. Under denna katolska konungaätts regering vann emellertid den katolska bekännelsen allmän utbredning bland Longobarderne, och fulländades sålunda det omvändelseverk, som Gregorius den store hade inledt genom Theodelinda. Den siste agilolfingiske konungen, *Aribert II*, störtades år 712 från tronen af *Ansbrand*, som sjelf besteg densamma och vid sin redan samma år timade död lemnade den i arf åt sin son *Liutbrand*. Under dennes trettiotvååriga regering (712—744) uppstodo i Italien med anledning af striden om helgonbildernas dyrkan nya förhållanden, som i början syntes gynsamma för det longobardiska väldets utbredning öfver hela halfön, men genom de frankiska vapnens inblandning i stället medförde dess förödmjukelse och slutliga fall. Redogörelsen härför tillhör dock en senare afdelning af denna historia.

S. F. HAMMARSTRAND.

(Delvis bearbetning af Beckers Weltgeschichte.)

17. Det byzantinska (östromerska) riket från Justinianus I:s död (565) till Arabernes uppträdande.

Medan det forna vestromerska rikets gamla befolkning suckade under Frankers, Vestgoters, Longobarders och andra halfbarbariska stammars stränga herravälde, förde det *östromerska* rikets invånare en föga lyckligare tillvaro. Endast med möda afvärjdes de ständiga anfallen från Perserne i öster och Avarerne i norr. De skaror af legotrupper, som måste underhållas för den oupphörligt hotande krigsfarans skull, kostade ofantliga summor, och utgifterna för ett yppigt, praktälskande hof samt en allt för talrik embetsmannakår ökade ännu mer de tryckande skattebördorna. Härtill kommo hätska religiösa tvister samt slutligen alla de lidanden och förödmjukelser, som undersåtarne i en despotiskt styrd stat alltid äro underkastade.

Redan under Justinianus I:s systerson och efterträdare, *Justinus II* (565—578), började spår af förfall visa sig. Huru Longobarderne under hans regering intogo en del af Italien, har i det föregående (sid. 91) blifvit berättadt. Till sin efterträdare adopterade Justinus den ädle *Tiberius II*, som dock redan år 582 afled efter att till sin måg och efterträdare hafva utsett fältherren *Mauritius*, som med stor utmärkelse kämpat mot Perserne. Äfven efter sin tronbestigning förde Mauritius segerrika krig mot detta folk, men hade deremot mindre framgång mot rikets grannar i norr, Avarerne, som vid denna tid stodo på höjden af sin makt. Fälttågen mot dessa lika tappra som grymma barbarer voro ytterst besvärliga. Då dertill kom, att rikets finanser ej tilläto Mauritius att utbetala solden i rättan tid, gjorde soldaterne slutligen myteri och utropade centurionen *Phokas* till kejsare (602). »Om han är feg, skall han visa sig grym», svarade den olycklige Mauritius, då man berättade, att Phokas visserligen vore en djerf folkuppviglare, men saknade mod på slagfältet. Denna spådom slog också in. Phokas lät icke blott döda sin företrädare jemte dennes gemål och barn, utan förföljelserna utsträcktes snart till en hvar, som misstänktes hysa tillgifvenhet för den störtade kejsaren och hans familj. Man kunde tro sig återförsatt till Caligulas och Neros tider. För den, som råkat ådraga sig tyrannens eller hans tjenares misshag, var en vanlig afrättning en välgerning, ty i de flesta fall användes långsamma och qvalfulla dödssätt. Ögonen utstungos, armar, ben, näsa och öron afhöggos, några piskades till döds, andra brändes vid sakta eld.

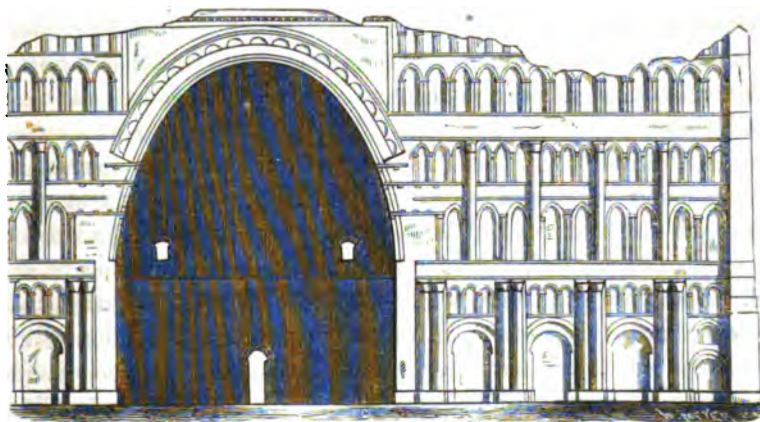
I åtta år fortgingo dessa grymheter ostraffadt. Det var från ett af det vidsträckta rikets aflägsnaste provinser som räddningen kom. *Heraclius*, son af den liknämnde ståthållaren öfver Afrika, utrustade med sin faders bistånd en flotta, med hvilken han afseglade till Constantinopel, hvars invånare mottogo honom under jubelrop. Phokas, öfvergifven af alla, mördades af det uppretade folket, och Heraclius utropades till kejsare.

Under sin trettioettåriga regeringstid (610—641) erfor Heraclius i rikaste mått lyckans skiftningar. Redan vid första början af sin regering fick han uti Chosroes II, det nypersiska rikets väldige herskare, en, som det tycktes, oemotståndlig fiende. Inom några få år eröfrade Chosroes Syrien, Palestina, Egypten och Kyrene samt Mindre Asien. Snart uppfördes ett stadigvarande persiskt läger på Bithyniens kust midt emot Constantinopel och endast saknaden af en flotta hindrade Chosroes att gå öfver till Europa. Men äfven här råkade det olyckliga riket ut för en knappast mindre farlig fiende. Avarerne genomströfvade landet ända till Constantinopels förstäder samt bortförde 270,000 af dess invånare i slafveri. Det såg ut, som om det östromerska riket nu skulle dela det vestromerskas öde. Utom hufvudstaden och dess närmaste omgifningar voro Grekland, de spridda besittningarna i Italien och Afrika jemte Tyrus och några andra kuststäder allt, hvad som återstod af Justinianus I:s välde. I denna ytterliga nöd vände sig Heraclius till den persiske herskaren med bön om fred. »Jag skall aldrig gifva Roms kejsare fred», svarade Chosroes, »förr än han afsvurit sin korsfäste Gud och bekänt sig till solens dyrkan.» Och när slutligen den öfvermodige Chosroes likväl lät beveka sig att lyssna till motståndarens böner, skedde det endast på de mest förödmjukande vilkor. Tusen talenter i guld, lika många i silfver, tusen drägter af silke, tusen hästar och tusen unga flickor var den skatt, som Trajani och Constantini efterträdare årligen skulle erlägga till den segersälle Sassaniden.

Den persiske eröfrarens ytterliga öfvermod väckte omsider Heraclii slumrande pligtkänsla. I stället att betala den öfverenskomna skatten, använde han de summor, som inflöto till dess gäldande, till att uppsätta en ny här. Tredjedag Påsk år 622 aflade han högtidligt den kejserliga purpurskruden och iklädde sig en botgörares och krigares enkla drägt. I tolf års tid hade han fört ett vekligt och ärelöst lif, men från denna dag var han en förändrad man. Och segern följde hans vapen. Han icke allenast återtog allt hvad han förlorat, utan han trängde djupare in i det persiska riket än någon af hans företrädare. Chosroes, som tagit sin tillflykt till det fasta Ktesiphon, mördades af

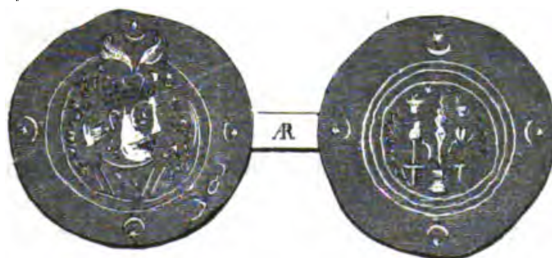
en bland sina nitton söner, Siroes, hvilkens första åtgärd blef att sluta fred med den byzantinske segraren på vilkor, att Heraclius återfick alla de förlorade provinserna (628).

Det nypersiska riket, af hvars praktfulla hufvudstad Ktesiphon nu blott ruiner finnas qvar (bild 30), råkade snart härefter i ett tillstånd af

30. Ruiner af palatset i Ktesiphon.

fullkomlig anarki. Den onaturligt grymme Siroes, som utom sin fader äfven mördat sina aderton bröder, störtades sjelf efter endast åtta månaders regering, och inom de närmast följande fyra åren inkräktades konungavärdigheten af nio olika pretendenter.

31. Persiskt mynt från slutet af Sassanidernas herravälde.
Se *Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis. Vol. XIII, p. 119, 120.*

Medan sålunda det persiska riket skyndade mot sitt fall, rådde i den grekiska kejsarstaten en känsla af nyvaknadt hopp och segerglad tillförsigt. Heraclius, som i sex år varit frånvarande från sin hufvudstad, återvände nu i triumf. På en vagn, dragen af fyra elefanter, höll han sitt intåg i Constantinopel, som strålade i ljuset af tusentals facklor och lampor, medan folket strödde olivqvistar på hans väg och

körer af prester uppstämde den grekiska kyrkans stoltaste lofsånger. Ett år senare firades en annan, mindre bullersam fest, men som skulle efterlemna varaktigare minnen. När Chosroes II år 614 intog Palestina, hade han nemligen bland mycket annat byte äfven låtit bortföra Kristi kors, den mest dyrkade af alla reliker. Korsets återlemnande var nu ett af fredsvilkoren, och Heraclius vallfärdade sjelf till Jerusalem för att närvara vid dess återuppställande, hvilket försiggick den 14 September 629, en dag, som sedan i många århundraden högtidlighölls i alla kristna land och ännu i vår almanacka bär namnet *Korsmessa*.

Ända från Frankernas land i vester och från det fjerran Indien i öster kommo sändebud med lyckönskningar till Heraclius, och de byzantinska hofskalderna tröttnade ej att förkunna, huru Alexander den store vore öfverträffad. Men all denna härlighet hvilade på osäker grund. Det långvariga kriget mot Chosroes II hade visserligen slutat med seger för Heraclius, men också kostat oerhörda offer. 200,000 man hade stupat, de asiatiska provinserna voro sköflade, och för att kunna gälda sin skuld till presterskapet, som till krigets förande lånat en del af kyrkans rikedomar, måste kejsaren af sina utarmade undersåtar utkräfva större skatter än någonsin förr. Det är sant, att den gamle arffienden i öster var ännu mer försvagad, men i hans ställe framträdde snart en annan, vida fruktansvärdare, och det vardt Heraclii öde att mot slutet af sin lefnad se en stor del af de länder, som han räddat undan Persernas välde och Zoroasters religion, eröfras af Araberna och tvingas att hylla Islâm.

Ernst Wallis.

18. Islâms framträdande. Muhammeds lif och lära.

Ännu en gång blef det den semitiske anden gifvet att göra uppslaget till en ny och varaktig religiös omhvälfning. På semitisk mark hade judendomen, hade kristendomen uppstått, här blef det ock, som den tro skulle uppflamma, hvilken, till tiden den sista af de trenne monoteistiska syskonreligionerna, med en hittills osedd hastighet visste att sätta millioners sinnen i brand och upprätta ett välde, som, då det stod på höjdpunkten af sin makt, i omfång och styrka icke blott öfverträffade det gamla Assurs och Babels, utan äfven den store Alexanders och sjelfva Roms. Det var Arabien, som denna gång blef härden för det nyvaknade gudsmedvetandet och dess mäktiga utbrott.

Man har påstått, att monoteismen, eller tron på en enda Gud, skulle vara de semitiska folken instinktmässigt gifven. Men för så vidt detta skall innebära något, som icke med lika rätt kunde sägas om hvilket annat folkslag som helst, är ett sådant påstående icke sant. Hvart enda ett af de semitiska folkens historia, Judarnes egen icke undantagen, talar otvetydigt deremot. Men väl måste erkännas, att Semiternes skaplynne framför alla andra folks var mäktigt af och mottagligt för menskligetens högsta religiösa idéer. Detta är ytterst orsaken, hvarföre de, och de ensamme, kunde i första hand tillkämpa sig en tro, som uppenbarade sig i den ende Gudens dyrkan.

Om Arabernes kraftiga slägte hade historien hittills haft endast föga att förtälja. Och dock utgjorde de den gren af semitismen, hvilken under tidernas lopp renast bevarat hela stammens ursprungliga art och lynne, en trohet mot det förflutna, som afspeglat sig i sjelfva språket, hvilket ännu i den dag, som är, i allt väsentligt står på samma ståndpunkt, hvad formernas utveckling och sådant mera angår, som det språk, hvilket i Juda land långt före Kristi tid talades och skrefs af det gamla testamentets profeter. Icke som om ej Araberne långt för detta skulle egt en historia. Ett folk af deras begåfning kunde icke slumra bort århundrade efter århundrade. Endast att de icke ännu på de stora verldshändelsernas skådeplats hade uppträdt ingripande i handlingens gång. Detta skedde först genom *Muhammed* och *islâm*.

I det föregående (band 1, sid. 85) är en kort skildring gifven af lifvet och förhållandena på den arabiska halfön under den forna »ovetenhetens» tider, ty under detta namn går och gäller den för-muslimska perioden ännu i dag hos de öfver sin förmenta religiösa insigt stolte Muhammedanerne. Emellertid hade under de århundraden, som närmast föregingo profetens uppträdande, både judendomen och kristendomen hunnit göra icke obetydliga framsteg i landet. Särskildt voro dess nordligare trakter, så väl åt den sinaitiska halfön som åt Euphrat till, öfversvämmade af en mängd halft judiska, halft kristna sekter, s. k. Sabier och Ebioniter. Med dem beslägtade voro ock Hanifernes af infödde Araber i Mekka och der omkring bestående samfund, hvars medlemmar redan före Muhammed hyllade monoteistiska grundsatser och motsatte sig mångguderiets vidskepelser. Från alla dessa håll bereddes jordmånen för islâms utsäde, från alla dessa håll mottog ock Muhammed, medvetet eller omedvetet, ingifvelserna till en lära, hvilken det var honom ensam förbehållet att högljudt och segerrikt förkunna.

Dock icke blott nu nämda omständighet, att, så att säga, luften, den man andades, var mättad af religiösa spörsmål, hvilka alltid förr

eller senare måste undergräfva det rådande mångguderiets anseende hos folket, icke blott häri hafva vi att söka förklaringsgrunden till islâms uppkomst, lika litet som till den storartade framgången af profetens verk; äfven de politiska förhållandena i Arabien vid denna tid måste i ifrågavarande hänseende tillerkännas en icke ringa betydelse. Sönderslitenheten i det inre af landet, framkallad af de krigiska stammarnes oupphörliga fejder sinsemellan; Judars och Kristnes i stigande tillväxt stadda inflytande och makt, förnämligast åt alla gränsländerna till; främmande herrars, Abessiniers och Persers, inkräktande af sjelfva Jemen, landet »det lyckliga» i söder; allt kräfde bot och hjelp, och detta snar, om icke det hela skulle hemfalla åt undergång och död. När då i rätta stunden från inhemske siarens läppar ropet ljöd, att »det gifves ingen Gud utom Allâh», då vaknade samkänslan, den aldrig fullt qväfda, till lif i de friborne ökensönernes bröst. Man ville afskudda sig främlingarnes ok, man förgat derföre inbördes små misshälligheter. Man stred för Guds enhet; man stred ock på samma gång för det fäderneärfda rikets sammanhållning och seger.

I Mekka i vestra Arabien, icke långt ifrån Röda hafvets kust, »den heliga staden» med dess kaba-tempel och underbara källa, föddes år 570 eller 571 e. K. (allmännast antager man den 20 April 571) islâms stiftare *Muhammed* »den prisade». Han tillhörde Haschimiternes slägt och Kureischiternes stam, hvilka senare alltsedan början af det femte århundradet varit herrar öfver staden med dess närmaste omgifning. Hans familj, fordom rik och mäktig, befann sig nu i ringa omständigheter, och sjelf fick han så godt som ifrån första stunden kämpa med nöd och svårigheter. Redan vid sin födelse var han faderlös; hans moder dog, då han ännu var blott sex år gammal. Tvenne år senare dog också hans farfader, hvilken hade adopterat honom till son; nu upptogs han i sin fattige men ädle farbroder Abû Tâlibs hus.

Ehuru sjuklig — han var behäftad med anlag för fallandesot — måste Muhammed tidigt lära sig att arbeta för sitt uppehälle. Han vaktade de förmögnares hjordar på gräsmarkerna omkring Mekka. Då han ingått i sitt tjugondefjerde år, kom han i tjenst hos en rik enka, som hette Kadîdja. Hennes karavaner följde han i egenskap af kameldrifvare på åtskilliga resor, hvarunder hans yttre ställning blef allt drägligare. Men icke nog härmed. Egarinnan sjelf fattade tycke för honom och bjöd honom sin hand. Hon blef honom sedan, så länge hon lefde, ett det trognaste stöd. Trots skilnaden i ålder — hon var 14 år äldre än han — blef deras äktenskap lyckligt, och med henne hade han två söner och fyra döttrar. Ännu långt efter hennes död var det icke fritt, att icke Muhammeds senare unga och blomstrande maka var afund-

sjuk på »den döda tandlösa gamla frun», vid hvars minne profeten fortfarande hängifvet var fäst.

Dotta är i hufvudsak allt, hvad man med visshet vet angående Muhammeds lefnadsförhållanden före hans uppträdande såsom sitt folks profet. Annat som berättas derom, att han skulle hafva spelat en framstående roll vid återställandet i dess rätta läge af den svarta stenen i kaban, som rubbats af ett häftigt oväder, så väl som om hans uppre-

32. Muhammed.
Efter Tiepolo.

pade resor med sina farbröder till Syrien, är åtminstone underkastadt de starkaste tvifvel.

Profetens utseende skildras samstämmigt af arabiska författare på följande sätt. Han var af medelstorlek, något mager, men bredaxlad och muskulös utan att dock egentligen vara starkt bygd. Hufvudet var stort och kraftigt utveckladt. Hans rika mörka hår, lätt krusigt, nästan nådde skuldrorna. Ännu i hans framskridna ålder var det en-

dast obetydligt gråsprängdt. Hans ansigte var af oval form, hans hy ljusbrun. De fina, hvälfda ögonbrynen voro skilda åt genom en åder, som svälde till i uppbrusningens ögonblick, så att dess pulsslag tydligt kunde skönjas. Stora svarta oroliga ögon blickade fram under de långa nedhängande ögonhåren. Näsan var stor och något böjd. Tänderna, åt hvilkas ans han egnade stor omsorg, suto i sköna, välformade rader och voro bländande hvita. Ett helskägg omslöt hans manliga ansigte. Hans ansigtsfärg var »röd och hvit», hans händer voro som en qvinnas, påminnande om »sammet och siden». Hans gång var liflig och elastisk, dock fast och bestämd och liknande dens, som stiger ned »från en högtbelägen plats till en lägre». När han vände sitt ansigte, plägade han tillika vända sin väldiga gestalt, hvars hela skick hade något värdigt och imponerande. Hans väsen var mildt och fundersamt. Hans skratt var sällan mera än ett leende. »O min lille son», så lyder en tradition, »hade du sett honom, du skulle sagt, att du sett en sol gå upp.»

I klädedrägt, i mat och dryck var han ytterst enkel. Starka drycker afskydde han. Den enda egentliga lyx, han unnade sig, bestod i fina parfymer. Men dem älskade han också med besked.

Utomordentligt opraktisk vid det dagliga lifvets förefallande behof, var han såsom till ersättning derför begåfvad med en öfverlägsen inbillningskraft. Hans karakter var storslagen, och han egde en finkänslighet, af hvilken endast få kunna berömma sig. »Han är sedesammare än en jungfru bakom sina gardiner», sade man om honom. Mot sina tjenare var han högst efterlåten och mot sin familj synnerligen ömsint. Ett af hans barn dog vid hans bröst i ammans, en grofsmeds hustrus, rökiga stuga. I allmänhet tyckte han mycket om barn; mötte han sådana på gatan, stannade han gerna och klappade dem på kinden, och aldrig under sitt lif har han slagit något barn. I öfrigt var hela hans umgängelse i hög grad tillvinnande. Han besökte de sjuka, följde hvarje likprocession, som mötte honom på hans väg, antog äfven slafvars inbjudning till middagsmåltid och drog aldrig sin hand först tillbaka ur en annans. Frikostig och vänfast, var han till sin natur tystlåten, men när han talade, talade han öfverlagdt och med eftertryck, och lätt förgat ingen, hvad han hört honom säga.

Till lynnet var han för det mesta nedtryckt, dertill nervös och orolig. Dock hände det, att han då och då ryckte upp sig ur sin nedslagenhets dvala; då kunde han vara munter, stundom till och med uppsluppen. Vid sådana tillfällen kunde han roa sig med att berätta sagor; då kunde han bland barn leka med deras leksaker, såsom det

förtäljes, att han efter sin första hustrus död plägade leka med de dockor, dem hans nya, ännu i barnaåldern stadda brud fört med sig in i hans hus.

Med åren vann dock mer och mer en grubblande tungsinthet makt öfver honom. Han försummade sina husliga angelägenheter och började skyggt draga sig undan från umgänget med menniskor. Hans tankar syselsatte sig med lifvets högsta frågor, hans upprörda inre lemnade honom ingen ro hvarken dag eller natt. Han kände inom sig en kallelse att verka ett stort verk, han ville befria sitt folk från afguderiets snöda tjenst. Sjelfva hans sjukdom, de epileptiska anfallen, dem han till en början, i enlighet med det gängse åskådningssättet bland hans landsmän, velat hänföra till onda demoners inflytande, stärkte honom till slut i hans tro, att ingen annan än Gud utvalt honom till sin profet. Denna tro, tron på hans egen himmelska sändning, banade sig omsider fram till lefvande visshet för hans själ trots de långa tiderna af plågande ovisshet och tärande tvifvel.

Muhammed var, så berättas det, fyrtio år gammal, då han på berget Hira, beläget en timmes väg från Mekka, enligt seden hos en del af hans landsmän kom att tillbringa månaden Radjab eller den, under hvilken enligt gammal arabisk häfd alla vapen skulle hvila. Nu är detta berg, »ljusets berg», såsom det kallas, föremål för de troendes ifrigaste vallfärder; då stod det der kalt och öde, utan skugga och blommor, utan bäckar och källor. Skild från alla lefde här Muhammed i en dunkel och trång grotta, späkande sin lekamen och dag och natt djupt försjunken i bön.

Och bedjarens böner hördes. Efter någon tid öfverkommo honom drömmar, »skimrande såsom rosens dagg». Då han lemnade sin grotta och vandrade omkring på den ensliga klippan, böjde för honom sina hufvud de milda örterna, som i remnorna sköto upp, och stenarne, som lågo i hans väg, ropade alla: »Salâm, hell dig, du Guds profet!» Men förfärad, utan att våga se sig om, flydde profeten tillbaka till sin grotta.

Dock plötsligt midt i natten, »Alkadars välsignade natt», »den natten, som är bättre än tusen månader», vaknade Muhammed upp af sin slummer och hörde en röst. Tvenne gånger ropade stämman, enträget, nödgande; tvenne gånger stod han, som tillropades, den emot. Dock allt väldigare blef ropet. Muhammed pressades och ängslades, det var som om en fruktansvärd tyngd blifvit lagd på hans bröst. Han trodde sin sista stund vara kommen. Och åter ljöd det: »Predika!» Han sade: »Hvad skall jag predika?» Svarade stämman: »Predika i din Herres namn, Skaparens, som har skapat menniskan» o. s. v.,

såsom vi nu läsa denna den första uppenbarelsens ord i koranens 96:te kapitel. Då stämman hade slutat att tala, uppvaknade Muhammed ur sin hänryckning och en stor bäfvan bemäktigade sig honom. Hela hans kropp skälfde och hans svett flödade i strömmar. Han ilade hem till sin maka, utbristande: »O Kadîdja, hvad har ej händt mig!» Mera förmådde han ej tala, utan föll ögonblickligen i fullständig vanmakt. Först när han hunnit hemta sig från denna, kunde han berätta henne, hvad som skett. Ännu alltjemt fruktade han, att han endast vore en lekboll för olycksbådande demoner. Men hon, hans trogna Kadîdja, tröstade honom och sade: »Gläd dig, dyre make, och var vid godt mod! Han, i hvars namn Kadîdjas lif står, är mitt vittne, att du skall vara ditt folks profet.» Äfven Varaka, en ålderstigen slägting, han egde, hvilken, gammal och blind som han var, dock väl »kände Judarnes och de kristnes skrifter», bekräftade hennes utsago. Sålunda stillades för en tid profetens ångest.

Men dock endast för en tid. Förgäfves nemligen bidade profeten efter nya uppenbarelser; åter vunno tvifvel och farhågor öfverhand i hans inre. Ännu en gång besteg han berget Hira — denna gång för att bära hand på sitt eget lif. Men så ofta han närmade sig afgrunden, se då varsnade han engeln Gabriel vid horisontens rand, hvarthän han än vände sig, och han hörde en röst: »Jag är Gabriel och du är Muhammed, Guds profet.» Då stod han der såsom förstenad, ur stånd att kunna röra sig, till dess Kadîdja i sin oro sände män ut att uppsöka honom. Först efter denna stund började det så småningom att på allvar allt mera ljusna i Muhammeds själ. Och i samma mån detta skedde, i samma mån hugnades han ock af talrika uppenbarelser, den ena större och härligare än den andra. De stärkte hans mod och ingåfvo honom hopp om framgång i sin sändning.

Viss vorden i sitt eget sinne, gälde det nu att vinna anhängare för sin sak. Så slöto sig då till honom hans maka Kadîdja, hans slaf Zaid, hans unge kusin Ali, äfvensom Abû Bekr, en rik, kraftfull och rättskaffens köpman, profetens blifvande svärfader. Dessa blefvo islâms första troende. Flertalet emellertid till och med af Muhammeds egna slägtingar mötte honom endast med hån och misstroende. Och skaran af Mekkanenser i öfrigt betraktade med medlidsamt förakt hela berättelsen om hans sändning, hans uppenbarelser och drömmar, ett förakt, som dock öfvergick till afgjordt hat och förklarad fiendskap ifrån den stund, han direkt vände sig mot deras afgudar, betecknande desse såsom ingenting annat än trä- och stenbeläten utan känsla och medvetande. Då förgrymmades de i sitt sinne och sammansvuro sig emot honom. Han å sin sida fattade mod till sig, och den, de kal-

lade en, narr, utfordrade djerft de stolte Mekkanenserna. Hans förbannelser ljungade oförskräckt tillbaka öfver dem, som honom förbannade. Han skydde icke att förbanna fäderna i deras grafvar, ja sin egen fader förklarade han för evigt vara dömd till helvetets eld, derföre att han varit en afgudadyrkare. Endast ett sådant språk kunde göra intryck på Araberne. Trots det stegrade motståndet, den ökade förbittringen växte talet af hans anhängare dag ifrån dag.

Men i ögonskenlig fara sväfvade hans lif, och endast sin trohjertade skyddsherres, farbrodern Abû Tâlibs, starka arm, som höll fienderna tillbaka, hade han att tacka, att han gick fri för deras stämplingar. Denne Abû Tâlib hade visserligen icke slutit sig till brorsonens tro, kom heller aldrig att göra det, men han var en ädel Arab af rätta slaget, och ingenting i verlden, hvarken vädjandet till förfädernas urgamla gudsdyrkan, ej heller öppna hotelser kunde förmå honom att svika det en gång åtagna skyddsherreskapets heliga förpligtelser. Väl sökte han inverka på Muhammeds öfvertygelse för att förmå honom att öfvergifva den olycksaliga bana, han redan beträdt. Men Muhammed svarade: »Vid Allâh, farbroder, gåfve man mig än solen på min högra hand och månen på den venstra, jag vill dock icke uppgifva min bana, utan jag tänker fullfölja den, till dess antingen Allâh förlänar mig framgång eller jag sjelf går under.» Tårarne störtade honom dervid ur ögonen, och han vände sig bort för att gå. Då ropade Abû Tâlib efter honom: »Son af min broder, kom tillbaka!» Från den stunden höllo de båda troget tillsamman.

Mera blottstälde för de hätskes fanatiska ovilja voro då många af den nya lärans anhängare, hvilka rättslösa och utan beskyddare stodo öfverlemnade åt sig sjelfva. Då intet annat medel till deras försvar var öfrigt, utvandrade de på Muhammeds uppmaning till Abessinien, der de under en from och rättrådig kristen konungs spira skulle finna skydd. Väl sökte Mekkanenserne äfven hit sträcka sin hämnande arm. De skickade sändebud att begära kättarnes utlemnande. Då föreläste, så berättas det, desse för konung Negus det nittonde kapitlet af korânen, hvilket handlar om Kristus och Johannes Döparen. Konungen och alla de närvarande rördes ända till tårar, och de mekkanensiske sändebuden fingo återvända hem med oförrättadt ärende.

Medan sålunda Muhammeds lära i den aflägsna södern vann sitt första större erkännande, hade hemma i moderstaden stiftaren sjelf öfverfallits af nya tvifvel. Det hade gått ända derhän, att han tvenne gånger rent af förnekat sin tro. Men efter hvarje gång tog en bitter ruelse ut sin rätt. »Djefvulen hade inledt honom i frestelse», förklarade han ögonblickligen derefter, och fejden med motståndarne blef

allt hänsynslösare. Vid denna tid erfor han ock den uppmuntran, att till hans lära omvände sig Hamza, kallad »Guds lejon», och Omar, den man gifvit namnet »islâms Paulus», förut Muhammeds bittraste fiende, hvilken hade beträdt hans hus omgjordad med sitt svärd och fast besluten att dräpa honom, men hvilken återvände såsom en hängifven muslim för att blifva den nya trons ifrigaste apostel.

Nu blef brytningen inom stammen fullständig. Muhammeds hela slägt, Haschimiterne, exkommunicerades. Sålunda förgingo trenne år, hvarunder intet synnerligt uträttades. Efter de årens förlopp fann man för godt att återtaga sin dom. Härmed tycktes väl segern till en lofvande början luta åt Muhammeds sida, hade icke vid denna samma tid tvenne omständigheter inträffat, hvilka i hög grad försvårade hans ställning. Kadîdja dog och kort efter henne Abû Talib. Muhammeds själ nedtyngdes af sorgens, dertill ock af fattigdomens börda, ty hittills var det hufvudsakligen ensamt Kadîdjas förtjenst, att ingenting hade fattats honom af lifvets nödtorft. Nu slagen af olyckan, blef han naturligen å nyo föremål för allas spe och begabberi. Sjelfve hans andre farbroder, den skelögde Abû Lahab, slöt sig till dem, som gjorde sig lustiga öfver hans så föga lysande profetskap, kallande honom en lögnare och en Sabier. Förgäfves var det som Muhammed i sin förtviflan beslöt sig för att vända sin fädernestad ryggen och uppsöka en tacksammare jordmån för sin predikan. Väl kom han efter tre dagars vandring till en stad Tajif, men dess befolkning var i sin förbittring nära att stena honom till döds. Med sorgen i hjertat måste han återvända hemåt. På vägen gjorde han halt och föll ned och bad. Då, så förtäljer legenden, lyssnade djins — ett slags andeväsen, tomtar eller kobolder, som spela en stor roll i den muhammedanska verldsåskådningen — till hans ord, på hvilka menniskorna icke ville höra. Och i förtröstan på sin Guds hjelp grep han ännu en gång det stora verket an.

Då inträffade den tilldragelse, som betecknar vändpunkten i profetens lif och verk. I staden Jatrib, belägen i norr om Mekka, hade ryktet om den sällsamme Mekkanenserns predikan spridt sig och vunnit anklang i befolkningens sinnen. Här voro sedan lång tid tillbaka många Judar bosatte. Det var väl närmast umgänget med dem, som hade öppnat infödingarnes ögon för det ihåliga och skefva i deras gamla gudsdyrkan. Att desse Araber å andra sidan skulle blifva judiska proselyter, förbjödos de af sin inneboende nationalstolthet. Men med så mycket större glädje förnummo de budskapet om en på inhemsk mark uppspirande tro, som vore egnad att skingra afguderiets villor. De kommo derföre till Muhammed, uppmanande honom

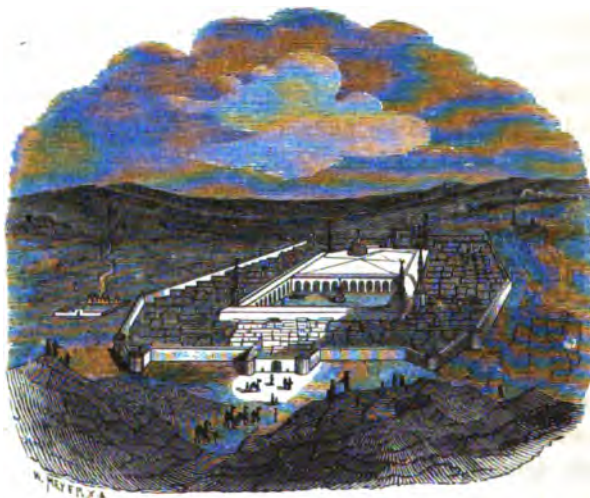
att med sina anhängare flytta öfver till deras stad. Muhammed förelade dem sin trosbekännelse, de å sin sida svuro profeten orubblig trohet. Då tvekade han icke längre om, hvad för honom var att göra, utan förklarade sig villig att hörsamma deras kallelse.

Men kunskapen härom nådde hans fienders öron. De familjer i Mekka, ungefär 100 till antalet, hvilka trodde på profeten, måste i möjligaste stillhet, två och två och tre och tre, utvandra till Jatrib, der de mottogos med hänförelse och jubel. För profetens egen flykt lade sig emellertid betänkliga svårigheter i vägen. En sammansvärjning bildades i afsigt att taga honom af daga, innan han hunnit undkomma. Dådet bestämdes för den första bästa mörka natt. Under tiden bevakade man strängt hans hus.

Dock »engeln Gabriel», som förtäljt honom fiendernas plan, hjelpte honom ock att kringgå den samma. Hans vän Ali iklädde sig hans gröna drägt och lade sig i hans ställe i hans bädd; sjelf räddade han sig under tiden oförmärkt genom fönstret. Ett pris sattes på hans hufvud. Med Abû Bekr, sin ende följeslagare på färden, slog han in på en väg i motsatt riktning till den, som ledde till Jatrib. Här fördolde han sig i en bergshåla. Öfver öppningen till den väfde, så berättar traditionen, till profetens skydd en spindel sin väf, och utanför dess ingång byggde tvenne vilda dufvor sitt bo enkom för att gäcka förföljarnes uppmärksamhet och rätt tydligt komma dem att förstå, att de råkat på villospår. Ett par gånger sväfvade likväl faran öfver de förföljdes hufvud, och Abû Bekr anade det värsta. »Vi äro ju endast två», sade han. »Nej», svarade Muhammed, »vi äro tre, Gud är med oss.» Och Muhammeds flykt lyckades. En dag i September månad år 622 anlände han välbehållen till Jatrib. Men först sedan han utanför stadsporten stigit af sin kamel och förrättat sin bön, inträdde han i sjelfva staden, hvars forna namn efter denna stund ändrades till Medîna (bild 33), »staden framför andra städer», »profetens stad». Ifrån denna flykt, den s. k. *hidjran,* är det ock som Muhammedanerne allt sedan datera sin tideräkning.

Ifrån denna stund blef Medîna medelpunkten för profetens verksamhet. Här upptog han och införlifvade med sin tro och gudsdyrkan så mycket af de dervarande inflytelserike Judarnes lärosatser och ceremonier, som var förenligt å ena sidan med hans egenskap af att vara en Arabernes profet och å den andra med det goda förhållande, i hvilket han ännu alltjemt ville stå med de kristnes religion. Härifrån var det ock som han i spetsen för en allt talrikare skara bekännare drog ut i härnad mot de angränsande oomvände Araberne för att med svärdsegg vinna segrar för sin Guds sak. Och han vann så-

dana segrar. Den ena stammen efter den andra föll honom till. Vid Bedr stod det beryktade fältslaget emot Mekkanenserne, hvilket aflopp efter profetens önskan. Allt större utsträckning vann islâm, efter hand öfver hela den arabiska halfön. Väl skiftade lyckan ännu en gång, väl satte sig ännu en gång Mekka till motvärn, särskildt sedan Muhammed lidit ett känbart nederlag i striden med det kristna Abessinien. Men 10,000 man stark bröt profeten upp emot staden och tog den med storm, innan den fått tillräcklig tid att rusta sig till försvar. Ifrån den dagen var Muhammed offentligen erkänd såsom dess hufvud och profet. Hit till Arabernes gamla nationalhelgedom kunde han nu föranstalta högtidliga vallfärder med sina troende. Den sista af dessa företog han år 10 efter hidjran. 40,000 muslimin voro honom härvid

33. Medina.

följaktiga. Dem välsignade han sedan från berget Arafat, såsom Moses i forna tider det hade gjort med Israels barn, och inskärpte hos dem sina sista förmaningar, i det han i synnerhet lade dem på hjertat att vårda sig om de värnlöse och fattige samt taga sig till vara för ocker.

Profetens lif nalkades sitt slut. Han umgicks väl med planer för ett fälttåg mot Grekerne, men redan kände han döden nalkas. En natt vid midnattstiden stälde han sina steg till kyrkogården i Medina. Der gret han bland grafvarne och bad om Guds välsignelse för sina »i frid hvilande följeslagare». Dagen derpå gick han upp i moskén såsom vanligt, besteg predikstolen och började sitt förmaningstal med följande ord: »Det var en gång en tjenare, hvilken Gud hade gifvit att

välja mellan allehanda verldsliga fördelar, dem det stod honom fritt att begära, och de belöningar, hvilka äro Gud nära; den samme valde dem, hvilka äro Gud nära». Abû Bekr, som hörde dessa ord, brast ut i gråt och sade; »må våra fäder och mödrar, vårt lif och allt hvad vi hafva, vara ett offer för dig, du Guds utsände!» Och folket förundrade sig öfver dessa ord. De visste icke, att profeten talade om sin nära förestående död, men Abû Bekr förstod det. Några få dagar derefter öfverfölls Muhammed af en häftig feber och var snart icke mer ibland de lefvandes tal. Vid sin yngsta gemåls, sin älskade Aischas barm utandades han sin sista suck den 8 Juni 632. Hans sista feberfantasier rörde sig omkring »himmelens borgare ... Abrahams söner ... profeterna, som falla till fota, gråtande och prisande Guds majestät ... följeslagarne der ofvan i paradiset.»

Muhammeds religion och lära, den s. k. *islâm* — ett ord, som betyder »ovilkorlig underkastelse» (under Allâhs vilja), och af hvars stam äfven är bildadt namnet på dess bekännare, *muslim*, plur. *muslimin* — är nedlagd i korânen, en bok som både till sitt begrepp och namn motsvarar hos Muhammedanerne, hvad bibeln är och betyder för oss. Dess innehåll utgöres af en mängd »uppenbarelser», m. a. o. längre och kortare varnings- och tröstetal, dem profeten vid olika tillfällen under sin mångåriga verksamhet å sin Guds vägnar kände sig uppfordrad att hålla, och dem han dels sjelf nedskref eller lät uppteckna, dels blott och bart anförtrodde åt sina åhörares minne och samvetsgranna beaktande. Samlingen af dessa spridda tal uppstod — man kan knappast säga ordnades — först efter profetens död på Abû Bekrs och Otmans föranstaltande. Denne senare skipade dom emellan uppkomna olika läsarter och faststälde med maktspråk den text, som för evärdeliga tider borde bibehållas. Han var mannen att handhafva en textkritik, mot hvilken inga invändningar kunde göra sig gällande. Den gick nemligen så till, att alla korânexemplar med afvikande läsarter blefvo på hans befallning utan misskund uppbrända.

Till omfånget är korânen af ungefär samma storlek som nya testamentet och innehåller 114 kapitel med mycket skiftande antal verser. (Hvart kapitel benämnes en sûra d. ä. »rad, ordning», hvarje vers en âja d. ä. »tecken, underverk»). Sins emellan äro de olika kapitlen sammanstälda utan spår till någon som helst genomförd förnuftig princip, vare sig så att hänsyn blifvit fästad vid tiden, då de särskilda kapitlen affattades, eller vid deras innehåll. Den enda skymt till någon slags metod i detta hänseende skulle på sin höjd vara den, att de längsta kapitlen i allmänhet förekomma i bokens början, de kortare i dess slut, en anordning, som träffande nog blifvit kallad »orgelpips-

artad». Koränens språk är i hög grad vexlande, än lugnt, allvarligt och klart som stjernenattens himmel, hvälfvande sig öfver de af aftonens svalka vederqvickta ökenfälten, än stormigt och lidelsefullt uppbrusande likt den glödande samumvinden, som bländar ögonen och gör hjertat beklämdt. Det är fullt af djerfva, oförmedlade öfvergångar, af mäktiga, glänsande bilder, hvilka senare stundom ega en hänförande eller, något som lika ofta är fallet, en förfärande prakt; men med allt detta lider det af en viss tröttande bredd i anläggningen, af ett enformigt upprepande af en mängd, såsom det tyckes, en gång för alla gifna uttryck och tankevändningar. Men naturligtvis äro de rätttrogne Muhammedanerne långt ifrån att såsom brister vilja erkänna dessa nu senast antydda företeelser. För dem vore också slikt en hädisk tanke. Enligt deras uppfattning är det nemligen ej profeten, utan ingen mindre än Gud sjelf, »den upphöjde», som är den talande i koränen, der för den skull allt, ända till dess minsta bokstafstecken, måste anses oantastbart. Detta hvad sjelfva stilen angår. Hvad åter beträffar språket till dess yttre form, så är det mestadels rytmiskt och så till vida rimmadt, att vanligen alla verserna i hvarje kapitel, eller åtminstone i större delen af ett sådant, sluta på ett och samma rim.

Man har sammanfattat islâms hufvudinnehåll i den bekanta satsen: Gud är en och Muhammed är hans profet. Detta är ock i sjelfva verket hela lärans kärnpunkt. Omkring den gruppera sig den mängd af judiska, kristna och parsiska föreställningar, som blifvit införlifvade med islâm. Här återfinnas i vildt virrvarr, merendels stympade eller utlagda, bibelns berättelser, den judiska haggadans och de apokryfiska evangeliernas legender, så väl som lösryckta idéer af Zoroasters verldsåskådning. Detta hindrar naturligtvis icke, att profeten understundom kan träda i medveten opposition emot en eller annan lära, som gjort sig gällande i de främmande religionssystemen, såsom då han vänder sig emot de kristnes lära om treenigheten med de orden: »Sannerligen, de äro otrogna, som säga, Gud är en af trenne» ... »Tro på Gud och hans utsände, men tala icke om en treenighet. Det gifves blott en enda Gud. Fjerran vare från honom, att han skulle hafva en son»; eller då han vänder sig emot deras teori om den ställföreträdande tillfyllestgörelsen med de orden: »Icke bär en bärerska en annans börda», d. ä. icke kan någon själ bära en annans synder.

Muhammed trodde på en uruppenbarelse, som skulle kommit forntidens vise till del. I främsta rummet betraktade han Abraham såsom den sammas bärare. Men denna uruppenbarelse hade under tidernas lopp blifvit förfalskad — judarnes och de kristnes heliga skrifter voro exempel på sådana halft äkta, halft oäkta urkunder — sjelf var han

nu af Gud sänd att återställa den i dess ursprungliga skick. Han var derföre utan fråga den störste bland profeterne, till hvilkas antal han för öfrigt räknade både Moses och Kristus.

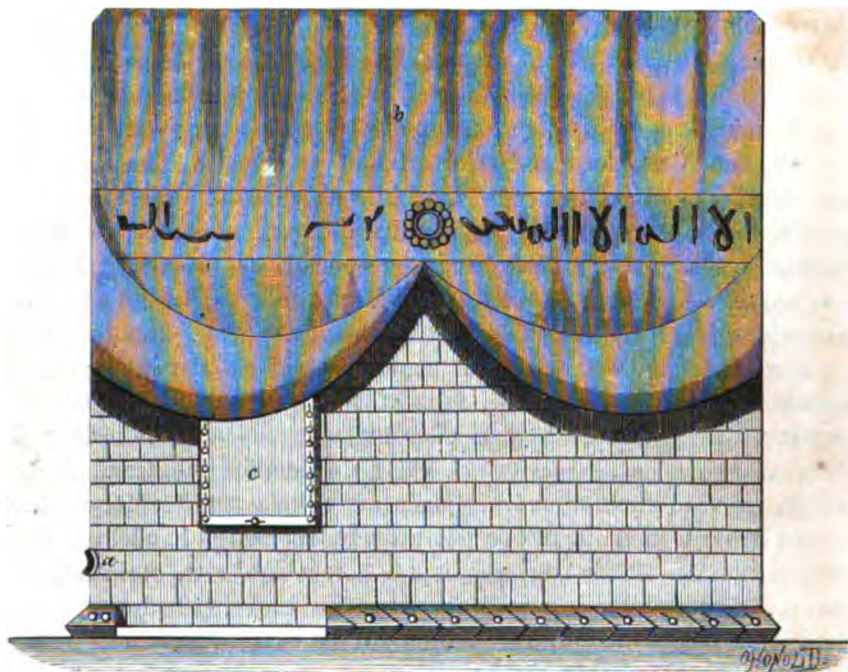
Från Gud, så lärer islâm, leder allt sitt upphof, och till Gud skall allt vända åter. Af honom är ock allt från tidernas begynnelse bestämdt, det största med det minsta. Sålunda har han en gång för alla orubbligen fastställt, hvilka menniskor som skola blifva saliga och hvilka osaliga. I sammanhang med denna lära om predestinationen står en af Muhammedanernas afskyvärdaste dogmer, enligt hvilken Gud sjelf — förfärligt att säga! — uppträder såsom de svage dödliges vedersakare och förförare. Der det nemligen skulle visa sig, att en menniska, utan att höra till de utvaldes tal, icke desto mindre lefver ett fromt och dygdigt lif i enlighet med religionens föreskrifter, der finner då hennes egen skapare skäligt att öfverhopa henne med rikedomar och denna verldens goda, för att hon på denna väg måtte lockas till vällust och så falla i synd. Hon blir då sjelf sin fördömelse värd.

På uppståndelsens dag, den yttersta dagen, utskiftas vedergällningens lotter. Då upplåtas himmelens portar, då vidgar sig afgrundens svalg. Muhammed spar icke på färgläggningen, då det gäller att skildra vare sig paradisets fröjder eller helvetets qval. Här stekas de otrogne lifs lefvande i lågorna af en outsläcklig eld, der lustvandra de troende i skuggrika trädgårdar, fulla af de kostligaste frukter och genomskurna af svalkande bäckar, eller hvila de på svällande bäddar vid sidan af sköna och »svartögda», evigt ungdomliga jungfrur. Dylika skildringar voro framför andra egnade att tilltala österländingens håg.

En troende muslim tillhör det att vara rättrådig i handel och vandel; han måste afhålla sig från mord, äktenskapsbrott, stöld och bedrägeri. Svinkött får han icke äta, vin icke dricka, ej heller utsträcka månggiftet längre än till rättigheten att hafva fyra hustrur. Vidare har han att vinlägga sig om bön, fasta och allmosegifvande. »Bönen», säger koranen, »förer på halfva vägen till Gud, fasta hjelper fram ända till ingången af himmelen, allmosor öppna porten.» Under månaden Ramadân infaller fastan. Bönestunderna äro dagligen anordnade till ett antal af fem. När tiden för dem är inne, förkunnas detta genom utropare från moskéernas minareter (torn). Under bönen måste den bedjandes ansigte vara rigtadt åt Mekka. (Dock var det en lång tid, under hvilken profeten i likhet med Judarne hedrade Jerusalem med denna utmärkelse). Fredagen blef muslimins söndag. Då kallas menigheten till offentlig gudstjenst. Men utom detta nu uppräknade åligger det hvarje muslim såsom en oafvislig pligt att någon gång i sitt lif vallfärda till Mekka, profetens födelsestad, der gå sina vissa hvarf omkring

kaban (bild 34) och kyssa den heliga svarta stenen (bild 35). För öfrigt eger också hos Muhammedanerne, i likhet med hvad fallet är hos Judarne, budet om omskärelsen bindande kraft.

Sådan var den man, sådan den lära, som nu gick ut att eröfra en verld. Den förre kan framför allt icke frånkännas denna den religiösa hänförelsens värme, hvilken ensam i slika fall kan uträtta, hvad hvarken slug beräkning ej heller yttre gynsamma förhållanden i sig sjelfva lyckas förmå, den senare icke dessa upphöjda grunddrag — tron på Gud och ett odödligt lif — som i sjelfva verket

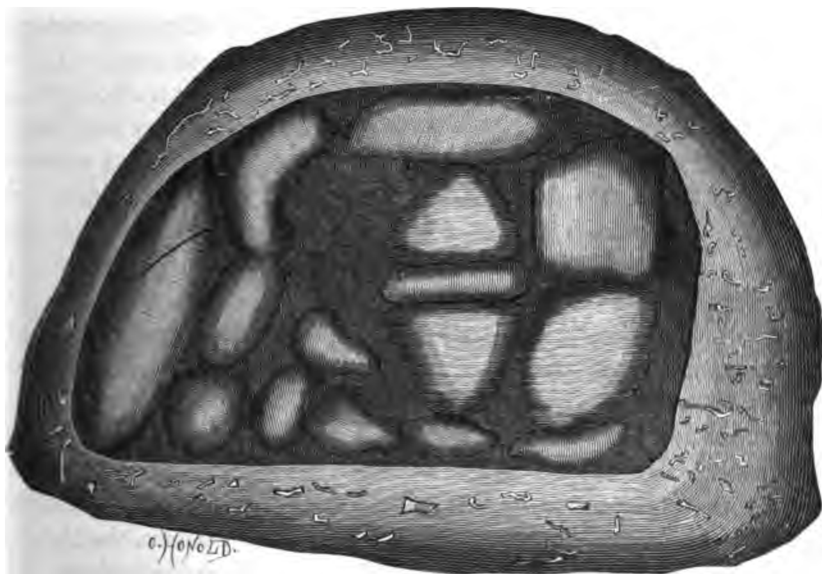
34. Kaban i Mekka.

a Den heliga svarta stenen. *b* Förhänge. *c* Dörr.

hafva betingat islâms stora kulturbetydelse för de folkslag, hos hvilka den kommit att stifta ett varaktigt välde, Semiter, Hamiter och Turkar. Annars är väl dess omedelbara inflytande närmast och särskildt i Arabien till sedernas förädling icke att anslå så synnerligen högt. Månggiftet bibehölls, såsom vi hafva sett, slafveriet lika så. Slafvarnes ställning förbättrades, det är sant, men just denna omständighet har, kan man säga, haft alldeles motsatt verkan emot den, som varit att önska, så till vida nemligen som den, i stället för att så småningom åstadkomma den omenskliga inrättningens upphäfvande, snarare bidragit

till dess höjande i den allmänna meningen. Men i ett afseende måste muhammedanismen vederfaras rättvisa. Med den ohyggliga, förut bland Araberna rådande seden att lefvande begrafva nyfödda, med något lyte behäftade flickebarn, har den icke haft fördrag.

Islâms väldige missionär blef svärdet. Redan Muhammed hade under sina lifsdagar i de troendes sinnen inskärpt förtjenstfullheten af dess handhafvande för religionens sak. Sjelf hade han ock gått före på den anvisade vägen. Vi hafva sett, att hela Arabien tillhörde honom vid hans död, och hans horder hade redan då börjat sina ströftåg inom Persernas och Byzantinernas områden längs Euphrat och i

85. Den heliga svarta stenen.

Denna och föregående bild äro hemtade ur »*The life of Mahomet and history of Islam. By W. Muir. Vol. II. London 1858.*»

Syrien. Att upptaga och fullborda det af religionsstiftaren begynta verket blef uppgiften för dem, som nu efter honom trädde i spetsen för de troendes skaror.

19. Kalifatets historia under de tre första århundradena.

Muhammed hade i sin person förenat profeten, härföraren och konungen. Så voro ock hans efterträdare, de s. k. *kaliferna*, på en gång den andliga och den verldsliga maktens högste innehafvare. Dem

tillhörde det att skipa lag och rätt, dem att anföra härarne i krig, dem att på fredagen uppträda i moskéen och predika för folket. Den förste af desse kalifer blef profetens svärfader *Abû Bekr* (632—634). Denne förde segerrika skaror emot Syrien och närde redan anfallsplaner på Persien, då döden för dessa satte ett mål. *Omar* (634—644), som efterträdde honom, har inlagt hufvudförtjensten om den muslimska statens grundande. Han var den förste, som antog titeln *Emir Almuminin* (de trognes beherskare), hvilken sedan allmänt kom i bruk. Han fullbordade de nordliga ländernas, Syriens, Palestinas, Pheniciens och Mesopotamiens, eröfring samt öppnade tillika det redan af Abû Bekr påtänkta stora persiska fälttåget. Efter ett tappert motstånd och upprepade strider betvangs också detta land ända upp till Armenien och Chorassân genom den afgörande slagtningen vid *Nahavend* (642), som störtade Sassanidernas välde. Här utrotades nu med alla till buds stående medel magiernas gamla ljusreligion med dermed sammanhängande odling, seder och bruk, här gjorde sig en sådan förbittring gällande, att icke, såsom annorstädes var fallet, åtminstone i de kristna länderna, valet lemnades de besegrade fritt emellan islâms antagande eller en årlig tributs erläggande.

Under tiden hade Omars fältherre Amr dragit i härnad emot *Egypten*. Detta land beboddes dels af Nildalens gamla inbyggare Kopterna — och de utgjorde befolkningens flertal — dels af desses herrar Grekerna, hvilka senare förnämligast höllo till i nedre Egypten. Emellan båda rådde i detta ögonblick i trots af deras gemensamma kristendom en alltmer hotande spänning, beroende på deras skilda meningar i trosfrågorna. Kopterna voro nemligen monophysiter och motsatte sig den kyrkligt faststälda läran om Kristi tvenne naturer, hvilken åter hyllades af Grekerna, »Melkiterna» d. ä. rojalisterna, såsom de andra icke utan en viss udd kallade dem, med afseende derpå att det byzantinska hofvet hade förklarat sig för nämda dogm. Denna sinnenas splittring med deraf vållad inre söndring i landet hade icke undgått Arabernas uppmärksamhet, de försummade icke heller nu att af den slugt begagna sig. Med Kopterna, det undertryckta partiet, som ändå aldrig med själ och hjerta fäktade under sina utländske herrars banér, slöto de snart fred emot det, att de gingo in på att betala en årlig tribut; Grekerna, sålunda lemnade åt sig sjelfva, besegrades sedan. Deras hufvudstad, det glänsande Alexandria, togs med storm (December 641). Senare skriftställare berätta, att Amr vid detta tillfälle låtit förstöra, hvad ännu stod åter af stadens storartade bibliotek med dess rika skatter af klassisk forntids visdom; veckor igenom skulle de dyrbara manuskripten hafva nyttjats såsom bränsle vid de offentliga

baden, »ty», så skulle kalifens ord hafva fallit, »antingen innehålla dessa skrifter det samma, som står i korânen, då de äro öfverflödiga, eller innehålla de något annat, då de äro gudlösa». Hela denna berättelse är emellertid långt ifrån bevisad.

Omar kan betraktas såsom det muslimska samhällsskickets egentlige grundläggare. Denna kommunistisk-demokratiska statsinrättning på teokratisk grundval söker sitt motstycke inom hela forntidens historia. Alle muslimin skulle ega fullkomligt lika rättigheter, hela statsinkomsten, alla de eröfrade länderna skulle utgöra den muslimska menighetens gemensamma egendom, och hvar och en hade sig tillförsäkrad en bestämd årsdotation ur statskassan. Men derföre skulle också Araberna icke få förvärfva fast jord, icke idka åkerbruk, utan de skulle blott bilda en stridbar krigarkast, för hvilken de underkufvade folken hade att odla marken och tillhandahålla näringsmedlen.

Omar föll efter tioårig regering för en lönnmördares dolk i sjelfva moskéen i Medîna. Efter honom valdes till kalif *Otman* (644—656), hvars mesta tid togs i anspråk för biläggandet af de uppror och inre oroligheter, som efter hand utbrutit både i Arabien och i de kringliggande underkufvade länderna. Om den af honom verkstälda redaktionen af korânen hafva vi redan nämnt i föregående kapitel. Också han dog en våldsam död såsom offer för en sammansvärjning. Och nu först kunde *Ali*, hvilken redan vid profetens frånfälle af mången ansågs närmast till denna värdighet, bestiga tronen. Men innan vi teckna hans och de öfriga kalifernas historia, vilja vi först i sitt sammanhang fullfölja skildringen af islâms yttre triumfer.

Ifrån Egypten såsom utgångspunkt fortsattes under loppet af detta samma sjunde århundrade Arabernas eröfringar öfver *Nord-Afrika* längs hela kuststräckan af Medelhafvet. Ännu var det väl egentligen blott i städerna samt ett och annat befästadt kastell, som Arabiens krigare slogo sig ned — den stora invandringen hit egde först rum nära fyra århundraden senare — men ehuru landsbygden sålunda ännu länge förblef i de inhemske Berbernas händer, så var dock i religiöst hänseende landet ifrån första stunden vunnet för islâm. Ifrån Afrika gick sedan segertåget till *Spanien* år 711. Här herskade vid denna tid Vestgoterna. Inbördes strider deras makthafvande store emellan blefvo närmaste anledningen till Arabernas eller, såsom de här kallades, »Saracenernas» (Österländingarnes) inkallande. Huru detta inom kort medförde Vestgotarikets undergång samt Spaniens och Septimaniens eröfring, har i det föregående (sid. 88, 89) blifvit berättadt.

Ifrån Nord-Afrika var det ock som islâm, ehuru senare, öfverflyttades till *Sicilien*, en ö, som ända dittills hade egt en så godt som

uteslutande grekisk odling, hvilken nu i sin tur fick gifva vika för den arabiska. Men i öster hade redan dessförinnan Arabernas välde utbredt sig upp emot Aralsjöns stepper och Hindukusj' berg. Kalifens spira hade derföre efter hand kommit att beherska ett område, som, ifrån Atlantiska hafvet i vester till Indiens gränser i öster, intog en längd af mer än 200 dagsresor. Nu blef frågan, huru detta ofantliga rike skulle kunna sammanhållas. Att insätta ståthållare i de eröfrade länderna var lätt gjordt, att hålla dem i tukt svårare. Det skulle snart visa sig — och början till sådana företeelser hade redan oförtäckt trädt i dagen — att desse ståthållare hvar på sitt håll i sjelfviska syften förskansade sin makt och så blefvo den till kalifens person förlagda väldets enhet öfvermäktige. På den vägen skulle det stora riket gå sin upplösning till mötes.

Vi lemnade kaliferna vid Alis tillträde till regeringen (656). Denne man, som var Muhammeds både kusin och måg och i begåfning och allmänt anseende icke stod någon af sina medtäflare efter, skulle helt visst hafva blifvit profetens omedelbare efterträdare, hade icke afunden emot Haschimiternas hela slägt omintetgjort hans val. Denna afvoghet och misstämning hade icke heller nu lagt sig. Af Umajjadernas slägt, som aldrig kunde glömma sitt gamla agg till profeten, till hvars lära de sist af alla, och mindre sjelfvilligt än nödde och tvungne, hade anslutit sig, uppstod en motkalif i *Muâvija*, ståthållaren öfver Syrien. Efter hand, i synnerhet sedan den bekante Amr öfvergått på hans sida, blef denne Muâvijas parti så starkt, att det växte den rättmätige kalifens öfver hufvudet. Formligt borgarkrig utbröt bland de troende. Den allmänna ofärden var stor. Icke blott med svärdsegg på slagfälten, äfven med andans vapen fortsattes från predikstolarne den inbördes fejden. Trons och rikets sak — »altaret och tronen» — båda stodo på spel. Då förbundo sig trenne beslutne män att genom ett djerft grepp göra en ände på det oefterrättlighetens tillstånd, som med hvarje dag blef allt olidligare. Vid Mekkas heliga tempel svuro de sin ed att med list eller våld rödja alla tre orostiftarne ur vägen, Ali, Muâvija och Amr. Blott med den förstnämnde lyckades det dem (661). Denne Alis mördare hette Abd Arrahmân och är vida bekant i Arabernas sång. Det förtäljes om honom, att jemte kärleken till fäderneslandet äfven den till en öknens fagraste dotter varit en mäktig driffjäder till hans dåd. Då han nemligen friade till den unga Katam Bint Kisma, skall hon såsom brudgåfva utom 3,000 dirhem (ett arabiskt silfvermynt) samt en slaf och en slafvinna äfven hafva fordrat Alis hufvud. Han lofvade henne allt. Och när han gått att infria sitt löfte och till straff derför af Alis son Hasan hemsöktes med den

grymmaste hämd, dog han en död sådan den egnar en hjelte och en muslim. Under det man högg af honom händer och fötter och stack ut hans ögon med glödande jern, bad han allt jemt brinnande böner och gaf icke upp en suck. Först då man ville skära af honom tungan, utbrast han: beröfven mig dock icke möjligheten att bedja, så länge det ännu finnes något lif uti mig!

Dessa fyra förste kalifer framställas af arabiske historieskrifvare såsom oöfverträffade mönster af fromhet och dygd och deras regeringstid såsom det muslimska väldets gyllene ålder, då enligt äkta patriarkalisk sed de trognes beherskare sjelf icke höll sig för god att dela lefnadsvanor med den ringaste af sina undersåtar, då hans enkla kost bestod af »de två svarta tingen» (dadlar och vatten) eller »de två hvita tingen» (bröd och vatten), och då hela hans lif bar pregeln af rättfram anspråkslöshet och redbarhet. Sant är ock, att jemfördt med senare tiders veka lynne, falhet och njutningslystnad, detta det första slägtets manligt fria väsen måste slå an på hvar och en, som med ett oförvilladt öga betraktar tingen. Men visst är på samma gång, att en god del af det högstämda lofvet är att hänföra på den erinrings räkning, som alltid och hos alla folk är benägen att se flydda dagars bild i ljusa och lockande färger. Ty hvem vill förneka, att der ju fans mycken råhet och okufvad vildhet parad med den beprisade enkelheten, äfvensom å andra sidan att den nitälskan för bokliga idrotter, som utmärkte senare kalifers historia, fördelaktigt stack af emot dessa första tiders fanatiska förakt för vetenskap och all slags högre bildning.

Efter Alis död voro *Umajjaderna* på grund af den starkares rätt sjelfskrifne till väldet. Men Alis anhängare hade icke för den skull spelat ut sin roll. De ville icke erkänna någon annan än Ali och hans slägt såsom profetens legitime efterträdare, icke ens de tre förste kaliferna gälde i deras ögon såsom sådane; nu vägrade de derföre Muâvija sin tro och lydnad. På detta sätt uppkom den söndring emellan *Alider*, eller såsom de äfven kallades *Schiiter* (d. ä. anhängare, nämligen Alis), å ena sidan samt *Sunniter* å den andra, hvilken söndring genomgår islâms hela följande utveckling och ännu i den dag, som är, icke är häfd. De förre, som fingo sitt egentliga stamhåll i Persien, der de ännu äro de herskande, gingo ända derhän i sin blinda ifver, att de på hans motståndares bekostnad nästan till en halfgud upphöjde sin döde älsklingsfurste, hvaremot de senare mera visste att foga sig i de gifna tidsförhållandena, efter hvilka till och med sjelfva korânen fick jemka sig. Vid sidan af denna förnämsta religionsurkund stälde de nemligen efter hand en annan af andra ordningen, den s. k. *sunnan* (regeln, rättesnöret) eller samlingen af

muntliga traditioner rörande profetens lif och lära, hvilka voro egnade att utlägga och fullständiga den i korânen nedlagda uppenbarelsens innehåll. Efter namnet på denna traditionssamling var det, som detta sistnämnda parti kallade sig Sunniter.

Umajjaderna förlade sitt residens ifrån Medîna till *Damaskus*. Deras historia är en oafbruten kedja af strider och underhandlingar med Aliderna och andra rebeller i rikets olika provinser. Emellertid fortgingo härunder eröfringarna utåt med oförminskad styrka, tack vare Arabernas medfödda tapperhet och särskildt deras härförares skicklighet och manhaftighet. Men redan nu började den mannamån vid besättandet af statens embeten göra sig gällande, hvilken allt mer skulle såra de rättrogne och ärlige muslimins frihetskänsla. Nu drogo icke heller kaliferna längre i betänkande att med sjelftagen myndighet ensamme förfoga öfver valet af sina efterträdare, nu började ock det yppiga lif vinna insteg vid hofvet, som i sin mån skulle bidraga till undergräfvandet af desse furstars inflytande och makt. Icke fullt hundra år hade de innehaft spiran, då de störtades (751). De hade under denna tid hunnit räkna till fjorton kalifer.

Nu efterträddes de af *Abbasidernas* dynasti af profetens egen slägt (Abbas, från hvilken de härstammade, var en farbroder till profeten). Hos kaliferna af denna ätt var det som bruket uppkom att anställa en *vezîr* (ställföreträdare) såsom högste ledare af hela den inre förvaltningen. Detta vezirat skulle snart blifva ett önskningsmål för alla djerfve och ärelystne uppkomlingar och sålunda, långt ifrån att främja rikets sannskyldiga välfärd, snarare endast arbeta den inre och yttre upplösningen i händerna. Den förste af Abbasiderna var *Abûl Abbâs*. Han erhöll tillnamnet Assaffâh (blodsutgjutaren) för den skoningslöshets skull, han genast vid sitt tillträde till regeringen lade i dagen vid förföljandet af alla Umajjader. Icke dess mindre lyckades det dock en af desse, *Abd Arrahmân*, att undkomma och fly först till Afrika, sedan till Spanien. På detta sistnämnda ställe störtade han den dervarande abbasidiske ståthållaren och stiftade ett af moderstaten oberoende kalifat med *Cordova* såsom medelpunkt. Detta skedde år 755.

Abbasiderna flyttade så småningom rikets tyngdpunkt mot öster, mot Babylonien, der Abûl Abbâs' broder och efterträdare *Mansur* (754—775) vid Tigris' stränder, icke långt ifrån det gamla Ktesiphons ruiner, grundade staden *Bagdâd*, hvilken snart på grund af sitt omfång, sin rikedom och sin prakt skulle blifva rikets första. Här var det under denna stads glansperiod som den i sång och saga prisade *Harûn* med tillnamnet *Arraschîd* (den rättrådige), den femte i ordningen af Abbasidernas ätt, lefde och verkade såsom kalif (786—809).

Dock var Harûn långt ifrån att vara ett sådant ideal af furste, som hans namn, hvilket han för öfrigt redan före sin tronbestigning erhållit af sin fader, kunde synas antyda. En osminkad teckning af hans regering gifver tvärt om vid handen, att han med fullaste skäl kan »ställas vid sidan af de störste tyranner, som någonsin sutit på kalifernas tron». Väl var han genialisk, tapper och frikostig, framför allt en stor praktälskare, men alldeles icke var han rättrådig. Han lemnade efter sig trots sitt exempellösa slöseri omätliga skatter, hvilka visst icke alltid tillkommit på rätt sätt, de heligaste eder kränkte han, hvarje medel syntes honom godt, då det gälde att göra sina fiender oskadliga. Också hans beryktade fromhet var af ganska tvetydig beskaffenhet. Väl kunde han bedja mycket i folkets åsyn, äfven vallfärdade han ofta till de heliga städerna; till och med under de år, då det icke för honom sjelf var möjligt att fatta pilgrimsstafven, lät han på sin bekostnad hundratals prester göra det i sitt ställe. Men med allt detta var dock hans gudsdyrkan endast en skenets sak. Hemligen var han begifven på otillåtna njutningar, såsom man har sig bekant, att han brukade dricka vin gömd bakom ett förhänge, som skyddade honom för nyfikna blickar. Men en dittills osedd rikedom och lyx utvecklade han vid sitt hof, dit han visste att draga allt, hvad hans tidehvarf egde störst af lysande namn i olika rigtningar. Det är derföre mera hans omgifnings glans än egen personlig förtjenst, som gifvit näring åt lofvet och skapat hans stora rykte hos efterverlden.

Harûn låg i likhet med de öfrige kaliferna i delo om makten med sina ståthållare, och det var endast förgäfves som han sökte hindra, att vid denna tid äfven Vestafrika gjorde sig oberoende och för sin del hyllade en sjelfständig alid-dynasti. Men utom dessa inre fiender hade han äfven att kämpa med yttre, i främsta rummet med Byzantinerna i Mindre Asien. Det är från detta krigs dagar som det mycket omtalade bref härrör, hvilket Harûn skref till kejsar Nicephorus, och hvari hans sjelfkänsla på ett så betecknande sätt gifver sig luft. Nicephorus hade sändt kalifen en skrifvelse, hvari han begärde tillbaka en tribut, som man aftvingat hans företrädare, kejsarinnan Irene. Då skref Harûn till den grekiske kejsaren: »I Guds den nådiges och barmhertiges namn. Af Harûn, de troendes beherskare, till Grekernas hund. Jag har läst ditt bref, du son af en oomvänd qvinna. Mitt svar åter skall du icke blott läsa i skrift, du skall se det i lifslefvande verklighet för dina ögon.» Och det lifslefvande svaret bestod deruti, att Harûn sjelf oförtöfvadt bröt upp med sin här och aftvang sin fiende en ny tribut.

Med Harûn var de mäktige kalifernas tid gången till ända. Efter

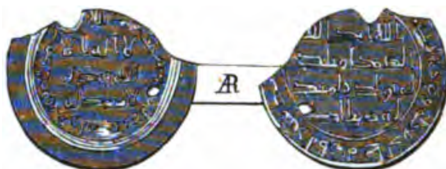
36—38. **Muslimska mynt** *.

N:o 1.

N:o 1, 2. *Umajjadiska.*

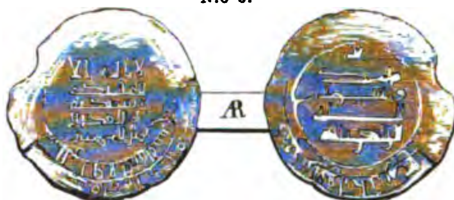

N:o 2.

N:o 3. *Abbasidiskt.*

N:o 3.

N:o 1. **Midtinskriften:**

la ilâha ill	»Icke finnes Gud utom
allâhu vahdahu	Allâh allena,
la scharika lahu	icke finnes hans like.»

Randinskriften:

bism illâhi dhuriba hâds addirhamu bimâhija fi sanati tis'ina

»I Allâhs namn. Preglad är denna dirhem i Mâhi år nittio.»

N:o 2. **Framsidans midtinskrift** = N:o 1.

Framsidans randinskrift:

bism illâhi (dhuri)-ba hâds addirhamu bivâsita sanata tis'in vamiatin

»I Allâhs namn. (Preglad) är denna dirhem i Vâsit år etthundranio.»

Baksidans midtinskrift:

allâhu ahadun allâh	»Allâh är en, Allâh
ussamadu lam jalid va-	den evige; icke har han födt och
lam jûlad valam jakun	icke är han född, och icke finnes
lahu kufuan ahadun	någon hans like» (Korân. 112).

Baksidans randinskrift:

(muhammadun rasûl ullâhi arsalahu bilhuda va)-din ilhakki lijutshirahu 'al addini kullihi valau karih almuschri-(kûna)

»(Muhammed är Allâhs sändebud. Han har sändt honom med ledningen och) den sanna läran för att göra denna segrande öfver alla läror, äfven om afgudadyr(karne) knorra» (Korân. 9,33).

N:o 3. **Framsidans midtinskrift:**

la ilâha ill	»Icke finnes Gud utom
allâhu vahdahu	Allâh allena,
la scharika lahu	icke finnes hans like.
ab ulfadhl ibnu	Abu-l- Fadhl son
amir ilmûminina	af de troendes furste.»

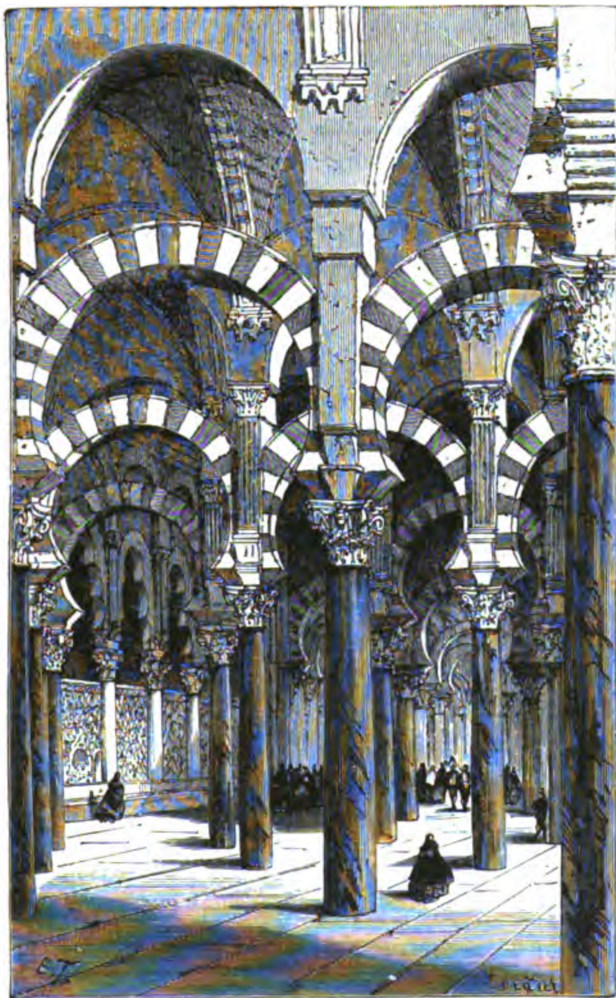
Baksidans midtinskrift:

lillâhi	»Åt Allâh!
muhammadun	Muhammed
rasûl	sändebud
ullâhi	Allâhs.
arrâdhi billâhi	Arrâdhi Billâh.»

Randinskrifterna otydliga.

* Se *C. J. Tornberg* »Symbolae ad rem Numariam Muhammedanorum.» Upsala 1846 sid. 10 ff.

hand blef hela denna värdighet knappast mer än skuggan af hvad den hade varit. Harùn delade rikets provinser emellan sina söner, kalifatet skulle, så bestämde han, efter ålder gå i tur dem emellan. Men redan den tredje i ordningen af bröderna, han hette *Mutassim*, såg sig nödsakad att till stöd för sin vacklande tron låta bilda en lifvakt af lejde

39. Moské i Cordova (interiör).

Turkar. Desse blefvo nu i lång tid de, som efter eget hufvud godtyckligt af- och tillsatte kaliferna, hvilkas historia från denna stund är genomväfd af mord och brott och ur stånd att i väsentligare mån kunna fängsla vårt intresse. Taflorna blifva enahanda, den enes rege-

ring är den andres lik, det nya inskränker sig till god del blott till de vexlande regenternas olika namn.

Den siste af kaliferna, som ännu hade någon verldslig myndighet qvar, var *Arrâdhi Billâh* (934—940), den 20 i ordningen af Abbasidernas ätt. Rikets tillstånd under hans regering beskrifves såsom i hög grad eländigt och hjelplöst. Penningetillgångarne voro uttömda, alla provinsernas ståthållare vägrade att betala tribut, kalifens makt var inskränkt till hans egen hufvudstads område. Hans vezirer lyckades ingenting uträtta. Då tog han i nödens stund ett förtvifladt steg, men också måhända det enda, som stod honom åter. Han kastade sig helt i armarne på den mäktigaste af sina ståthållare, *Ibn Raik*, en man som förfogade öfver stora rikedomar och en stark här och som redan i månget fältslag tillkämpat sig krigsärans lager. Honom inkallade han till Bagdâd och öfverlät åt honom den högsta verldsliga makten, den civila så väl som den militära. Detta skedde i November år 936. Ibn Raik blef det nu, som under titeln *Emir Alumara* (öfverbefälhafvare) trädde i kalifens ställe såsom den egentligen styrande i riket. Kalifens eget inflytande inskränkte sig till det att vara muslimins andliga öfverhufvud eller *imâm*, och vezirens värdighet sjönk ned till blott och bart en statssekreterares. Emellertid var det stora rikets upplösning redan gifven. Den skulle af intet medel kunna hållas tillbaka.

Under och i trots af alla dessa inre och yttre slitningar, under hvilka det gamla arabiska röfvarlynnet, en gång kommet till makt i verlden, rasade ut, trifdes dock bland islâms bekännare egendomligt nog äfven handelns och näringarnas, äfven vetenskapernas och konstens ädlare idrotter. Den gamla karavansamfärdseln lefde upp i föryngrad gestalt, de stora städerna smyckades med härliga moskéer och palats, t. ex. den år 786 påbörjade moskéen i Cordova (bild 39), och Harûns vidtberömda kärlek till vitterhet och literatur gick i arf på hans efterträdare. Grekernas skrifter, förnämligast genom syrisk förmedling komna till Arabernas kännedom, öfversattes och bearbetades. Aristoteles, Euklides, Ptolemaeos, Hippokrates, Galenus voro kända namn och älsklingsförfattare för dessa tiders muslimske lärde. I Bagdâd grundade Mamûn, Harûns son, i början af det nionde århundradet ett lärdt samfund, hvars sträfvanden han på allt sätt understödde. Både han och hans efterträdare upprättade skolor och bibliotek till den högre bildningens tjenst. I medicin, kemi, astronomi och matematik idkades vidsträckta forskningar, och fastän Araberna hvarken på dessa eller andra områden af menskligt vetande kunna betraktas såsom originelle och skapande andar — deras andliga begåfning låg hufvudsak-

ligen i fantasi och känsla — så visste de dock att göra sig till godo och vidare utveckla, hvad andra, särskildt Grekerna, före dem hade frambragt. Deras betydelse i detta hänseende för den allmänna odlingen kan icke anslås nog högt. Och huru stort värde de sjelfve satte på vetandet, framgår af sådana hos dem allmänt i bruk varande ordspråk som detta, att »*en* lärd är förmer än tusen troende», låt vara också att denne ene lärde är en fritänkare, eller detta andra, att »den högsta plats i verlden är en springares sadel, och den bästa vän, som det gifs, en bok». Särskildt i Spanien under de milde och dock kraftfulle Umajjadernas spira stodo vetenskaperna i hög blomstring. Det var närmast härifrån och på denna omväg, som det kristna Europa först gjordes bekant med den klassiska verldens skapelser. Medeltidens skolastiker öste sin visdom ur en Aristoteles, som icke kan fritagas från arabisk färgläggning — vi behöfva blott påminna om sådana namn som en *Avicenna*, en *Averroes* — ja hela Europas dåtida andliga förvärf var till en stor del endast ett lån från muslimins lärde.

Framför allt omhuldades poesien, af gammalt Arabernas älsklingssysselsättning. Långt före Muhammed stodo skaldernas verk i högt anseende hos folket, och om än profeten sjelf var en afsvuren fiende till deras konst, lyckades han dock aldrig förqväfva det inneboende skaldelynnet hos öknens söner. Till den förmuslimska tiden räknas såsom de bekantaste de båda diktsamlingarna *Hamâsa* och *Muallakât*. Icke mindre än 521 skalder och 56 skaldinnor skola finnas representerade i det förstnämnda verket, som bär sitt namn efter öfverskriften på dess första afdelning, innehållande hjeltesånger (*hamâsa* betyder tapperhet). För öfrigt återfinnas i denna samling både kärlekssånger och smädesånger, i poetisk form klädda tänkespråk m. m. Muallakât åter skola enligt den arabiska traditionen ursprungligen hafva varit täflingsdikter, hvilka vunnit priset vid de poetiska pristäflingarna i Okkâs, som ställdes i förbindelse med den derstädes årligen återkommande stora marknaden, pristäflingar hvilka, i likhet med de olympiska spelens i Grekland, följdes af hela nationens uppmärksamhet. Dessa priskrönta dikter skola sedan, med gyllene bokstäfver instickade i persiskt siden, hafva upphängts vid ingången till kabans nationalhelgedom i Mekka. Detta skulle varit anledningen, hvarföre de benämnts *Muallakât* (de upphängda) eller *Mudsahhabât* (de gyllene). Emellertid hafva nyare forskningar stält i tvifvelsmål riktigheten af hela denna tradition. Man har helt enkelt förklarat namnet Muallakât såsom betydande »de uppträdda» (nemligen dikterna såsom perlor på en snodd). Vare med namnet och dess uppkomst huru som helst, säkert är, att vi här hafva att göra med sju dikter af sju olika för-

fattare, alla besjungande enahanda ämnen: stamstrider, blodshämd och våldsbragder, hvarvid hjeltens tapperhet åter och åter prisas, och ett oändligt lof, än lekande, än högstämdt, egnas det, som en äkta Arab skattade högst af allt, hvad lifvet egde att bjuda: hans kamel, hans häst och hans brud. Öfver allt genomandas dessa sånger af en kraftfull, naturfrisk stämning, språket är ännu icke öfverlastadt af denna bildrikedomens tyngd, som i väsentlig mån grumlar klarheten hos senare tiders skriftställare, ja här och der möta oss ställen af en öfverväldigande skönhet.

Efter Muhammeds död såg det en tid ut, som skulle den arabiska stammens mäktiga fantasi hafva öfvergifvit de sköna musernas tjenst för att i stället träda i det religiösa lifvets. Men detta var dock blott för en tid, den gamla sången skulle snart åter komma till heders. Emellertid röjer sig i dessa den eftermuslimska periodens skapelser ett omisskänneligt aftagande af den ursprungliga friskheten och kraften. Det slappa och vekliga lifvet vid kalifernas hof, der rikedomens skatter från verldens olika delar voro hopade, förnedrade idealen och stäckte efter hand sångens högre flykt. Poesien blef konventionel, egnande sig med förkärlek åt de rikes och högtbesutnes lof. Man diktade för penningar och hofgunst. Emellertid uppträdde dock allt framgent personer med öfverlägsen begåfning att häfda de gamle Arabernas frejdade diktarära; både samtid och efterverld hade rikliga lagrar för dem i beredskap. Den främste bland desse, den ännu i dag mest läste och beundrade af arabiska skalder, var *Mutanabbi* (»den sig för en profet utgifvande»), öfver hvars divân ensamt åtskilliga tiotal af olika kommentarier vuxit upp.

Mutanabbi, hvars egentliga namn var *Abû Tajjib*, föddes år 915. Hans dikter aflägga ett lysande vittnesbörd om hans skaldenaturs liflighet och mångsidighet. Bäst är han och vårt största intresse tager han i anspråk, då han utgjuter sitt kärlekstärda hjertas qval, »i jemförelse med hvilka till och med huggormaetter äro ljufva», då han sjunger om henne »med den hvita hyn, de dunkla ögonen, den röda hufvudbonaden och de svarta lockarne», henne, »som med sina sköna ögon utgjutit hans blod och nu icke vet om, att hon bär hans blod såsom en halskedja omkring sin hals» o. s. v. Men äfven Mutanabbi kan vara enformig och tröttande. Så i synnerhet då han gifver fritt lopp åt sin otyglade, alla gränser öfverskridande sjelfkänsla, hvarvid uttryck sådana som, att »allt hvad Gud har skapat och allt hvad Gud kommer att skapa betyder för honom så mycket som ett hårstrå på hans hjessa», eller att »hans sträfvanden gå så högt, att äfven då hans tankar dväljas ofvan skyarne, det förefaller honom, som om han

ännu hölle till på den låga jorden» och med dessa likartade, öfverbjuda hvarandra i vanvettig djerfhet och öfverspändhet. I hög grad osmakligt är ock icke sällan det smicker, han i likhet med hela hopen af sina simpla yrkesbröder gitter utösa öfver de frikostige gynnare, som helst i klingande mynt lagt i dagen sin välvilja emot skalden. Men å andra sidan måste ock erkännas, att svårligen någon utan nöje lyssnar till de smädande jamber, i hvilka skalden då och då låter en lumpen smulgråt, som sparat på sitt guld, känna hela den förkrossande tyngden af det födda snillets öfverlägsenhet.

Utom Mutanabbi kunde väl månget skaldenamn vara att nämna från denna tid, dock intet som i glans och ryktbarhet skulle kunna mäta sig med hans. Vi inskränka oss derföre här till ett blott omnämnande af den arabiska fabel- och sagodiktningen; allmänt bekanta äro *Lokmans* fabler samt sagocykeln *Tusen och en natt*, hvilken senare ursprungligen stammade från Persien. Först längre fram i tiden möta vi *Hariris* makâm-diktning, ett verk som näst korânen å ena sidan, Mutanabbis dikter å den andra, ännu i dag torde vara den allmännast spridda bok öfver hela den muslimska verlden.

Återstår nu att tillägga några ord rörande de religiösa sektbildningarna inom islâm. De första sådana, *morgiternas* och *kadariternas*, uppkommo tidigt nog under inflytandet af muslimins beröring med Syriens kristne. De förre, eller morgiterna, voro utmärkte för deras mildare och tolerantare uppfattning af trosfrågorna, hvilken så fördelaktigt stack af emot den rådande fanatismens hårda hänsynslöshet. Denna sekt har fortlefvat under århundradena, och det är på grundvalen af den, som de nuvarande turkiske Muhammedanernas mest utbredda teologiska skola stöder sig. Icke heller utan anknytningspunkter med kristendomen är den andra af de nämnda sekterna, eller kadariternas, islâms fritänkare, såsom de blifvit kallade, en sekt som längre fram under namnet *mutaziliter* visste att bereda sig en inflytelserik ställning. Om *schiiter* och *sunniter* hafva vi redan talat. En extrem rigtning af de förre, hvilken i sig upptagit en mängd persiska, med korânens lära egentligen alldeles oförenliga föreställningar om gudomens emanation m. m., var det som bidrog till åstadkommandet af det olyckliga trångmål för *Arrâdhi*, hvilket skulle framkalla en så afgörande och ödesdiger vändpunkt i kalifatets historia.

Men den mest bekanta af de religiösa rigtningarna inom islâm blef den med buddhismen beslägtade mystisk-teosofiska verldsåskådning med dess otaliga skiftningar, som är känd under namnet *sufism*. Dess anhängare uppträdde i allmänhet såsom tiggarmunkar, *dervischer*, såsom de på persiska, *fakirer*, såsom de på arabiska kallades. *Sufi*

betyder yllekládd; de hette så, emedan deras ordensdrägt var af detta tyg. Inom denna sekt träder oss till möte ekstas och askes i dess högste och öfverspändaste uppenbarelseformer. Här frodades ock under religiös djupsinnighets täckmantel icke sällan de hemskaste laster, här uppammades under tidernas lopp de afskyvärdaste karakterer, hvarföre man icke utan skäl har sagt, att de österländska folkens förfall kan anses stå i direkt förhållande till sufismens utbredning.

Fredrik Fehr.

(Efter A. Sprenger, G. Weil, A. v. Kremer, E. Deutsch m. fl.)

20. Det byzantinska riket från kejsar Heraclius I:s död år 641 till den Makedoniska ättens uppstigande på tronen år 867.

Araberna hade, såsom vi sett, eröfrat den ena efter den andra af det vidsträckta byzantinska rikets provinser, och redan trettiosex år efter Muhammeds död skådade Constantinopels uppskrämde invånare en arabisk flotta kasta ankar i stadens närhet (668). En väldig här landsteg och snart ilade stridslystna skaror, eldade af hopp om rikt byte och om belöningar vida högre än några jordiska skatter, till anfall mot stadens murar, ty hvar och en, som deltoge i den grekiska kejsarstadens stormning, vore, så påstods islâms store stiftare hafva förkunnat, säker om syndernas förlåtelse. I denna yttersta nöd visade den olyckliga stadens invånare ett mod, värdigt Greklands och Roms ädlare tider. Stormning efter stormning afslogs. Till sist tröttnade belägrarne och drogo sig vid vinterns annalkande tillbaka till Kyzikos på Mindre Asiens kust, hvarifrån de visserligen nästa sommar återkommo, men endast för att röna samma öde. Och så förnyade islâms bekännare sex somrar å rad sina fruktlösa anfall. Att Constantinopel med sådan framgång kunde trotsa fanatismens och vinningslystnadens förenade ansträngningar, berodde i främsta rummet på dess af naturen så utomordentligt gynnade läge. Men dertill bidrog äfven i hög grad en märkvärdig uppfinning, som en man vid namn Kallinikus från Heliopolis i Syrien på denna tid gjorde, och som på en senare tid kallades den *grekiska elden.* Den bestod af en blandning af lätt antända ämnen (nafta, svafvel m. fl.). Ihåliga jernkulor, fylda med denna blandning, eller kastspjut och pilar, omvirade med deri doppadt lin, kastades bland de fiendtliga fartygen eller härskarorna och antände allt, hvar-

med de kommo i beröring. Detta förstöringsmedel injagade en vidskeplig fruktan hos Araberne, på samma gång det åstadkom mycken skada. Sjelfva tillverkningssättet hölls så hemligt som möjligt och har efter krutets och skjutgevärets uppfinning småningom råkat i fullkomlig glömska.

Om sålunda murarnes höjd och styrka samt den förskräckelse, som den grekiska elden injagade, hindrade Araberne att intaga det byzantinska rikets hufvudstad, så voro deremot dess provinser, framför allt Mindre Asien, oupphörligt utsatte för deras anfall. Samtidigt härjades de europeiska landsdelarne af andra fiender. Visserligen hade de förut så fruktansvärde Avarernas makt mycket sjunkit, sedan flere af deras lydfolk, såsom *Czecherna* i Böhmen, *Moraverna* i Mähren och *Bulgarerna* affallit. Men just desse Bulgarer, som i slutet af det sjunde århundradet besatte det nedre Moesien, hvilket efter dem ännu i dag kallas *Bulgarien,* blefvo för sina byzantinske grannar en ständigt hotande fiende. De voro ett vildt folk, som lefde af boskapsskötsel och jagt, men ännu hellre af plundringar och krig. Och medan de råa Bulgarerne intogo landet mellan Donaus nedre lopp och Svarta hafvet, slogo sig *slaviska* stammar ned uti de delar af det gamla romerska riket, som voro belägna mellan Donau och det Adriatiska hafvet, och stiftade der åtskilliga stater, såsom *Servien, Kroatien, Slavonien, Dalmatien* m. fl.

Medan sålunda de byzantinske kejsarne af Heraclii ätt läto det ena landskapet efter det andra gå förloradt, förde de i det inre en grym och olycklig styrelse. Den siste af dem var *Justinianus II,* en för sin snikenhet och grymhet hatad herskare, som mördades 711. Nu följde några år af tronstridigheter, till dess med *Leo III Isauriern* en lika kraftig som välmenande furste uppsteg på den vacklande tronen (717). Rikets läge i det ögonblick, då han tog regeringstömmarne, var fasansfull. Medan Araberna å nyo stodo utanför hufvudstadens portar, genomströfvade bulgariska och slaviska skaror rikets olyckliga provinser. De tryckande skatterna samt de hastiga och våldsamma ombytena af kejsare hade väckt hat mot regeringsmakten, medan den ständigt stigande vidskepelsen gjorde rikets invånare allt odugligare till manliga bragder. Leo sökte nu afhjelpa alla dessa missförhållanden. Han tvang Araberna att upphäfva Constantinopels belägring samt frånryckte dem alla eröfringar på denna sidan Taurus, och mot slutet af sin regering vann han öfver dem den stora segern vid *Akroinon* (739), hvarefter riket i flere år åtnjöt lugn från detta håll.

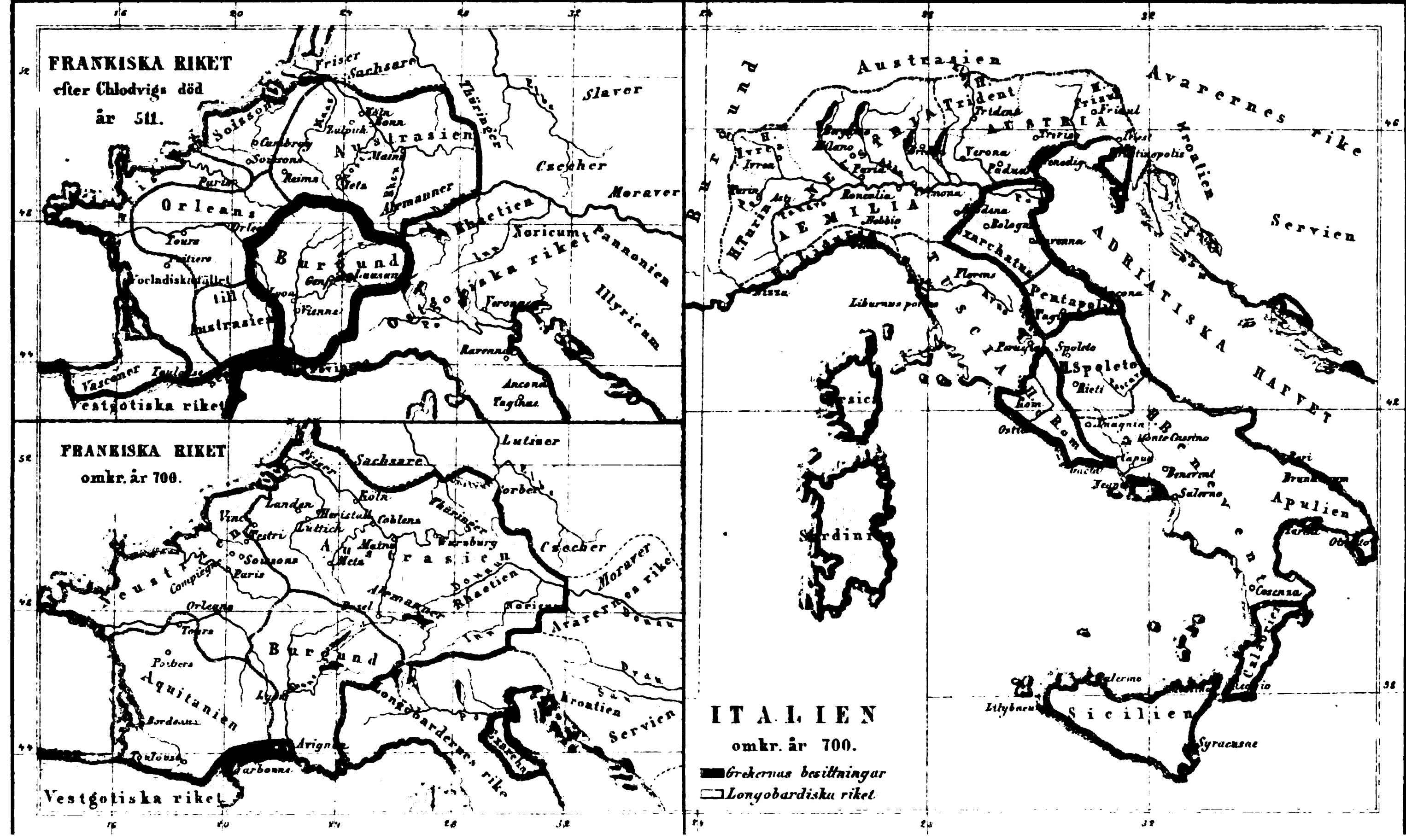
Medan Leo sålunda med lysande framgång häfdade rikets yttre ära, arbetade han med icke mindre kraft på att genomföra de i afse-

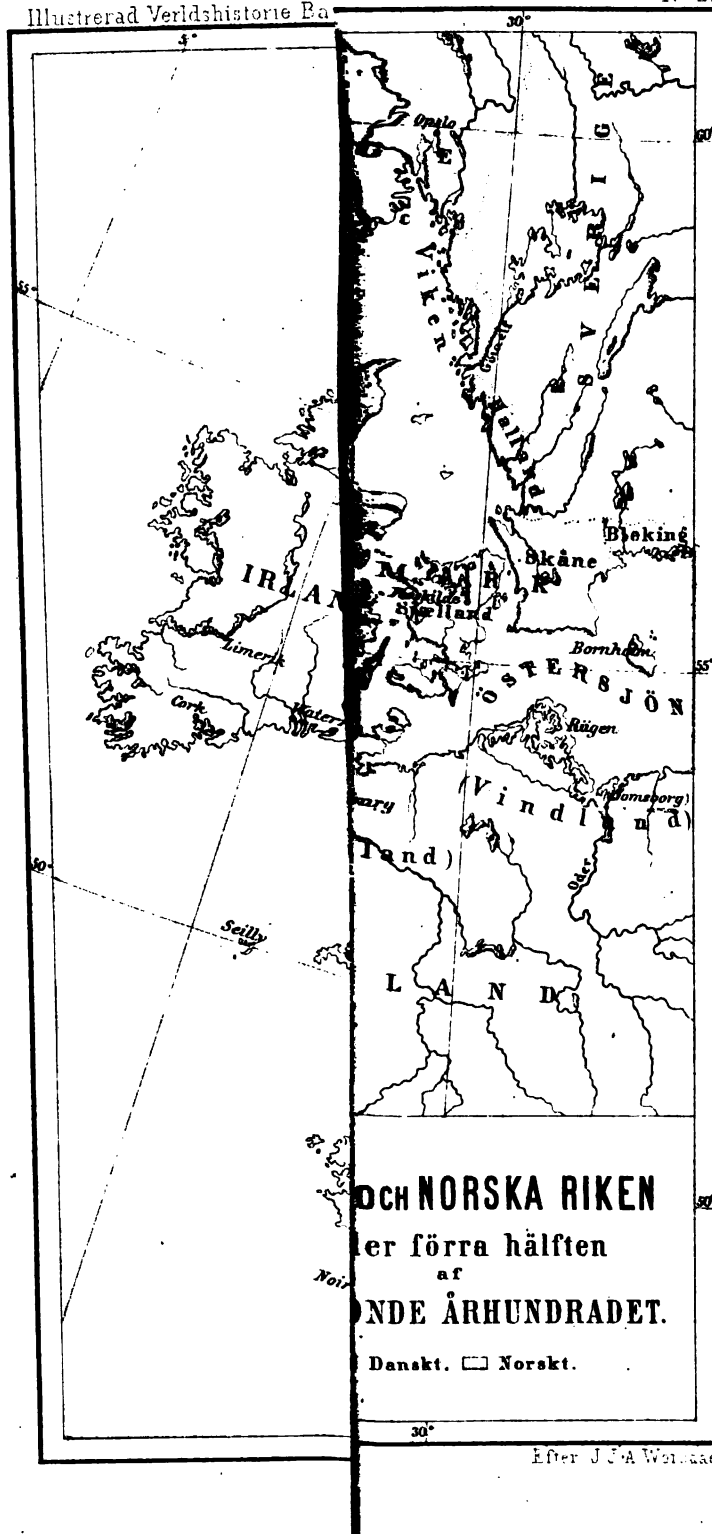
ende på härordning, skatteväsende och förvaltning nödiga reformerna. Men framför allt sökte han motverka den vidskepelse, som under de sista århundradena småningom insmugit sig hos folket. Seden att pryda kyrkorna med bilder och målningar föreställande Kristus, den heliga jungfrun, apostlarne och helgon (bild 40), hade efterhand ledt till det missbruket, att bilderna började träda i de afbildade personernas ställe. Man började tillbedja bilderna, och den gröfsta vidskepelse inrotade sig småningom. De sjuke gnedo sina bindlar mot helgonens bildstoder för att blifva friska; mödrar lade sina nyfödda barn i deras armar, på det att de måtte blifva delaktiga af helgonens välsignelse; ja, man afskrapade färgen af målningarna för att blanda den med nattvardsvinet. Sin kamp mot vidskepelsen började kejsar Leo med utfärdandet af en lag, som anbefalde, att bilderna skulle ställas så högt, att de ej kunde vidröras, samt förbjöd deras tillbedjande. Denna hofsamma lag väckte likväl på många ställen förbittring, och invånarne på de kykladiska öarna grepo till och med till vapen. Upproret kufvades, och nu utkom en lag, som vid strängt straff förbjöd alla slags bilder såväl af Kristus och hans apostlar som af englar och helgon. Patriarken i Constantinopel, som ej ville underskrifva detta påbud, nedlade nu offentligen sitt embete, och från denna tid började den våldsamma, ofta blodiga striden mellan bilddyrkare (*eikonoduler*) och bildstormare (*eikonoklaster*).

40. Den heliga Agnes.
Byzantinsk helgonmålning.

Bilddyrkarne funno i den romerske påfven *Gregorius II* och hans efterträdare sitt fastaste stöd. Påfvarne tyckas med hemlig tillfreds-

FRANKISKA RIKET
efter Chlodvigs död
år 511.
FRANKISKA RIKET
omkr. år 700.
ITALIEN
omkr. år 700.
Grekernas besittningar
Longobardiska riket
Vestgotiska riket
Burgund
Austrasien
Orleans
Sachsare
Thüringer
Slaver
Czecher
Morarer
Pannonien
Illyricum
Aquitanien
Avarernes rike
Servien
ADRIATISKA HAFVET
Sicilien
Apulien
Spoleto
Pentapolis
Exarchatus
AEMILIA
Rom
Paris
Soissons
Tours
Ravenna
Ancona
Syracusae

Efter J. J. A. Worsaae

ställelse hafva begagnat detta tillfälle att frigöra sig från beroendet af kejsaren. »Folkens blickar äro fästade på vår ödmjukhet», kunde påfven *Gregorius III* skrifva till kejsar Leo, »den helige aposteln Petrus, hvars bild du hotar att förstöra, vörda de liksom en Gud. Vesterlandets aflägsnaste konungariken hylla Kristus och hans ställföreträdare, och du ensam är döf för hans röst.» Påfvarnes uppfattning i bildfrågan delades af hela Italien. Verkställandet af kejsar Leos påbud mot bildernas dyrkan mötte hos hans italienske undersåtar bitter ovilja, en känsla, som snart öfvergick till öppet uppror och efter flere lyckans vexlingar till slut medförde förlusten af större delen af den grekiske kejsarens besittningar på den italienska halfön.

Leo III:s son och efterträdare *Constantinus V* (741—775) trädde i sin faders fotspår. Såväl mot Araberna som mot Slaverna och Bulgarerna förde han segerrika fälttåg. I nit mot bilddyrkan gick han till och med längre än fadren. På ett allmänt kyrkomöte, der kejsaren sjelf förde ordet, uttalade 338 biskopar sitt fördömande af bilddyrkan (754). Då detta på flere ställen i riket framkallade motstånd, grep Constantinus till de strängaste medel. I synnerhet voro munkarne föremål för hans vrede. Ty utom de religiösa känslor, som förmådde så mången att för de älskade bildernas skull trotsa de kejserliga påbuden, hade munkarne en särskild, ganska mensklig, bevekelsegrund att hata bildstormarne. Det var nemligen i klostren, dit nästan all konstnärsskicklighet på denna tid tagit sin tillflykt, som de heliga bildstoderna och målningarna tillverkades. Munkarne, hvilka således icke blott voro helgonbildernas dyrkare, utan äfven deras upphofsmän, förföljdes nu skoningslöst. Många afrättades, andra drefvos i landsflykt. En mängd ur klostren fördrifna munkar och nunnor tvungos att gifta sig, medan sjelfva klosterbyggnaderna förändrades till kaserner för soldaterna. Detta Constantinus V:s beteende gjorde honom till munkarnes hatade dödsfiende. Också hämnades de på sitt sätt, i det de gåfvo honom öknamnet *Kopronymos* (af *κόπρος* = orenlighet), emedan han, såsom de påstodo, ända från sin döpelse, då han orenade dopfunten, aldrig uraktlåtit att smutsa allt heligt.

Constantini son och efterträdare *Leo IV* (775—780) var liksom fadren bildstormare, om än mera foglig. Men då efter Leo IV:s död hans enka *Irene*, såsom förmyndarinna för deras tioårige son Constantinus VI, fick makten i sina händer, inträffade en förändring. Irene var ifrig bilddyrkerska, och ett kyrkomöte i Nicäa återstälde nu bilddyrkan (787). Tre år efter detta kyrkomöte tvangs Irene af de armeniska legotrupperna att afstå makten till sin son, som utropades

till kejsare under namn af *Constantinus VI Porphyrogenitus* *. Irene, som ej kunde glömma maktens behag, tillgrep nu de lägsta medel för att återfå den. Genom smicker lyckades hon återvinna sitt inflytande hos sonen, men detta var icke nog för hennes hersklystna sinne, som törstade efter hämnd. På samma gång hon lät utsprida rykten, som skulle göra sonen hatad af hans undersåtar, lät hon uppdikta sammansvärjningar, i hvilka hans närmaste vänner och gunstlingar påstodos vara invecklade. Constantinus föll i snaran, och mången oskyldig afrättades. Medan sålunda Constantinus blef alltmera impopulär, misslyckades hans fälttåg mot Araber och Bulgarer till följd af de hemliga förbindelser, som hans moders parti underhöll med rikets fiender. Slutet blef, att Irene år 797 lät blända sin olycklige son.

I fem års tid styrde nu Irene i sitt eget namn det byzantinska riket, tills en sammansvärjning år 802 beröfvade henne kronan. Irene tillfångatogs och inspärrades i ett kloster, och på tronen upphöjdes en af de sammansvurne, storlogoteten (riksskattmästaren) *Nicephorus*, som utan framgång kämpade mot Harûn Arraschîd och till sist stupade i en slagtning mot Bulgarerna (811). Hans son *Stauracius* störtades efter några månader af sin svåger *Michael I Rhangabe*, som sjelf två år senare måste vika för en af hären omtyckt fältherre, *Leo V Armeniern*.

I sju och ett halft år styrde Leo riket strängt, men rättrådigt. Så kom julhelgen år 820. En af härens befälhafvare, känd under namnet Michael den stammande, som, anklagad för upproriska stämplingar, stälts inför rätta, hade just blifvit dömd till döden för högförräderi. Leo ville genast låta kasta honom i de brinnande ugnar, som tjenade till uppvärmande af palatsets bad. Men kejsarinnan Theophano bönföll hos sin make att uppskjuta dermed för julhelgens skull. Leo gaf, ehuru motsträfvigt, efter för sin gemåls enträgenhet. Domens verkställande uppsköts, och Michael återfördes till fängelset, hvarifrån det lyckades honom att på sjelfva julaftonen sända ett budskap till sina medsammansvurne, att han, derest de ej i tid befriade honom, skulle angifva dem såsom medbrottslingar. Plågad af oroliga aningar uppsökte emellertid kejsar Leo ännu under natten Michael i hans fängelse, men fann honom, såsom det tycktes, försänkt i djup och bekymmerlös sömn. Tidigt på juldagsmorgonen begaf sig nu kejsaren till slottskapellet för att höra julottan. Vid de stora kristna högtiderna var det brukligt, att en utvald skara prester och sångare insläpptes i slottskapellet. Så hade äfven denna morgon skett. Men i skydd af den tidiga timmans mörker hade bland sångarskaran äfven en

* Så kallades han, emedan han var född i det praktfulla gemak i det kejserliga palatset, som bar namnet *Porphyra*.

del af de sammansvurne lyckats smyga sig in med vapen under kläderna. Knappt hade den första julpsalmen hunnit uppstämmas, förr än kejsaren såg sig omringad af män med dragna svärd. Oförfärad grep han tag i ett krucifix för att försvara sig. Men striden var allt för ojemn, och snart nedföll han dödligt sårad vid altarets fot. Från slottskapellet ilade nu de sammansvurne till det fängelse, der Michael den stammande låg fjettrad. Under jubelrop utropades han till kejsare och uppsattes på tronen med bojorna ännu qvarsittande kring händer och fötter, ty i brådskan hade ingen smed hunnit anträffas.

Efter nio års af laster och grymhet fläckad regering, hvarunder Kreta och en del af Sicilien gingo förlorade till Araberna, efterträddes *Michael II den stammande* af sin son *Theophilus* (829—842), som genom en sträng, men stundom till hänsynslös hårdhet urartande rättskipning sökte upprätthålla ordning i landet. I synnerhet var hans regering en hård tid för bilddyrkarne. Men Theophilus var den siste af de bildstormande kejsarne. Ty hans enka *Theodora*, som förde riksstyrelsen under sin son Michaels minderårighet, upphäfde åter alla förbud mot bildernas dyrkan, som från denna tid aldrig mera antastades. Visserligen uteslöts Theodora, sedan *Michael III* kommit till myndiga år, från allt inflytande på riksstyrelsen, men hennes stadgar rörande bildernas dyrkan upphäfdes derför ej. Michael, som var en utsväfvande, brutal och ytterligt slösaktig furste, öfverlemnade regeringsbekymren åt gunstlingar, bland hvilka Basilius blef den inflytelserikaste. Denne Makedonier, hvars syster var kejsarens älskarinna, upphöjdes slutligen till medregent. Men då Michael började visa afvoghet mot sin mäktige gunstling, fick verlden snart skåda ett nytt prof på byzantinsk trolöshet. Michael mördades under sömnen (867), och *Basilius I* blef sålunda stiftare af en ny ätt, den *makedoniska*, hvilken i nära tvåhundra år herskade öfver det byzantinska riket.

Den grekiska kyrkan utvecklade på denna tid mycken ifver för att omvända de hedniska grannfolken. Dessa sträfvanden äro förnämligast fästade vid tvenne namn, bröderna *Methodius* och *Cyrillus*, *Slavernas apostlar*, såsom en tacksam efterverld kallat dem. Medan Methodius med lysande framgång predikade kristendomen bland Moraverna, som vid denna tid herskade ej blott öfver Mähren, utan äfven öfver ärkehertigdömet Österrike och Steyermark, öfversatte Cyrillus delar af bibeln på slaviska språket, för hvilket han uppfann ett eget alfabet. Äfven till Czechernas i Böhmen omvändelse gaf Methodius första uppslaget. Deremot är det ovisst, om det var denne Methodius eller en annan munk med samma namn, som genom ett så ovanligt medel förmådde Bulgarernas furste att öfvergå till kristendomen.

Bogoris, Bulgarernas furste, så berättas det, var en stor vän af målarkonsten. Han bestälde derför af en ryktbar konstnär, munken Methodius i Constantinopel, en tafla för den stora praktsalen i sitt slott. Methodius valde den yttersta domen till ämne för att rigtigt kunna få utveckla en bländande färgprakt. Detta lyckades ock till en grad, som kanske mästaren sjelf ej vågat hoppas. Ty vid åsynen af de eldröda lågor, som kringhvärfde de evigt förtappade, greps furst Bogoris af en ängslan, som ej lemnade honom någon ro, förr än han mottagit dopet. Detta skall hafva timat år 863, och dels med godo, dels med ondo tvang sedan Bogoris många af sina undersåtar att öfvergå till den nya läran.

21. Det Frankiska rikets historia från slaget vid Testri år 687 till Pippin den lilles död år 768.

Det byzantinska folket hade, om än blott med yttersta möda, lyckats värna Europas östra gräns mot den muhammedanska fanatismens våldsamma anfall. Men samtidigt hade, såsom vi redan af det föregående (sid. 89) veta, Araberna på en annan väg inträngt i Europa. Efter att under loppet af några få år hafva eröfrat nästan hela den spanska halfön, hade de gått öfver Pyreneerna och infallit i södra Frankrike. Redan år 719 hade Vestgoternas återstående besittningar norr om Pyreneerna, Septimanien med Narbonne, fallit i deras hand, och frågan blef nu, huruvida Spaniens öde äfven skulle varda Frankrikes.

I detta land hade, såsom förut (sid. 59) blifvit berättadt, den austrasiske hertigen *Pippin af Heristall* genom slaget vid Testri år 687 förvärfvat den verkliga regeringsmakten äfven i Neustrien. Pippins regering upptogs af ständiga krig mot rikets grannfolk, af hvilka visserligen flere förut hörsammat det frankiska väldet, men under de sista tidernas oroligheter nästan alldeles frigjort sig från detta beroende. Men det var ej blott med vapen i hand, som Pippin bekämpade Friser, Sachsare, Thüringar, Alemanner och Bayrare, utan äfven genom de kristna missionärernas fredliga verksamhet. Så lyckades biskop *Rupert* af Worms utbreda kristendomen bland Bayrarne, hvilkas hertig Theodo II han döpte. Samtidigt förkunnade Angelsachsaren *Willibrord* Kristi lära bland Friserna, till hvilkas biskop han vigdes af påfven Sergius I. Wiltaburg nära det nuvarande Utrecht blef Willibrords biskopssäte. En annan missionär, *Wulfram*.

skall hafva varit nära att till den rätta läran omvända sjelfve Frisernes hertig Ratbod. Denne hade till och med redan, så berättas det, nedstigit i floden för att låta döpa sig, då det plötsligen föll honom in att spörja Wulfram, hvar hans odöpte förfäder nu voro. »I den eviga fördömelsens eld», svarade denne helt frimodigt. »Då vill jag hellre med dem komma till helvetet, än med dig till himmelriket», ropade hertigen vredgad och steg åter upp ur vattnet.

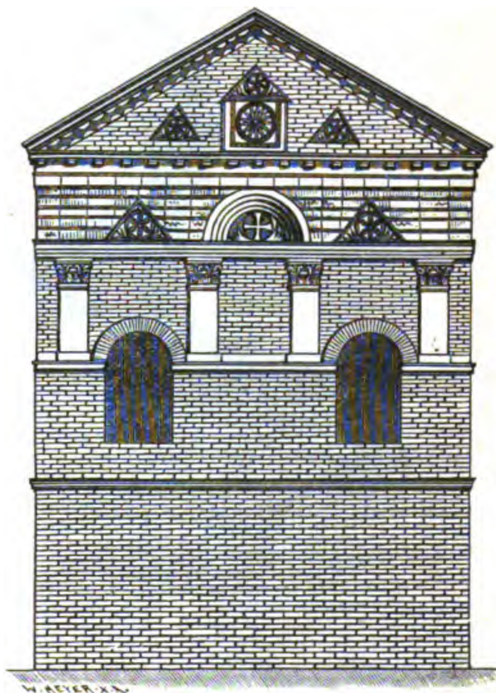
Pippins af Heristall sista lefnadsår förmörkades af husliga sorger. Liksom åtskilliga andra germaniska furstar under detta tidehvarf hade han samtidigt två gemåler, Plectrude och Alpeide. Med den förra hade han sonen *Grimoald,* som han satte till rikshofmästare öfver Neustrierna, med den senare åter sonen *Karl.* Redan flere gånger hade det kommit till öppen fiendtlighet mellan de begge gemålerna och deras anhängare, då i början af år 714 Grimoald mördades. Pippin, som med eller utan skäl misstänkte sin son Karl för delaktighet i detta dåd, gjorde honom derföre arflös och utnämnde Grimoalds minderårige son *Theudoald* till rikshofmästare öfver Neustrien. Men när nu Pippin redan åtta månader efter Grimoalds mord afled, visade det sig, att han öfverskattat sin egen och sin ätts makt, då han velat göra ett barn till arftagare af det ansvarsfulla rikshofmästareembetet. Neustrierna, som endast med otålighet fördragit den kraftige Pippins styrelse, vägrade att lyda hans unge sonson. Då derför Theudoald, åtföljd af sin farmoder Plectrude samt en austrasisk härsmakt, tågade till Neustrien för att taga sin nya värdighet i besittning, blef han i skogen vid Compiègne öfverfallen och fullkomligt slagen af de förbittrade Neustrierna. Plectrude och hennes sonson måste fly. Men Neustrierna utropade på sjelfva slagfältet en af sina landsmän, *Raganfrid,* till rikshofmästare. Ja, då underrättelse inlopp, att Theoderik III:s (se sid. 59) sonson *Dagobert III* dött, endast efterlemnande en minderårig son Theoderik, beslöto Neustrierna att taga sig en egen konung, hvartill de utsågo en annan merovingisk ättling *Chilperik II,* som nu hemtades ur det kloster, der han hittills tillbragt sina dagar. Icke nöjde med att hafva egen konung och egen rikshofmästare, började Neustrierna snart tänka på att underkufva Austrasien. Raganfrid slöt i denna afsigt förbund med Friserna och Sachsarne, och medan dessa folk från norr och öster inbröto i Austrasien, framträngde den neustriske hären från vester mot Rhen. Austrasierna tycktes nu förlorade. Endast Kölns fasta murar skyddade Plectrude och hennes sonson, men det öppna landet härjades utan motstånd. Men under denna allmänna förvirring lyckades Pippins af Heristall andre son, Karl, undkomma ur det fängelse, hvari hans förbittrade styfmoder Plectrude alltsedan

hans faders död hållit honom instängd. Karl, som ärft sin faders lysande krigiska egenskaper, hyllades genast af de förtviflade Austrasierna som anförare. Och han visade sig värdig deras förtroende. Vid *Vinci* nära Cambray lyckades han år 717 slå Neustrierna, hvarefter han kunde vända sina segerrika vapen mot Sachsarne och Friserna. Visserligen använde Raganfrid det rådrum, som sålunda lemnades, till att ingå förbund med den mäktige hertig *Eudo* af Aquitanien på de vilkor, att detta land skulle fullkomligt frigöras från det beroende, hvari det hittills stått till det frankiska riket, och Eudo erkännas som dess konung. Öfver Neustriens och Aquitaniens förenade härar vann nu Karl den blodiga segern vid *Soissons* (719), som för alltid afgjorde Neustriens öde. Från denna dag var Karl det frankiska rikets obestridde herskare. Med sin styfmoder Plectrude, hvars sonson Theudoald under tiden aflidit, hade han redan försonat sig. Äfven med Eudo af Aquitanien, som från slagfältet vid Soissons flydde hem till sitt land, förande Chilperik II med sig, ingick Karl snart förlikning. Chilperik, som af Eudo utlemnades, fick behålla konungavärdigheten, ty Karl nöjde sig med makten utan att eftersträfva namnet. Då Chilperik redan året derpå afled, uppsatte Karl en annan merovingisk furste, Dagobert III:s förut omtalade son *Theoderik IV*, på tronen. Sjelf kallade sig Karl, liksom redan hans fader brukat, »*Frankernas hertig och furste*». De följande åren använde han till att på allt sätt öka sin krigsmakt, och för att underlätta detta skydde han ej att med förläningar af kyrkogods löna tappra höfdingar. Det var på detta sätt han lyckades uppsätta denna talrika och välrustade här, hvarmed han skulle rädda vesterlandet undan Saracenernas välde.

Efter att redan år 719 hafva eröfrat Septimanien hade Saracenerna börjat vända sina blickar mot det öfriga Frankrike. Våren 721 tågade den arabiske ståthållaren öfver Spanien, *El-Samah,* mot Aquitanien, som endast räddades genom konung Eudos lysande seger vid *Toulouse,* der El-Samah stupade. Detta nederlag vållade något uppskof i Arabernas planer. Men *Abd Arrahmân,* som år 729 blef Spaniens ståthållare, återupptog eröfringsplanerna och gjorde de mest storartade tillrustningar för det »heliga kriget». Först år 732 voro dessa rustningar färdiga, men då blef anfallet så mycket våldsammare. Efter att i Maj månad hafva öfvergått Pyreneerna, stälde Araberna sin kosa mot Bordeaux. Förgäfves ilade Eudo den hotade staden till undsättning. Utanför dess murar led han ett förkrossande nederlag, »och Gud allena vet, huru många dogo den dagen», tillägger krönikan. För Eudo fans nu ingen annan utväg än att söka skydd och hjelp hos Frankerna.

Efter att hafva uppbränt Bordeaux genomströfvade emellertid de saracenska ryttarskarorna Aquitanien uti alla rigtningar. Men snart samlade åter Abd Arrahmân de sina för att fortsätta tåget mot norr, till en början mot det för sin rikedom ryktbara *Tours*. Ankomsten af en väldig fiendtlig här tvang honom dock att draga sig tillbaka i rigtning mot *Poitiers* (bild 41). Det var Karl med sina Franker samt Eudo med spillrorna af den aquitanska hären.

Samma nejd, hvarest Chlodvig i början af det sjette århundradet hade besegrat och dödat Alarik II och derigenom för alltid afgjort katolicismens seger öfver arianismen, blef nu vittne till den afgörande striden mellan kristendom och islâm. De begge öfverfältherrarne tycktes länge tveka att sätta allting på ett kort; i sex dagars tid föreföllo endast skärmytslingar och smärre strider; slutligen på den sjunde dagen — det var en lördag i slutet af Oktober månad år 732 — gaf Abd Arrahmân tecken till anfall, och nu störtade på en gång hela det saracenska ryttoriet fram mot Frankernas tätt slutna slagtordning. Men denna stod fast som »en mur af jern». Tjugo gånger förnyades det hejdlösa angreppet, men städse förgäfves, och ännu vid dagens tionde timma syntes segern oafgjord, då plötsligen rop och stridsbuller förnummos från det saracenska lägret. Det var konung Eudo med sina Aquitanier, som på Karls befallning kringgått fienden och nu bröt in i den skog af tält, der Saracenerna hade omätliga i Spanien och Gallien sammanroffade skatter förvarade. Tanken på den fara, deras rikedomar lupo, förblindade nu flertalet af de saracenska ryttarne, så att de, ej längre åtlydande sin höfdings befallningar, vände sina hästar och ilade tillbaka till lägret. Snart var detta rensadt från fiender,

41. S:t Johannes' dopkapell i Poitiers.
Från den merovingiska tiden.

men under tiden hade Frankernas hufvudhär i sin ordning ryckt fram till ett oemotståndligt anfall, nedgörande allt, som kom i deras väg. Abd Arrahmân sjelf och de tappraste af hans krigare stupade, och endast höstnattens tidigt inbrytande mörker kunde tvinga segrarena att stadna. När söndagsmorgonen ändtligen grydde, voro Saracenerna försvunna, och det försprång, de redan vunnit, gjorde hvarje förföljande gagnlöst.

Ryktet om den väldiga drabbning, som utkämpats på slätten norr om Poitiers, fylde den kristna verlden med häpnad och beundran. Om

42. **Karl Martel.**
Efter skulpturarbeten från medeltiden.

Saracenernas förlust utspriddes de mest öfverdrifna uppgifter. Så berättar Longobardernes häfdatecknare Paulus Diaconus, som likväl skref ej så särdeles långt efter dessa händelser — han var född år 730 —, att Saracenerna förlorat 365,000 man, medan endast 1,500 Franker stupat. Karls namn flög från mun till mun. »Från denna tid började alla gifva honom tillnamnet *Martel*», säger en krönika, »emedan, liksom hammaren (*martellus*) krossar hvarje slags jern, likaså krossade Karl med Herrans bistånd sina fiender.»

För tillfället fullföljde ej Karl Martel sin seger, utan återvände hem, efter att förut hafva emottagit Eudos trohetsed. Men några år senare (737 och 739) företog han tvenne af lyckan gynnade härtåg mot Araberna, som af sina besittningar norr om Pyreneerna endast fingo behålla Narbonne jemte landet söder om floden Aude.

Äfven på andra håll voro Karl Martels vapen segerrika. Det upproriska Burgund kufvades, Friserna tvungos att underkasta sig, Sachsarne ledo nederlag. Och liksom Pippin af Heristall gjort, så under-

43. Den helige Bonifacius.
Efter H. Hess.

stödde äfven hans son de nitiska missionärer, som predikade Kristi fredliga lära bland dessa hedniska grannfolk, hvilkas ständiga plundringståg aldrig lemnade det frankiska rikets invånare någon ro.

Främst bland dessa kristendomens förkunnare står *den helige Bonifacius* (bild 43). Född omkr. år 680 i Kirton i Wessex i England, hade Bonifacius, hvars angelsachsiska namn var Vinfrid, ej i klostrets lugn funnit tillfredsställelse för sin verksamma ande. Efter att någon tid hafva predikat kristendomen bland Friserna reste han år 718 till Rom,

der han inhemtade påfven Gregorius II:s samtycke och förhållningsorder, hvarefter han ytterligare i tre års tid hjelpte biskop Willibrord (sid. 132) uti missionsarbetet bland Friserna. År 722 öfverflyttade Bonifacius sin verksamhet till Thüringen, hvilket visserligen redan länge hade tillhört det frankiska riket, men hvars invånare ännu voro hedningar. Från denna tid arbetade han i mer än trettio år för kristendomens utbredande i de tyska landen, och det med sådan framgång, att han med skäl kallas *Tysklands apostel*. Många omvändes af hans predikan, andra vid åsynen af de heliga reliker, som han medfört från Rom och hvilkas undergörande kraft han skickligt prisade, men större verkan än allt annat gjorde det, då den urgamla, åt Wodan helgade eken vid Geismar i Hessen föll för hans yxa. Förfädrens gudar kunde ej värna sig sjelfva och sina helgedomar. Hvad båtade då deras dyrkan?

Ödesdiger för Tysklands, ja för hela det frankiska rikets kyrka vardt Bonifacii underdånighet under påfven. Då han vid sitt andra besök i Rom (722) af Gregorius II vigdes till biskop utan att fästas vid något visst stift, aflade han en helig ed, hvarigenom han förband sig till evig trohet mot aposteln Petrus samt dennes ställföreträdare och efterträdare på påfvestolen. Och denna ed höll han trofast. Med ord och handling inskärpte han under hela sitt återstående lif lydnad mot påfven som en helig pligt. Den, som utbredde kätteri och irrläror, anklagade han i Rom, såsom t. ex. då en prest i Bayern påstått, att äfven på jordens motsatta sida menniskor funnes. »Om det är tydligt», svarade påfven, »att han verkligen framhärdar i denna villfarelse, så måste han utstötas ur kyrkan och afklädas sin presterliga skrud.»

Till belöning för sin ifver att göra den frankiska kyrkan påfvestolen underdånig hade Bonifacius af Gregorius III, som år 731 efterträdt Gregorius II, blifvit utnämnd till ärkebiskop och påflig vicarius. Han utöfvade som sådan en storartad reformerande verksamhet, och det är sannolikt, att hans förkärlek för påfvedömet ej blott härflöt ur den föreställning, som många fromma på denna tid hyste, att något heligt vore fästadt vid det biskopsembete, hvars förste innehafvare aposteln Petrus troddes hafva varit, utan äfven ur den uppriktiga öfvertygelsen, att hela kristenhetens underordnande under *en* herde skulle främja sedlighetens återupprättande i den djupt fallna kyrkan. Hurudant det sedliga tillståndet på denna tid var, särskildt i det frankiska riket, kunna vi lätt ana, när vi t. ex. erfara, att frankiske godsegare ej skydde att sälja sina lifegne till de hedniske Sachsarne, hvilka ännu brukade menniskooffer och ofta i brist på fångar använde trälar härtill. Att en sådan föraktlig egennytta ostraffadt fick kränka den

kristna menniskokärlekens bud, vittnade tydligt om kyrkans vanmakt. En hufvudorsak härtill var konungarnes och på en senare tid rikshofmästarnes tilltag att till biskopar och abboter sätta krigshöfdingar och andra stormän, hvilka vanligen hade mera sinne för stiftens och klostrens rika inkomster än för sina kristliga pligter.

För att afhjelpa dessa och andra missbruk, som inrotat sig i den frankiska kyrkan, höllos nu under Bonifacii ledning och med påfvens tillstånd flere kyrkomöten, hvilka utan tvifvel mycket bidragit till den slappade kyrkotuktens återställande, men ännu mer till påfvedömets förhärligande och höjande. »På vår sammankomst» — skrifver Bonifacius sjelf om det första af dessa kyrkomöten, hvilket hölls år 742 och är kändt under namn af »det första germaniska conciliet», emedan man vet, att det hölls i Tyskland, men ej i hvilken stad — »på vår sammankomst hafva vi kungjort och stadgat, att vi ända till slutet af vårt lif skola stå fast vid den katolska tron och enheten samt vid hörsamheten mot den romerska kyrkan, den helige Petrus och hans ställföreträdare; att vi hvarje år skola sammankomma till kyrkomöte; att metropoliterna skola anhålla om pallium hos den heliga stolen i Rom, och att vi på kanoniskt sätt skola åtlyda alla Petri föreskrifter för att få räknas bland hans får. Och denna försäkran hafva vi samtliga bifallit och underskrifvit.»

Det i Bonifacii bref omtalade beslutet om metropoliternas (ärkebiskoparnes) *pallium* var vigtigare, än vid första ögonkastet synes. Redan tidigt hade påfvarne infört bruket att till sådane metropoliter, hvilka erkände deras patriarkala öfverhöghet (se sid. 75), såsom en utmärkelse skicka det s. k. pallium. I äldsta tider beskrifves detta äretecken som en kort kappa af ylle, men under den senare medeltiden och sannolikt redan i åttonde århundradet utgjordes pallium af en blott tre eller fyra finger bred, af hvit lamull tillverkad, rundt omkring skuldran gående remsa eller krage, hvarifrån band nedhängde, genomvirkade med fyra kors, tvenne af purpurfärg och tvenne svarta (bild 44). Pallium betraktades som sinnebild af dess innehafvares närmare förbindelse med påfven i Rom och skulle städse påminna derom, huru metropoliten hade att taga sin tillflykt till aposteln Petri ställföreträdare såsom till sin lärare och fader. Det beroende och den undergifvenhet under en utländsk myndighet, hvartill mottagandet af pallium ansågs förbinda, kunde ej annat än väcka åtskilliga frankiska metropoliters betänkligheter mot beslutet om dess allmänna införande. De flesta gåfvo dock vika för Bonifacii jernvilja, och sålunda infördes hos det mäktigaste af vesterlandets folk ett bruk, som i de följande århundradena ledde till den uppfatt-

ningen, att påfvens förlänande af pallium vore oskiljaktigt från den ärkebiskopliga värdigheten, samt att den till ärkebiskop utsedde måste hos påfven anhålla om och af honom undfå denna den öfverpresterliga maktens sinnebild, hvarförutan han icke egde hålla några kyrkomöten, icke fick inviga biskopar, prester och kyrkor, öfverhufvud icke kunde förrätta någon det ärkebiskopliga kallet tillhörande embetshandling.

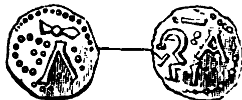
44. Katolsk ärkebiskop iklädd pallium.
Miniatyrbild från medeltiden.

Sedan det fjerde i ordningen af de under Bonifacii ledning hållna kyrkomötena afsatt biskopen i Mainz (745), emedan denne deltagit i ett krigståg och dervid med egen hand dödat en fiende, utsågs Bonifacius sjelf till hans efterträdare på den lediga biskopsstolen och bekräftades i denna värdighet af påfven. *Mainz* blef från denna tid säte

för den tyska kyrkans primas, under hvilken redan nu 14 biskopsstift lydde.

Det motstånd, som Bonifacii reformsträfvanden mötte, böjde icke hans viljekraft och minskade ej hans ansträngningar, men tyckes dock hafva tryckt svårmodets pregel på hans lifsuppfattning. »Öfverallt möda, öfverallt sorg, utom oss strider, inom oss räddhåga», skrifver han till en vän i England, hos hvilken han söker tröst för »sin uttröttade själs ängslan». Denna tröst hoppades han till sist att finna uti återupptagande af sin ungdoms uppoffrande missionsarbete. Vid mer än 70 års ålder återvände han till dessa krigiska, hårdnackade Friser, bland hvilka han 40 år förut börjat sin bana som Tysklands apostel. Här predikade han och döpte, slog ned afgudabilder och byggde upp kyrkor, tills han omsider föll ett offer för de uppretade hedningarnes vapen (755). Han dog lika oförskräckt som han lefvat, i sista stunden ropande till sina följeslagare, att ej göra motstånd eller taga hämnd, emedan den Heliga Skrift lärer oss att löna ondt med godt. Hans lik fördes senare till Fulda i Hessen, ett berömdt kloster, som en af hans lärjungar grundlagt.

På det ställe, der Bonifacius utandades sin sista suck, framqvälde, enligt legendens utsago, en ymnigt flödande källa. Eljest är han ej bland de helgon, som glänsa genom många underverk. Hans under, säger en hans lefnadstecknare, bestodo i botandet af sjuke, hvilkas sjukdom menskliga ögon ej kunna skåda, de i tron lame, de i vetandet blinde, de för hjertats röst döfve. Hans samtida prisade honom högt som den störste af alla missionärer: mer än 100,000 hedningar skola af hans hand blifvit döpte. Men ättlingarne af dem, som han förde in på kristendomens och civilisationens väg, hafva i våra dagar skarpt tadlat honom, emedan han var den, som lade den nyfödda tyska kyrkan i den romerska vidskepelsens och despotismens armar. Dock finnas bland Tysklands frisinnade protestantiske historieskrifvare många, som äfven i detta fall taga Bonifacius i försvar, emedan den unga tyska kyrkan utan den nära föreningen med Rom ej kunnat undgå att råka in i det djupa sedliga förfall, hvari dess systerkyrka, den frankiska, redan störtat.

45. Mynt slaget af Karl Martel.

Bonifacii verksamhet som Tysklands apostel hade på allt sätt främjats af Karl Martel och dennes söner, *Pippin* och *Karloman*, hvilka efter faderns död (741) delat makten sinsemellan. Det frankiska rikets tron hade då i fyra år stått obesatt, ty efter Theoderik IV:s död (737) hade nytt konungaval ej skett. Karl Martels söner läto dock ännu en gång en af Chlodvigs ättlingar,

Childerik III, bestiga sina förfäders tron, men denne blef också den siste af desse merovingiske namnkonungar, hvilka, af håglöshet eller tvång åtnöjande sig med konungatiteln och ett ofta sparsamt tillmätt årsunderhåll, framlefde ett vekligt och sysslolöst lif på något kronogods, som deras rikshofmästares nådiga vilja anvisat dem till bostad. Att på detta sätt hafva en namnkonung kunde, så länge den verklige herskarens, rikshofmästarens, makt var delad mellan tvenne innehafvare, visserligen medföra den nyttan, att rikets enhet, åtminstone till namnet, upprätthölls. Men redan fyra år efter Childerik III:s konungaval tröttnade Karloman, som i sex års tid styrt Austrasien, på regeringsbördan, öfvergaf sitt land, »manad af kärlek till Gud och längtan efter ett himmelskt fosterland», och slutade sina dagar i ett italienskt kloster. Sina barn hade Karloman anbefalt i Pippins vård, hvilken dock illa motsvarade detta förtroende. Redan förut herskare öfver Neustrien, Burgund och besittningarna i södra Frankrike, skyndade Pippin att, utan hänsyn till sina brorsbarns anspråk, äfven tillegna sig Austrasien. Den verkliga regeringsmakten öfver hela det frankiska riket var sålunda åter samlad i en hand. Och det dröjde icke länge, förr än Pippin, hvars ätt i flere mansåldrar styrt Frankerna, beslöt att till makten äfven lägga titeln.

Att de i så många andra fall hänsynslöse rikshofmästarne ej länge sedan vågat taga detta steg, vittnar bäst, huru djupt rotad Frankernas fäderneärfda kärlek för deras urgamla konungaätt var. Mot ärftlighetens helgd sökte derför Pippin i den allt mer stigande vördnaden för påfvedömet ett stöd för sina ärelystna anspråk. Till påfven Zacharias affärdades i sådant ändamål frankiska sändebud för att fråga, »om den förtjenade att vara och kallas konung, som endast förde konungatiteln, eller den, som i verkligheten skötte en konungs värf.» Svaret utföll till förmån för Pippin, som året derpå lät välja sig till Frankernas konung (751). Den sålunda afsatte Childerik III inspärrades i ett kloster, sedan man afklippt de långa lockar, hvilka han enligt sin ätts och sitt folks sed bar.

Många sågo något betydelsefullt deri, att den riksförsamling, som afsatte den siste merovingiske konungen, hölls i *Soissons*, samma stad, utanför hvilken den store Chlodvigs seger först lagt grunden till Frankernas herravälde öfver Gallien (se sid. 36). Ett vida märkligare tidens tecken var det, att Pippin af öfvertygelse eller beräkning vädjade till S:t Peters efterträdare såsom skiljedomare mellan den gamla dynastiens ärftliga och rikshofmästarens på svärdet stödda anspråk, ehuru han visserligen på förhand kunde vara viss om domens lydelse. Ty

Italiens ställning var på denna tid så kritisk, att påfvarne vida mer behöfde Pippins hjelp än han deras.

Vid början af det åttonde århundradet var herraväldet öfver Italien deladt mellan tvenne folk, Byzantinarne och Longobarderna. Under den byzantinske kejsaren lydde exarchatet (d. ä. landet kring Pos nedersta lopp samt söder derom med städerna Ravenna och Bologna), Pentapolis (d. ä. trakterna söder om exarchatet), Venedig med dess närmaste område, hertigdömet Rom, Neapel och Amalfi, den italienska halföns sydspetsar samt slutligen de tre stora öarna Sicilien, Sardinien och Korsika. Den öfriga delen af halfön innehade Longobarderna, hvilkas makt dock var splittrad, emedan de stora vasallerna, i synnerhet hertigarne af Benevent och Spoleto, vunnit en alltför sjelfständig ställning. Men hvarken den utom landet boende kejsaren i Constantinopel eller den från de hatade barbariske eröfrarne härstammande konungen i Pavia egde sina romaniska undersåtars kärlek. Den inhemska befolkningen afskydde lika mycket de kejserlige embetsmännens stela högdragenhet och snikna utpressningar som de longobardiske ädlingarnes våldsamheter och plundringar. Men det fans en annan myndighet, hvars innehafvare vid mer än ett tillfälle visat, att de delade den romaniska befolkningens känslor och hade mod att våga något för sina öfvertygelser. Påfvarne i Rom voro visserligen ännu den grekiske kejsarens undersåtar, men de hade ej tvekat att trotsa hans vilja. Påfven Martin I hade för sådan orsak på kejserlig befallning blifvit afsatt och släpad till Constantinopel samt efter många lidanden dött i landsflykt (655). Äfven påfven Sergius I (687—701), som vägrat biträda några på ett kyrkomöte i Constantinopel fattade beslut, hotades med ett liknande öde, fastän ett bland soldaterna i Ravenna utbrutet uppror denna gång hindrade den kejserliga befallningens verkställande. Snart härefter skedde den afgörande brytningen mellan Constantinopel och Rom, då påfvarne i den förut omtalade bildstriden (se sid. 128, 129) uppträdde mot den bildstormande kejsar Leo III Isauriens stränga åtgärder, på samma gång dennes italienske undersåtar gjorde uppror. Men då nu Longobardernas lika rättrogne som krigiske konung *Liutbrand* (reg. 712—744), begagnande de gynsamma omständigheterna, besatte Ravenna, Bologna och Pentapolis samt gjorde sig i ordning att fullständigt fördrifva Byzantinarne ur Italien, visade sig, att påfvarne ingalunda voro sinnade att för renlärighetens skull uppoffra statsklokheten. De insågo, att hela Italiens förening i en hand skulle medföra vådor för deras egen maktställning. För att afvärja den hotande faran anropade nu Gregorius II Venetianarne om hjelp, på samma gång han understödde hertigarnes af Benevent och

Spoleto uppror mot Liutbrand. Till en början gick allt efter påfvens önskan. Venedigs hertig (doge) Orso slog den longobardiske konungen, som nu åter förlorade Ravenna och de andra från Byzantinarne nyss gjorda eröfringarna. Men i denna nöd slöt Liutbrand fred med kejsaren och vände sig mot de upproriske hertigarne af Spoleto och Benevent, hvilka så mycket mindre kunde motstå hans vapen, som han nu understöddes af sina förre fiender Byzantinarne. Endast med svårighet kunde Gregorius II och hans efterträdare, Gregorius III, afhålla Liutbrand från att intaga Rom. För att afvärja en sådan fara tvekade redan denna tidens påfvar lika litet som deras efterträdare i senare tider att inkalla utländingar i landet. Det var till det mäktigaste af alla vesterlandets folk, till Frankerna, som Gregorius III vände sig med böner om hjelp. »Vid Guds dom och vid din själs salighet», heter det i Gregorius III:s bref till Karl Martel, »uppmana vi dig att bistå den helige Petri kyrka och hans folk och att förjaga dessa trolösa konungar *. Vid den lefvande Guden och vid den helige Petri nycklar, som jag sänder dig, skynda till vår hjelp, låt din tro te sig i gerningar och öka sålunda det rykte, du vunnit i verlden, på det att Herren äfven må höra dig i bedröfvelsens stund, på det att Jacobs Gud må skydda dig och på det att vi i fred dag och natt må kunna anropa den Evige för dig och för ditt folk på de helige Petri och Pauli graf.» Detta högtrafvande sätt att tala än i sitt eget, än i aposteln Petri, än i Guds namn återfinner man i nästan alla påfliga skrifvelser från denna tid. På Karl Martel tyckes det dock ej hafva gjort åsyftad verkan. Han stod sedan flere år tillbaka i vänskap och förbund med konung Liutbrand och lät ej förmå sig att för den helige Petri skull begå någon trolöshet.

Emellertid dog påfven Gregorius III, och hans efterträdare *Zacharias* (741—752) lyckades blidka Liutbrand, som ej blott återstälde de i trakten af Rom belägna städer, hvilka han under de föregående fiendtligheterna intagit, utan till och med skänkte den romerska kyrkan åtskilliga gods och städer (bland andra Ancona), som han nyss eröfrat från Byzantinarne, med hvilka han nu åter var i krig. Ty Liutbrand var en lika rättroende, from och mot kyrkan frikostig furste som trots någon, fastän påfvarne aldrig kunde förlåta hans sträfvan att göra hela Italien till ett rike.

Efter Liutbrands död afsatte Longobarderne hans brorson Hildebrand och valde i stället hertig *Ratchis* af Friaul till konung, hvilken dock redan efter några få års regering nedlade kronan och gick i

* Liutbrand samt dennes brorson och medregent Hildebrand.

kloster. Longobarderna korade då Ratchis' broder, den tappre *Aistulf*, till konung (749—756). Aistulf återupptog beslutsamt och dristigt Liutbrands eröfringspolitik. Ravenna och Byzantinarnes andra återstående besittningar i öfre Italien föllo snart i den longobardiske eröfrarens hand, och för att rädda Rom undan samma öde såg påfven Zacharias' efterträdare, *Stephan II* (752—757), ingen annan utväg än att öfver Alperna fly till Frankernas land för att anropa konung Pippin om hjelp. Stephan rönte ett vördnadsfullt emottagande och uträttade sitt ärende med mycken framgång. I kläder af tagel och med aska på hufvudet trädde påfven och hans prester fram till Pippins tron och kastade sig på marken inför den mäktige frankiske konungens fötter. I Guds och de helige apostlarnes Petri och Pauli namn besvor den landsflyktige påfven sin konungslige skyddsherre att frälsa den heliga romerska stolen undan den öfvermodige Aistulfs träldomsok, »och ej ville han resa sig från marken, förr än konung Pippin jemte dennes söner och de frankiske stormännen räckt honom handen och rest honom upp till tecken af snar hjelp och räddning». Rörd af så mycken ödmjukhet, beviljade Pippin allt, hvarom påfven bad. Stephan dröjde ännu hela vintern i Frankernas land, visande sin tacksamhet för den utlofvade hjelpen dermed, att han tilldelade Pippin och dennes söner Karloman och Karl den heliga smörjelsen. Äfven förlänade han Pippin titeln af »romersk patricius».

De tvenne fälttåg, som Pippin derefter för att infria sitt löfte företog till Italien (754 och följande året), slutade med Longobardernas nederlag, och för Aistulf fans nu ingen annan utväg än att afträda de från Byzantinarne helt nyligen gjorda eröfringarna, exarchatet och Pentapolis, hvilka den frankiske konungen genast skänkte »den helige Petrus». Den byzantinske kejsaren Constantinus Kopronymos, som häpnade öfver denna frikostighet på hans bekostnad, skickade sändebud till Pippin för att återfordra sin egendom, men fick till svar, att denne ej för kejsarens, utan för den helige Petri och för sina synders förlåtelses skull företagit detta mödosamma fälttåg. Detta svar medförde likväl icke någon brytning mellan Frankerna och Byzantinarne. Kejsar Constantinus skickade till och med året derpå åtskilliga skänker till Pippin, deribland en orgel, den första, som kom till Frankrike.

46. Mynt slaget af konung Pippin den lille.

Genom Pippins gåfvobref lades grunden till Kyrkostaten. Likväl är att märka, att staden Rom ej var inbegripen i denna skänk, utan ännu fortfarande till namnet lydde under kejsaren i Constantinopel.

Liksom sin far och farfar var Pippin, som för sin korta växt fick tillnamnet *den lille*, en tapper och krigisk furste. Liksom de kämpade han med framgång mot Sachsarne. Äfven kufvade han det ständigt oroliga Aquitanien samt eröfrade Narbonne (759) och Arabernas öfriga besittningar norr om Pyreneerna. Efter en ärofull regering afled han år 768 i Paris, några och femtio år gammal.

22. Karl den store.

Konung Pippin den lille efterlemnade två söner, *Karl* och *Karloman*, hvilka delade hans rike. Karloman fick Burgund, Provence, Septimanien, Elsass och Alemannernas område, medan åter den äldre brodern, Karl, herskade öfver rikets nordligare belägna länder. Sämjan mellan de båda bröderna var icke god. Men efter tre års regering afled Karloman (771), och alldenstund dennes efterlemnade söner ännu voro omyndiga, ärfde Karl enligt frankisk sed broderns rike.

Karl visade snart, att han ärft sina tappra förfäders krigiska lynne och företagsamhet. Framför alla andra fingo Frankernas gamla arffiender *Sachsarne* röna tyngden af hans arm. »Intet krig», säger Karls vän och lefnadstecknare Einhard, »intet krig, som Frankernas folk företagit, har förts med sådan ihärdighet, förbittring och ansträngning, ty Sachsarne, hvilka liksom nästan alla Tysklands folk voro vilda, hängifna åt afgudadyrkan och fiender till vår religion, höllo ej för skam att kränka gudomlig och mensklig rätt. Dertill kommo vidare särskilda omständigheter, som hvarje dag kunde medföra fredsbrott: gränsen mellan oss och Sachsarne gick nästan hela vägen genom slättland, med undantag af några få ställen, der större skogar eller mellanliggande bergshöjder danade en skarp skiljemur; derför tog det å ömse sidor aldrig slut på dråp, rån och mordbrand.» I mer än trettio år (772—804) varade striden mellan de två närbeslägtade grannfolken. »Kriget skulle visserligen hafva kunnat slutas förr», anmärker Einhard, »om ej Sachsarnes trolöshet lagt hinder i vägen. Det är svårt att säga, huru ofta de besegrades och bådo om nåd, lofvade att göra hvad, som befaldes dem, utan dröjsmål stälde den af dem fordrade gislan och mottogo de till dem skickade fogdarne; några gånger voro de till och med så försvagade, att de lofvade att afsvärja sin afgudadyrkan och antaga den kristna läran. Men om de å ena sidan mången gång visade sig redobogne till allt detta, så voro de å andra sidan ständigt färdige att göra motsatsen, ty sedan kriget mot dem tagit

sin början, har knappt ett år gått, under hvilket ej ett sådant omslag skett.» Men voro Sachsarne trolösa, så tuktades de ock med en stränghet, som fläckat Karls hjelteära. Ryktbarast i detta hänseende är den stora afrättningen vid *Verden* år 782. Karl hade vid sommarens början detta år hållit ett lysande riksmöte i Sachsarnes land, vid floden Lippes källor. De sachsiske stormännen hade talrikt instält sig, och allt tycktes båda lugn och fred. Men knappt hade Karl öfver Rhen återvändt till Gallien, förr än budskap kom, att Sorberna, ett slaviskt folk, som bodde i trakten mellan Elbe och Saale, brutit in i Thüringarnes och Sachsarnes land med mord och brand. Karl gaf genast befallning att uppbåda Ostfrankernas och Sachsarnes härbann. Men då hans utsände hunno till det sachsiska området, möttes de af den underrättelsen, att *Widukind*, den tappraste af Sachsarnes höfdingar, hvilken måst söka skydd hos Nordmännen, återkommit hem från landsflykten och kallat sina landsmän till vapen, att desse lyssnat till hans tal samt att det nyss så ödmjuka folket rest sig till uppror. De ostfrankiska skaror, som utrustats mot Sorberna, sändes nu i stället mot Sachsarne, men ledo vid berget Süntel, på Wesers högra strand, ett blodigt nederlag. Då Karl fick underrättelse om denna olycka, uppbådade han skyndsamt hela sin här och tågade med den till Sachsen. Sachsarne tyckas ej hafva gjort något motstånd, Widukind flydde ännu en gång till Nordmännen, och på Karls befallning utlemnades de, som ifrigast deltagit i upprorsförsöket. Samtliga dessa utlemnade, 4,500 till antalet, lät Karl sedan på en och samma dag halshugga i Verden.

Tre år efter blodbadet i Verden samtyckte Widukind och Abbio, en annan mäktig sachsisk höfding, att mot löfte om amnesti infinna sig hos Karl i Attigny * och der mottaga dopet (785). De Sachsare, som hittills förblifvit förfädrens gudar trogne, följde efter hand Widukinds föredöme, ehuru det ännu dröjde ett par årtionden, innan dessa stolta krigare hunno förvandlas till lydiga frankiska undersåtar.

De ständiga fejderna med Sachsarne afhöllo ej Karl från att kasta sig in i många andra vidt utseende krigsföretag. Det första i ordningen af dessa var tåget till Italien år 773. Uti detta land hade efter Aistulfs död hertig *Desiderius* af Tuscien blifvit vald till Longobardernas konung (756). Till en början rådde ett vänskapligt förhållande emellan den longobardiske konungen och Karl, som till och med gifte sig med Desiderii dotter Desiderata. Men den unge frankiske konungen, som var ombytlig i kärlek, försköt snart den longobardiska konungadottern. Till hämnd för denna skymf tog Desiderius

* Mellan Reims och Sedan, vid floden Aisne.

Karls nyss aflidne broder Karlomans två minderåriga söner i sitt skydd samt anmodade påfven *Hadrianus* I att kröna dem till konungar öfver Frankerna. Men långt ifrån att lyssna till detta förslag skyndade Hadrianus att underrätta Karl derom, tillika anropande den frankiske konungen om hjelp mot Longobardernas nu ånyo börjande härjningar på det romerska området. Sedan Karl på en riksförsamling i Genève först inhemtat sina frankiske stormäns råd, började ofördröjligen fälttåget. Medan Karls farbroder Bernhard med en afdelning af den frankiska hären gick öfver Jupitersberget, som från denna tidpunkt fick namnet »stora S:t Bernhard», förde konungen sjelf hufvudhären öfver Mont Cenis. Desiderius sökte sin tillflykt bakom det starkt befästade Pavias murar. Karl lyckades dock, om än med stor svårighet, förmå sina Franker att öfver vintern dröja i Italien, och efter tio månaders belägring tvangs Pavia att kapitulera (774). Desiderius bortfördes som fånge, och från denna tid upphörde det longobardiska riket att styras af inhemska konungar. Det införlifvades likväl ej med det frankiska riket, utan fick behålla sina egna lagar, och till tecken häraf kallade Karl sig »*Frankernas och Longobardernas konung*».

Den mäktigaste af de longobardiske hertigarne, *Arechis* af Benevent, konung Desiderii måg, bibehöll ännu sin sjelfständighet och fortfor, äfven sedan han år 787 tvungits att erkänna Karl som öfverherre, att innehafva en nästan oberoende ställning *.

Några år efter det longobardiska rikets fall företog Karl sitt ryktbara härnadståg mot *Saracenerna* i Spanien. Tillkallad af den missnöjde höfdingen i Saragossa, gick han öfver Pyreneerna, intog Pampelona och framträngde på andra sidan Ebro (778). Men hemfärden öfver Pyreneerna aflopp mindre lyckligt. De krigiska Vasconerna (Baskerna), hvilka lagt sig i bakhåll, öfverföllo uti dalen *Roncevaux* den frankiska härens eftertrupp, som nedhöggs till sista man. Bland de fallne höfdingarne uppräknas äfven den mångbesjungne *Roland* med tillägg, att han var befälhafvare i det bretoniska gränsområdet. Detta

* Denne Arechis, hvars hertigdöme omfattade större delen af södra Italien, var en rik och praktälskande furste samt stod i nära vänskapsförbindelse med kejsaren i Constantinopel, hvilken förlänade honom hertigdömet Neapel och titeln »patricius». De kejserliga sändebud, som till Arechis framburo den till patriciervärdigheten hörande, ytterst dyrbara, guldstickade och med ädelstenar smyckade purpurmanteln, öfverlemnade också å sin herskares vägnar en kam och en sax till tecken, att det hos germaniska furstar brukliga yfviga skägget och långt nedhängande håret ej anstode en grekisk patricius. Uti en från elfte århundradet härstammande afskrift af den longobardiska lagboken förekommer en märkvärdig miniatyrbild, föreställande hertig Arechis, klädd i grekisk purpurmantel (bild 47), och det antages som sannolikt, att denna miniatyrbild är en kopia af ett äldre, med den kejserliga beskickningen samtidigt original.

samt att hans namn förekommer som vittne under en urkund af år 777 äro de enda upplysningar, som samtida källor lemna om den i saga och sång mest prisade af alla Karl den stores hjeltar.

Mer afgörande framgång än mot Araberna i Spanien hade Karl mot grannarne i öster, *Avarerna* och *Slaverna*. Hertig *Tassilo* i Bayern, konung Desiderii måg, som redan flere gånger sökt frigöra sig från det frankiska öfverväldet, hade af Avarerna fått löfte om hjelp. Men då Karls härar inryckte i Bayern, öfvergafs Tassilo af sina egna undersåtar. Dömd till döden af en frankisk riksförsamling, fick han genom Karls nåd behålla lifvet, men sattes i kloster (788). Så störtades Agilolfingernas urgamla ätt (se sid. 65), och Bayern blef en frankisk provins. Men Avarerna gjorde så, som de hade lofvat Tassilo. Deras infall i Bayern och Friaul tillbakaslogos likväl, och Karl började nu tänka på att en gång för alla befria sitt rike från dessa grymma och roflystna grannars anfall. Uti åtta under loppet af åren 791—799 företagna mödosamma fälttåg tillintetgjordes Avarernas makt så fullständigt, att deras namn snart härefter försvinner ur historien. »Huru många drabbningar, som utkämpades under detta krig», säger Einhard, »huru mycket blod som utgöts, derom må det folktomma Pannonien vittna och den plats, hvarest fordomtima avarkhanens konungaborg stod och som nu är så ödelagd, att ej ett enda spår af mensklig bostad der kan upptäckas. Avarernas hela adel omkom i detta krig, all deras ära gick förlorad. Alla deras penningar och de sedan lång tid tillbaka hopade skatterna föllo i Frankernas händer, och genom intet krig i mannaminne vunno dessa så stora rikedomar. Ty medan man dittills nästan kunnat kalla dem fattige, funno

47. Patricierdrägt på Karl den stores tid. (Hertig Arechis af Benevent.)
Jmfr noten å föregående sida.

de nu i konungaborgen en sådan mängd guld och silfver och gjorde i slagtningarna så dyrbart byte, att man väl får anse det rättvist och billigt, att Frankerna nu från Avarerna togo det, som desse fordom på orättfärdigt sätt röfvat från andra folk.» Mängden af ädla metaller, som på detta sätt strömmade in i det frankiska riket, var så stor, att silfrets värde sjönk med nära en tredjedel. Det var i synnerhet de under loppet af två århundraden från Byzantinarne röfvade skatterna, som på detta sätt ännu en gång bytte om egare.

Af slaviska folk hemsöktes *Wilzerna* (i Brandenburg och Vorpommern), *Sorberna* (i trakterna mellan Elbe och Saale) samt *Czecherna* (i Böhmen) vid olika tillfällen med framgång af de frankiska vapnen, medan åter de i Mecklenburg bosatte *Obotriterna* alltid visade sig som Karls trogne bundsförvandter. Mot slutet af Karls regering skola till och med alla mellan Elbe och Weichsel boende slaviska stammar hafva erlagt skatt till Frankerna.

Förutom alla dessa nu omtalade krig företogos äfven härnadståg mot det ständigt oroliga *Aquitanien* och mot *Bretonerna* i Bretagne, mot *Grekerna* i Dalmatien och mot *Saracenerna* på Korsika och Sardinien samt slutligen mot *Danskarne*, med hvilka år 811 ett fredsfördrag slöts, som bestämde floden Ejder till gräns mellan Danmark och det frankiska riket. Inalles uppräknas mer än 50 under Karls regering utförda fälttåg.

Det frankiska riket, redan förut det mäktigaste i vesterlandet, utvidgades genom alla dessa krig till ett af de största välden, som Europa någonsin skådat. Det sträckte sig vid Karl den stores död från Ebro, Medelhafvet, hertigdömet Benevent och Adriatiska hafvet i söder till Nordsjön och Ejder i norr, från Atlantiska hafvet i vester till Elbe, Saale och Raab i öster, sålunda innefattande hela det nuvarande Frankrike, Belgien, Holland och Schweiz samt af det nuvarande Tyska riket allt det, som på den tiden beboddes af tyska stammar, vidare en stor del af den österrikisk-ungerska monarkien (nemligen Nedre och Öfre Österrike, Salzburg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Illyrien, Tyrolen och ett stycke af vestra Ungern), samt slutligen norra och mellersta Italien, nordöstra hörnet af Spanien, Korsika, Sardinien och Baleariska öarna. Dessutom voro de mellan Raab och Theiss boende Avarerna samt de slaviska stammarne mellan Elbe och Weichsel skattskyldiga lydfolk.

Det vidsträckta riket hade egentligen ej någon gemensam hufvudstad. Helst valde Karl något ställe i närheten af Rhenfloden till vistelseort, när han hvilade ut från de ständiga härnadstågen och färderna genom landet. Vid Ingelheim, ej långt från Mainz, lät han för

sådant ändamål uppföra ett praktfullt slott och ett annat vid Neumagen (det nuvarande Nijmegen) vid floden Waal. Oftast höll han dock hof i *Aachen*, »emedan», säger Einhard, »ångorna från dess varma källor särdeles behagade honom» och väl äfven derför, att denna från romartiden härstammande stad var en af de förnämsta i den karolingiska ättens stamland och hufvudstyrka, Austrasien. Deremot hade Paris på denna tid så liten betydelse, att Karl blott en enda gång skall hafva besökt Frankrikes nuvarande hufvudstad.

Utom Austrasien fans det i sjelfva verket endast en stad, för hvilken Karl visade någon förkärlek. Fastän *Rom* länge sedan upphört att vara verldens hufvudstad, stod det likväl ännu i storhet, prakt och skönhet oupphunnet bland vesterlandets städer. Byggnader sådana som Colosseum och minnesmärken sådana som Trajani pelare framlockade utrop af naiv beundran hos främlingarne från länderna norr om Alperna. »Det är en skam att föredraga de nedrökta taken i Tours framför Roms gyllene palats», skref Karl till sin lärare och vän Alkuin, som för ålderdomsskröplighets skull nekat att följa sin herskare, då denne hösten år 800 företog sin minnesvärda resa till Rom. Tre gånger förut hade Karl besökt den eviga staden, dit han nu kallades af vigtiga politiska skäl.

Hadrianus I (772—795) hade varit en af Roms utmärktaste påfvar. Hans lärdom, statsmannavishet och välgörenhet beundrades af alla samtida, och han hade till den grad vunnit Karls hjerta, att den frankiske konungen »älskade den gamle påfven som sin fader och fälde tårar vid hans död». Äfven af romerska folket vördades Hadriani minne högt, men till hans efterträdare på den apostoliska stolen hade ej någon af hans länge på allt sätt gynnade och framdragne brorsöner blifvit utsedd, utan en prest vid den Lateranska kyrkan. Mot den nyvalde påfven, *Leo III*, hade derför en sammansvärjning bildat sig, i spetsen för hvilken Hadriani brorsöner stodo. Vid en högtidlig procession hade de sammansvurne kastat sig öfver Leo, ryckt honom från hästen, sönderslitit hans kläder och efter många misshandlingar spärrat honom halfdöd i ett kloster, hvarur han likväl lyckats fly till hertig Winigis af Spoleto (799). När konung Karl hade fått underrättelse härom, hade han gifvit befallning att med de största ärebetygelser föra den helige Petri ställföreträdare till det frankiska hofvet. I Paderborn i Westphalen hade mötet mellan Leo och hans mäktige vän egt rum, och påfven hade återvändt till Rom under skydd af frankiska vapen. På hösten år 800 bröt nu Karl från Mainz upp till Italien för att personligen döma mellan Leo och de sammansvurne samt återställa ordningen i den gamla kejsarstaden. Sju dagar efter sitt hög-

tidliga intåg i Rom sammankallade Karl en offentlig församling, inför hvilken han tillkännagaf, hvarför han kommit. Med vanlig kraft grep han genast ärendena an, i det han började med det vigtigaste och svåraste, nemligen sammansvärjningen mot Leo och de beskyllningar, som

48. Karl den store och påfven Leo III knäböja vid aposteln Petri fötter.
Mosaik från år 797 i Leo III:s matsal.

de sammansvurne för att ursäkta sitt brott framkastade mot påfven. Inför den församlade menigheten uppträdde nu Leo på S:t Peterskyrkans predikstol och aflade med handen på evangelium och under anropande af den heliga treenigheten en högtidlig ed, att han vore

oskyldig. Sammansvärjningens ledare dömdes sedermera enligt den romerska lagen om majestätsbrott till döden, men på Leos förbön mildrades deras straff till landsflykt.

Emellertid hade påfven och hans rådgifvare skridit till utförande af ett beslut, som de kanske redan länge påtänkt. Under det sista århundradet hade de band, som förenade Roms biskop med kejsaren i Constantinopel, blifvit allt skörare. Å ena sidan hade påfvarne i

49. Karl den store.
Efter ett samtida sigill.

striden mellan de bildstormande kejsarne och deras bilddyrkande undersåtar stolt trotsat den kejserliga viljan, och å andra sidan hade de byzantinska vapnen ej förmått afvärja de hatade Longobardernas angrepp mot den eviga staden. Ännu var dock den östromerske kejsaren, om ock blott till namnet, påfvens suverän. Men då år 797 med kejsarinnan Irene för första gången under åtta sekler en qvinna uppsteg på Augusti och Trajani tron, hvilken hon inkräktat genom

att hafva låtit försåtligt blända och afsätta sin egen son, den rättmätige kejsaren (sid. 130), då kunde påfven Leo III ej utan skäl anse det vara sin pligt att bryta en förbindelse, som längesedan upphört att lända till nytta och som nu hotade att blifva en skam. Irenes anspråk erkändes ej af påfven och Romarne, enligt hvilkas uppfattning den kejserliga tronen nu stod ledig; den bländade Constantinus VI Porphyrogenitus hade varit den siste laglige kejsaren, och det vore nu det romerska folkets pligt att i hans ställe kora en annan. Och om hvem, som borde utses till Constantini efterträdare, kunde knappast någon tvekan uppstå. Roms »patricius», hvilken tillika var vesterlandets mäktigaste herskare, var ju härtill sjelfskrifven.

Då Karl juldagen år 800 begifvit sig till S:t Peterskyrkan för att höra messan och vid altaret knäböjde till bön, satte påfven Leo en gyllene krona på hans hufvud, medan hela menigheten med jubelrop helsade »den af Gud krönte Karl Augustus, Romarnes store och fredsälle kejsare». Från denna dag kallades Karl icke mer Roms »patricius», utan kejsare och Augustus. Men det byzantinska hofvet och folket erkände icke rättmätigheten af Karls val, utan då Irene två år senare störtades, utropades Nicephorus till kejsare (sid. 130). Sålunda funnos nu mer två kejsare, den ene i Constantinopel, den andre i vesterlandet, begge med anspråk att vara Augusti och Trajani rättmätige efterträdare.

Till sina närmaste vänner lär Karl hafva yttrat, att, om han på förhand kunnat ana påfvens afsigt, skulle han icke den dagen hafva besökt S:t Peterskyrkan. Han antydde väl härmed blott, att han hellre sjelf velat sätta kejsarkronan på sitt hufvud än genom en öfverraskning mottaga den af påfvens hand. Att han deremot ej ringaktade sin nya värdighet, visade han nogsamt. Alla hans undersåtar måste å nyo svärja honom trohet, hvarvid det strängt inskärptes, att denna nya ed hade en djupare och heligare betydelse än den, hvilken de fordom svurit honom såsom Frankernas konung. Karl betraktade sig från denna tid ännu mer än förut som den katolska trons försvarare. »Det är min pligt», skref han till påfven Leo, »att i förtröstan på den gudomliga nådens bistånd öfver allt med vapen försvara Kristi heliga kyrka mot hedningarnes angrepp och de otrognes härjningar». Medan sålunda den nyförvärfvade kejsarvärdigheten, enligt Karls och hans samtidas uppfattning, ålade heliga pligter, medförde den äfven ökad myndighet och framför allt stegrade anspråk. Det karolingiska rikets talrika romaniska befolkning, som hittills i Frankernas konung ofta ej sett annat än en barbarisk eröfrare eller i bästa fall en barbarisk befriare, kunde nu blicka upp till den af påfven med det romerska fol-

kets jublande samtycke krönte kejsaren såsom till en rättmätig arfving af Augusti och Constantini välde. Hvad åter de med kejsarvärdigheten förenade, obestämda och högst uttänjbara anspråken på en mot den germaniska fribetskänslan stridande envåldsmakt angår, så voro de utan fara för en så praktisk herskare som Karl den store, men i följande århundraden ledde de till mycket ondt.

Hvad hvarken Alarik eller Theoderik eller någon annan af de djerfve germaniske eröfrarne hade vågat eftersträfva, det hade således Karl den store vunnit, och den romerska kejsarkronan satt nu för första gången på en germanisk konungs hufvud. Och under de fyra månader, som Karl ännu dröjde i Rom, med outtröttlig ifver sysselsatt att ordna »stadens, påfvens och hela Italiens offentliga, kyrkliga och enskilda angelägenheter», lärde Romarne nogsamt inse, att de för första gången sedan den store Theodosii död fått en kejsare ej blott till namnet, utan äfven till gagnet. Men från berättelsen om Karls eröfringar och yttre politik öfvergå vi nu till skildringen af hans personlighet och inre styrelse.

Kejsar Karl var en reslig, bredaxlad och kraftigt byggd man. Han hade en värdig och manlig hållning och gjorde ännu på gamla dagar ett imponerande intryck, fastän han led af fetma och nacken var alltför kort och tjock. Ögonen voro ovanligt stora och lifliga, håret yfvigt och blondt, ansigtsuttrycket vänligt och gladt. Rösten, som var klar och klingande, tycktes ej riktigt passa till den väldiga kämpagestalten. Hans helsa var god, utom att han de sista fyra åren före sin död ofta hade feberanfall och till sist också haltade på ena foten. Alltid följde han mer sin egen smak än läkarnes råd, hvilka han knappast kunde tåla, emedan de föreskrefvo honom att afstå från steken, som var hans älsklingsrätt. Liksom de flesta af sina landsmän var han en ypperlig ryttare och passionerad jägare. Simning roade honom mycket, och han hade deri uppnått en öfverlägsen skicklighet, hvaröfver han var högeligen stolt. Rätt ofta kunde man se kejsaren med sina söner och vänner samt ett talrikt följe, stundom uppgående till flere hundra personer, tumla om i böljorna under täflingslekar och skämt.

I mat och dryck var han måttlig. I hvardagslag serverades blott fyra rätter vid den kejserliga taffeln förutom steken, som alltid skulle frambäras på stekspettet. Under måltiden ville han höra musik eller någon föreläsa ur de store romerske häfdatecknarne eller ur någon gammal frankisk krönika eller ur kyrkofadern Augustini skrifter.

Samme man, som låtit på en dag halshugga 4,500 fångna Sachsare utan att någonsin sedermera visa spår af samvetsagg öfver denna

grymhet, var i sitt enskilda umgänge hjertlig och älskvärd, orubbligt trofast mot sina vänner och till svaghet öm mot sina barn. Sin moder, den i medeltidens sagor prisade drottning *Bertha*, som uppnådde en mycket hög ålder, visade han alltid den största vördnad. Han hade fyra gånger varit gift. Hans första gemål, konung Desiderii dotter, hade, såsom vi förut berättat, blifvit förskjuten. Med sin andra gemål *Hildegard*, af förnäm alemannisk slägt, hade han tre söner, Karl, Pippin och Ludvig samt tre döttrar. Efter Hildegards död gifte han sig med den hersklystna och af folket illa tålda *Fastrada* från Austrasien och hade med henne tvenne döttrar. Hans fjerde äktenskap med Alemanniskan *Liudgard* var barnlöst *. Karls många barn, såväl de nyss nämnda som åtskilliga utom äktenskapet födda söner och döttrar, fingo sin bokliga uppfostran i hofskolan under Alkuins ledning, hvarjemte gossarne redan från tidigaste ungdomen öfvades i alla manliga idrotter, medan flickorna höllos till arbete vid spinnrocken och sländan. »Alldenstund Karls döttrar voro utomordentligt sköna och af honom ömt älskades, så väckte det stor förvåning», säger Einhard, »att han ej ville gifva någon af dem till maka åt någon bland sina höfdingar eller åt någon främling; men han sade sig ej kunna lefva utan deras sällskap och behöll dem alla hemma hos sig ända till sin död. Af den orsaken måste han, eljest så lycklig, pröfva på ödets försåt; dock tog han saken så, som om aldrig den ringaste misstanke för något felsteg träffat dem eller något rykte varit gängse derom.» Öfver hufvud åtnjöt det kejserliga hofvet ej något särdeles godt rykte, och samtidens omdöme om Karl den stores seder uttalades några år efter hans död på ett karakteristiskt sätt af en munk, som sade sig hafva haft en vision, deri han sett den aflidne kejsaren i skärselden marteras för sina utsväfningars skull.

Medan sålunda Karls enskilda lif i detta stycke ej undgick samtidens tadel, vann han i andra hänseenden så mycket mer odelad beundran. I högsta måtto flärdfri och enkel, blef han sitt hemlands seder trogen och lät ej af sin nya kejsarevärdighet förleda sig att härma det byzantinska hofvets ceremonier och ståt. Vid stora högtider uppträdde han visserligen med glans. Han bar då med guld genomvirkade kläder, skor besatta med ädelstenar och på hufvudet ett af guld och juveler förfärdigadt diadem. Men i hvardagslag gick han klädd som en man af folket. Den praktfulla, af guld, purpur och dia-

* Denna hans sista gemål dog några månader före hans kröning till kejsare. Byzantinske författare veta att berätta, att förslag sedermera varit å bane om giftermål mellan Karl och kejsarinnan Irene, men frankiska krönikor och urkunder nämna ej något härom.

manter skimrande, romerska patricierdrägten skall han blott två gånger i sitt lif hafva burit. Den till kejsarvärdigheten hörande kostymen har han aldrig begagnat. Deremot voro medlemmarne af hans familj och framför allt hans döttrar vida mer praktälskande. »När drottning Bertha spann» var visserligen ett under medeltidens senare århundraden brukligt talesätt, då man ville framhålla den gamla karolingiska tidens flärdlöshet i motsats mot senare århundradens lyx. Men spinnrocken och sländan utesluta ej alltid fåfängan. De kejserliga prinsessornas toilette kostade i sjelfva verket ofantliga summor och beskrifves af åsyna vittnen såsom ytterst lysande. »Hennes hår», heter det t. ex. om Karls mest älskade dotter, Bertha, »försvinner under ett guldnät, dyrbart pelsverk af hermelin skyddar hennes axlar, och hennes guldbroderade klädning är öfversållad af topaser.» Och sålunda återkomma oupphörligt siden och hermelin, guld och purpur, diamanter och perlor, när hofpoeterna och krönikeskrifvarne tala om den store kejsarens döttrar.

Karls flärdfria och folkliga uppfattning af sin ställning visade sig äfven i hans lifliga intresse för landthushållningen på de talrika kungsgårdarne, för hvilkas förkofran han outtröttligt verkade så väl genom personligt ingripande som äfven genom de mest i detalj gående förordningar. Icke blott för åkrarnes och ängarnes, för vinbergens och skogarnes, för frukt-, köks- och blomsterträdgårdarnes vård gaf vesterlandets herskare noggranna föreskrifter, utan äfven för hästarnes, kornas och fårens, för dufvornas, hönsens, gässens, ankornas, påfoglarnes och fasanernas skötsel likasom för jagten, fiskdammarne och bikuporna. Vid beredande af smör, vin, cider, ättika och öl inskärpes den största renlighet. På hvarje kungsgård borde ett tillräckligt antal handtverkare finnas, såsom smeder, vagnmakare, snickare, svarfvare, guldsmeder, skräddare, skomakare m. fl. Allt gårdens folk borde behandlas väl. Årligen skulle en noggrann redovisning ske för hvarje kungsgårds afkastning, hvarvid till och med äggens antal borde uppgifvas.

På samma gång Karl den store sålunda var en sträng rikshushållare, ådagalade han en ädel välgörenhet och frikostighet mot alla nödstälda, »och det ej blott i sitt eget rike», säger Einhard, »utan han plägade ock skicka pengar långt bort öfver hafvet, till Syrien, Egypten och Afrika, till Jerusalem, Alexandria och Karthago, när han hörde, att kristna derstädes lefde i torftighet, och på det sättet bistod han dem i deras nöd. Af den orsaken var det egentligen, som han vinnlade sig om de på andra sidan hafvet boende konungarnes vänskap, för att kunna bereda de under deras välde lefvande kristna lättnad och hjelp.» Mellan Bagdåds stolte kalif, Harûn Arraschîd, och

vesterlandets väldige herskare uppstod sålunda ett vänskapligt förhållande, underhållet genom gåfvor och gengåfvor, hvaribland en elefant tyckes hafva väckt Frankernas synnerliga förtjusning.

Storartad välgörenhet var en hos medeltidens herskare lyckligtvis ej sällsynt dygd. Mer sällspord var på den tiden en annan af Karls egenskaper, hans beundransvärda arbetsamhet, hvaruti han var en Karl XI:s eller en zar Peters like. Hans tid räckte till för allt. Ständiga krig, underhandlingar, de talrika kronogodsens skötande, rättskipningen, ordnandet af det vidsträckta rikets förvaltning, allt detta och mycket annat hindrade honom ej att ännu på gamla dagar med outtröttlig flit arbeta på sina kunskapers ökande. Grammatik, rhetorik, dialektik, aritmetik och framför allt astronomi studerade han med ifver och framgång, men deremot bragte han det ej särdeles långt i skrifkonsten, emedan han börjat för sent. På lärandet af främmande språk använde han mycken tid: latin talade han som sitt modersmål; grekiska förstod han bättre, än han talade det. Men framför allt hyste han ett på den tiden sällsynt intresse för allt fosterländskt. På hans befallning ordnades och upptecknades flere tyska folkstammars hittills oskrifna rättssedvänjor, såsom Sachsarnes, Thüringarnes och Frisernas. Likaledes lät han samla och uppskrifva de urgamla tyska hjeltesångerna. Äfven påbörjade han en tysk grammatik samt uppfann tyska namn för månader och vindar. Ty ehuru Karl den stores historia lika mycket tillhör Frankrike som Tyskland, var han dock till språk helt och hållet tysk. Frankernas språk var nemligen en tysk dialekt, hvaremot den nuvarande franskan härstammar från det romaniska tungomål, som i det egentliga Gallien på den tiden nästan alldeles utträngt keltiskan.

Hvad Karls tidehvarf för öfrigt uträttat för literatur och konst, kommer att längre fram i denna historia af en annan författare* skildras. Här vilja vi blott nämna, att Karl var den förste germaniske herskare, som visade intresse och nit för folkskoleväsendet, sålunda för mer än tusen år sedan arbetande för en sak, som i våra dagar blifvit en lifsfråga för hvarje samhälle. Huru Karl tänkte sig denna sak ordnad, visar dels hans föreskrift, att »enhvar skulle skicka sina söner i skolan», dels framgår det af en skrifvelse, hvari en af hans förtrognaste vänner och rådgifvare, biskop Theodulf i Orléans, hos de andlige i detta stift inskärper, att presterna böra hålla skolor i hvarje by och på landsbygden samt ej för sitt besvär med undervisningen

* Professor C. R. Nyblom har benäget åtagit sig att för Illustrerad Verldshistoria författa en öfversigt af literaturens och konstens historia under Medeltiden och Renaissancen.

fordra någon betalning, »utom hvad föräldrarne frivilligt och af tacksamhet vilja gifva dem». Karls och hans rådgifvares välmenta ansträngningar för folkundervisningens främjande stötte emellertid på oöfvervinneliga hinder både från lärjungars och lärares sida. Ty att införa skoltvång stred lika mycket mot den hos Germanerna djupt rotade sjelfständighetskänslan, som det i längden måste blifva omöjligt att förmå presterna att utan ersättning åtaga sig en lärares mödosamma kall.

Med större framgång kröntes Karls bemödanden för den högre undervisningen. Lärda skolor grundades, bibeln, kyrkofäderna och en och annan gammal romersk författare spredos i talrika afskrifter, här och der i kloster och vid skolor uppstodo bibliotek, små efter våra föreställningar, men af oskattbart värde för den tiden. Själen i alla dessa företag var *Alkuin*, en af medeltidens ädlaste karakterer, hvars vänskap gör Karl mer heder än många eröfringar. Alkuin hade lemnat sitt fädernesland England och sin plats som föreståndare för den vidtberömda skolan i York för att öfvertaga ledningen af den frankiska hofskolan, der han bland sina lärjungar ej blott räknade Karls söner och döttrar, utan äfven den store herskaren sjelf. Mellan läraren och hans lärjungar uppstod snart den förtroligaste vänskap. Man bildade en akademi, der man roade sig med vittra lekar och snilleöfningar, och hvars medlemmar för att utplåna all rangskilnad kallade sig med namn, hemtade från bibeln eller den klassiska literaturen eller kyrkofäderna. Karl den store sjelf lät kalla sig David, Alkuin Flaccus (Horatius) o. s. v. På gamla dagar drog Alkuin sig tillbaka från det frankiska hofvet och dog som abbot för den helige Martins kloster i Tours. Hans verksamhet som den frankiska hofskolans ledare, stiftandet af de berömda skolorna i Tours och Paris jemte många andra mindre ryktbara, ett outtröttligt nit för bevarandet och spridandet af den klassiska literaturens mästerverk utgöra ej hans förnämsta anspråk på efterverldens tacksamhet. Ty högre än allt detta måste vi skatta hans ifver för mildhet och fördragsamhet på en tid, då man med vapen i hand omvände hedningar och med förföljelser vederlade teologiska motståndare.

Näst Alkuin var *Einhard* Karls förtrognaste vän och rådgifvare. Han hade uppsigten öfver de storartade byggnadsföretag, som kejsaren lät utföra i Aachen och på andra ställen, och motsvarade sålunda, hvad man i våra dagar kallar en minister för offentliga arbeten. Efter Karls död författade Einhard på latin hans lefnadsbeskrifning, det mest lästa och enligt mångas omdöme det yppersta af alla medeltidens på latin skrifna historiska arbeten.

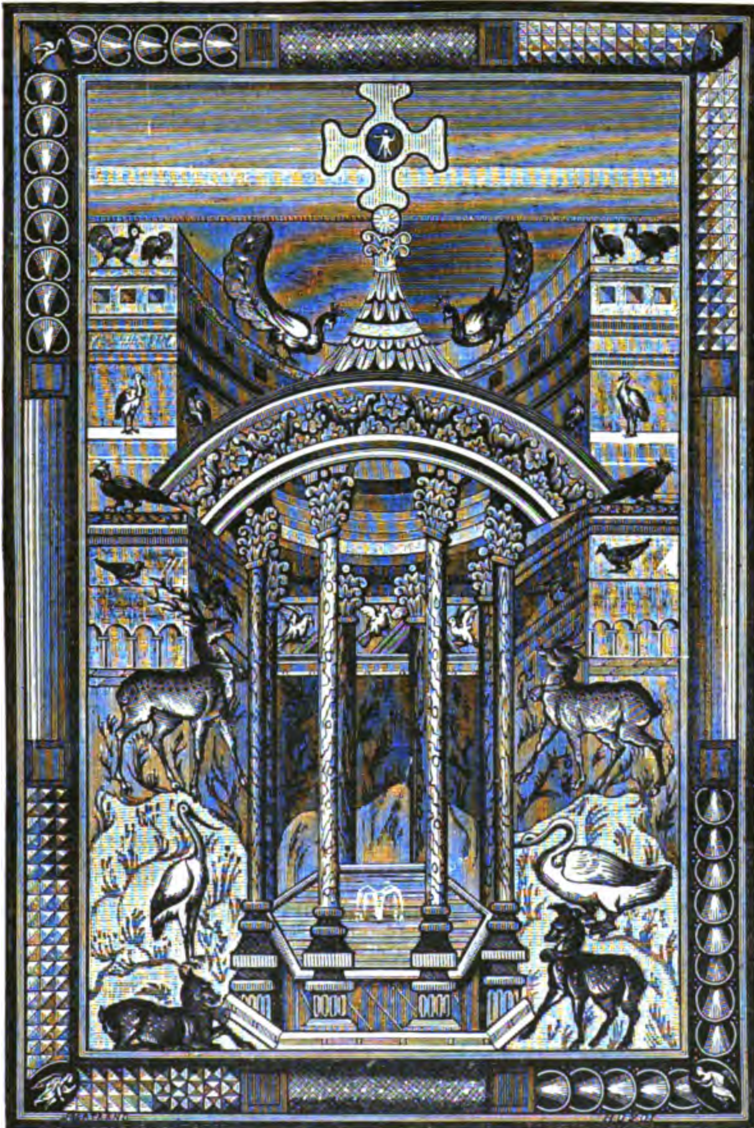
En annan af Karls inflytelserikaste samtida var *Benedict från Aniane,* hvilken reformerade munkväsendet i det frankiska riket och der införde den helige Benedicts af Nursia regel (se sid. 81), dock med en mängd tillsatser, som visa, hvilka framsteg bigotteriet började göra. Så stadgades det t. ex., att munkarne ej finge bada utan priorns särskilda tillåtelse, att de ej finge raka sig mer än en gång hvar fjortonde dag, att mat och dryck noga skulle utportioneras åt hvarje ordensbroder och ingen ega rätt att åt en annan dela med sig af sin andel o. s. v., allt föreskrifter, som ej återfinnas uti Benedicts af Nursia ordensregel. Samtidigt med denna reform af klosterväsendet genomfördes en annan, redan ett par årtionden tidigare påbörjad förändring i afseende på de vid biskopskyrkorna tjenstgörande klerkernas lefnadssätt. Biskop *Chrodegang* i Metz hade nemligen omkring år 760 bredvid domkyrkan låtit för sina klerker uppföra ett eget boningshus i form af en klosterbyggnad samt till rättesnöre för deras sammanlefnad utarbetat en hufvudsakligen ur den helige Benedicts klosterregel hemtad, i 34 kapitel indelad ordningsstadga. Alla skulle de ej blott bo i samma hus, utan äfven sofva i samma sal. Hvarje morgon efter andaktsstundens slut skulle alla begifva sig till det gemensamma församlingsrummet, då antingen ett kapitel ur bibeln eller en predikan eller ett stycke ur någon kyrkofader förelästes, hvarefter ett kapitel ur ordningsstadgan skulle uppläsas. Häraf fick detta gemensamma församlingsrum namnet kapitelrum, och sjelfva församlingen af de vid den biskopliga kyrkan tjenstgörande klerkerna kallades *kapitel* eller *domkapitel.* Medlemmarne åter hette *canonici* (kaniker) deraf, att

50. Benedictinermunk.

Efter »*Histoire du Costume en France par J. Quicherat.*»

de skulle lefva efter en bestämd regel (kanon) *. Snart följde den ene biskopen efter den andre det af Chrodegang gifna föredömet, och Karl

51. Den undergörande källan (kyrkan).

Miniatyrbild ur en evangeliebok från åttonde århundradet, fordom tillhörig Karl den store, nu förvarad i nationalbiblioteket i Paris.

* Enligt andra deraf att de inskrefvos i den *kanon* kallade förteckningen på klerkerna vid den biskopliga kyrkan.

den store, som häri såg ett medel att höja presterskapets sedlighet, främjade saken på allt sätt.

Öfver hufvud låg kyrkans väl Karl synnerligen om hjertat. Utan tvifvel delade äfven han den tanke, som många af hans samtida både i skrift och bild (bild 51) uttryckte, att kyrkan vore den undergörande källa, kring hvilken allt lefvande borde samlas för att derur släcka sin törst efter sanning och rättfärdighet. Men derjemte leddes Karl den store äfven i denna sak af statsmannaskäl. Folkens vördnad för kyrkan och hennes styresmän använde han som ett medel till ordningens upprätthållande i det vidsträckta riket, och de andlige, hvilka nästan ensamme på den tiden egde bokliga kunskaper och literär bildning, voro honom nyttiga både såsom rådgifvare och såsom verkställare af hans vilja. De utvecklade också en storartad verksamhet. Sålunda höllos under Karls regeringstid 33 kyrkomöten, på hvilka den frankiska kyrkans angelägenheter ordnades. På ett af dessa möten, i Frankfurt 794, uttalades i afseende på bildernas dyrkan, denna det åttonde århundradets brinnande stridsfråga, en särdeles fördomsfri och hofsam åsigt, enligt hvilken å ena sidan bildernas tillbedjan förbjöds, medan det å den andra sidan tillläts att smycka kyrkorna med målningar och stoder. Påfvarne försvarade dock bildernas dyrkan mot Karl den store och de frankiska biskoparne, liksom de förut gjort mot de grekiska kejsarne. Visserligen förnyade ett under Karl den stores efterträdare hållet kyrkomöte i Paris (825) Frankfurtsynodens beslut, dock förgäfves. Ty småningom och fredligt segrade bildernas dyrkan inom den frankiska kyrkan, liksom den gjorde det våldsamt och efter mycken blodsutgjutelse inom den grekiska.

Efter att hafva skildrat Karl den store såsom menniska och regent, återstår nu att berätta hans sista lefnadsöden och död. Men dessförinnan böra vi nämna några ord om de vigtiga förändringar, som det frankiska rikets statsförfattning undergått sedan Merovingernas tid.

23. Det frankiska rikets statsförfattning på Karl den stores tid.

Hvarje höst sammankallades de förnämsta af Karl den stores rådgifvare till rådsmöte, och hvarje vår samlades det frankiska rikets andliga och verldsliga stormän till allmän *riksförsamling*. Dessa årliga riksförsamlingar egde dels att öfverlägga och yttra sin mening om alla sådana ärenden, hvarom Karl rådfrågade dem, dels egde de rätt att

sjelfva till honom göra framställningar. Stundom tjenstgjorde riksförsamlingen äfven såsom riksrätt, t. ex. då hertig Tassilo af Bayern dömdes till döden (788). Vid ärendenas behandling af riksförsamlingen tillgick vanligen så, att ett utskott tillsattes, som egde att emottaga Karls förslag. Utskottet öfverlade än på två kamrar, nemligen de andliga stormännen för sig och de verldsliga för sig, än samfäldt. Ibland hände det, att Karl sjelf var närvarande vid öfverläggningarna. De af utskottet fattade besluten underställdes sedan vanligen den öfriga riksförsamlingen, hvarefter Karl förkastade eller gillade dem, såsom honom bäst syntes. I senare fallet fingo de laga kraft, och på detta sätt hafva de flesta af Karls förordningar eller *capitularier*, såsom de kallades, tillkommit. Samtidigt med riksförsamlingarna infunno sig ofta alla vapenföra fria män till dessa allmänna mönstringsstämmor, som på Merovingernas tid, då de höllos i Mars månad, kallades Marsfält, men nu mer blifvit framflyttade till Maj och kallades *Majfält*. Men medan riksförsamlingen sammankallades hvarje år, hölls Majfält deremot blott sådana år, då hären uppbådades till fälttåg.

Capitularierna voro af det mest omvexlande innehåll. Än gaf kejsaren sina trogna undersåtar i allmänhet goda råd och faderliga förmaningar, än vände han sig särskildt till de andlige, förbjudande dem att bära vapen, än stadgade han dödsstraff för hvarje Sachsare, som återfölle i sina förfäders hedniska vidskepelse, än mildrade han de gamla lagarnes hårda straffbestämmelser mot trälarne. Tionde till kyrkan påbjöds upprepade gånger, och öfver hufvud voro lagstadgandena rörande kyrkan och hennes tjenare och dermed sammanhang egande ämnen särdeles talrika. Tiggare förbjödos att stryka kring landet, och godsegare ålades att underhålla de fattiga. För priset på lifsförnödenheter stadgades ett visst maximum, som ej fick öfverskridas o. s. v.

För att öfvervaka, att capitularierna, af hvilkas särdeles rika innehåll vi anfört några få exempel, ordentligt efterlefdes, färdades årligen kejserlige sändemän (*missi dominici*) kring landet. Redan de merovingiska konungarne hade vid utomordentliga tillfällen plägat utskicka dylika fullmäktige; men Karl den store under senare delen af sin regeringstid och hans närmaste efterträdare efter honom gjorde det regelbundet samt sökte genom dessa missi dominici bringa sammanhållning och enhet i det vidsträckta rikets styrelse. Hela riket indelades af denna orsak i ett visst antal områden (*missatica*). Till hvarje sådant område sändes vanligen två missi dominici, en andlig och en verldslig. Det var genom dem som de nyutfärdade capitularierna kungjordes i landsorten och som härbannet uppbådades till fälttåg. Fyra gånger om året

skulle de resa omkring i sina områden samt derunder dels biträda grefvarne och biskoparne i ordningens upprätthållande och rättvisans skipande, dels öfvervaka deras embetsutöfning och emottaga folkets klagomål. För sådant ändamål skulle missi dominici sammankalla landtdagar (*placita*), dit biskopar, abboter, grefvar m. fl. voro skyldige att antingen komma personligen eller sända fullmäktige ombud, om de sjelfve hade laga förfall. Grefvarne skulle dessutom medföra sina vicarier och ett visst antal scabini (se sid. 64). Bland de på landtdagen församlade utsågs en edsvuren nämnd, som var skyldig att besvara de frågor, hvilka af missi dominici förelades den i afseende på embetsmännens uppförande och förvaltning. De upplysningar, som af denna nämnd erhöllos, inberättade sedan missi dominici till Karl, som sålunda fick tillförlitlig kännedom om förvaltningens brister och folkets klagomål.

Oftast höjdes sådana klagomål öfver det förtryck och den mannamån, som grefvarne och andra stormän tilläto sig vid krigshärens uppbådande. Skyldigheten att göra krigstjenst ålåg ursprungligen alla vapenföra fria män och var så mycket mer betungande, som de krigstjenstskyldige sjelfva fingo sörja för sin utrustning och sitt underhåll i fält. Visserligen medgaf Karl den store genom flere capitularier lindringar häri, så att slutligen blott den, som egde fyra mansi (hemman) eller derutöfver, skulle vara ovilkorligen skyldig att draga i fält, och att de, som hade mindre, skulle få slå sig till samman på så sätt, att en af dem skulle gå i fält och de andra hjelpa honom med utrustning och underhåll. Men i verkligheten tillgick det ofta annorlunda. Grefvarne uppbådade de fattiga till krigstjenst, och de rika, som hade råd att betala mutor, fingo stanna hemma. Många vapenföra män gömde sig derför i skogarne, och fall omtalas, då dylika rymmare mördat sina närmaste slägtingar för att hindra dem att angifva gömställena. Men den vanliga utvägen var den, att den krigstjenstskyldige frie mannen gaf sig under en grefves, biskops eller annan stormans skydd samt åt denne öfverlemnade sin egendom för att återfå den såsom län.

Att fria män gåfvo sig under någon mäktig herres skydd, hade redan på den merovingiska tiden förekommit samt under det åttonde århundradet blifvit allt vanligare. Ty de fördelar, som en man ernådde genom att ställa sig under en annans skydd, voro ej att förakta. Det ålåg nemligen skyddsherrn att sörja för sina skyddslingars uppehälle samt att skydda dem mot rättskränkningar och föra deras talan i rättssaker.

Skyddsherrn kallades *senior*, skyddslingarne hans *homines* (d. ä. hans män). Desse voro af två slag: landbönder och vasaller.

Landbönder gjorde dagsverken och betalade afrad.

Vasallerna åter voro skyldiga att göra krigstjenst och hoftjenst samt öfver hufvud att förrätta all den tjenst, som seniorn ålade dem, så vidt den anstod en friboren man. Måttet af dessa tjenstskyldigheter var ej bestämdt annat än genom seniorns billighetskänsla och den småningom häfdvunna seden.

Ordet *vasall*, som ursprungligen betecknat den ofrie tjenaren, hade således under tidernas lopp fått en vida mer aktad betydelse. Äfven den frankiske konungens hirdmän, de kungliga antrustionerna (se sid. 62), kallades nu mer vasaller, och namnet antrustio försvann, blott qvarstående i de frankiska lagarne såsom en qvarlefva från det merovingiska tidehvarfvet.

Vid vasallförhållandets ingående aflade vasallen till seniorn en trohetsed, hvarigenom han förpligtade sig till manskap och trohet för hela lifvet. I de flesta fall löstes derför vasallförhållandet först vid seniorns eller vasallens död. Undantag härifrån kunde blott ske genom ömsesidig öfverenskommelse, men ej genom ensidig uppsägning. Dock ansågs vasallen vara fritagen från sin trohetsed, om seniorn ej uppfylde de pligter, hvilka ålågo honom såsom skyddsherre.

Den mest betungande af dessa pligter var skyldigheten att sörja för vasallernas underhåll och utkomst. Detta kunde visserligen ske på flere olika sätt. Men på en tid, då jordegendom utgjorde den förnämsta rikedomen, låg den utvägen nära till hands att med förläningar af jordagods löna vasallernas tjenster. Karl Martel var troligtvis den förste, som på detta sätt aflönade sina vasaller, och hans föredöme följdes snart af enskilde stormän. Alldenstund dessa län (*beneficia*) gåfvos såsom lön för vasalltjenst, var deras innehafvande beroende af denna, och häraf blef en följd, att beneficierna hemföllo så väl vid seniorns (längifvarens) som vasallens (läntagarens) död.

Redan förut fans ett annat slags förläningar, de kyrkliga länen, *precarierna*, som vanligen innehades på lifstid och mot en viss årlig, om än ofta ganska låg, afgift. En dylik afgift var ej fästad vid de kungliga beneficierna, så vida ej dessa härrörde från kyrkogods, öfver hvilka konungen förfogade. Den sistnämnda arten af förläningar var af ett slags dubbelnatur. De gåfvos nemligen af biskoparne på konungens förord eller befallning åt kungliga vasaller och förpligtade läntagaren till årlig afgift till kyrkan, men ej till konungen. Med tiden blef emellertid ordet *beneficium* en allmän benämning, som inbegrep alla slags förläningar.

För öfrigt var det ej blott vasaller, som erhöllo beneficier. Man

finner nemligen stundom beneficier innehafvas af personer, som omöjligen kunna antagas hafva varit längifvarens vasaller. Så t. ex. mottaga drottningar och andra förnäma qvinnor beneficier.

Redan på Karl den stores tid förekomma äfven exempel på underförläning, i det en vasall af det beneficium, han sjelf erhållit, gaf beneficier åt sina vasaller.

Utom trohetseden till seniorn måste på denna tid vasallerna, i hvems tjenst de än stodo, aflägga undersåtlig trohetsed till konungen och voro underkastade den allmänna krigstjenstskyldigheten på samma vilkor, som andra undersåtar. Vasallernas undersåtliga pligter upphäfdes således ännu ej genom vasallförhållandet. Dock voro förberedande steg dertill redan tagna, dels derigenom att vasallen stod under sin seniors befäl, om denne sjelf drog i fält, dels genom immunitetsprivilegierna (se sid. 72) och den i dem innefattade seigneuriela domsrätten.

På samma gång genom beneficialväsendets utbredande de fria jordegarnes antal i det frankiska riket minskades, inskränktes småningom den urgamla sjelfstyrelsen genom grefvarnes och förvaltarnes af kronogodsen allt mer växande makt. Länsadelns herravälde var i antågande.

Fastän Karl den store var en mäktigare och sjelfrådigare herskare än någon af hans företrädare, gick sålunda samhällsutvecklingen under hans regering i en rigtning, som till sist skulle medföra hans ätts undergång. Men så länge den gamle kejsaren ännu lefde, vågade grefvar och biskopar ej annat än lyda. Dessutom iakttog Karl den försigtigheten att åt hvarje grefve gifva blott ett grefskap, utom i gränsområdena (*markerna*), der *markgrefvar* insattes ofta öfver flere grefskap. Stamhertigar funnos ej mer inom det frankiska riket — Tassilo af Bayern hade varit den siste — och de många olika folken styrdes af kejserlige embetsmän samt hörsammade kejserliga capitularier, om de än fingo behålla sina gamla rättssedvänjor.

24. Karl den stores sista lefnadsöden och död.

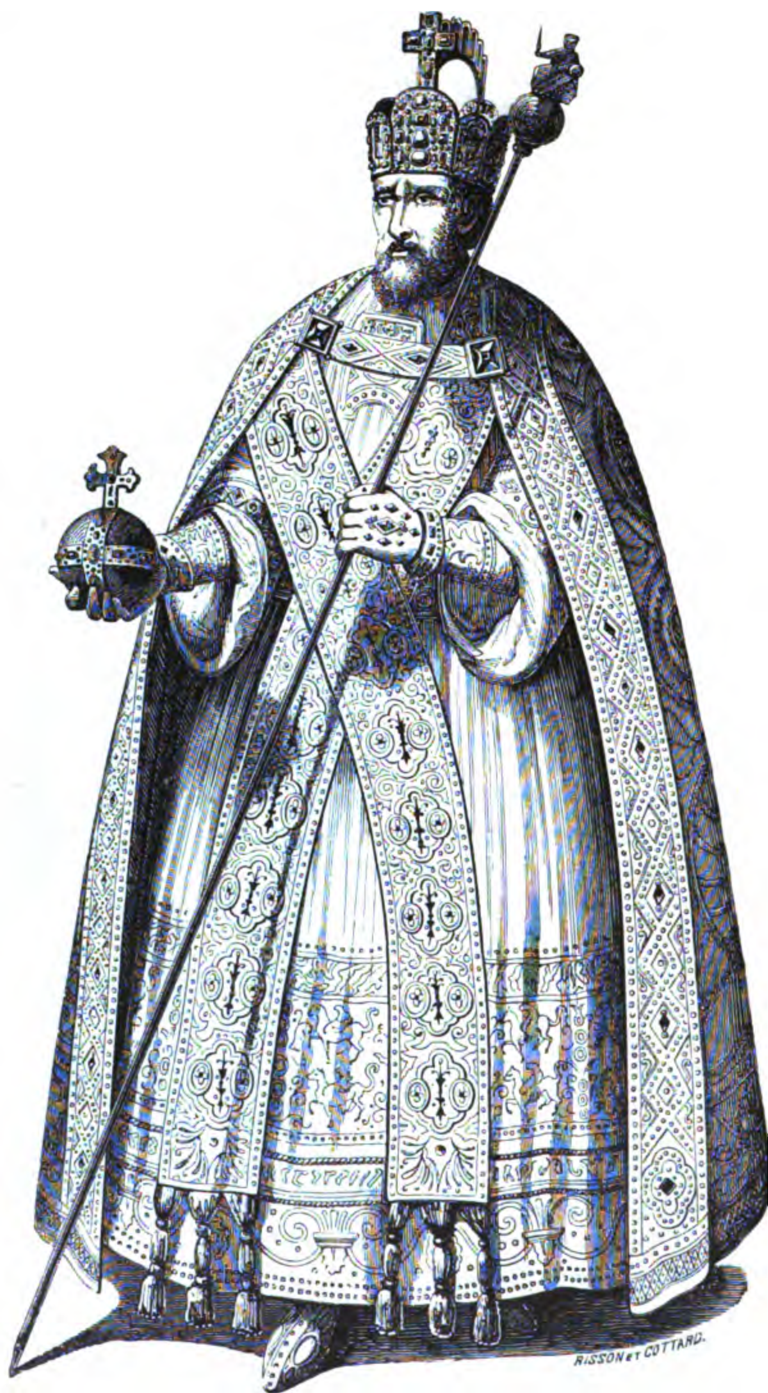
Redan år 781 satte Karl den store sina två yngre söner *Pippin* och *Ludvig* till konungar, den förre öfver Italien, den senare öfver Aquitanien, hvilka riken de sedan styrde uti faderns namn och efter hans vilja. Om tronföljden efter sin död stadgade han på en riksförsamling (806), att hans äldste son *Karl* skulle ärfva norra delen

af riket, Pippin Italien jemte Bayerns och Alemanniens södra provinser, Ludvig Aquitanien samt en del af Septimanien och Burgund. Men redan 810 afled Karl utan arfvingar, och året derpå Pippin, endast efterlemnande en oäkta son, *Bernhard*, hvilken fick efterträda sin fader som konung öfver Italien. Två år senare kallade den gamle, af sjukdom böjde kejsaren sin son Ludvig från Aquitanien till en riksförsamling i Aachen, der denne erkändes som faderns medregent och arfvinge af kejsarvärdigheten. Några månader senare dog Karl, den 28 Januari 814, 72 år gammal, efter att i mer än 40 år hafva styrt verldens främsta folk.

52. Karl den stores staty, fordom uppstäld i kyrkan Saint-Julien-le-Pauvre i Paris.
Från elfte århundradet.

Ingen regent har i högre grad än Karl den store vunnit efterverldens pris. Medeltidens sånger och sagor firade honom mer än någon annan hjelte, redan tidigt restes statyer (bild 52) till hans ära, af kyrkan upptogs han bland helgonens antal. De två stora folk, som mer än något annat i nyare tider ledt Europas öden, Fransmän och Tyskar, gifva honom båda ett hedersrum i sin historia, och Napoleon I ej mindre än Fredrik Barbarossa åberopade honom som mönster och föredöme. Efterverlden glömde, att Karls oupphörliga härnadståg främjat uppkomsten af länsadelns hårda välde, och vid åsynen af de närmast följande århundradenas elände ihågkom man blott med så mycket större saknad den ordning, trygghet och laglydnad, som rådt i vesterlandet på den store kejsarens tid.

53. Romerske kejsarnes kröningsdrägt under medeltiden.

25. Karolingernas fall. Länsadelns seger.

Karolingerna, såsom Karl Martels och Karl den stores ättlingar kallades, lyckades ej bibehålla sina förfäders arf. Liksom Merovingerna gingo äfven de under, men ej liksom dessa genom egen oduglighet, håglöshet och sedlig försämring, utan till följd af de yttre förhållandenas makt. Hit måste vi räkna den farliga seden att dela riket mellan konungasönerna, vidare de många olika folkslagens sträfvan att bilda sjelfständiga riken under infödda konungar, slutligen och framför allt länsadelns ständigt växande makt.

Redan år 817 tilldelade kejsar Ludvig på en riksförsamling i Aachen sina begge yngre söner, *Pippin* och *Ludvig*, egna riken, nemligen åt den förre Aquitanien, åt den senare Bayern, medan hans äldste son *Lothar* upphöjdes till medkejsare. Visserligen följde kejsar Ludvig härvid endast sin store faders föredöme. Men medan Karls söner endast varit lydige verkställare af faderns starka vilja, medförde den af Ludvig vidtagna riksdelningen snart tvister inom kejserliga familjen och regeringsmaktens försvagande. Ludvig, hvilken liksom alla Karl den stores barn hade fått en omsorgsfull uppfostran, var en efter den tidens måttstock ovanligt lärd furste, som studerat både Roms och Greklands literatur. Derjemte prisades han för sin skicklighet i bågskjutning och andra manliga idrotter. Tillika var han en rättrådig och samvetsgrann herskare, som med skäl bar tillnamnet *den fromme*. Men just öfverdriften i denna fromhet lände till Ludvigs olycka. För andaktsöfningar försummade han ofta regeringsbestyren, och hans beredvillighet att genom offentliga botöfningar förödmjuka sig inför kyrkans tjenare missbrukades af dessa och minskade konungamaktens anseende.

Medan Ludvig felade genom allt för stor ödmjukhet, så voro hans söner stolta, hersklystna och föga nogräknade i valet af medel. Det dröjde också icke länge, förr än tvist utbröt inom konungahuset. Ludvigs brorson, konung Bernhard af Italien, gjorde början. Men hans upprorsförsök misslyckades. En riksförsamling dömde Bernhard till döden, men kejsaren mildrade straffet till bländning, som dock verkstäldes med sådan våldsamhet, att den olycklige tre dagar efteråt afled (818).

Farligare blefvo de förvecklingar, som föranleddes af Ludvigs året efteråt ingångna äktenskap med den alemanniska grefvedottern *Judith*. Djerf och ränkfull, vann denna sköna qvinna snart ett fullkomligt herra-

välde öfver sin förälskade gemål. Sedan hon år 823 födt honom sonen *Karl*, lemnade hon honom ingen ro, förr än han på riksförsamlingen i Worms (829) gaf hertigdömet Alemannien åt denne sin yngste son, sålunda kränkande riksdelningen i Aachen. Nu följde en tid af stor förvirring och öppen fiendtlighet mellan Ludvig den fromme och hans söner ur första giftet. Trolöst öfvergifven af sina vasaller på det sedermera så kallade *Lögnfältet* ej långt från Colmar i Elsass, blef Ludvig sina söners fånge (833). Lothar förde derpå fadern till Soissons, och nu följde en upprörande scen, anordnad af åtskilliga biskopar, som på detta sätt visade sin tacksamhet för alla Ludvigs välgerningar. Inför altaret i den med åskådare uppfylda kyrkan måste den gamle kejsaren i knäböjande ställning högt uppläsa en skrift, deri de brott och felsteg, som med eller utan skäl tillvitades honom, uppräknades, hvarefter han måste nedlägga sina vapen på altaret och ikläda sig en tagelskjorta. Biskoparnes uträkning, att den så djupt förödmjukade ej vidare skulle anses värdig att bära vapen eller utöfva en kejsares kall, slog dock fel. Tvärtom inträffade ett stort omslag i den allmänna meningen, Ludvig den fromme blef åter populär, och med harm åsåg folket Lothars och biskoparnes hänsynslösa tilltag. Äfven Ludvig den frommes yngre söner, Pippin och Ludvig den tyske, togo nu sin förorättade faders parti och drogo i fält mot Lothar, som, för svag att göra motstånd, frigaf fadern och erhöll hans förlåtelse, men måste förbinda sig att ej utan hans medgifvande lemna Italien.

Några år efteråt afled Pippin (838), och detta gaf den ränkfulla kejsarinnan Judith anledning att framkomma med en ny delningsplan, enligt hvilken Pippins efterlemnade söner skulle uteslutas från allt arf, Ludvig den tyske blott få Bayern, men hela det öfriga riket delas mellan Lothar och hennes egen son Karl. Denna orättvisa delningsplan tände åter krigets låga. Medan Aquitanien grep till vapen för Pippins söner, ryckte Ludvig den tyske, understödd af Sachsare och Thüringar, i härnad mot sin gamle fader, som ej långt derefter afled, trött och förtviflad öfver menniskornas otacksamhet.

Efter Ludvig den frommes död kallnade snart vänskapen mellan Lothar och Karl, och denne senare ingick i stället förbund med Ludvig den tyske för att gemensamt med honom bekämpa Lothars anspråk på herravälde öfver hela riket. Fullständigt slagen i den blodiga drabbningen vid *Fontanetum* nära Auxerre i Burgund (841), måste Lothar gifva efter, och 843 afslöts det ryktbara *fördraget i Verdun*, hvarigenom Karl den stores välde delades i tre fullkomligt sjelfständiga stater. Lothar behöll Italien jemte en smal landsträcka från Medelhafvet ända upp till Nordsjön. Ludvig fick de öster härom belägna

länderna, Karl åter de vestliga provinserna. Gränsen mellan Lothars och Ludvigs riken följde hufvudsakligen floderna Reuss, Aar och Rhen, dock så att Frisland tillföll Lothar, fast det låg norr om Rhen, och området kring Mainz, Speier och Worms Ludvig, fast det sträckte sig vester om samma flod. Rhone, Saone, Maas och Schelde bildade, med några smärre afvikelser, gränsen mellan Lothars och Karls riken. Lothar behöll kejsartiteln och hans rike uppkallades efter honom *Lotharingia*, ett namn, som senare inskränktes till det nuvarande Lothringen.

Det rike, som sålunda fullständigt åtskilde Frankrike och Tyskland, egde dock ej länge bestånd. År 855 delades det mellan kejsar Lothars tre söner, *Ludvig II,* som ärfde kejsartiteln och Italien, *Lothar II,* som fick norra delen af riket (Lothringen), och *Karl,* som erhöll Provence och Lyon. Men redan tjugo år derefter var kejsar Lothars ätt utdöd och hans välde sönderstyckadt. Vid Karls död (863) delades Provence mellan hans begge bröder; vid Lothar II:s frånfälle (869) delades Lothringen mellan Frankrike och Tyskland; och då kejsar Ludvig II afled (875), efter att i 20 år med kraft hafva styrt Italien och med framgång tillbakaslagit Saracenernas anfall, lyckades hans farbror Karl af Frankrike tillvälla sig både kejsarvärdigheten och Italien. Karl, som i historien är känd under namnet *den skallige,* var den förste af de karolingiska kejsarne, som vid sin kröning bar den praktfulla kejsardrägten (bild 53).

De närmast följande åren utmärktes af en stor dödlighet inom Karolingernas ätt. Inom loppet af nio år (876—884) afledo Ludvig II den tyske och hans begge äldsta söner *Karloman,* som vid arfskiftet efter fadern fått Bayern, och *Ludvig den yngre,* som erhållit Sachsen, Ostfranken, Thüringen och Frisland, vidare Karl II den skallige samt dennes son *Ludvig II den stammande* och två äldste sonsöner *Ludvig III* och *Karloman* *). Flere af dessa konungar bortrycktes i förtid från ett ärofullt börjadt lif. Så var fallet med Ludvig III af Frankrike, som vid *Saulcourt* i Picardie (881) vunnit en lysande seger öfver Nordmännen, hvilka eljest på denna tid nästan ostraffadt ödelade Frankrikes och Tysklands kustlandskap.

Så utödd var nu Karolingernas ätt, att blott tre funnos qvar. Den ene af dessa, Ludvig II den stammandes yngste son *Karl,* var ett femårigt barn, och den andre, Karlomans af Bayern naturlige son *Arnulf,* måste tillsvidare låta sig nöja med hertigdömet Kärnthen. Deremot lyckades den tredje, Ludvig den tyskes yngste son, *Karl den*

*) Jemför stamtaflan å nästföljande sida.

Karl den stores ätt.

1) **Karl I den store**, † 814.

Children of Karl I:
- Karl, † 810.
- Pippin, † 811.
  - Bernhard, † 818.
- 2) **Ludvig I den fromme**, † 840.

Children of Ludvig I den fromme:
- 3) **Lothar I**, † 855.
  - 4) **Ludvig II** i Italien, † 875.
  - Lothar II i Lothringen, † 869.
  - Karl i Provence, † 863.
- Pippin, † 838.
- Ludvig II den tyske, † 876.
  - Karloman, † 880.
    - 7) **Arnulf**, † 899.
      - Ludvig III Barnet, † 911.
  - Ludvig den yngre, † 882.
  - 6) **Karl III den tjocke**, † 888.
- 5) **Karl II den skallige**, † 877.
  - Ludvig II den stammande, † 879.
    - Ludvig III, † 882.
    - Karloman, † 884.
    - Karl IV den enfaldige, † 929.
      - Ludvig IV d'Outremer, † 954.
        - Lothar, † 986.
          - Ludvig V Fainéant, † 987.
        - Karl af Nedre Lothringen, † 991.
          - Otto, † 1005.
          - Ludvig, Karl, dö bortglömda i Tyskland; dödsåret okändt.

Obs. 1. Siffrorna 1) till 7) utmärka kejsarne.

Obs. 2. Kejsarne Karl I (den store), Ludvig I (den fromme), Karl II (den skallige) och Karl III (den tjocke) medräknas både i Frankrikes och Tysklands regentlängder.

tjocke, att för en kort tid återförena nästan hela Karl den stores välde under sin spira. Karl den tjocke, som vid delningen efter sin fader fått Schwaben (Alemannien) och efter sina äldre bröders död kommit i besittning af det öfriga Tyskland samt år 881 af påfven blifvit krönt till romersk kejsare, blef efter Karlomans död år 884 äfven konung öfver Frankrike. Men Karl den tjocke, som var sjuklig och beqväm, dugde ej att styra ett så vidsträckt och så oroligt rike. Nordmännen härjade landet samt belägrade till och med Paris i tio månader, tills kejsaren omsider köpte deras aftåg. Så mycken svaghet kunde ej annat än väcka undersåtarnes harm. Tyskarne affölle derför och upphöjde hertig Arnulf af Kärnthen på tronen (887). Redan några månader efteråt afled Karl den tjocke (Januari 888), endast minnesvärd, emedan han var den siste regent, som herskat öfver Frankrike och Tyskland i förening.

Karl den stores välde upplöstes nu helt och hållet, och af dess spillror bildades åtskilliga sjelfständiga stater. *Frankrike* och *Tyskland* voro de förnämsta. Vidare *Italien*, till hvars konung Berengar af Friaul, kejsar Ludvig den frommes dotterson, kröntes år 888; konungariket *Provence* (senare kalladt *cisjuranska Burgund*), som redan 879 lösslitit sig och utom det nuvarande Provence äfven innefattade Dauphiné, Lyonnais, delar af Languedoc m. m.; konungariket *transjuranska Burgund*, dit större delen af Schweiz, Savoyen och Franche Comté hörde och som blef sjelfständigt 888 efter Karl den tjockes död; samt slutligen konungarikena *Navarra* (omkr. 880) och *Lothringen* (895), hvilket senare dock snart förenades med Tyskland. Äfven grefvarne af *Bretagne* och hertigarne af *Aquitanien* innehade redan en fullt oberoende ställning.

Karolingernas stjerna var nu i hastigt nedgående. Visserligen herskade konung Arnulf af Tyskland med ära och glans, slog Nordmännen vid *Löwen* (891), besegrade den mäktige slaviske konungen Zwentibold af Mähren, krigade med framgång i Italien samt kröntes i Rom till kejsare (896). Men likväl bragte Arnulf mer ondt än godt öfver Tyskland, ty det var han, som till hjelp mot Zwentibold af Mähren inkallade *Ungrarne*. Detta med Finnarne närbeslägtade folk, som sjelft kallade sig *Magyarer*, hade från Ural småningom framträngt till Donau samt efter Karl den stores tid slagit sig ned i det forna Pannonien. De lefde af boskapsskötsel och plundringståg, voro lika krigiska som Nordmännen, men öfverträffade dem vida i grymhet och förstörelselusta, hvadan de af samtiden liknades vid Hunnerna. Under det följande århundradet blefvo de Tysklands värsta plågoris.

Redan Arnulfs son och efterträdare, *Ludvig Barnet* (899—911),

måste åse, huru ungerska ryttarskaror genomströfvade Tyskland, brännande kyrkor och kloster samt bortsläpande män och barn i fångenskap och slafveri. Allt detta fick ske ostraffadt, ty riket sönderslets under tiden af partifejder, och de mäktiga *stamhertigarne* — en värdighet, som Karl den store afskaffat, men hans efterkommande återstält — brydde sig föga om det allmänna, utan skötte blott sina egna angelägenheter. Från allt detta elände befriade döden Ludvig Barnet vid 18 års ålder, och med honom utslocknade Karolingernas ätt i Tyskland (911).

I Frankrike herskade Karl den stores efterkommande 76 år längre än i Tyskland, men med ett svagt och omtvistadt välde. Ty den ätt, som skulle undantränga och efterträda Karolingerna, hade redan framträdt på skådeplatsen. Den förste kände af denna ätt var *Robert den starke,* en höfding af sachsisk börd, åt hvilken Karl den skallige anförtrott försvaret af landet mellan Seine och Loire. Robert fann sin död i kriget mot Nordmännen. Men hans son *Eudes*, grefve af Paris, ådagalade vid denna stads långvariga belägring af nordiska vikingar (Nov. 885—Okt. 886) så mycken tapperhet och klokhet, att efter Karl den tjockes fall den nordfranska adeln valde honom till Frankrikes konung (888). Mot Eudes uppsattes dock snart Ludvig II den stammandes ende qvarlefvande son, den ännu minderårige *Karl*, till motkonung. Eudes' år 898 timade död gjorde ett slut på denna tronstrid. Men efter 24 års svag och olycklig regering, hvarunder landet kring nedre Seine (Normandie) afträdts till Nordmännen, måste Karl, som af sina missnöjda undersåtar kallades *den enfaldige,* åter kämpa med motkonungar. Den förste af dessa, Eudes' broder *Robert,* stupade snart i en drabbning (923), men dennes svåger, hertig *Raoul af Burgund* *, som härpå af de upproriske valdes till konung, var lyckligare. Karl den enfaldige dog i fångenskap (929), och hans son Ludvig måste fly till England. Först efter Raouls död (936) kunde Ludvig återvända ur landsflykten för att bestiga sina förfäders tron. Både *Ludvig IV d'Outremer* (936—954), som fick sitt tillnamn deraf, att han blifvit hemkallad från landet på andra sidan hafvet, och hans son *Lothar* (954—986) voro tappra och verksamma herskare. Men konungamakten var nu så försvagad, att det enda medlet, som återstod till ordningens upprätthållande, var att söka vinna de snikna vasallerna genom skänker och förläningar. På detta sätt miste konungarne det ena kronogodset och landskapet efter det andra och hade till slut endast qvar

* Ett till Frankrike hörande landskap, vester om Franche Comté; ej att förblanda med de båda konungarikena med samma namn.

staden Laon, medan vasallerna blefvo allt rikare och mer sjelfständiga. En af dem, hertig *Hugo den store af Francien* (landet kring Paris), en son af konung Robert och sonson af Robert den starke, stod både i rikedom, makt och anseende vida öfver de svaga Karolingerna, fast än han icke brydde sig om att uppträda såsom medtäflare om konunganamnet. Äfven Hugo den stores äldste son och efterträdare i hertigdömet Francien, *Hugo Capet*, följde till en början sin faders politik. Men sedan konung Lothar plötsligen dött (986) och hans adertonårige son *Ludvig V*, som ganska orättvist fått namnet *Fainéant* (dagdrifvaren), ty han visade under sin korta regering goda anlag, aflidit lika oförmodadt som fadern (987), sammankallade Hugo Capet raskt sina anhängare och lät utropa sig till konung. Den siste ännu öfverlefvande Karolingen, hertig *Karl af Nedre Lothringen*, konung Lothars broder, sökte visserligen med vapen i hand häfda sina anspråk på Frankrikes krona samt lyckades äfven sätta sig i besittning af Laon, Reims och Soissons. Men några år senare besegrades han och måste gifva sig fången. Med Karl af Lothringen, som afled i fängelset, och med dennes söner, som dogo bortglömda i Tyskland, utslocknade Karl den stores ätt.

Karolingernas fall betecknar länsadelns afgörande seger. Liksom Karl den stores oerhörda välde sönderfallit i flere riken, så hade hvart och ett af dessa riken i sin ordning upplösts i en mängd län, som gingo i arf från far till son och hvilkas innehafvare sjelfve utöfvade domsrätten och de öfriga suveräna rättigheterna samt föga brydde sig om den kungliga myndigheten. I Frankrike ensamt funnos mot slutet af det tionde århundradet 55 dylika län.

Länens ärftlighet var nu mer ett erkändt faktum. På Karl den stores tid hade läntagarens söner ännu icke haft några lagliga anspråk på att få efterträda sin fader i länets besittning, lika litet som vid längifvarens död dennes arfvingar varit skyldiga att låta läntagaren behålla sitt län. Men sällan hade väl längifvaren eller hans arfvingar förvägrat ny beläning (*investitur*), i synnerhet när ansökan härom, såsom vanligen var fallet, åtföljdes af penningeskänker. Härmed var således det första steget taget till länens faktiska ärftlighet, som sedan raskt påskyndades genom de inbördes striderna mellan Ludvig den frommes söner, som hvar och en sökte draga de mäktiga stormannaslägterna på sin sida. Att länens ärftlighet var regel redan på Karl den skalliges tid, visar en af honom år 877 utfärdad förordning, deri det såsom häfdvunnen sed förutsättes, att sonen efterträdde fadern i hans förläningar, samt att äfven grefveembetena voro ärftliga. Ty länsväsendet hade nu nått en sådan utsträckning, att äfven embeten bort-

gåfvos såsom län, i det man hufvudsakligen fäste sig vid de kronogods och inkomster, som med dem voro förenade.

För att så mycket lättare kunna trotsa konungarnes makt uppförde grefvarne och andra stora vasaller fasta borgar, dit de kunde draga sig till baka, när den kungliga rättvisan ville kalla dem till ansvar för deras brott, och bakom hvilkas fasta murar de kunde gömma det byte,

54. Kunglig drägt i tionde århundradet.
Efter »*Histoire du Costume en France par J. Quicherat*».

de röfvat från sina grannar. Dessa länsadelns borgar blefvo folkets värsta plågoris. Det förtryck, som från dem öfvades, tvang den ene efter den andre af de fria bönderna att afträda eganderätten till sin jord och i stället blifva någon adlig herres landbo. Både i Frankrike och i Italien försvann under dessa olyckliga tider det fria bondeståndet

nästan helt och hållet, och äfven i Tyskland gick det till stor del på samma sätt, om än i vissa trakter af detta land, såsom i Alpernas dalar och vid Nordsjöns kuster, bönderna lyckades rädda sin frihet.

Vid sidan af länsadeln stod presterskapet med biskoparne i spetsen. Det nionde och tionde århundradet är den biskopliga aristokratiens tidehvarf, då prelater sådana som ärkebiskop *Hinkmar af Reims* († 882) styrde ej blott kyrkan, utan understundom äfven staten. Hvilka kyrkans och hennes målsmäns anspråk voro, uttalade på denna tid de *pseudo-isidoriska dekretalen,* en under åren 844 till 853 inom ärkestiftet Reims utarbetad samling af dels äkta, dels förfalskade påfliga bref och stadgar, hvars upphofsman den helige Isidor, biskop af Sevilla († 636), uppgafs vara. De pseudo-isidoriska dekretalen lära, att Gud anförtrott kyrkan i den romerske påfvens hand, hvilkens ställföreträdare ärkebiskoparne äro; att de andlige ej få dömas af verldslig domstol; att kyrkans egendom under intet vilkor får afhändas henne o. s. v. En ej blott för kyrkan i allmänhet, utan särskildt för påfvemakten så gynsam lagsamling kunde ej vara påfvarne annat än välkommen. Redan den kraftfulle *Nicolaus I* (858—867) erkände derför dess äkthet, som ej heller af någon annan under dessa lättrogna och okritiska tider på allvar bestriddes.

26. Englands historia till Danskarnes eröfringståg i nionde århundradet.

När i början af det femte århundradet Germanernas våldsamma anfall hotade det vestromerska riket med undergång, hemkallades till Galliens och Italiens skydd de i Britannien stående romerska legionerna. Utan möda och strid återvunno sålunda *Briterna* sin mer än tre århundraden förut förlorade frihet. Men länge fingo de ej behålla den.

Den första och mest öfverhängande faran för Briternas nyvunna sjelfständighet hotade från deras grannar i norr, *Pikterna* och *Skoterna.* Ur stånd att försvara sig mot dessa krigiska och roflystna folks oupphörligt förnyade plundringståg, tillgrepo Briterna, så berättas det, samma räddningsmedel, som visat sig så olycksbringande för det romerska riket. Germaniska krigare från Nordsjöländerna mellan nedre Rhen och jylländska halfön inkallades af den britiske konungen *Vortigern.* Till en början gick allt lyckligt och väl. Anförde af *Hengist* och *Horsa,* slogo de germaniska soldenärerna Pikter och Skoter, Vortigern gifte

sig med Hengists ljuslockiga dotter Rowena och afstod ön Thanet vid kusten af Kent åt sin svärfar och dennes landsmän. Men snart vaknade den germaniska eröfringslusten, och mot de förvekligade Briterna började ett ohyggligt utrotningskrig.

Om än denna berättelses detaljer tillhöra sagans område, så är det emellertid visst, att från medlet af det femte århundradet till början af det sjunde fortgick, med blott få afbrott, ett grymt, ursinnigt raskrig mellan Britanniens olyckliga urinvånare, de keltiska Briterna, och

55. Angelsachsisk höfding*.

germaniska invandrare, hvilka oupphörligt förstärktes genom ankomsten af nya härskaror från Nordsjöns kuster. Briterna försvarade sig med förtviflans mod, och minnet af deras hjeltebragder fortlefde länge i sagorna om kung Artus och hans kämpar. Men all deras tapperhet var fruktlös mot Germanernas öfverlägsna kraft och krigsduglighet.

*) Bilderna till Englands historia äro till större delen hemtade ur »*Old England. A pictorial museum of regal, ecclesiastical, baronial, municipal and popular antiquities. Ed. Charles Knight.*»

Dessa germaniska invandrare, som eröfrade England, tillhörde flere olika stammar, af hvilka de största och namnkunnigaste voro *Sachsarne* och *Anglerna* (Englerna). Om de förre hafva vi ofta haft tillfälle att tala, de senare, af hvilka England och Engelsmännen hafva sitt namn, möta vi här för första gången. Sachsarne kommo, såsom vi veta, från nordvestra Tyskland, men om Anglernas äldsta hemvist äro meningarna delade. Medan Englands äldste häfdatecknare, Beda, påstår, att de kommit från den *slesvigska* halfön Angel, hafva några nyare forskare sökt bevisa, att namnet Angler uppkommit först efter eröfringen, på så sätt nemligen, att de Sachsare, som tagit sin bostad på den *brittiska* halfön Angel (sydost om hafsviken the Wash), deraf fått namnet Angler. Med ett gemensamt namn kallades Sachsare, Angler och de andra germaniska invandrarne i Britannien *Angelsachsare.*

Under hela den långa kampen mellan Rom och de germaniska eröfrarne rasade striden ingenstädes så blodigt och så skoningslöst som mellan Angelsachsare och Briter. Länge gjordes alla fångar, som ej mördades, till trälar, och hela den eröfrade jorden blef segrarnes egendom. Det temligen knappa mått af civilisation, som Briterna mottagit af Romarne, utplånades och det besegrade folket blef lika barbariskt som det segrande. Angelsachsarne förvandlade sålunda Britannien mer fullständigt till ett germaniskt land i afseende på språk, lagar och samhällsskick, än Frankerna och Burgunderna gjorde med Gallien, eller Ostgoterna och Longobarderna med Italien, eller Vestgoterna och Sveverna med Spanien.

Hufvudorsaken till denna olikhet i Angelsachsarnes och de andra germaniska folkens uppträdande mot de besegrade var skilnaden i religion. Ty medan Vest- och Ostgoter, Franker och Burgunder o. s. v. redan tidigt blefvo kristna, voro Angelsachsarne ännu mer än hundra år efter eröfringens början nitiska hedningar, som förrättade blodiga offer i Odins och Tors tempel. Medan sålunda en gemensam tro förenade den gotiske och frankiske eröfraren med hans romaniska undersåtar, ökade religiös ofördragsamhet rashatet mellan den hedniske Angelsachsaren och den kristne Briten.

Denna skiljemur mellan de båda folken föll dock omsider, ehuru det ej var från Briterna som Angelsachsarne mottogo kristendomen, utan från Rom. På torget i denna stad såg man en dag några vackra, ståtliga ynglingar utstälda för att säljas till slafvar. En förbigående prest frågade, hvilka de voro. »De äro Engler från England», blef svaret. »I sanning!» utropade presten, »dessa Engler hafva englalika anleten och äro värde att vara englarnes medarfvingar i himmelriket.»

Ordleken blef allvar, då den klerk, som yttrat den, upphöjdes till påfve, såsom sådan i historien känd under namnet *Gregorius I den store.* År 596 afsände Gregorius abboten *Augustinus* med 40 munkar till Britannien för att der predika kristendomen. De borde dervid gå varsamt till väga, icke nedrifva de hedniska templen, utan blott förstöra afgudabilderna samt i deras ställe uppföra altaren, sedan templen förut blifvit renade med vigvatten. Augustinus landsteg i Kent, hvars konung *Äthelbert* var gift med en frankisk prinsessa, hvilkens skydd missionärerna kunde påräkna. Inom kort lät Äthelbert döpa sig, och undersåtarne följde snart sin konungs föredöme, så att redan julen 597 tiotusen Sachsare mottogo dopet. Augustinus blef ärkebiskop af Canterbury, Kents hufvudstad, och allt efter som kristendomen utbredde sig i de andra angelsachsiska rikena, uppstodo nya biskopsdömen och äfven ett nytt ärkebiskopsdöme, det i York. På kortare tid än hundra år var det stora omvändelseverket fullbordadt, då invånarne i Sussex, der hedendomen längst qvardröjt, 681 antogo den nya läran.

Den angelsachsiska kyrkans förhållanden ordnades af *Theodor af Tarsus*, en grekisk munk, som påfven år 668 utnämnde till ärkebiskop af Canterbury. Theodor uppmuntrade äfven ifrigt presterna och munkarne till studium af den grekiska literaturen, och från hans tid började den angelsachsiska kyrkan utmärka sig lika mycket genom kärlek till vetande och bildning som genom nit för kristendomens utbredande bland främmande folk. Den helige Bonifacii århundrade var äfven Bedas († 735) och Alkuins († 804). Bonifacius, Tysklands apostel, och Alkuin, Karl den stores lärare och vän, känna vi af det föregående. *Beda,* som af efterverlden kallades den vördnadsvärde (*venerabilis*), lefde och lärde i ett benedictinerkloster i Northumberland. 600 munkar, förutom främlingar, som från alla håll strömmade till, bildade hans åhörarekrets. Den tid, som lärarekallets mödor och munklifvets botöfningar lemnade öfrig, egnade han med rastlös ifver åt en omfattande författareverksamhet. Han har efterlemnat 45 skrifter, af hvilka »Engelska folkets kyrkohistoria» utgör hufvudkällan för Angelsachsarnes äldre historia. Jemte Cicero och Seneca citerar han äfven Platon och Aristoteles. Hans sista arbete var en öfversättning på angelsachsiska af Johannes' evangelium, hvarunder döden öfverraskade honom.

Medan Angelsachsarnes land sålunda vann ära och rykte såsom lärdomens hemvist i norra Europa och en plantskola för missionärer, intog det fortfarande i afseende på yttre makt en i jemförelse med frankiska riket högst underordnad ställning. Af det nuvarande konungariket England var ännu i åttonde århundradet en ganska betydlig del, nemligen de vestra landskapen Cornwall, Wales, Chester, Lancashire,

Westmoreland och Cumberland, i de keltiska Briternas ego. Under det sålunda Angelsachsarne på sin vestra gräns hade att kämpa mot en oförsonlig fiende, försvagades deras egen styrka genom den allt sedan eröfringen fortbestående delningen i flere riken. Så hade man söder om Themsen *Kent*, *Sussex* och *Wessex*, norr om Themsen vid Nordsjön *Essex* och *Ostangel*, i midten af landet *Mercien* och i norr *Northumberland*. Under inbördes krig hade än det ena än det andra af dessa riken haft öfvermakten. I sjunde århundradet hade Northumberland, i det åttonde och början af det nionde Mercien varit mäktigast, tills slutligen konung *Egbert den store* af Wessex, efter att år 825 hafva besegrat Merciens konung Beornwulf, under sin spira förenade Kent, Sussex och Essex. Ostangel, Mercien och Northumberland styrdes visserligen fortfarande af egna konungar, men erkände, åtminstone för någon tid, Egberts öfvervälde. Dock lyckades det ej Egbert och hans efterträdare att göra slut på Ostanglernas, Merkernas och Northumbrernas nationela konungadömen, utan detta var de danska vikingarnes verk, som, efter att i flere årtionden hafva plundrat och härjat på Englands kuster, från år 866 började landets eröfring.

Ernst Wallis.

(Efter Becker, Gibbon, Einhard, Guizot, S. F. Hammarstrands föreläsningar, J. R. Green m. fl.)

27. Norden och Nordmännen före år 1000.

Karl den store hade gjort Ejder till gräns för sitt rike i norr, och denna flod blef äfven gränsen för det nya tyska riket. Men de folk, som bodde norr härom, på de jutska och skandinaviska halföarna samt på öarna mellan dem, voro äfven af germanisk stam. Till skilnad från deras fränder i söder har man kallat dem *Nordgermaner*, hvarvid man dock mera afsett en geografisk och historisk än strängt etnografisk motsats. Under den tidigare medeltiden kallas de vanligen *Nordmän*. Deras hemland hade varit en nästan okänd bygd för den klassiska forntidens folk. (Jemf. del. II, sid. 410 o. f.). Den lärde Romaren Plinius d. ä., som åren 45—52 e. Kr. tjent vid den romerska hären i Germanien, berättar i sin naturalhistoria om flere öar uppe i norra hafvet, bland hvilka Scandinavia var den märkligaste. Detsamma berättar hans samtida, geografen Pomponius Mela, och Ptolemæus (o. 150 e. Kr.) omnämner ön Scandia. Det är Skåne, som först möter oss i denna namnform. Jylland var äfven bekant under namnet Chersonesus cimbrica. Ett och annat nordiskt folknamn i förvriden form

har man äfven trott sig igenkänna i de gamles skrifter. Så t. ex. talar Tacitus om »Svionernas samhällen i sjelfva hafvet», och man har ansett detta syfta på Svearne. Kännedomen om Norden och dess folk var i allmänhet ytterst bristfällig hos folken i söder. Det var för dem »en annan verld», som det heter hos Plinius och ännu ett årtusende derefter hos Adam af Bremen. Nordmännen hade aldrig sett en romersk legion inom sitt område, och Karl den store hade hejdat sina eröfringar vid dess gräns.

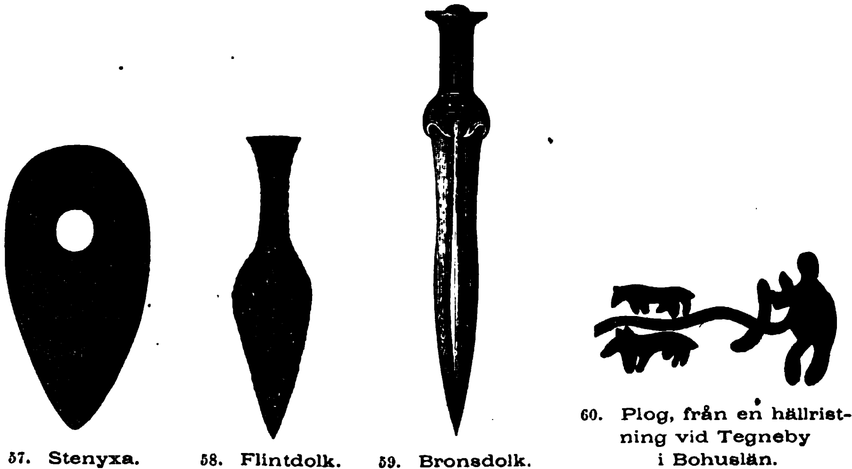
Detta aflägsna land hade likväl då redan tillryggalagt flere årtusenden af kulturutveckling, af en odling, hvars första frö nedmyllades under en tid, då ännu ingen dager lyser öfver den historiska utvecklingen hos södra Europas folk. Tack vare en ny vetenskap, den jem-

56. Stenåldersgraf (stendös) vid Haga på ön Oroust, Bohuslän.

förande fornforskningen, som just haft sin vagga i Norden, har man funnit tråden till menniskoslägtets tidigaste kulturgång, och noggrannare än annorstädes har man kunnat följa denna utveckling hos oss. Man har delat densamma i vissa perioder. Den äldsta af dem, *stenåldern*, delas vidare i en äldre (»den oslipade flintans tid») och en yngre stenålder (»den slipade flintans tid»). Den äldre stenåldern omfattar tre utvecklingsskeden. De båda första af dessa, mammuth- och rendjursperioderna, tillhöra endast södra och vestra Europa, och Norden var, för så vidt man hittills kunnat finna, under denna tid obeboeligt eller åtminstone obebodt. Först under den äldre stenålderns sista period finna vi nybyggare på de danska öarna och i Skåne. Minnen af detta folk äro de i Danmark påträffade stora af-

skrädeshögarne från deras måltider, hvilka der kallas »kjökkenmöddinger». Under den yngre stenåldern utbreder sig odlingen längre mot norr och går äfven i qvalitatift hänseende framåt. Man har kallat denna period »de stora stengrafvarnes tid», och utbredningen af dessa väldiga, af stora stenhällar byggda, grafvar (gånggrifter, stendösar, bild. 56, hällkistor) i Danmark, sydöstra Norge och i Sverige

57. Stenyxa. 58. Flintdolk. 59. Bronsdolk. 60. Plog, från en hällristning vid Tegneby i Bohuslän.

upp till Hjelmaren visa äfven, huru långt Norden nu egde en bofast befolkning. Denna hade flere husdjur (nötkreatur, får, häst, svin), och flere af dess redskap (bild 57, 58) häntyda på en ej obetydlig grad af odling. Med tiden aflöstes detta odlingsskede af en ny tid, *bronsåldern,* som först medförde metaller (brons och guld). Under densamma utmärker sig Norden för en synnerligen hög kulturståndpunkt.

61. Fartyg, från två hällristningar i Bohuslän.

Många af den nordiska bronsålderns redskap och vapen (bild 59) äro utarbetade med en smak och en konstnärlig fulländning, som verkligen äro öfverraskande, och dessa äro bevisligen tillverkade inom landet. En teckenskrift egde folket i de på klippväggar anbragta hällristningarna (bild. 60 och 61). Man skiljer mellan en äldre och en yngre bronsålder; under den förra, hvilken särskildt utmärker sig för

sina finare utarbetade redskap, begrofvos liken obrända (liksom under stenåldern), under den senare begagnades i allmänhet likbränning. Bronsåldern är utbredd i norr upp till Trondhjemsfjorden och Dalelfven (kanske ännu längre) samt har gått öfver till Finland. I sin ordning försvann denna kulturperiod för en ny, *jernåldern*. I brist på fynd, som skulle kunna gifva oss några tidsbestämningar, är det oss ännu omöjligt att göra de båda föregående kulturperioderna till begränsade tidsperioder. Endast antydningsvis kan man yttra något härom. Men till och med försigtige nyare forskare hafva stält våra gånggrifter såsom samtidiga med pharaonernas grafkamrar i det urgamla kulturlandet vid Nilen, och bronsåldern torde hafva inträdt i Norden minst tusen år före Kristi födelse. Jernålderns början kan man med temligen stor noggrannhet bestämma; den infaller omkring Kristi födelse. Denna tid medförde en ny odling med nya metaller (jern, silfver, bly) och en bokstafsskrift, runorna. Man urskiljer inom densamma tre olika utvecklingsperioder. »Den äldre jernåldern», till omkr. 450, stod under starkt inflytande af den romerska kulturen, och om den lifliga förbindelsen med det stora verldsriket vittna de många fynden af romerska arbeten och mynt (vestromerska silfvermynt, s. k. denarer). Under »mellanjernåldern» (450—700) kan man påvisa en ganska liflig förbindelse med Constantinopel, hvilken intygas af de massor östromerska guldmynt (s. k. solidi) från denna tid, som här blifvit funna. Kulturutvecklingen rör sig nu mera på inhemsk grund med »barbariska» imitationer efter de antika mönstren (t. ex. de för denna tid egendomliga hängsmyckena, de s. k. brakteaterna, bild 63). Derefter kommer »den yngre jernåldern», hvilken på samma gång är en afslutning af Nordens förhistoriska tid och en inledning till den historiska, hedendomens skymning och kristendomens daggryning, tiden för de stora krigs- och handelsfärderna, vikingatågen, och för de första kristna missionsförsöken. Dess slut sättes vanligen till omkring år 1000.

62. Nordisk höfding från den äldre jernåldern (omkr. år 300 e. Kr.).

Man har oaktadt mycket arbete ej kunnat besvara den frågan, hvilka folkstammar bebott Norden under alla dessa vexlande kulturperioder. Ett äldre antagande, att urfolket varit de nuvarande Lapparnes stamfäder, som af yngre invandrare blifvit underkufvade eller trängda mot norr, har man nu mera funnit vara ogrundadt. Detta folk har i en jemförelsevis sen tid invandrat från öster och då sammanstött med nordmännen; Lapparnes stenålder (»den arktiska stenåldern»), hvilken särskildt betecknas af sina redskap och vapen af skiffer, är alldeles skild från den sydskandinaviska. Allt tyder deremot på, att den äldsta befolkningen kommit från söder, men äfven att densamma varit ett blandningsfolk. Man har nemligen genom undersökning af de i stenåldersgrafvarne funna hufvudskålarne trott sig kunna uppvisa två raser, en s. k. brakycefalisk (beslägtad med den finska stammen), en annan och talrikare s. k. dolikocefalisk (beslägtad med den skandinaviska), men något bestämdt påstående om urfolkets etnografi kan dock icke med anledning häraf framställas. Det samma är förhållandet med bronsålderns folk. Full säkerhet vinna vi först under den äldre jernåldern, då vi erhålla språkliga minnesmärken (med de s. k. äldre runorna), af hvilka det visar sig, att befolkningen var germanisk. Huruvida så var fallet äfven under den föregående tiden, torde vara svårt att med säkerhet påstå, men åtskilliga vigtiga skäl tala för det antagandet, att nordboarne delvis leda sitt ursprung ända från stenålderns folk, hvilket efter hand utbytt sin stenkultur mot en bronskultur och denna mot en jernkultur, härvid påverkade af ett inflytande söderifrån. Möjligen har detta befordrats af en eller annan invandring af nya folk, som blandat sig med det äldre.

63. Hängsmycke (guldbrakteat) från mellanjernåldern *.

Den äldre jernålderns slut synes hafva stått i samband med den stora germaniska folkvandringen. Det är äfven under densamma vi hos främmande författare (Östromaren Procopius och Goten Jordanes) vid medlet af 500-talet möta nordiska folknamn: Daner, Götar och Svear. Samma namn träffa vi i ett gammalt angelsachsiskt qväde, den s. k. Beowulfsången, hvilken framställer dem såsom bildande särskilda riken, och man har ansett sig kunna bestämma tiden för de i densamma skildrade händelserna till början af 500-talet. Från Island har man erhållit andra sägner, mest i yngre bearbetningar från 1200-talet. De

* Träsnitten 56—63 äro hemtade ur *D:r O. Montelius'* arbeten *»Om lifvet i Sverige under Hednatiden»* samt *»Sveriges Forntid»*.

tala om två stora herskarslägter, Ynglingarne i Sverige och Skjoldungarne i Danmark, samt derjemte om småkonungar flerstädes. För äldre tider äro dessa sägner alldeles obrukbara för historien, men för senare tider erbjuda de vissa hållpunkter. I sägnen om Ingjald Illråde, som med våld och svek slog under sig alla småriken i Sverige, framträder utan tvifvel minnet om den tilldragelsen, att Svear och Götar förenades under Upsalakonungens spira, hvilket sannolikt egde rum under tiden 500—700. Sägnerna om dessa tider äro för öfrigt mycket förvirrade, beroende derpå, att man utan skäl sammanknutit flere sagokretsar med hvarandra. Ynglingasagan låter denna ätt efter Ingjalds död flytta öfver till Norge och der vinna ett nytt rike; enligt en annan tradition fortfar den att herska i Upsala. Vidare knytas Ynglingarnes öden samman med Skjoldungarnes, och en medlem af denna senare ätt, Ivar Vidfamne, blir öfverkonung i Norden. Efter honom följer en rad af väldige herskare, Harald Hildetand, Sigurd Ring och Ragnar Lodbrok, hvilkas lefnad utsirats med de underbaraste bedrifter. Här har den isländska sagan utan hejd sammanblandat personer och händelser. Flere af dessa sagofigurer har man emellertid igenkänt i personer, som blifvit oss bekanta genom trovärdiga utländska källor.

Vid början af 800-talet börjar nemligen ett sparsamt ljus gry öfver Nordens historia. Det berättas, att under Sachsarnes krig med Karl den store deras furste Widukind år 777 flydde till Danernas konung *Sigurd* (Sigfrid), son till en Harald, som möjligen är sagans Harald Hildetand. Omkr. år 800 intogs emellertid danska tronen af en konung *Gudröd* (Godfred), hvilken tillhörde en annan ätt, hvars hem man velat söka i Norge, under det att Sigurd tillhörde den gamla inhemska Skjoldungaätten. Detta var början till en långvarig tronstrid om Danmark, som då utgjorde ett enda rike, omfattande Jylland, öarna och Skåne. Gudröd mördades 810 och följdes af sin brorson *Hemming,* som genom ett fredsfördrag med Karl den store 811 gjorde Ejder till rikets södra gräns. Han dog redan året derpå och hans frände *Sigurd* angreps 812 af den fördrifna konungaätten med *Ring* i spetsen. Båda motkonungarne stupade, men Rings parti segrade och hans bröder *Harald* och *Ragnar* intogo såsom samkonungar tronen. Vid ett nytt krig stupade den senare 814, Gudrödssönerna blefvo konungar och Harald fick endast behålla Jylland. Denne lät 826 döpa sig i Mainz, men fördrefs året derpå, och Gudröds äldste son *Hårek d. ä.* innehade obestridt tronen till 854, då han afled under ett inbördes krig och efterträddes af sin frände *Hårek d. y.* Denne dog eller fördrefs kort före 873, då danska tronen innehades af bröderna *Sigurd* och *Halfdan,* hvilka tillhörde Haraldsätten (Skjoldungarne),

hvars medlemmar under den föregående tiden svärmat omkring som vikingar. Hela denna historia har omstöpts af den isländska sagan, som af de båda motkonungarne Sigurd och Ring gjort en ende, Sigurd Ring, af den väldiga kampen mellan dem, i hvilken enligt frankiska krönikor 11,000 man stupat, hemtat ämne till sägnen om Bråvallaslaget, och af Sigurd Haraldssons son Ragnar gjort sin Ragnar Lodbrok, på hvilken hon hopat'en hel ätts och en hel tids bedrifter. De fördrifna Skjoldungarne äro sagans Lodbrokssöner och i konung Sigurd (873) igenkännes Sigurd Ormöga. Hans ätt bibehåller sedan tronen genom sonen *Knut* och dennes son *Gorm*. Denne senare synes rensat riket från alla tronkräfvare, hvaraf den yngre sagan uppkommit, att han förenat

64. Runsten på Jellingehögen i Jylland.

alla danska småriken, en händelse, som inträffat långt förut. Gorms gemål var *Tyra*, som lät bygga Danavirke mot tyskarne och fick hedersnamnet »Danabod». På deras grafhög vid Jellinge i Jylland restes åt deras minne en väldig runsten (bild 64) af deras son *Harald Blåtand*, som efter en femtioårig regering dödades 988 under ett uppror af sonen *Sven Tveskägg*.

Sveriges historia under denna tid är högst ofullständigt känd, men man finner dock alldeles bestämdt, att det utgjorde ett enda rike. Då Ansgar kom hit som missionär 830, regerade här en konung *Björn;* sedermera förekommer en *Anund* och omkr. 853 en *Olof*, detta allt enligt Ansgars lefnadsbeskrifning. Enligt Adam af Bremen regerade

936 i Sverige en konung *Ring*, och såsom samtida med Harald Blåtand nämnes en *Emund* Eriksson. Isländarne åter omtala en *Erik* Emundsson på Harald Hårfagres tid och dennes son *Björn*, hvilken efter femtió års regering följdes af sin son *Erik Segersäll*. Det är svårt att förena de stridiga uppgifterna, i synnerhet då man nästan endast har nakna namn att fästa sig vid. Erik Segersäll är dock en fullt säker historisk person; han afled 994 och efterträddes af sin son *Olof Skötkonung*.

Norge, som af naturen är splittradt i en mängd små bygder, blef först under 800-talets senare hälft ett enda rike. En af småkonungarne, Halfdan Svarte, hvilken sagan låter härstamma från ynglingaätten, slog under sig en stor del af södra Norge, och vid sin död (omkr. 862) efterlemnade han en ung son, *Harald Hårfagre*, hvilken efter en tioårig strid lyckades lägga hela Norge under sitt välde. Det sista motståndet bröt han genom sjöslaget i Hafrsfjord 872. Han afled 933 och hans ätt bibehöll tronen, ehuru under ofta upprepade strider mellan dess medlemmar. Haralds äldste son *Erik Blodyx* blef snart fördrifven af sin yngste bror *Håkon*, hvilken efter 26 års regering stupade (omkr. 960) mot Eriks söner, af hvilka *Harald Gråfäll* blef konung. Denne blef 969 mördad, och Norge intogs af danska konungen Harald Blåtand, hvilken lemnade det i förläning åt *Håkon jarl*. Efter några år gjorde denne sig oberoende, men störtades 995 af *Olaf Tryggvesson*, en af Harald Hårfagres ättlingar. År 1000 angripen vid Svolder af Nordens två öfriga konungar, förlorade han rike och lif, men den derpå följande delningen af Norge blef endast af öfvergående betydelse. Från *Olaf Haraldsson* (1014—30) är Norge åter sjelfständigt.

Ett fjerde nordiskt rike hade under tiden bildat sig på *Island*. Redan i början af 800-talet besökt af irländska munkar, hade det på 860-talet blifvit närmare kändt i Norden, och under tiden 874—934 (den s. k. landnåms- eller landtagningstiden) blef det befolkadt genom en systematisk invandring af nordboar, som här bildade en fristat. Invandrarne utgjordes mest af Norrmän, som dragit sig undan Harald Hårfagres tryckande envälde först till öarna vid Skotlands norra och vestra kuster och, då de äfven här förföljdes af Haralds makt, seglade öfver till Island, på hvars af naturen så vanlottade mark den nordiska hedendomens andliga odling snart skulle slå ut sina rika blommor, och der äfven det trotsiga öfvermodet och den oböjliga frihetslystnaden hos den enskilde fingo ett rikt tillfälle att, obundna af all konungslig öfvermakt, pröfva och uttömma sina krafter.

Ur den underbart rika literatur, som längre fram uppstod på

denna ö, få vi hemta nästan all vår kunskap om den nordiska gudatron. Den är i grunden densamma som hos andra germaniska folk, men hade hos oss erhållit en viss omformning och en rikare utveckling. Gudarne (»åsarne») äro egentligen naturkrafter, som man gifvit personlig tillvaro. Den främste af dem är Odin, allfadern. Från Åsgård styra de verlden och menniskorna under strid med de onda makterna, hvilka främst bekämpas af den väldige Tor, men då de bland sig upptaga den svekfulle Loke och denne störtar den fromme Balder, stödet för deras välde, utbryter den sista striden mellan det goda och det onda, Ragnarök, makternas skymning, då den gamla verldsordningen upplöses för att lemna plats åt en ny verld med en enda allherskande gud. I ädel och storartad religiös uppfattning stodo nordboarne i många fall öfver alla andra hedniska folk. Gudarne dyrkades genom offer på stenaltaren, i lundar, inhägnade ställen eller byggda tempel. En mängd ortnamn (med ändelserna -vi, -harg, -lund, -hof, -tun m. fl. i förening med kända gudanamn) bevara ännu minnet af dylika hedna offerplatser.

Samhällsskicket, till hvars tillstånd under den senare hednatiden vi kunna sluta dels af sagorna dels af de yngre lagarne, var ytterst grundadt på slägtbandet. *Familjen* styrdes af husfadern i viss grad enväldigt, och *ättens* medlemmar sammanknötos till en enhet genom samfäld jordegendom (arfjord) och skyldighet att utkräfva hämnd för en medlems dödande (blodshämnd, sedermera utbytt mot ättbot). Flerstädes, i synnerhet på de stora slätterna, hade man sammanslutit sig till *byar* eller grannelag, i hvilka man noggrant ordnat allas skyldigheter och rättigheter i fråga om jordens odlande. Föreningar till upprätthållande af gemensamt rättsligt skydd och samfäld gudstjenst voro *härad* eller *hundaren*. Större föreningar voro *land* eller *fylken*, områden för hvarje särskildt folk. Oaktadt dessa sammanslutningar var stort utrymme lemnadt åt den enskildes verksamhet. Endast trälarne voro uteslutna från det rättsliga skydd, som eljest tillkom hvarje friboren i lika hög grad. Politiska rättigheter torde i allmänhet endast hafva tillkommit jordegarne, bland hvilka de s. k. storbönderna bildade en genom börd och rikedomar framstående aristokrati. Det monarkiska elementets uppkomst och äldsta utveckling är icke tillräckligt klar, och särskildt härutinnan visar sig redan från äldre tider en stor olikhet mellan de nordiska rikena. Island fortfar att vara republik under hela sin sjelfständighetstid. I Sverige är konungens myndighet ganska svag gent emot de olika landsdelarnes sjelfstyrelse. I Danmark uppträder konungamakten såsom vida starkare och i Norge ställdes den redan af Harald Hårfagre så högt, att landet ansågs vara

konungens egendom, hvadan ordentlig arfsrätt till kronan der utvecklade sig.

Den gamla hedna utvecklingen bragtes in på en ny väg genom kristendomens införande i de nordiska rikena. Denna senare omformade i mycket det gamla samfundslifvet, men bröt dock ingalunda med någon förstörande makt in öfver detsamma. Hon kom icke med ens såsom en främling in i landet, liksom icke heller söderns odling. Såväl det hedna som det kristna Rom hade utöfvat stort inflytande på den gamla nordiska kulturen, och med sina nykristnade germaniska fränder kommo naturligtvis nordboarne under sina handelsfärder oupphörligt i beröring. Den gamla åsatron började att förfalla och efterträdas hos somliga af vidskepelse, hos andra af ett renare gudsbegrepp. Flere hade åt »den hvite Krist» inrymt en plats vid sidan af fädrens gudar. En plats, som mycket besöktes af nordiska resande, var den stora handelsstaden Dorestad i Frisland, och der hade ej få af dem antagit dopet, innan ännu någon kristen missionär uppsökt nordboarne i deras eget land. Det berättas, att Frisernas apostel Willibrord i början af 700-talet besökte Danmark i missionsärenden, men först i början af 800-talet framträder en mera planmessigt ordnad nordisk mission. Ärkebiskop Ebo af Reims erhöll omkr. 822 af påfven formligt bemyndigande att leda densamma, besökte sjelf Danmark och förmådde 826 konung Harald att döpa sig. Denne senare förde med sig hem en frankisk munk, *Ansgar*, hvilken då började sitt lifs stora gerning, de nordiska folkens kristnande, ett arbete, som han med brinnande trosnit, kraft och klokhet bedref ända till sin död 865. Genom tvenne besök i Sverige (830 o. 853) grundade och vidmakthöll han en kristen församling med kyrka i staden Birkö (troligen Björkön i Mälaren) midt i hjertat af Svealand. Såsom ärkebiskop öfver de nordtyska länderna mellan Elbe och Ejder hade han ett rikt tillfälle att verka för kristendomens införande i Danmark, der han stod i stor gunst hos konungarne Hårek d. ä. och d. y., och byggde här kristna kyrkor i Slesvig och Ribe. Under Ansgars efterträdare mattades något ifvern för den nordiska missionen; dock besöktes både Danmark och Sverige af ärkebiskop Unne, som 936 afled i Birkö. Dennes efterträdare Adaldag upptog ånyo saken med kraft. Nu invigdes (946) danska biskopar i Slesvig, Ribe och Århus, och en tid derefter lät Harald Blåtand, hvars moder Tyra varit kristen, döpa sig (omkr. 960). Till Norge trängde kristendomen långsammare. Flere af dess regenter, Håkon, Harald Gråfäll och Håkon jarl, hade visserligen blifvit döpta i utlandet, men visade ingen synnerlig ifver att utbreda kristendomen i sitt eget land. Dock trängde sig småningom ett

kristet inflytande fram både från Danmark och England, och Olaf Tryggvesson sökte med stor ifver utbreda den nya läran. Han verkade äfven på Island, der kristendomen formligen antogs på alltinget år 1000. Från Norge kristnades Vestergötland, och det var här som Olof Skötkonung antog dopet. Fullt stadgad blef kristendomen i Danmark under Knut den store (1018—35), i Norge genom Olaf den helige (1014—30). I Sverige räckte striden mellan hedendomen och kristendomen ett godt stycke in på det tolfte århundradet.

RUDOLF TENGBERG.

28. Nordmannatågen till vestra Europa.

För den friborne Nordmannen var krig den mest ansedda af alla sysselsättningar. Blott de tappre, som stupade på valplatsen eller läto märka sig med svärdsudd, fingo komma till Valhalls dryckeslag och kämpalekar. Nordbon räddes derför ej för striden och dess faror, utan han sökte dem; dödligt sårad gick han leende till Odin; till Valhalls einheriar och valkyrior.

Så länge Skandinavien var deladt mellan en mängd småkonungar, led den nordiske kämpen ingen brist på strid i sitt eget hemland. Rådde ej för tillfället krig med grannrikena, så behöfde den stridslystne blott draga bort till de mer aflägsna rikena för att der fritt härja och plundra. Men till följd af de geografiska förhållandena måste dessa härnadståg oftast ske till sjös; ty täta urskogar och obanade vildmarker försvårade allt för mycket färden till lands, hvaremot hafvet med sina talrika fjärdar och sund erbjöd lätta förbindelser. Många höfdingar seglade derför hvarje sommar ut på härnadståg för att vinna ära och rikedomar, medan de om vintern suto hemma på sina gårdar, med sina män lefvande högt af det vunna bytet. Men derjemte funnos andra, som berömde sig af, att de aldrig sofvo under sotad ås, och hvilkas enda hem hafvet var. Desse voro vanligen yngre söner, som ej hade odaljord, men som i arf eller till skänks fått skepp för att gå ut på vikingatåg. Rådde de öfver en större härflotta, kallades de ofta af sitt följe konungar. I sagorna bära de namn af *sjökonungar*.

Att alla dessa vikingasvärmar ofta skulle gifva anledning till ohyggliga grymheter, var en oundviklig följd af tidens råhet. Stundom ristades blodörn på en fången fiendes rygg, stundom spetsades små barn på spjutuddar, ej sällan bortfördes qvinnor till träldom och vanära. Men lika upprörande ogerningar, om än under andra former,

omtalas i alla medeltidens krig. Vikingafärderna få derför ej uppfattas som ett lågt och föraktligt sjöröfveri, utan som ett efter denna råa och vilda tids åskådningssätt fullkomligt lagligt och hederligt yrke. Vikingalifvet betraktades till och med som en skola för unga män, i hvilken de kunde vinna ett berömdt namn genom lysande bragder och i hvilken de kunde afslipas och utvecklas genom bekantskapen med främmande folk och deras seder, ty »der lärer liten saga blifva om oss, så framt vi icke komma till annat folk», hette det. Tillika var vikingen ofta köpman, och när han vände åter från vikingatågen efter att hafva vunnit byte och rykte, kunde han lefva som en fredens och lagens man hemma på sin gård utan att skilja sig från de öfriga bönderna genom annat än ett mera belefvadt väsen och större sinne för ett praktfullt lefnadssätt.

65. Vikingasvärd.

Genom de tre stora skandinaviska rikenas bildande inträdde en förändring i vikingalifvet. Nu mer gåfvo ej en mängd småriken ständigt anledningar till krig och härnadståg. En följd deraf blef, att vikingafärderna i de nordiska farvattnen minskades, hvaremot de tilltogo utanför Norden. Ty de höfdingar, som hittills haft sitt uppehälle af vikingafärder på Nordens egna kuster, sökte nu ersättning i längre bort belägna länder. Och dertill kom, att många sjelfständiga män, som ej ville böja sig under de nya envåldskonungarnes stränga herravälde, föredrogo att lemna fädernejorden, på främmande kuster sökande oberoende och frihet.

Till följd af de tre skandinaviska ländernas olika läge och naturförhållanden fingo de derifrån utgående vikingatågen en helt olika rigtning. Svenskarne, som nästan alldeles voro utestängda från Nordsjön, vände sig hufvudsakligen mot öster, mot Finland och Ryssland, medan de norske vikingarne mest höllo sig i Atlantiska oceanens nordliga farvatten, hemsökande Skotland och Irland och öarna norrut. Danskarne åter följde Jyllands och norra Tysklands kuster, tills de nådde Frankrike och England. Men obekanta, som Franker och Angelsachsare ännu voro, med de särskilda nordiska stammarne, kommo de, särdeles i början, lätt att sammanblanda dem, så

att namnen Nordmän och Danskar af den tidens krönikeskrifvare begagnas om hvarandra, för att utmärka Skandinaviens olika folk.

Det första vikingatåg till vestra Europa, hvaraf minnet blifvit bevaradt, inträffade år 787, då kusten af Dorsetshire i England härjades af danska vikingar. Sex år senare intogo vikingar ön Lindisfarne utanför Northumberlands kust, och under de närmast följande åren hemsöktes öarna kring Skottland och norra Irland med mord och brand. Framförallt rasade de hedniska Nordmännen mot kloster och kyrkor. Så uppbrändes det ryktbara klostret på ön Jona (vester om Skottland) och flere andra. Redan nu började Nordmännen att öfvervintra och sätta sig fast på Färöarna, Shetland, Orkenöarna och Hebriderna, som af dem kallades Suderöarna. Dessa öar blefvo sålunda för Nordmännen liksom befästade läger, hvarifrån de sedan kunde utgå på tåg till aflägsnare nejder.

Det dröjde ej heller länge, innan det rika Irland fick känna verkningarne af Nordmännens närhet. Invånarne på denna bördiga ö, de keltiska Irerna, voro splittrade i en mängd stammar, som nästan ständigt lågo i fejd med hvarandra. Kristendomen hade väl redan i femte århundradet genom den helige Patrik blifvit införd i landet, och der funnos talrika kyrkor och kloster och en mängd andliga, utmärkta genom lärdom samt brinnande ifver för kristendomens utbredande bland hedningarne äfven i de mest aflägsna länder. Men det egentliga folket var ej genomträngdt af kristendomens ande, utan var grymt, hämndlystet och utan sinne för laglig ordning. Ej heller fans i Irland någon öfverkonung nog kraftig att hålla det oroliga folket och dess många stridslystna höfdingar i lydnad. Förhållandena på Irland voro sålunda synnerligen gynsamma för de nordiska vikingarne, hvilkas flottor alltifrån år 812 oupphörligt hemsökte öns kuster, tills slutligen omkring år 852 norska konungariken stiftades i *Dublin*, i *Waterford* och i *Limerik*. Nordmännen, här kallade *Gaill* (d. ä. främlingar), *Lochlannoch* (d. ä. de som bo vid sjöarne eller fjorderna) eller *Östmän*, bibehöllo sig sedan i flere århundraden på Irland.

Äfven danska vikingar hemsökte Irland, men spelade här en underordnad rol. Deremot utgjordes hufvudstyrkan af de vikingaskaror, som härjade Englands och det frankiska rikets kuster, af Danskar. Synnerligen våldsamma blefvo dessa anfall efter kejsar Ludvig den frommes död och det frankiska rikets delning mellan hans söner. På Seine, Loire och de andra segelbara floderna trängde vikingarne djupt in i landet, öfverallt plundrande, sköflande och brännande. Det härliga landet föröddes, i skogarne och på vägarne togo vargar öfverhand, i grannskapet af floderna vågade landtmannen ej så, och vida

omkring bad man i kyrkorna: »Herre! fräls oss från Nordmännens raseri!» Och lockade af det lika lättvunna som rika bytet, började snart Nordmännen sätta sig i besittning af fasta punkter vid de af dem hemsökta kusterna, hvarest de öfvervintrade och hvarifrån de kunde beherska det kringliggande landet. Så besatte de ön *Walcheren* vid Scheldes utlopp och ön *Noirmoutier* utanför Loire m. fl.

Vikingarnes oerhörda framgång förklaras af den manstukt, den fasta sammanhållning och den orubbliga trohet, som visade sig öfverallt i deras uppträdande. Vikingaflockarne bestodo af krigare, som frivilligt hade slutit sig omkring en vald höfding; denne var kanske från början ej mer än hvar och en af de öfriga, och likväl var han säker på deras lydnad. En sådan ur frivilligheten framgången och med frihet förenad disciplin vittnar om en sedlig kraft, hvars frånvaro hos Frankerna och Angelsachsarne förklarar dessa folks vanmakt mot de till antalet så underlägsna Nordmännen. Ofta var det flottor på blott sextio skepp eller ännu färre, som spredo förödelse öfver stora, folkrika länder, och på hvarje skepp kan man knappt räkna mer än femtio mans besättning.

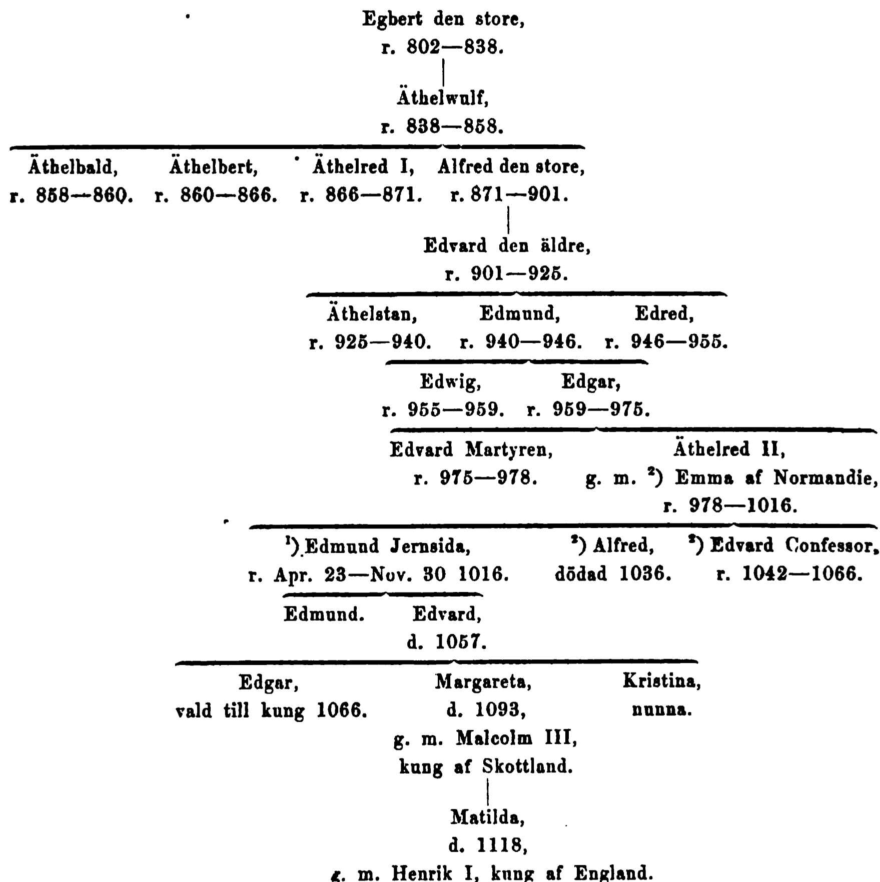
Den ryktbaraste af alla Nordmännens sjökonungar på denna tid var den vilde *Hasting*, som rastlöst färdades från kust till kust, från äfventyr till äfventyr. Han ödelade Nantes och en mängd andra städer vid floderna i mellersta och södra Frankrike. Äfven seglade han in i Medelhafvet, plundrade Pisa och eröfrade Luna, i den tro att det var Rom (omkr. 860). Dock voro Nordmännens härjningar i Italien liksom i Spanien af en mer öfvergående natur. Visserligen plundrade de en gång Lissabon i tretton dagar och vågade tända eld på Sevillas förstäder, men kalifernas kloka försvarsåtgärder och de kristna furstarnes i Asturien tapperhet aflägsnade dem snart från dessa kuster.

Men nu nalkades den tid, då vikingarne, märkande de vesteuropeiska rikenas inre svaghet, ej längre inskränkte sig till att söka byte, utan uppträdde som verkliga eröfrare, bosättande sig i de af dem förödda landssträckorna eller uppkastande sig till herrar öfver en genom långa års lidanden böjd och modlös befolkning.

29. Tolfårskriget mellan Danskar och Angelsachsare (866—878). Danskarne bosätta sig i England. Alfred den store.

År 866, just som konung *Äthelbert* af Wessex, Egbert den stores sonson *, dött, och hans broder *Äthelred I* mottagit väldet efter honom, landade en stor dansk flotta på kusten af Ostangel. Den danska hären, hvars förnämsta höfdingar, *Ingvar* (Ivar?) och *Ubbe*, sades vara

* Egbert den stores ätt.

Ragnar Lodbroks söner, tog vinterqvarter i Ostangel. Nästa vår skaffade Danskarne sig hästar och redo norrut till Northumberland, som den tiden var skådeplatsen för de häftigaste strider mellan två konungar, *Osbrith* och *Älla.* Sedan Danskarne intagit landets hufvudstad York, förenade visserligen de två northumbriska konungarne sina vapen mot den gemensamme fienden. Men förgäfves. Utanför Yorks murar stupade Osbrith och Älla jemte de tappraste af deras män, och från denna tid (867) herskade Danskarne öfver Northumberland.

Under de närmast följande åren hemsökte Danskarne Mercien med fruktansvärda härjningar samt eröfrade Ostangel, hvars konung *Edmund,* som lefvande fallit i deras händer, fastbands vid ett träd, piskades och fick sedan tjena till skottafla för deras pilar. Skälet till denna grymhet var, enligt sagan, Ingvars och Ubbes önskan att taga blodshämnd för deras faders, Ragnar Lodbroks, qvalfulla död. Af sina landsmän vördades Edmund, hvilken sedermera upptogs bland helgonens antal, såsom en martyr för religionens och fosterlandets sak. Det ståtliga klostret Bury S:t Edmund i Ostangel uppkallades efter honom.

Både Northumberland och Ostangel voro i Danskarnes våld, och Merciens konungar erkände dem som öfverherrar samt betalade dem skatt. Danskarne samlade derför nu alla sina krafter till en afgörande kamp mot det sista konungarike i England, som ännu var sjelfständigt, nemligen Wessex. Angelsachsarne gjorde ett förtvifladt motstånd, och striden fördes med vexlande lycka. Uttröttade måste Danskarne år 871 draga sig tillbaka, och *Alfred,* hvilken efterträdt sin broder Äthelred I som konung af Wessex, fick ett par års rådrum. Men snart blossade åter krigslågan upp, och efter många lyckans skiftningar måste Alfred vintern 878 fly till Somersetshires träsk, på gränsen till de keltiska Briternas område i sydvestra England, der han förklädd och okänd höll sig så väl dold, att ryktet förkunnade hans död. Angelsachsarnes makt tycktes vara bruten för alltid. Men det eröfrade landet var alltför vidsträckt i förhållande till eröfrarnes antal. Om än den danska hären esomoftast förstärktes af friska vikingaskaror från Skandinaviens, Frislands och Frankrikes kuster, så var den dock alltför fåtalig att fortfarande beherska ett talrikt, tappert och förtvifladt folk.

I förening med några trogna följeslagare uppträdde åter Alfred plötsligen bland sitt folk. Den svårtillgängliga ön *Athelney* i Somersetshire, der floden Thone faller i Parret, befästades och blef utgångspunkten för det angelsachsiska rikets återupprättande. Snart samlades folket från de närgränsande grefskapen kring sin konungs fana. Ryk-

tet om den farliga folkresningen hade emellertid nått Danskarnes hufvudläger i Chippenham. En här utsändes för att krossa den, men vid Edington segrade Alfred och förföljde de flyende ända till portarne af lägret vid Chippenham, hvilket Danskarne 14 dagar senare måste utrymma och draga sig tillbaka norrut.

Sju veckor efteråt infann sig konung *Gudrum* (Gorm), som efter Ingvars död år 870 varit Danskarnes hufvudanförare, med 30 af sina bästa höfdingar hos konung Alfred för att låta döpa sig. Så skedde med mycken högtidlighet. Alfred stod sjelf fadder åt Gudrum, som i dopet fick namnet *Äthelstan*. Och redan före slutet af samma år (878) slöts i *Wedmor* en formlig förlikning mellan Alfred och Gudrum—Äthelstan. Genom detta fördrag, som ännu finnes i behåll, bestämdes, att gränsen mellan Alfreds och Gudrum—Äthelstans riken skulle gå från Themsens mynning till Chester vid Wales' norra gräns, under större delen följande *Watlingastræt,* en väg från urgammal tid, som delade England i två hälfter, en nordostlig och en sydvestlig. Härigenom förblefvo Wessex, Sussex, Kent och sydvestra Mercien i Angelsachsarnes ego, medan Northumberland, Ostangel, Essex och nordöstra delen af Mercien tillföllo Danskarne. Dessa de nordiska vikingarnes eröfringar — öfver hälften af det förut angelsachsiska England — kallades sedermera *Danelagen* (Denelaga).

Med fördraget i Wedmor, som afslutade det blodiga tolfårskriget, började Alfreds ädla arbete för sitt folks väl. Rastlös energi var grunddraget i denne konungs karakter. Som yngling den ifrigaste jägare, i sina tidigare mannaår den tappraste och mest uthålliga krigare, blef han den arbetsammaste regent. I allt hvad han företog sig herskade den noggrannaste ordning; hvarje timma hade sin bestämda sysselsättning. Den svåra, obotliga sjukdom, hvaraf han alltifrån ungdomen tärdes, förmådde ej förbittra hans lynne eller minska hans arbetskraft.

Rikets återupprättande ur det djupa förfall, hvari det till följd af Danskarnes härjningar råkat, samt framtidens tryggande genom folkets uppfostran till kunskaper och sedlighet voro målen för Alfreds statskonst. De gamla angelsachsiska statsinrättningarne återstäldes, hvarföre senare århundradens författare stundom gjort Alfred till dessa institutioners upphofsman. De lagar, som Angelsachsarnes hädangångna konungar, en *Ini* af Wessex († 726), en *Offa* af Mercien († 794) m. fl. gifvit, samlades, förbättrades och tillökades, hvarvid tidens kyrkliga anda gjorde sig starkt gällande. Så började denna lagbok med de tio buden och en del af den mosaiska lagen; rätten till

sjelfhämnd inskränktes, arbete på sön- och helgdagar förbjöds, för hädelse och mened stadgades stränga straff.

I rikshushållningen infördes noggrann ordning. Hälften af sina inkomster använde Alfred för verldsliga ändamål, såsom hären, flottan, byggnader o. s. v., den andra hälften var anslagen dels till kyrkor och välgörenhet, dels till skolorna. Sjelf öfvervakade konungen en skola, som han låtit inrätta för de unga ädlingarne vid sitt hof, och det var hans önskan; att hvarje friboren yngling, som hade råd dertill, åtminstone skulle lära sig läsa, något som på den tiden ej var vanligt bland lekmän. Bland sina egna landsmän fann Alfred få hjelpare i sina sträfvanden för undervisningens höjande, ty Wessexs invånare voro de okunnigaste i England, och den högre odling, som på Bedas och Alkuins tid rådt i Northumberlands och Merciens skolor och kloster, hade de danska vikingarnes svärd förstört. »Fordom», skref Alfred bittert, »kom man hit från främmande land för att söka lärdom, och nu kunna vi sjelfva endast få den utifrån, om vi vilja hafva den.» Det var isynnerhet från det frankiska riket, som Alfred hemtade lärare åt sitt folk. Öfver hufvud stod han i liflig förbindelse med utlandet. Sändebud skickades med gåfvor till Jerusalems och Österlandets kyrkor, och årligen afgick en beskickning till Rom med S:t Peterspenningen. Norrmannen *Ottar* undersökte på hans befallning Finnmarken och Hvita hafvets kuster, och *Wulfstan* sändes till Estland.

Allt sedan barnaåren, då hans moder för honom sjöng de gamla angelsachsiska sångerna, hade Alfred älskat sitt fosterlands språk. Han lät samla dess qväden och sökte genom öfversättningar skapa en angelsachsisk prosaliteratur. Så öfversatte han *Boethii* ryktbara skrift: »*De consolatione philosophiae*» (se sid. 11), *Bedas* »*Engelska folketskyrkohistoria*», en i början af det femte århundradet af den spanske presten *Orosius* utarbetad compilation i historien, hvilken under medeltiden mycket användes som lärobok (»*Historiarum libri VII adversus paganos*») m. fl. Sjelf talade Alfred alltid med den största blygsamhet om sin, för Englands språk och literatur så betydelsefulla författarverksamhet. »Den som kan latin bättre än jag, må ej tadla mig», skrifver han, »ty hvarje man måste säga, hvad han säger, och göra hvad han gör, efter sin förmåga.»

Alldeles ostörd fick den store konungen ej egna sina återstående dagar till fredens värf, ty mot slutet af hans regering hemsökte den väldige Hasting och andra fruktansvärda vikingahöfdingar i flere års tid (893—897) England med blodiga härjningar. Men deras anfall

tillbakaslogos med kraft och lycka, och en nybyggd flotta af 120 skepp tryggade för framtiden rikets kuster.

Några år senare dog Alfred (901), efter en trettioårig lika ärofull som mödosam regering, som med rätta förvärfvat honom tillnamnet *den store.* Det angelsachsiska folkets sjelfständighet och frihet hade blifvit räddade; genom fördraget i Wedmor och de danska inkräktarnes öfvergång till kristendomen hade grunden blifvit lagd till fredlig samfärdsel och framtida förening mellan de begge folken; en sträng och rättvis lagskipning hade återställt ordning och trygghet i riket; och Englands med fullständig undergång hotade civilisation hade kallats till nytt lif.

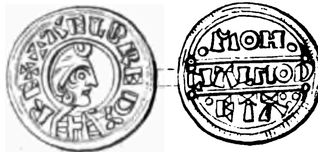
66—68. **Angelsachsiska mynt.**

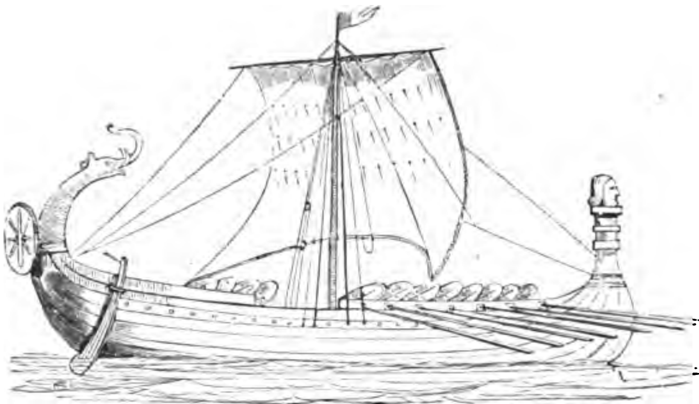
66. Egbert den store (802—838).

67. Äthelwulf (838—858).

68. Alfred den store (871—901).

69. Normandiskt fartyg.
Efter tapeten i Bayeux.

ANDRA TIDEHVARFVET.

Från upplösningen af Karl den stores välde till korstågens slut och påfveväldets början förfall (omkr. 900—omkr. 1300).

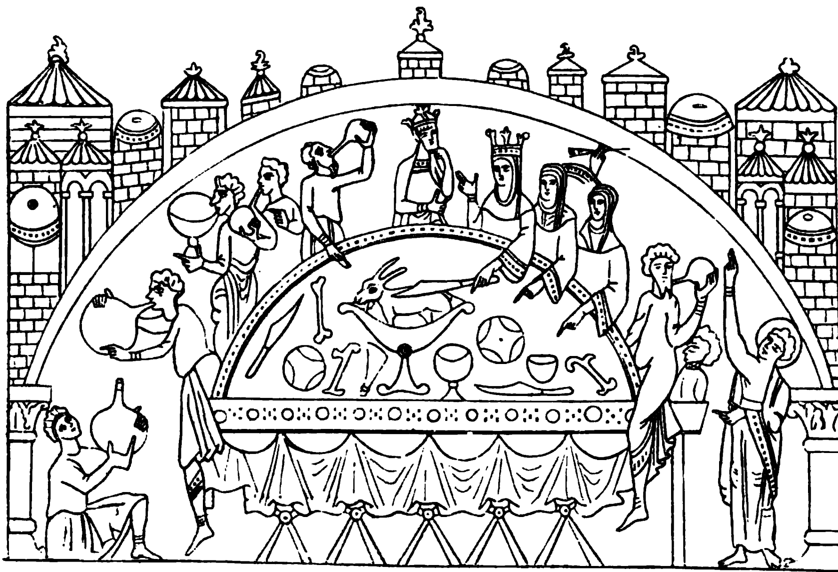
1. Nordmännen eröfra Normandie.

Sedan det stora tolfårskriget mellan Danskar och Angelsachsare slutats, voro Frankrikes kuster under loppet af flere årtionden den förnämsta skådeplatsen för de nordiska vikingarnes bedrifter. I alla floder från Rhen till Loire och Garonne lågo ständigt starka vikingaflottor, hvilkas besättningar härjade det olyckliga landet, om hvars ytterliga svaghet Paris' belägring (se sid. 173) bäst vitnade. Allt var här gynsamt för en varaktig eröfring. Hittills hade blott en anförare saknats, nog dristig och nog ihärdig att genomföra den. Men omkring år 890 uppträdde plötsligen en dylik vikingahöfding i spetsen för en mäktig flotta.

Den sedan så ryktbare *Rolfs* härkomst och tidigare öden äro ej säkert kända. Enligt de långt efteråt nedskrifna isländska sagorna var han en son af Ragnvald Möre-jarl och således af norsk börd, medan Normandiets äldste krönikeskrifvare, munken Dudo af Saint Quentin, hvilken lefde blott hundra år efter Rolfs tid, alldeles bestämdt säger, att han var en dansk man, som utvandrat från Danmark. Men

antingen Rolf var dansk eller norsk till födseln, så är det säkert, att hans flotta och här utgjordes af danska vikingar, som, då han först slöt sig till dem, redan i många år härjat på Englands och Frankrikes kuster. Sjelf hade Rolf förut kämpat under den danske konungen Gudrum-Äthelstan i England. Enligt de isländska sagorna skall han hafva varit så tung, att ingen häst kunde bära honom, och att han ständigt måste gå till fot, hvarföre han också kallades *Gånge-Rolf.*

Början till Normandiets eröfring gjorde Rolf, då han (mellan år 890 och 900) utan motstånd bemäktigade sig *Rouen*, som han strax lät befästa på ett sätt, som visade, att han tänkte för framtiden behålla

70. Gästabud i tionde århundradet.

Efter en teckning i en handskrift från tionde århundradet, nu förvarad i nationalbiblioteket i Paris.

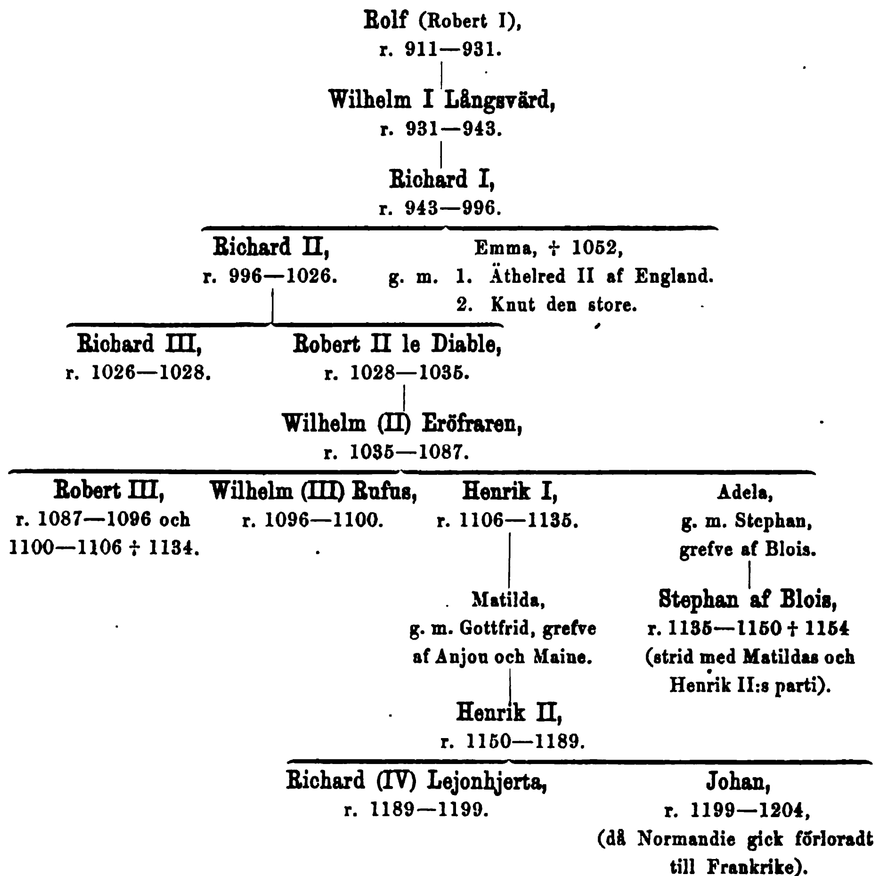
denna redan ansenliga stad. Från Rouen företog han sedan i många års tid oupphörliga härnadståg till olika trakter af Frankrike. Än härjade han kring Paris, än vid Loire, än i det inre af landet, till och med i det aflägsna Burgund. Landets elände tilltog år från år, och skulle det ej alldeles förderfvas, måste det snart hafva fred. Med vapenmakt kunde denna ej vinnas. Således återstod blott att öppna underhandlingar med Rolf. Så skedde, och på ett möte mellan konung Karl den enfaldige och den fruktansvärda vikingahöfdingen öfverenskoms, att Rolf såsom län under franska kronan skulle erhålla Bretagne samt landet kring Seines nedre lopp (norra delen af det nuvarande

Normandie) mot att han åtoge sig försvaret af de kringliggande kusterna. Efter förlikningen hyllade Rolf konungen som sin länsherre, men vägrade bestämdt att böja knä för honom och kyssa hans fot, utan befalte en af sina män att i hans ställe fullgöra denna ceremoni. Dansken tog också tag i konungens fot, men lyfte den så högt upp, att Karl föll baklänges, till stort åtlöje för alla närvarande.

Året derpå (912) mottog Rolf jemte de förnämste af hans män dopet. Hans kristna namn blef *Robert*. Uppgiften att han vid samma tillfälle erhållit Karl den enfaldiges dotter Gisela till maka, anses osäker.

Så uppstod det ryktbara hertigdömet Normandie, hvaröfver Rolf och hans efterkommande * herskade i nära trehundra år. Rolfs herravälde öfver Bretagne inskränkte sig till blotta öfverhögheten öfver

* Hertigar af Normandie.

detta lands oroliga och krigiska invånare. Endast Nantes vid Loire och ön Noirmoutier innehades en längre tid af Danskarne. Deremot utvidgades efter hand Danskarnes besittningar kring nedre Seine, tills de omfattade hela det sedermera så kallade Normandie. Landet delades mellan de nordiska eröfrarne, men en militärisk länsförfattning sammanhöll alla till en stark och fast enhet.

Emot kristendomen intog Rolf en något vacklande hållning. Han visade visserligen stor frikostighet mot de andlige samt lät bygga kyrkor och kloster, men samtidigt sökte han hålla sig väl med sina förfäders gudar, åt hvilka han till och med en gång, många år efter sitt dop, lät offra hundra kristna fångar. Men redan Rolfs son och efterträdare, *Wilhelm I Långsvärd*, var till den grad beherskad af sin tids religiösa anda, att han alltid bar en tagelskjorta närmast kroppen och på allvar närde den planen att gå i kloster. Det föredöme, som Wilhelm Långsvärd gifvit, följdes af hans efterträdare och af hela det normandiska folket. De hedniska vikingarnes söner och sonsöner blefvo nitiska kristna, beredvilliga att skänka sina egodelar till andliga stiftelser och att gjuta sitt blod för kyrkans sak.

Hur förödmjukande än afträdandet af Normandie var för Karl den stores ättlingar, så lände likväl Danskarnes bosättning i detta landskap till Frankrikes lycka. Ty fruktan för Rolfs och hans efterträdares svärd förmådde snart de nordiska vikingarne att lemna Frankrikes kuster i fred. Och sedan de skandinaviska nybyggarne inom loppet af ett par mansåldrar efter bosättningen i Normandie bortlagt bruket af sina förfäders tungomål samt antagit Fransmännens språk, hvartill väl deras giftermål med franska qvinnor mest bidragit, blefvo de snart denna sin nationalitets yppersta representanter, och det på de mest olika områden. »De blefvo tongifvande och ledande ej mindre i konst och literatur, än i krig och politik», säger en historieskrifvare; »det nybildade franska språket fann i dem sina flitigaste bearbetare och uppnådde isynnerhet genom dem den elegans, hvarigenom det blef Europas herskande språk». Ty på vältalighet satte de normandiska ädlingarne högt pris, liksom på allt som bidrog till lifvets förskönande och förädling. Normandiets kyrkor och borgar, dess hästar, falkar och gästabud (bild 70), voro namnkunniga, men ännu mer dess ädlingars ridderlighet och utsökta belefvenhet. Medan tapperheten och den krigiska företagsamheten, ett arf från de gamla vikingarne, urladdade sig i bedrifter, sådana som grundläggandet af konungariket Begge Sicilierna, Englands eröfring och korstågen, rådde hemma i Normandie en borgerlig ordning, hvartill få länder i elfte århundradet kunde uppvisa motstycket.

2. England från Alfred den stores död till den normandiska eröfringen (901—1066).

Medan de danska nybyggena vid Seinens strand uppväxte till en mäktig och lysande stat, lyckades Danskarne ej att bibehålla sitt välde öfver Danelagen i England. Redan Alfred den stores son, *Edvard den äldre*, kämpade med framgång mot dem; hans sonson, den tappre *Äthelstan*, intog York samt besegrade i den mångbesjungna drabbningen vid Brunanborg (i Lincolnshire?) Danskar, Normän från Irland och en skotsk konung, hvilka sammanrotat sig mot det angelsachsiska väldet; och slutligen fördref Äthelstans bror *Edred* den siste danske konungen från Northumberland (954). De sju konungariken, hvari Angelsachsarnes makt varit splittrad, lydde nu en enda herskare.

Förra hälften af det tionde århundradet utgör det angelsachsiska folkets hjelteålder. Men riket hade derunder uppnått en mer lysande än fast och för framtiden betryggande ställning. De ständiga, ödeläggande krigen med Danskarne hade medfört allmogens utarmande samt maktens öfverflyttande från den stora massan af fria män (*the ceorls*) till en krigs- och tjensteadel, de kungliga *thegnarne*, som erhöllo stora förläningar, och med hvilka den gamla bördsadeln, konungaättlingarne (*äthelinge*), efter hand sammansmälte till en mäktig och stolt stormannaklass. De verldsliga stormännen och kyrkans prelater afgjorde landets vigtigaste ärenden på riksmötena (*witena-gemot* d. ä. de vises möte), der äfven konungar valdes och afsattes, hvarvid man likväl alltid höll sig inom den gamla konungaätten, enligt germanisk sed gifvande en afliden konungs myndiga bröder företräde framför hans minderåriga söner. Och medan rikets gemensamma angelägenheter ordnades af stormännen, inskränktes allt mer den demokratiska sjelfstyrelse, som de frie männen sedan gammalt plägat öfva i grefskapen (*the shires*) och dessas underafdelningar (*the hundreds*). Sjelfva bondens personliga frihet kom i fara, då det blef brukligt, att den frie mannen skulle ställa sig under skydd af någon mäktig herre, som blef hans *hlaford* (lord).

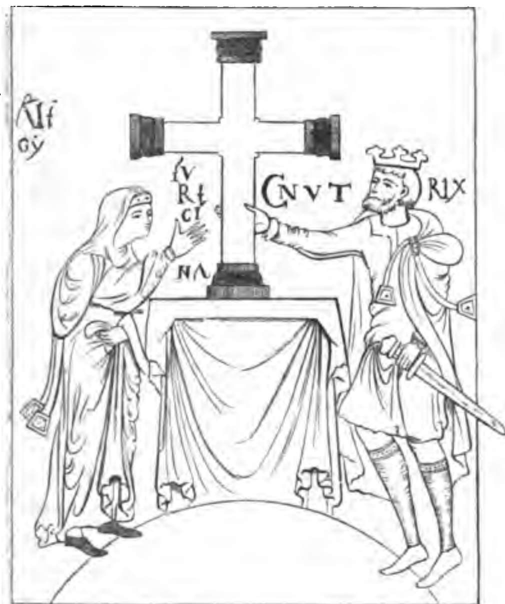
Den fara, hvarmed folkfrihetens förfall och adelns växande makt hotade det angelsachsiska folkets framtid, ökades genom den ringa sammanhållningen mellan de fordom sjelfständiga smårikena samt genom den fiendskap, som rådde mellan de talrika, under egna lagar lefvande Danskarne och rikets öfriga invånare. Förgäfves sökte Englands

störste statsman på denna tid, ärkebiskop *Dunstan* af Canterbury, som under konungarne *Edgar* (959—975) och *Edvard Martyren* (975—978) styrde England, försona Danskar och Angelsachsare med hvarandra. Efter Edvard Martyrens död, som mördades på sin styfmoders *Älfridas* anstiftan, miste Dunstan, hvilken äfven visat mycket nit för skolornas höjande och klostertuktens skärpande, sitt inflytande på regeringsärendena. De angelsachsiska stormän, som kommo till makten under Edvard Martyrens halfbror *Äthelred II*, Älfridas son, visade den största fiendtlighet mot rikets danska undersåtar. Men Dunstans spådom, att denna orättfärdiga politik skulle fruktansvärdt straffas, gick snart i fullbordan. Efter att i många år hafva varit förskonadt från de nordiska vikingarnes härjningar, blef England åter ett mål för deras våldsamma anfall, som leddes af män, sådana som *Sven Tveskägg* och *Olaf Tryggvesson*. Till sitt af partifejder sönderslitna rikes försvar använde Äthelred de olyckligaste medel. Först röjde han sin svaghet genom att flere gånger för stora summor köpa sig frid, sedan grep han till en åtgärd, så trolös och så grym, att den aldrig kunde förlåtas.

År 1001 hade en vikingahär under konung Sven Tveskäggs befäl plundrat och härjat i Wessex samt derpå öfvervintrat på ön Wight. Fruktande ett nytt anfall, hade Äthelred efter vanan köpt sig frid. 24,000 mark silfver skulle utbetalas till den danska hären, som dessutom af Angelsachsarne skulle underhållas med lifsmedel. Sven Tveskägg återvände derpå till Danmark, men större delen af vikingahären qvarstannade i södra England, lefvande på befolkningens bekostnad och i förlitan på det ingångna fördraget spridande sig vida omkring i små hopar. Då lät Äthelred i hemlighet uppmana sina Angelsachsare att på en viss dag kasta sig öfver och mörda sina hatade, i säkerhet insöfda fiender, för att med ett enda slag befria landet från dessa objudna gäster. Man valde dagen efter Mårtensmässan år 1002, i den riktiga beräkningen, att Danskarne skulle vara tunga i hufvudet och trötta efter föregående dags dryckeslag och gästabud. Den trolösa planen lyckades. På den utsatta dagen mördades eller innebrändes många tusen Danskar, och bland offrens antal var äfven Sven Tveskäggs syster *Gunhild*. Skådeplatsen för detta stora *danamord* var södra England, der vikingahären låg i qvarter, under det de i Northumberland och Ostangel bosatta Danskarne skonades.

Redan följande året (1003) företog Sven Tveskägg ett hämndetåg mot det trolösa England, som i flere år grymt härjades, till dess Äthelred ännu en gång för 36,000 mark silfver köpte frid. Men sommaren 1013 återkom Sven i spetsen för en väldig här och med den

högt uttalade afsigten att göra slut på det angelsachsiska väldet. Den svage Äthelred måste fly till hertig Richard II af Normandie, med hvilkens syster *Emma* han var förmäld, och före årets slut var Sven erkänd som konung öfver hela det angelsachsiska riket. Visserligen återkom efter Sven Tveskäggs plötsliga död (Febr. 1014) Äthelred, och den danska hären måste segla tillbaka till Danmark. Men redan året derpå företog Svens nittonårige son *Knut* ett nytt eröfringståg till England, som kröntes med sådan framgång, att efter Äthelreds död (April 1016) dennes son *Edmund Jernsida* måste dela riket med den danska inkräktaren, som erhöll norra hälften (Danelagen). Denna riksdelning blef dock ej af långvarigt bestånd, ty några månader efteråt mördades den tappre Edmund Jernsida (Nov. 1016), hvarpå ett witena-gemot i London förklarade Edmunds ätt ovärdig att någonsin bestiga tronen, och Knut hyllades som hela Englands konung.

71. Knut den store och drottning Alfgifa.
Teckning i en angelsachsisk handskrift.

Knut, med tillnamnet *den store*, styrde England i nitton år lika kraftigt som klokt. Genom skoningslös stränghet injagade han fruktan hos de öfvermodiga stormännen, men Angelsachsarne lärde sig snart med tillgifvenhet blicka upp till en furste, hvilken lät dem behålla deras gamla lagar och rättigheter samt behandlade dem ej som ett eröfradt folk utan som med Danskarne likstälda undersåtar. Ett starkt stöd för sitt välde fann Knut hos kyrkan och de andliga, mot hvilka han visade den största frikostighet. Sjelf företog han en pilgrimsfärd till Rom, der han bivistade kejsar Konrad II:s kröning (1027).

Utom England herskade Knut den store öfver Danmark, der han 1018 efterträdde sin broder Harald, samt öfver Norge, der han utträngde Olaf Haraldsson. Skottland och Venden erkände hans öfverhöghet, och så gjorde sannolikt äfven de norska rikena på Irland och de skotska öarna. Det var det största välde, som någonsin lydt under

en skandinavisk konungs spira. Till dess försvar underhöll Knut en *tinglid* eller stående här af 3,000 (enligt andra 6,000) utvalda krigare.

Med *Alfgifa* (bild 71), en högättad Engelska, hade Knut sönerna *Harald Harfot* och *Sven* († 1036). Men han försköt Alfgifa för att gifta sig med konung Äthelreds enka, Emma af Normandie, som födde honom sonen *Hardeknut*. Denne var af fadern bestämd till efterträdare. Men vid Knuts död (1035) valdes Harald Harfot till Englands konung, så att Hardeknut blott fick Danmark. Krig hotade att utbryta mellan de båda bröderna, då Harald Harfots plötsliga död (1039) lemnade Englands tron ledig. Hardeknut, erkänd som sin broders efter-

72. Angelsachsarne erbjuda Harald Godwinsson Englands krona.
Efter tapeten i Bayeux*.

trädare, förenade ännu en gång Englands och Danmarks riken. Men hans död (1042) åtskilde dem å nyo — och för alltid.

På Englands tron uppsattes nu Hardeknuts halfbroder *Edvard*, en son af Emma af Normandie med hennes förste gemål, Äthelred II. Edvard, som kallades *Confessor* (Bekännaren), emedan han aflagt klosterlöfte, var en godhjertad och omtyckt, men svag regent, som öfverlemnade regeringsbestyren åt sin svärfader, jarlen *Godwin* († 1053) och dennes son *Harald*. Härigenom vann den Godwinska ätten sådant an-

* *Bayeux-tapeten*, ett 20 tum bredt och öfver 200 fot långt broderi i åtta färger, hvilket förvaras i Bayeux i Normandie, framställer Englands eröfring af Normanderna samt händelserna närmast förut. Dess minutiösa noggrannhet och historiska trohet visa, att den måste härröra från tiden närmast efter eröfringen. En ganska sannolik åsigt är, att den blifvit förfärdigad på befallning af Wilhelm Eröfrarens broder Odo, biskop i Bayeux.

hang i landet, att då Edvard afled barnlös (5 Jan. 1066), utropades Harald Godwinson till Englands konung (bild 72). Men Harald måste

73. Wilhelm Eröfraren låter bygga fartyg för tåget till England.
Efter tapeten i Bayeux.

snart rusta sig till försvar mot hertig *Wilhelm af Normandie*, som påstod sig hafva rättmätigare anspråk på Englands krona.

74. Scen från slaget vid Hastings (Senlac).
Efter tapeten i Bayeux.

3. Wilhelm Eröfraren.

Vid åtta års ålder hade Wilhelm ärft Normandie efter sin fader, hertig *Robert II, le Diable* (djefvulen) kallad. Robert hade varit en tapper och lysande, men hård och grym herskare, som till och med misstänktes för att hafva förgiftat sin äldre broder, hertig *Richard III*. Gripen af samvetsqval hade han vallfärdat till Jerusalem, för att vid den heliga grafven söka sina synders förlåtelse, och det var på återvägen derifrån, som han funnit döden i Nicäa i Bithynien (1035).

Tillnamnet »*Eröfraren*» fick Wilhelm först på gamla dagar. I sin ungdom kallades han hånfullt »*Bastarden*», ty hans moder, den vackra *Arletta*, en garfvares dotter, hade varit hertig Roberts älskarinna. Men blott Bastarden hunnit växa upp, visade det sig snart, att han var en herre, som de stolta normandiska ädlingarne gjorda klokast i att lyda. Af jettelik gestalt och ofantlig kroppstyrka, var han i alla manliga idrotter så öfverlägsen, att äfven hans fiender erkände, »att ingen riddare under himlen var Wilhelms like». Med den oförvägnaste tapperhet förenade han den skoningslösaste hårdhet. Hans hämnd var grym och omensklig. När de upproriska borgarne i Alençon för att håna hans börd hängde ut hudar på murarne, under rop af: »Arbete åt garfvaren», lät Wilhelm stinga ut ögonen på de fångar, han tagit, samt afhugga och i staden inkasta deras händer och fötter. Han

bryddo sig föga om menniskors kärlek eller hat. Tyst och sluten trifdes han bäst i skogarnes enslighet. Jagten var hans största nöje och »han älskade de vilda djuren, som hade han varit deras fader.» Hans sträfhet och högmod och de ursinniga utbrotten af hans vrede höllo menniskorna på afstånd. Derför hatade många honom, men alla måste böja sig för hans okufliga viljekraft.

Wilhelms ungdoms- och tidigare mannaår upptogos af ständiga fejder mot de upproriske normandiske vasallerna, som voro förbittrade öfver hans stränga åtgärder till röfvarväsendets utrotande samt borgarens och bondens skyddande. Men fastän flere grannfurstar och äfven konungen af Frankrike kommo de upproriska till hjelp, segrade dock Wilhelm till sist, och fred och ordning återstäldes i Normandie, hvars område utvidgades med grefskapet Maine.

Emellertid hade redan mer högt flygande planer börjat föresväfva Wilhelms ärelystnad. Vid ett besök i England år 1051 hade han af sin frände konung Edvard Confessor fått löfte att blifva dennes efterträdare på tronen. Utan witena-gemotets samtycke egde visserligen detta löfte ingen giltighet. Men Wilhelm beslöt dock att göra det gällande, hvarvid en lycklig slump kom honom väl till hjelp. Englands mäktigaste man, Harald Godwinsson, led nemligen skeppsbrott på franska kusten och blef Wilhelms fånge samt lät, för att återvinna sin frihet, förmå sig att med en högtidlig ed lofva att på allt sätt understödja den normandiske hertigens anspråk på Englands krona.

När derför i början af år 1066 underrättelse kom, att Edvard Confessor dött och Harald Godwinsson blifvit utropad till hans efterträdare, sände Wilhelm genast sändebud till England, för att påminna den nyvalde konungen om hans forna löfte. Harald svarade stolt, att ett aftvunget löfte ej hade någon giltighet, att han med de engelske stormännens samtycke blifvit utsedd till Englands rättmätige konung och att han ärnade till det yttersta försvara sin krona.

Efter detta svar af Harald återstod för Wilhelm blott att med vapen i hand göra sina anspråk gällande. Han lät derföre med outtröttlig ifver bygga och utrusta en stor flotta samt samlade en väldig här. Ej blott Normandies, utan hela Frankrikes strids- och ärelystna adel strömmade till hans fanor. Ej heller försummade han att draga kyrkan på sin sida, hvarvid det kom honom väl till pass, att påfven *Alexander II* låg i tvist med ärkebiskop *Stigant* af Canterbury. Påfven bannlyste nu dennes beskyddare, konung Harald, såsom menedare och uppdrog bannlysningens verkställande åt Wilhelm.

Men på samma gång en så stor fara hotade England från Normandie, rustade sig Norge till ett ej mindre fruktansvärdt anfall. Ko-

nung Harald Godwinsson hade nemligen råkat i fiendskap med sin broder *Toste*, jarl af Northumberland, som måst lemna landet och funnit en tillflykt hos konung *Harald Hårdråde* i Norge. Lockad af Tostes förespeglingar, utrustade Hårdråde en flotta af 240 krigsskepp och en här af 20,000 man, hvarmed han i September 1066 landsteg på Northumberlands kust. Vid *Stanfordbro*, något mer än en mil öster om York, mötte honom Harald Godwinsson med en dubbelt så stark här. Före slagets början sprängde en engelsk riddare i full rustning fram till norska hären samt erbjöd Toste å den engelske konungens vägnar förlikning och andel i herraväldet öfver England. Men när Toste frågade, om man ej också tänkt på ersättning åt Norges

75. Konung Harald Godwinsson och ärkebiskop Stigant.
Efter tapeten i Bayeux.

konung, svarade riddaren, att »han skulle få sju fot jord eller så mycket, som han var högre än andra män.» Toste afslog då hvarje anbud om förlikning, ty »han och Hårdråde ville tillsammans vinna England eller dö med ära.» Riddaren red i sporrsträck tillbaka till det engelska lägret. Men när sedan Toste på Hårdrådes fråga, hvem riddaren varit, svarade, att det varit hans broder Harald Godwinsson sjelf, förebrådde Hårdråde Toste, för det han ej i tid underrättat honom derom, så att han kunnat låta dräpa den engelske konungen. Härpå svarade Toste, att han hellre sjelf ville dö än svika sin broder, som kommit för att göra honom stora anbud om makt och herravälde

och tryggt litade på fri lejd. Hårdråde lät sig härmed nöja och yttrade blott, att den engelske konungen »var en liten karl, men att han satt säkert i stigbyglarne». Slaget tog nu sin början. Norrmännen kämpade med beundransvärd, men fruktlös tapperhet. Konung Harald Hårdråde och Toste stupade och med dem större delen af den norska hären. Lemningarna återvände under Harald Hårdrådes son *Olaf* till Norge.

Ett par dagar efter slaget vid Stanfordbro landade den normandiska flottan, bestående af 400 större skepp samt mer än 1,000 smärre farkoster, på kusten af Sussex. Vid underrättelsen härom skyndade konung Harald tillbaka från Northumberland, och den 14 Oktober kom det till den för Englands framtid afgörande drabbningen vid *Senlac*, ej långt från *Hastings*. På morgonen före stridens början höll Wilhelm ett tal till sina trupper. »Kämpen tappert och döden allt!» ropade han, »ty om vi segra, skola vi alla bli rika. Det, som jag vinner, skolen I vinna; om jag eröfrar, skolen I eröfra, och om jag tager landet, skolen I få det. Och glömmen ej, att jag kommit hit ej blott för att uttaga min rätt, utan äfven för att å hela vårt folks vägnar hämnas på dessa Engelsmän för deras skändligheter, meneder och förräderier.» Dessa sista ord syftade på det gräsliga Danamordet (sid. 205), hvilket Danskarnes landsmän Normanderna borde hämnas. Eldade af de minnen, Wilhelm uppkallat, och de löften, han gifvit, ilade Normanderna till anfall. Främst red trubaduren *Taillefer*, med hög röst uppstämmande sånger om Karl den store och hans paladiner. Sammandrabbningen var ytterligt våldsam. Med förtviflans mod kämpade Engelsmännen för hus och hem, men de voro till antalet alltför underlägsna den 60,000 man starka normandiska hären. Flere gånger tillbakaslog visserligen den hufvudsakligen af fotfolk bestående engelska hären de normandiska ryttarnes häftiga anfall (bild 74). Men sedan den tappre konung Harald och blomman af Englands adel stupat, var stridens utgång afgjord. Den engelska hären var tillintetgjord, och Wilhelm hade vunnit den fullständigaste seger.

Visserligen valde nu Engelsmännen Edmund Jernsidas sonson *Edgar* till konung. Men Wilhelm fortsatte raskt den påbörjade eröfringen och framryckte mot London, som öppnade sina portar. Och sedan de modfälda engelska stormännen med Edgar i spetsen erbjudit honom kronan, kröntes Wilhelm juldagen 1066 i Westminster-abbey till Englands konung.

Under de första åren af sin regering behandlade Wilhelm England temligen hofsamt, men då de frihetsälskande Angelsachsarne den ena gången efter den andra gjorde uppror, sökte han med grym stränghet krossa deras motstånd. En del af Northumberland förvand-

lade han till en ödemark: boskapen bortfördes, husen uppbrändes, och mer än 100,000 menniskor omkommo genom hunger och farsoter. Den angelsachsiska adeln förföljdes på allt sätt. Alla högre embeten såväl i staten som kyrkan lemnades åt Normander; till och med biskopar och abboter af angelsachsisk härkomst afsattes, ett öde, som äfven drabbade sjelfve ärkebiskop Stigant af Canterbury. Angelsachsarne fingo visserligen fortfarande dömas efter sina inhemska lagar, men många gamla angelsachsiska samhällsinrättningar försvunno. I stället infördes ett fullt utbildadt länsväsen efter normandiskt mönster. Englands jord delades i 700 stora baronier och 60,215 riddarlän. En stor del af riddarlänen och alla baronierna öfverlemnades åt normandiska ädlingar. Men för att hindra de stora länsherrarne att göra sig oafhängiga tog Wilhelm trohetsed ej blott af kronans vasaller, utan äfven af dessas undervasaller. Konungen af England fick derigenom en vida större makt än regenterna i de andra stater, der länsväsendet var genomfördt. För egen räkning behöll Wilhelm 1,422 gods, hvarigenom han blef Europas rikaste regent på sin tid. Öfver alla egendomar i riket uppsattes ett stort statistiskt register, *Domesdaybook* kalladt, som ännu finnes i behåll. För att skydda Normanderna mot de förtviflade Angelsachsarnes hämnd utfärdades de strängaste lagar. Vid domstolarne och på alla andra det offentliga lifvets områden infördes det *franska språket*. Grymmast af allt voro dock kanske Wilhelms barbariska jagtlagar. Den, som vågade döda något villebråd i konungens skogar, straffades med lifvets förlust eller ögonens utstingande. Hela distrikt inhägnades till jagtmarker, och derinom belägna kyrkor och boningshus nedrefvos. I trakten af Winchester förvandlades på detta sätt en bördig landsträcka af tjugo svenska mils omkrets till skog. Till skydd mot de ständiga upproren uppfördes många fasta borgar, bland andra *Towern* i London.

På gamla dagar måste Wilhelm föra krig mot sin äldste son, *Robert*, som gjorde anspråk på Normandie. Efter några år bilades dock tvisten mellan far och son, men konung *Filip I* af Frankrike, som understödt Robert och som tillåtit sig att skämta öfver Wilhelms fetma, fick pröfva på hela våldsamheten af hans vrede. Ödeläggande allting med eld och svärd, tågade Wilhelm mot Paris. Men då han, efter att hafva låtit bränna staden Mantes vid Seine, red öfver de rykande ruinerna, störtade hans häst, hvarvid han skadades så illa, att han måste återvända till Normandie, der han snart efteråt dog af följderna af sitt fall (1087). I hertigdömet Normandie efterträddes han af sin äldste son, Robert, medan hans andre son, *Wilhelm II Rufus* (den rödhårige), bemäktigade sig Englands krona.

4. Tyskland och Italien från Ludvig Barnets död år 911 till kejsar Henrik III:s död år 1056.

Ju sjelfständigare de tyska stamhertigarne blifvit under Ludvig Barnets svaga regering (se sid. 174), desto större var vid hans död faran, att Tyskland skulle sönderfalla i flere stater. Fruktan för Ungrarne förmådde dock de två mäktigaste stammarne, Frankerna och Sachsarne, att välja hertig *Otto af Sachsen* till konung. För sin höga ålder nekade Otto visserligen att mottaga den erbjudna äran, men i stället valdes den af honom föreslagne *Konrad I af Franken.* Under sin korta regeringstid (911—918) lyckades likväl ej Konrad I qväsa Ungrarne, utan detta var förbehållet hans efterträdare, *Henrik I af Sachsen,* hertig Ottos son, med hvilken den sachsiska ätten * uppsteg på Tysklands tron.

Henrik I skildras såsom en tapper och verksam furste, hvilken tillika genom vänlighet och mildhet lyckades vinna sina undersåtars hjertan. Han blef den egentlige grundläggaren af Tysklands enhet och makt. Från början blott vald af Sachsare och Franker, erkändes han likväl sedermera som konung äfven af Schwabare (Alemanner), Bayrare och Lothringar. Af Ungrarne måste han visserligen genom betalande af en årlig tribut köpa ett nioårigt stillestånd (924). Men det rådrum, han medelst denna förödmjukelse vann, användes på det klokaste sätt. Han anlade en mängd befästa platser, såsom Merseburg, Quedlinburg, Goslar m. fl., bakom hvilkas murar landsbygdens invånare kunde söka skydd mot de ungerska ryttarhorderna. Vidare ökade han sin här och framför allt rytteriet, som utbildades genom trägna öfningar och vapenlekar samt genom segerrika fälttåg mot Slaverna. Henrik kände sig nu nog stark att våga återupptaga striden

* Den Sachsiska kejsarätten.

Henrik I, † 936.

Otto I, † 973, g. m. [2]) Adelheid, † 999.	Henrik, † 955, hertig af Bayern.
Otto II, † 983, g. m. Theophano.	Henrik »der Zänker», † 995.
Otto III, † 1002.	Henrik II, † 1024.

mot de fruktade Ungrarne. Han vägrade att vidare betala tributen, och då Ungrarne till hämnd härför inföllo i Sachsen, drog Henrik med sin nybildade här dem till mötes samt vann (933), sannolikt i nejden af Merseburg, en afgörande seger öfver dessa barbariska fiender, som derefter i flere år lemnade Tyskland i ro. Året derpå företog Henrik ett lyckligt krigståg mot Danskarne samt tvang deras konung Gorm att tillåta kristendomens predikande i landet. Till Tysklands skydd mot Danskarnes härjningar återupprättade Henrik det i äldre tider bestående markgrefskapet mellan Ejdern och Slien, liksom han redan förut sökt sätta en dam mot Slavernas plundringståg genom grundläggandet af markgrefskapen *Nordsachsen* och *Meissen*. Före sin död lät Henrik välja sin äldste son Otto till sin efterträdare.

76. Henrik I:s sigill.

Otto I den store (936—973) hade ärft faderns lysande herskareegenskaper, men var strängare och häftigare än denne samt derför ej så omtyckt. Hans regering var en nästan oafbruten rad af yttre och inre krig. Mot Slaverna och Danskarne företog han lyckliga fälttåg samt främjade kristendomens utbredande bland dessa folk. Upproren inom Tyskland kufvade han med kraft samt sökte förebygga dem för framtiden genom att gifva flere af de mest betydande rikslänen åt sina slägtingar. Så fick hans bror *Henrik* hertigdömet *Bayern*. Af sitt eget fäderneärfda hertigdöme, Sachsen, som ständigt var utsatt för Slavernas och Danskarnes plundringståg, förlänade Otto en stor del (*Ostsachsen*) åt den tappre höfdingen *Herman Billung*, stamfader för en ryktbar ätt.

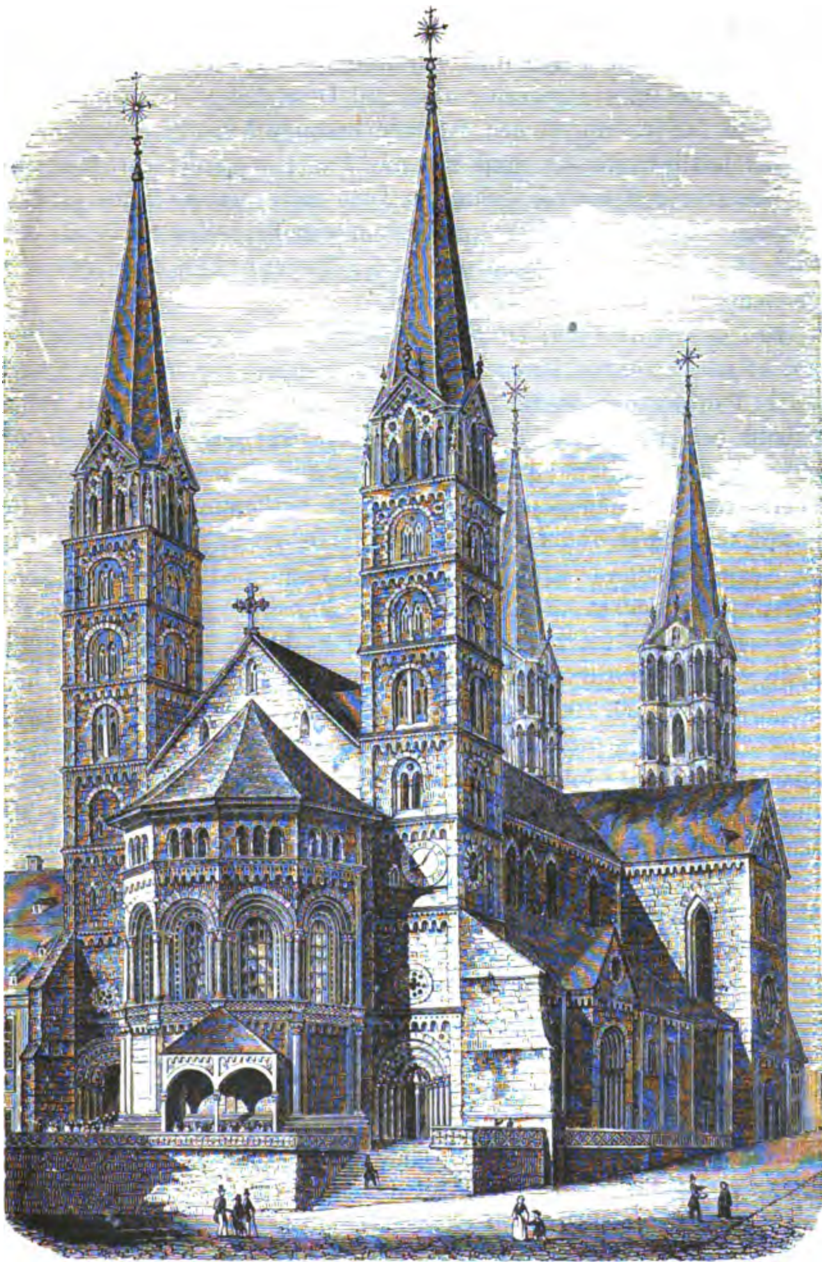
Den största af alla Ottos krigiska bragder var den blodiga segern öfver Ungrarne på slätten vid floden *Lech*, ej långt från Augsburg, den 10 Aug. 955. Efter detta fruktansvärda nederlag upphörde Ungrarnes plundringståg, som under förra hälften af det tionde århundradet varit en skräck ej blott för Tysklands, utan flere gånger äfven för Frankrikes och Italiens folk.

Af ännu större betydelse för Europas framtid än segern vid Lechfloden vardt Ottos inblandning i Italiens angelägenheter. I detta land hade allt sedan slutet af förra århundradet rådt den största oreda; italienska och burgundiska furstar — *Berengar I* af Friaul († 924), *Rudolf* af transjuranska Burgund († 937), *Hugo* af Provence († 947)

och dennes son *Lothar* († 950) m. fl. — hade kämpat om kronan; slutligen hade år 950 markgrefven *Berengar II* af Ivrea (norr om Turin) inkräktat tronen. För att stärka sin makt ville Berengar, oaktadt han misstänktes för att hafva förgiftat sin företrädare konung Lothar, förmäla dennes enka *Adelheid* med sin son *Adelbert*. Och då den sköna, nittonåriga Adelheid vägrade att blifva den fule och afskydde Adelberts maka, lät Berengar inspärra henne i ett slott vid Gardasjön, der han medelst hunger och stryk sökte böja hennes vilja. Men omsider lyckades Adelheid fly samt fann skydd bakom slottet Canossas fasta murar. Dock äfven der kände hon sig ej säker för Berengars förföljelser, utan sände bud till Tyskland för att kalla konung Otto till hjelp. I spetsen för en här skyndade då Otto öfver Alperna, intog Pavia, erkändes som Italiens konung samt gifte sig med Adelheid (951).

Otto, hvilken snart återvände till Tyskland, lät emellertid Berengar behålla större delen af Italien såsom tyskt rikslän. Men då Berengar visade sig uppstudsig mot sin länsherre samt fiendtlig mot påfven *Johan XII*, tågade Otto för andra gången öfver Alperna (961). Pavia öppnade utan motstånd sina portar, Berengar afsattes, och den 1 Februari följande år (962) höll Otto sitt intåg i Rom samt kröntes dagen derpå i Peterskyrkan af påfven till ***romersk kejsare***.

Allt sedan kejsar Arnulfs död (899) hade den romerska kejsartronen tidtals stått ledig, tidtals innehafts af någon bland dessa föga mäktiga furstar, som kifvades om väldet öfver Italien. Ur detta förfall återupprättades kejsarvärdigheten genom Otto den store. Och emedan Tyskland nu mer var det utan all jemförelse mäktigaste bland de riken, som bildats af spillrorna af Karl den stores välde, ansågs hädanefter blott den, som valdes till Tysklands konung, hafva rättmätiga anspråk både på Italiens konungakrona och den romerska kejsarkronan. Han var visserligen ej kejsare, förr än han i Rom blifvit krönt af påfven, men endast han och ingen annan hade rätt att blifva kejsare. Denna ära vardt emellertid ganska dyrköpt för Tyskland. Anspråken på kejsarkronan och herraväldet öfver Italien inveckladе de tyska konungarne i blodiga krig, strömmar af tyskt blod götos på Italiens jord, och det för de omåttliga nordboarne dubbelt farliga sydländska klimatet bortryckte ännu flere offer. Och under de tyska konungarnes ofta långvariga frånvaro i Italien blefvo Tysklands stamhertigar och andra stora vasaller allt mer sjelfrådiga till stort men för konungamyndigheten och riksenheten. Men mest olycksbringande af allt blefvo för Tyskland de slitningar mellan kejsarmakten och påfvemakten, som voro en nödvändig följd af kejsarnes anspråk på den högsta verldsliga myndigheten

77. Domkyrkan i Bamberg.

och påfvarnes på den högsta andliga. Redan Otto den store låg i delo med flere påfvar. Ännu hade likväl kejsarmakten öfvertaget. Påfvar till- och afsattes efter Ottos önskan, och Romarne måste lofva att framdeles ej välja någon påfve utan kejsarens samtycke.

Mot slutet af sin regering framstod Otto den store som Europas mäktigaste furste. Polen och Böhmen erkände hans öfverhöghet, och vid hans hof infunno sig sändebud från Danskar och Ryssar, från Ungrare, Bulgarer och Greker. Sin son Otto gifte han med den grekiska prinsessan *Theophano* (972), hvarigenom han hoppades förbereda vinnandet af Grekernas besittningar i södra Italien. Året derpå afled han i Memleben i Sachsen, 61 år gammal.

Otto den stores son, *Otto II* (973—983), som redan under faderns lifstid af påfven blifvit krönt till romersk kejsare, var en ung och verksam, men orolig och obetänksam furste. Kufvandet af uppror både i Tyskland och Italien samt krig mot Danskar, Slaver, Fransmän och Greker upptogo nästan hela hans regeringstid. Orsaken till kriget mot Grekerna var hans anspråk på de grekiska besittningarna i södra Italien för sin gemål Theophanos räkning. Otto lyckades verkligen intaga Neapel, Salerno och Tarent. Men i sin nöd kallade Grekerna Araberna på Sicilien till hjelp, och Otto led nu ett stort nederlag söder om Cotrone i Calabrien (982). Hans planer att hämnas denna motgång samt att till och med eröfra Sicilien omintetgjordes af hans förtidiga död i Rom (983).

Otto II:s son, *Otto III* (983—1002), var vid faderns död blott tre år gammal, men hade redan förut blifvit vald till hans efterträdare. Hans farmoder Adelheid, hans moder Theophano och hans faster Mathilda, abbedissa i Quedlinburg, styrde riket under hans minderårighet. Den unge kejsarens uppfostran anförtroddes åt utmärkte män, bland hvilka den namnkunnigaste var Fransmannen *Gerbert*, den lärdaste man på sin tid. Född af fattiga föräldrar i Auvergne, hade Gerbert studerat i Arabernas skolor i Sevilla och Cordova samt der förvärfvat för denna tid ovanliga kunskaper i matematik och naturvetenskaperna. Han hade derefter blifvit lärare vid högskolan i Reims, dit hans hastigt växande rykte för lärdom och snille snart lockade lärjungar från Europas aflägsnaste länder. »Stor mästare i konsten att medelst smicker vinna furstars gunst», hade han sedan genom den franske konungens, Hugo Capets, inflytande blifvit ärkebiskop af Reims. Till ännu mer lysande äreställen öppnade sig utsigter för den lika ärelystne som snillrike mannen, då han mottog kallelsen att blifva den unge kejsar Otto III:s lärare och rådgifvare. »Vi bedja Eder», skref den kejserlige ynglingen, »att skoningslöst bortrensa vår sachsiska råhet och deremot om-

sorgsfullt utbilda de frön till grekisk finhet, som finnas hos oss.» »Det är en gudomlig syn», svarade Gerbert, »när en man, Grek genom sin moder, Romare genom den romerska kejsarvärdigheten, återfordrar den grekiska och romerska vishetens skatter såsom sin ärftliga tillhörighet. Jag lyder, o Cæsar, med glädje Edra befallningar häri, liksom i allt, som Ers gudomliga Majestät kan komma att ålägga mig.» Den oerfarne ynglingen tog smickret för sanning. Med ungdomens hänförelse slöt han sig till Gerbert, blindt följande dennes ledning i allt, antingen det gälde att studera himlakropparnes rörelser eller att uppkasta högtflygande planer för framtiden eller att sköta rikets och kyrkans ärenden. Till belöning för sina tjenster upphöjdes Gerbert, tack vare sin kejserlige lärjunges förord, först till ärkebiskop af Ravenna, sedan till påfve i Rom (999), oaktadt de vidskepliga munkarne utspridt det ryktet, att Gerbert vore en trollkarl, som stode i förbund med den onde.

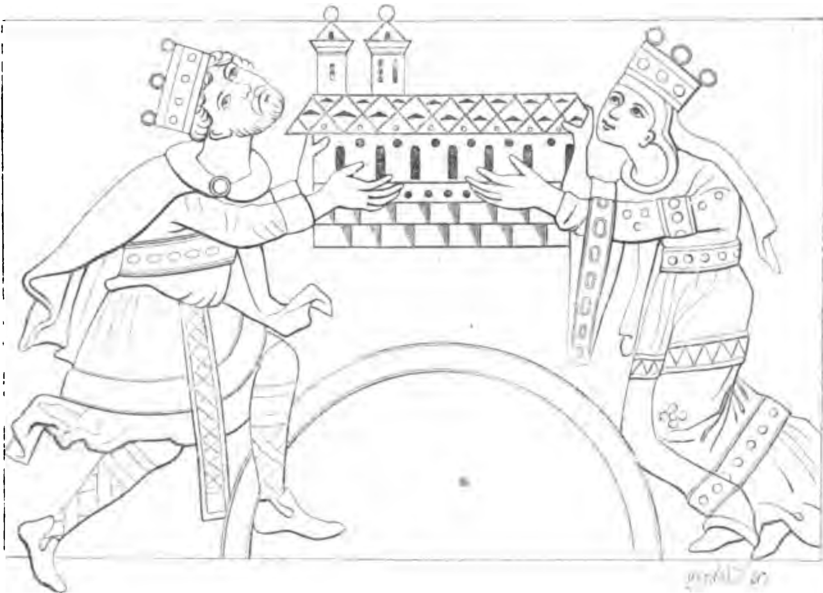
Gerbert hade varit en motståndare mot den påfliga stolens anspråk; han hade i sina yngre år understödt försöken att göra Frankrikes kyrka oberoende af Rom. Men sedan han sjelf blifvit påfve — såsom sådan kallade han sig *Sylvester II* — leddes han af samma hierarkiska anda som alla andra kraftiga påfvar under medeltiden. Allt sedan kejsar Otto den stores tid hade påfvarne blott varit lydiga verktyg antingen i kejsarens eller i romerska adelspartiers hand. Genom Otto III:s vördnad för sin snillrike lärares andliga öfverlägsenhet och vana att gå i dennes ledband omvändes för en tid detta förhållande. Sylvester II ledde ej blott kyrkans, utan äfven kejsarens politik. För att så mycket säkrare befästa sitt herravälde öfver Otto, smickrade han den lika fåfänge och öfverspände som svage ynglingen med slugt beräknadt tal om den oförgängliga ära, som skulle blifva den kejsares lön, hvilken återstälde det romerska rikets härlighet, sådan den varit på Constantinus den stores tid. Otto var nog inbilsk att tro sig vuxen ett sådant värf. Han beslöt derför att förlägga sitt residens från Tyskland till Rom. Men på samma gång han härigenom väckte Tyskarnes missnöje, stötte han genom trolöshet och grymhet från sig Romarne, för hvilka han var och förblef en barbar, om han än aldrig så mycket studerade grekiska och latinska författare. Han befann sig sålunda i en falsk ställning: hans grekiska moder hade ingifvit honom förakt för Tyskland, medan hans på fädernet tyska börd gjorde honom hatad af Romarne. Ej heller kunde hans personliga egenskaper göra honom aktad eller omtyckt. Han var opålitlig och ombytlig, högfärdig och fåfäng. Vid sitt hof införde han Byzantinernas förnedrande ceremonier. En hvar, som nalkades honom, måste buga sig djupt ned till marken och fick endast tilltala honom med titeln »kejsare öfver alla

kejsare». Han klädde sig efter byzantinskt mönster eller i pråliga fantasidrägter. Häpnadsväckande voro hans vida kejsarmantlar: på en hade han låtit afbilda scener ur Johannes' Uppenbarelse, på en annan djurkretsens tecken o. s. v. Byzantinska titlar och värdigheter infördes, och Ottos hof var blott en kopia efter det i Constantinopel.

Midt under dessa högmodets och fåfängans företag och drömmar greps den svage ynglingen plötsligen af det djupaste svårmod och den vidskepligaste ångest. Ett nytt årtusende, hvars fruktansvärda faror 20:de kap. af Johannes' Uppenbarelse troddes åsyfta, stod för dörren. Man väntade Antikrists ankomst, verldens undergång och den yttersta domen. Jordbäfningar, en komet, liknande »en elddrake», täta åskväder tycktes förebåda, hvad komma skulle. Kyrkorna kunde ej rymma de skaror, som ropade till den Evige om förbarmande. Från predikstolarne förmanades de troende i glödande ordalag att genom ånger och goda gerningar göra sig redo. Öfver allt skyndade derför lekmännen att till klostren och de andliga skänka sina egodelar, som de ju i alla fall inom kort skulle förlora. Liksom så många andra sökte äfven kejsar Otto genom böner, fastande och botöfningar vinna sina synders förlåtelse. Af denna orsak företog han ock en pilgrimsfärd till *den helige Adelberts* graf i Gnesen, dit denne år 997 af de hedniske Preussarne ihjälslagne missionärs qvarlefvor helt nyligen blifvit flyttade af hertig *Boleslav* af Polen. Smickrad af de utsökta ärebetygelser, hvarmed Boleslav mottagit honom, samtyckte Otto till Gnesens upphöjande till ärkebiskopsdöme och Polens frigörande från skattskyldigheten till Tyskland. De tyske stormännens missnöje öfver dessa medgifvanden åt den polska nationaliteten och öfver kejsarens förkärlek för Rom kom till utbrott på riksmötet i Aachen. Men Otto gjorde ingenting för att söka återvinna sin förlorade popularitet. Han längtade blott att återvända till Rom. Dessförinnan lät han öppna Karl den stores graf i Aachen, hvarur han såsom ett minne borttog det guldkors, som hängde kring likets hals, samt en tand ur dess mun. Natten efteråt såg han i drömmen den gamle kejsaren, hvilkens hvila han stört, skrida fram till hans bädd med de straffande orden: »Som yngling och utan arfvingar skall du skiljas från denna verlden.»

Med dystra aningar återvände Otto till Italien, der han tillbragte ett bekymmersamt år under strid mot de upproriska Romarne. Förgäfves anropade han sina förbittrade tyska vasaller om hjelp. I Jan. år 1002 afled han i Paterno, 5 mil norr om Rom. Enligt hans i dödsstunden uttalade bön fördes hans lik till Karl den stores graf i Aachen. Ett år senare dog hans lärare, påfven Sylvester II, utan att hafva kunnat föra sina ärelystna planer till ett lyckligt slut.

Otto III hade aflidit barnlös. Till hans efterträdare valdes hans syssling, *Henrik II* (1002—1024). Han visade mycken kraft mot den tygellösa adeln, hvaremot han på allt sätt gynnade kyrkan och de andlige, framför allt biskoparne. Ja, så djupt förödmjukade han sig, att han på riksdagen i Frankfurt (1006) kastade sig till de församlade biskoparnes fötter, för att beveka dem till samtycke till hans plan att i Bamberg stifta ett biskopsdöme. Sedermera testamenterade han till det nya biskopsstiftet hela sin förmögenhet. I domkyrkan i Bamberg (bild 77) ligga äfven Henrik II och hans maka, *Kunigunda* begrafna. 122 år senare förklarades båda för helgon.

78. Kejsar Henrik II och hans gemål, den heliga Kunigunda.
Efter en miniatyrbild från elfte århundradet.

Med Henrik II utslocknade den sachsiska kejsarätten. Men huru mycket än de tyska furstarne sträfvade efter oafhängighet, så insågo de likväl, huru nödvändigt det var, att en gemensam konung stode i spetsen för hela riket. Hösten 1024 sammankommo de derför till konungaval på den stora slätten vid Rhen mellan Mainz och Worms. Här utkorades en man af Frankernas mäktiga stam, grefve Konrad, till Tysklands konung. *Konrad II*, som hos senare skrifställare bär tillnamnet *Saliern*, blef stamfader för den i 101 år (1024—1125) öfver Tyskland herskande *frankiska* (äfven den *saliska* kallade) kejsareätten. Han var en af Tysklands dugligaste kejsare. Folket sade, att Karl den stores

tider återkommit: sådan säkerhet och ordning rådde i landet. Genom att gynna städernas invånare skaffade Konrad kejsarmakten ett kraftigt stöd.

79. Domkyrkan i Speier.

För att minska furstarnes och de stora vasallernas makt understödde han på allt sätt deras undervasallers sträfvan att göra sina län ärftliga. För

Italien stadgade han till och med detta såsom lag. Äfven utåt förstod Konrad att upprätthålla rikets anseende. Till kejsare kröntes han i Rom år 1027 med mycken ståt. Kröningsfesten förhärligades genom närvaron af två konungar, Knut den store af England och Danmark samt *Rudolf III* af Burgund. Denne Rudolf, som herskade både öfver det transjuranska och cisjuranska Burgund (se sid. 173), hvilka båda konungariken sedan år 933 lydde under samma regent, var den siste af sin ätt. Efter Rudolfs död (1032) satte sig derför kejsar Konrad med vapenmakt i besittning af hans rike, hvartill han påstod sig ega rätt, emedan Burgund fordom varit ett län under tyska riket. Det *arelatiska riket,* såsom Burgund vanligen kallades, förenades sålunda med Tyskland, hvars gränser derigenom utsträcktes ända till Rhone och Medelhafvet. Konrad gjorde allt för att försäkra sin ende son Henrik om tronföljden. Han gaf honom hertigdömena Bayern och Schwaben samt lät kröna honom till sin efterträdare såväl i Tyskland (1028) som i Burgund (1038). Konrad afled i Utrecht år 1039. Hans lik fördes till Speier, hvilken stad han älskat framför alla andra, och i hvars år 1030 påbörjade domkyrka (bild 79) han hvilar.

80. Kejsar Henrik III:s sigill.

Henrik III (1039—1056) (bild 80) fortsatte med ännu större kraft och framgång sin faders verk. Ett hufvud högre än andra män, öfverträffade han ock i själsegenskaper de flesta af sina samtida. En förträfflig uppfostran hade utvecklat hans stora anlag. Modig och be-

81. Domkyrkan i Mainz.

slutsam samt i ungdomens fulla kraft — han var endast 22 år vid fadrens död — upprätthöll han med stark hand ordningen inom riket samt gjorde Tyskland mäktigare än det någonsin förut eller efteråt varit. Konung Peter af Ungern, som genom Henriks hjelp återvunnit sin krona, erkände honom som sin länsherre; dock blef Ungern under Peters efterträdare Andreas åter sjelfständigt. Hertig Bretislav af Böhmen tvangs efter tre fälttåg att svärja Henrik trohet och betala skatt. Frankrikes anspråk på Lothringen tillbakavisades. Det motsträfviga Burgund fästades närmare vid Henriks ätt genom hans giftermål med *Agnes*, syster till Wilhelm V af Poitiers, hertig af Aquitanien, som var nära beslägtad med många burgundiska stormän. I Italien utöfvade Henrik sin kejsaremakt med mycken kraft: fyra gånger besatte han den påfliga stolen med tyska biskopar. I afseende på Tysklands inre angelägenheter gick hans statskonst, liksom faderns, ut på att afskaffa hertigarne eller åtminstone inskränka deras makt, och det är ganska sannolikt, att en man med Henrik III:s snille och ärelystnad skulle, om en längre regering varit honom förunnad, hafva betydligt förändrat rikets författning till konungamaktens och riksenhetens fördel.

Det outtröttliga arbete i civilisationens tjenst, som alltsedan den sachsiska ättens tronbestigning fortgått i Tyskland, fann äfven i Henrik III en nitisk beskyddare. Det var hufvudsakligen genom kyrkan och dess tjenare, som detta arbete utfördes, liksom det i hög grad befrämjades genom samfärdseln med Italien och den deraf underlättade bekantskapen med den grekiska och romerska odlingen. Prester och munkar voro folkets lärare i nästan allt, ej blott i vetenskaper och musik, utan äfven i byggnadskonst och slöjd. Det var deras hjelp, som gjorde det möjligt för Henrik III så väl att inrätta en mängd nya klosterskolor som äfven att utföra storartade byggnadsföretag. Så smyckade han staden Goslar med många nya byggnader och ett ståtligt palats, fortsatte den af fadern påbörjade domkyrkan i Speier samt lade grunden till de vackra domkyrkorna i Mainz (bild 81) och Worms.

Henrik III:s förtidiga död (1056) vid blott 39 års ålder var en stor olycka för Tyskland. Det skulle dröja mer än åtta århundraden, innan detta land åter stod sin enhet så nära som under de två första stora kejsarne af den saliska ätten.

5. Normanderna eröfra södra Italien och Sicilien.

I början af det elfte århundradet befann sig södra Italien i det sorgligaste läge. Sedan mer än 400 år deladt mellan de i ständig fiendskap med hvarandra lefvande Grekerna och Longobarderna, hem-

söktes det esomoftast af Araberna, som voro herrar öfver Sicilien och Afrikas kust. Genom att pålägga sina italienska undersåtar tunga skatter hade Grekerna väckt deras hat, genom sin oförmåga att skydda dem mot Araberna röjde de sin svaghet. En longobardisk borgare från Bari, *Melus*, beslöt derför att befria landet från Grekerna. Han sökte för detta ändamål efter hjelpare, och han trodde sig hafva funnit dem i Normanderna.

År 1016 hade 40 från en vallfärd till det heliga landet återvändande Normander, som af en slump kommit att landstiga vid Salerno, väckt ett oerhördt uppseende genom sitt hjeltemod vid försvaret af denna stad mot en arabisk härs anfall. Berättelser om denna bragd och om landets skönhet lockade snart flere och talrikare skaror af Normandies äfventyrsälskande ungdom till södra Italiens kuster. Visserligen lyckades Melus och hans normandiska hjelpare ej fördrifva Grekerna. Tvärtom måste Melus fly till Tyskland, der han snart afled (1020). Men normandiska friskaror fortforo icke desto mindre att strömma till södra Italien, der de ä^r kämpade som soldenärer, än för egen räkning. De yppersta och mäktigaste af deras höfdingar voro *Tankreds af Hauteville* tio söner. De eröfrade år 1040 Melfi, som de gjorde till sin hufvudstad, samt derifrån hela Apulien; den förste grefven af Apulien blef *Wilhelm* af Hauteville, med tillnamnet *Jernarm*, hvilken vid sin död efterträddes af sina bröder *Drogo* och *Humfrid*.

Snart råkade de normandiska eröfrarne i krig med påfven *Leo IX* i anledning af en tvist om Benevent. Påfven stälde sig personligen i spetsen för en här, men blef vid *Civitate* slagen och tillfångatagen (1053). Dock glömde de segrande Normanderna ej, att deras fånge var Kristi ståthållare, utan kastade sig till hans fötter samt hyllade honom som deras länsherre, såväl för alla redan gjorda eröfringar som äfven för allt, hvad de framdeles kunde komma att eröfra i södra Italien och på Sicilien.

Då Humfrid dött, följde honom hans broder *Robert Guiskard*, den ryktbaraste af alla Tankreds af Hauteville söner. Tapper, vältalig, statsklok och ärelysten, fortsatte han sina bröders eröfringspolitik, intog Salerno och det rika Amalfi samt upphöjdes af påfven Nicolaus II till *hertig af Apulien och Calabrien*. Men ett mer lysande mål föresväfvade hans ärelystna ande. Eröfringen af det grekiska kejsardömet skulle lyfta honom till en ärans höjd, i jemförelse hvarmed äfven de namnkunnigaste af hans landsmän, en Gånge-Rolf, en Knut den store, en Wilhelm Eröfraren, skulle synas obetydliga. Han landsteg derföre i Illyrien, slog kejsar Alexius I (1081), intog staden Dyrrhachium samt trängde långt in i landet. För att bistå sin länsherre, påfven Grego-

rius VII, återvände han för en tid till Italien. Men hösten 1084 företog han ett nytt härnadståg mot det grekiska kejsarriket, till hvars lycka hjelten dock snart derefter bortrycktes af pesten (1085).

Som hertig af Apulien och Calabrien efterträddes Robert Guiskard af sin andre son, *Roger*, medan hans äldste son, *Boemund*, hvars moder varit af låg börd, måste nöja sig med Tarent. Huru den sålunda tillbakasatte Boemund icke desto mindre blef en af sin tids störste och mäktigaste härförare och statsmän, skola vi lära känna af första korstågets historia.

Medan Robert Guiskard hade vändt sina vapen mot öster, hade hans bror *Roger* krigat mot Araberna på Sicilien samt efter tjugo års strider (1071—1091) gjort sig till herre öfver denna ö.

6. Striden mellan påfven Gregorius VII och kejsar Henrik IV.

Det tionde århundradet hade för påfvedömet varit en tid af sedligt förfall och politisk svaghet. Länge hade den höga värdighet, hvars innehafvare kallade sig Kristi ståthållare, utgjort ett stridsäpple mellan politiska partier i staden Rom; i synnerhet hade några förnäma damer, *Theodora* och hennes döttrar, *Marozia* och *Theodora den yngre*, med lika mycken skamlöshet som skicklighet förstått att få sina älskare eller anhöriga valda till påfvar. Sedermera hade, efter Otto den stores kröning till romersk kejsare, Tysklands herskare vanligen afgjort påfvevalen, och de på det sättet utsedda intogo, med högst få undantag, bland hvilka den förut omtalade Sylvester II (999—1003) var det mest lysande, en temligen underordnad ställning i förhållande till kejsarmakten. Föga kunde väl derför den mäktige kejsar Henrik III, som ännu efter behag tillsatte påfvar, ana, att en af hans undersåtar, en obetydlig munk, skulle fullkomligt omstörta förhållandet mellan den högsta andliga och verldsliga makten.

Denne munk hette *Hildebrand*. Född i Toskana omkring år 1020, hade han fått sin uppfostran i Rom, i ett kloster på den aventinska kullen. Tidigt framdragen af *Gregorius VI*, hade han följt denne påfve till Tyskland. Gregorius hade nemligen år 1046 af kejsar Henrik III blifvit afsatt samt förvisad från Italien, emedan han sålt andliga embeten. Efter Gregorii snart derpå följande död drog sig Hildebrand tillbaka till klostret i *Clugny* i hertigdömet Burgund i Frankrike. Den anda af ytterlig stränghet och svärmisk fromhet, som utmärkte cluniacensermunkarne, allt sedan abboten *Odo* (927—941) hade reformerat och

skärpt den helige Benedicts regel, gjorde ett djupt och varaktigt intryck på den unge Italienaren. Likväl blef hans vistelse i Clugny ej långvarig, ty redan år 1048 följde han *Leo IX* till Italien. Af denne påfve utnämnd till kardinal-subdiakon, förstod Hildebrand snart att göra sitt inflytande gällande. Hans verk var den år 1059 af *Nicolaus II* utfärdade lagen, att påfven hädanefter skulle väljas af *kardinalerna*,

82. Påfven Gregorius VII.

d. v. s. de förnämste andlige i staden Rom och dess närmaste omgifning. Efter att sålunda under Nicolaus II och hans efterträdare, Alexander II, hafva ledt den påfliga stolens politik, valdes Hildebrand sjelf till påfve vid Alexanders död, 1073. Han antog då namnet *Gregorius VII.*

Aldrig förut hade någon påfve uppträdt med så vidunderliga anspråk som Gregorius VII. Hvad han åsyftade, lära oss hans bref bäst.

»Kyrkan», skrifver han, »måste blifva fri, och det genom sitt hufvud, genom trons sol, påfven. Denne måste derför slita altarets tjenare ur den verldsliga maktens bojor». Påfvens makt liknas vid solen, kejsarens och de verldsliga furstarnes vid månen, som får sitt ljus af solen. »Påfven är af Gud», heter det vidare. »Derför är den påfliga stolens makt vida större än tronernas makt, och konungen är påfven underdånig och skyldig honom lydnad. Emedan påfven är af Gud, så är allting under honom; både verldsliga och andliga mål måste komma inför hans domstol; han skall undervisa, förmana, straffa, förbättra och döma.»

Gregorius VII dröjde ej att i det praktiska lifvet tillämpa sina teorier. Redan år 1074 utfärdade han sin namnkunniga lag, att alla prester skulle lefva ogifta *(celibatet)*. Det är lätt att inse, att Gregorius aldrig skulle hafva vågat framkomma med en mot den menskliga naturen så stridande lag, derest han ej haft stöd i den allmänna meningen, som ansåg försakandet af äktenskap och familjelif vara något i högsta måtto prisvärdt, hvilket man egde rätt att af kyrkans tjenare fordra. Det motstånd, som presterskapet i flere länder gjorde mot celibatslagen, var derför fruktlöst. Påfvarnes jernvilja och folkets fördomar i förening genomdrefvo efter hand antagandet af denna lag, hvars ohyggliga följder medeltidens senare århundraden skulle komma att så tydligt ådagalägga.

Lagen om presternas celibat ledde sitt upphof från en svärmisk och falsk uppfattning af menniskans pligter. Ur en renare källa härflöt deremot en annan af Gregorius VII:s lagstiftningsåtgärder, fastän den rättvisa harmen öfver ett inrotadt missbruk förledde den djerfve reformatorn att gå alldeles för långt. Att kyrkliga embeten köptes, var sedan flere århundraden ett allmänt klagomål. Man kallade det *simoni* efter den Simon Magus, om hvilken Apostlagerningarnas 8:de kapitel talar. När Gregorius VII förbjöd simonien, upprepade han blott, hvad före honom åtskilliga för kyrkans väl ifrande regenter, t. ex. kejsar Henrik III, gjort. Men Gregorius gick snart vida längre. På ett stort kyrkomöte i Rom i början af år 1075 förbjöd han alla andliga att af någon lekman mottaga *investitur*. Det hade nemligen under de sista århundradena varit öfligt, att biskopar och andra andliga, med hvilkas embeten genom donationer och testamenten förvärfvade gods voro förenade, härför af landets regent, såsom deras länsherre, mottogo investitur. En staf sattes i den nyvaldes hand och en ring på hans finger, hvaremot han svor sin länsherre trohetsed. Denna de andligas skyldighet att begära investitur af landets regent hade visserligen ofta ledt till prejerier och simoni vid de kyrkliga embetenas besättande. Men att fordra, att den verldsliga makten skulle afstå från investitur-

rättigheten, kunde ej annat än möta det starkaste motstånd på en tid, då kyrkan var i besittning af ofantliga gods, som derigenom skulle hafva undandragits allt beroende af landets regent. Ingenstädes var detta kanske mer fallet än i Tyskland, der kejsarnes makt till en ganska väsentlig del berott derpå, att de kunnat förfoga öfver de stora stiftens oerhörda inkomster och många underlydande genom att till biskopar utse andliga, som voro den kejserliga politiken tillgifne och mer pålitlige än de verldsliga vasallerna. Också var det Tysklands herskare, som först upptog den stridshandske, som Gregorius VII genom sitt investitur-förbud slungat mot den verldsliga makten i alla länder.

På Tysklands tron satt nu den unge *Henrik IV.* Sex år gammal vid sin faders, kejsar Henrik III:s död (1056), hade Henrik från tidigaste barndomen varit en lekboll i ärelystna prelaters och stormäns hand, hvilka kifvades om styrelsen under hans minderårighet. Mest olycksbringande vardt den mäktige ärkebiskop *Adelberts af Bremen* inflytande, hvilken genom sina råd och läror ingaf den högt begåfvade ynglingen smak för envälde och förakt för folkfrihet samt på honom sökte inympa sin egen motvilja mot Sachsarne, hvilkas stormän motarbetat planen att göra Bremen till medelpunkt för ett nordiskt patriarkat, som skulle omfatta norra Tyskland och de skandinaviska länderna. Sedan Henrik blifvit myndig och sjelf öfvertagit regeringen, visade sig snart frukterna af Adelberts lärdomar. Sachsarne förtrycktes med hårda, orättmätiga skatter, och Tysklands mäktigaste furstar behandlades med opolitisk skoningslöshet. Följden blef, att de uppretade Sachsarne började ett fruktansvärdt uppror, som understöddes af flere furstar. Henrik lyckades visserligen omsider besegra sina fiender i en blodig drabbning vid floden Unstrut (Juni 1075), hvarefter hans ombud förmådde de furstar och biskopar, som varit upprorets ledare, att nedlägga vapen samt personligen infinna sig hos konungen för att bedja om fred. Ombuden hade försäkrat, att Henrik skulle visa skonsamhet mot de besegrade. Men i stället lät han fängsla de furstar och biskopar, som kommo för att bedja om fred, samt behandlade folket lika illa som före upproret. Då vände sig Sachsarne i sin förtviflan med böner om hjelp till påfven Gregorius VII, som genast lät uppmana Henrik att lössläppa de fängne biskoparne. Dock dessa Gregorii förmaningar hörsammades lika litet som hans afsättningsdomar öfver flere tyska biskopar, hvilka genom simoni vunnit sina embeten.

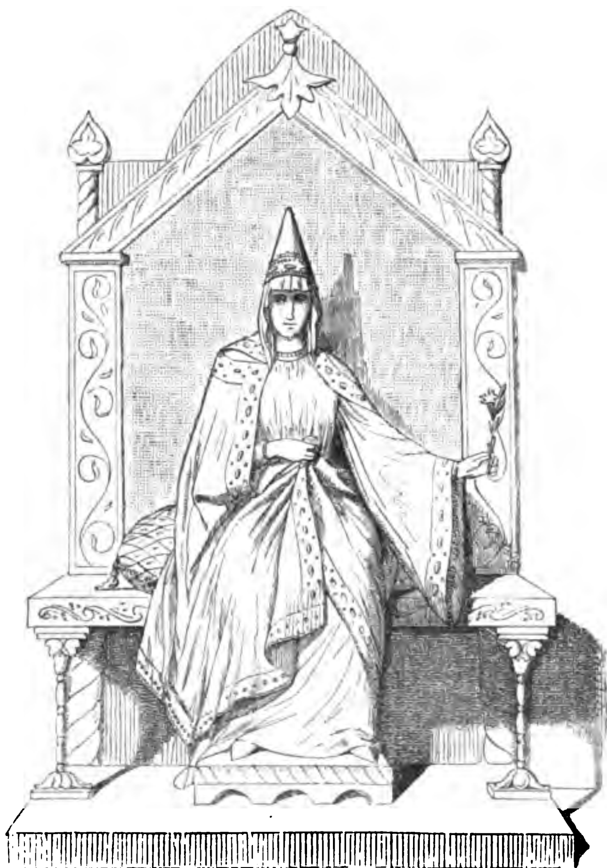
Då anlände, vid jultiden år 1075, påfliga legater till Goslar, der Henrik höll sitt hof, samt kallade honom att inställa sig i Rom för

att inför ett kyrkomöte svara på de anklagelser, som rigtades mot honom. Henrik, öfverväldigad af vrede öfver detta tilltag, sammankallade genast ett kyrkomöte till *Worms,* dit han sjelf begaf sig. Gregorius VII anklagades här för de gröfsta brott, såsom att han lejt lönmördare mot Henrik m. m., samt förklarades afsatt, utan att hafva fått tillfälle att försvara sig. Detta beslut biträdde på ett kyrkomöte i *Piacenza* de lombardiska biskoparne. En italiensk prest fick i uppdrag att till Gregorius öfverlemna de båda kyrkomötenas beslut jemte ett bref från Henrik IV till den afsatte påfven, fullt af de häftigaste smädelser. Gregorius uppläste sjelf för det vid tillfället (påsktiden 1076) i Rom församlade kyrkomötet afsättningsdomen och Henriks bref, som framkallade ett sådant utbrott af raseri, att det höll på att kosta den kunglige budbäraren lifvet. Följande dagen uttalade Gregorius inför 110 biskopar bannlysning öfver Henrik, afsatte honom från regeringen samt frikallade alla hans undersåtar och vasaller från deras trohetsed.

Underrättelsen om den af påfven afkunnade bannlysningen satte Tyskland i eld och lågor. I Sachsen reste sig åter det förtryckta folket, och upproret rasade värre än någonsin. Några af de fångna sachsiska stormännen lyckades undkomma, de öfriga frigåfvos mot löfte att för framtiden blifva Henrik trogna. Men sedan de sluppit lösa, glömde de sina löften och stälde sig på de upproriskes sida. Äfven Schwabarne förenade sig med Sachsarne. I Oktober höllo furstarne en sammankomst i Tribur vid Rhen, på hvilken de förklarade den af påfven afkunnade bannlysningen vara rättmätig. Förgäfves besvor Henrik furstarne att åtminstone få behålla den kungliga värdighetens namn och tecken. De svarade honom, att de ämnade bedja påfven komma till Augsburg, för att der på en allmän riksförsamling döma i denna fråga. Till dess borde Henrik taga sin vistelse i Speier samt afhålla sig från allt utöfvande af konungamyndigheten. Hans öde skulle nu mer helt och hållet bero af påfven, och man hade beslutat att skrida till valet af en ny konung, derest Henrik ej blefve löst från bannet inom ett år efter den dag, då det af Gregorius blifvit afkunnadt.

Henrik visade sig i dessa motgångens dagar lika svag, som han i medgången varit öfvermodig och tyrannisk. Han beslöt att, med hvilka förödmjukelser det än vara månde, söka förmå Gregorius att lösa honom från bannet i hopp att derigenom skilja furstarnes sak från påfvens. Midt i den strängaste vintern skyndade han derför med sin trogna maka och några få tjenare till Italien, tagande vägen öfver Mont Cenis, samt framkom efter många lidanden och faror till Lom-

bardiet, der han möttes af en ansenlig härstyrka, samlad af åtskilliga grefvar och biskopar i detta land, hvilka hoppades, att Henrik kom för att afsätta den af dem hatade påfven. Vid underrättelsen härom vände Gregorius, som redan var på resa till Augsburg, förskräckt tillbaka samt sökte skydd hos en af sina trognaste anhängare, markgrefvinnan *Mathilda af Toskana* (bild 83). Mathilda, enka efter den ej

83. Den stora grefvinnan Mathilda.
Efter en samtida miniatyrbild.

långt förut mördade hertig Gozelo af Nedre Lothringen, kallades *den stora grefvinnan*. Hon var lika utmärkt genom hufvudets och hjertats egenskaper som genom rikedom och makt. Förutom stora gods i Lothringen herskade hon öfver Modena, Reggio, Parma, Piacenza, Mantua, Verona och de flesta städer i Toskana. Hennes hof var rikt och lysande; med outtröttlig ifver egnade hon sig åt regeringsbestyren,

var frikostig mot de fattiga, hjelpsam mot landsflyktiga. Vid Gregorius var hon fästad med vänskapens och beundrans band.

Bakom *Canossas* fasta murar väntade Gregorius och Mathilda med oro på hvad, som komma skulle. Men snart förbyttes deras ängslan till den stoltaste segerglädje. Ty från Henrik, som ej lyssnade till Lombardernas krigiska råd, kommo bref till Mathilda, med hvilken han var befryndad, anropande henne om hennes bemedling. Gregorius visade sig dock oförsonlig och hård. Först efter många böner af Mathilda medgaf han, att Henrik skulle släppas in på slottets yttre borggård. Hvad som derpå följde, skildras bäst med Gregorii egna ord. »Tre dagar», skrifver den triumferande påfven, »stod Henrik, afklädd sin kungliga skrud, barfota och i en ylleskjorta med ömkligt utseende utanför porten och upphörde ej under ymnig gråt att bönfalla om apostoliskt förbarmande, hjelp och tröst, tills han rörde alla närvarande till sådant medlidande, att de med många tårar bådo för honom, och alla häpnade öfver vårt hjertas ovanliga hårdhet. Några ropade till och med, att vårt beteende mer vitnade om tyrannisk vildhet och grymhet än om apostolisk stränghet.» På fjerde dagen (den 28 Jan.) gaf påfven omsider Henrik tillåtelse att träda inför hans ansigte samt löste honom från bannet, dock med det förödmjukande tillägget, att han ej kunde återfå sin krona, förr än han på riksförsamlingen i Augsburg försvarat sig mot furstarnes anklagelser.

Vid sin återkomst från Canossa emottogs Henrik af Italienarne med öppet förakt för hans visade svaghet mot påfven. Och ganska snart började han sjelf ångra, hvad han gjort. Då underrättelse kom, att de i Forchheim samlade tyska furstarne valt hertig *Rudolf af Schwaben* till Tysklands konung (Mars 1077), skyndade Henrik tillbaka till Tyskland och upptog striden för sin krona med en tapperhet, uthållighet och klokhet, som röjde, att han blifvit luttrad i olyckans skola. Hans bäste hjelpare i denna strid var *Fredrik af Hohenstaufen*, som till belöning fick hertigdömet Schwaben och sedermera gifte sig med Henriks dotter, Agnes.

År 1080, medan inbördeskriget i Tyskland rasade som vildast, förnyade påfven bannlysningen mot Henrik samt erkände Rudolf som Tysklands rättmätige konung. För att hämnas lät Henrik ett kyrkomöte i Mainz afsätta Gregorius VII, hvarefter en synod af italienska biskopar i Brixen till påfve valde ärkebiskop *Guibert af Ravenna*, som antog namnet *Clemens III.* En ännu större framgång för Henrik var motkonungen Rudolfs död i en träffning ej långt från Merseburg (Okt. 1080).

Befriad från sin farligaste motståndare i Tyskland, kunde Henrik

vända sina vapen mot Gregorius. Med en stark här tågade han år 1081 till Italien samt ryckte mot Rom, som han dock hvarken denna gång eller under de närmast följande åren lyckades intaga. Först den 21 Mars 1084 öppnade Rom sina portar, och tio dagar efteråt krönte motpåfven Clemens III Henrik till kejsare. Gregorius VII sjelf, som dragit sig tillbaka till fästet S:t Angelo, räddades af den normandiske hjelten Robert Guiskard, som nalkades med en talrik här. Henrik lemnade vid underrättelsen härom Rom, som sedan intogs af Normanderna och plundrades i tre dagars tid, hvarvid en stor del af staden brann upp. Gregorius lemnade med Normanderna Rom samt afled året derpå i Salerno (1085). Hans sista ord voro: »Jag har älskat rättvisan och hatat det orätta, derför dör jag i landsflykt.»

Att Gregorius VII sjelf var öfvertygad om de åsigters sanning och rättvisa, som han med så beundransvärd kraft förfäktade, kan svårligen förnekas. Deremot kan man ej fritaga den väldige kämpen för kyrkans herravälde öfver staten från beskyllningen att hafva varit hänsynslös i valet af medel samt ända till grymhet hård.

Återstoden af Henrik IV:s regering upptogs af tvister med påfvestolen och af fejder mot flere motkonungar, bland hvilka äfven voro hans egna söner. Den äldre af dessa, *Konrad*, dog före fadern. Den yngre, *Henrik*, lyckades bättre i sitt brottsliga företag. Den gamle kejsaren togs till fånga och tvangs att afsäga sig regeringen. Visserligen lyckades han undkomma ur fängelse, men dog snart derefter i Lüttich (1106). Några år före sin död hade han ånyo blifvit bannlyst af påfven *Paschalis II.* I fem år måste derför liket stå ofvan jord, tills Paschalis ändtligen upphäfde bannet och den döde fick hvila vid sin faders sida i domkyrkan i Speier.

Få kejsare hafva lefvat ett så oroligt lif som Henrik IV. Äfven en kraftigare karakter än han skulle sannolikt ej hafva kunnat upprätthålla kejsarmyndigheten mot vasallernas sjelfsvåld och påfvarnes hersklystnad. Men Henriks stora fel, särdeles i ungdomen, hans våldsamhet och lättsinne, hans öfvermod i medgången och vankelmod i motgången, kunde ej annat än förvärra hans öde. Dock prisades han äfven för några ädla egenskaper, såsom tapperhet och frikostighet. Äfven var han en stor vän och gynnare af de under den saliska kejsarätten raskt uppblomstrande städerna, hvilkas hjelp också ofta vardt honom till stor nytta under hans skiftesrika lefnad.

Den märkvärdigaste af alla de händelser, som timade under Henrik IV:s femtioåriga regeringstid återstår oss ännu att skildra, men innan vi öfvergå till första korstågets historia, måste vi egna några ord åt de österns folk, som deri spelade en roll.

7. Det byzantinska riket från den Makedoniska ättens uppstigande på tronen år 867 till första korstågets tid.

Under kejsarne af den makedoniska ätten (867—1056) återvann det byzantinska riket flere förlorade provinser. Så återtogs Kreta 962, i öster utsträcktes rikets gräns ända till Euphrat, i norr besegrade kejsar *Basilius II* (976—1025) Ryssarne samt gjorde det bulgariska riket till en byzantinsk provins. Äfven som lagstiftare utmärkte sig flere af de makedoniska kejsarne.

Efter Basilius II:s död började åter en tid af svaghet för det byzantinska riket, tills med *Alexius I Komnenus* (1081—1118), första korstågets samtida, en lika slug som tapper kejsare besteg tronen.

På denna tid inträffade den fullständiga söndringen mellan den grekiska och romersk-katolska kyrkan, som fortvarat ända till våra dagar. Redan i medlet af det nionde århundradet hade en våldsam strid pågått mellan påfven *Nicolaus I* och den lärde patriarken *Photius* i Constantinopel. Photius hade dervid ibland annat stämplat den romerska kyrkans lära om den Helige Andes utgående äfven af Sonen såsom kätteri. Då denna beskyllning år 1053 upprepades af patriarken i Constantinopel *Michael Cerularius*, bannlyste påfven Leo IX:s legater i sjelfva Sophiakyrkan den grekiske patriarken samt lemnade derpå staden (1054). Och sedan dess har schism rådt mellan den grekiska och romerska kyrkan.

8. De muhammedanska folkens historia under tionde och elfte århundradena.

Då vi sist lemnade islâms historia, gafs det ett umajjadiskt kalifat i Cordova samt ett abbasidiskt i Bagdâd, detta senare dock, med undantag af den andliga värdigheten, mera till namnet än till verkligheten. Det stora flertalet af provinsernas ståthållare hade gjort sig sjelfständiga, så att af muslimins ursprungligen så mäktiga rike vid denna tid knappast mer än spillrorna funnos qvar. På dem var det som de välden reste sig, hvilka nu dels samtidigt, dels efter hvarandra skulle träda i förgrunden af orientens historia.

Af alidiskt ursprung — hvarför de också efter profetens dotter Fatima kallades *Fatimider* — var den ätt, som under förra hälften af

det tionde århundradet efter hand underlade sig norra Afrika samt äfven gjorde sig till herre öfver Sicilien. Grundläggaren af denna dynasti hette *Ubeid Allâh.* Hans ättling *Muiz* eröfrade Egypten (970) och anlade *Kairo*, som blef rikets hufvudstad. Ifrån nu blef Egypten medelpunkten för Fatimidernas makt. Härifrån inkräktade de under de närmast följande åren äfven Syrien och Palestina. I början utmärkte sig denna dynasti genom kraft och klokhet, särskildt inlade den stor förtjenst om den lärda forskningen genom att stifta en akademi i Kairo och uppoffra stora summor på dess ändamålsenliga utrustning, ehuruväl alltid de fatimidiska kalifernas ensidigt schiitiska ståndpunkt i hög grad, och vida mer än fallet var hos de sunnitiska dynastierna, försvårade ett verkligt vetenskapligt lif.

I vestra Persien hade *Buidernas* slägt inom jemförelsevis kort tid svingat sig upp till anseende och makt. *Muiz Addavlat* höll såsom segrare sitt intåg i sjelfva Bagdâd (945) och bekräftades af kalifen i besittningen af de eröfrade provinserna, öfver hvilka han under den nya titeln *sultan* sattes till regent. Snart lönade han dock kalifen illa för hans välvilja. Då han nemligen fruktade, att denne möjligen skulle sluta sig till hans fiender, lät han blända honom och tillsatte i stället efter eget tycke en annan. Såsom ärftliga innehafvare af Emir Alumara-värdigheten (se sid. 122) herskade sedan Buiderna i kalifernas namn med oinskränkt myndighet. Åkerbruk, handel och näringar blomstrade under deras spira.

Emellertid uppstod längst bort i öster ett stort välde. I staden *Gazna* i Chorasan hade en tapper Turk vid namn *Sebuktekin* blifvit vald till furste. Hans ätt kallades *Gaznaviderna.* Redan Sebuktekin hade lyckats utvidga sitt välde öfver närmast liggande landområden, men det var hans son *Mahmûd I,* som lade den egentliga grunden till ättens ryktbarhet. Mahmûd qvarlemnade sin broder såsom ståthållare i Chorasan och drog sjelf ut på eröfringståg mot Indien. Här framträngde han längre än sjelfve Alexander den store. Han öfverskred både Indus och Ganges, underkufvade under en lång rad af fälttåg rike efter rike och gjorde sig till herre öfver stora delar af landet. Med omätligt byte återvände han hem och började redan uppträda hotande emot Buiderna, då döden satte en gräns för hans ärelystnad (1031). Mahmûd var en ifrig gynnare af vetenskaperna och poesien. Under hans regering var det som *Firdusi* i sin odödliga hjeltedikt *Schah-Name* besjöng ljuslandet Irans historia ifrån äldsta tider. Efter Mahmûds död råkade hans stora rike snart på obestånd. I det inre uppkommo tronstridigheter, och i Indien reste sig befolkningen för att

afskudda sig Gaznavidernas ok. Då var stunden inne för *Seldsjukerna* att göra sig till Asiens herrar.

Seldsjukerna härstammade från en turkisk krigarhöfding *Seldsjuk* i Buchara. Denne hade skilt sig från sina hedniska stamförvandter, hvilka från urminnes tider ströfvade omkring i de ödsliga nejderna på ömse sidor om Aralsjön, antagit islâm och i spetsen för ett allt mäktigare anhang förvärfvat sig ett fruktadt namn hos de kringboende folken. Hans sonson *Togrilbeg* besegrade Gaznaviderna, intog hela Chorasan och lät utropa sig till sultan öfver Ostpersien (1038). Med stora steg nalkades han sedan Bagdâd, kalifernas gamla säte; *Kâim Biamrillâh*, den tjugosjette af de abbasidiske kaliferna, som kände sin tron vackla för den annalkande stormen, böjde sig sjelfmant under den mäktige Seldsjukens välde. Ur kalifens egen hand mottog Togrilbeg (1058) värdigheten af Emir Alumara, som sedan blef ärftlig inom de seldsjukiska sultanernas dynasti. Den siste Buiden afled i fängelse. Nu trängde Seldsjukerna vidare fram mot vester och norr. Redan Togrilbeg hade gjort ett infall i Armenien, och hans eröfringar fullföljdes med lysande framgång af hans brorson och efterträdare *Alp Arslan* (1063—1072), som inträngde i Syrien och Mesopotamien och frånryckte Fatimiderna den ena provinsen efter den andra samt 1071 lyckades taga sjelfve den byzantinske kejsar Romanus IV Diogenes till fånge och aftvinga hans land en årlig tribut. Alp Arslans son *Malik Schah* (1072—1092) ökade ännu mer rikets vunna glans. Det allmänna välståndet befordrades genom handelns gynnande och finansväsendets ordnande, genom anläggande af vägar och kanaler m. m. Frikostigt sågos ock vetenskapernas och konstens intressen till godo. Utom en mängd skolor i olika städer grundades särskildt i Ispahan ett stort observatorium, hvadan Seldsjukerna trots deras beryktade råhet och barbari svårligen i nitälskan för vetenskapens sak kunna anses stå efter någon af förut rådande muslimska dynastier. På samma gång fortsattes eröfringarna. Palestina, Antiochia och större delen af Mindre Asien blefvo seldsjukiska provinser. Men med Malik Schah hade Seldsjukerna nått höjdpunkten af sin makt. För dem var staten ej annat än ett byte, som skulle delas. Hvarje mäktig härförare erhöll en provins, hvaraf han i sin ordning brukade tilldela sina emirer större eller mindre stycken. Men just dessa delningar påskyndade det oerhörda rikets upplösning, som inträdde snart efter Malik Schahs död, då dennes söner och bröder råkade i strid med hvarandra. Efter en rad af ödeläggande krig sönderföll det seldsjukiska väldet i flere stater, af hvilka *Iran* (Persien), *Kerman*, *Ikonium* (i Mindre Asien), *Haleb* (Aleppo) och *Damascus* voro de vigtigaste. Det jemförelsevis

obetydliga *Jerusalem* hade tillfallit *Orthok*, anförare för en af de vildaste turkiska horderna. Det var Orthokidernas oförrätter och grymheter mot de kristna pilgrimerna, som gåfvo den yttre anledningen till det första korståget.

9. Det första korståget.

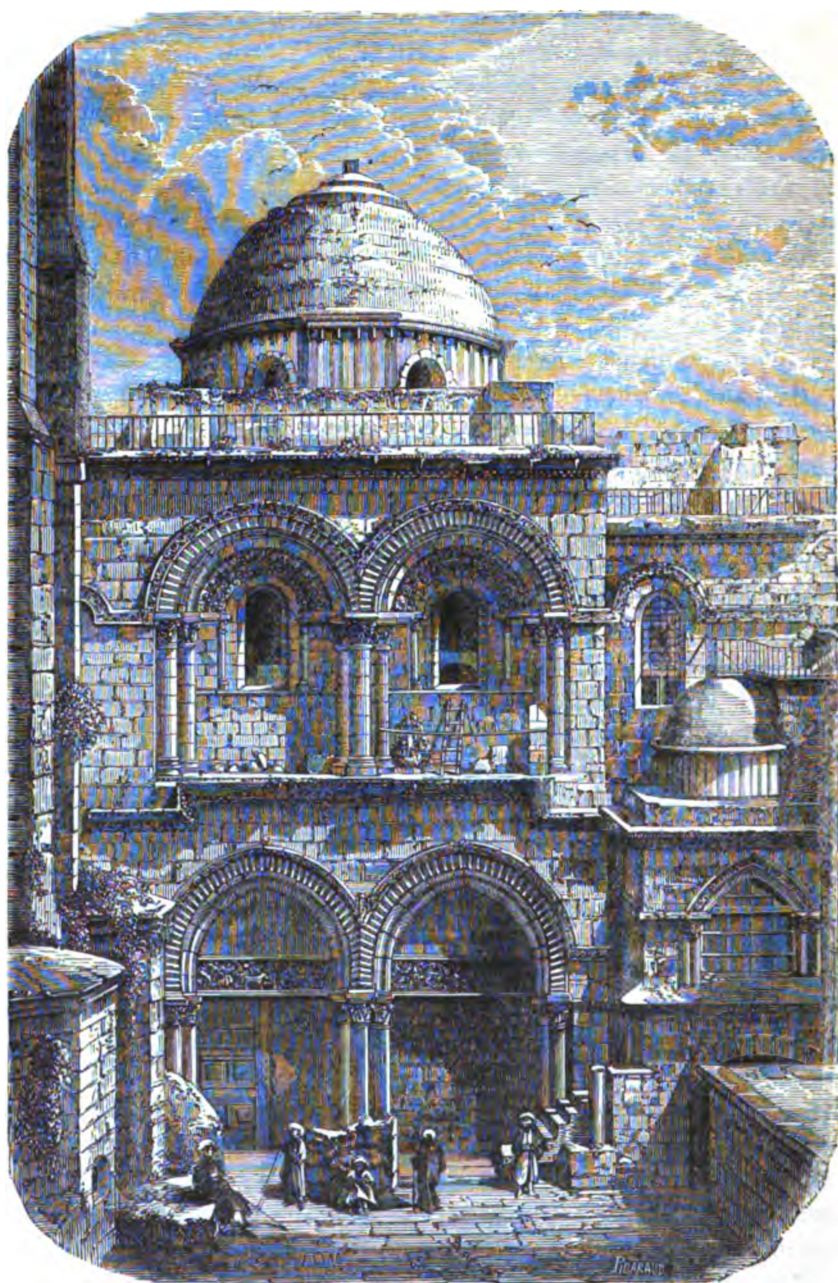
Den religiösa hänförelse, som är det elfte århundradets mest karakteristiska kännetecken, hade i utomordentlig grad ökat vallfärdernas och pilgrimernas antal på en tid, då eljest samfärdseln mellan de olika länderna var föga utvecklad, då handeln var obetydlig, och då ingen menniska reste blott för sitt nöjes skull, emedan äfven den kortaste resa var förenad med faror af alla slag. Mest besökta af alla vallfartsorter voro helt naturligt de ställen, der Kristus lefvat och dött, framför allt hans heliga graf, öfver hvilken redan kejsar Constantinus den store låtit uppföra en praktfull kyrka. Huru förödmjukande måste det då icke kännas för vesterlandets tappra och ridderliga folk att se dessa heliga orter i de otrognas våld? Huru Kristi graf och det heliga landet skulle kunna räddas undan islâms bekännare, var helt säkert ett ämne, hvarom det elfte århundradets lika troende som äfventyrsälskande menniskor ej sällan talade.

Då inträffade mot slutet af det elfte århundradet en händelse, som inom kort satte hela kristenheten i eld och lågor. I början af 1080-talet eröfrade *Seldsjukerna* Palestina. Det heliga landets nya herrar voro lika råa och grymma som tappra. Medan deras företrädare, Fatimiderna, lemnat de kristna pilgrimerna i fred, iakttogo Seldsjukerna ett motsatt handlingssätt. Många pilgrimer mördades, andra togos till fånga samt såldes som slafvar, och det var tydligt, att de kristne antingen måste afstå från vallfärderna till det heliga landet eller företaga dem med vapen i hand.

Sådan var ställningen, då påfven *Urban II* kallade kristenheten till vapen för att befria Kristi heliga graf. Redan 20 år förut hade Gregorius VII samlat en här af 50,000 man, som han ämnade personligen föra till det byzantinska rikets hjelp mot de just då som våldsammast påträngande Seldsjukerna. Men hans strax efteråt utbrytande strid med Henrik IV hade omintetgjort denna dristiga plan. Urban II var lyckligare än sin store företrädare. Hyllande samma hierarkiska åsigter som Gregorius VII, hade Urban visat större böjlighet och eftergifvenhet i småsaker samt kanske just derigenom haft större framgång. Han beslöt nu att begagna sin lysande ställning till

att förmå hela den katolska kristenheten till en oerhörd strid mot islâm. Sedan han på en kyrkoförsamling i *Piacenza* först tillkännagifvit sin afsigt, begaf han sig hösten år 1095 öfver Alperna till södra Frankrike. På ett stort kyrkomöte i *Clermont* kallade han i ett hänförande tal alla Europas folk till vapen för att befria den heliga grafven. Hans tal framkallade en storm af bifall. »Gud vill det, Gud vill det!» ropade alla närvarande till svar. Redan samma dag fäste många tusen på sina kappor röda kors såsom tecken, att de ville våga lif och blod för befriandet af den stad, der Kristus lidit döden på korset. De kallades i anledning deraf *korsfarare* och deras företag *korståg*.

Snart predikades det heliga kriget i hvarje stad, i hvarje by, i hvarje socken. Bland dessa många korstågspredikanter har en framför alla andra blifvit verldsberömd. Han är i historien känd under namnet *Peter Eremiten*. Född i Amiens i Picardie, hade han i sin ungdom försökt många yrken, men hvarken i krigarlifvet eller i studier eller i någonting annat funnit ro. Olycklig och lefnadstrött, blef han slutligen eremit. Fastor och böner, grubblerier och den ständiga tystnaden öfverretade snart till den grad hans inbillningskraft, att han började blifva andeskådare. Liksom så många andra företog äfven Peter Eremiten en pilgrimsresa till Jerusalem. Då han der en afton knäböjde vid den heliga grafven, tyckte han sig höra Kristus, som sade till honom: »Peter, stig upp; skynda dig att för verlden förkunna mitt folks lidande; det är tid att mina tjenare hjelpas och min graf befrias.» Att utföra denna heliga befallning blef nu Peter Eremitens enda sträfvan. Han lemnade Palestina, återvände till Frankrike, var närvarande vid mötet i Clermont samt drog sedan omkring i Normandie och andra landskap. Han reste, sittande på en mulåsna med ett krucifix i handen, barfota och barhufvad, med långt okammadt skägg, endast klädd i en kappa af groft tyg, med ett rep kring lifvet. Hans klädsel väckte åtlöje, hans förtorkade skrynkliga ansigte och de feberglödande ögonen medlidande eller fasa. Men dessa första intryck försvunno, så snart den underbare mannen började tala. Antingen han predikade i kyrkorna eller på torgen eller på landsvägarne, så trängdes åhörarne kring honom för att lyssna till hans lidelsefulla, af tårar och suckar ofta afbrutna vältalighet. Hat mot de otrogna och medlidande med pilgrimernas marter, krigisk tapperhet och hopp om paradisets eviga fröjder voro de mäktiga känslor, till hvilka han vädjade, och hänförelsen kände inga gränser, när han, pekande på krucifixet, utropade, att det var Kristus sjelf, som befallt honom kalla alla sant troende till vapen för att befria den heliga grafven.

84. Den heliga grafvens kyrka i Jerusalem.

Mer än 600,000 menniskor ur alla samhällsklasser och från de mest olika länder skola hafva tagit korset. I Lothringen samlade hertig *Gottfrid af Bouillon* och hans broder *Balduin* en talrik här. Från

85. Riddare från korstågens tid.
Efter en miniatyr från början af elfvahundratalet.

Frankrike kommo flere än från något annat land; bland deras anförare märktes grefve *Robert af Flandern*, grefve *Stefan af Blois* samt konung Filips af Frankrike egen broder, grefve *Hugo af Vermandois.*

Korsfararne från Languedoc, Gascogne och Provence följde grefve *Raimond af Toulouse*, den erfarnaste och rikaste, men ock den egensinnigaste och mest passionerade af alla anförarne. I Italien utrustade Pisa och Genua sina flottor. Kristenhetens tappraste och mest äfventyrsälskande folk, Normanderna, kastade sig med hänförelse in i detta företag. Hertig *Robert III af Normandie* (bild 86), Wilhelm Eröfrarens äldste son (se sid. 213), en lika tapper och ridderlig som bekymmerlös och lättsinnig furste, pantsatte hela sitt land för att kunna utrusta en så mycket ståtligare här. Normanderna i södra Italien åter anfördes af furst *Boemund af Tarent*, en blek, mager, tystlåten man, brinnande af ärelystnad, alltid verksam och alltid kallblodig. Han var kanske den ende, som uteslutande af politiska skäl tagit korset. Från första stunden var hans afsigt att återupptaga sin store faders, Robert Guiskards, planer mot det byzantinska kejsardömet (se sid. 227). Med Boemund följde hans slägting, den ridderlige *Tankred*.

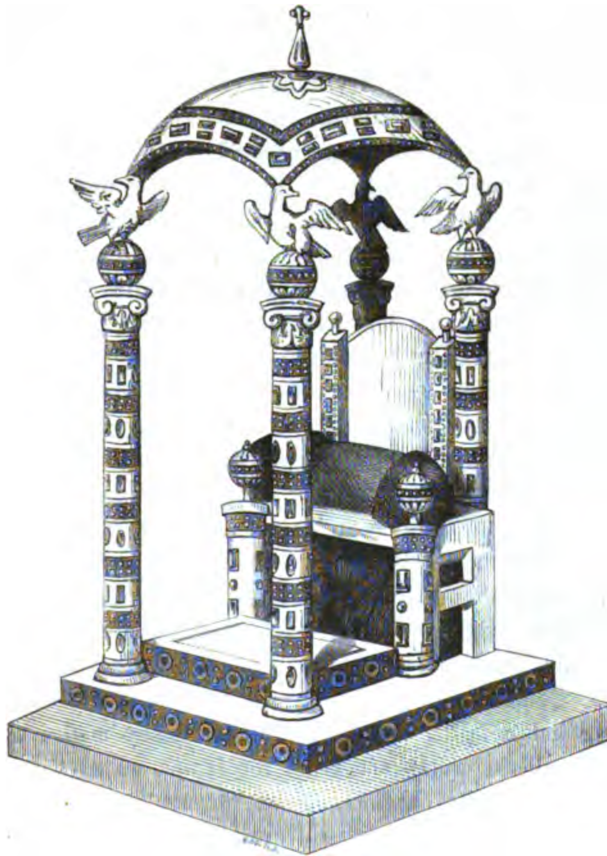
86. Hertig Robert III af Normandie.
Staty från korståtgens tid i katedralen i Gloucester.

Det var en brokigt sammansatt här, der hvar och en sällade sig till den anförare, han behagade, ja mången riddare förde kriget på egen hand utan att erkänna någon öfverherre. Längtan att nå Jerusalem var det enda band, som sammanhöll det hela. Härens högste anförare sades Kristus vara, och hans närmaste ställföreträdare borde efter den tidens uppfattning hafva varit den påflige legaten, biskop *Adhemar af Puy*. Men alldenstund Adhemar saknade militärisk skicklighet, så öfvertog ett krigsråd af de förnämsta anförarne högsta ledningen samt utnämnde vid svårare tillfällen en öfverfältherre.

Det dröjde nära ett år, innan alla dessa skaror af riddare och deras vasaller hunnit rusta sig och samlas. Dessförinnan hade dock åtskilliga stora, men oordnade hopar, mest bestående af folk ur de lägsta samhällsklasserna, aftågat. Men de förolyckades alla, lång

innan de hunnit målet. En af deras anförare var Peter af Amiens, som dock undkom med lifvet och sedan i Constantinopel väntade på den egentliga korshären.

Det byzantinska rikets hufvudstad var nemligen utsedd till korsfararnes mötesplats. Hit anlände ock under hösten 1096 samt derpå följande vinter och vår den ena skaran efter den andra, några på

87. Den grekiske kejsarens tron.
Efter en miniatyr från nionde århundradet.

skepp, men de flesta landvägen. Kejsar Alexius I Komnenus såg ej utan oro deras ankomst, ty han kände de vesterländska folkens ovilja mot Byzantinarne och i synnerhet Boemunds fiendtliga sinnelag. Emellertid sökte han ställa till så klokt som möjligt. Han förklarade, att Mindre Asien och Syrien vore kejserliga provinser, om de än för tillfället blifvit öfversvämmade af seldsjukiska härskaror, samt fordrade

derför, att korsfararne på förhand skulle svärja honom länsed för de eröfringar, som de kunde komma att göra i dessa landsdelar; på det vilkoret vore han färdig att understödja dem med lifsmedel och hjelptrupper. Nästan alla korsfararnes anförare ingingo, frivilligt eller af tvång, på kejsarens förslag. Sjelfve Boemund, som insåg, att korshären ej skulle kunna förmås att för hans egennyttiga eröfringsplaner uppskjuta tåget till det heliga landet, lofvade utan svårighet att svärja en ed, som han ej ämnade hålla. Endast grefve Raimond af Toulouse var obeveklig, sägande, att han hellre ville dö än erkänna någon annan öfverherre än Kristus. Hyllningsceremonien försiggick med stor högtidlighet. Korsfararnes hjeltar måste knäböja för kejsaren, som satt stolt och orörlig på sin tron (bild 87).

Ändtligen, sedan flere månader förnötts med underhandlingar, öfverfördes korshären till Asien. Den räknades då utgöra 300,000 stridbare män. Striden mot korsets fiender började med ett anfall mot *Nicäa*, hufvudstaden i Seldsjukriket Ikonium (bild 88). Ty till korsfararnes stora lycka var det seldsjukiska väldet redan på denna tid söndersprängdt i åtskilliga mindre stater, som ej sällan lågo i fejd med hvarandra. Nicäa skulle hafva fallit i korsfararnes våld, derest ej kejsar Alexius med list satt sig i besittning af staden, hvarmed korsfararne måste låta sig nöja. De fortsatte derpå under lysande strider och hårda umbäranden sitt tåg igenom Mindre Asien. Gottfrids af Bouillon broder Balduin sändes med en härafdelning åt öster till Mesopotamien, der han lyckades göra sig till herre öfver *Edessa* på andra sidan Euphrat. Korsfararnes hufvudhär tågade emellertid till *Antiochia*, Syriens vigtigaste och starkast befästade stad.

I Antiochia herskade på denna tid emiren *Bagi Sijan*, en ättling af Seldsjuk. Belägringen drog långt ut på tiden, och sannolikt skulle staden aldrig hafva fallit, om ej förräderi kommit med i spelet. Bagi Sijan hade nemligen råkat att svårt förolämpa en af sina underbefälhafvare vid namn Firuz az Zerrad, och för att hämnas trädde denne i hemlig underhandling med furst Boemund. Följden blef, att Boemund natten mellan den 5 och 6 Juni 1098 fick ohindrad besätta det fästningstorn, der Firuz förde befälet. Boemund och hans följeslagare skyndade sig nu genast att öppna den närmast belägna stadsporten, och innan Antiochias yrvakna försvarare hunno till stället, hade redan en del af den kristna hären inträngt i staden. Ett förfärligt blodbad följde. Alla, som misstänktes tillhöra Muhammeds hatade lära, nedhöggos. Hvarken qvinnor eller barn skonades. Midt under stridsropen och dödsrosslingarna hörde man psalmsång: det var Antiochias kristna invånare, som uppstämde Kyrie eleison och andra heliga hymner för

att gifva sin tro tillkänna och sålunda rädda sina lif. Emellertid började det dagas, och åsynen af Boemunds eldröda fana, som svajade från ett af Antiochias högsta torn, underrättade snart de öfriga korsfararne om hvad, som timat. Under väldiga jubelrop skyndade nu alla till staden, der mord och plundringar rasade. Inalles blefvo denna dag mer än 10,000 muhammedaner dödade. Den gamle emiren Bagi Sijan sjelf flydde ur staden, men blef igenkänd af en bonde och ihjelslagen. Deremot lyckades hans son, *Schams Eddewlet,* med 3,000 man draga sig tillbaka

88. Korsfararne storma Nicäa.
Fönstermålning från tolfte århundradet i kyrkan i Saint-Denis.

till citadellet, som var beläget på en brant, svårtillgänglig klippa vid Antiochias södra utkant.

I början af belägringen hade emellertid Bagi Sijan skickat sändebud till *Persiens sultan* för att bönfalla om hjelp. Sultanen lät beveka sig och beslöt att samla hela sitt lands krafter för att så mycket säkrare med ett slag fullkomligt tillintetgöra korsfararne. Från alla delar af det vidsträckta riket tillströmmade krigsfolk och sålunda samlades en här af 600,000 man. Emiren *Kerboga* utsågs till öfverbefäl-

hafvare för denna oerhörda armé, hvars särskilda afdelningar anfördes af 28 andra emirer. Till Antiochia anlände denna jettelika här den 9 Juni, således tre dagar efter stadens fall.

Rollerna ombyttes nu: de, som förut belägrat staden, blefvo nu belägrade. Men under det att Bagi Sijan och hans trupper innehaft hela Antiochia med alla dess fästningsverk, voro korsfararne blott herrar öfver en del deraf, ty citadellet var ännu i Schams Eddewlets hand. I flere veckors tid rasade striden utan afbrott. Från citadellet, dit Kerboga hvarje dag sände friska trupper, skedde utfall på utfall. Korsfararne, som voro så ofantligt underlägsne till antal, men likväl både måste afslå utfallen från citadellet och samtidigt bevaka stadens vidlyftiga fästningsverk, fingo ingen ro hvarken natt eller dag, utan blefvo till ytterlighet öfveransträngde. Ställningen var så förtviflad, att korsfararne till och med glömde den inbördes afund och split, som eljest så ofta förlamade deras hjeltemod. Uti ett stort krigsråd valdes furst Boemund till öfverbefälhafvare för 14 dagars tid, med oinskränkt fullmakt.

Men redan hade inom Antiochias murar hungern börjat visa sig. Kerbogas talrika rytteri omöjliggjorde all tillförsel af lifsmedel till den belägrade staden. Snart uppstod derför brist på de oumbärligaste förnödenheter. Bröd kunde ej mera få köpas för pengar. Till en början sökte man hjelpa sig genom att slagta trosshästarne och mulåsnorna. Derpå kom stridshästarnes tur. Sedan måste man nöja sig äfven med de vidrigaste lifsmedel, såsom döda råttor och kattor. Gamla hudar skuros i små stycken samt tillreddes med peppar, kummin och andra kryddor. Hvarken skosulor eller det läder, hvarmed sköldarne voro öfverklädda, försmåddes. Tusentals menniskor dogo af hunger, och endast med svårighet hindrade man de öfverlefvande från att mätta sig med liken. Hvarje dag ökades korsfararnes förtviflan.

Men plötsligen slog sinnesstämningen om och öfvergick från den djupaste nedslagenhet till den mest fanatiska hänförelse. En fattig, i trasor klädd pilgrim, vid namn Petrus Bartholomäus, från trakten af Marseille, underrättade en dag, då förtviflan var som störst, grefve Raimond af Toulouse, att Kristus och aposteln Andreas flere nätter uppenbarat sig för honom samt visat honom, hvar den heliga lans låge gömd, hvarmed den korsfäste Frälsarens sida blifvit genomstungen. Den fattige pilgrimens berättelse lyckades vinna tillit, och man beslöt att låta gräfva efter den heliga lansen. Två dygn tillbragtes under fasta och böner. Vid morgongryningen den tredje dagen begåfvo sig tolf korsfarare till det ställe i S:t Petri kyrka, der Bartholomäus påstod den heliga lansen vara gömd. Gräfningsarbetet började genast.

Den djupaste tystnad rådde i kyrkan, utanför hvars stängda portar många tusen korsfarare stodo sammanpackade under ängslig väntan. Flere gånger spred sig ett rykte, att nu vore lansen funnen. Men några ögonblicks jubel gaf snart vika för en så mycket djupare beklämning, då ryktena ej besannades. Emellertid gräfde de tolf männen sig allt djupare ned under kyrkans golf; ofta tyckte de sig se den underbara lansen framskymta, och ständigt svek dem deras hopp. Först sedan solen gått ned, upphörde de med sitt fruktlösa arbete. Utmattade och modfälda stego de upp ur den sex alnar djupa graf, som de under dagens lopp gräft. Det var nu nästan alldeles mörkt, men Bartholomäus ville ej ännu gifva saken förlorad, utan steg en gång till ned i grafven. Redan några minuter efteråt uppsteg han, men med den heliga lansen i hand. Vid denna så efterlängtade syn grepos alla sinnen af en nästan vansinnig glädje. Hela natten genljöd Antiochia af tacksägelser och jubel. I triumf förde man den heliga lansen kring stadens gator, på det att enhvar med egna ögen skulle få öfvertyga sig, att Gud ändtligen förbarmat sig öfver dem, som kämpade och ledo för hans skull. De sista veckornas nöd och elände voro glömda: allt andades blott hänförelse och hjeltemod.

Emellertid rådde i det seldsjukiska lägret öfvermodig säkerhet samt tvedrägt mellan anförarne; många hade, förolämpade af Kerboga, redan lemnat hären. Boemund beslöt derför att smida, medan jernet var varmt. På morgonen den 28 Juli 1098 öppnades Antiochias portar och ut strömmade den kristna hären, till påminnelse om de 12 apostlarne fördelad i 12 afdelningar. Hela styrkan uppgick till 100,000 man, medan fienderna utgjorde en half million. En lika stor och ännu större skilnad i antal förekommer dock ofta i medeltidens historia. Mera ovanligt var deremot, att den ena af de begge härarne nästan uteslutande bestod af fotfolk. Korsfararne hade nemligen för hungerns skull måst slagta sina hästar, så att knappast 200 återstodo. Till och med Gottfrid af Bouillon och Robert af Flandern måste låna hästar, och mången gammal riddare kämpade här för första gången i sitt lif till fots. Äfven prester deltogo i slagtningen. Der såg man biskop Adhemar af Puy, klädd i full rustning. Framför honom bars den heliga lansen. Uti ett kort tal uppmanade biskopen korsfararne att segra eller dö. »Om I segren,» sade han, »skolen I vinna byte och rikedomar, men om I stupen, skolen I vara ännu lyckligare, ty då lemnen I ett förgängligt lif för att ärfva oförgängliga egodelar.» Under ropen »Gud vill det, Gud vill det» störtade nu alla mot fienden.

Kerboga, som satt och spelade schack, när han mottog underrättelsen om kristna härens anryckande, trodde först, att korsfararne, ur

stånd att längre uthärda hungrens qval, kommo för att anropa hans förbarmande samt gifva sig till fånga på nåd och onåd. Obekymrad fortsatte han derför spelet, men blef snart störd af flyktingar, hvilka utom sig af förfäran berättade, med hvilken ursinnig våldsamhet korsfatarne störtade fram, nedhuggande allt, som stod i vägen. För sent insåg nu Kerboga farans vidd. Så godt sig göra lät ordnade han emellertid sin här, tog sjelf befälet öfver centern, medan emiren af Jerusalem anförde högra flygeln och en af Bagi Sijans söner den venstra. På korsfararnes sida anförde Gottfrid af Bouillon högra flygeln, biskop Adhemar af Puy centern, Hugo af Vermandois venstra flygeln. Boemund, som hade högsta befälet, stannade vid reserven för att kunna bibehålla öfversigten öfver det hela samt sände förstärkning till hvarje punkt, som syntes hotad. Öfver hela linien började nu det blodigaste handgemäng. Korsfararne slogos som män, hvilka blott hafva att välja mellan seger eller undergång. Framför alla andra utmärkte sig Tankred, Robert af Normandie och Gottfrid af Bouillon. Tankred, säger krönikan, rasade som en leopard bland en fårahjord, och Gottfrids svärd träffade snabbare än blixten. En stund syntes utgången oviss, men redan efter en timmes strid började Seldsjukerna vända sina hästar till flykt. Snart blef flykten allmän. De kristne riddarne skyndade nu att bestiga sina ihjelslagna fienders hästar och förföljde de flyende ända till nattens inbrott.

Segern var lika dyrköpt som fullständig. Mer än 4,000 korsfarare lågo på valplatsen. Seldsjukernas förlust beräknades till 100,000 man. Men det bästa var, att de öfverlefvande flydde hvar och en till sin hemort, så att den stora seldsjukiska hären helt och hållet skingrades. Sedan Karl Martels dagar hade kristenheten ej vunnit en så lysande seger öfver islâm.

Seldsjukernas makt var bruten och vägen till Jerusalem låg öppen. Men i flere månader uppehölls korshärens segertåg af en våldsam tvist mellan Boemund och Raimond om besittningen af Antiochia, hvars citadell efter Kerbogas flykt måste gifva sig. Till sist måste Raimond gifva efter, och Boemund blef furste af Antiochia, der han qvarstannade med en del af korsfararne. De öfriga fortsatte tåget söderut. Jerusalem hade under tiden blifvit eröfradt af de egyptiske Fatimiderna, med hvilka korsfararne hittills stått i vänskapligt förhållande, emedan Seldsjukerna varit bådas gemensamma fiender. Men nu var vänskapen slut. Efter en kort belägring stormade den kristna hären, som sammansmält till 21,000 man, det af en vida manstarkare besättning försvarade Jerusalem (15 Juli 1099). Korsfararne segrade, och ett så oerhördt blodbad följde, att de stridande sägas hafva vadat i blod ända

till knäna. Men då natten kommit, och innan ännu deras fienders lik hunnit kallna, vandrade segrarne med nakna fötter och blottade hufvuden till den heliga grafven.

10. Konungariket Jerusalem.

Någon tid efter Jerusalems intagande sammanträdde korshärens anförare för att rådslå om bästa sättet att bevara de gjorda eröfrin-

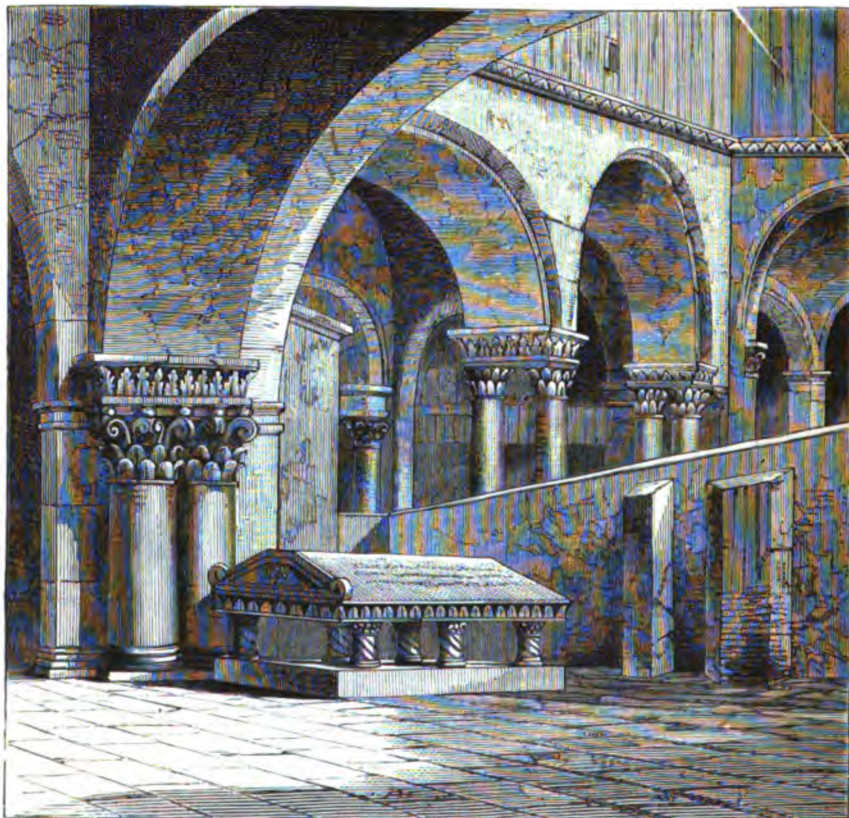
89. Gottfrid af Bouillon.

Efter en bildstod, förfärdigad för kejsar Maximilian I:s minnesvård i Innsbruck.

garna. Den vigtigaste frågan var valet af en regent. Först bjödo furstarne det nya rikets krona åt grefve Raimond af Toulouse; men denne förklarade sig vara ovärdig att på en så helig ort bära en jordisk krona. Äfven hertig Robert af Normandie skall enligt några krönikeskrifvare hafva fått samma anbud och gifvit ett nekande svar. Slutligen vände man sig till Gottfrid af Bouillon (bild 89), som visserligen förklarade, »att han ej ville bära en krona af guld der, hvarest Kristus

burit en törnekrona», men likväl mottog konungamakten, fast han blott antog den mer blygsamma titeln, »den heliga grafvens försvarare.»

Gottfrid, som under sjelfva korståget haft vida mindre inflytande än Boemund eller Raimond, var genom sin tapperhet, sin fromhet och sin oegennytta värdig den stora ära, som kom honom till del. »Han var», säger en af hans samtida, »lika ödmjuk som tapper, en helig munk i rustning». Hans minnesvärdaste bragd är den afgörande se-

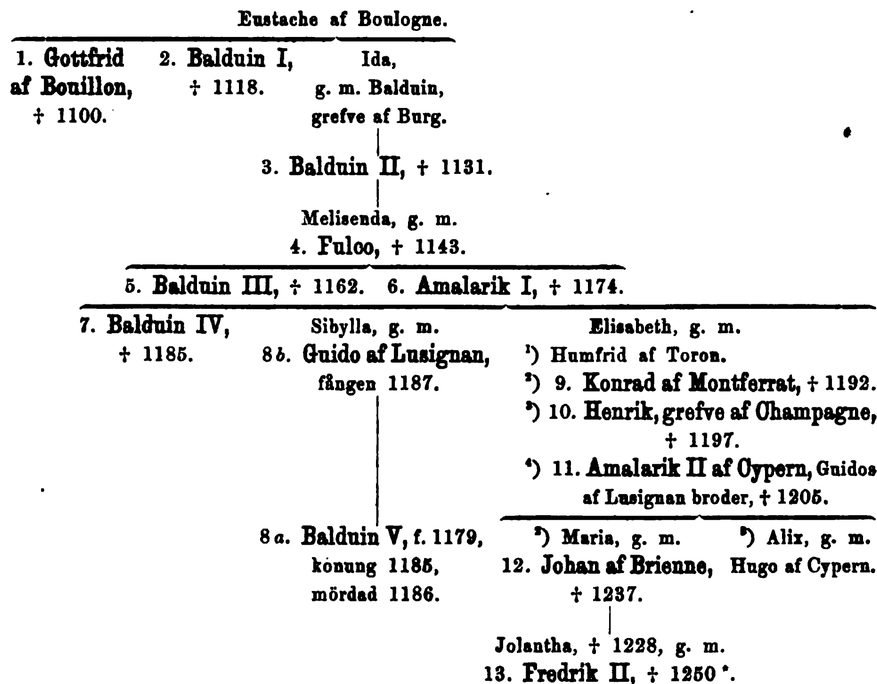
90. Gottfrids af Bouillon graf i den heliga grafvens kyrka i Jerusalem.

gern öfver en egyptisk här vid *Ascalon* (Aug. 1099). Det var korshärens sista gemensamma bedrift före dess fullkomliga upplösning. I Jerusalem qvarstannade blott Gottfrid och Tankred med 200 riddare samt 2,000 väpnade män. Balduin stannade i Edessa, Boemund i Antiochia, Raimond i Tripolis, sysselsatta att grundlägga egna välden. De öfriga anförarne återvände hem till Europa med sina män. Redan ett år efter slaget vid Ascalon afled Gottfrid. Han begrofs i den heliga

grafvens kyrka (bild 90). Hans efterträdare som herskare öfver riket Jerusalem blef hans broder *Balduin I*, den förste, som antog konungatiteln.

Under Balduin I* (1100—1118) samt dennes efterträdare *Balduin II* (1118—1131) och *Fulco af Anjou* (1131—1143) uppnådde konungariket Jerusalem sitt största omfång (se kartan n:o 3) och sin högsta blomstring. Det utgjordes af det egentliga konungariket Jerusalem samt tre ganska sjelfständiga vasallstater: grefskapet *Tripolis*, furstendömet *Antiochia* och grefskapet *Edessa*. I intet annat land har länsförfattningen blifvit så systematiskt genomförd som i konungariket Jerusalem. En samling af dess lagar och rättssedvänjor (*les Assises de Jérusalem*), sannolikt redigerad omkring år 1170, finnes ännu i behåll. Kyrkan, som styrdes af patriarken i Jerusalem med fem ärkebiskopar och många biskopar under sig, var mäktig och oberoende. Äfven städerna, i synnerhet de vid Medelhafvet belägna, fingo i mycket styra sig sjelfva. Rikets största fara låg deri, att dess befolkning tillhörde

* Stamtafla öfver konungarne af Jerusalem.

*) Efter denna tid hafva de romersk-tyska kejsarne och sedan 1806 kejsarne af Österrike burit titeln »konung af Jerusalem».

så många olika nationaliteter och fiendtliga religionsbekännelser. Utom den herskande klassen, de jemförelsevis fåtaliga Frankerna eller Latinarne, såsom alla Vesterlandets folk kallades af österländingarne, funnos Syrer tillhörande den grekisk-katolska kyrkan, Judar, Araber och andra muhammedanska folk, Armenier och Maroniter. Att riket oaktadt en så fullkomlig frånvaro af nationell och religiös enhet samt omgifvet af fiendtliga, krigiska och till antalet vida öfverlägsna grannfolk, likväl kunde ega bestånd i mer än 80 år, berodde i väsentlig mån på det understöd, som lemnades af de rika italienska städerna Genua, Pisa och Venedig, för hvilkas handel det var vigtigt, att Tyrus, Ptolemais och de öfriga hamnarna i Syrien tillhörde en vänskaplig makt.

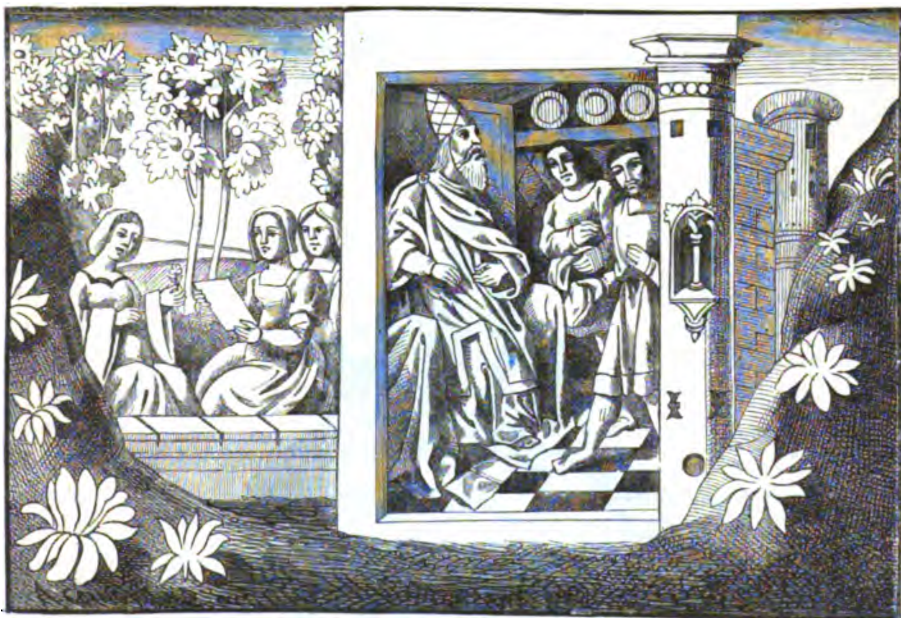
91. Tempelherre.

Ett ännu kraftigare stöd hade riket Jerusalem i de andliga riddarordnarne. Den äldsta af dessa var *Johanniter-orden*, till hvilken grunden lades redan år 1048 af köpmän från den italienska staden Amalfi, hvilka i Jerusalem uppförde ett kloster till herbergerande af pilgrimer samt ett hospital. Ursprungligen ett andligt brödraskap, utbildade sig Johanniter-orden i början af 1100-talet till en riddareorden, hvars ordensregler stadfästes af påfven Calixtus II (1120). Orden sönderföll i tre afdelningar: tjenande bröder, som vårdade de sjuka pilgrimerna, prester och riddare.

Yngre än Johanniter-orden, men snart lika ryktbar som den, var *Tempelherrarnes* orden, som, stiftad år 1118, tio år senare erhöll påflig stadfästelse. Sitt namn fick den deraf, att konung Balduin II till bostad åt orden lemnade en flygel af sitt slott, som var beläget nära den plats, hvarest fordom Salomos tempel stått. Deras ordensdrägt (bild 91) var en hvit mantel med rödt kors. Tempelherrarne, liksom Johanniter-orden, styrdes af en vald stormästare, hvilkens makt dock var inskränkt af ett general-kapitel. Till de tre vanliga munklöftena, fattigdom, kyskhet och lydnad, lade de andliga riddareordnarne ett

fjerde: pilgrimernas och den heliga grafvens försvarande mot de otrogna. Genom sin lysande tapperhet i krigen mot islâms bekännare vunno de hela Europas beundran och erhöllo till tack storartade donationer. De egde ej blott egendomar och slott i Palestina, utan äfven i de flesta af det katolska Europas länder, i synnerhet i Frankrike.

Hvad de andliga riddareordnarne voro för kristenheten, det voro till en viss grad *Assassinerna* för islâm. *Hassan Sabah*, en anhängare af Ismaeliternas sekt, som sökte tolka korân på ett allegoriskt sätt, hade några år före det första korstågets början satt sig i besittning af den svårtillgängliga bergfästningen Alamut i Parthien. Hans fanatiska

92. Den gamle på berget gifvande befallningar åt två Assassiner.
Fac-simile af en miniatyr ur ett manuskript från 1400-talet (Marco Polos resor).

anhängare dyrkade honom som profet och visade honom en fullkomligt blind lydnad. Intet lönmord eller brott var så farligt eller så nesligt, att de icke med glädje utförde det, om deras herre och profet, »*den gamle på berget*», som han kallades, befalt det. Medeltiden trodde, att denna vansinniga fanatism framkallades genom ett bedrägeri. Det berättades (bild 92), att den gamle på berget brukade gifva den bland sina anhängare, som skulle utföra ett farligt mord, en döfvande dryck, hvarefter den medvetslöse bars till en förtjusande trädgård för att der vid uppvaknandet få smaka alla det muhammedanska paradisets sinliga

fröjder. Ännu en gång insöfd, bortbars han åter, men trodde sedan fullt och fast, att han verkligen varit i paradiset, samt lydde blindt den, som visat sig kunna skaffa honom dit. Ett så plumpt bedrägeri skulle emellertid snart hafva blifvit röjdt. Numera antar man derför, att den gamle på berget berusade sina anhängare med haschisch samt lofvade dem, att, om de utförde hans befallningar, skulle de åter få njuta det lyckliggörande ruset. Märkvärdigt är i hvarje fall, att denna vansinniga sekt fortlefde i tvåhundra år, ej blott i Persien, utan äfven i Syrien. Hassans efterträdare ärfde hans makt öfver sina anhängares sinnen, och desse gamle på berget voro ofta mer fruktade än de mäktigaste herskare.

Ernst Wallis.

(Efter Worsaae, Green, Becker, Michaud, Sybel m. fl.)

93. Rökelsekar från elfte århundradet. På locket är Salomos tempel afbildadt.

Förvaras i domkyrkan i Trier.

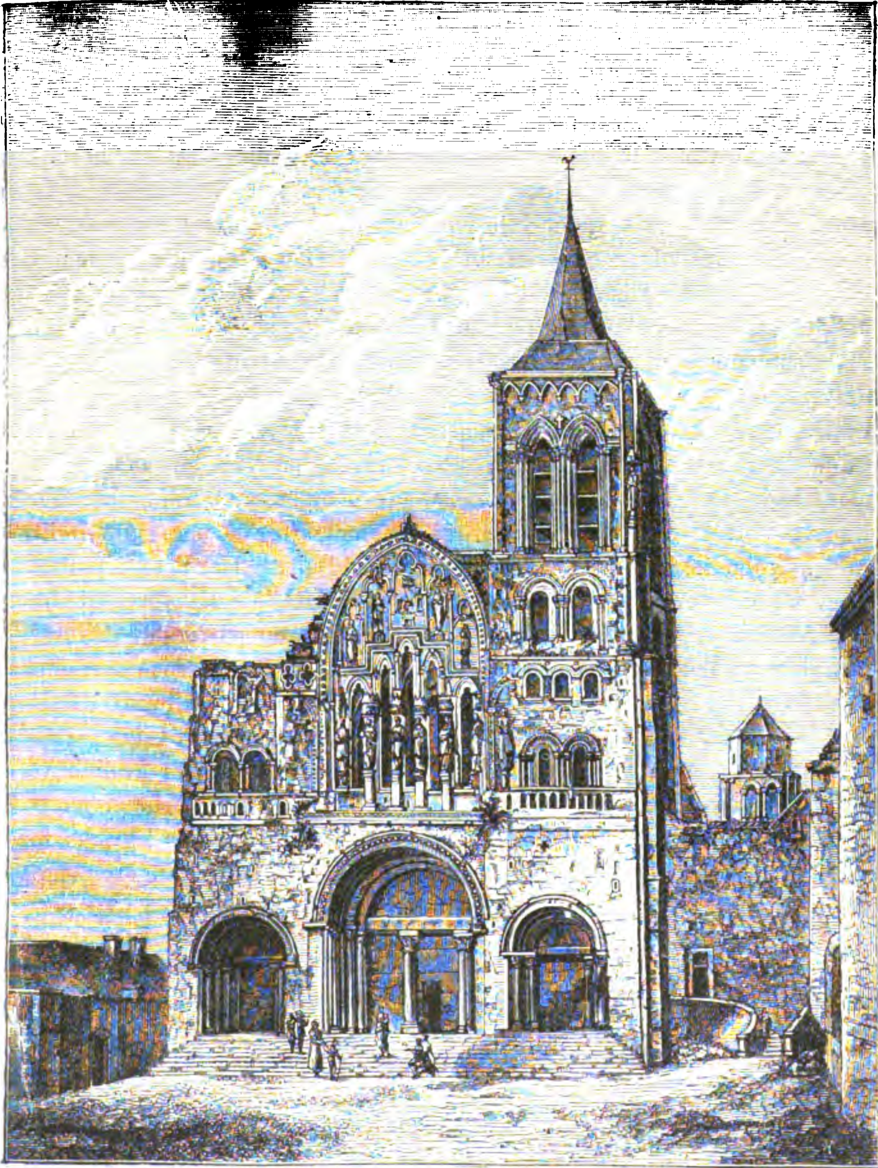
11. Andra korståget.

Det var under jemförelsevis gynsamma yttre förhållanden, som konungariket Jerusalem kommit till och framlefde de första årtiondena af 1100-talet, ty det stora seldsjukiska välde, som förut utbredt sig öfver Syrien och länderna norr och öster derom, hade i sjelfva verket sprungit sönder och lemnat plats för flere små stater under förut lydpligtiga emirer, hvilka nu uppträdde som sjelfständiga furstar och lågo i fejd lika mycket med hvarandra som med de kristna. Bristande politisk blick, inbördes makttäflan och tilltagande beqvämlighet inom det syrisk-frankiska riket vållade, att man icke tillräckligt begagnade sig af förvirringen inom den omgifvande muhammedanska verlden för att förstärka sig i norr och öster; mot Egypten deremot anlades till den södra gränsens skydd en rad befästningar ända från kusten in i förgreningarna af den arabiska öknen. Snart var det goda tillfället förbi, ty Seldsjuken *Emadeddin Zenki*, en fanatisk bekännare af islâm, som genom herskaresnille och tapperhet från simpel ryttare svingat sig upp till emir af Mossul, bragte småherskarne till lydaktighet under sig och hade slutligen i sin hand samlat alla länderna mellan Libanon och Tigris. Zenki hade eröfrat mindre för att vinna välden än för att med kraft kunna bekriga sin tros fiender, och nu högg han med all sin makt in på de kristna och tvang (1145) riket Jerusalems gränsvärn i nordost att gifva sig, det starka Edessa, sedan länge öfvergifvet af sin grefve, som på landet långt från sin hufvudstad föredragit ett haremslif framför härnadens mödor. Zenki dog inom året och grefve Joscelin lyckades återtaga Edessa, men blott för att strax derefter nödgas lemna det i händerna på *Nureddin*, som af sin fader Zenki ärft religionsnitet, lynnets stränghet, herskarförmågan och väldet. Den kristna statens ställning blef mycket bekymmersam. Ingen tviflade, att ju Nureddin närmast skulle rigta sitt slag mot Antiochia, och fölle äfven detta bålverk, vore riket så godt som till spillo gifvet. I denna vådliga belägenhet väckte ankomsten af en ny korsfararhär hopp om kraftigt försvar, kanske om nya eröfringar.

I Vesterlandet hade den religiösa öfverspändhet, som gaf sig luft i det första korståget, gått icke så litet tillbaka under det tolfte århundradets förra hälft. I Frankrike lärde Abelard under ett ofantligt tillopp af åhörare, att förnuftet har en rätt emot tron, att det gifs ett annat tänkande än det teologiska; i Italien förde studiet af de nyss upptäckta justinianska lagböckerna uppmärksamheten öfver på mera prakti-

ska vägar, medan Arnold från Brescia i Rom frambesvor en revolution mot kyrkans verldsliga myndighet, och i Provence lockade den nu uppblomstrande trubadurpoesien sinnena till en glädjefullare uppfattning af lifvet. Inom de olika länderna gåfvo vigtiga intressen fart åt en nationell politik, hvilken alldeles förqväfts under påfvarnes universella, och konunga-myndigheterna började taga sig rätt. Med ett ord, det visade sig hos menskligheten en böjelse att lösslita sig från den andliga träldom under dogmen, hvari hon i sin nöd råkat, och ett slags opposition mot det hierarkiska enväldet. På korståg, som ju voro »påfvens krig», tänkte ingen — helst korsets banér ännu fladdrade från Sions berg. Då trädde oförskräckt upp mot denna tidens anda en man, som genom lära och lefverne dref tusenden till förra dagars stränga gudaktighet och verldsförakt, som med skarpsinne och dialektiskt mästerskap drog segrande fram mot Abelard och hans filosofi, återförde schismatici i armarna på kyrkan, för hvilkens enhet han kämpade, och förkunnade såsom samhällenas och de enskildes oeftergifliga pligt lydnad mot den helige fadren; en man, som genom ljungande vältalighet hänförde massorna och ledde dem dit han ville, och hvilkens ord slutligen mer än någon annans vann gehör i Europa, *Bernhard från Clairvaux.* En djupt kontemplativ natur, entusiastisk, men aldrig på bekostnad af tankens klarhet, utöfvade den anspråkslöse abboten, hvilkens spensliga gestalt rigorösa lefnadsvanor och ett rastlöst själsarbete än ytterligare förtunnat, på sina samtida ett inflytande, som yppades till hela sitt omfång, då han kunde framkalla ett nytt korståg. Men tanken på detta kom icke från honom, ty mer än en gång uttalade han den upphöjda åsigten, »att det är bättre bekämpa hjertats syndiga böjelser än Turkarne», utan han predikade det af hörsamhet mot påfvens bud och den franske konungen *Ludvig VII:s* böner. Denne konung sökte genom ett korståg, hvartill han vunnit påfven *Eugenius III:s* bifall, försona en våldsgerning, som kom honom att förtvifla om sin själs salighet: i en fejd hade han nemligen utan förbarmande låtit nedhugga invånarne i den lilla staden Vitry och sätta eld på kyrkorna. Påsken 1146 predikade Bernhard det heliga kriget i kyrkan i Vézelai (bild 94). Edessas intagande af Turkarne gaf honom ett antändande ämne, som han ock använde med underbar verkan. Öfver allt i Frankrike tog man korset; men icke blott i Frankrike, äfven i Tyskland drog Bernhard predikande omkring och en dag rigtade han från predikstolen sina ord till den närvarande kejsar *Konrad III* med sådan kraft, att också denne vans för kriget. På våren 1147 samlade sig tvenne härar, en fransk, i hvilken man kunde räkna 70,000 riddare, under konung Ludvig i Metz, den andra, en tysk, som till

största delen bestod af löst folk, under kejsar Konrad i Regensburg. Den tyska hären bröt först upp och marscherade nedför Donau ge-

94. Magdalena-kyrkan i Vézelai i Burgund.

nom Ungern, Bulgarien och öfver Balkan-bergen mot Constantinopel. Samma väg tog sedan äfven den franska. Samtidigt med dessa arméers

framryckande företog den normandiske konung Roger i Neapel ett anfall på de grekiska sjöstäderna på Morea, hvilket kom kejsar Manuel i Constantinopel att frukta, att äfven de vesterländska skarorna hade något i sinnet mot hans rike, hvadan han mot dem sammandrog sina trupper. Tyskarnes vilda framfart på grekiskt område gaf dessa trupper flere anledningar att ingripa, och rätt allvarsamma sammanstötningar föreföllo. Inom franska armén var manstukten visserligen bättre, men konung Ludvigs kända vänskap för Roger underhöll hos Manuel ett starkt misstroende, som gjorde, att han närmade sig den turkiska emiren af Ikonium och lät sina trupper i förening med dennes anfalla korsfararne, när de kommit öfver på asiatiskt område. Den tyska hären, som tågade fram i flere smärre afdelningar inåt landet, tillintetgjordes så, att knappt en tiondedel blef öfrig; med denna slöt sig kejsar Konrad till Fransmännen, som under fortsatt fäktande tågade utefter kusten öfver Smyrna och Ephesus och sedan snedt öfver landet till Attalea. Härifrån seglade konung Ludvig med sitt folk till Antiochia; dess furste Raimond manade honom förgäfves till angrepp på Nureddin och Edessa, men hade bättre framgång hos hans drottning, den lifliga Eleonora. Ludvig ville framför allt till Jerusalem, målet för färden. Från Jerusalem drogo korsfararne till belägringen af Damascus, ett föga politiskt steg, då dess emir var den ende, som ej velat böja sig för Nureddin. Belägringen tog dock ett snöpligt slut genom de partikular-intressen, som här spelade under, och de syrisk-frankiska baronernas förrädiska handlingssätt. På våren 1149 vände konung Ludvig tillbaka tiil Europa — redan hösten förut hade kejsar Konrad lemnat Syrien — utan att hafva uträttat något väsentligt för befästandet af det kristna väldet i det heliga landet, men skälet härtill låg icke i bristen på god vilja hos honom, utan i den trångbröstade politiken hos Syriens furstar, hvilka den egna lilla makten låg mera om hjertat än ett gemensamt handlande för ett stort mål.

12. Konungariket Jerusalems fall.

Nureddin lemnade emellertid ej sitt mål ur sigte. Hvad som ännu återstod af grefskapet Edessa på denna sidan Euphrat och furstendömet Antiochia, med undantag af sjelfva staden, eröfrades inom kort och Damascus föll honom till. Likväl uppbjödo konungarne i Jerusalem sina krafter icke mot honom, utan mot Egypten, mindre farligt för riket och styrdt af Fatimiderna, som ej med blida ögon sågo Turkarnes ånyo stigande makt. Men då de af vapenlyckan gynnade kristne icke nöjde sig

med att hafva tvungit den egyptiske kalifen att i sin hufvudstad Kairo mottaga en kristen besättning och betala en årlig skatt, utan den lika snikne som njutningslystne konung Amalarik sökte genom hotet af nya härjningståg utpressa än större summor, hade Egypterna slutligen ingen annan utväg än att kasta sig i armarna på sina trosförvandter Turkarne. Turkarne kommo som hjelpare, men stannade som herrar. Efter knappt två års förlopp bragtes den siste fatimidiske kalifen om lifvet (1171), och Egypten blef nu äfven till namnet en provins i det stora seldsjukiska väldet. Nureddins ståthållare, *Saladin*, uppträdde likväl temligen egenmäktigt mot sultanen och undandrog sig att handla i samdrägt med honom mot riket Jerusalem, hvilket härigenom fick något andrum. Men endast ett helt kort, ty snart skulle samma vilja råda i såväl Damascus som Kairo. Hos Saladin, som helt hastigt fått utbyta ett lif deladt mellan nöjen och bokliga studier mot styrelsen öfver ett land, växte nemligen ärelystnaden i jembredd med snabbheten i befordran, och efter några års strider, i hvilka Frankerna stundom bisprungo honom, hade han bragt sig upp till sultan och räknade sina undersåtar från Nilens källor till Tigris. Med denna makt, som alldeles omhvärfde de frankiska staterna, stod Saladin färdig att falla öfver de kristne, som han i grund och botten afskydde lika innerligt som hans företrädare. Hade Frankerna varit enige, torde de knappast kunnat tillbakaslå Saladins anfall, men nu kom till svagheten äfven splittring. I Jerusalem regerade nemligen konung *Guido* af Lusignan, en Gascognare utan begåfning, utan karakter och anseende, men en god klinga. Till mångas harm hade denne, genom gifte med den spetälske konung Balduin IV:s syster, kommit på tronen. De missnöjde samlade sig kring förre riksföreståndaren, grefve Raimond af Tripolis, den der sjelf fikade efter kronan, och bildade ett starkt parti, som slutade med att söka sin hjelp hos Saladin. Blott af inom hans eget rike utbrytande oroligheter hade denne hindrats ifrån ett dessförinnan påbörjadt fruktansvärdt angrepp. Ett uppskof inträdde äfven denna gång, i det Guido lyckades på hårda vilkor afsluta ett stillestånd; men det kränktes af Guidos förnämsta anhängare och stöd, den förvägne äfventyraren Rainald af Chatillon, som af roflystnad öfverföll några muhammedanska karavaner. Nu kunde ingenting hålla Saladin tillbaka. I spetsen för en väldig här bröt han upp från Damascus, fick oantastad tåga genom Raimonds område, kastade öfver ända de trupper, som skickades emot honom, och styrde sin väg mot Jerusalem. Det hjelpte till intet, att ånger och vaknande besinning ändtligen qväfde partilidelserna, när fienden stod midt i landet. Vid Tiberias, på stranden af den vackra sjön Genesareth, slog Saladin i Juli 1187 genom mängdens och

ledningens öfverlägsenhet i grund den kristna hären, trots dess mod och dödsförakt, och tog konung Guido sjolf till fånga. Nederlaget var förkrossande. Med undantag af Antiochia, Tripolis och Tyrus gåfvo sig alla städer nästan utan motstånd i segrarens våld, och i Oktober kapitulerade efter tre veckors belägring äfven Jerusalem.

13. Tredje korståget.

Det hade icke varit Europa obekant, i hvilken fara den kristna staten sväfvade för Saladins alltmera påträngande makt; många hade redan efter hans första angrepp ilat till det heliga landet och ännu flere hade lofvat att begifva sig dit. Men nyheten om den heliga grafvens förlust kom likväl så oväntad och bestörtningen öfver händelsen var så gripande, att man till en början, om samtidas vittnesbörd förtjena tillit, blott stilla gråt eller blickade stumt framför sig. Påfven Urban III lär hafva tagit sig så djupt af den smälek, han ansåg kristenheten hafva lidit under sitt pontifikat, att döden deraf påskyndades. Men snart hemtade sig sinnena och upptändes af en hänförelse, som var, om icke starkare till kraften, dock större till utbredningen än efter Urban II:s predikan i Clermont: från Dovre fjell till Sicilien, från Irländska sjön till Ungerns gränser, öfver allt rustades till ett nytt heligt krig. Rom öfvertog ledningen; det icke blott predikade korståg, det organiserade. Till kostnadernas bestridande skulle bland annat bidraga en gärd, »Saladinstionden», som gick ut öfver både prester och lekmän i alla länder. Framför allt gälde det att vinna konungarne. I Frankrike styrde vid denna tid den som diplomat och statsman lika utmärkte och fruktansvärde *Filip II*, hvilken efterverlden för hans landvinningar tillade namnet Augustus: öfver England herskade den ålderstigne *Henrik II*. Under första intrycket af den allmänna olyckan lade dessa begge sina enskilda tvister å sido för att vända förenade vapen mot kristenhetens fiende. Nya misshälligheter satte dem likväl åter i harnesk mot hvarandra, men ett gemensamt uppträdande från de begge rikenas sida beslöts ånyo, när efter Henriks död (1189) kronan tillföll hans son *Richard I*, som redan två år förut i första uppbrusningen tagit korset, men sedan föredragit uppror mot sin fader framför Palestina-resan. Icke heller kejsar *Fredrik Barbarossa* (den rödskäggige), nära sjuttio-årig, men dock full af kraft, lät bedja sig förgäfves, vare sig nu verkligt from ifver eller det ärelystna hoppet om att med ett storverk kröna ett lif, som varit rikare på bragder än

framgångar, dref honom in i ett företag, hvars äfventyrliga art han i yngre år vid sin farbroder Konrads sida fått pröfva. Men innan de härar, hvaröfver desse herskare befalde, satt sig i rörelse, skyndade skara efter skara, stundom till storleken af rigtiga arméer, på egna flottor eller medelhafsstädernas skepp öfver till Österlandet. Dit hade redan ryktet om Vesterlandets jettelika krigstillredelser hunnit förut och ökat

95. Kejsar Fredrik Barbarossa.
Efter en samtida reliefbild i domkyrkan i Freising.

Saladins här med manskap från alla håll af Orienten, en brokig samling af folk, olika till hudfärg, tungomål, beväpning, drägt, men ense i sitt hat mot profetens fiender; största delen ett rörligt följe, som kom med de första vårdagarne och vände åter till sina hemvist vid vinterns annalkande. Dessutom visste Saladin begagna sig af den gamla ovänskapen mellan de latinske och grekiske kristne för att göra till sina

bundsförvandter kejsaren i Constantinopel, herskaren öfver Cypern och de armeniske furstar, som kommit till riken i Cilicien.

Emellertid hade vapnen icke hvilat. Efter Jerusalems fall vände sig Saladin mot de få platser, som ännu voro i de kristnas händer. Men med oförrättadt ärende fick han efter nära trefjerdedels års belägring draga bort från Tyrus, som försvarades af den obetvinglige, äregirige och förslagne markgrefven *Konrad af Montferrat*, till hvilkens undsättning den siciliandska flottan anländt. Denna hindrade äfven Saladin att företaga något mot Antiochia och Tripolis. Sistnämnde ort blef liksom de kristnes hufvudstad, sedan konung Guido, hvilken löst sig ur fångenskapen, der tagit sitt residens. De i massor tillströmmande piligrimerna och vissheten om den stundande stora hjelpen väckte omsider sådant mod hos Frankerna, att de grepo till offensiven. Men knappt hade Guido i Augusti 1189 inneslutit den starkt befästade sjöstaden Ptolemais [St. Jean d'Acre], så skyndade Saladin att i sin ordning omhvärfva belägrarne, hvilka således fingo att kämpa mot en dubbel fiende. Då kommo på våren 1190 glada tidningar: kejsar Fredrik vore redan på asiatisk mark, stadd på marsch mot Saladin.

I Maj månad 1189 hade kejsaren brutit upp från Regensburg i spetsen för en här af 70,000 man, af hvilka 20,000 riddare, och tagit i det närmaste samma väg, på hvilken kejsar Konrad 42 år förut dragit fram. Men dervid stannade likheten, ty Fredriks armé bestod af utvaldt folk och hölls i den strängaste tukt. Med kraft kunde han derför uppträda mot Isak Angelus i Constantinopel, hvilken trots förbundet med Saladin ej fann rådligt att gå alltför bröstgänges till väga; efter att hafva legat i vinterqvarter på grekiskt område satte Fredrik i Mars 1190 öfver sundet vid Dardanellerna till mindre Asien, der han väntat en vän i sultanen af Ikonium, men mötte fiender i dennes söner, som ryckt väldet från sin fader. Han slog dem och tog deras hufvudstad. Härifrån gick det vidare mot Cilicien, hvars furstar genast ödmjukade sig inför segraren och öppnade sitt land till genomtåg. Men knappt hade den tyska hären i första dagarne af Juni hunnit öfverstiga Ciliciens gränsberg, då den drabbades af den svåraste förlust: kejsarens död. Medan trupperna på en smal bro tågade öfver den strida strömmen Saleph, hade Fredrik i sin ifver att komma öfver, med hästen störtat sig i vattnet och drunknat. Men en sägen gick i sekler bland Tysklands folk, att han blott blifvit ryckt ur menniskors åsyn för att i sinom tid återkomma och göra det stora fosterlandet mäktigt och enigt. Med endast 5,000 man, ty de öfriga hade antingen, modlösa genom kejsarens död, återvändt hem eller bortryckts af sjukdomar, kom hans son Fredrik af Schwaben till Ptolemais, de belägrande till ingen

undsättning, om den mätes efter deras stora förhoppningar, men till initiativ, som skulle sträcka sin verkan genom århundraden. Genom honom stiftades nemligen der *Tyska Riddare-orden*, ursprungligen en sjukvårdsförening bildad af nordtyske korsfarare till landsmäns hjelp under belägringen.

Med denna ville det emellertid icke gå framåt, enär till de förra svårigheterna äfven sällade sig oskicklig ledning och söndringar bland belägrarne. Den gamla oviljan mot Guido yppade sig ånyo. Ja, Konrad af Montferrat ansåg honom med gemålens död hafva förlorat rätten till kronan, hvilken han tog i anspråk för egen räkning. Sjelf hade han nemligen gift sig med enda återstående arfvingen, konung Balduin IV:s andra syster *Elisabeth*, som han för sina äregiriga syften ej dragit i betänkande att röfva från hennes förra man. Intet under således, att de kristne med längtan motsågo de förenade konungarne Filips och Richards ankomst, men desse läto oförklarligt länge vänta på sig. Ty ehuru man visste, att de på högsommaren 1190 haft sina härar färdigrustade och begifvit sig till sjös: Richard, som tågat genom Frankrike, från Marseille, och Filip från Genua, hann hela hösten och vintern och en del af våren förgå, utan att deras segel syntes till. Härmed förhöll sig så, att Richard, väl anländ till Messina, der de olika härafdelningarna stämt möte, alldeles glömde färdens stora mål för att i tre fjerdedels år uppehållas af allehanda förvecklingar i följd af sicilianska angelägenheter. Mellan de begge konungarna var förhållandet dessutom långt ifrån det bästa. Richard, vid denna tiden några och trettio år, var en otämd natur med höga tankar om sig och sin makt, lättretlig och trotsig, hänsynslös i sina känsloutbrott, färdig att omfatta hvilken äfventyrlig plan som helst, men förlorande sig i mötande tillfälligheter och detaljer, som uppsköto eller omintetgjorde det helas utförande, slösande gifmild, fikande efter vågspelet och faran, vild och oemotståndlig i stridstumlet, men utan fältherregåfvor. »Det rasande lejonet» kallade honom Sicilianarne, under namnet *Lejonhjerta* har han gått genom seklerna som en sagohjelte, en sannskyldig inkarnation af medeltidens riddareande. Den 25-årige Filip, beräknande, hersklysten och afundsjuk på Richards krigsära, var honom vida öfverlägsen på hufvudets vägnar, men kunde lika litet få honom att hörsamma sina ofta välgrundade anmärkningar, som han sjelf var villig att i allt följa Richards nycker. Härtill kom köld dem emellan, sedan Richard brutit en öfverenskommelse om giftermål med Filips syster, och nedärfd ömsesidig misstro. Omsider afseglade de, »till skenet försonade», från Sicilien. Under vägen eröfrade Richard på fjorton dagar det fiendtliga Cypern, der han firade sitt bröllop med Berengaria af Navarra. I Juni 1191 kom han ändtligen till Ptolemais, der

Filip inträffat ett par månader förut, utan att likväl kunna uträtta något. I Juli uppgaf den blott 3,000 man starka besättningen staden, en dyrköpt vinst, ty »kriget hade efter alla uppgifter dittills kostat kosfararne öfver 300,000 man».

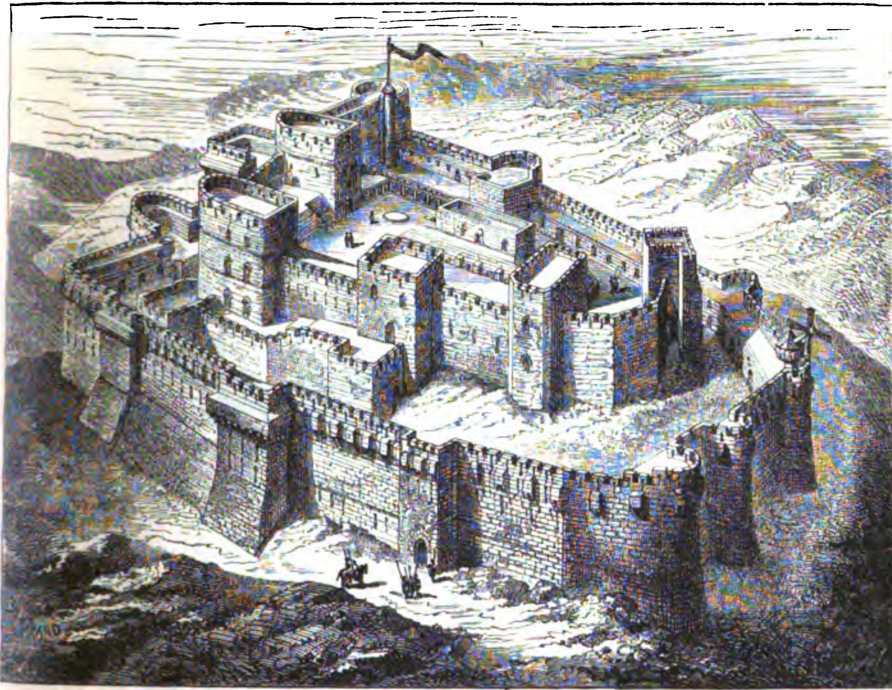
Strax derpå återvände konung Filip hem, ty ställningen hade blifvit honom outhärdlig genom Richards högmod, och han fruktade till och med för sitt lif. I det kristna lägret rådde nemligen fullständig tvedrägt, sedan Filip och Genuesarne tagit parti för Konrad,

96. Richard Lejonhjertas sigill.

och Guido sökt samt funnit medhållare i Pisanarne och Richard. Denne hade efter Ptolemais' fall börjat inleda underhandlingar med Saladin, när ett gräsligt dåd af grymhet tände kriget på nytt: 2,700 af Ptolemais' tappre försvarare halshöggos på Richards befallning, när Saladin ej på dagen inbetalade den för deras frigifvande öfverenskomna summan, 200,000 guldstycken. Derpå drog Richard åstad att intaga Ascalon, mötte under vägen Saladin och slog honom vid Arsuf, men begagnade sig icke bättre af segern, än att Saladin hann före ho-

nom och förvandlade Ascalon i ruiner. Nu följde en tid af planlös krigföring, men utmärkt af Richards strålande vapenbragder, en tid af slutna och åter brutna fördrag, af vankelmod och af det under allt detta stundom i öppen fejd frambrytande grollet mellan partierna. Två gånger står Richard blott några timmars väg från Jerusalems portar, men Saladins storartade fästningsverk eller fruktan för att korsfararne skola lemna allt åt sitt öde, sedan de med stadens intagande uppfylt sitt löfte, afskräcker från angrepp, och Richard höljer

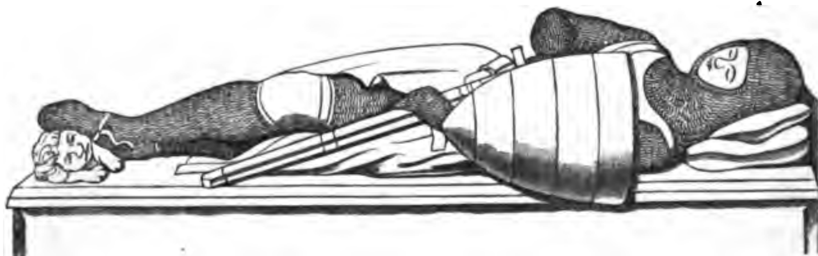

97. Fästning i Syrien på korstågens tid (Krak öster om Döda hafvet).
Efter »*Monuments de l'architecture des Croisés en Syrie, par G. Rey.*»

för sina ögon, att han ej må se den heliga grund, han ej kan taga. Ena dagen gifver han tillkänna, att han måste skyndsamt hem till England, der hans broder Johans uppror och förbindelse med Frankrike hota hans krona, och han uppmanar för den skull Frankerna att förena sig om en konung. Till hans harm stanna de i sitt val vid Konrad, hans ovän, som erbjudit Saladin förbund mot honom. Richard gifver Guido som ersättning Cypern till konungadöme och stannar qvar. Konrad lyckas genom underhandlingar med Saladin vinna, hvad Europa

ej kunnat nå med vapen: Jerusalem och derjemte hela den af de kristne intagna kuststräckan. Men Konrad faller inom kort för tvenne Assassiners dolkar och Richard, om hvilken några hviska, att han haft sin hand med i spelet, omöjliggör genom nytt angrepp verkställigheten af det förmånliga fördraget, och kriget gör åter sin rund. Emellertid blifva budskapen från England allt mer oroande. Åter förklarar Richard, att han ögonblickligen måste resa, och åter dröjer han qvar under försök att genom nya förvånande bedrifter upphjelpa kristenhetens sjunkande sak. Allt hvad han vinner är än större hjelterykte, som fyller hela Orienten med skräck och beundran, samt ett treårigt vapenstillestånd, hvarigenom Saladin inrymmer åt de kristne kuststräckan från Antiochia till Joppe och rättigheten att obeväpnade vallfärda till den heliga grafven.

I Oktober 1192 inskeppade sig Richard i Ptolemais, lemnande löftet om återkomst och knappt mer än en tom titel åt sin systerson,

98. Engelsk korsriddare (af den normandiska ätten Harcourt).
Grafvård i katedralen i Worcester.

grefve Henrik af Champagne, som efter Konrads död valts till konung och med hvilken Elisabeth efter fem dagars enkestånd trädt i brudstol. Men det skulle dröja nära två år, innan Richard kom hem till sitt land. Då han, som af misstro till Filip II ej velat färdas genom Frankrike, utan förklädd tagit vägen genom Tyskland, hunnit i närheten af Wien, blef han upptäckt och af hertig Leopold af Österrike mot hertigdömet Steiermark öfverlemnad till kejsar Henrik VI. Denne, af åtskilliga skäl Richards ovän, qvarhöll honom i fångenskap in på året 1194, då han mot en ofantlig lösepenning frigafs.

Så hade äfven detta kristenhetens nya härnadståg slutat, utan att det dermed afsedda målet vans. Det var icke brist på materiella tillgångar, som gjorde Europa vanmäktigt mot sin fiende: det var bristen på planmessighet, sammanhållning och ideell styrka, ty den glöd, som fromma känslor tände och inbillningen underblåste här hemma, var icke stark nog att brinna inför verkligheten på Syriens jord, utan

slocknade bort i allt slags sjelfviskhet och småsinne. I allt detta hade Saladin lika goda hjelpare som i sitt snille och sin makt: han hade segrat lika mycket genom sina motståndares fel som genom egna förtjenster. I början af år 1193 gick han ur tiden. Saladin hade en allt omfattande politisk blick, var mäktig af stora planer och kunde bringa dem till utförande, var personligt tapper och dertill god härförare. Han var en man med öppen hand och öppet sinne, stundom fattadt af den sydländska elden och då förfärligt, en man, till hvilkens stränga religiösa nitälskan moslemin sågo upp med vördnad och hvilkens ädelmod många kristne hade skäl att prisa. När han föll ifrån, föll också det rike sönder, som han skapat, och derigenom trodde man äfven hindret för de kristnes framgång borta. Påfven uppmanade också på det ifrigaste till ett nytt korståg, men uppmärksamheten var för mycket tagen i anspråk af slitningar uti eller emellan de stora staterna; endast en större skara Tyskar under ärkebiskop Konrad af Mainz seglade 1197 öfver till Syrien, men företaget slutade snöpligt.

14. Det s. k. fjerde korståget.

År 1198 intogs S:t Petri stol af Innocentius III, med hvilken väldiga personlighet påfvemakten nådde sin höjdpunkt. Han gaf icke sina företrädare efter i nit för ett korståg, och hans bemödanden tycktes genast skola krönas med framgång, när i Frankrike, der Fulco af Neuilly drog omkring och predikade, en mängd af de ypperste baronerna lofvade »hämnas Jesu Kristi smälek» och draga till den heliga grafvens återtagande. De beslöto att färdas sjöledes och afsände sex valde män till Venedig att utbedja sig medverkan af denna stad, som väsentligt haft den genom pilgrimstågen framkallade lifliga samfärdseln med Orienten att tacka för sin blomstring. Mot 85,000 mark i silfver och löftet om hälften af de eröfringar, som kunde komma att göras, åtog sig Venedig, i spetsen för hvars styrelse stod den blinde, då nittiofyraårige dogen *Henrik Dandolo,* att med krigsskepp understödja korsfararne och öfverfrakta dem till Egypten, ty från det hållet skulle det heliga landet eröfras. Innocentius biföll denna öfverenskommelse, med vilkor likväl att inga kristne finge angripas. Men då inträffade omständigheter, hvarigenom tåget leddes ur sin ursprungliga kosa och styrdes just mot kristne. De franske riddarne brusto nemligen till mer än en tredjedel i betalningen af den för öfverfarten stadgade summan, men Venetianarne gåfvo anstånd med återstoden, »till dess Gud läte dem och

korsfararne gemensamt vinna den», om de ville lemna sin hjelp till återtagandet af den på Dalmatiens kust belägna staden Zara, som Ungerns konung ryckt till sig. Många bland korsfararne funno väl företaget opassande, men de flesta gingo in derpå, och den 480 segel starka flotta, som i slutet af år 1202 lättade ankar i Venedigs hamn, styrde också rakt på ofvan nämnda stad, hvilken intogs. Ehuru Innocentius slungade sin bannstråle efter dem för »det skändliga bruk, de gjort af sina vapen», kastade sig korsfararne in uti ett nytt äfventyr, som påfven äfvenledes förgäfves sökt motarbeta: från Zara satte flottan kurs icke på Egypten, utan på Constantinopel.

Der hade huset Komnenus med *Alexius I* år 1081 kommit på tronen. Såväl denne kejsare som hans son *Kalojohannes* (1118—1143), och sonson *Manuel* (1143—1180), alla tre statskloke och kraftige män, måste föra nästan oafbrutna krig och under vexlande framgång. Än gick striden lös mot de i norr besvärliga tatariska horderna Petscheneger och Kumaner; än gälde det att försvara sig mot Normanderna, som efter att hafva gjort slut på allt grekiskt välde i södra Italien fattat fast fot i Epirus och sträckte handen efter sjelfva Constantinopel; och än kämpades med Seldsjukerna, som ryckte till sig Mindre Asien, men gåfvo kejsarne dugliga generaler i stället. Huru de förhöllo sig mot de korsfararhärar, som vid olika tider drogo genom riket, säkerligen till rubbningar och stor tunga för detsamma, är på sina ställen antydt. Innan Manuels efterträdare, Alexius II, hunnit myndig ålder, stöttes han från tronen och mördades af sitt syskonbarn *Andronicus,* en äfventyrare och ränksmidare, som efter två års förlopp föll på sina gerningar och sönderslets af folket, retadt till uppror af hans grymhet och slöseri (1185). Efter honom valdes *Isak* af slägten *Angelus* till kejsare. Denne svage furste, som fann sitt nöje i astrologernas spådomar, medan Bulgarer och Wallacher ostraffadt plundrade riket, hade regerat i tio år, då han undanträngdes af sin broder, *Alexius III,* som lät utstinga hans ögon och inspärra honom i ett kloster. Mot denne usurpator sökte den fångne Isaks son *Alexius* främmande hjelp.

Han fann den hos Venedig och korsfararne. Venetianarne hade gamla oförrätter att hämnas och voro framför allt uppretade öfver den ynnest, som till deras handels förfång i Constantinopel visades rivalen Pisa, medan de franske riddarne förmåddes lika mycket af sakens behjertansvärda art som af hoppet om understöd i sitt korståg. Prins Alexius förband sig att erlägga 200,000 mark i silfver, att bringa den grekiska kyrkan under Roms lydno och att deltaga i striden mot de otrogne. Midsommaraftonen år 1203 kommo korsfararne i sigte af

Constantinopel. Anblicken af staden fylde främlingarne med beundran, men också med en känsla af bäfvan: »det fans ingen så modig, att icke hans hjerta klappade», säger marskalken af Champagne, Villehardouin, i sin fängslande beskrifning öfver detta tåg, i hvilket han deltog; »icke underligt», tillägger han, »ty maken till företag sattes aldrig i verket». Här skulle också 20,000 man störta löst på ett kejsardöme och en hufvudstad, som inom sina starka murar hyste minst 400,000 menniskor. Emellertid skred man till anfall, den gamle Dandolo var den förste bland de sina att taga landfäste. Efter ett svagt motstånd lät kejsaren blåsa till återtåg, hvarpå han sjelf flydde ur staden och den blinde Isak kallades till tronen att dela den med sin son Alexius IV. Nu skulle dennes förbindelser infrias. Han nödgades gripa till oerhörda utpressningar, hvilka försatte befolkningen i raseri, ett raseri, som äfven gälde Latinarne, isynnerhet sedan de i sitt blinda nit och af girighet plundrat de muhammedanska köpmännens qvarter och dervid vållat en eldsvåda, som lade en tredjedel af Constantinopel i aska. Man ropade på en ny kejsare, och prins Alexius, med tillnamnet Murzuflus, mottog den farliga ära, hvartill massan med vapen i hand sökt tvinga än den ene, än den andre. Alexius IV stryptes och hans fader dog af sorg. Efter deras fall beslöto korsfararne att sjelfva taga ut sin rätt och stormade Constantinopel för andra gången i April 1204. Murzuflus, illa understödd af de sina, flydde, och en förfärlig sköfling, ökad af en härjande brand, gick ut öfver den gamla kejsarstaden, som aldrig mer återfick sin glans. Många bokskatter och sköna konstverk gingo för alltid förlorade. Ett och annat räddades dock, såsom de fyra bronshästarne från antiken, hvilka ännu i dag pryda San Marco-kyrkan i Venedig. Bytet var omätligt: »sedan verldens skapelse har aldrig tagits så mycket i en stad», utbrister i sin häpnad ett ögonvittne. Till plundringen och mördandet trädde gäckeriet: i Sophiakyrkan, som stått upp i sin härlighet samtidigt med Justiniani segrar öfver Goter och Vandaler, härmade rusiga Germaner Grekernas gudstjenst, medan en lättfärdig qvinna sjöng sina sånger från patriarkens stol eller dansade fram på de gångar, der så många generationer knäfallit i andakt. Rundt omkring gatorna drogo soldater, utstyrda i lysande hofdrägter, med penna och bläckhorn på hufvudet, antydande, att detta vore de besegrades enda vapen.

Så säkra hade eröfrarne varit om sin framgång, att de redan före stormningen uppgjort grunderna för delningen af riket. En fjerdedel tillföll grefve *Balduin* af Flandern, hvilken valdes till kejsare af dertill utsedde tolf valmän, hälften Venetianare, hälften franska baroner. De återstående tre fjerdedelarna skiftades mellan härens öfriga anfö-

rare och Venedig, att innehafvas såsom län under kejsaren. Så bildades af Makedonien och Thessalien ett konungadöme med namnet Thessalonika åt markgrefven Bonifacius af Montferrat; en annan blef herre till Thebe, en tredje hertig af Athen o. s. v., feodaltitlar, som klinga egendomligt vid sidan af de klassiska namnen. Venedig, hvars doge sedan denna tid länge bar titeln af »herre till en och en half fjerdedel af romerska riket», fick kuststräckan längs Adriatiska hafvet, en del af Morea, flere af Arkipelagens öar och åtskilliga städer på stränderna af Marmarasjön samt genom byte ön Kreta. Dess handelsvälde i dessa trakter och på Svarta hafvet blef obestridt, och staden med knappt 200,000 invånare fick sju eller åtta millioner menniskor att styra öfver. Jemte länsväsendet inympades latinsk hierarki på det tagna riket: till patriark i Constantinopel valdes en venetiansk andlig, och han begärde sitt pallium i Rom.

Den latinska eröfringen var aldrig fullständig. På andra sidan Bosporen bildade *Theodor Lascaris*, af Grekerne utropad till kejsare under sjelfva stormningen af Constantinopel, ett nytt kejsardöme, som efter hufvudstaden benämndes *Nicäa*, och längre österut, i det gamla Pontus, grundlade en Komnenernas ättling riket *Trapezunt*, som egde bestånd två och ett halft århundrade; äfven i Europa, i Epirus, häfdade en grekisk prins sin sjelfständighet. Ej heller der blef eröfringen långvarig, ty den försvagande sönderstyckningen i småherrskap, segrarnes jemförelsevis ringa antal, hätskheten mellan nationaliteterna och bekännelserna samt angreppen utifrån, allt påskyndade fallet.

Svåra fiender voro kejsarne i Nicäa, hvilka efter hand ryckte till sig delar af riket, så att det latinska väldet omsider inskränktes till snart sagdt endast hufvudstaden. Slutligen år 1261, då *Michael Palæologus*, grundläggaren af en ny dynasti, förde styrelsen i Nicäa, öfverrumplades med Genuesarnes hjelp äfven Constantinopel, der den siste frankiske kejsaren, Balduin II, blott genom de allmosor, Vesterlandet gaf honom, och genom Venetianarnes lån kunnat hålla sig uppe på sin vacklande tron.

15. Korståg mot kättare.

Samtidigt med att Frankernas vapen lade ett helt kejsardöme för påfvens fot och stunden för Roms så ifrigt eftersträfvade supremati öfver den österländska kyrkan hade — åtminstone till skenet — kommit, måste Innocentius med de hårdaste medel återeröfra förluster, som han lidit inom skötet af sin egen församling. Ty medan Rom kastade

millioner menniskor öfver på en fjerrbelägen kust att bekämpa trons fiender, hade inom Europa hela landsträckor affallit till meningar, som, stundom oförenliga med sjelfva kristendomens väsende, stodo i den skarpaste motsats till hela den lärobyggnad, den allmänna (katolska) kyrkan förklarat för den enda rätta; och medan den heliga stolen fägnade sig åt sin seger öfver tronerna, och kyrkans tjenare, i förtröstan på sitt väldes trygghet eller lockade af sin rikedom, blifvit snarare upprätthållare af ceremonierna än religionslärare eller glömde själavården för beqvämligheten och miste vördnaden genom ett förargelseväckande lefverne, gick här och hvar genom massorna en strömning, som ville hafva bort den hierarkiska grannlåten för den apostoliska tidens enkla inrättningar, såg i romerska kyrkan uppenbarelsebokens vilddjur och öfvergaf ett presterskap, som den föraktade.

Denna religiösa rörelse hade till en del sin utgångspunkt i Österlandet. Der hade i Armenien de s. k. Paulicianerna under 7:de seklet upplifvat den dualistiska verldsåskådning, hvilken i äldre tider ådragit den efter stiftaren Mani benämnda manichäismen en så sträng straffdom från kyrkans sida; utan skonsamhet förföljd af den grekiska ortodoxien, kom en del af dessa Paulicianer att slå sig ned i Bulgarien, hvarifrån deras läror under 11:te och 12:te århundradena öfver Dalmatien och Italien småningom spredo sig till det öfriga Vesterlandet. Dessa sekterister kallades af sina fiender i Europa oftast Manichäer, sjelfve nämnde de sig, för att beteckna motsatsen till den »orena» katolska kyrkan, *Katharer* d. v. s. de rene (af grekiska ordet *katharos*, ren), ett namn, som med tiden sattes på affällingar i allmänhet och hos oss qvarlefver under formen *kättare*. Katharerna trodde på en god och en ond gudamakt, hvilken senare vore upphofvet till verlden och den mosaiska lagen, hvadan de förkastade nästan hela gamla testamentet. Som de påstodo, att Kristus uppenbarat sig i en skenkropp, förnekade de verkligheten af hans lidande, död och uppståndelse. Menniskan, så hette det vidare i deras lära, var ursprungligen en engel i den gode gudens himmel, men en del af hennes väsen, själen, hade fallit från sitt ljusa urhem, der dock en annan del, anden, lefde qvar. Själen hade blifvit en fånge i den onde gudens band, i den af honom alstrade materien, från hvilken hon kunde befrias blott genom upptagande i den kathariska församlingen och en botgörelse efter dess regler. Genom andens dop (det s. k. consolamentum), som skedde medelst händernas påläggande, blef syndaren en af de *fullkomlige* (de s. k. perfecti) och hans själ vann återförening med sin himmelska skyddsande. Under dennes ledning blef det en möjlighet att fullt döda materien, hvilket skulle ske, bland annat, genom att icke besitta jordiska

egodelar, ty de vore »erg på själen», utan genom att lefva i armod, vara en af »Kristi fattige», såsom de sjelfve kallade sig. En fullkomlig skulle undfly umgänget med »verldens barn», förtärandet af föda hemtad ur djurriket, edgång och framför allt äktenskapet, genom hvilket nya själar lemnades i materiens våld. De fullkomliges antal var jemförelsevis alltid ringa; största delen af sekten bildade de *troende*, hvilka icke bundos vid de förres lefnadssätt och försakelser, knappt invigdes i lärans alla hemligheter, men trodde på hennes allena saliggörande verkan och vanligen först i dödsstunden mottogo andans dop. För bekännarne af en sådan lära voro vattendopet, nattvarden, helgonens och Marias dyrkan, messor o. d. icke blott meningslösa, utan farliga ting, och en fullständig brytning med den katolska kyrkans dogmer och gudstjenst oundviklig. Motsatsen mellan de svartklädda kathariska predikanternas stränga seder, deras fridfärdighet och hjelpsamhet och romerska presterskapets yppighet, hersklystnad och tiondekraf föll för skarpt i ögonen att icke skaffa katharerna vänner och proselyter. Det gafs knappt en stad i öfre Italien utan sin församling af katharer, här kallade Paterini, och evangelierna tolkades i manichäisk anda under murarna af sjelfva Vatikanen. Talrikast förekommo katharerna likväl i södra Frankrike, i Provence och Languedoc, der de till och med vunno anhängare bland furstarne. En af deras äldsta och största församlingar var i staden *Albi* vid Tarn. Häraf namnet *Albigenser*, som slutligen blef den gemensamma benämningen på alla de kyrkofiendtlige af olika skiftningar, som i dessa trakter uppträdde.

Fri från alla metafysiska grubblerier, var åtminstone *Valdensernas* sekt, som ledde sitt namn och sitt upphof från *Petrus Valdus* (Pierre de Vaux), en burgen köpman i Lyon. Gripen af ett djupt religiöst behof hade denne sökt och funnit sin tröst i läsningen af det nya testamentet, som genom hans försorg öfversattes på romaniska språket, att folket måtte begripa det; han hade förvandlat sin egendom i allmosor och utbytt köpmannens kall mot väckelsepredikantens. Läran och lefvernet skulle vara som på apostlarnes tid: genom att lefva i fattigdom och kyskhet såsom de, genom att som de predika — det var ett hugg mot kyrkans hela organisation — kunde menniskorna göra och verka bot och bättring samt så återställa den evangeliska fullkomlighet, som genom Guds nåd utan några helgons medling, utan skärseldens luttring ledde till salighet. På bikten lades synnerlig vigt; dödsstraff betraktades såsom mord. Mycken förargelse väckte, att Valdenserna på apostlarnes sätt gingo i ett slags träskor eller sandaler, hvadan de ofta kallades sabotiers (af franska ordot sabot, träsko). Två och två, ty så hade Frälsaren utsändt sina

lärjungar, drogo de valdensiske lärarne omkring, och så grep sekten omkring sig, att, ehuru Valdus först på 1160-talet börjat sina vandringar, talrika församlingar inom århundradets slut funnos i södra Frankrike och norra Italien, isynnerhet i Piemont.

Kyrkan använde mot dessa »räfvar, som härjade Herrans vingård», alla de medel, som stodo till hennes förfogande. På flere synoder gaf kättare-saken anledning till allvarsamma öfverläggningar och till beslut, för hvilkas utförande den väpnade styrkan mer än en gång togs i anspråk. Det var dock Innocentius III, som äfven på detta fält skulle handla med största eftertryck. Det hade visat sig, att underhandlingar och kättarebål gagnade till intet. Icke heller hade det synnerligen verkat att möta de kätterske lärarne med deras vapen: predikningar och exempel af de hårdaste försakelser. *Dominicus*, som till kättarnes

99. Två dominikaner-munkar erbjuda herberge åt en pilgrim, som sedan finnes vara Kristus.

Freskomålning af Fra Angelico.

bekämpande stiftade Dominikanernas tiggare-orden (bild 99), drog bland andra som en kyrkans missionär under åratal genom södra Frankrike. De sydfranska furstarnes vägran att låna sin arm till kätteriets undertryckande hämmade verkan af Roms ansträngningar. Slutligen, och då grefve *Raimond af Toulouse* icke blott tog sina irrlärige undersåtar i skydd, utan äfven ansågs saker till mordet på den påflige legaten Peter af Castelnau, som i hans land förföljde kättarne, lyste Innocentius honom i bann, förklarade hans land öppet för eröfringen och lät den fanatiske abboten i Citeaux, *Arnold*, predika mot Albigenserna ett korståg, som skulle räknas deltagarne till samma förtjenst, som gälde härnaden mot de otrogne.

År 1209 samlade sig i Lyon en väldig här, för hvilken ett plun-

dringståg i det rika Languedoc var en icke mindre stark lockelse än aflaten. Bland alla de franska baroner, som hörsammat kallelsen, kunde ingen i blind lydnad för påfven, stränga seder och grym fanatism mäta sig med den krigserfarne *Simon af Montfort*, då 60-årig och nyss återkommen från en härfärd till det heliga landet, hvilken hans ur-

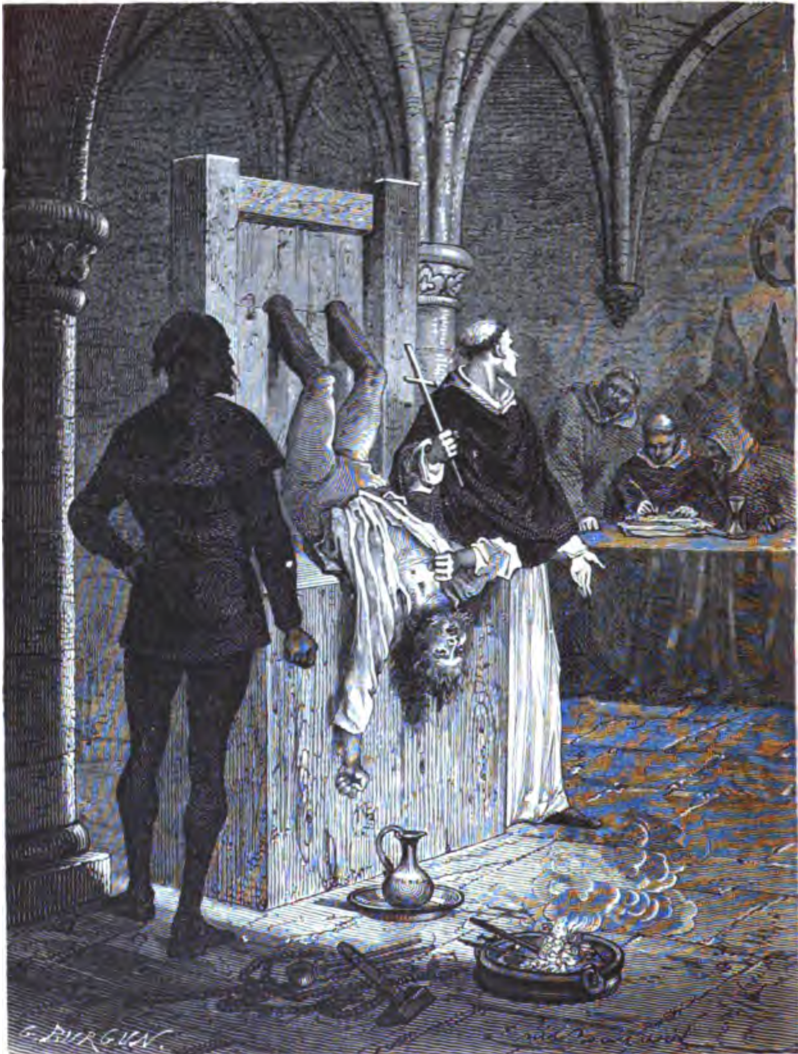
100. Kyrkan Saint-Sernin i Toulouse, uppförd omkring år 1100.

sprungliga reskamrater skjutit åt sidan för att störta sig öfver Constantinopel. Denne hängifne beundrare af Dominicus och Arnolds förtrogne vän blef snart själen i kättare-korståget, som gaf honom ökadt hopp om saligheten och utsigt till ett rike. Grefven af Toulouse gjorde allt för att afvärja den fruktansvärda storm, som nalkades hans land:

naken ända till midjan svor han påfven lydnad utanför S:t Gilles katedral och släpptes sedan in i kyrkan under gisselslag af legaten, som gaf honom absolution. Härpå förenade han sig med korsfararhären, som vältade sig öfver vicomtens af Bezier land. Vid intagandet af staden Bezier, som öfverlemnades åt lågorna, föllo för korsfararnes svärd öfver 20,000 menniskor, män och qvinnor, unga och gamla utan åtskilnad; sjutusen, till större delen katoliker, som sökt sin tillflykt i en kyrka, nedhöggos utan förbarmande. »Och detta med rätta», säger en samtida kyrklig författare, »ty de hade vägrat att åt hären utlemna alla de kättare, de hade inom sina murar». Det var vid detta tillfälle, som Arnold från Citeaux ropade till dem, som frågade, huru de renlärige skulle kunna skiljas från affällingarne: »Slå ihjäl dem alla; Herren känner de sina». Och korsfararne läto icke någon mildhet komma sig till last. »Vi äro komne att utrota kättare, icke att gifva dem absolution», hette det en gång, när samme Arnold föreslog några katharers benådning, om de ville afsvärja sin tro. »Jag känner dem», blef abbotens lugnande svar, »icke *en* skall låta sig omvändas». Så skedde också. Befolkningen greps af raseri öfver denna osläckliga blodtörst och öfvade hård vedergällningsrätt, när tillfälle erbjöd sig. Emellertid hade Raimond genom sina förödmjukelser icke kunnat rädda sitt land undan korsfararnes vapen. Förtviflad öfvergaf han deras här och skyndade till Toulouse, lemnande åt sina anfallne undersåtar att försvara sig så godt de kunde. Då han icke ville uppfylla nya fordringar, förnedrande och farliga, drog Simon af Montfort mot honom med en här, till hvilken de fortsatta korstågspredikningarna fört nya skaror från Frankrike, Tyskland, Lombardiet. Till Raimonds hjelp hastade Aragoniens konung, *Peter II*, men han förlorade slag och lif vid Muret (1213), hvarefter Raimond måste fly från sitt land, som det i Rom församlade allmänna kyrkomötet (det fjerde Lateranska) år 1215 tillerkände Simon af Montfort. Tre år senare vid en belägring af Toulouse, som ryckt sig ur hans händer, fick denne »Jesu Kristi väldige kämpe» sin bane genom en från staden slungad sten, och kyrkan begrät honom som en martyr. Hans son Amalarik, hvilken ärfde ledningen af korståget och anspråken på grefskapet Toulouse, kämpade utan framgång mot den återkomne Raimond och dennes son, Raimond VII, hvadan han på franska kronan öfverflyttade sina »rättigheter». Konung Ludvig VIII hemsökte också Albigenserna 1226 med ett nytt korståg, »som stämde väl öfverens med hans heliga ifver, men ännu bättre med hans intresse». Raimond fick tre år derefter ändtligen fred mot uppoffring af två tredjedelar af sina länder och förbindelse att underlätta kättareförföljandet.

Tjugu förfärliga krigsår hade ödelagt Frankrikes skönaste länder

och kramat till döds en kultur och en frihet, af hvars make intet annat samtida folk kunde berömma sig, men katharismens bekännare hade de ej mäktat nedergöra. Den äran blef *inqvisitionen* förbehållen.

101. Scen från inqvisitionen.

Som kyrkotuktens handhafvare ålåg det sedan äldsta tider biskoparne att vaka öfver renlärigheten och straffa uppenbara affällingar. Till de kyrkliga straffen, af hvilka exkommunikationen var det största, lade de verldsliga myndigheterna sedan ofta borgerliga; att döma kättare

till döden ogillades dock af utmärkta kyrkofäder under de första århundradena, men alltifrån det femte blef det ett medel, som de andlige funno högst nödvändigt, lemnande sjelfva exekutionen i de civila myndigheternas hand. Mot det tillväxande kätteriet utbildade sig slutligen ett fullständigt spionerisystem. Det var ofvannämnda möte i Lateranen som, jemte det att dess påbud om bikt-tvånget öfverlemnade lekmannaverlden i kyrkans våld, lade grunden till det förfaringssätt för kätteriets undertryckande, som sedermera utvecklades af synoden i Toulouse 1229: två eller flere ansedde män i hvar församling förbundos genom ed på sakramentet att genomsöka alla hus och smygvrår och genast angifva upptäckta kättare eller deras beskyddare. Vägrade någon gå eden, skulle han anses för kättare. Inqvisitionen hörde ännu till biskopens embetsåligganden, men lades år 1233 i Dominikanernas händer och blef en särskild för sig fristående inrättning, hvilken så skötte sitt värf och efterlemnat ett sådant minne, att dess blotta namn väcker fasa och afsky. En person stämdes till inqvisitionsdomstolen utan att angifvares eller vittnens namn behöfde uppgifvas; nekade han för det påbördade brottet, skreds till bekännelses frampressande medelst pinoredskap, som med tiden blefvo alltmer raffinerade; nekade den anklagade ändock, inspärrades han i ett oftast dödande fängelse eller fäldes på vittnesmålen; bekände han och afsvor sin förvillelse, följde vissa straff, och en ny anklagelse var döden; stod han fast i sin tro, brändes han vanligen å båle eller begrofs lefvande, och afrättningsdagen skulle vara en allmän festdag. Tortyr och fängelse användes äfven vid lös misstanke för kätteri, ja till och med den marterades, som förmodades känna till några irrlärige. Förmögenhetens förlust var ett bland de mildare straffen, och det saknades naturligtvis icke anklagelser, när den konfiskerade egendomen slutligen tillföll inqvisitionen och angifvaren undfick en vacker belöning. Hvilket spelrum öppnade icke hela detta sätt att gå till väga åt det blinda nitet och det enskilda hatet!

Det lyckades detta bödelsembete i det heligas tjenst att till fullo qväfva katharismen i södra Frankrike, der alla spår af sekten försvinna under första fjerdedelen af 1300-talet.

16. De följande korstågen.

Knappt hade de skaror, hvilka Arnold från Citeaux bjöd en lättköpt syndaförlåtelse, skridit till sitt verk, när ett sällsamt skådespel drog menniskornas blickar och ömma deltagande till sig, men väcker efterverldens förvåning och starkare än något annat talar om, hvilka

tankar fylde sinnena den tiden och till hvilken grad. Norr om Loire, i trakten af Vendôme, trodde sig en herdegosse vid namn Stefan hafva af den Helige Ande i en pilgrims skepnad blifvit uppmanad att predika ett *barnens korståg* till den heliga grafvens befrielse. 30,000 ynglingar och gossar lyssnade till svärmaren och drogo 1212 åstad att intaga Jerusalem, som de trodde sig finna i hvarje stor stad, de mötte. »Vi gå till Gud!» fick den till svar, som frågade, hvart färden gälde. Så kommo de ända till Marseille. Der råkade de i händerna på några slafhandlare, som förespeglade dem fri öfverfart till Syrien, men väl komna ut på hafvet styrde till Egypten och sålde dem åt de otrogne till trälar. Ett sådant olycksöde drabbade icke de unga korsfarare, som, samlade af ett lika svärmeri i Rhenländerna, öfver Alperna sökte sig fram till Genua, der deras tilltag likväl icke fann understöd. Långt ifrån att afstyra dessa barnkorståg, begagnade sig Innocentius III fastmera af dem som eggelsemedel för att sporra de äldre. Han inbjöd hela kristenheten att på ett allmänt kyrkomöte taga frågan om det heliga landets återeröfring i gemensamt öfvervägande. Det skedde på det ofta nämnda mötet i Lateranen, och sommaren 1217, så bestämdes det, skulle det väntade stora korståget sätta sig i rörelse. Man långt ifrån alla infriade sina gjorda korstågslöften.

Konung *Andreas II* af Ungern, följd af 10,000 riddare från sitt land, stälde sig emellertid i spetsen för de korsfarare, som från olika länder samlats i Italien, hvarifrån de öfverseglade till Syrien. Här mottogos de med öppna armar af de kristne, som efter utlöpandet af det med de otrogne år 1198 förnyade vapenstilleståndet fylt Europa med böner om hjelp. *Johan af Brienne,* en fransk riddare af glänsande tapperhet, bar nu Jerusalems krona, till hvilken de syriske store kallat honom genom att utse honom till make åt arftagerskan, en dotter till Elisabeth och Konrad af Montferrat. De båda konungarnes företag, i början gynnadt af framgången, förlamades snart genom det ständigt vakna splitet bland de kristne, och Andreas vände i början af år 1218 hem till sitt land, med några reliker tröstande sig öfver det ringa afbräck, hans kostsamma härnadståg vållat Saracenerna. Knappt hade han lemnat Ptolemais, då en segelstark flotta löpte in i dess hamn. Det var korsfarare från vestra Tyskland, Norge och Holland, som i Juni året förut samlats i Dartmouth, under befäl af grefve *Wilhelm* af Holland och grefven af Wied seglat till Spanien, der de förrättat sin andakt vid den heliga Jakobs graf i Compostella, och sedan till större delen öfvervintrat i Portugal under strider med Morerna. Ankomsten af denna flotta väckte nya och djerfva planer: Egypten, derifrån den åldrige *Malek el Adel* herskade öfver nästan hela den landmassa, som

hans broder Saladin samlat till ett rike, vore den muhammedanska maktens kärnpunkt. Ett med lycka krönt anfall på detta rike skulle bryta islâms motståndskraft och möjliggöra de heliga orternas återtagande. Den öfvertygelsen hade redan 1204 års korsriddare haft. Och hade icke i då ännu lefvande menniskors minne Fatimidernas fana måst lemna rum för korsets tecken på tinnarna af Kairos borg? Damiette, vid högra Nilarmens mynning, en af Saracenernas vigtigaste städer, angreps och föll efter nära halftannat års belägring i händerna på den kristna hären, som två år derefter under konung Johans anförande ryckte åstad att eröfra Kairo, men blef slagen och måste beqväma sig till ett fördrag, genom hvilket äfven Damiette gick förloradt. Så slutade det femte korståget.

Men hugnesamma nyheter nådde de kristne i Österlandet: kejsar *Fredrik II* rustade sig till att uppfylla det korstågslöfte, han redan vid sin kröning 1215 aflagt. Ärelystna planer höllo honom likväl år efter år qvar i Europa, och Honorius III, som sökt särskildt intressera honom för riket Jerusalems öde genom att åvägabringa hans giftermål med konung Johans dotter *Jolantha,* måste gång på gång tillstädja uppskof med affärden. På sommaren 1227 skulle den ändtligen försiggå. Men korsfararflottan hade icke väl lagt ut från Brindisi, förr än kejsaren vände till baka, vare sig af sjukdom eller ändrade planer. Påfven, Gregorius IX, som firat hans affärd som en seger för kyrkan, glödde af harm och bannlyste Fredrik. Denne svarade med att till alla kristna furstar sända skrifvelser fulla af bittra anklagelser mot den heliga stolen för dess förmätenhet och snikenhet, hvarpå han följande året med en oansenlig här — trots påfvens häftiga insaga mot resan — inskeppade sig till det heliga landet. Der undveko eller motarbetade alla den bannlyste fursten, som fann så mycket större tillmötesgående hos den egyptiske sultanen *Kamel.* Denne hade alltifrån sin fader Malek el Adels död legat i fejd med sina bröder om arfvet; nu hade han dragit med härsmakt till Syrien, syftande åt Damascus, hvarifrån hans brorson trotsade hans välde. Både Fredrik och Kamel voro för sin tid högt bildade furstar, liknöjda för religiösa strider, men begärliga efter makt. För båda föll sig en strid just nu oläglig, hvarföre de trädde i underhandlingar med hvarandra. Men alla nitiske, såväl bland kristne som muslimin, talade med förtrytelse om, att de begge herskarne i stället för krigsförklaringar skickade hvarandra geometriska och filosofiska problem att lösa, och de fromme sågo med afsky, huru en vacker skara unga danserskor — en gåfva af sultanen — ökade förförelserna vid den njutningslystne kejsarens fester. De fortsatta underhandlingarna ledde emellertid till ett fördrag, som skulle gälla i

10½ år och hvarigenom Jerusalem öfverlemnades åt de kristne, mot vilkor att muhammedanerna fingo behålla Omars moské och rätt att vallfärda dit. En sådan uppgörelse kunde naturligtvis hvarken tillfredsställa kristna eller muhammedanska fanatiker, hvilka ej heller dolde sin harm. De heliga orterna belades med interdikt och patriarken i Jerusalem förbjöd vallfarter till Frälsarens graf, vanärad genom närheten af en moské. Men i den heliga grafvens kyrka, som, tom på prester,

102. Kejsar Fredrik II.
Efter hans staty i Capua, rest år 1236.

klädd i sorg, med apostlarnes och de heliges bilder öfverhöljda mottog Fredrik, satte denne sjelf kronan på sitt hufvud och utropades till Jerusalems konung utan alla religiösa ceremonier. Öfverallt mött af interdikt, hat och förräderi, vände Fredrik i början af år 1229 tillbaka till Europa att fortsätta brottningen med påfven, som under tiden med vapenmakt öfverfallit hans stater.

Gregorius lemnade likväl intet oförsökt för den kristna sakens be-

främjande i Österlandet. Han skref till kalifen i Bagdâd och andra muhammedanska herskare, bedjande dem afsvärja koranen och annamma evangelium, och i Syrien och Egypten drogo missionärer omkring att omvända de otrogna. Han måste dock mer hafva litat på svärden, ty samtidigt lät han dominikaner och franciskaner predika ett nytt korståg. Konung *Thibault* af Navarra, en trubadur på tronen, Amalarik af Montfort och flere mäktige herrar i Frankrike, der Albigenserkrigen ej mera gåfvo deras stridslust näring, beslöto sig för en härfärd. Medan påfven ropade hela kristenheten till korståg mot kejsar Fredrik, lemnade de Frankrike (1239), Thibault efter att några dagar före aftåget hafva bevittnat 183 af sina vasallers bestraffning, hvilka brändes som kättare. I Syrien kunde emellertid dessa korsfarare lika litet uträtta som de engelska, hvilka följande året landstego i Ptolemais, anförda af *Richard* af Cornwallis. Efter en krigföring utan enhet, slötos dubbla fördrag: af Tempelherrarne och deras anhängare med Damascus, som återlemnade de heliga orterna, af Johanniter-riddarne och andra härens anförare med Egypten mot Damascus. Men freden blef ej långvarig, ty de saracenske herskarne i Damascus, Krak m. fl. förenade med sig de kristne till strid mot den ärelystne egyptiske sultanen *Ejub*. Denne sökte mot detta förbund sin hjelp hos *Karismierna*, hvilkas blomstrande rike i Turan Dschingiskan i seklets början stjelpt öfver ända. Alltsedan hade deras landsflyktige ryttare-horder spridt död och förskräckelse öfver Euphratländerna och Mindre Asien. Nu stormade 20,000 af dem med svärdet och brandfacklan i hand in öfver Syrien och hemsökte Jerusalem med en ny förstöring (1244), hvarvid liken rycktes ur sina grifter och kastades i lågorna och våldet trampade på Frälsarens och Gottfrids af Bouillon grafvar samt andra heliga minnesmärken. Några månader senare nedmejade de i en mördande drabbning på sandfälten vid Gaza de kristnes och Saracenernas förenade här. Ett smärtans skri trängde till Vesterlandet. Det allmänna kyrkomöte, som samma år öppnades i Lyon, beslöt väl ett nytt korståg, men striden med Fredrik II, hvilken Innocentius IV på detta koncilium högtidligen förklarade afsatt, sköt dock allt annat i bakgrunden.

Endast i Frankrike grep man till vapen, mindre dock af religiös hänförelse än af tillgifvenhet för en älskad monark och genom hans föredöme. Konung *Ludvig IX den helige* hade, just som underrättelsen om Karismiernas framfart hunnit till Europa, fallit i en svår sjukdom, under hvilken han lofvat befria det heliga landet. Fullt tillfrisknad stod han fast vid sitt ord och använde hela sitt inflytande för att draga nationen med sig, ehuru hans moder Blanche, som vid åsynen af korset på

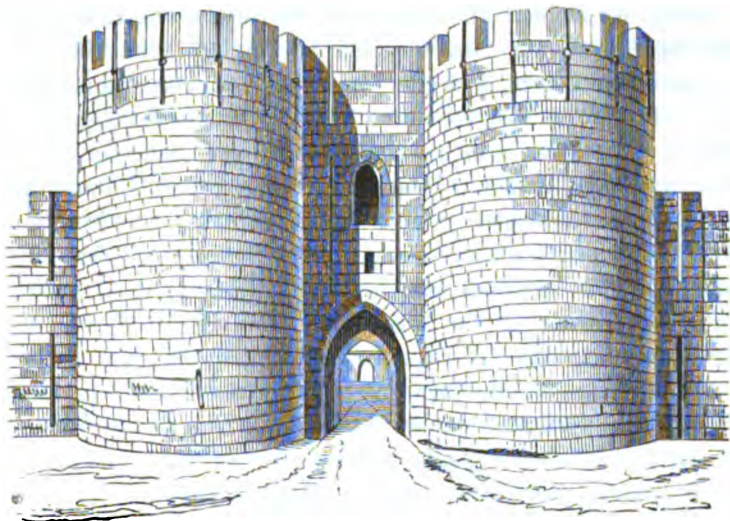
sin sons axel »blef så utom sig, som hade hon sett honom död», och hans rådgifvare sökte öfvertala honom, att ett löfte afgifvet under yrande feber icke vore bindande. Efter fyra års omfattande förberedelser afseglade Ludvig 1248 från Aigues-Mortes (bild 104), åtföljd af sin drottning Margaretha, tvenne bröder och allt, hvad den franska adeln hade lysande och mäktigt. Hären öfvervintrade på Cypern, der Ludvig uppsöktes af en ambassad från Mongolerna, hvilka drogo fram som en stormvind öfver de muhammedanska väldena. Ett förbund med dessa hela mensklighetens fiender försmåddes icke, men blef utan ringaste betydelse. Emellertid beslöts, att Egypten skulle anfallas. I Maj 1249

103. Konung Ludvig den helige af Frankrike.
Glasmålning i katedralen i Chartres.

skedde affärden från Cypern. »Det var någonting mycket vackert att skåda», säger Ludvig den heliges hängifne beundrare Joinville, som kämpade med i detta korståg, »ty hela hafvet, så långt ögat kunde se, var betäckt af segel. Och räknades skeppen till 1800, såväl stora som små». En storm skingrade denna ståtliga flotta, men utan att afbida hennes hopsamling styrde Ludvig på Damiette. Kusten var »bekransad af sultanens hela makt» ock oräkneliga skepp försvarade flodmynningen; men under härskriet »Montjoie, Saint Denis!» störtade sig fransmännen i vattnet, konungen främst, och kastade tillbaka fienderna,

som gripna af skräck äfven utrymde Damiette. Här låg nu den kristna hären overksam ett halft års tid, medan muhammedanerna åter hemtade

104. Aigues-Mortes' stadsport, från trettonde århundradet.

mod och förstärkte sig. Ändtligen i November bröt Ludvig med sina 60,000 man uppför Nilen för att angripa Kairo, der sultanen Ejub låg

105. Den egyptiske sultanens fullmäktige, anförde af en ofärdig gubbe på kryckor komma för att underhandla med de fångna korsfararne.
Miniatyr ur en handskrift från slutet af 1200-talet *(Credo de Joinville)*.

på sin dödsbädd. Men muhammedanerna försvarade sig hårdnackadt. Ständigt oroad af fienden, hvilkens grekiska eld injagade gränslös ån-

gest, decimerad genom blodiga träffningar och en svår farsot samt derjemte ett rof för hungersnöden, då all tillförsel afskars, måste den kristna hären slutligen söka sin räddning i ett återtåg. De hade knappt anträdt detta, då fienden öfverrumplade dem och tvang Ludvig att med hela sin här gifva sig fången. »En konung af Frankrike lösköper sig icke med penningar», svarade Ludvig, då en viss summa fordrades för hans och härens lössläppande; »staden Damiette skall gifvas för min frihet.» Men för arméns befrielse förband han sig att erlägga öfver fem millioner kronor. Denna med den segrande sultanen träffade öfverenskommelse rubbades ej genom en revolution, som bragte honom om lifvet och öfverflyttade herraväldet öfver Egypten till *Mameluckerna* från Saladins slägt (Ejubiderna), hvilkens legotrupper de varit. Med de sorgliga spillrorna af sin här seglade Ludvig till Syrien, der han stannade i fyra år utan att vilja som pilgrim besöka den heliga stad, han ej som eröfrare kunde taga, ty trots enträgna bud om hjelp lemnades han utan verksamt understöd hemifrån. Insigten om gagnlösheten i ett längre qvardröjande, hans moder Blanches död, tecken till krig för Frankrike, der folket började mumla, allt förmådde Ludvig den helige att ändtligen 1254 öfvergifva Syrien, der han med stor kostnad satt i försvarstillstånd flere af de vigtigaste städerna, såsom Sidon, Ptolemais, Cæsarea, Joppe.

Men nya murar kunde icke upprätthålla ett ramlande rike, anfallet af en oförsonlig fiende. *Bibars* hade varit en handelsartikel på slafmarknaden, men genom lysande förstånd och fruktansvärd handlingskraft brutit sig väg till sultanatet i Kairo. Visserligen klibbade tvenne sultaners blod vid hans fingrar, men hans bragder försonade i Mameluckernas ögon brotten och förskaffade honom namnet »islâms pelare och segerfadern». Efter att hafva tillbakaslagit Mongolerna, hvilka vältat sig öfver Syrien, sedan de förvandlat Bagdâd till en askhög och gjort ända på Abassidernas kalifat (1258), vände Bibars sitt raseri mot de kristne, som jublat öfver kalifatets fall och bedit för dess besegrares framgångar. Städer och fästen grusades i hans väg, och det sågs ut, som skulle slutet på allt kristet välde i Syrien hafva kommit.

Så stora olyckor och grämelsen öfver den förra färdens utgång tände åter korstågsifvern hos Ludvig den helige. Han gick länge och bar på sin plan. Slutligen utlyste han ett stort parlament till Paris (1268). När han trädde inför de i Louvren samlade andlige och verldslige store, anade desse genast, hvad som var å färde, ty Ludvig höll i sin hand Kristi törnekrona, hvilken relik grekiska kyrkan i århundraden aktat som sin dyrbaraste skatt, men hvilken den arme kejsar Balduin i sin nöd sålt för penningar. Allmänna meningen var ingalunda

för ett korståg, och stämningens art yppar sig bland annat deraf, att största delen af baronerna förmåddes att följa blott mot konungens löfte att bestrida kostnaderna. Han skydde dock inga utgifter; prins *Edvard* af England (sedermera konung Edvard I), som förklarat sig vilja som Ludvigs man taga del i korståget, fick låna en ansenlig summa. Till de otrognes bekämpande rustade sig äfven Ludvigs broder *Karl af Anjou,* hvilken påfvens hat till Hohenstaufernas slägt helt nyss förskaffat Neapels och Siciliens krona. I Juli 1270 lemnade Ludvig på en genuesisk flotta Frankrike. Mot allas förväntan rigtades anfallet mot *Tunis,* den rika sjöröfvarestaten på Afrikas kust. Någon djupare strategisk plan, åsyftande att försvaga Egypten genom att nedslå denna dess bundsförvandt, utgjorde näppeligen grunden till företaget. Snarare har man att söka orsakerna i Karls fruktan för att allt för långt aflägsna sig från sitt nyvunna rike, i hans begär att återtvinga Tunis till dess forna skattskyldighet under Sicilien och i den helige Ludvigs omvändelsenit. Åtminstone hade denne yttrat, att han gerna skulle framlefva sina återstående dagar i en håla, dit ej en solglimt trängde, blott han kunde förmå fursten af Tunis och hans folk att taga dopet. Den franska hären landsteg utan hinder och slog läger, der det gamla Karthago stått, men ovan vid klimatet hemsöktes den af sjukdomar. Bland offren räknades snart äfven Ludvig, ända in i döden sysselsatt af tanken på det heliga landet. »Vi skola gå till Jerusalem!», ljödo hans sista ord. Ett tåg till det heliga landet beramades visserligen också af de i härnaden deltagande furstarne och herrarne, när den tunesiske herskaren för en ansenlig summa i guld och löftet om årlig skatt köpt sig fred samt de derpå fört hären öfver till Sicilien; en högst olycklig öfverfart, ty i en förfärlig storm förgingos 4000 man nästan vid sjelfva inloppet till Trapani. Men prins Edvard var den ende, som infriade sitt löfte, redan året derpå. Han var ock den siste furste och hans 1200 följeslagare den sista korstågshär, som Europa sände att eröfra den heliga grafven. Ty det nya korståg, för hvilket Gregorius X arbetade, hvilket det andra ekumeniska mötet i Lyon 1274 beslöt och som predikades ända bort på Island och Grönland, lockade inga krigare till ett land, som mist sin förtrollande kraft och visat sig omöjligt att försvara.

Ännu var dock Ptolemais, det kristna Syriens bålverk, i Frankernas händer. Den skog af master, som fylde stadens hamn, dess rikedom och folkmängd väckte främlingars beundran, de starka fästningsverken ingåfvo trygghet. Men bittert klagas öfver den split, det sedeförderf och den yppighet, som rådde här. En mängd furstar och herrar bodde här och sågos, om man får tro en gammal krönika, med

gyllene krona på hufvudet liksom konungar skrida omkring på de allmänna platserna, följde af uppvaktande, hvilkas drägter strålade af guld och ädla stenar. Lustbarheter af alla slag omvexlade med tumult och handgemäng mellan de olika nationerna, riddarordnarna och herrarne, som delade staden i en mängd af hvarandra till styrelse och lagskipning oberoende qvarter. Bibars' vapenlycka hade studsat mot denna stads murar, nya infall af Mongolerne hade sedan förmått honom och hans efterträdare att lemna den i fred, men år 1291 stormades den och jemnades med jorden af 200,000 Saracener, anförde af Mameluckernas unge sultan Malek al Aschraf.

Med Ptolemais utplånades de sista lemningarna af riket Jerusalem. En kraftansträngning af Vesterlandets folk hade uppbygt det, dess tillvaro betingades af understöd från dem. När deras entusiasm svalnade

106. Korsfarare storma en fästning i Syrien.
Miniatyr ur en handskrift från trettonde århundradet (Korstågens historia af Wilhelm af Tyrus).

och dog, föll det i ruiner. Och fallet påskyndades af den från begynnelsen lösa hopfogningen. Uppfördt på feodalismens grund saknade det den stränga enhet som med framgång kunde bjuda yttre angrepp spetsen, och det remnade i småherskap, som satte sin egen uppehållelse framför det helas. Futtig magtlystnad dref sitt farliga spel och dånet af de partistrider, som skakade Europa, fann här sitt återskall. Det väcker under sådana förhållanden snarare öfverraskning, att riket kunde så länge bestå i den aflägsna östern midt bland fiender till Kristi lära och främlingars välde, än förvåning öfver att det omsider gick under. Tanken på att återeröfra det heliga landet lefde dock ännu länge qvar. Påfvar predikade, konungar och furstar lofvade korståg dit, såsom i förra dagar, men ingen drog åstad at rycka Frälsarens graf undan halfmånens välde, ty den hänförelse, som genombäfvat hjertana på

Urban den andres tid, var för alltid död. De krig, som under namn af korståg sedermera fördes mot de i Europa framträngande Osmanerna, voro helt annorlunda till både ort och syfte.

TH. WESTRIN.

(Efter Sybel, Michaud, Sismondi, C. Schmidt m. fl.)

17. Den romersk-katolska kyrkan på korstågens tid.

Efter att hafva i ett sammanhang berättat korstågens historia från deras första predikande till deras fullständiga upphörande, vilja vi, in-

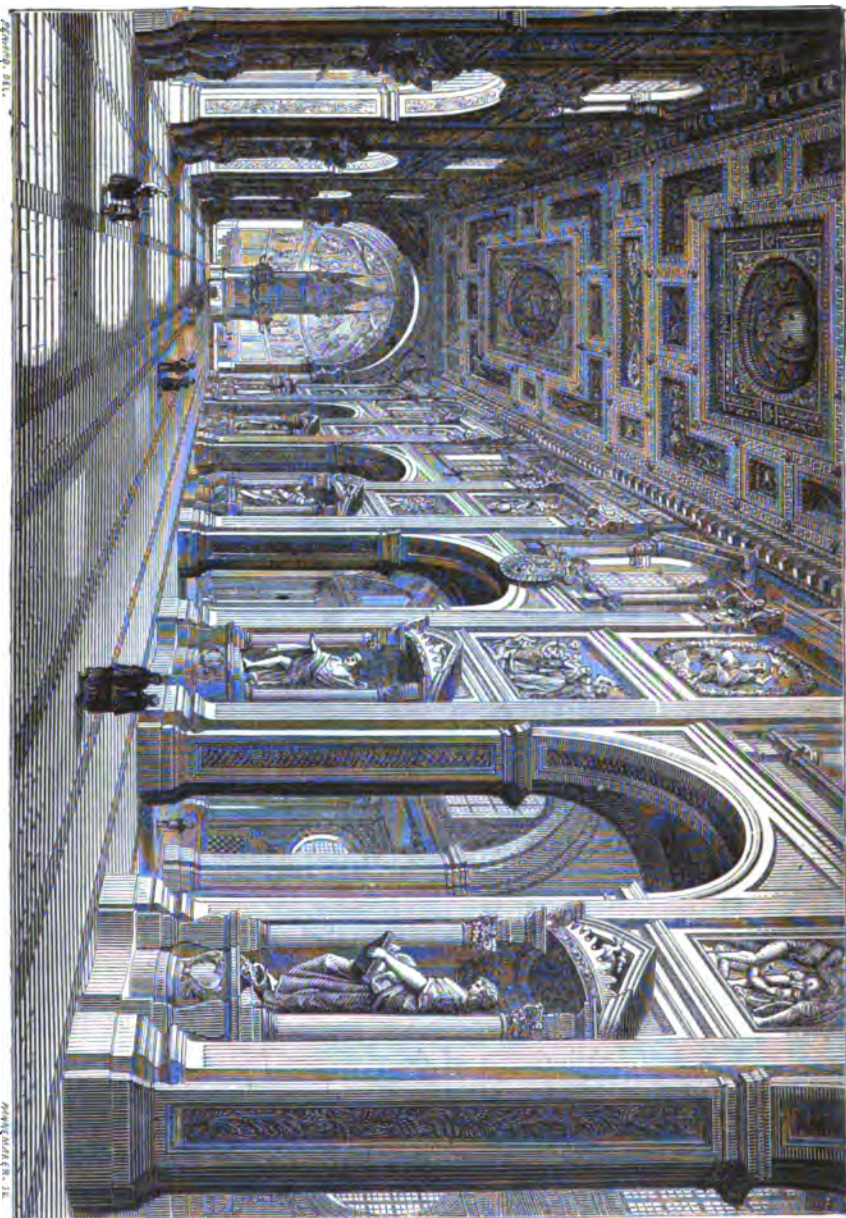

107. Romersk påfve.
Freskomålning från medeltiden i S. Paolo-kyrkan i Rom.

nan vi återgå till skildringen af de särskilda folkens öden, söka gifva en kortfattad framställning af samhällsförhållandena i Vesterlandet under detta tidehvarf, som med skäl har blifvit kalladt medeltidens storhetstid. Vi börja dervid med Kyrkan, hvars representanter under tolfte och trettonde århundradena i ännu högre grad än under den öfriga medeltiden intogo det främsta rummet inom alla de vesterländska samhällena.

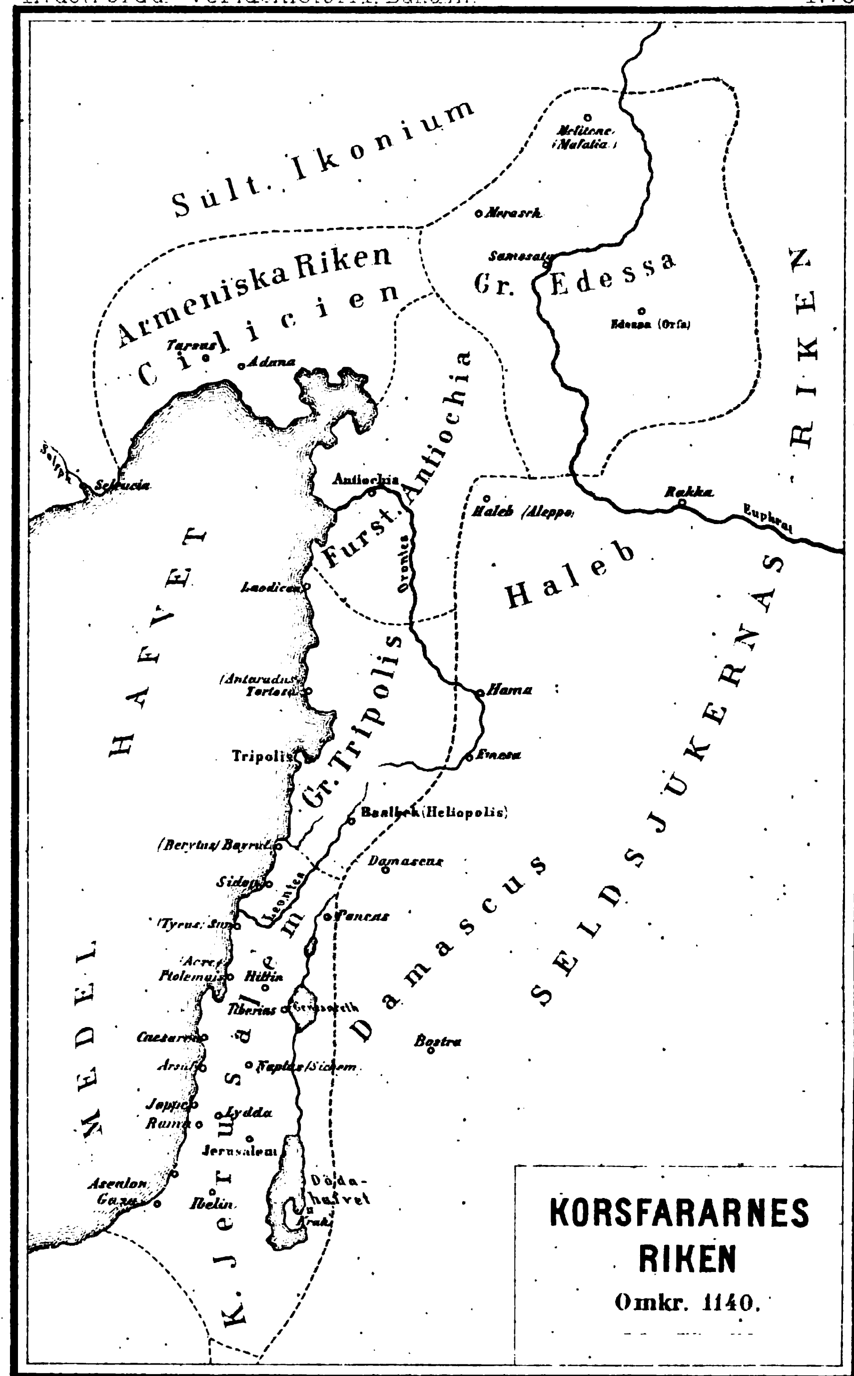
Kyrkans högsta synliga öfverhufvud var *påfven.* Hans verksam-

hetskrets var den mest omfattande. I främsta rummet var han staden Roms, den forna verldsherskarinnans, biskop. Den praktfulla Lateran-

108. Kyrkan S. Giovanni in Laterano i Rom (interiör).

ska kyrkan, först uppförd af Constantinus den store, men sedan ombyggd (bild 108), var hans biskopskyrka, och i dess närhet residerade

Sult. Ikonium
Armeniska Riken
Cilicien
Gr. Edessa
Furst. Antiochia
Gr. Tripolis
Haleb
Damascus
SELDSJUKERNAS RIKEN
MEDEL HAFVET
K. Jerusalem
Tarsus
Adana
Seleucia
Melitene (Malatia)
Merasch
Samosata
Edessa (Orfa)
Antiochia
Orontes
Haleb (Aleppo)
Rakka
Euphrat
Laodicea
(Antaradus) Tortosa
Hama
Tripolis
Emesa
Baalbek (Heliopolis)
(Berytus) Beirut
Sidon
Damascus
Leontes
(Tyrus) Sur
Paneas
Acre (Ptolemais)
Hittin
Tiberias
Genesareth
Caesarea
Arsuf
Bostra
Naplus (Sichem)
Joppe
Rama
Lydda
Jerusalem
Ascalon
Gaza
Ibelin
Döda-hafvet
Krak
KORSFARARNES RIKEN
Omkr. 1140.

han i det Lateranska palatset, som samme kejsare förärat den heliga stolen. I högtidlig procession skulle hvarje nyvald påfve färdas till den Lateranska kyrkan för att taga sin värdighet såsom Roms biskop i besittning.

Vidare var påfven nu mer äfven verldslig suverän. *Kyrkostaten*, hvartill grunden blifvit lagd år 755, då den frankiske konungen Pippin den lille skänkte påfven Stephan II exarchatet och Pentapolis, hade vunnit en högst betydande tillväxt genom markgrefvinnan Mathildas af Toskana (se sid. 232) testamente. Denna Gregorius VII:s entusiastiska väninna hade nemligen skänkt alla sina vidsträckta besittningar till den heliga stolen. Efter hennes år 1115 timade död uppstod visserligen tvist härom med kejsar Henrik V, som likväl slutade så, att påfven fick behålla en stor del af det ifrågavarande arfvet. Men verklig fasthet och politisk vigt fick Kyrkostaten först genom den kraftfulle Innocentius III, som gjorde sig till herre öfver sjelfva staden Rom.

Det välde öfver hela den vesterländska kyrkan, som Roms biskopar efter hand förstått tillvälla sig, nådde under det trettonde århundradet sin höjdpunkt. Nu mer ansågs all andlig makt tillkomma påfven. Genom sina utlåtanden *(decretales)* stiftade han i kyrkliga mål lag för den katolska kristenheten. Honom tillhörde ock den högsta dömande myndigheten öfver kyrkan och hennes tjenare samt i alla andliga mål, såsom äktenskapssaker m. fl. Alla kyrkans embetsmän voro honom lydnad skyldige och mottogo sina embeten ur hans hand. Hvilka anspråk denna tids påfvar framstälde gent emot den verldsliga makten, huru de kämpade mot kejsare och konungar, huru de mäktigaste herskare tvungos att förödmjuka sig inför Kristi ståthållare på jorden, skola vi i det följande ofta få se. *Bannlysning* och *interdikt* voro de fruktansvärda vapen, som gjorde, att påfvarne mestadels gingo segrande ur dessa väldiga strider. Bannlysningar, hvarigenom enskilda personer uteslötos ur kyrkans sköte, hade redan tidigt förekommit, men blefvo under denna påfveväldets mest lysande tid vanligare än förut. Bannlysningen, redan i sig sjelf förfärande för ett vidskepligt sinne, gjordes ännu ohyggligare genom de yttre tecken till afsky, som åtföljde den. Hvarje god katolik borde fly den bannlyste liksom en pestsmittad, ja umgänget med honom medförde den så kallade *mindre bannlysningen*, eller uteslutelsen från sakramenten, och nödvändigheten af botgöring och aflösning. Ej heller kunde den bannlyste, som afled utan att hafva blifvit försonad med kyrkan, få kristlig begrafning. Hvad bannlysningen var för den enskilde, det var interdiktet för ett helt landskap eller rike. Under ett interdikt upphörde all gudstjenst,

kyrkorna stängdes, klockorna fingo ej röras, de döde ej begrafvas. Dylika bannlysningar af ett helt folk, hvarvid den oskyldige fick lida med den skyldige, voro före Gregorius VII:s tid ytterst sällsporda, men utfärdades under tolfte och trettonde århundradena blott allt för ofta.

För att kunna upprätthålla ett så vidsträckt och så väl för de andliga som för lekmännen, så väl för furstar som för folk tryckande välde måste påfvarne utveckla en nästan otrolig verksamhet i alla rigtningar. Deras brefvexling, som sträckte sig till alla romersk-katolska folk, var lika kolossal som innehållsrik. Så skref, för att anföra ett enda exempel, påfven Alexander III (1159—1181) ensamt till ärkebiskopen af Reims 494 bref. Och alla dylika bref och urkunder förvarades med den största omsorg samt bilda grundvalen för det påfliga arkivet, om hvilket en namnkunnig historieskrifvare yttrat, att alla arkiv i verlden tillsammantagna ej äro så vigtiga för medeltidens historia som det påfliga ensamt. Stilen i dessa bref är mera artig än uppriktig. Alla andliga tituleras bröder, alla lekmän söner, sjelf kallar sig påfven »Guds tjenares tjenare».

Den påfliga regeringens förnämsta verktyg voro *kardinalerna* och *legaterna*. Kardinalerna, påfvarnes råd, utgjordes af tre klasser: *kardinalbiskoparne*, det är biskoparne i de sju städerna Ostia, S. Rufina, Porto, Sabina, Tusculum, Praeneste och Albano, samt *kardinalpresterna* och *kardinaldiakonerna*, det är presterna och diakonerna vid Roms hufvudkyrkor. Oaktadt dessa olika namn och värdigheter hade alla kardinaler i hufvudsak samma rättigheter och intogo rangen närmast påfvarne. Påfven utnämnde kardinalerna, hvilkas antal var obestämdt och ganska vexlande. Så funnos 1123 34 kardinaler, men 63 år senare blott 17. Fast det var regel, att kardinalerna skulle lefva i Rom, kunde likväl påfven tilldela en annorstädes bosatt prelat kardinalsvärdigheten. Det stod jemväl påfven fritt att taga kardinaler ur hvilket folk han behagade. De flesta voro dock Italienare. Kardinalerna gynnades och utmärktes på många sätt af påfvarne: Honorius III stadgade, att de skulle vara oantastliga; Innocentius IV (1243—1254) förlänade dem den röda hatten (bild 109) till ett tecken, att de ej skulle tveka att för kyrkan gjuta sitt blod. Men den vigtigaste af alla deras företrädesrättigheter var den redan år 1059 af Nicolaus II gifna lagen, att påfven skulle väljas af kardinalerna.

Medan kardinalerna biträdde påfven hemma i Rom, utförde legaterna hans befallningar i främmande länder. De voro hans sändebud och tillika, kan man säga, hans ståthållare samt vunno utomordentligt inflytande, i synnerhet sedan korstågen börjat, hvilka gåfvo påfvarne

en osökt anledning att sända legater, dels för att kalla de kristna folken till krig mot de otrogne, dels för att påbjuda och uppbära »Saladinstionden» och andra dylika gärder, dels för att åtfölja sjelfva korshärarne. Legaterna voro berättigade att utöfva påfvens hela myndighet inom det område, dit de voro skickade. De utlyste kyrkomöten och utfärdade kyrkolagar, afsatte biskopar och pålade interdikt. De lefde högt och riktade sig på biskoparnes bekostnad, så att den helige Bernhard af Clairvaux påstod, att ingen legat funnes, som ej blifvit riker karl.

För biskoparne och ärkebiskoparne medförde legatväsendets tilltagande en stor tillbakagång i kyrklig makt och sjelfständighet. De valdes numera af domkapitlen (se sid. 160), hvilkas medlemmar, kanikerna, till biskoparne intogo ungefär samma ställning som kardinalerna till påfven; men påfvens stadfästelse fordrades, för att valet skulle vara giltigt.

109. Romersk kardinal.

Medan således presterskapets ställning i förhållande till påfvedömet försämrats, var den på de flesta ställen i förhållande till den verldsliga makten bättre än förut. Presterskapets domsrätt och skattefrihet hade vunnit allmänt erkännande och kränktes mindre ofta än förut, den skamliga simonien (se sid. 229) hade, tack vare Gregorius VII:s och andra kraftfulla påfvars bemödanden, mycket aftagit, och kyrkans egendom tillväxte ofantligt, dels genom gåfvor och testamenten, dels genom köp, i synnerhet af dem, som tågade till det heliga landet.

Det anseende, som en lysande yttre maktställning förlänade kyrkan under det trettonde århundradet, höjdes ännu mer genom den mängd stora, uppoffrande karakterer, hon på denna tid hade att uppvisa. Sådana voro konung Ludvig den helige och Franciskaner-ordens ädle stiftare, den helige Franciscus af Assisi, som kommer att skildras i nästa kapitel. En annan i sitt slag lika karakteristisk representant

för den katolske anden var den *heliga Elisabet* (bild 110), en dotter af konung Andreas II af Ungern samt vid 14 års ålder gift med landtgrefven Ludvig af Thüringen. Från sina spädaste barnaår fann hon sin högsta lycka i andaktsöfningar och välgörenhet. Ej heller uteblefvo underverken. Då hon en dag var stadd på väg till de fattiga, i fliken af sin mantel bärande bröd och andra lifsmedel, mötte hon helt oväntadt sin make. Han frågade, hvart hon ämnade sig och hvad hon dolde i manteln. Hon teg förlägen. Han öppnade då manteln för att sjelf se efter. Öfverraskad att der finna de skönaste hvita och röda rosor, han någonsin skådat, blickade han upp mot sin hustrus ansigte samt märkte nu ett krucifix med öfverjordisk glans sväfvande öfver hennes hufvud. Elisabets lif fick emellertid snart en strängare och dystrare pregel. Vid 20 års ålder miste hon sin make, och från denna tid fick hennes biktfader, inqvisitorn *Konrad af Marburg*, ett allt större inflytande öfver hennes svärmiska sinne. Elisabet hade redan gifvit sådana prof på ödmjukhet och försakelse, att man skulle kunnat tro det vara omöjligt att gå längre. Nästan öfvermensklig var hennes ömhet mot de spetälske, hvilka för de flesta andra utgjorde ett föremål för afsky. Dessa olyckliga, hvilkas fasansfulla sjukdom troddes vara högst smittosam, lefde på de flesta ställen afstängda från den öfriga menskligheten, så att de till och med, när de lemnade sina bostäder, måste medelst svängandet af en skramla varna alla förbigående att ej komma dem för nära (bild 111). Den kristna barmhertigheten hade likväl åtagit sig deras sak. Särskilda spetälskehus, *leprosorier* kallade, funnos på många ställen, der dessa eländiga fingo husrum, föda och vård. Men ingen uppoffrade sig mera för deras sak än den heliga Elisabet. Hon icke blott bäddade deras sängar och skötte deras sår, tvättade dem och badade dem, utan gick till och med så långt,

110. Den heliga Elisabet.
Efter en tafla af Fra Angelico.

att hon drack af vattnet, hvari hon rengjort deras fötter. Hennes biktfader ansåg emellertid alla dessa prof af ödmjukhet otillräckliga, utan tvang henne att afstå från äfven de oskyldigaste och renaste nöjen. Gifmildhet och frikostighet mot de fattiga hade ända från barndomen varit hennes högsta glädje. Konrad befalde henne nu att ej gifva mer än en kopparslant af ringa värde åt hvarje hjelpsökande. Hon lydde, men då tiggarne klagade öfver hennes ovanliga njugghet, svarade hon dem: »jag är förbjuden att gifva er mera än en slant i gången, men ej att gifva er en till, hvar gång I kommen åter.» Tiggarne underläto ej att begagna sig af detta råd, så att det kunde hända, att samme tiggare kom igen hundra gånger under dagens lopp. Vid underrättelsen om, huru hans befallning kringgicks och huru de fattiga fingo mer pengar, än han ville tillåta, utfor biktfadern i före-

111. Spetälske.
Efter en miniatyr från 1200-talet.

bråelser och skymford mot Elisabet, gaf henne örfilar och tvang henne att afstå från allt allmoseutdelande. Från denna tid undfägnades Elisabet ej sällan med stryk af sin nitiske biktfader. Men hon led allt med mer än mensklig undergifvenhet. »Se der», sade hon till en gammal vän, som besökte henne, samt pekade dervid på märkena efter slagen, »hvilken kärlek denne helige prest hyser mot mig!» Ja, till och med från glädjen att någon gång se och tala vid sina barn afstod hon på Konrads befallning. Dock uthärdade hon ej länge detta lif af umbäranden, ständiga andaktsöfningar, nattvak och stryk. Den 19 November 1231 afled hon i Marburg, blott 24 år gammal.

Samma bergfasta tro och glödande hänförelse, som förmådde Elisabet och många hennes likar att egna sitt lif åt andaktsöfningar och barmhertighetsverk, åstadkom hos andra af denna tidens menniskor en

annan verkan. De gingo ej i kloster, försakade ej heller detta lifvets njutningar, men genom stor frikostighet mot den heliga kyrkan sökte de godtgöra, hvad som möjligen brast i renheten af deras lefverne. Genom gåfvor och testamenten kom kyrkan sålunda i besittning af utomordentliga rikedomar. En del af dessa rikedomar använde visser-

112. Mitra (biskopsmössa), messhake och stola (band, som hängdes öfver skuldrorna och bröstet).

Från tolfte århundradet.

ligen de andlige redan på denna tid för sina personliga njutningar. Men det stora sedeförderf, som utmärker kyrkans män under det följande tidehvarfvet och hvaraf redan under trettonde århundradet många exempel skulle kunna anföras, hade ännu ej hunnit blifva allmänt. Ännu användes största delen af kyrkans ofantliga inkomster dels till

skolor, hospital, allmosor o. s. v., dels till byggandet af dessa stolta katedraler, som lemna ett oförgätligt vittnesbörd om den storartade frikostigheten och uppoffringsförmågan hos den tidens menniskor, dels och i främsta rummet till underhållandet af den praktfulla, sinnena berusande gudstjensten. Ty denna hade nu urartat derhän, att dyrbara drägter (bild 112), vacker musik (bild 113), högtidliga ceremonier och den på latinska språket affattade liturgien utgjorde hufvudsaken, medan predikningar blott sällan höllos.

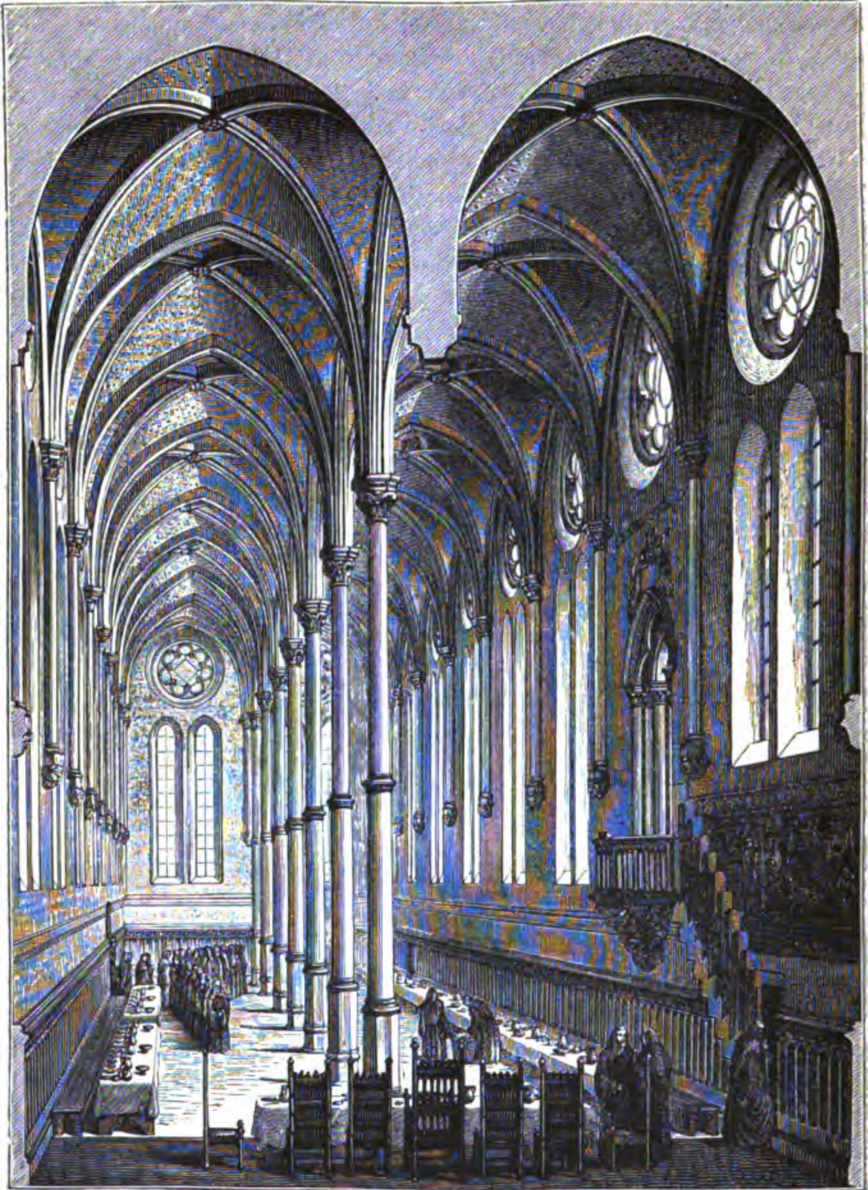
Äfven klostren fingo i sin mån röna prof af tidens frikostighet mot allt kyrkligt. Hvilka stora rikedomar genom fromma gåfvor och testamenten, genom kloka köp och förpantningar kommit i munksam-

113. Orgel.
Efter en miniatyr från 1300-talet.

fundens händer, röjde bäst de ståtliga klosterbyggnader, som under detta tidehvarf uppfördes, med deras praktfulla kapell och refektorier (bild 214). Klostrens antal ökades äfven högst betydligt, och flere nya munkordnar uppstodo, vanligen med strängare regler än de gamla. Sådana voro *Cluniacenser-orden* (se sid. 227, 228), *Karthusianer-orden,* stiftad 1086, *Cistercienser-orden* (bild 215), som hade sitt namn af det år 1098 stiftade klostret Cistercium (Citeaux), ej långt från Dijon, och som vann en utomordentlig popularitet och utbredning genom den helige Bernhard från Clairvaux (se sid. 256), *Premonstratenser-orden,* stiftad 1120 m. fl. Dit kunde äfven *beguinerna* (bild 216) räknas, gifta qvinnor och flickor, som förenat sig till ett åt andaktsöfningar egnadt samlif, utan att likväl afgifva klosterlöfte. De hade sitt namn af pre-

sten Lambert le Bègues, som omkring 1180 stiftade en dylik förening

114. Refektorium (matsal) i klostret Saint-Martin des Champs i Paris. · Från 1200-talet.

i Lüttich. Man har kallat dem medeltidens pietister. Något senare uppstodo äfven likartade föreningar af män, *begharder* kallade.

Vida ryktbarare än någon af de förut nämnda munkordnarne blefvo dock *dominikanernas* och *franciskanernas*, hvilka ordnars stif-

115. Cistercienser-munk.

116. Beguin.

tande bildar epok i munkväsendets historia och utgör en af medeltidens märkvärdigaste händelser.

ERNST WALLIS.

18. Tiggarordnarne. Dominikaner och Franciskaner.

Dominicus föddes år 1170 i provinsen Gamla Kastilien i Spanien af en from moder, som redan före hans födelse lofvat honom åt det helgon, efter hvilket han sedan erhöll sitt namn. Efter fullbordade studier i Valencia, hvarunder han städse beflitat sig om den största återhållsamhet, lydnad och välgörenhet, var han färdig att inträda i cisterciensernas orden, då biskop Diego i Osma, hans födelsebygd, kallade honom till sig för att reformera de andlige derstädes efter den

helige Augustini regel. Han mottog då prestvigningen och utsändes inom kort för att omvända Muhammedaner och kättare. Under tio års resor i södra Frankrike, hvarest kätteriet gripit omkring sig och der de otrogne trotsat alla försök att låta återföra sig i kyrkans sköte, verkade han med större lycka än sina föregångare. För att rädda från lockelse till kätteri anlade han i närheten af Toulouse en fristad för att uppfostra adliga jungfrur, genom hvilkas omvändelse han hoppades kunna återvinna deras fäder för kyrkan. Här i Toulouse förde han sjelf med sina 16 lärjungar ett kanoniskt lefnadssätt, sedan han af bröderna Cellani till skänks erhållit ett hus. De begge stiftelserna blefvo inom kort rikt doterade. Bland hans mäktige gynnare var äfven Simon af Montfort, till hvars krigarskaror han anslöt sig såsom predikare, då dessa drogo ut mot Albigenserna. Hans religiösa nit gjorde honom dock snarare till inqvisitor, i det han åt bålet öfverlemnade dem, som öfverbevisats om sitt kätteri.

Under det han sålunda efter bästa öfvertygelse arbetade för trons utbredning, eftersträfvade han dock äfven en annan ära, den att hafva stiftat en af de andliga myndigheterna erkänd orden. Men just vid samma tid som han umgicks med denna tanke, var kyrkan betänkt på att sätta en gräns för stiftandet af nya »religioner» (religio = ordensregel), ehuruväl man vid fjerde lateranska kyrkomötet (1215), der denna sak förehades, sökte utverka ett undantag från regeln till förmån för Dominicus, med det vilkor dock att han anslöte sig till någon förut bestående ordensregel. Han valde i hufvudsak den helige Augustinus till förebild, men upptog äfven åtskilligt från andra ordnar. Sträng återhållsamhet, armod, fastor och tystlåtenhet voro de väsentliga grunddragen i hans kanon. Till ordensdrägt användes i början en lång svart rock med hvit öfverklädnad utan gördel, en drägt, som i Norden förskaffade dess bärare namnet Svartbröder, hvaremot franciskanerna derstädes kallades Gråbröder. Denna drägts utseende ändrades sedan något, i det en hätta tillades, som närmade den till den vanliga munkdrägten. Dominikanerna, eller, såsom de i bekräftelsebullan af 1216 kallades, Predikarebröderna, erhöllo strax från sitt första framträdande stora friheter, emedan man i dem såg kraftiga förkämpar i kyrkans tjenst. I Spanien och Frankrike upprättades en mängd ordenshus för dem. I Paris skedde detta år 1218 vid S:t Jakobs gata, hvarför invånarne erhöllo namnet Jakobiner, ett namn som senare under revolutionen öfvergick till det blodiga parti, hvilket derstädes höll sina möten.

Orden utbredde sig med öfverraskande snabbhet, hvadan den år 1221, då den egde 60 ordenshus, indelades i 8 provinser, hvar och en

med sin »provinsial» i spetsen. Dess författning faststäldes ock vid samma tid. Grundsatsen om medlemmarnes fattigdom, i sammanhang hvarmed orden förklarades för en tiggarorden i likhet med den vid samma tid framträdande franciskanerorden, betonades kraftigt. Författningens karakter är demokratisk, ehuru utlöpande i en monarkisk spets, ordensgeneralen, som hade sitt säte i Rom och som dertill på grund af sitt embete var påfvens öfverhofpredikant (magister sacri palatii). I Bologna fann Dominicus år 1221 sin graf. Hans död var enkel som hans lif. Liggande på jorden, öfverhöljd af aska, iförd en tagelklädnad och med en jernkedja om lifvet väntade han sin upplösning. Många under berättas om honom, och hans orden stod under hela medeltiden i det största anseende. Många af tidehvarfvets ypperste lärde och tänkare utgingo derur. Ordens dubbla bestämmelse att vaka öfver lärans renhet och utbreda teologiska kunskaper är symboliskt uttalad i dess vapen: en hund med en fackla i munnen, hvaraf folkhumorn uppfann spenamnet »domini canes» (Herrans hundar). Såsom inqvisitionens ifrigaste redskap hafva dominikanerna vunnit en sorglig ryktbarhet (sid. 273, 276).

En motbild till den helige Dominicus finna vi i den helige *Franciscus,* som föddes 1182 i Assisi inom hertigdömet Spoleto, der fadren var en rik klädeshandlare. Den unge Johannes, såsom han i dopet benämndes, var tidigt förfaren i alla ungdomens lekar och idrotter och derför uppburen af sina kamrater. Lärgirig och lefnadsglad, men på samma gång slösaktig och flärdfull i sin klädsel, skall han af sina lekbröder för sin färdighet i franska språket fått tillnamnet »il francesco» (fransmannen). Hans håg stod tidigt till krigiska bragder, och då år 1201 en fejd utbröt mellan hans fädernestad och Perugia, fattade han svärdet till Assisis försvar, men blef snart fången. Återkommen hem föll han i en svår sjukdom, som gaf hela hans lif en allvarsam rigtning. När han uppstod derifrån, hade hvarken naturens skönhet eller kamraternas muntra lag längre något behag för honom. Han började söka ensligheten och dvaldes hela veckor i en håla utanför staden, dit en af fadrens tjenare bar hans föda. Så småningom förvandlades hans drömmar till visioner. I ett gammalt kapell, der han gjorde sin andakt, hörde han en röst: »Franciscus, stå upp och återupprätta mitt förfallna hus!» Han fattade detta i sinlig mening såsom syftande på den helige Damiani kyrka i Assisi och började samla penningar till dess återställande. Han sålde för den skull fadrens tyger och sin egen häst, hvaröfver den förre så vredgades, att han försköt sonen. Denne anlade då kåpa och sandaler, slöt sig till andra tiggare och hade inom kort för sammantiggda penningar åter uppbyggt tvenne kyrkor vid Assisi. Den ena af dessa, Portiuncula, blef sedan hans käraste vistel-

seort. Hur mycket han än hånades och misshandlades, väckte dock hans ödmjukhet beundran hos några, och så småningom sällade sig till honom en liten skara, åt hvilken bereddes ett hem vid Rivotorto. Då brödraskapet år 1210 växt till 11 man, trodde Franciscus tidpunkten kommen att binda dem genom en regel. De tre munklöftena: armod, kyskhet och lydnad, förklarades af honom för grundpelarne i ett åt Gud helgadt lif. Särskildt lade han stor vigt vid armodet, som han kallade »Kristi brud och alla dygders drottning». Derför skulle ingen blygas att tigga, ty tiggaren förskaffar gifvaren en anledning till salighet, eftersom »gifva är saligare än taga».

117. Franciskaner-munk.

118. Klarisser-nunna.

Det gälde nu liksom för dominikanerna, och visserligen något tidigare, att skaffa sig påfvens stadfästelse, hvilket dock, såsom redan nämnts, mötte åtskilliga svårigheter. De stränga fordringarna väckte äfven betänkligheter i kardinalkollegiet. Sannolikt fann dock den skarpsinnige Innocentius III mera förenligt med kyrkans sanna intresse att binda en sådan kraft som den hos Franciscus framträdande vid kyrkan än att genom sin hårdhet hänvisa den till sekterna.

Knappt återkommen hem från Rom fick Franciscus tillfälle att stifta en qvinlig orden på samma grundval som den manliga. Den 18-åriga *Klara Sciffi* hade oaktadt sin skönhet redan tidigt afsagt sig verl-

den och från barndomen beflitat sig om den största askes. Hon fattade stor vördnad för den helige mannen och beslöt att följa honom. Sedan hon på hans inrådan hemligen öfvergifvit sin faders hus, instiftade hon jemte sin syster Agnes och några väninnor år 1212 den sedan så berömda *Klarisser-orden.*

Under stiftarens frånvaro på sina omvändelsefärder i Spanien och Egypten, hvarunder han råkade i fångenskap hos Saracenerna, hade Elias af Krotona, åt hvilken han öfverlemnat ordens ledning, företagit sig att i flere afseenden egenmäktigt mildra den stränga regeln. Elias blef afsatt, men grunden var dock lagd till skilnaden mellan en strängare och en slappare observans. Till dem, som iakttogo den senare, hörde de s. k. *Tertiarierna.* Franciscus sjelf insåg, att det stränga lifvet, sådant ordensregeln fordrade det, ej låg inom hvar mans förmåga. Då det ock var af vigt för orden i sin helhet, att den sträckte sina grenar in i det borgerliga lifvet utan att i dess grunddrag upphäfva detta, så tilläts mången att förblifva i besittning af sin förmögenhet och sina öfriga verldsliga förrättningar, i det man utan att aflägga de egentliga munklöftena dock underkastade sig en lefnadsregel, som var beslägtad med munkarnes och bestod i vissa bot- och andaktsöfningar.

Franciscus fordrade en obetingad lydnad och satte denna öfver allt vetande. »Böcker förhjelpa ej till himmelriket. Bön, ödmjukhet, tålamod i lidande äro högre än all vishet.» Hans eget lif, som förtärde sig sjelft i fastor, nattvakor och späkningar, kunde ej räkna på lång varaktighet. Vid 42 års ålder voro hans krafter redan uttömda. Då döden närmade sig, lät han föra sig till sin älsklingskyrka Portiuncula, der han afled 1226.

Om intet helgon berättas så många och otroliga under som om denne helige man. Af dessa likna många dem, som berättas om Frälsaren. Sålunda skulle han två år före sin död, då han en gång under fasta och böner uppehöll sig på berget Alverno i Apenninerna, genom ett underbart samband med Kristi person hafva erhållit dennes fem sårmärken i sina händer, fötter och sida. Denna händelse har blifvit till oss bevarad af ögonvittnen, hvaribland de tvenne påfvarne Gregorius IX och Alexander IV. Af andra helgonmirakler, som till oss öfverlemnats, torde sannolikt en del kunna förklaras ur den stränga askesen, som gör menniskan mottaglig för intryck från den osynliga verlden, hvarjemte väl också deras författare i sitt fromma nit öfverdrifvit och förstorat. Flere af de sjelfspäkningar, som berättas om den helige Franciscus, äro ock fast otroliga. Hvarje natt gisslade han sig tre gånger med jernkedjor, störtade sig i törnbuskar eller vältrade sig i

snö, förstörde sin föda afsigtligt med osmakliga tillsatser, o. d. Det oaktadt få vi dock ej i Franciscus se blott en förryckt svärmare, hvartill några velat göra honom. Det kan ej nekas, att han ju var i besittning af framstående andliga förmögenheter, bland andra äfven diktargåfvan.

Sammanställa vi bilderna af de två nyss skildrade personligheterna, så undgår det oss ej, att de oaktadt likheten i sina sträfvanden dock voro vidt åtskilda. Båda voro söderns barn, men i den enes ådror flöt den allvarlige, afmätte Spaniorens blod, i den andres den liflige Italienarens, ur den enes drag talar inqvisitorns stränghet, ur den andres en uppoffrande själs svärmiska lidelse. Dominicus var en hierarkisk, Franciscus en poetisk natur, den förres eld, ehuru i början en kärlekslåga, påminner blott allt för mycket om kättarbålet, medan den senares kärleksfulla hjerta aldrig förnekar sitt ädla ursprung, om ock dess hänförelse går till öfverdrift.

Tiggarordnarnes* stora betydelse för utvecklingen af medeltidens kyrka ligger i öppen dag. Betecknande för de begge sistnämndes sammanhörighet och tillika för den stora vördnad, i hvilken de stodo, är Ludvig den heliges bekanta uttryck, att, om han kunde dela sig sjelf i två delar, han skulle gifva den ena åt den helige Franciscus, den andra åt den helige Dominicus. Öfver allt inom medeltidens kyrka och stat märka vi spår af dessa begge män och deras efterkommande, hvilka utbredde sig likt hafvets sand. Sålunda se vi påfvar framträda ur deras led; vid universiteten och skolorna, i biktstolen, såsom furstars uppfostrare, såsom folkledare, missionärer, sjukvårdare, inqvisitorer, öfver allt finna vi deras händer med i spelet, hvarvid de ofta ådagalagt en förundransvärd grad af hänsynslöshet.

Det bör ej väcka förundran, att den mera utåt rigtade, praktiska Franciskanerorden med sin religiösa innerlighet och sitt svärmeri vann större popularitet och utbredning än den allvarliga, strängt ortodoxa Dominikanerorden, som med sin teologiska lärdom och sitt fasthållande vid kyrkans stela former erbjöd mindre lockelse för medeltidens religiösa fantasi. Också vann den förra redan under stiftarens lefnad en ofantlig utbredning och skall ett halft århundrade efter sin stiftelse hafva räknat inom 33 provinser 8,000 ordenshus med 200,000 ordensbröder.

* Visserligen räknades till dessa äfven andra, såsom den något tidigare instiftade *Karmeliterorden* och den 1244 stadfästade *Augustinerorden*, ur hvilken, såsom bekant, Luther framgick; men vanligen menar man med tiggarordnar de tvenne här skildrade, hvilka utgöra så att säga de två systertornen på medeltidens tempelbyggnad.

19. Universitetens uppkomst. Skolastiken.

Korstågens tidehvarf, så rikt på nybildningar inom kyrka och stat, medförde äfven universitetens uppkomst. Det var närmast pånyttfödelsen af den romerska rättens studium i Italien och skolastikens utveckling i norra Frankrike, som på skilda håll gåfvo upphof åt universitet.

Likväl hade redan förut Araberna i Spanien, i hvilket land den saraceniska bildningen utvecklat sin stoltaste blomning, för idkande af matematiska, naturvetenskapliga och filosofiska studier inrättat särskilda universitet, med hvilket namn man väl torde kunna beteckna dessa stora offentliga skolor, som besöktes af lärjungar från Europas skilda ländor. Nämnda arabiska högskolor, hvarest Aristoteles ifrigt studerades och kommenterades, blefvo för utvecklingen af den kristna lärda bildningen af lika stor vigt som korstågen för den kristna kulturen öfver hufvud. De fortlefde ock i tvenne af Europas äldsta universitet, de i *Salerno* och *Montpellier,* hvarest företrädesvis medicinska studier, stödda på Hippokrates och Avicenna, blomstrade. Det förra af dessa skall hafva grundats redan i slutet af 11:te århundradet af en döpt jude Constantinus Africanus, som fördrifvits från sin fädernestad Karthago, men begge fingo dock först senare efter mönstret af Parisuniversitetet sina fasta konstitutioner och lagar.

Äfven i *Bologna* uppstod mycket tidigt, oberoende af alla myndigheter, ett universitet, sedan upptäckten af Justiniani stora lagverk derstädes gifvit väckelsen till ett förnyadt studium af rättsvetenskapen, särskildt den romerska rätten. Nämnda högskola var derför ock i sin början snarare en juridisk fakultet än ett universitet i våra dagars mening, hvartill hon dock redan i 13:de århundradet öfvergick, sedan man till de ursprungliga ämnena lagt studiet af teologien och läkarevetenskapen, liksom omvändt de nyss nämnda bildningsanstalterna i Salerno och Montpellier öfvergingo till att blifva verkliga universitet från att vara medicinska fakultetsskolor. Det lärosäte, som sålunda grupperade sig omkring de utmärkte rättslärarne Irnerius och hans lärjungar, skall redan år 1158 hafva erhållit previlegier och i slutet af samma århundrade haft 12,000 studenter, hvaribland många från aflägsna länder.

Af annan art var deremot uppkomsten af de tvenne universiteten i *Paris* (bild 119) och *Oxford,* hvilkas födelse står i det närmaste samband med den filosofiska rigtning, som allt sedan 9:de århundradet

gjorde sig gällande. Det torde derför vara lämpligt att först med några ord beröra dennas hufvudläror och uppkomst.

Skolastiken har sitt namn från de vid kloster och biskopssäten inrättade skolor, hvilka allt mer utvecklades till att blifva medelpunkter för en förnyad vetenskaplig kultur och hvilkas traditioner senare upptogos af universiteten, särskildt de i Paris och Oxford. Den väsentliga karakteren i detta medeltidens filosoferande var den filosofiska undersökningens inskränkande till teologien. Teologien, såsom hvars källa tron på uppenbarelsen betraktades, blef allt mer filosofiens ej

119. Universitetets i Paris sigill.

blott objekt utan ock dess norm och regel, särskildt i den form, hvari den utvecklats till dogm genom kyrkofäderna, konciliebesluten och påfvarnes bullor. Filosofien hade således ingen rätt att antasta den kyrkliga troslärans innehåll, utan hon hade blott att bringa den samma till form af ett system, hvarför man på denna tid med skäl hyllade satsen: »philosophia theologiæ ancilla» (filosofien är teologiens tjenarinna). Hvad som ej omedelbart sammanhängde med dogmen, vårdslösades eller behandlades enligt begrepp, som öfverlemnats från antiken. Följden blef också, att man för att filosofiskt förklara en mängd dogmatiska problem, redan tidigt invecklade sig i onödiga spetsfundigheter och

hårfina distinktioner. Aristoteles' logiska skrifter voro städse utgångspunkten, men i ännu högre grad vann skolastiken fasta hållpunkter, sedan den ökade beröringen med Araber och Greker i 12:te århundradet medfört bekantskapen med denne filosofs fysiska och metafysiska arbeten. På denna grundval framträder nu så småningom den kristliga teologiens stora genomförda system, utveckladt och riktadt af sådana män som Anselm af Canterbury, Abelard, Petrus Lombardus, Albertus Magnus, Thomas af Aquino, Duns Scotus, af hvilka de fleste såsom lärare verkade vid den unga högskolan i Paris.

Den skolastiska filosofien bar redan från början inom sig fröet såväl till sin egen upplösning som till rubbande af kyrkans obetingade auktoritet. Ty, ehuruväl hon erkände det kyrkliga lärobegreppet såsom gräns för allt filosofiskt tänkande, upphöjdes dock å andra sidan, derigenom att tänkandet hade tron till innehåll, tänkandet sjelft till princip för all förklaring, utläggning och insigt öfver hufvud, och tron på de kyrkliga begreppens ofelbarhet var dermed bruten.

Såsom sin motsats framkallade skolastiken den mystiska rigtningen, hvilken, skenbart i större enhet med kyrkan, ännu säkrare än skolastiken undergräfde den kyrkliga principen, alldenstund dess sträfvan var subjektets omedelbara enhet med den gudomliga anden och kyrkans förmedling sålunda gjordes onödig.

Af de tvenne senast nämnda universiteten ådrager sig det i *Paris*, hvars historia med skäl kan sägas tillhöra hela Europa, obetingadt det största intresset. Detta lärdomens äldsta hufvudsäte har ej skapats i ett visst ögonblick, det har uppstått så småningom ur en anspråkslös början, så småningom utvecklats till hvad det sedan blifvit; dess reglementen och statuter äro knappt annat än upptecknade sedvänjor, som genom häfd blifvit lagar. Det första offentliga aktstycke, som nämner universitetet, förutsätter redan dess tillvaro. Så mycket är visst, att det uppstod såsom det naturliga resultatet af den vetenskapliga rörelsen i norra Frankrike i början af 12:te århundradet. Oberoende af alla maktegande, ehuru tidigt nog omhuldadt af påfvarne, framgick det ur det behof, som menniskor, hvilka odla sitt vett, känna att närma sig hvarandra, och erhöll sin konstitution under loppet af 13:de århundradet under inflytande af denna tids associationsanda.

Såsom redan nämnts, var efter barbarernas invasion undervisningen inskränkt till klostren och domkyrkornas kapitel. Redan vid slutet af 11:te århundradet studerades i de med dessa förenade skolor, som befunno sig norr om Loire, med ifver Aristoteles' logik efter Boëthii och andras utläggningar, man började ock redan tillämpa den samma på teologien. Dessa studier erhöllo en vigtig plats vid sidan

af de grammatiska, rhetoriska och matematiska kunskapsgrenar, som under namn af »trivium» och »quadrivium» innefattade medeltidens hufvudsakliga vetande.

Äfven med domkyrkan i Paris var enligt tidens bruk förenad en skola, ställd under kapitlets uppsigt. Att börja med utan stor betydenhet, vann och förlorade den i anseende, allt efter som dess lärare egde större eller mindre rykte och skicklighet. Först sedan *Wilhelm af Champeaux* omkring år 1100 genom sin lärdom lockat en mängd främlingar till Paris, började dess katedralskola vinna ryktbarhet, hvilken ytterligare ökades genom hans lärjunge *Abelard*, som åren 1102—1136 undervisade derstädes i dialektik och teologi. Ur denna Abelards undervisning har början till universitetet i Paris uppstått. Lockade af ryktet om hans lärdom, strömmade en mängd infödde och utländingar till Paris för att under hans ledning egna sig åt lärda studier. Ett friskt vetenskapligt lif uppblomstrade, främlingar, i synnerhet Tyskar och Engelsmän, vande sig snart att resa till Paris för att vinna sin utbildning i tidens vetande, och Abelards skola fortlefde långt sedan han sjelf upphört att undervisa. Från 1150 till 1200 blef Paris allt mer uppfyldt af skolor och lärare. De vigtigaste af de förra voro katedralskolan *Notre Dame*, klosterskolan *S:t Victor* och de på norra sluttningen af *Montagne S:te Geneviève* utbredda undervisningsanstalterna. Den förstnämnda af dessa var en teologisk skola, invigd af Abelard, hvars rationalistiska traditioner ärorikt fortsattes af Petrus Lombardus. S:t Victor var likaledes en teologisk skola, men rivaliserande med Notre Dame, i det hon bekände sig till mysticismen. Hon kunde dock ej bestå striden och sjönk i anseende, till dess hon i 13:de århundradet helt och hållet försvann. Skolorna på S:te Geneviève åter hade uteslutande Abelard att tacka för sin uppkomst. De tyckas fullt oberoende af alla kyrkliga och verldsliga myndigheter. Man lärde der trivium och quadrivium, men framför allt dialektik och logik, hvilka senare småningom utträngde alla andra kunskapsgrenar. Logiken kallades företrädesvis »ars» och har i denna betydelse gifvit upphofvet åt filosofiska fakultetens namn vid de franska högskolorna: »faculté des arts».

Det är i föreningen af logik-skolorna på S:te Geneviève och teologskolan i Notre Dame, som man har att omedelbart söka uppkomsten af universitetet i Paris.

I 12:te århundradet finner man ej ringaste spår till sammanslutning mellan de särskilda lärarne i Paris. Abelard eftersträfvade sjelfständighet och denna sträfvan tyckes gått i arf med systemet. Också gjordes intet intrång i lärofriheten från de maktegandes sida. De ri-

valiserande mästarne täflade i att uppfinna nya lärosatser och många af dem utöfvade äfven stort inflytande på dogmernas uppfattning. Kätteriet började allt mer få öfverhand, och för att hejda den obegränsade friheten nödgade man i senare hälften af 12:te århundradet dem, som ville hålla föreläsningar, att begära »licentia docendi». Denna tillåtelse skulle meddelas af kapitelkanslern i Notre Dame, hvars ställning för öfrigt redan från början gaf honom en så godt som oinskränkt myndighet äfver universitetet. Länge dröjde han ej heller att missbruka denna sin makt till egen fördel, i det han godtyckligt fängslade, bannlyste och pliktfälde lärare och studenter, som ej ville foga sig efter hans vilja.

Nödvändigheten att skydda sina gemensamma intressen mot denna despotiska myndighet innebar utan tvifvel anledning nog för lärarne vid Paris' högskola att förena sig närmare än förut. De första tecknen till en sådan rörelse understöddes af påfven Innocentius III, som sjelf studerat i Paris. Han bemyndigade lärarne 1208 att låta sig företrädas af en *syndicus* och lät dem edligen förpligta sig att efterlefva de statuter, som de sjelfva kunde komma att besluta. Härmed är *universitetet* (hvilket namn så småningom börjar komma i bruk) erkändt såsom ett lagligt samfund.

Under den följande tiden satte denna nya korporation till sitt närmaste ögonmärke att fullständigt frigöra sig från kanslerns öfvervälde och komma i åtnjutande af alla sina rättigheter, hvilket också vanns genom *konkordatet af 1215,* som kan sägas utgöra universitetets »magna charta». Derigenom gjordes detta till en sjelfstyrande myndighet, som inom kort äfven sträckte sitt inflytande derhän, att hvarje nyvald kansler inför detsamma måste aflägga sin ed, och hvars makt nådde sin höjdpunkt, då Gregorius IX år 1231 såsom ett kraftigt försvarsvapen gaf lärarne rätt att inställa sina föreläsningar, till dess man gjort dem full rättvisa.

Omkring midten af 13:de århundradet fullbordades universitetets inre organisation och vid samma tid voro likaledes *nationerna* färdigbildade och offentligt erkända samfund, hvar och en med sina statuter, sitt sigill, sin gemensamma kassa och sina regelbundna sammankomster. Liksom de särskilda fakulteterna från frivilliga föreningar öfvergingo och utbildades till af staten erkända korporationer, så skedde äfven med nationsinrättningarna. Alldenstund universitetet redan från de första åren af dess tillvaro besöktes af ett ofantligt antal unge män från olika länder, är det troligt, att desse tidigt slutit sig tillsamman efter nationaliteter, språk och stift, ehuru de samfund, som derigenom uppkommo, först mot midten af 13:de århundradet hade en fullt utbildad

konstitution och egna privilegier, hvaribland frihet från skatter och tull äfvensom forum privilegiatum i Paris. Man vet äfven, att redan från början af 12:te århundradet lärare och studenter från samma land bebodde gemensamma hus. Indelningen i nationer, hvar och en med sin *procureur* och *receveur*, motsvarande våra dagars 1:ste och 2:dre kurator, började inom den talrikaste fakulteten, faculté des arts, hvilken på grund af sitt läge på S:te Geneviève utanför Paris redan tidigt förskaffat sig ett visst oberoende och dertill från omkring år 1231 fått sin egen kansler, hvilken egde rätt att, oberoende af kapitelkanslern, meddela »licentia docendi». De länder, som sände till Paris de fleste lärare och studenter, nemligen Ile de France, Picardie, Normandie och England, gåfvo hvar och en sitt namn åt en nationsförening, hvilka sålunda blefvo den *franska*, *pikardiska*, *normandiska* och *engelska*. Af dessa var åter hvar och en delad i *provinser* och dessa ytterligare i *dioceser*. Andra nationaliteter, som voro för fåtaligt representerade för att bilda egna föreningar, anslöto sig till någon af de redan befintliga. Sålunda finner man snart såsom en underafdelning af den engelska nationen en »provincia Daciæ s. Daniæ», till hvilken de studerande Skandinaverna hörde. Svenskarne i Paris voro redan på 1200-talet rätt talrika, och för att bereda landsmän tillfälle till idkande af studier derstädes, anslogos år 1280 af ärkebiskop Jakob i Upsala penningemedel till deras understöd, utgörande en del af tionden från Upsala stift. De af ärkebiskop Johannes år 1291 utfärdade statuter »pro scholaribus Parisiensibus» visa, att vid denna tid en ordnad svensk akademi fanns i Paris. I början af nästa århundrade fingo de svenske studerande i gåfva af domprosten Andreas And i Upsala tvenne af honom allt sedan 1285 innehafda hus i Paris, hvarest de gemensamt fingo bo under studietiden.

Mellan åren 1260 och 1300 vann organisationen af de samfund, som utgjorde universitetet, allt mera stadga och fulländning, men deras författning utvecklades egentligen under det följande århundradet. Redan nu hade emellertid hvarje fakultet sin *decanus* och den i filosofiska, eller rättare humanistiska, fakulteten (faculté des arts) var tilllika universitetets *rektor*.

Universitetet hade inga regelbundna inkomster; vid behof gjordes sammanskott, och om något vid årets slut återstod, fördelades detta mellan lärarne och pedellerna.

Huru sjelfständigt än universitetet var i förhållande till den andliga och verldsliga makten, visar dock celibatstvånget, huru mycket den kyrkliga andan herskade i denna korporation. Det ecklesiastika ståndet var också det enda, inom hvilket det då för tiden var möjligt

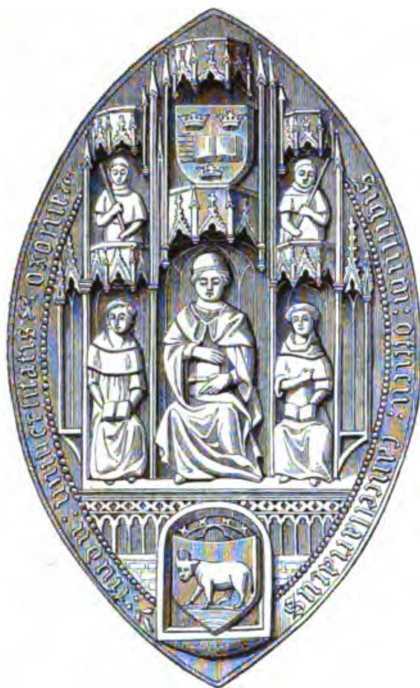
att odla sitt vett och hoppas någon utkomst. Till och med läkare eftersträfvade ifrigt prestsysslor.

På det hela taget var universitetets styrelse till följd af dess federativa författning, liksom fallet var med de flesta af medeltidens korporationer, mäkta ofullständig. Det var egentligen vanans och traditionernas makt, som höll det uppe. De undervisandes jemlikhet med och nära förhållande till sina lärjungar gjorde en sträng tillämpning af statuterna otänkbar, hvartill kom, att den ständigt nya strömmen af lärare, hvilka merendels blott dröjde så länge, till dess de fått ett godt gäll, gjorde ett genomfördt system omöjligt. Filosofiska fakultetens stormiga ungdom, i hvars oordningar deras ofta föga stadgade lärare (man kunde nemligen vara maître ès-arts och följaktligen hafva »licentia docendi» redan vid 21 års ålder) stundom deltogo, kom ej alltid öfverens med den teologiska fakulteten, som återigen sönderslets i sitt inre genom strider mellan dess verldsliga medlemmar och dem, som tillika tillhörde något af de andliga brödraskapen och hvilka ej ville underkasta sig några andra regler än sin ordens.

Den nation, som hade namn om sig att vara den oroligaste, var den engelska, hvilken utgjordes, förutom af Engelsmän, Skottar och Irländare, af Tyskar och nordboar. Dess sammankomster voro länge högst bullersamma och utmärkta af oväsen, oförrätter och äfven slagsmål. Förståndigt folk höll sig helst derifrån, under det de öfriga skreko på rättigheter, som de sedan sällan begagnade sig af. En samtida författare klagar öfver, att, då man vid öfverläggningarna knappt fann fyra till fem personer närvarande, kunde man å närmaste krog samtidigt träffa 30 eller flere. Till en del förklaras dessa oregelbundenheter genom studenternas ungdom, enär de ofta började studera på egen hand vid 14 års ålder och då saknade en strängare tillsyn. För att stäfja det öfverhandtagande sjelfsvåldet, som ofta urartade till verkliga våldsbragder, bestående i stöld, inbrott, nattliga lönmord o. d., beslöts 1279 att införa kataloger öfver de studerande, som således hade sin grund i nödvändigheten af disciplinens upprätthållande. Först med inrättandet af kollegier och pensionater från 1400-talet blef dock studenternas sjelfsvåld väsentligen undanröjdt.

Det återstår ännu att till förteckningen på de äldsta universiteten lägga ett femte, och detta ej det minst betydelserika, det i *Oxford* (bild 120). I England hade genom den normandiska eröfringen och den dermed sammanhängande normandisk-franska kulturens insteg ett nytt element inkommit i den nationella utvecklingen, som deraf ej kunde annat än skörda stor vinst. De normandiske andlige med *Lanfranc* och *Anselm* i spetsen fortplantade fastlandets bildning på britisk bot-

ten och utvidgade den vetenskapliga synkretsen. Det var vid denna tid, som efter mönstret i Italien och Frankrike ett universitet uppblomstrade i Oxford, egentligen en utvidgning af en förut bestående skola. Nämnda högskola visade en snabb tillväxt och räknade redan omkring år 1209 3,000 studenter. Under *Roger Bacon, Richard Fishacre* och *Duns Scotus* uppblomstrade hon så, att hon inom kort intog en plats vid sidan af tidens förnämsta universitet och blef ett skolastikens hufvudsäte, dock utan att derför klassiska, naturvetenskapliga och civilrättsliga studier uteslötos. Vid midten af 13:de århundradet, då antalet studenter skall hafva stigit till den ansenliga summan af 15,000, gjordes början till inrättande af kollegier eller konvikter, som snart uppgingo till ett antal af 24. Derigenom lättades äfven för de mindre bemedlade möjligheten till studiers bedrifvande, men å andra sidan gjordes inom kort universitetet till en blott komplex af olika för hvarandra mer eller mindre främmande korporationer, hvilken karakter det ännu i dag i väsentlig mån bibehållit.

120. Universitetets i Oxford sigill.

R. Geete.

20. Feodalstaten.

Medan kyrkan med påfven i spetsen erbjuder åsynen af fast ordning, enhet och lydnad samt till följd deraf styrka, möter blicken, när hon rigtas på det verldsliga samhället under detta tidehvarf, löst sammanhang, sönderstyckning, individers herravälde och såsom summa af alltsammans en ytterlig politisk svaghet. Någon stat efter våra dagars begrepp fans icke till, men det sköra band, som knöt samhällsmedlemmarne vid hvarandra och deras öfverhufvud, har dock fått namn af stat och efter den rot, ur hvilken det hela utvecklat sig,

läns- eller *feodalstaten.* Ty grundämnet i det rådande samhällsskicket var länet, hvars latinska namn *beneficium* med tiden utträngdes af ordet *feodum* eller *feudum*, ett ord af ännu outredd härledning *, som synes först hafva varit i bruk i södra Frankrike, åtminstone förekommer det första gången — år 933 — i handlingar, som röra denna trakt.

Länen hade, såsom ofvanför (sid. 175) visats, redan på 800-talet börjat blifva ärftliga; detta i förening med den omständigheten, att grefvarne och andra kungliga embetsmän — hvilkas embeten äfven förvandlats till ärftliga län — skötte de åt dem anförtrodda områden icke mer för kronans utan för egen räkning, bröt centralstyrelsens myndighet. Och konungarne hade under 900-talets tronstridigheter och anfall utifrån nödgats än ytterligare blotta sig på kronogods och rättigheter för att hålla sig uppe. Men länen hade äfven på annat sätt ändrat natur: med länet förenades nu alltid vasallitet; och alldenstund tiden var fyld af strid och oro, blef *krigstjenstskyldighet* vasallens oeftergifliga pligt. Samma grund — behofvet af hjelp —, som dref konungarne och stormännen att stycka sin egendom i län, eller ock våldet förmådde ofta den mindre mäktige allodialjordegaren att söka sig en herre, och härigenom skedde, att vid 10:de seklets slut Frankrike — och sedermera äfven andra länder — bestod af idel län, som innehades antingen omedelbart under konungen (innehafvarne af sådana län kallades *kronvasaller*) eller i andra, tredje, ja fjerde hand från honom genom s. k. *underförläning.*

121. Hyllningsceremoni. Sigill från år 1199.

Vid sjelfva länsförhållandets ingående iakttogos åtskilliga högtidliga bruk, som dels på ett symboliskt sätt framhöllo betydelsen af fördraget, dels skulle skaffa detsamma större helgd. På knä, med blottadt hufvud, med upplöst bälte, utan svärd eller sporrar och med sina händer i den framför sittande längifvarens, lofvade vasallen att blifva skyddsherrens man och mottog af denne en omfamning eller stundom en kyss. Detta var *hyllningen* (bild 121), som åtföljdes af *trohetseden*, hvilken vasallen, utan iakttagande af nämnda ödmjukhetsbetygelser, aflade

* Medan somliga åt feodum, liksom åt vasall, leta efter ett keltiskt ursprung genom att sätta det i förbindelse med ett ersiskt »*fuidir*», tro sig andra spåra ett sammanhang med det latinska »*fides*», då det skulle syfta på vasallens trohet mot sin herre. De fleste nyare forskare hafva sökt ordets rot i *gotiskan,* en del härledande det ur »*faihu*» = fä, egendom, andra ur »*faginon*», gammalhögtyska »*fehon*» = nyttja.

med upplyftad hand, på den heliga skrift eller någon relik, och genom hvilken han förband sig framför allt till orubblig trohet och att hålla de förpligtelser, han iklädt sig. Nu kom sjelfva *beläningen* eller *investituren,* då seigneuren åt vasallen öfverräckte ett föremål, som vexlade efter länets beskaffenhet eller efter sedvänja: en staf, en eller flere fanprydda lansar, en örn o. s. v.

Icke blott män, äfven qvinnor hafva aflagt hyllning. En och samma man kunde mottaga län af flere personer, och råkade desse i tvist med hvarandra, blef väl vasallens ställning stundom kinkig nog. Ett egendomligt förhållande uppstod äfven, då, såsom ofta hände, en länsherre mottog län af sin vasall eller dennes vasaller, eller då en främmande furste lät sig belänas af en annan. Det undfångna länet kunde vasallen icke beröfvas i annan händelse, än när han brutit sin tro eller svikit sina pligter, när han »förverkat nåden», som det hette, men äfven i detta fall blott på grund af sina jemlikars dom. Skulle å andra sidan länsherren lemnat sin vasall utan hjelp, föröfvat oförrätter mot honom eller fordrat mer än skäligt, då stod det i vasallens skön att säga sig fri från förbindelsen, hvarvid han väl anständigtvis icke kunde behålla länet. Vanligtvis sökte dock vasallen vinna rättelse genom vapen, men han hade då att uppsäga hyllningen, innan han öfverföll sin herre, ty eljest väntade honom förrädarens straff och vanära; men efter öfverstånden fejd kunde hyllningen förnyas.

Utom de rent moraliska förpligtelser, hvilka plägade omständligt uppräknas i trohetseden — och hvilkas anda kan fattas af den i Tyskland gängse lydelsen: »att vara vän till länsherrens vänner, fiende till hans fiender, att vara länsherren och hans familj en from och trogen hjelpare» — ålåg vasallen i första rummet krigstjenstskyldighet. Denna var dock icke obegränsad: innehafvaren af ett enkelt län — vanligen bestående af en borg med underlydande byar — skulle under fyratio eller sextio dagar på egen bekostnad ligga i fält, men huru långt utom länet han skulle gå i härnad, derom voro aftalen olika. Med tiden fick han mot en viss afgift för gången köpa sig fri från personlig inställelse, men eljest straffades uteblifvandet med böter. Sådan var i Frankrike tidens sed, att vasallen var skyldig att följa sin herre, äfven om denne drog svärdet mot konungen, men i England fick ingen förbindelse upphäfva trohetseden till statens öfverhufvud. Allmänt brukligt var, att vasallen vid några betydelsefullare tilldragelser inom länsherrens familj, såsom äldste sonens riddarslag och äldsta dotterns bröllop eller för hans lösköpande ur fångenskapen, skulle bispringa med vissa hjelppenningar, en beskattning, som ofta kändes pressande, helst der ej lag stadgat beloppen eller tillfällena. Vidare tillkom det

vasallen att infinna sig vid sin länsherres gård eller hof såsom bisittare i dennes domstol eller deltagare i hans rådplägningar.

Jemte dessa och andra tjenstbarheter af vasallen drog länsherren vid vissa tillfällen åtskilliga fördelar af länet; så egde han att af fullmyndig arfving, när denne tillträdde länet, åtnjuta en penningsumma, hvars storlek berodde på öfverenskommelse, häfd eller lag; han hade rätt till en på olika orter olika afpassad afgift af köparen, om vasallen försålde länet eller delar deraf, och — helt naturligt — rätt att indraga länet, om ingen arfsberättigad fans eller innehafvaren dömts det förlustig. På sina ställen — isynnerhet i England och Normandie — var länsherren sin minderårige vasalls förmyndare och drog under tiden inkomsten af godsen och utöfvade derjemte en ganska inbringande giftomansrätt, i det han kunde tvinga sina myndlingar att, om de afsloge ett framstäldt 'giftermålsanbud', till honom betala en så stor summa, som den äktenskapslystne bjudit för att komma till giftermål — och län.

Sådana voro i det hufvudsakligaste länsherrens rättigheter. Vasallen hade också sina. Och det torde, för att på samma gång gifva ett begrepp om *konungamaktens* omfång och gränser inom det feodala samhället, icke vara ur vägen att exempelvis påpeka de rättigheter, som de franska kronvasallerna — de kallades med ett gemensamt namn *baroner* — åtnjöto på en tid, då feodalstaten stod i sitt flor eller från det 10:de till och med det 13:de århundradet.

Hvad först *lagstiftningen* angår, så kunde icke kronvasallen, och likaså hans läntagare i förhållande till honom, bindas af någon lag, hvartill han ej gifvit sitt samtycke, men sjelf kunde han vara lagstiftare för dem, som bodde på hans område.

Öfver desse utöfvade han äfven *lagskipningen* och uppbar de med denna förenade förmåner. Begynnelsen till denna enskilda personers domsrätt spåras redan under den merovingiska tiden (sid. 72), då den — väl för de vinstgifvande böternas skull — med de kungliga donationerna bortskänktes. Domsrätten egdes dock icke i samma utsträckning af alla länsinnehafvare: blott kronvasallerna fingo döma till döden; för vasaller af lägre ordning var den i olika mått medgifven, och man får höra talas om en *hög*, en *mellersta* och en *låg* domsrätt. Öfligt var, att icke länsherren sjelf satt till doms, utan förordnade någon i sitt ställe. Sjelfva rättsförfarandet var temligen enkelt och rått och slutade i de flesta fall, der ej öppendagligaste bevisning åstadkoms eller parterna med utslaget åtnöjdes, med *envig* dem emellan, s. k. *gudsdom*, målet måtte hafva varit af civil eller kriminell natur.

Någon *beskattning*, utom i ofvan nämnda fall, var vasallen i regeln

icke underkastad; men styrkan är sällan försynt, och kände sig länsherren hafva kraft dertill, tog han stundom med våld af sin vasall, hvad hans girighet eller behof kräfde. Vidare egde kronvasallerna *rätt att slå mynt*, som väl icke gälde stort utom deras område, och uppburo desslikes inkomster, som härflöto af *tull* och *accis* m. m.

Af forno ålåg visserligen konungen att upprätthålla *landsfriden*, men på en tid, då rätten saknade garantier och våldet var lössläppt, nödgades konungen medgifva — eller kunde icke förhindra — *den enskilda fejden*. »Hvad äro de enskilda fejderna, hvad enviget inför rätta?» — frågar en berömd tecknare af detta tidehvarf. »Det är individen, som skyddar sig sjelf, som ger sig sjelf rättvisa», tillägger han.

Vasaller af samma länsherre voro och hette hvarandras jemlikar *(pares, pairs)*; endast inför sina pärer kunde en vasall stå till rätta. För öfrigt hade desse jemlikar icke mycket gemensamt med hvarandra. De sutto visserligen tillsammans i länsherrens domstol och träffades, då han höll rådplägningar *(cours plenières, parlament)* eller fester, men oftare skiftade de svärdshugg med hvarandra. Dessa läntagare, som genom sina ärfda besittningar och krigsyrket ständigt samlade hos sig börd, förmögenhet och anseende, bildade en *adelsklass*, som höjde sig öfver de öfriga samhällslagren, söndrade sig från dem genom privilegier, prunkande titlar och vapensköldar och höll en hvar, som icke hade anor att uppvisa, tillbaka från län, hedrande embeten och giftermålsförbindelser med sig. Under denna klass stod den stora massan af mer eller mindre *frie brukare* och *trälar*. Men feodaliteten har icke skapat träldomen, hon fans redan förut.

Så såg feodalstaten ut: konungen hade från suverän blifvit blott och bart länsherre — »den förste adelsmannen i riket» —, men jordinnehafvaren hade blifvit suverän.

TH. WESTRIN.

21. Den katolska kyrkans försök att inskränka de enskilda fejderna och förädla den krigiska adelns seder. Gudsfriden. Riddarväsendet.

Den stridslystna och öfvermodiga länsadelns hårda herravälde skulle för folken hafva blifvit ännu olidligare, derest icke den katolska kyrkan med det mest berömvärda nit sökt minska fejdernas antal genom införandet af *gudsfriden*. Utgående från den föreställningen, att de dagar i veckan, då Kristus dött och åter uppstått, ej finge vanhelgas genom utgjutande af kristet blod, hotade de andlige med bann-

lysning en hvar, som fejdade under tiden från torsdags afton till måndags morgonen. Denna gudsfrid, som först skall hafva blifvit införd i södra Frankrike omkring år 1033, bekräftades högtidligt genom flere kyrkomötens beslut under elfte och tolfte århundradena, stundom med åtskilliga tillägg, t. ex. att äfven torsdagarne samt tiden från onsdagen före påsk till måndagen efter trefaldighetssöndagen skulle vara fridlysta. Och liksom vapnen måste hvila under vissa tider, så fingo de ej heller vanhelga vissa heliga ställen, såsom kyrkor, kyrkogårdar och kloster, eller brukas mot prester, mot dem, som arbetade på åkern, eller öfverhufvud mot de värnlösa. Ja, kyrkomötet i Clermont (1095) inneslöt äfven alla korsfarare i gudsfridens skydd. Att alla dessa stadganden ofta kränktes, behöfver väl knappast tilläggas; men deras högtidliga antagande var dock alltid en helsosam protest mot det råa våldet, och fruktan för bannlysning förmådde utan tvifvel många att efterlefva dem.

Den vördnad för religionen och den skonsamhet mot de värnlösa, hvarom gudsfriden vittnar, återfinna vi i ännu högre grad i *riddarväsendet*. Redan hos de gamle Germanerna på Taciti tid hade det varit sed, att, då ynglingen ansågs mogen för striden, hans fader eller någon ansedd höfding till honom i folkförsamlingen högtidligt öfverlemnade de vapen, genom hvilkas iklädande han förklarades vapenför. En liknande plägsed förekom äfven hos Frankerna. Så berättas t. ex., huru Karl den store år 791 i Regensburg högtidligen med svärdet omgjordade sin son Ludvig den fromme. Och när vi sedan höra omtalas, huru elfte århundradets länsherrar plägade gifva sina egna eller sina vasallers söner riddarslaget, så var afsigten med denna ceremoni densamma som med den hos de gamla Germanerna och Frankerna nyss skildrade plägseden, nemligen att högtidligen upptaga den dertill värdig befunne ynglingen bland de vapenföre riddarnes (d. ä. krigarnes till häst) antal. Religionen och poesien gåfvo likväl snart denna plägsed en förändrad och högre betydelse.

Under korstågens tidehvarf nådde riddarväsendet sin fulla utveckling samt antog fasta former, hvilka i det hufvudsakliga blefvo gemensamma för alla till den katolska tron sig bekännande folk.

Riddarvärdigheten utdelades i regeln endast åt den, hvilken såsom *väpnare* gjort sina läroår i en ridderlig herres tjenst. Många och högtidliga ceremonier föregingo riddarslaget. Efter att först hafva tagit ett bad ikläddes den unge väpnaren en *hvit tröja* (renhetens sinnebild), en *röd rock* (sinnebild af det blod, han var pligtig att gjuta i trons tjenst) samt en *svart mantel* (dödens sinnebild). I denna drägt samt fastande tillbragte han natten i en kyrka under bön. Följande

dagen biktade han sig, tog nattvarden, bivistade en messa och åhörde en predikan, hvarefter han steg fram till altaret, der presten uttalade välsignelsen öfver hans svärd. Den unge krigaren knäföll derefter för sin ridderlige herre, som skulle gifva honom riddarslaget. »I hvilken afsigt», frågade denne honom, »önskar du vinna inträde i detta stånd? Om det är för att blifva rik, för att få lugna dagar eller för att utan möda vinna ära, så är du icke värdig.» Väpnaren svarade, att han ville blifva riddare för att hedra Gud, kyrkan och ridderskapet, samt svor derpå riddareden. Hans herre gaf då sitt samtycke till hans upptagande till medlem af ridderskapet, hvarefter han iklăddes pansarskjorta och brösthanesk, armskenor och stålhandskar samt omgjordades med riddarbältet och svärdet, och gyllene sporrar spändes på honom. Riddare, eller på en senare tid ofta förnäma damer, biträdde honom härvid. Sedan följde sjelfva *riddarslaget,* då väpnaren knäböjande af sin herre på skuldran mottog tre slag af det flata svärdet, hvarvid denne sade: »I Guds Faders, den helige Mikaels och den helige Georgs namn gör jag dig till riddare. Var tapper, djerf och trogen!»

Riddarvärdigheten ansågs som det högsta äresteget på den krigiska banan samt eftersträfvades derföre äfven af suveräna furstar, konungar och kejsare. Det var allmänt brukligt, att vasallerna sände sina söner till länsherren, för att tjena honom som väpnare och sedan efter slutad lärotid af hans hand mottaga riddarslaget. På detta sätt förvärfvade de fleste unga krigare den ridderliga värdigheten. Vid kröningar och andra högtidliga tillfällen, efter ett vunnet slag eller ett lyckligen slutadt fälttåg erhöllo ofta många på en gång denna utmärkelse. Ju mäktigare och mer lysande den herre var, af hvars hand man mottog riddarslaget, desto större ära och anseende medförde det.

De dygder, hvilka riddaren borde eftersträfva, och de pligter, som ålågo honom, uppräknades i *riddareden.* Han lofvade att frukta, vörda och troget tjena Gud, att strida för tron samt att hellre dö tusen dödar än någonsin afsvärja kristendomen; att troget tjena sin länsherre; att skydda alla värnlösa, såsom enkor, faderlösa barn och unga flickor; att ej låta sina handlingar bestämmas af girighet eller hopp om lön och vinning, utan blott af ära och dygd; att fly svek och list; att trofast hålla sina löften; att älska, hedra och bistå sina vapenbröder samt försvara deras ära, då de voro frånvarande. Fromhet och trohet, tapperhet och ädelmod borde i alla lifvets förhållanden utmärka honom.

Men näst Gud skulle qvinnan intaga första platsen i riddarens hjerta. Den klassiska forntidens folk och äfven den kristna kyrkan

hade betraktat qvinnan såsom en lägre varelse än mannen; riddartiden åter höjde henne till mannens jemlike, ja satte henne högre än honom. Medan Greker och Romare i kärleken sett en orsak till svaghet, blef för riddaren önskan att göra sig värdig sin dams ynnest en sporre till tappra bragder och dristiga vågstycken. Obrottslig trohet mot sitt hjertas utkorade var hvarje riddares pligt, men ock att mot alla qvinnor visa artighet och höfviskhet *(courtoisie).*

Sålunda uppstäldes ett nytt lefnadsideal, vida ädlare än det, som stålsatt den dödsföraktande vikingens hårda sinne, och vida mer öfverensstämmande med menniskonaturen än det, som beherskat den

122. Riddare från elfte årh.
Efter en miniatyr fr. 11:te årh.

123. Riddare från tolfte århundradet.
Johan af Corbeils sigill af år 1196.

asketiske munkens sjuka inbillning. Och detta den ridderlige ynglingens ideal, af många eftersträfvadt, om än kanske blott af få fullt uppnådt, kunde ej annat än mäktigt inverka på de vesterländska folkens seder, literatur och samhällsskick. Hvad riddareden innehöll om skydd för den svage och värnlöse, blef väl i många fall endast ett tomt ord. Derom vittna bäst de ohyggliga grymheter och det skändliga förtryck, som den ridderliga adeln tillät sig mot sina olyckliga underhafvande. Men i andra hänseenden hafva riddarne mer samvetsgrant hållit sin ed. En öfvervunnen fiende behandlades vanligen menskligare än förut, stundom med det mest finkänsliga ädelmod. Qvinnan, åtminstone om hon var af ädel börd, blef ett föremål för

vördnad och hyllning, och häraf följde en artighet och ett behag i umgänget, som funno ett uttryck i riddarpoesien och riddarromanen, såsom vi längre fram få se. Men genom detta förfinade lefnadssätt skildes den ridderliga adeln allt mer från de öfriga samhällsklasserna, hvilkas medlemmar i de flesta länder ej kunde vinna riddarvärdigheten. En riddare från Tajos strand kände sig närmare förbunden med en riddare vid Themsen eller Weichseln än med sina egna landsmän af lägre börd. Det var derföre fara värdt, att riddarne skulle åsidosätta sitt fosterlands väl för sina ståndsintressen. Uppkomsten af Johanniter-orden, Tempelherrarne (sid. 252) och Tyska orden (sid. 263) visade tillräckligt, huru riddarväsendet var mäktigt att bilda stater i staten, lika obeqväma för regenten som för folkfriheten.

22. Ridderliga seder och nöjen på korstågens tid.

Utom de många krigen och de ändlösa enskilda fejderna gåfvo äfven dueller och tornerspel riddaren tillfälle att vinna ära och utmärkelse. *Duellen* var en af dessa gudsdomar *(ordalier)*, medelst hvilka hos de germaniska folken under den tidigare medeltiden tvistiga rättssaker afgjordes, och till grund för hvilka den föreställningen låg, att man säkrast kunde utröna den anklagades skuld eller oskuld genom att vädja till Guds omedelbara medverkan i de menskliga angelägenheterna. De öfriga ordalierna, såsom t. ex. jernbörden eller bruket att bevisa sin oskuld genom att med bara händer bära glödgade jern vissa steg utan att lida skada, upphörde under elfte och tolfte århundradena att användas i Europas flesta länder, tack vare kyrkans inflytande. Men förtroendet till duellen såsom rättsligt bevisningsmodel var för djupt rotadt i folkets fäderneärfda fördomar, för att påfvars och för rättvisan nitiske konungars, såsom Ludvig den heliges, förbud deremot skulle hafva kunnat med ens afskaffa den. Ända in i femtonde århundradet brukades på många ställen duellen såsom bevisningsmedel inför rätta, hvarvid man strängt höll på ett noggrant iakttagande af lagliga formaliteter. Barn, gubbar, qvinnor, prester (bild 124) företräddes vid sådana tillfällen af någon riddare, hvilkens tapperhet och styrka ingåfvo förtroende. Segrade i en sådan duell den anklagade eller hans kämpe, så ansågs dermed hans oskuld vara bevisad; i motsatt händelse fäldes han.

Medan duellerna voro strider på allvar, voro *tornerspelen* ämnade att vara strider på lek, ehuru äfven de stundom fingo en blodig utgång.

Torneringar omtalas först i Frankrike på Karl den skalliges tid, blefvo vanliga i elfte århundradet och spridde sig snart till andra länder. Dessa stridslekar, riddarnes käraste nöjen, voro af flere olika slag, såsom *dust* (på franska *joute*), d. ä. strid mellan två med lansar väpnade ryttare (bild 125), *tornering* i egentlig mening, d. ä. strid mellan flere i två partier delade kämpar, *bohord* då ett större antal stridande delade sig i två skaror, af hvilka den ena anföll och den andra försvarade en låtsad fästning, o. s. v. Vid dessa senare arter af torner-

124. Duell mellan Raymbault de Morueil och Guyon de Losenne. Abboten af Saint-Denis knäböjer för ärkebiskopen af Paris samt aflägger ed, att hans sak, för hvilken Raymbault kämpar, är rättvis.

Fac-simile af en miniatyr ur en fransk roman från 15:de århundradet.

spel begagnades, utom lansar, äfven svärd, klubbor, stridsyxor och andra vapen. Lansarne borde vara trubbiga i ändan, men detta iakttogs ej alltid. Till skydd tjenade pansarskjortor och rustningar, starka hjelmar och sköldar, de senare vanligen bugtiga. Hästarne buro ofta beklädningar af baldakin och andra tyger (se bild 85 å sid. 241). Vid kröningar, bröllop mellan furstliga personer och andra högtidliga tillfällen anstäldes vanligen tornerspel, till hvilka åskådare af alla stånd tillströmmade. Men deltagare fingo endast riddare och väpnare af rid-

derlig börd vara. Hvar och en, som ville deltaga, måste derför anmäla sig hos de vid tornerspelet tjenstgörande *häroldera* samt medelst sitt på skölden målade vapen bevisa sitt adelskap. Ärftliga *sköldemärken* blefvo nemligen under korstågstidehvarfvet allmänt brukliga, hvilket snart gaf upphof till fastställande af vissa regler för dylika vapens sammansättning. Så uppstod *heraldiken* (vapenläran).

125. Torneringsprisens utdelande.
Skulptur af elfenben från 13:de årh.

Efter torneringsstridens slut helsades segraren af häroldernas rop: »ära vare den tappre och den tappres söner; han är damernas längtan och riddarnes skräck». De riddare, som blifvit utsedda till prisdomare, tillerkände honom priset, och under mängdens bifallsrop och hand-

klappningar red han fram till läktaren, der de unga damerna sutto. Framför den dam, hvars färger han bar, sänkte han sin lans. Pris-

126. Jonglörer utförande konststycken.
Fac-simile af en miniatyr från 1200-talet.

127. Jonglörer utförande svärddans vid tonerna af en säckpipa.
Fac-simile af en miniatyr från 1300-talet.

128. Jonglör förevisande björnar och apor
Fac-simile af en miniatyr från 1200-talet.

domarena lemnade henne priset, hon räckte det åt sin riddare, men han bad henne behålla det, ty det vore blott hennes förtjenst, att han segrat.

Hon tackade och skänkte segraren en kyss, hvarefter han fördes till slottssalen, der de skönaste damerna täflade att betjena honom vid den ståtliga bankett, hvarmed dagens mödor slutades.

129. Falkenerare.
Skulptur från 13:de årh.

Liksom kyrkan ogillade duellerna, så satte hon sig äfven mot tornerspelen. Hon gick till och med så långt, att hon nekade dem, som vid dylika tillfällen råkade ljuta döden, kristlig begrafning. Men trots kyrkans motstånd fortlefde tornerspelen, ja, blefvo under följande tidehvarf vida praktfullare, än de varit på korstågens tid.

Vid tornerspelen, liksom vid andra högtidligheter, voro skaldekonstens idkare, trubadurerna och truvererna, gerna sedda gäster. Der plägade ock *jonglörer* infinna sig, för att föredraga skaldestycken eller sjunga visor eller på annat sätt roa gästerna. Ty det fans jonglörer af mångahanda slag. De deklamerade vers, sjöngo, spelade olika slags instrument, utförde eqvilibristiska konststycken (bild 126) eller groteska dansar (bild 127), förevisade djur (bild 128), gåfvo akrobatiska föreställningar o. s. v. Deras rykte var ej alltid det bästa. Medan de i början, så länge sång och musik voro deras egentliga sysselsättning, åtnjutit anseende och varit gerna sedda äfven vid konungarnes hof och i riddarnes borgar, sjönko de, sedan de blifvit konstmakare och förevisare, allt mer i aktning samt träffades ej sällan af bannlysningar och landsförvisningar.

130. Huru en falk inöfvas till jagt.
Fac-simile af en miniatyr från 1300-talet.

Näst tornerspelen var jagten adelns mest omtyckta nöje. De stränga jagtlagarne voro ytterst tryckande för landtmannen, som ofta

måste se villebrådet förstöra skörden, utan att af fruktan för de grymmaste straff våga döda ens en hare.

Af all jagt sattes jagten medelst falk högst. De yppersta falkarne kommo från de skandinaviska länderna, i synnerhet från Island, samt kostade stundom ofantliga summor. Deras dresserande var en särskild konst, hvilkens idkare, *falkenerarne* (bild 129), åtnjöto stort anseende. I Frankrike var stor-falkeneraren *(le grand-fauconnier)* en af de förnämste hofembetsmännen. Falkarnes inöfvande till jagt kräfde utomordentligt tålamod. Ofta gingo många månader om, innan falken lärt sig slå ner på lockbetet utan att slita det i stycken (bild 130). Sedan följde falkens inöfvande till de olika slagen af jagt på vaktel, rapphöns, häger, trana, hare o. s. v. En väl dresserad falk hade derför ett mycket högt värde och ansågs vara den mest lysande skänk, en riddare kunde förära sin dam, eller en vasall sin konung. Ja, lagarne straffade stölden af en falk lika strängt som mordet på en träl.

23. Städernas uppblomstrande till följd af korstågen.

Ehuru de italienska sjöstädernas skeppsfart till Österlandet aldrig helt och hållet upphört, hade likväl under den tidigare medeltiden handeln mellan Indien och Europa till större delen gått landvägen öfver Ryssland. Men korstågen medförde en förändring häri. Genom sina förbindelser med det nybildade konungariket Jerusalem och dess vasallstater kommo Pisa, Genua, Venedig, Amalfi och Marseille i' tillfälle att slå under sig hela handeln på Syrien. Dock var det framför allt det fjerde korståget samt stiftandet af det Latinska kejsardömet år 1204, som ledde verldshandeln in på nya banor. Venetianarne, som så kraftigt bidragit till Constantinopels eröfring, fingo vid det byzantinska rikets delning »en och en half fjerdedel af romerska riket» (se sid. 270), och från denna tid till det Latinska kejsardömets fall voro de uteslutande herrar öfver handeln på Svarta hafvet och de grekiska farvattnen, hvilken de sökte trygga genom en rad af kolonier, bland hvilka *Tana* (i trakten af Azov), vid Dons (Tanais') utlopp i Azovska sjön, blef en stapelplats för handeln på Indien. Varorna fördes nemligen från Indien öfver Oxus och Kaspiska hafvet till Astrakan, hvarifrån de på kamelryggen transporterades till Tana, för att der afhemtas af venetianska skepp. Visserligen skadade det Latinska kejsardömets fall (1261) Venedigs handelsvälde. Genuesarne, genom hvilkas hjelp det lyckats Michael Palæologus att återeröfra Constan-

tinopel, fingo till belöning stora handelsprivilegier i det återupprättade byzantinska kejsarriket. I Constantinopel och på Svarta hafvet fingo snart Genuesarne mer att säga än Venetianarne, men för det sålunda förlorade funno dessa senare en rik ersättning i Egypten, som från denna tid blef medelpunkt för handeln mellan Europa, Afrika och Asien. Från Ceylon och Malabar fördes de dyrbara indiska kryddorna, peppar, ingefära och kanel, sjöledes till Aden i lyckliga Arabien, hvarifrån de tillika med detta lands produkter, hvaribland rökelse var den förnämsta, medelst karavaner transporterades till Kairo samt derifrån på Nilen till Alexandria, der de jemte Egyptens egna produkter, socker, bomull, spanmål m. fl., afhemtades af europeiska fartyg. Genom lika vinstbringande som af kyrkan strängt fördömda fördrag med Egyptens sultaner satte sig Venetianarne i besittning af denna handel, hvarigenom Venedig ända till upptäckten af sjövägen kring Goda Hoppsudden, blef verldshandelns herskarinna.

En följd af denna verldshandelns förändrade gång blefvo de i fjortonde och femtonde århundradena så vigtiga handelsförbindelserna mellan Italien och norra Europa. Från Venedig fördes varorna öfver Alperna till södra Tyskland, der Augsburg och Nürnberg voro de största nederlagsplatserna, hvarifrån de sedan gingo till Lübeck och de andra Hansestäderna, som förmedlade deras spridande till länderna vid Östersjön och Nordsjön.

Ej blott de europeiska städernas handel, utan äfven deras industri uppblomstrade till följd af korstågen. Flere nya industrigrenar infördes. Så öfverförde i medlet af tolfte århundradet grekiska sidenväfvare sin konst till Palermo, hvarifrån den sedan spridde sig till Lucca, Florenz, Venedig och andra Italiens städer. Så öfverflyttades sockerröret från Syrien till Sicilien. Men vida vigtigare än införandet af dessa nya näringsgrenar blef för industriens och handelns förkofran den nära bekantskap, som alla Vesterlandets samhällsklasser och folk under korstågen hade tillfälle att göra med den i Constantinopel och Syriens städer rådande förfiningen och lyxen. Medan på Karolingernas tid siden, indiska kryddor och andra utländska varor blott brukats vid hofven, blefvo de till följd af korstågen nödvändighetsartiklar för hundratusenden. Men för att få medel att köpa dessa njutningar måste menniskorna arbeta, och häraf uppkom en rastlös täflan mellan de olika handtverkens och yrkenas idkare, som både mångdubblade och förbättrade industriens alster.

Städernas genom handeln och industrien vunna välstånd kom friheten till godo. En medelklass uppstod, som i några länder kände sig stark nog att bilda sjelfständiga republiker, i andra blef konunga-

maktens bäste hjelpare i striden mot bådas gemensamme fiende: feodaladeln. Huru städernas förhållanden utvecklade sig högst olika hos Europas olika folk, skola vi af dessas historia lära känna.

Då vi nu öfvergå till framställningen af de särskilda ländernas historia, börja vi med Tyskland, hvars herskare till följd af sin värdighet såsom romerske kejsare gjorde anspråk på främsta platsen bland Europas regenter; derefter skola de andra folken af germanisk härkomst följa, vidare de romaniska folken, de slaviska folken, östra Europas öfriga nationer samt till sist Asiens folk, för så vidt de haft inflytande på vår verldsdels öden.

24. Tysklands historia från kejsar Henrik IV:s död år 1106 till Rudolfs af Habsburg uppstigande på tronen år 1273.

Kejsar Henrik IV:s son, *Henrik V*, hade börjat sin bana såsom påfvestolens bundsförvandt mot sin olycklige fader (se sid. 234). Men efter dennes död år 1106 blef Henrik V en lika ifrig motståndare mot påfvens anspråk, som fadern varit. Striden mot påfvarne och dessas hjelpare bland de tyska furstarne upptog derför större delen af hans regeringstid. Först år 1122 slöts försoning mellan kejsaren och påfven *Calixtus II* genom *konkordatet i Worms*. Den allt sedan år 1075 rasande investiturstriden (se sid. 229) bilades här på så sätt, att påfven skulle gifva den nyvalde biskopen eller abboten investitur, genom att sätta en staf i hans hand och en ring på hans finger, men att kejsaren medelst öfverlemnandet af en spira skulle beläna honom med de gods, som åtföljde det andliga embetet.

Tre år senare afled kejsar Henrik V. Han hade varit gift med den engelske konungen Henrik I:s dotter *Mathilda*, men efterlemnade ingen son, så att med honom utslocknade den mäktiga frankiska kejsarätten, som i 101 år innehaft Tysklands tron.

På den lediga tronen ansåg sig den aflidnes systerson, hertig *Fredrik af Schwaben*, hafva befogade anspråk. Han tillhörde den *hohenstaufiska ätten*, så kallad efter borgen *Hohenstaufen* i Würtemberg. Men genom de påfligt sinnade prelaternas inflytande, hvilka ej utan skäl fruktade, att Hohenstauferna blott skulle fortsätta den saliska kejsarättens mot hierarkien fiendtliga politik, valdes hertigen af Sachsen, *Lothar af Suplinburg*, till kejsare.

Lothars regering (1125—1137) upptogs till stor del af strider mot

Fredrik af Hohenstaufen och dennes broder *Konrad*, som understöddes af de lombardiska städerna. Mot de båda bröderna fann Lothar en kraftig hjelpare i hufvudmannen för den *welfiska ätten*, *Henrik den stolte*, hertig af Bayern. Medan den hohenstaufiska ätten * var en ny slägt, som först genom Fredriks af Hohenstaufen gifte med kejsar Henrik IV:s dotter Agnes (se sid. 233) vunnit större anseende, gick Welfernas stamträd ända tillbaka till Karl den stores tid. Welf III, hertig af Kärnthen och markgrefve af Verona, en af Tysklands mäktigaste furstar på Henrik III:s tid, hade dött utan söner, hvarföre hans dotterson, *Welf*, blef hans arftagare. Denne Welf, son af *Azzo af Este*, som hade stora besittningar i Italien, blef stiftare af den yngre, i Tysklands och Italiens historia så ryktbara ättegrenen af det welfiska huset. Welf belänades 1070 med hertigdömet Bayern, hans son, *Henrik den svarte*, förvärfvade genom gifte stora besittningar i norra Tyskland, hvilka Henrik den svartes son, Henrik den stolte, ännu mer ökade, då han förmälde sig med kejsar Lothars dotter *Gertrud*, dennes enda barn. Dessutom belänade Lothar sedermera sin måg med hertigdömet Sachsen, så att Henrik den stolte utom sina egna och sin hustrus stora arfvegods egde två hertigdömen, Bayern och Sachsen.

Mot påfvemakten visade Lothar mycken undfallenhet. Med de hohenstaufiska bröderna ingick han mot slutet af sin regering förlik-

* Den hohenstaufiska ätten.

Fredrik, hertig af Schwaben, † 1105.
g. m. Agnes, kejsar Henrik IV:s dotter, † 1143.

- Fredrik, hertig af Schwaben, † 1147. g. m. Judith, Henrik den svartes dotter, † 1126.
  - **Fredrik I Barbarossa**, † 1190.
    - **Henrik VI**, † 1197. g. m. Konstantia af Sicilien, † 1198.
      - **Fredrik II**, † 1250. g. m. 1. Konstantia af Aragonien, † 1222. 2. Jolantha af Jerusalem, † 1228. 3. Isabella af England, † 1241. (4. Blanka af Anglano).
        - 1. Henrik, † 1242.
        - 2. **Konrad IV**, † 1254.
          - Konradin, f. 1252, † 1268.
        - 4. Manfred, † 1266.
          - Konstantia, g. m. Peter III af Aragonien.
    - Fredrik, hertig af Schwaben, † 1191.
    - **Filip**, † 1208.
- **Konrad III**, † 1152.

ning, hvarigenom Fredrik stadfästes i hertigdömet Schwaben och Konrad belänades med Ostfranken.

Efter Lothars död (Dec. 1137) valdes Konrad af Hohenstaufen till kejsare med förbigående af Henrik den stolte, hvars alltför stora makt ingaf de tyska furstarne farhågor. *Konrad III* (1138—1152), den förste af de hohenstaufiske kejsarne, råkade snart i strid med det welfiska partiet. De sedermera så ryktbara partinamnen *Welfer* (på italienska *Guelfer*) och *Waiblingar* (på italienska *Ghibelliner*) uppstodo på denna tiden, det senare efter Waiblingen, en Hohenstauferna tillhörig borg i Schwaben. Konrad III lät fråndöma Henrik den stolte båda hans hertigdömen samt förlänade det ena, Sachsen, åt *Albrekt Björnen af Brandenburg*, det andra, Bayern, åt *Leopold af Österrike*. Efter Henrik den stoltes död (1139) återfick likväl hans son *Henrik Lejonet* hertigdömet Sachsen (1142), hvaremot Albrekt Björnen fick behålla Brandenburg såsom sjelfständigt markgrefskap.

Efter Konrad III, hvars deltagande i andra korståget redan i det föregående (sid. 256) blifvit omtaladt, valdes hans brorson *Fredrik I Barbarossa* till kejsare (1152—1190). Lika ihärdig som tapper, fullföljde den nye kejsaren under hela sin regering en bestämdt uttalad politik. Drömmande om att blifva en annan Karl den store, gjorde han, fastän lefvande på feodalismens och påfveväldets mest lysande tid, anspråk på samma suveräna maktfullkomlighet, som den af honom högt uppburna romerska rätten tillerkände statens öfverhufvud. Han mötte derför ock motstånd på alla håll, framför allt i Italien.

I detta land hade allt sedan kejsar Henrik III:s död den kejserliga myndigheten blott varit en skugga, och under de hundra år, som förflutit sedan dess, hade städerna, särdeles de lombardiska, nått stor rikedom och makt. Dessa städer, som gjorde anspråk på den mest fullständiga sjelfstyrelse, blefvo derför kejsarens farligaste motståndare. Till en början såg det emellertid ut, som om Fredrik skulle kunna genomdrifva sin vilja. Hans första tåg till Italien utföll lyckligt: i Pavia kröntes han till konung af Italien och i Rom af påfven *Hadrianus IV* till kejsare (1155). Några år senare återkom han samt höll då en stor riksdag på de Roncaliska fälten vid Po (1158). Fyra från universitetet i Bologna tillkallade ryktbare rättslärde granskade här under medverkan af 28 deputerade från 14 städer kejsarens, vasallernas och städernas rättigheter samt faststälde dem för framtiden. Stödjande sig på den romerska rätten förklarade de, att det tillkom kejsaren att i hvarje stad utnämna en ståthållare (podestà), konsuler och andra öfverhetspersoner. Men många städer vägrade att underkasta sig dessa beslut samt funno snart i den lika kraftfulle som statskloke

påfven *Alexander III* (1159—1181) en mäktig bundsförvandt. Efter Hadrianus IV:s död (1159) hade nemligen kardinalerna delat sig i två partier, af hvilka det ena, det kejserligt sinnade, valde *Victor IV*, det andra Alexander III till påfve. I 18 år varade striden mellan kejsaren å ena sidan och Alexander III samt Milano jemte större delen af de lombardiska städerna å den andra. Ett kyrkomöte i Pavia förklarade Victor vara den ende rättmätige påfven, men Alexander svarade med att bannlysa så väl Victor som kejsaren. Och Victors död ändrade ej förhållandet, ty det kejserliga partiet bland kardinalerna valde *Paschalis III* och, sedan äfven han aflidit, *Calixtus III* till påfvar. Emellertid rasade det borgerliga kriget i Italien. I flere år stod lyckan på Fredriks sida. Milano måste gifva sig på nåd och onåd samt jemnades med marken (1162). Men de kejserlige embetsmännens förtryck bragte omsider Lombardiets frihetsälskande borgare till förtviflan. En fruktansvärd liga bildades af nästan alla de lombardiska städerna (1167), och Fredrik, hvars här blifvit förödd af farsoter, måste fly tillbaka till Tyskland (1168). Det återuppbyggda Milano befästes nu åter, och de tyska embetsmännen fördrefvos. Visserligen återvände Fredrik sex år senare till Italien för att återupptaga striden, men det stora nederlaget vid *Legnano* (1176) förmådde honom att börja fredsunderhandlingar, dock ej med de upproriska Lombarderna utan med påfven sjelf. Alexander III, som varit själen i de lombardiska städernas kamp för sin frihet och nationalitet, visade mycken försonlighet. Sedan man enats om fredsvilkoren, möttes Fredrik och Alexander i Venedig. Vid första sammanträffandet knäföll kejsaren för påfven och kysste hans fötter. Freden, som afslöts i Venedig 1 Aug. 1177, innehöll, att kejsaren skulle erkänna Alexander III såsom rättmätig påfve samt sluta vapenstillestånd på 6 år med de lombardiska städerna och på 15 år med konungen af Sicilien, med hvilken han äfven varit i krig. Vapenstilleståndet med de lombardiska städerna förvandlades 1183 i Konstanz till en fred, hvari städernas rätt att sjelfva välja sina styresmän erkändes.

Större framgång än mot Italien hade Fredrik i striden mot den mäktigaste af sina tyska vasaller, Henrik Lejonet. Förhållandet mellan kejsaren och Henrik hade länge varit vänskapligt. De voro kusiner — Fredriks moder var syster till Henrik Lejonets fader — och ungdomsvänner. Fredrik hade derför ej tvekat att förläna hertigdömet Bayern åt Henrik, fastän denne redan förut innehade Sachsen. Under fälttågen i Italien var ock Henrik sin kejserlige vän ofta till stor nytta. Men hans håg stod till Sachsen, der åtgärder för handelns, näringarnas och skolornas höjande samt eröfringskrig mot de slaviska

grannfolken togo alla hans krafter i anspråk. Trött på de ständiga italienska fälttågen lemnade derför Henrik Italien kort före det olycksbringande slaget vid Legnano, oaktadt kejsaren knäfallande besvor honom att stanna. Den forna vänskapen mellan kusinerna byttes nu till hat. Af tyska riksdagen förklarad i akt (1180), miste Henrik Lejonet båda sina hertigdömen. Bayern fick *Otto af Wittelsbach,* Sachsen delades mellan flere af Henriks ovänner. Sjelf måste Henrik fly till sin svärfader, konung Henrik II af England. Af sina många besittningar fick han endast behålla Braunschweig och Lüneburg.

Oaktadt Fredrik Barbarossa aldrig uppnådde den maktställning, som Henrik III innehaft, så var han likväl kristenhetens mest ansedde herskare på sin tid. Konungar af Danmark, Polen och Ungern erkände, åtminstone tidtals, hans öfverhöghet, och genom att gifta sin äldste son, Henrik, med den normandiska konungadottern *Konstantia* skaffade han den hohenstaufiska ätten utsigt att vinna ett nytt rike.

Den sista och namnkunnigaste af Fredrik Barbarossas bragder, hans korståg, har redan i det föregående (sid. 260—262) blifvit skildrad, liksom hans derunder timade död.

Fredriks äldste son och efterträdare *Henrik VI* (1190—1197), en tapper, men våldsam och grym herskare, ökade sitt välde med södra Italien och Sicilien. Hans gemål Konstantias fader, Roger II, en son af den Roger som eröfrat Sicilien (se sid. 227), hade nemligen efter Robert Guiskards sonsons död 1127 i sin hand förenat alla de normandiska besittningarna i södra Italien samt tre år senare antagit titeln konung af Sicilien. Då den normandiska konungaätten med Roger II:s sonson utslocknade på svärdssidan (1189), lyckades Henrik med vapenmakt göra sin gemåls arfsanspråk gällande, likväl först sedan den tappre och ridderlige *Tankred,* en ättling af Roger II på sidolinien, hvilken Sicilianarne valt till konung, aflidit (1194).

Stora planer — att göra Tyskland till ett arfrike, att företaga ett korståg, att eröfra det grekiska riket — sysselsatte Henrik, då döden helt oväntadt bortryckte honom (1197). Hans tre-årige son *Fredrik* ärfde konungariket Sicilien, men på Tysklands tron uppsatte det hohenstaufiska partiet Henrik VI:s broder *Filip af Schwaben,* medan det welfiska valde *Otto IV,* en yngre son af Henrik Lejonet. Inbördes krig mellan de båda konungarne och deras partier ödelade sedan Tyskland, tills Filip mördades af en enskild fiende, Otto af Wittelsbach, och sålunda Otto IV blef ensam regent. Men påfvarnes fiendskap, som så ofta varit förderflig för Hohenstauferna, blef det nu för Welferna. Fast Otto IV i Rom blifvit krönt till kejsare af *Innocentius III,* råkade han likväl snart i delo med denne hersklystne påfve.

Innocentius vände då sina blickar till den ende öfverlefvande Hohenstaufen, den unge konung Fredrik af Sicilien, hvilkens förmyndare han var. På Innocentii uppmaning drog Fredrik till Tyskland, der han 1215 kröntes till konung. Hans motståndare, Otto IV, som 1214 mot Fransmännen förlorat slaget vid Bovines, dog 1218. Den hundraåriga rivaliteten mellan Welfer och Waiblingar var dermed slut, men partinamnen Guelfer och Ghibelliner fortlefde ännu länge i Italien.

Fredrik II (1215—1250) kallades af sina samtida »verldens under». Sällan hafva en furstes naturliga anlag varit större eller blifvit mer omsorgsfullt utbildade. Hans mångsidighet var häpnadsväckande. Han utmärkte sig som krigare och diplomat, som lagstiftare och statsman, men äfven som poet och gynnare af vetenskap och konst. Han talade sex språk. I fördragsamhet och fördomsfrihet stod han långt framför sin tid. Men med dessa förträffliga egenskaper voro äfven stora fel förenade: vällust, grymhet och hänsynslös egoism. Han kan knappast sägas hafva tillhört någon bestämd nationalitet: hans far var Tysk, hans mor Normandiska, han var född i Italien och hade fått sin uppfostran på Sicilien, hvars befolkning utgjorde en brokig blandning af Araber och Normander, Italienare och Greker. Medan de föregående romerska kejsarne allt sedan Otto den stores tid varit Tyskar, var Fredrik II snarare Italienare än Tysk.

Striden med påfveväldet upptog större delen af Fredrik II:s regeringstid. Så länge den milde *Honorius III* (1216—1227) innehade påfvestolen, rådde visserligen lugn, men *Gregorius IX* (1227—1241) grep åter till bannlysningar och interdikt, som till och med förföljde Fredrik på hans ärofulla korståg (se sid. 279, 280). Dock förblefvo Tyskarne ännu kejsaren trogna, och öfver de upproriska lombardiska städerna vann Fredrik en lysande seger vid Cortenuova (1237).

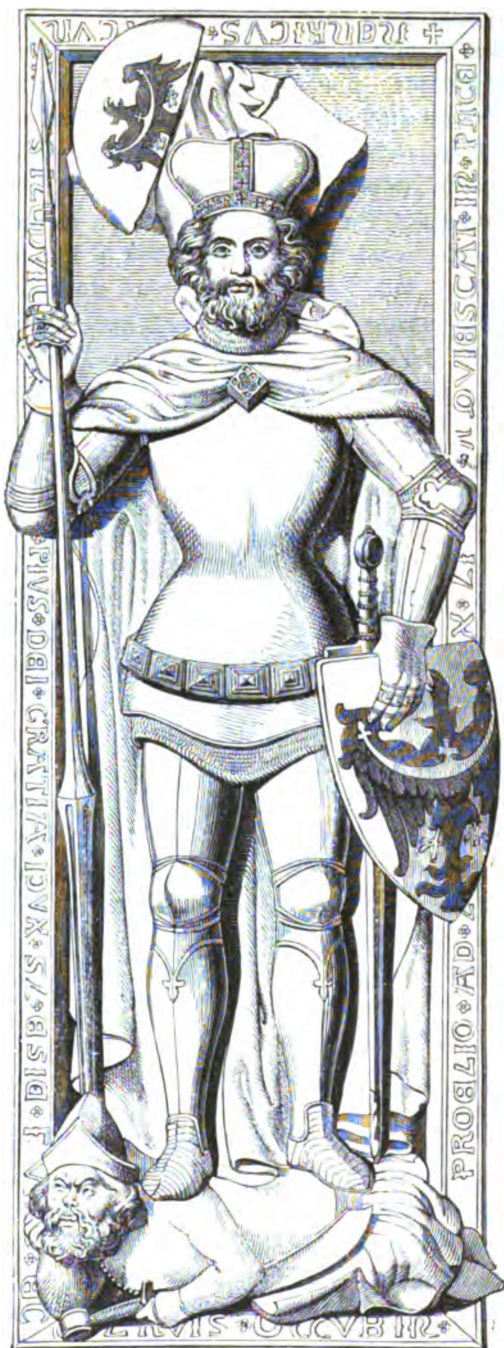
Det var vid denna tid, som Gregorius IX sökte införa *inqvisitionen* i Tyskland. Han utnämnde (1231) den fanatiske *Konrad af Marburg*, den heliga Elisabets biktfader (se sid. 292), till Tysklands inqvisitor. I Krefeld, Erfurt och andra städer tändes kättarbålen, och »hustrun angaf sin man, brodern sin syster, tjenaren sin herre». Men då Konrad anklagade så mäktiga män som grefvarne af Sayn, Henneberg, Solms m. fl., blef missnöjet högljudt, och några ädlingar, hvilkas slägtingar eller vänner fallit offer för Konrads nit, mördade honom (1233), hvarefter Tyskland varit förskonadt från inqvisitionens fasor. Men Gregorius IX upptog Konrad af Marburg bland helgonens antal.

Några år senare hotades Tyskland af en annan fruktansvärd fara. *Mongolerna* stodo vid Tysklands gräns, färdiga att med mord och brand ödelägga vesterlanden. En här af, som det uppgifves, 450,000

Mongoler bröt in i Schlesien, der Breslau brändes. Hertig *Henrik II af Nedre Schlesien* (bild 131) gick dem djerft till mötes, fast han blott kunde uppställa 30,000 man. Vid *Liegnitz* sammandrabbade de båda härarne den 9 April 1241. Hertig Henrik och hans tappraste män stupade, men så dyrköpt var Mongolernas seger, att de ej vågade fortsätta sitt tåg vesterut.

Emellertid fortfor striden mellan påfvestolen och kejsar Fredrik, som uti *Innocentius IV* (1243—1254) fann en ännu hätskare motståndare, än Gregorius IX varit. Fredrik beskyldes öppet för kätteri. Man utspridde, att han yttrat, att judar, kristne och saracener blifvit vilseledde af tre bedragare, Moses, Jesus och Muhammed, samt att han ärnade stifta en bättre religion än någon af dem. Slutligen afsattes den kätterske kejsaren af ett kyrkomöte i Lyon (1245), till hvilken stad Innocentius dragit sig tillbaka. Af den afsatte kejsarens motparti valdes (1246) landtgrefven *Henrik Raspe* af Thüringen och efter dennes död (1247) grefve *Wilhelm af Holland* till motkonungar.

All den bannlyste kej-

131. Hertig Henrik II:s af Schlesien grafsten. I Breslau. Vid hertigens fötter är en Mongol afbildad.

sarens tapperhet och statskonst visade sig vanmäktig mot Innocentii hat, som uti de kringvandrande tiggarmunkarne fann nitiska kolportörer för sina åsigter och uti de frihetsälskande italienska städerna och de efter oberoende fikande tyska furstarne villiga bundsförvandter. Äfven stora familjeolyckor träffade Fredrik. Hans äldste son *Henrik* gjorde uppror mot fadern och fick till straff sluta sina dagar i ett fängelse. En annan son, fast på sidolinien, den sköne och ridderlige *Enzio*, som fadern upphöjt till konung af Sardinien, tillfångatogs i slaget vid Fossalta (1249) af Bolognesarne, som qvarhöllo honom i fångenskap till hans död (1272). Året efter Enzios olycka afled Fredrik II (1250) i sin yngste son *Manfreds* armar, vid hvilkens moder han på dödsbädden skall hafva låtit viga sig.

Den hohenstaufiska ätten gick nu hastigt sin undergång till mötes, ett offer för påfvarnes oförsonliga hat. *Konrad IV* (1250—1254), som redan under faderns lifstid blifvit krönt till romersk konung, var den siste af ätten, som herskade öfver Tyskland. Huru Manfred, som efter sin broders förtidiga död gjorde sig till herre öfver konungariket Sicilien, förlorade krona och lif i striden mot den af påfven inkallade *Karl af Anjou* samt huru Konrad IV:s son *Konradin*, den siste Hohenstaufen, vid 16 års ålder måste bestiga schavotten (1268), tillhör framställningen af Italiens historia på denna tid.

Det svaghetstillstånd, hvari det tyska riket råkat under de senare åren af Fredrik II:s regering, och hvarur Konrad IV ej lyckats lyfta det, öfvergick under följande tjugo åren, det stora *interregnum* (1254—1273), till nästan fullständig upplösning. Utsigterna voro så tröstlösa, att, sedan Wilhelm af Holland, den af det påfliga partiet understödde motkonungen mot Fredrik II och Konrad IV, stupat i ett krig mot Friserna (1256), ingen tysk furste fans villig att låta välja sig till konung. Visserligen valdes tvenne utländingar, *Richard af Cornwallis*, konung Henrik III:s af England broder, och konung *Alfons X af Kastilien*, men de blefvo blott regenter till namnet. Först med *Rudolf af Habsburg*, som 1273 valdes till konung, inträdde lyckligare förhållanden.

Den nära tvåhundraåriga strid, som från Gregorius VII:s och Henrik IV:s till Innocentius IV:s och Konrad IV:s tid med korta afbrott pågått mellan påfvestolen och kejsarmakten, hade slutat med den senares fullständiga nederlag. Dock var vinsten för påfvemakten mindre varaktig än förlusten för Tyskland. Ty medan det ej dröjde länge, innan påfveväldets förfall började, har den för Tyskland förderfliga söndersplittringen i en mängd småstater, som var en följd af kejsarmaktens försvagande, fortvarat ända till vårt århundrade. Mot slutet

af 1200-talet uppgifves antalet af dessa tyska småstater hafva uppgått till mer än 200. Vid sidan af verldsliga furstar, såsom hertigarne af Österrike, Bayern, Öfre Lothringen, Brabant, Sachsen (vid mellersta Elbe), Braunschweig och Lüneburg, pfalzgrefven vid Rhen, markgrefven af Brandenburg o. s. v., finna vi dels andliga furstar, såsom ärkebiskoparne af Mainz, Köln och Trier m. fl., dels fria riksstäder, såsom Augsburg, Nürnberg, Strassburg, Lübeck m. fl. De forna stamhertigdömena voro sålunda nu upplösta i en mängd omedelbara rikslän.

132. Lübecks sigill af år 1280.

De fria omedelbart under kejsaren lydande *riksstäderna* utöfvade inom sina områden samma rättigheter som riksfurstarne inom sina länder samt hade säte och stämma vid riksdagarne. Äfven de städer, som lydde under någon riksfurste, hade ofta stora privilegier, såsom domsrätt m. m. Ännu låg i de flesta städer makten i händerna på de patriciska slägterna. En ökad betydelse fingo städerna genom de stora förbund, de stiftade till handelns och frihetens skyddande. Det *rhenska förbundet* omfattade i medlet af trettonde århundradet omkring 60 städer i södra och mellersta Tyskland, men blef ej långvarigt.

Hanse-förbundet, som skulle komma att spela en så stor roll i Nordens historia, leder sitt ursprung från senare hälften af trettonde århundradet. Ett uppslag dertill gåfvo de förbund, som de fria riksstäderna *Lübeck* (bild 132) och *Hamburg* 1241 och 1255 ingingo till skyddande af handelsvägen mellan Elbe och Trave. Något senare omtalas liknande förbund mellan Lübeck, Rostock och Wismar, till sjöröfveriets utrotande och handelns fredande, men först under följande tidehvarf fick Hansan större utbredning och högre syften.

Ernst Wallis.

(Efter Guizot, Lacroix, Cantù, Becker, Raumer m. fl.)

25. De Skandinaviska ländernas första maktperiod under Medeltiden. *

Till medlet af 1000-talet.

De egentliga Nordmannatågen hade slutat redan i början af 900-talet, då Nordmännen slogo sig ned såsom fredlige nybyggare i de länder, hvilka de dittills hemsökt såsom fiender, företrädesvis i England och Frankrike; och kristendomens utbredning i Norden under det derpå följande århundradet bidrog att småningom mildra Nordmännens hårda sinnen och vikingalynne. Men ännu länge fortlefde detta lynne kraftigt hos Nordens invånare och gaf sig luft i hugstora bedrifter och krigiska företag, än emellan Nordens stammar inbördes, än emot främmande folk och länder. Hade vikingaandan dittills mest yttrat sig i en mängd spridda utvandringar och sjötåg, ledda af fördrifna stormän och småkonungar, hvilka drogo med sig en äfventyrslysten ungdom, så började i tiden kort före 1000 Nordens folk att under ledning af sina storkonungar pröfva sina krafter i större företag, än emot hvarandra, än emot främmande länder, och att hvar för sig, det ena efter det andra, uppnå en hög grad af makt och krigisk ära. Det var de sista yttringarna af den gamla hedniska nordmannakraften.

Det första af de tre rikena, som uppsteg till stor makt och betydenhet, var Sveavälde, under konung *Erik Segersäll.* Om honom

* Rörande denna behandling af Skandinaviens medeltids-historia torde böra anmärkas, att man här icke må vänta ett likformigt sammandrag af de tre nordiska ländernas historia. Ett dylikt kompendium vore här ej på sin plats. Man förutsätter derför kännedom af de vigtigaste tilldragelserna och afser företrädesvis att framhålla sådana drag af Nordens historia, som äro af vigt med afseende på de nordiska ländernas verldshistoriska betydelse och deras förhållande till hvarandra inbördes. C. T. O.

heter det i Torgny lagmans bekanta tal, att han företog många krigståg och ökade Svearnes rike. Det var tvifvelsutan Östersjöns östra kuster, som voro föremål för dessa eröfringståg. Han stod i vänskaplig förbindelse med den polske konungen Boleslav Chrobry (de nordiska sagornas Burislev), hvilken vid denna tid började framtränga till Östersjöns kust. Deremot hade han att bestå en hård kamp med en annan makt på Östersjöns södra kust, med vikingasamfundet Jomsborg *, anlagdt af Danskar och rekryteradt från hela Norden med dess tappraste kämpar samt vid denna tid anfördt af konung Eriks egen brorson *Styrbjörn Starke*. Hemsökt i sitt eget land af Jomsvikingarnes hela makt, tillkämpade sig konung Erik den lysande segern på *Fyrisvall* (omkring 990). Han angrep derefter Danskarne, hvilka understödt Styrbjörns företag, förjagade konung Sven Tveskägg och synes någon tid hafva beherskat Danmark eller en del deraf. Efter hans död (994) tog det snart slut med Svearnes öfvermakt; hans son *Olof Skötkonung* (eller Skottkonung) var en mindre krigisk konung, som lät skattländerna i öster gå förlorade och återstälde de danska eröfringarna eller det mesta deraf till Sven Tveskägg. Och sedan han i förening med denne besegrat Olaf Tryggvesson vid *Svolder* samt med den danske konungen delat väldet öfver Norge, måste han efter 14 års förlopp se sig beröfvad sin andel af detta land. Under Olofs söner och efterträdare, *Anund Jakob* och *Emund Gamle* († omkring 1060), trädde Sverige allt mer i skuggan för de båda öfriga nordiska rikena.

I samma mån som Sverige under Olof Skötkonung sjönk i makt och betydenhet, höjde sig Danaväldet till en förut okänd storhet och glans. Fördrifven från Danmark af Erik Segersäll, hade *Sven Tveskägg* begifvit sig ut på vikingafärder och förnyat Danskarnes forna härjningar på Englands kuster. Det är redan berättadt (s. 205), huruledes han i förbund med den norske konungasonen *Olaf Tryggvesson* angrep konung Äthelred II och tvang honom att köpa sig frid. Omsider återvände Sven och Olaf till hemlandet och förvärfvade inom kort, den förre Danmarks, den senare Norges krona. De forne stridskamraterna blefvo dock snart hvarandras fiender. Lyckan var den danske konungen gunstig: han besegrade sin medtäflare och intog en del af dennes rike, han utkräfde hämnd för danamordet af de trolöse Angelsachsarne, och vid sin lefnads afton fullbordade han, hvad han såsom ung viking hade påbegynt, Englands eröfring. Hans död (1014) framkal-

* Staden Jumne, senare Julin, invid hvilken Jomsborg var anlagdt, var sannolikt belägen nära den nuvarande staden Wollin, der lemningar efter en gammal stad i våra dagar blifvit funna.

lade i England en häftig reaktion emot det danska väldet: den danska hären måste åter öfvergifva England, och äfven på Irland ledo Nordmännen i det s. k. Brianslaget ett svårt nederlag. Men redan 1015 var en ny väldig eröfringshär färdig att afgå från Danmark, sammansatt af krigare från alla Nordens länder, ej blott från Danmark, utan ock från Norge, Sverige och Jomsborg, samt anförd af Sven Tveskäggs yngre son, den nittonårige *Knut*. Vi hafva redan (s. 206) omtalat utgången af denna nya kamp: Knut blef konung först öfver halfva och inom kort öfver hela England, och vid år 1020 var hans tron fullkomligt befästad. Två år förut hade han efter sin broder *Harald* ärft Danmarks krona.

Sedan Knut stadgat sitt välde i England, vände han sin uppmärksamhet åt förhållandena i Norden. Här hade *Olaf Haraldsson* begagnat sig af hans frånvaro och återstält Norges oberoende. Tillika hade han grundat förbund och slägtskap mellan Norges och Sveriges konungahus, och stödd härpå kunde han första gången tillbakavisa Knuts försök att återställa det danska väldet i Norge. Men sedan Knut skaffat sig bundsförvandter bland Olafs egna undersåtar, måste Olaf fly och blef, då han med svenskt bistånd sökte återvinna sin krona, dödad i slaget vid *Stiklastad* (1030). Härmed var Knuts herravälde öfver Norge befästadt, och det vill till och med synas, som om konung Anund Jakob af Sverige någon tid erkänt hans öfverhöghet. Detta var otvifvelaktigt förhållandet med Skottlands konung och sannolikt äfven med de norska rikena på Irland samt de skotska öarna. På södra Östersjökusten, i Venden, Jomsborg och Samland (i Ostpreussen), hade Knut återstält det danska väldet. Med den tidens högsta verldsliga och andliga makter, kejsaren och påfven, stod han i vänskaplig förbindelse, hvilken ytterligare befästes genom konungens besök i Rom, der han äfven sammanträffade med kejsar Konrad II (1027). Det var sålunda med fullt skäl, som Knytlingasagan om Knut den store afgaf det vittnesbörd, »att han af alla konungar, som talat den danska tungan (d. v. s. nordiskt språk), varit den mäktigaste och den, som herskat öfver det största riket», ett omdöme, som än i dag eger full giltighet. Det var det första försöket att grunda en skandinavisk eröfringsmonarki och stormakt; den omfattade Nordsjöns kuster och stödde sig på England, liksom Valdemarernas och Gustaf II Adolfs skandinaviska stormakt omfattade Östersjöns kuster och stödde sig på Tyskland.

Konung Knut, med rätta kallad den store, är den första framstående statsmannakarakter, som möter oss i Nordens historia. Han tillhör denna rad af nordiska eröfrare, under öfvergången från hedendomen till kristendomen, hvilka genom lyckliga vapen och statskloka rådslag

lyckades grunda nya välden i eget eller främmande land. Sådana voro den normandiske Rolf, den ryske Vladimir, de båda Olaferna i Norge, Knut den store, Wilhelm Eröfraren och Robert Guiskard. Bland dessa måste Wilhelm Eröfraren sättas främst, men dernäst kommer Knut, hvilken ock kan betraktas såsom Wilhelms föregångare och grundläggaren af den politik, som denne med sådan framgång följde. Det låg i dessa nordiska statsgrundläggares lynne en blandning af stridbarhet och klokskap, af otämd våldsamhet och sinne för högre odling, af hedniskt vikingalynne och kyrklig fromhet, som gjorde dem oemotståndliga i ett tidehvarf sådant som detta.

Redan innan Knut den store dött (1035), började det stolta välde, som han grundlagt, att vackla. På våren samma år hade nemligen Olaf den heliges son Magnus blifvit af missnöjde stormän återförd till Norge, der folket genast föll honom till och förjagade Danskarne. Väl lyckades den ene af Knuts båda söner, *Hardeknut*, att än en gång förena Danmarks och Englands kronor och fortgick icke utan framgång i sin faders fotspår, men han dog redan 1042. Med honom utslocknade Danmarks gamla konungaätt, och dermed var äfven dess korta men lysande maktperiod till ända. I England återkallades den fördrifna ätten, och det danska väldet derstädes upphörde för att aldrig mer återkomma. Äfven i Norden var det slut med Danmarks öfvermakt; ja, i stället för att gå i spetsen för Norden, blef Danmark på sätt och vis ett bihang till Norge, i det att dess konung Magnus på grund af en förut med Hardeknut träffad öfverenskommelse blef konung äfven i Danmark.

Det blef nu Norges tur att för någon tid spela en lysande roll i Nordens historia. Detta land hade visserligen redan genom Harald Hårfagre blifvit samladt till ett politiskt helt, men den politiska och nationella enheten var ej stadgad förr än under Olaf Tryggvesson och Olaf Haraldsson, hvilka konungar såsom på en gång nationella heroer och kristendomens målsmän blefvo i stånd att för alltid befästa denna enhet. Liksom Norge först sent kom till politisk enhet, så dröjde det äfven länge, innan det af de öfriga nordiska rikena erkändes såsom fullt jemnbördigt. Såväl Svenskar som Danskar sågo länge i Norge endast en samling af fylken och i dess konungar ingenting annat än jarlar och fylkeskonungar, en uppfattning, som vann stöd genom det underdånighetsförhållande, hvari Norge eller vissa delar deraf ofta stodo till Danmarks och Sveriges konungar. Väl häfdade de båda stora Olaferna med framgång Norges sjelfständighet och likställighet med de öfriga nordiska rikena, en sjelfständighet, som af Sveakonungen erkändes på mötet i Konghäll 1020; men ännu en gång måste Norge

böja sig under den danska öfverhögheten, och först genom det fördrag, som 1038 på Brännöarna afslöts emellan Hardeknut och Magnus den gode, kan man anse Norges sjelfständighet och jemnbördighet, dess oafhängighet och odelbarhet fullt erkänd i Norden. Denna Norges ställning befästes ytterligare, då de gamla konungaätterna både i Danmark och Sverige inom kort utdogo och efterträddes af nya, medan åter i Norge den gamla från Harald Hårfagre härstammande ätten framgent fortlefde.

Den nye herskaren öfver Norges och Danmarks förenade riken, *Magnus den gode*, skulle visserligen ej hafva underlåtit att göra sina anspråk äfven på Englands tron gällande, om han ej haft att bekämpa både inre och yttre fiender. Detta gjorde han med kraft och framgång: han tillbakaslog gång på gång den danske tronpretendenten Sven Estridsson, han hemsökte och brände det upproriska Jomsborg och han tillfogade i spetsen för Danskar, Norrmän och Sachsare de söderifrån inträngande Venderna ett blodigt nederlag på *Lyrskogshed* i Slesvig (1043). Detta var på en gång en kristendomens seger öfver hedendomen och den germaniska stammens seger öfver den slaviska.

Redan vid 23 års ålder (1047) dog den folkkäre, vänsälle Magnus, testamenterande Danmark åt sin fiende Sven Estridsson och Norge åt sin frände Harald Sigurdsson, som under det sista året varit hans samkonung i detta land. Konung *Harald*, för sin stränghet kallad *Hårdråde*, kan med skäl kallas den siste vikingen i Norden: om vikingalifvet erinra hans äfventyrliga ungdom, som han tillbragt bland Väringarne i Constantinopel, hans jettelika kämpagestalt och brinnande stridslystnad, hans omåttliga begär efter ära och guld samt ändtligen hans sista kamp och bane. Han nöjde sig ej med Norges rike, utan ville taga äfven Danmarks krona i arf efter sin frände och kunde först efter ett sjuttonårigt krig med Sven Estridsson förmå sig att afstå från sina anspråk. Han hemsökte derefter Sverige med krig för att utkräfva hämnd för det bistånd, hans fiender funnit i detta land, och slutligen vände han sina vapen mot England, besluten att träda i Knut den stores fotspår. Men Danskarne i norra England voro afvogt sinnade mot den norske konungen, och utan deras bistånd var han ej sin fiende vuxen; i slaget vid Stanfordbro (1066) stupade han med större delen af sin här (se sid. 211, 212). Detta slag, som för alltid gjorde slut på det nordiska väldet i England, bidrog mer än något annat att bereda seger åt Nordens ungdomskraftiga ättlingar från Normandie, då desse samma år vid Hastings tillintetgjorde den försvagade angelsachsiska hären och dermed grundade en ny utveckling för England. I denna utveckling har dock äfven det rent

nordiska elementet af Englands befolkning haft en betydande andel genom den frihets- och sjelfständighets-anda, som städse utmärkt detsamma.

Slaget vid Stanfordbro och Harald Hårdrådes fall kan med skäl betraktas såsom sista uppträdet i det lysande skådespel, som Nordens historia under de föregående hundra åren erbjuder. En sådan rad af konungabilder som Erik Segersäll och Styrbjörn Starke, Olaf Tryggvesson och Olaf den helige, Sven Tveskägg och Knut den store, Magnus den gode och Harald Hårdråde, ett sådant galleri af väldiga strider som Fyrisvall och Hjörungavåg, Svolder och Stiklastad, Lyrskogshed och Stanfordbro har intet samtida lands historia att uppvisa. Samtidigt härmed hade äfven det aflägsna Island haft sin hjelteperiod och varit skådeplatsen för många i sagan fräjdade tilldragelser. Under denna tid lefde Kjartan och Gudrun, Gunlaug Ormstunga och Helga den fagra, Gunnar från Lidarände och Njål på Bergtorshval och andra de isländska sagornas storslagna och passionerade gestalter. Den nordiska kraften yttrade sig här, i brist på utländska fiender och krigståg, uti blodiga fejder emellan de mäktiga slägterna på ön, fejder, som föranledde många ätters undergång.

Under detta tidskifte blef kristendomen småningom införd och befästad i Norden (undantagandes i Svealand), hufvudsakligen genom engelska missionärer. Den politiska beröringen med England medförde äfven en stark inflytelse från sistnämnda i odling längre framskridna land, en inflytelse starkare än någonsin förr eller senare från detta håll utöfvats på Norden. I England emottogo både Olaf Tryggvesson och Olaf den helige, både Sven Tveskägg och Knut den store kristen bildning; den Sigfrid, som döpte Olof Skötkonung, vare sig han kom till Sverige från Norge eller från Tyskland och Polen, var i hvarje fall en Engelsman till börden, och från England utgingo en mängd andra missionärer att verka i alla delar af Norden (utom Jutland, der den tyska missionen fortfarande hade öfverhand). Engelsmän voro de flesta af Sveriges följande apostlar ända till biskop Henrik. Detta förhållande kunde ej annat än bereda insteg för engelskt inflytande äfven på andra odlingens områden, såsom byggnadskonst, bildsnideri, myntväsen m. m.

133. Sveriges äldsta mynt (silfver), pregladt i Sigtuna för Olof Skötkonung.

26. Tid af vanmakt och borgerliga krig i de skandinaviska länderna.

Från medlet af 1000-talet till senare delen af 1100-talet.

Den föregående tidens utvandringar, stordåd och ständiga fejder kunde ej annat än tära på Nordens krafter och medföra en afmattning, som dels hindrade Nordens folk att fortsätta sina förra eröfringar och kolonisationer i främmande land, dels ock försvagade forntidens fria, kraftiga samfundsanda. Det trotsiga vikingalynnet började mildras genom kristendomens inflytande, den gamla nordiska samfundsandan böjdes småningom under det ok, som den kristna kyrkan och andra utländska samhällsordningar började pålägga densamma. Karakteristiskt för den nya tidsandan är det svar, Sven Estridsson gaf Toste jarl, när denne uppfordrade honom att återtaga Knut den stores rike England: »jag är en så mycket obetydligare man än min frände konung Knut, att jag knappt mäktar försvara Danmark mot Norrmännen, och jag är nog så klok, att jag rättar mig mer efter mina inskränkta vilkor än efter konung Knuts stora planer».

Emellertid kunde den gamla vikingaandan ej så hastigt utslockna i Norden, den uppflammade tid efter annan ånyo i enstaka företag och krigståg till aflägsna länder, hvilka, om än svagt, erinra om den förgångna storhetstiden. Till och med *Sven Estridsson* kunde ej frigöra sig från inflytandet af de stora traditionerna: två särskilda gånger lät han expeditioner afgå till England för att understödja den missnöjda, upproriska befolkningen i Danelagen (i synnerhet Northumberland), och Svens son och andre efterträdare, *Knut den helige*, utrustade för samma ändamål en stark flotta, i förbund med norske konungen *Olaf Kyrre*. Men dessa försök hade ingen framgång, de bidrogo endast att försämra de i England bosatta Danskarnes tillstånd. De upproriske blefvo hårdt behandlade af Wilhelm Eröfraren; somliga flydde till skogarne och lefde der som fredlösa, andra begåfvo sig till Constantinopel och blefvo Väringar, och ett stort antal bosatte sig i södra delen af Skottland. I detta land var den nordiska nationaliteten vid denna tid af stor betydenhet. Äfven norr och vester ifrån inträngde densamma i Skottland. De mäktige Orkenö-jarlarne af Möreätten hade omkring 1040 uppsatt sin frände Macbeth på tronen och beherskade, utom Suderöarna och en del af Irland, äfven nio grefskap i Skottland. Detta välde sönderföll dock snart. Under de derpå följande

oroligheterna kallades Norges konung till Skottland för att återupplifva det norska herraväldet öfver öarna, hvilket nästan råkat i glömska. En krigisk konung satt nu åter på Norges tron; det var Olaf Kyrres son *Magnus Barfot.* Han dröjde ej att hörsamma kallelsen: han underlade sig först Orkenöarna; derpå Suderöarna och Man samt slöt med Skottlands konung ett fördrag, hvarigenom denne formligen afstod de skotska öarna till Norge. Derefter understödde han Briterna i Wales mot Normanderna och var som bäst sysselsatt med att återställa Norrmännens välde äfven på Irland, då han råkade i ett bakhåll och stupade mot Irerna (1103). Besittningen af de skotska öarna blef af stor betydelse för Norges utveckling; den stälde Norge i närmare beröring med den engelsk-normandiska kulturen samt gjorde det nödvändigt för Norge att underhålla en stark sjömakt.

Vid denna tid började den nordiska vikingaandan framträda i en ny gestalt. Den hade under inflytande af kyrkans växande makt blifvit allt mer genomträngd af kyrklig fromhet och troskraft och började derigenom omskapas till en kristlig riddaranda, som sökte kampen icke blott för ärans och bytets, utan äfven för trons skull och till dess försvar. Denna nya anda lifvade Nordborna att taga del i korstågen till det heliga landet, hvilka vid denna tid togo sin början. Kort efter första korstågets slut utgingo flere expeditioner från Norden till det heliga landet: från Danmark Sven Estridssons fjerde son, kung *Erik Ejegod* med 6,000 män, från Norge Arnungarne från Giske, en norsk stormansätt, och Magnus Barfots son konung Sigurd, som medförde 60 skepp och 10,000 män. Strax efter andra korståget afgick äfven en norsk flotta från Orkenöarna. Ryktbarast af dessa korståg blef det, som leddes af konung *Sigurd Jorsalafare.* Denne hugstore samt prakt- och ärelystne konung begaf sig på väg med en ståtlig och väl utrustad flotta, kämpade med Morerna i Portugal och Spanien, seglade genom Njörva (Gibraltars) sund, gjorde ett besök hos Nordmannaättlingen hertig Roger i Apulien, kom derpå till Jerusalem, der han förrättade sin andakt, eröfrade Sidon från de otrogne, besökte på hemvägen den grekiske kejsaren i Constantinopel och den romerske i Tyskland och återkom sålunda landvägen till Norden.

I alla dessa krigsföretag och sjötåg af verldsligt eller religiöst syfte, till vestra Europa eller till Orienten, togo Svenskarne så godt som ingen sjelfständig andel. Men äfven af dem hafva sannolikt många kämpat emot de otrogne i Orienten, om än icke såsom korsfarare. Det är nemligen antagligt, att de grekiske kejsarnes Väringe-garde, som bildades emot slutet af 900-talet, har varit rekryteradt företrädesvis från Sverige, hvilket land allt sedan hedenhös stått

i liflig förbindelse med det af Svenskar grundade ryska riket och genom detta äfven med Byzans. Den vanliga här- och handelsvägen dit gick öfver Gotland, hvarifrån den resande af köpmännen i det uppblomstrande Visby befordrades antingen till Dünafloden eller till Holmgård (Novgorod); ifrån dessa orter gick vägen till Dnjeperfloden och utför denna vidare till Svarta hafvet. Den ryska herskareättens nordiska ursprung var ännu ej glömdt och ledde till åtskillig beröring emellan de ryska och nordiska hofven, ömsesidiga besök och äktenskapsförbindelser o. s. v. Först vid medlet af 1100-talet afbröts denna samfärdsel i följd af den växande inre förvirringen i Ryssland och den Rurikska ättens fullkomliga russifierande. Dock fortfor ännu länge Visby att stå i en liflig handelsförbindelse med Ryssland.

De länder, med hvilka Norden under detta tidskifte stod i lifligaste beröring och som mest inverkade på detsamma, voro sålunda dels de britiska öarna dels Orienten. England utöfvade äfven under detta tidehvarf stort inflytande på Nordens utveckling; flertalet af Svealands och Finlands apostlar voro Engelsmän, såsom helgonen David och Äskil, biskoparne Henrik och Thomas m. fl., och Norges äldsta kloster voro af engelskt ursprung. Engelsk inverkan kan spåras i Norges och vestra Sveriges kyrkobyggnader och kyrkliga konst. Äfven från Frankrike utgick en icke obetydlig kulturström till Norden, då kolonier af franska munkar på 1100-talet skickades till Danmark och Sverige och der anlade kloster, hvilka blefvo medelpunkter för en högre kultur, hvar i sin landsort. Deremot var Nordens samfärdsel med Tyskland under detta tidskifte mindre betydande, ty de till större delen ännu hedniska Venderna på Östersjöns norra kust afstängde länge den skandinaviska Norden från Tyskland. Den vendiska stammen gjorde ännu en sista kraftansträngning att upprätthålla sin religion och sin nationalitet och blef för Danskarne en mycket besvärlig granne under förra hälften af 1100-talet, ja, den utsträckte sina härjningar ända till Norge. Först i slutet af detta tidskifte, då Venderna började omvändas och underkufvas af Tyskarne, kom Danmark i allt närmare gemenskap med Tyskland. De mäktige tyske kejsarne sökte till och med att utsträcka sitt välde öfver Danmark. Samtidigt gjorde de bremiske ärkebiskoparne upprepade försök att lägga Norden under sin andliga lydnad. Den hersklystne ärkebiskop Adelbert hade låtit de nordiske konungarne känna sin myndighet och till och med sökt genomdrifva Bremens upphöjelse till patriarkat, hvarigenom Nordens underdånighet under den bremiske kyrkofursten hade blifvit ännu större. Denna fara lyckades de danske konungarne afvända genom att skickligt begagna sig af den då pågående in-

vestiturstriden, i hvilken ärkebiskopen af Bremen tagit parti emot påfven: vid ett personligt besök i Rom utverkade Erik Ejegod påfven Urban II:s samtycke till upprättandet af en särskild ärkestol i Lund (1104). Ännu en gång var den bremiske ärkebiskopen nära att nå sitt mål; det var då striden emellan kejsare och påfve på 1150-talet förnyades och de täflande danske konungarne, för att vinna kejsarens stöd, erkände både hans och bremiske ärkebiskopens öfverhöghet. Men den dåvarande ärkebiskopen i Lund, Åskil, lyckades genom ståndaktighet och trohet emot den laglige påfven bevara sin kyrkas och dermed hela Nordens oberoende. Sedan Valdemar I blifvit ensam konung i Danmark, var det snart slut med både kejsarens och den bremiske ärkebiskopens herravälde i Norden.

Under hela detta tidskifte rådde en mycket liflig beröring emellan Nordens länder och dess konungahus. Denna beröring var mest af fredlig beskaffenhet; de krig, som förekommo, voro få och kortvariga och bilades ofta i godo genom möten emellan konungarne. Sådana möten höllos vanligen, der de tre rikenas gränser sammanstötte, vid eller nära utloppet af Göta elf, på Brännöarna eller i Konghäll. Mest berömdt blef det möte, som i sistnämda stad hölls emellan Nordens tre konungar 1101, då en gränstvist emellan Sverige och Norge under dansk bemedling bilades och freden beseglades genom norske konungens giftermål med svenske konungens dotter. De tre konungahusen voro under detta tidskifte genom täta äktenskapsförbindelser så nära med hvarandra befryndade, att de likasom utgjorde en enda ätt. Detta medförde dock äfven sina olägenheter: flyktande tronpretendenter funno alltid hjelp i grannländerna, och genom slägtskapen grundades allahanda arfsanspråk, som ledde till politiska förvecklingar. I synnerhet var det danska prinsar, som uppträdde med anspråk på Sverige eller delar deraf. Den Estridska konungaätten var nemligen, åtminstone på mödernet, af svensk härkomst och innehade betydliga besittningar i Sverige såsom arf efter Sven Estridssons moder Estrid, som efter sin moder Sigrid Storråda ärft stora gods i Götaland (det s. k. Sigridlef). Det var förmodligen med stöd af vidsträckta jordbesittningar i Sverige, som de danske prinsarne Magnus Nilsson och Magnus Henriksson gjorde anspråk på Sveriges tron.

De oroliga krafter, som dittills hufvudsakligen hade sökt sitt verksamhetsfält i krigståg till Britannien och Venden, eller i deltagande i korstågen till heliga landet, började snart kasta sig inåt och vända sig till borgerliga krig emellan täflande partier, konungaätter och folkstammar. Dessa inre oroligheter började i Danmark och Norge först omkring 1130, men i Sverige hade de med vissa afbrott fortgått allt

ifrån tidskiftets början och hade tvifvelsutan väsentligen bidragit att förlama Sveriges kraft och hindra det från deltagande i korstågen och andra större företag.

De inre strider, som med ett och annat längre afbrott fortgingo i Sverige under de hundra år, som följde på konung *Stenkils* död, fingo en egendomlig pregel genom den kamp emellan Sveriges båda hufvudstammar, Svear och Götar, som utgjorde dess mest framträdande sida. Väl förekom äfven i Danmark en viss rivalitet och motsats emellan öarna å ena sidan, Jutland och Skåne å den andra, och likaledes i Norge emellan landet sunnan- och nordanfjells, emellan Thrönder och Vikverjar, en motsats, som stundom gaf sig luft i de inbördes fejderna. Men vida djupare och betydelsefullare var den tvedrägt, som ett helt århundrade rådde mellan Svear och Götar, en tvedrägt, som häntyder på en ursprunglig nationell olikhet af betydenhet. Denna strid var i första rummet en reaktion från Götastammens sida, hvilken inträdde, då den gamla Upsala-ätten utdog och det gälde att på tronen uppsätta och upprätthålla en ny ätt af götisk härkomst (den Stenkilska ätten). Hittills hade Götarne stått mycket tillbaka och spelat en underordnad roll i Sveriges historia, det kom nu deras tur att göra sig gällande, och i sjelfva verket blef också till en tid Götaland medelpunkten för Sveriges historia, medan Svealand trädde tillbaka i skuggan. Striden kan på samma gång betraktas såsom en yttring af det kristna omvändelseverkets fortgång mot norr, såsom hedendomens sista kamp för sin tillvaro; hade i forntiden Götarne måst underkasta sig Svearnes segrande svärd, så blef det nu Götarne, som med korset och ordet besegrade de styfsinte, blotande Uppsvearne. Men långsamt gick omvändelseverket framåt i detta Odinslärans stamland: medan i Danmark omvändelsen var fullbordad på 200 år och i Norge ej mer än 75 år åtgått för denna hvälfning, ja, på Island några decennier varit nog, så ligger en tidrymd af 320 år emellan Ansgars första predikan i Sverige och kristendomens befästande i Svealand genom Erik den helige. I följd häraf dröjde det också ända till medlet af 1200-talet, innan katolska kyrkan var fullt utbildad i Sverige, nära 100 år senare än hon blifvit det i Norge och Danmark. Orsakerna härtill har man att söka dels i mellersta Sveriges afskilda läge, dels deri att Sverige denna tid saknade nationella heroer på tronen, hvilka hade kunnat, liksom Olaferna i Norge och Knut den store i Danmark, med ens rycka folket med sig. När en dylik konung äfven i Sverige uppträdde med *Erik den helige*, visade sig här samma företeelse som förut i grannländerna: folket följde, om än motsträfvigt, sin konung. Och hvad denne konung genom sitt lif och sin regering

grundlagt, fulländades genom hans död och den helgongloria, som i folkets ögon omstrålade hans hufvud; liksom Olaf den heliges död fullbordade kristendomens seger i Norge, så gjorde Erik den heliges i Sverige. Med fullt skäl dyrkades han såsom Sveriges skyddshelgon, ty det var han, som återstälde den religiösa enheten och åter gaf svenska folket *en* Gud och *en* tro; det var äfven han, som första gången sedan långa tider åter förde detta folk till ett stort och ärorikt företag, omvändelsetåget till Finland, och det var slutligen han, som genom sin död återstälde den länge brutna nationella och politiska enheten, i det de båda dittills oeniga stammarne nu förenade sig att hämnas hans död och öfver hans graf räckte hvarandra handen till endrägt. Hans efterträdare, *Karl Sverkersson,* var den förste konung sedan 100 år, om hvilken man med säkerhet vet, att han regerat öfver hela riket. Från denna tid började Svear och Götar att känna sig såsom *ett* folk och att sammansmälta till *en* stat; från och med Karl Sverkerssons regering (1160—1167) egde de icke blott *en* konung, utan äfven *en* riksjarl och *en* ärkebiskop, såsom tecken dertill, att de nu mer utgjorde ett helt både i verldslig och kyrklig mening. Härmed var en fast grundval lagd för Sveriges vidare utveckling; på denna grundval växte småningom den svenska samhällsbyggnaden i höjden, sammanhållen genom de båda bindemedlen: konungamakten och kyrkan.

Sverige utgick ur sin hundraåriga tvedrägtsperiod med förminskadt område och kringskurna gränser: Danmark hade bemäktigat sig Bleking, och Norge Jemtland, bådadera som det vill synas utan strid.

I Norge och Danmark var den nationella och politiska enheten, när den inre tvedrägten omkring 1130 utbröt i dessa länder, redan så stadgad, att den lättare motstod de inbördes krigens upplösande inverkan. I båda länderna, liksom till en del äfven i Sverige, var det tronföljdstvister, som framkallade dessa oroligheter. Det fans nemligen i det äldre nordiska samhället icke någon ordnad tronföljd. Denna grundade sig i sjelfva verket både på val och arf. Ingen bestred folkets *rätt* att, som det hette i Vestgötalagen, taga eller vräka konung, men denna rätt kom sällan till utöfning, utan kronan gick vanligen i arf från fader till son, och då flere söner funnos, delades makten såsom annat förvärf emellan dem såsom samkonungar. Detta måste lätt föranleda tronstrider emellan bröder och fränder, och dertill kom efter kristendomens införande ovissheten, huruvida alla konungasöner eller endast de inom äktenskapet födde borde ega arfsrätt. Häraf alstrades en förvirring och split, som i synnerhet i Norge blef mycket olycksbringande och långvarig, men som likväl slutade med att i detta land be-

fästa det ärftliga konungadömet, medan de båda andra nordiska länderna blefvo afgjorda valriken.

Under Harald Hårdrådes son och sonson samt dennes söner fick Norge utveckla sig i temligen ostörd ro och hemta nya krafter efter stordådstidens ansträngningar. Men efter Sigurd Jorsalafares död 1130 begynte en lång tid af inbördes krig emellan täflande konungar och partier, hvaraf Norge sönderslets i 110 år. Hade hela landet tagit del i dessa långvariga strider, så hade det ej kunnat undgå att alldeles upplösas och förvildas. Men detta blef ej händelsen, utan tvärtom gick landet samtidigt framåt i odling, och häraf visar sig, hvad som äfven af samtida berättelser styrkes, att det var konungarne och stormännen och deras följen, som deltogo i striderna, men att massan af folket föga berördes af desamma. Man kan i den långa tvedrägtsperioden skilja mellan två olika skeden. Under de första 50 åren uppträdde ingen tronpretendent af större kraft eller herskare-egenskaper; konungarne och konungasönerna voro ingenting annat än dockor i stormännens händer, det var dessa, som skördade största vinsten af segrarne och nederlagen, under det att konungamakten allt mer försvagades. Slutligen då 1162 den siste manlige telningen af den gamla konungastammen ansågs vara fallen, och qvinnoättlingen *Magnus Erlingsson* blifvit upphöjd på tronen, förklarades Norge för S:t Olafs egendom och på samma gång för ett valrike, d. v. s. Norge skulle hädanefter styras icke så mycket af konungen som af de andlige och verldslige stormännen, bland hvilka Norges ärkebiskop (sedan 1152) framträder såsom den mäktigaste mannen. Norge var sålunda på väg att utveckla sig i afgjordt aristokratisk rigtning, då en enda mans snille och kraft med ens gaf utvecklingen en annan rigtning och införde Norge på en ny bana. Denne man var konung *Sverre.*

I Danmark blefvo de borgerliga krigen hvarken så långvariga eller så djupt ingripande till sina följder som i de båda öfriga rikena. De föranleddes af rivaliteten emellan den regerande konungen *Nils Svenssons* son, *Magnus*, och den föregående konungen *Erik Ejegods* söner, *Knut Lavard* och *Erik Emune.* Det inbördes kriget började med Knut Lavards mord 1131 och fortgick först emellan fränderna, derpå emellan dessas söner, när de kommit till mogen ålder. Hemsökt på en gång af inbördes krig och af Vendernas sjöröfverier och härjningar sjönk Danmark allt djupare i vanmakt och förvirring. Dess konungar och pretendenter sökte stöd hos Tysklands kejsare eller Sachsens mäktige hertig, ja, de erkände den förre såsom sin länsherre. Slutligen delades Danmarks rike emellan de tre täflande konungarne och hotades sålunda med fullkomlig upplösning. Men

nu inträffade en vändpunkt: konung *Sven* bröt svekfullt den nyss slutna förlikningen och sökte under sjelfva försoningsgillet mörda sina fränder. En af dem dödades; den andre räddade sig och beredde konung Svens undergång i slaget på *Gradeheden* (1157). Den öfverlefvande var *Valdemar I*, Knut Lavards son, och han blef Danmarks återupprättare.

För Island hade detta tidskifte icke samma betydelse som för Nordens öfriga länder, det kan tvärtom anses såsom den isländska fristatens blomstringstid. De gamla förderfliga slägtfejderna upphörde genom kristendomens och kyrkans inflytande; endast sällan blef landsfreden störd. Biskoparne blefvo hufvudsakligen samhällets styresmän och främjade fredliga idrotter. Isländarne gjorde vidsträckta resor till främmande länder och hemförde derifrån en högre odling. Nu blef Islands landsrätt upptecknad i skrift; nu lefde Islands äldste sagamän (historieskrifvare), Are Frode och Sämund Frode, och desse fingo många efterföljare; genom deras anteckningar bevarades åt efterverlden en mängd arfsägner och samtida berättelser dels ur Islands dels ur Norges och hela Nordens historia.

27. De skandinaviska ländernas andra maktperiod under Medeltiden.

Från slutet af 1100-talet till början af 1300-talet.

Den inre upplösning, som vid medlet af 1100-talet syntes hota Nordens länder, genom inbördes krig emellan täflande folkstammar och landsdelar, partier och konungaätter, hade icke långt derefter blifvit lyckligen afvänd och den rubbade enheten återstäld, hufvudsakligen genom konungamaktens och kyrkans enande kraft. Med denna allt fastare inre enhet kom äfven en växande styrka i förfäktande af den nationella sjelfständigheten; och den utåtsträfvande, eröfrande rigtning, som hade utmärkt öfvergångstiden emellan hedendomen och kristendomen i Norden, började åter framträda. De krafter, som dittills förspilts i inbördes krig, samlade sig nu omkring nationella konungar och regenter och fördes af dem till nya segrar och bedrifter, hvilka på en gång lände till landets heder och förstoring samt till kyrkans och den kristna odlingens utbredning. Hade den *första* maktperiodens bedrifter varit en yttring af den blott till hälften kristnade vikingaandan, så är den *andra* maktperioden att betrakta såsom Nordens egentliga *riddaretid*, såsom den katolska medeltidens guldålder i Norden.

De länder, som nu blefvo föremål för de nordiska folkens nyvak-

nande verksamhetsifver och utvidgningsbegär, voro ej längre vesterhafvets öar och kuster, utan hufvudsakligen Östersjöns södra och östra kustländer. Sverige vände sig eröfrande och omvändande emot det hedniska Finland, medan Norge, som af Sverige hindrades från hvarje utvidgning på landsidan, ändtligen förvärfvade den länge eftersträfvade öfverhögheten öfver Island jemte Grönland. Danmark åter, som spelade den mest lysande rollen, utvidgade sig söderut och österut, mest på bekostnad af Vender och Tyskar. Dess eröfringar kommo dock slutligen endast Tyskland till godo; Tyskarne framträngde efter Vendernas och Preussarnes kufvande till Östersjöns kuster, och dermed stodo Östersjön och Nordens länder öppna för Tysklands öfvermäktiga inflytande. Detta inflytande utbredde sig småningom öfver Norden, landvägen öfver Danmark, sjövägen från Östersjöns kuster och der belägna handelsstäder, och ledde i följande tidehvarf till betänkliga förvecklingar.

För Danmark uppgick med *Valdemar I:s* seger öfver sin medtäflare en ny tid, en tid af storhet och glans, som man kallar Valdemarernas tidehvarf. Konung Valdemar har af efterverlden fått tillnamnet *den store*, men detta namn tillkommer snarare hans vän och rådgifvare, ärkebiskop *Absalon,* som var en af sin tids och sitt lands störste män. Medeltiden har visserligen att uppvisa icke få statsmannasnillen inom det andliga ståndet, men näppeligen finnes i hela historien någon kyrklig statsman, hvilken i den grad som Absalon tillika varit i besittning af krigarens och fältherrens egenskaper; han var kyrkofursten, statsmannen och fältherren i en person, och var han någotdera företrädesvis, så var han det sistnämnda; han var, såsom hans vän och historieskrifvare Saxo yttrar, lika mycket viking som biskop och svängde hellre svärdet än krumstafven. Trofast stödd af sin kunglige vän och genom sin rastlösa ifver drifvande denne framåt, blef han själen i Danmarks historia under en mansålder. Hvad han och hans konung gjorde till sin närmaste och vigtigaste uppgift, var att göra ett slut på Vendernas ödeläggelser och omvända dem till kristendomen; härigenom gagnade de på en gång kyrkan och fosterlandet. För detta ändamål sökte de återupplifva folkets sjunkna sjelfkänsla och krigaranda samt sjömannaduglighet. De återupprättade det gamla nordiska sjöförsvaret eller skeppslagsinrättningen, hvilken råkat i förfall, och kunde snart i spetsen för en talrik flotta icke blott jaga Venderna från de danska farvattnen, utan äfven hemsöka dem i deras eget land. Med stormande hand intogs den vendiska hedendomens hufvudsäte, tempelborgen Arkona på Rügen (1169), och Danskarne kokade sin mat med bitarne af guden Svantevits sönderslagna beläte. Rügens eröfring befä-

stades och utvidgades genom fortsatta sjötåg äfven på fastlandet. Den vendiska stammen, ansatt på en gång af Danskarne och af de tyske furstarne Henrik Lejonet i Sachsen och Albrekt Björnen i Brandenburg, dukade slutligen under. I den täflingsstrid om herraväldet på Östersjöns södra kust, som nu började emellan Danskar och Tyskar, fingo de förre till en början försteget. De begagnade tillfället, sedan Albrekt Björnen dött och Henrik Lejonet blifvit störtad och medan den mäktige kejsar Fredrik Barbarossa var sysselsatt på annat håll, till att befästa sitt välde i Pommern. Då kejsaren uppfordrade Valdemar I:s son och efterträdare, *Knut (VI)*, att liksom sin fader afgifva länsed såsom kejsarens vasall, gaf Absalon det svar, att konungen vore en lika sjelfständig herre i Danmark, som kejsaren i det romerska riket; och derpå tillfogade han Pommerns hertig ett så afgörande nederlag (1184), att denne måste erkänna danske konungens öfverhöghet. Detsamma gjorde flere vendiske furstar i Mecklenburg, och Knut antog nu titel af Slavernas konung (1187).

Härmed hade Absalon fullgjort sin lifsuppgift; han drog sig ej långt derefter tillbaka och utbytte svärdet mot kräklan († 1201). I hans ställe uppträdde vid den fromme och sjuklige konung Knuts sida dennes yngre broder, hertig Valdemar, som var en ridderlig, äregirig och statsklok herre och med kraft fullföljde Absalons storverk, först såsom sin broders medhjelpare, derpå efter hans död (1202) såsom konung. Han rigtade dock sitt hufvudsyfte åt ett annat håll än Absalon. Denne hade mest lagt sig vinn om Danmarks sjömakt och vunnit sina största segrar till sjös emot Venderne. *Valdemar II* åter, som sjelf var en fulländad riddare och väl förfaren i sin tids krigiska idrotter, sträfvade att ordna sin krigshär efter tidens fordringar, d. v. s. att skaffa sig ett jernklädt rytteri och i sitt land införa det tyska riddarväsendets inrättningar. Endast härigenom var han i stånd att utföra sina eröfringsplaner, hvilka hufvudsakligen voro rigtade mot Tyskland. Detta land befann sig efter kejsar Henrik VI:s hastiga bortgång i en förvirring, som lockade till eröfringar. Häraf begagnade sig Valdemar, i det han öfvergick Ejder och (1201) bemäktigade sig Nordalbingien eller Holstein, hvilket sedermera gafs till förläning åt Valdemars trofaste och ridderlige systerson, grefve Albert af Orlamünde. De följande åren fullföljde han sina eröfringar i norra Tyskland, der hans inflytande blef så mycket större, som den ene af de båda täflande kejsarne, Otto IV, sökte hans hjelp. Visserligen blef Ottos vänskap icke långvarig; så snart han blifvit befriad från sin medtäflare, Filip af Schwaben, bröt han med Valdemar. Men inom kort fick Otto en ny medtäflare i Fredrik II, och för att vinna den

danske konungens vänskap, utfärdade denne på riksdagen i Metz (1214) ett aktstycke, hvarigenom han formligen tillerkände Danmark alla de eröfringar, det gjort i »Slavien» samt norr om floderna Elbe och Elde. Härpå skaffade sig Valdemar äfven påfvens stadfästelse; han tillbakaslog segerrikt ett anfall af kejsar Otto och han spelade mästare i norra Tyskland, i öster ända till Pomerellen. Detta var *andra* försöket att grunda en skandinavisk eröfringsmonarki och stormakt. Fruktad af kejsaren och aktad af påfven åtnjöt Valdemar Sejr stort anseende öfver hela Europa. Konung Filip August i Frankrike var gift med hans syster; sjelf äktade han första gången böhmiska konungadottern Margareta Dragomir (Dagmar), andra gången Berengaria (Bengerd), dotter af konung Sancho I i Portugal.

Medan Danmark sålunda med stora steg gick framåt i yttre storhet och makt, försummade det ingalunda sina högre uppgifter såsom en kristen stat. När hela den vesterländska kristenheten drog ut i det tredje korståget, deltogo äfven Danskarne deri; Valdemar II fortsatte Absalons verk och sökte utrota hedendomen kring Östersjöns kuster. Han företog korståg både mot Preussarne och Estherna; mest berömdt blef det tåg, som han 1219 företog mot de senare och som efter den lysande segern vid *Lyndanisse* ledde till Esthernas omvändelse och eröfring af nordliga Esthland. Det var från detta tåg, som korsbanéret blef under namn af Danebrogen Danmarks nationalbanér. Äfven till det heliga landet ärnade Valdemar företaga ett stort korståg, men detta hindrades dels genom hans följande olyckor, dels genom inverkan af kejsar Fredrik II, som sjelf ville leda det korståg, som då påtänktes. I kejsarens expedition år 1228 deltog äfven en dansk flotta, och var detta sista gången ett korståg utgick från Norden till det heliga landet.

Mindre lyckliga voro Valdemarerna, då de, liksom Knut den store på sin tid, sökte göra sitt inflytande gällande äfven i Norden. Väl lyckades Valdemar I förmå Norges regent, Erling Skakke, att erkänna hans öfverhöghet öfver Viken (landet omkrig Kristianiafjorden), samt understödde sedermera Magnus Erlingsson i hans kamp mot konung Sverre, liksom äfven i Sverige den Sverkerska ätten mot den Erikska. Men hans skyddslingar rönte ingen framgång. Emot Danmarks hotande öfvermakt i Norden förenade sig nu de båda nationella partierna i Norge och Sverige, Birkebeinarne under Sverre och Erikska partiet under Birger Brosa; det förra partiet hade sitt stöd i Tröndalagen och det senare i Svealand, medan åter deras motståndare hade sitt egentliga tillhåll i södern, i Viken och i Götaland, och sålunda en nära tillflyktsort i Danmark. Valdemar II fullföljde sin

faders politik i Norden: han understödde Baglerna mot Birkebeinarne och sökte genom upprepade krigsexpeditioner återuppsätta sin frände Sverker Karlsson på Sveriges tron. Men oaktadt han kraftigt understöddes af påfven och kyrkan, lyckades icke heller han i sina planer: i Norge behöllo Birkebeinarne öfverhand, och i Sverige tillbakavisades den danska inblandningen genom slagen vid Lena och Gestilren. Efter 1210 gjorde Valdemar icke vidare något sådant försök i Sverige, så mycket mindre som han genom konung Erik Knutssons giftermål med hans syster kom i vänskapligt förhållande till Sverige, ett förhållande, som sedermera fortfor nästan oafbrutet i 65 år. I Norge fortfor han deremot, ehuru föga nitiskt, att understödja den Sverreska ättens motståndare, t. ex. Skule jarl.

Valdemarernas tidehvarf var ej allenast med afseende på yttre storhet och makt, utan äfven i andra hänseenden Danmarks välmaktstid under medeltiden. Det södra och mellersta Europas andliga odling hade nu utbredt sig äfven i Danmark, och dess mest framstående andlige, sådana som Andreas Sunesson och Saxo Grammaticus, stodo på höjden af sin tids bildning. Konungamakten var stark och aktad inom landet; den var ännu i stånd att sammanhålla och beherska de olika krafter, som rörde sig inom samhället, och leda dem till samverkan. Både kyrkan och stormännen slöto sig trofast och endrägtigt omkring konungamakten och understödde denna i alla dess företag. Deremot rådde missnöje bland allmogen, hvars tillstånd försämrades genom de ständiga krigsuppbåden och de högre ståndens växande privilegier; under Valdemar I utbröto uppror bland allmogen i Skåne, hvilken provins alltid intagit en mera sjelfständig ställning och ofta sökt stöd i det närgränsande Sverige.

Danmarks storhet under Valdemarerna blef af kort varaktighet. Det visade sig nu, liksom vid öfriga tillfällen, då ett nordiskt land svingat sig upp till en stormaktsställning, att storheten grundat sig mera på en enda persons snille än på folkets egna krafter, och att dessa krafter icke räckt till att i längden försvara en sådan plats. Då konung Valdemar, tillfångatagen af en trolös vasall (1223), ej längre stod i spetsen för nationen, stod denna rådvill och vanmäktig emot sina många fiender, och dessa hunno under hans fångenskap gripa så omkring sig, att han, ändtligen lösgifven ur fängelset, ej var i stånd att återvinna det förlorade. Besegrad i slaget vid Bornhöved (1227), måste han formligen afträda alla sina och sin faders eröfringar utom Rügen och den danska delen af Esthland. Det var slut med Danmarks storhet och glans. Det var snart slut äfven med dess inre endrägt och frid, ty om än Valdemar under sin återstående

regeringstid sökte genom fredens värf betrygga Danmarks framtid, så hade han knappt lagt sina ögon tillhopa (1241), innan stormen bröt lös

184. Konung Valdemar II Sejrs sigill.
Det äldsta Danska sigill, på hvilket de tre leoparderna (Danmarks vapen) förekomma.

öfver hans graf. De krafter, som dittills sammanhållits genom stora konungar, skilde sig i tvedrägt. Det följde en lång tid af inbördes

split och strid — strid emellan konungahusets medlemmar om kronan, om land och län, — strid emellan konungarne och adeln, hvars förnämsta medlem, Hvideätten, dittills varit konungahusets stöd, men nu blef dess värsta fiende, — strid emellan konungarne och kyrkan, hvars chefer, en Jakob Erlandsson, en Jens Grand, icke längre lifvades af sina stora företrädares fosterländska anda, utan af hierarkisk hersklystnad och partisinne. Under sådana förhållanden kunde Danmark ej annat än sjunka både i inre välmakt och i yttre inflytande. Så skedde ock under Valdemars söner, *Erik Plogpenning*, *Abel* och *Kristoffer I*, hans sonson *Erik Glipping* och dennes son *Erik Menved*. Danmark öfverflyglades nu af de båda öfriga nordiska rikena, Norge och Sverige.

För Norge hade en ny tid tagit sin början med konung *Sverres* uppträdande (1177) och seger (1184). Sverre är sannolikt att anse för Norges störste man under medeltiden: med en okuflig kraft och ihärdighet förenade han mildhet och sinne för högre odling, han var slug och rådig, men på samma gång ädel och högsinnad. Liksom han blef stamfader för en ny ätt, så blef han ock grundläggare af ett nytt politiskt system, en ny utveckling för Norge. Han ville återupprätta den försvagade konungamakten samt qväsa de verldslige och andlige stores under de borgerliga krigen grundlagda öfvermakt; och derför upphöjde han sina lågättade Birkebeinar på den gamla aristokratiens bekostnad, förödmjukade den öfvermodiga kyrkan och införde ett nytt styrelsesätt med kungliga sysselmän och lagmän i stället för de gamle sjelfständige höfdingarne (»lendermännen»). En sådan omhvälfning skulle naturligtvis uppkalla de förut herskande samhällsklasserna till en kamp på lif och död. Sådan var ock arten af den nya inbördes strid, som i slutet af Sverres regering utbröt emellan Birkebeinar och Bagler och som fortgick någon tid efter hans död (1202). Genom de långvariga inbördes krigen hade de gamla höfdingaätterna blifvit till större delen utrotade, och det förnämsta hindret mot konungamaktens seger var sålunda undanröjdt. Med konung Sverres sonson *Håkon Håkonsson*, kallad *den gamle* (1217—1263), intog konungamakten i Norge en herskande ställning; han fullbordade sin farfaders verk, han gjorde helt och hållet slut på de inbördes krigen (1240) samt den anda af upplösning, partisinne och sjelfhämnd, som genom dem tagit öfverhand i Norge, återstälde ordning och rättssäkerhet samt bestämde genom lag den vacklande tronföljden. Med kyrkan stälde han sig på god fot, och på hans begäran sände påfven till Norge en kardinal för att kröna honom. Han sökte mildra sina landsmäns styfva och under det långa krigstillståndet förvildade sinnen genom främjande af religiös, vetenskaplig och materiell odling. Under hans

regering infaller Norges literära blomstringstid under medeltiden. Äfven handel och näringar började uppblomstra, hvartill bidrog den allt lifligare samfärdseln med de nordtyska handelsstäderna; denna samfärdsel, hvilken trädde i stället för den tidigare med England, medförde dock snart stora faror för Norges oberoende både i politiskt och ekonomiskt hänseende. Faran var dock mindre, så länge Norge egde sin gamla sjömakt i behåll; denna var ännu på Håkons tid så stark, att sannolikt ingen af samtida furstar i Europa egde en så stor, så väl rustad och bemannad flotta som Håkon. Ryktet härom äfvensom Håkons stora personliga anseende gjorde, att hans vänskap söktes af många främmande furstar. Konung Ludvig IX i Frankrike och påfven Innocentius IV anmodade honom att deltaga i det sjunde korståget och väntade sig deraf mycket. Det stannade dock denna gång vid afsigten; deremot hade Norrmännen i början af Håkons regering tagit en betydande del i det femte korståget (1217—1218). Äfven med kejsar Fredrik II stod Håkon i förbindelse genom beskickningar; en af hans döttrar blef gift med kastiliske konungen Alfons den vises broder; ja, till och med från Rysslands storfurste och den muhammedanske fursten af Tunis kommo sändebud till Norge. Med konungen af Skottland råkade Håkon i fejd, då den förre ville bemäktiga sig Suderöarna; han begaf sig till Skottland med en betydande krigsmakt och bekämpade med framgång sin fiende, men afled (1263), innan han hunnit utföra sina planer och fullt befästa det norska väldet på vesterhafvets öar. Ett vigtigt steg emot detta mål var taget under de sista åren af Håkons regering, i det han förmått Grönland (1261) och Island (1262) att erkänna norske konungens öfverhöghet.

Det inre lugn, som rådt på Island under förra tidskiftet, började mot slutet af 1100-talet att upphöra och aflösas af nya inbördes fejder. Några få mäktiga familjer hade i förbund med hvarandra småningom tillryckt sig all makt på ön och började förtrycka de ringare bönderna. Slutligen utbröt oenighet emellan de herskande ätterna, och ön blef åter, såsom på hedendomens sista tider, skådeplatsen för blodiga inbördes strider. Den rika andliga odling, som på Island uppspirat och som nått sin högsta blomstring under förra hälften af 1200-talet, då de båda Eddorna samlades och Snorre Sturlesson utarbetade sina konungasagor, denna odling kunde ej annat än lida afbräck genom de vilda fejderna; och slutligen föll äfven Islands sjelfständighet ett offer derför, i det att Norges konung med lätt möda gjorde sig till herre öfver det söndrade och försvagade landet. Det fick dock framgent behålla sina egna lagar och embetsmän.

Äfven i Norden intog Norge under konung Håkon den gamle en

inflytelserik ställning. Så snart Birger Jarl fått makten i Sverige, återstäldes den gamla, för någon tid afbrutna, vänskapen emellan Sverige och Norge; den befästes allt mer genom de båda ländernas gemensamma intressen samt de båda herskarnes likstämmighet i tänkesätt och sinnesart. Håkon och Birger sammankommo nästan årligen vid Göta elf och rådgjorde angående Nordens angelägenheter. Den fiendtlighet, som allt sedan konung Sverres tid rådt emellan Norge och Danmark, bilades ändtligen dels genom Birger Jarls bemedling, dels genom konung Håkons kraftfulla uppträdande, i det han med en stark flotta ankrade utanför Köbenhavn och nödgade konung Kristoffer I till eftergift (1257). Nu lefde Nordens tre riken och regenter någon tid icke allenast i fred utan ock i vänskap och förbund med hvarandra, ett förhållande, som icke egt rum allt sedan freden i Konghäll 1101. Både Sveriges konung Valdemar och Norges tronföljare Magnus gifte sig med danska prinsessor, båda döttrar af förre konungen i Danmark, Erik Plogpenning. De blefvo derigenom nära förbundna med hvarandra; men då deras gemåler egde rätt till betydliga arfvegods i Danmark, så blef detta snart en anledning till ny fiendskap med Danmarks konung, en fiendskap, som slutligen medförde ett långvarigt krig emellan Norge och Danmark.

Konung Håkon den gamles regering utgjorde Norges glansperiod under medeltiden. Redan under hans son och efterträdare, *Magnus Lagaböte,* började Norges tillbakagång i yttre makt och inre kraft. Suderöarna och Man eröfrades af Skottlands konung och blefvo till honom för en penningsumma afträdda (1266). Denna afträdelse var mindre betydande i och för sig än genom sin ofördelaktiga inverkan på Norges sjömakt, hvilken från denna tid allt mer försummades och förföll; och i sammanhang härmed gick det äfven tillbaka med Norges handel och sjöfart, hvilka näringar i följd af de stora privilegier, som tilldelades Hansestäderna, allt mer kommo i dessas händer. Men äfven inom Norden försvagades Norges inflytande. Magnus Lagaböte afhöll sig från allt verksamt ingripande i grannländernas inre strider, och det 20-åriga krig, som hans söner och efterträdare, *Erik Presthatare* och *Håkon Håläqq,* förde mot Danmark för att utkräfva sin moders arfvegods, tjenade blott att försvaga båda länderna. Inom landet rådde visserligen, tack vare Magnus Lagabötos och Håkon Håläggs lagstiftningsverksamhet och goda styrelse, en ordning, ett lugn och välstånd, som utgjorde en lysande motsats såväl till den tidigare oron i Norge som till den split och upplösning, hvilka samtidigt rådde i Danmark och snart äfven i Sverige. Men det inre lugnet i Norge berodde icke blott på en klok lagstiftning och en god styrelse, utan äfven på af-

mattning i sjelfva folklifvet. Den gamla kraftfulla stormansklassen hade till större delen gått under i de inbördes krigen, och de återstående slägterna hade kommit i nära beroende af konungamakten. Äfven den gamla folkfriheten dukade småningom under för den nya konungamakten; lagtingen förlorade sin forna lagstiftningsmakt, den kungliga förvaltningen trädde i stället för den kommunala sjelfstyrelsen, en bestämd förmögenhetsskatt i stället för den gamla ledingsskyldigheten, och på detta sätt förenade konungamakten slutligen i sin hand alla landets krafter. Följden blef, att all sjelfverksamhet förqväfdes och att, då landets gamla konungaätt 1319 utdog samt en utländsk och

135. Konung Erik Presthatares sigill.
Det äldsta Norska sigill, på hvilket lejonet med yxan (Norges vapen) förekommer.

dertill svag konung trädde på tronen, Norge med stora steg gick sitt förfall till mötes.

Medan Norge under Håkon den gamles närmaste efterträdare började visa tecken till afmattning och tillbakagång, hade det tredje af de nordiska rikena, Sverige, en kort tid af blomstring och makt.

Det är en iakttagelse, som tränger sig på en hvar vid en jemförande blick på de nordiska ländernas utveckling under medeltiden, att Sverige utvecklat sig långsammare än grannländerna och vida senare höjt sig till historisk betydelse. Efter Erik Segersälls kortvariga eröfringar intog Sverige en temligen anspråkslös och undanskymd

ställning ända till Folkungaättens uppstigande på tronen, medan grannländerna hvart för sig samtidigt hade tvenne tidehvarf af storhet och glans, Danmark först under Knytlingarne och längre fram under Valdemarerna, Norge först under Magnus den gode och Harald Hårdråde och sedan under Sverre och hans sonson. Äfven i afseende på den inre utvecklingen kom Sverige efter de båda grannländerna; icke allenast blef kristendomen der vida senare befästad, liksom äfven kyrkan och det hierarkiska systemet, — den verldsliga aristokratien kom likaledes senare till utbildning, och detsamma var förhållandet äfven med konungamakten. Orsakerna till denna Sveriges långsammare utveckling voro hufvudsakligen tvenne. Först den skarpa stamskilnaden emellan Svear och Götar, hvarigenom både kristendomens befästande och den politiska enhetens genomförande fördröjdes. Den andra orsaken låg i Sveriges yttre ställning och geografiska läge. Såväl Danmark som Norge kommo genom sitt läge tidigt i liflig beröring med vestra och södra Europa; från dem utgingo företrädesvis de vestra Nordmannatågen, hvilka ledde till varaktiga förbindelser med England, Skottland och Frankrike. Danmark stod af gammalt i jemn beröring med Tyskland, och korstågen drogo skaror af Norrmän och Danskar till Södern och Orienten. Härigenom fick ej blott kristendomen tidigare insteg i Danmark och Norge; från Europas kulturländer hemtades ock många andra frön till en högre odling, hvars frukter snart framträdde i ett mer framskridet samhällsskick och i en rik literatur. I allt detta tog Sverige föga del; stängdt från vesterhafvet var det genom sitt läge hästan uteslutande hänvisadt till beröring med Östersjöns kuster. Här har Sverige sjelft verkat civiliserande på de der bosatta finska och slaviska stammarne, men deremot icke haft något att hemta för sin egen utveckling, om man undantager den genom Ryssland förmedlade samfärdseln med Orienten, hvilken upphörde kring medlet af 1100-talet. Den europeiska odlingen framträngde till Sverige endast genom Danmark och Norge.

I denna Sveriges senare utveckling har man äfven att söka grunden till dess brist på inhemska författare och historiska källor. Ingen Saxo, ingen Snorre upplyser med historiens fackla det djupa dunkel, som hvilar öfver Sveriges öden under den tidigare medeltiden; ja, man vore frestad att påstå, att Sveriges historia börjar först med Folkungaättens tronbestigning. Men redan ifrån slutet af 1100-talet och början af 1200-talet visa sig tecken till en fastare ordning och en uppspirande odling. Enheten var befästad, konungamakten och dess förvaltning gjorde betydande framsteg, det hierarkiska systemet fullbordades småningom genom den svenska kyrkoprovinsens organisation, genom besök af påfliga legater och dervid hållna kyrkomöten samt genom

antagande af kyrkans vigtigaste stadgar och inrättningar (Peterspenningen, tionde, andligt frälse och andlig jurisdiktion, celibat, domkapitel). De långa besök, som landsflyktiga svenska konungasöner aflade i Danmark och Norge (Knut Eriksson och Erik Knutsson i Norge, Sverker d. y. och Erik Eriksson i Danmark), kunde ej annat än göra dem förtrogna med nämnda länders mer utvecklade samhällsskick och särskildt konungamaktens ställning derstädes samt ingifva dem lust att i Sverige efterbilda, hvad de sett. Ändtligen var det ock i slutet af 1100-talet och början af 1200-talet, som de på Östersjöns kuster bosatta hedniska folkslagen, Vender, Preussare, Liver och Esther, underkufvades och en mängd tyska handelsstäder der anlades; samtidigt blef äfven den stad, som dittills förmedlat Östersjöhandeln, nemligen Visby, genom inflyttningar förvandlad till en hufvudsakligen tysk stad. Dessa tyska städer trädde snart i lifliga handelsförbindelser med Sverige, och genom dem kom Sverige alltså i omedelbar beröring med den tyska odlingen. Då nu de nordtyska städerna genom Hanseförbundets stiftande (senare hälften af 1200-talet) vunno en stark inre organisation och sammanhållning, så blef det föga utvecklade och förberedda Sverige ett lätt byte för den tyska handelns och industriens öfverväldigande inflytelse. Birger Jarl beviljade Lübeckarne både handelsfrihet och infödingsrätt i Sverige, och derefter var deras inflytande i ständigt tilltagande. Äfven med de nordtyska furstehusen trädde Sveriges regenter nu för första gången i närmare beröring genom vänskaps- och slägtskapsförbindelser.

Emellertid verkade det tyska inflytandet till en början och innan det begynt alldeles taga öfverhand mera väckande och lifvande än nedtryckande. Det hade derför tvifvelsutan en betydande andel i den korta blomstringstid, som med Folkungaättens tronbestigning tog sin början i Sverige. Största förtjensten deraf tillkom dock de kloka, kraftfulla regenter, som Sverige nu hade den lyckan att nästan oafbrutet se i spetsen för rikets angelägenheter, nemligen *Birger Jarl, Magnus Ladulås* och *Torgils Knutsson.* Dessa tre regenter, de första verkliga statsmän i Sveriges historia, följde i det hela samma regeringsgrundsatser och hafva derigenom utöfvat ett varaktigt inflytande på Sveriges utveckling; deras tid bildar epok i vår historia. Det var egentligen först genom dem, som Sverige infördes i kretsen af Europas kulturländer. Först och främst hafva dessa regenter återstält ordning och rättssäkerhet, nedslagit de sista yttringarna af den gamla upprorsandan samt med starka händer hållit de orolige herrarne i tygeln. Äfven i förhållande till utlandet rådde ett långvarigt fredslugn. Vidare tog lagstiftningen genom dem ett stort steg framåt, i

det att de dels banade väg för en gemensam lagstiftning för hela riket, dels införde högre grundsatser och en mildare anda i lagarne (edsöret, afskaffande af jernbörd och gäfträlar, qvinnans arfsrätt). Först nu egnades större uppmärksamhet åt stadsväsendet samt städernas näringar och styrelse. En gryende konstflit fick näring genom utländska föredömen och genom betydande byggnadsföretag; många af Sveriges yppersta kyrkor och kloster började denna tid uppföras. Kyrkan gynnades, men tilläts icke att göra öfvergrepp på det verldsliga området. Ett nytt tidsenligare krigsväsen infördes i Sverige, grundadt på rytteri och riddareväsen, och stormännen indrogos genom adliga frälset i kronans tjenst. Slutligen fick konungamakten en dittills okänd höghet och helgd och sträckte sitt inflytande till alla områden af samhällslifvet: hon förbehöll sig en viss andel i lagstiftningsmakten (Skäninge stadga 1285), hon tog i anspråk den högsta domsrätten i riket, hon ordnade och utvidgade den kungliga förvaltningen, hon gaf konungens råd en bestämd och regelbunden ställning, hon sammankallade rådsherrar och andra stormän till ofta återkommande möten eller s. k. herredagar, hvilkas ledning hon hade i sina händer. Genom att redan under konungens lifstid låta hylla hans äldste son såsom tronföljare sökte man bereda öfvergång till samma ärftlighet, som rådde inom grannriket vester om Kölen.

Sverige var sålunda på god väg att redan nu utveckla sig till en stark och ordnad monarki, och derigenom hade, menskligt att tala, många olyckor kunnat besparas fäderneslandet. Men den nya ordningen var ett verk mindre af folkets egen inre kraft och utveckling än af några framstående regenter, och hvad dessa uppbyggt, kunde derför lika hastigt nedrifvas, då efter Torgils Knutsson statens roder föll i svaga händer. Folkungaätten, som i sin begynnelse lofvat så mycket, började sönderslitas af inbördes strider emellan konungahusets medlemmar (konung *Birger* och hans bröder), och det behöfdes icke mer för att den mäktiga adel, som genom de förste Folkungarne hållits inom tillbörliga skrankor, skulle genombryta dessa och öfverflygla det inom sig sjelf söndrade konungadömet.

Liksom i Danmark och Norge, så var äfven i Sverige landets inre förnyelse och uppblomstring åtföljd af yttre maktutveckling. Sverige intog en aktad ställning i Norden, och dess regenter kallades till skiljedomare i strider emellan grannarne (Birger Jarl i striden emellan Danmark och Norge, Magnus Ladulås emellan Norge och Hansestäderna). Ön Gotland, som dittills varit så godt som sjelfständig och hvars hufvudort Visby var medlem af Hanseförbundet, bragtes af Magnus Ladulås i närmare beroende af Sveriges konung (1285). Men de

nyväckta krafterna sträfvade äfven utåt till nya eröfringar. I öfverensstämmelse med den rigtning, som Svenskarnes yttre förbindelser allt sedan hedenhös tagit, vände de sig äfven nu österut, mot de af finska stammar bebodda länderna å båda sidor om Finska viken. Söder om denna vik, i Esthland, hade deras företag ingen framgång; här voro de förekomna af Danskarne och de tyska Svärdsriddarne, hvilka sistnämnda sedan slutet af 1100-talet hade med de gotländska köpmännens tillhjelp satt sig fast vid Düna-floden och derifrån utbredt sig mot norr. Deremot lyckades Svenskarne så mycket bättre norr om Finska viken, i det egentliga Finland. Sannolikt är, att Svenskar allt sedan vikingatiden varit bosatta ej blott på de åländska öarna, utan äfven på den södra kusten (Nyland). Erik den heliges tåg till Finland (1157) kan derför betraktas såsom fortsättning af en äldre svensk kolonisation. Svenskarne uppträdde i Finland mindre såsom eröfrare än såsom kolonister och kulturbringare; under de 90 år, som följde på Erik den heliges tåg, kan man näppeligen tala om något svenskt välde i Finland. Biskoparne i Åbo synas ha varit den svenska koloniens egentlige styresmän och till och med hafva ledt försvaret emot de krigiske Karelarne, hvilka dels voro hedningar dels började omfatta den grekiska bekännelsen och derför stodo i förbindelse med Ryssarne. Detta gaf anledning till den första fiendtliga sammanstötningen emellan Svenskar och Ryssar, i slutet af 1100-talet. Finland syntes alltså redan nu skola blifva ett tvistefrö mellan de båda nationerna, då vid medlet af 1200-talet tvenne tilldragelser afgjorde saken till Sveriges fördel. Den ena var Sveriges pånyttfödelse under Birger Jarls styrelse, hvarmed följde ett kraftigt försök att befästa det svenska väldet i Finland. Tavasterna, hvilka dittills vacklat emellan den vestra och den östra påtryckningen, underkastade sig nu det svenska väldet och kristnades (1249), och snart började äfven de vestlige Karelarne att söka Svenskarnes vänskap. Den andra tilldragelsen af vigt för Finlands framtid var Mongolernas framträngande och seger i Ryssland. Derigenom förlamades nemligen Ryssarnes makt och förstoringsbegär för långa tider. Mongolernas infall hade äfven en annan inverkan på de nordiska länderna. Det var i följd deraf, som den finska invandringen i norska Finnmarken begynte och äfven Österbotten erhöll sin första finska befolkning. Den svenska kolonisationen i samma landskap är troligen något yngre och förskrifver sig från Torgils Knutssons tid. Det var denne regent, som fullkomligt befäste det svenska väldet i Finland genom sitt första korståg till detta land (1293), då de vestlige Karelarne underkastade sig och Viborg anlades. Genom sitt andra tåg (1299) ville han ut-

136. Konung Magnus Ladulås' sigill.

Det äldsta Svenska sigill, på hvilket de tre kronorna (Sveriges gamla vapenmärke) förekomma; lejonet öfver tre snedbjelkar var Folkungaättens vapen.

sträcka svenska väldet ända till Ladoga och genom beherskande af Nevafloden stäcka Ryssarnes både politiska och kommersiella makt. Denna plan, som sedermera upptogs af Gustaf Adolf, hade troligen redan nu blifvit genomförd, om Torgils Knutsson framgent varit Sveriges styresman. Men Sveriges kraft förlamades genom den utbrytande inre tvedrägten, och när freden ändtligen slöts med Ryssland (1323), måste Sverige afstå från Ladoga och Neva samt nöja sig med Sisterbäck och öfre Wuoksen såsom gräns.

Den svenska eröfringen af Finland hade från början en annan karakter och fick derför också en annan betydelse för Sverige, än de danska eröfringarna vid Östersjön hade för Danmark. Dessa sistnämnda voro så hastigt fullbordade och så löst sammanhängande med moderlandet, att en enda storm var tillräcklig för att lösrycka dem från detsamma. Den svenska eröfringen af Finland deremot skedde småningom, under loppet af 150 år, och var åtföljd af kolonisation; det eröfrade landet kunde derigenom efter hand sammanväxa och införlifvas med moderlandet såsom en lem af likartad beskaffenhet och med samma rättsliga ställning som de gamla svenska landskapen. Äfven de finska länderna söder om Finska viken voro föremål för en dylik successiv eröfring och kolonisation, från de tyska Svärdsriddarnes sida, men der blef resultatet ett helt annat: de gamle invånarne blefvo der bragte i träldom under eröfrarne. Förklaringsgrunden till denna olikhet ligger dels deri, att de svenska kolonisterna i Finland utgjordes, ej såsom de tyska af ridderskap och borgare, utan mestadels af bönder, hvilka kommo såsom fredliga nybyggare utan afsigt att beherska landets förre invånare, dels deri, att det svenska samhällsskicket, hvilket öfverflyttades till Finland, grundade sig på individuell och kommunal frihet, medan åter de tyska riddarne till Esthland och Livland medförde feodalismens ofria plägseder.

28. Några drag af samhällsskicket och odlingen i de skandinaviska länderna 1000—1300.

Genom den allmänneliga kristna kyrkans inflytande samt beröring med det öfriga Europa hade de nordiska länderna visserligen blifvit delaktiga af den vesteuropeiska odlingen, men ännu företedde deras samhällsskick betydliga egendomligheter både i kyrkligt och verldsligt hänseende. Af vestra Europas länder hade England i båda dessa hänseenden största likheten med Norden. Hvad först beträffar kyrkan,

så förmådde hon aldrig till det omfång göra gällande sina anspråk i Norden som i de flesta öfriga länder. I Norden liksom i England kunde hon ej fullkomligt besegra den motståndskraft, som låg i det fortlefvande forngermaniska samhällsskicket: den kanoniska lagen blef lika litet i Norden som i England fullkomligt herskande, den ersattes i Norden af kyrkobalkar, kyrkorätter, hvilka sökte förlika kyrkans anspråk med de nordiska rättsprinciperna. Mest oberoende höll sig Sverige af den kanoniska lagen, medan åter Danmark och Norge för dess skull hade att utstå häftiga strider emellan konungarne och kyrkans kraftfulla målsmän i dessa länder.

Den största olikheten emellan Nordens och det vestra Europas samhällsskick låg deri, att feodalismen aldrig blef herskande i Norden. Väl förekommo äfven i Norden ganska tidigt vissa tillstymmelser till länsväsen. Redan Harald Hårfagre öfverlät kronogods såsom förläning åt sina tjenstemän i landsändarne, hvilka deraf kallades lendermän. Äfven i Sverige omtalas längre fram konungens länsmän och hans rätt att »tjænistumannum sinum læn læna». På detta sätt uppstod i hela Norden bruket, att konungen aflönade sina embetsmän eller belönade sina anhängare med förläningar af gods, och i slutet af tidehvarfvet stiftades för Danmark och Sverige genom Valdemar II:s och Birger Jarls testamenten stora furstelän till försörjande af yngre konungasöner. Men genom omständigheternas makt hunno dessa furstelän icke att utveckla sig till ärftliga län (med undantag af Sönderjylland eller Slesvig). Ännu mindre blefvo de smärre länen ärftliga; det stod konungen fritt att återtaga dem, när han ville, och då ärftligheten saknades, kunde ej heller någon suveränetet utbilda sig för länsinnehafvaren. Härigenom undgick Norden många af de olyckliga följder, som i andra länder beledsagade feodalismens herravälde, och fick, om än icke utan inskränkning, behålla ett fritt bondestånd, en sjelfständig jordbesittning samt en härpå grundad kommunal frihet. Men å andra sidan kom Norden äfven att sakna den mäktiga impuls till utveckling, som låg i feodalismen såsom den herskande kulturmakten, och den delaktighet i Europas allmänna lif, som densamma skulle hafva medfört.

Oaktadt sålunda feodalismen blef främmande för de nordiska länderna, tog dock utvecklingen äfven der med tiden en aristokratisk rigtning. Redan i Nordens äldsta samhällsskick ingick ett starkt aristokratiskt element, i det att höfdinga- och stormansätter tidigt höjde sig öfver mängden, ehuru de endast såsom böndernas ledare egde något inflytande. Detta aristokratiska drag var i synnerhet starkt framträdande i Norge och på Island, mindre i Danmark och minst i

Sverige, hvars landskapsförfattning egde en mer demokratisk karakter. Den gamla bondearistokratien gick i Norge till stor del under i de inbördes krigen på 1100-talet och förqväfdes slutligen helt och hållet af konungamakten. I Danmark och Sverige deremot fortlefde densamma och blef jemte den kungliga hirden grundvalen för det adelsstånd, som från 1200-talet utvecklade sig i Norden. Denna utveckling var hufvudsakligen en följd af det nya krigsväsende, som från denna tid fick insteg äfven i Norden och undanträngde det gamla ledingsväsendet med dess skeppslagsinrättning. Det nya krigsväsendet grundade sig på ett tungt rustadt, jernklädt rytteri, och för att kunna anskaffa sådant i tillräckligt antal, måste konungarne erbjuda dem, som gjorde dylik krigstjenst (rosstjenst), skattefrihet eller frälse; de, som mest utmärkte sig, belönades dessutom med riddarevärdigheten. Dessa s. k. frälsemän (i Norge baroner och hirdmän, i Danmark herremän) samt riddarne bildade en särskild krigareklass och afsöndrade sig med tiden genom allahanda privilegier och utmärkelsetecken från mängden såsom ett ärftligt adelsstånd. Kärnan af detta stånd utgjordes i Sverige och Danmark af den gamla stormansklassen, i Norge åter af konungens hird.

Den klass, ur hvilken stormännen utgått, allmogen, försvagades småningom på flerehanda sätt. Dess förnämsta och rikaste ätter gingo i konungens tjenst och afskilde sig allt mer från menige man; och den tillökning i antal, som allmogens klass samtidigt vann genom trälarnes frigifning, medförde ingalunda ökad styrka, ty dessa frigifna blefvo af sina herrar beroende landbor. Den gamla *kommunala* sjelfständigheten led betydande intrång från konungamaktens och den kungliga förvaltningens sida; folkets direkta deltagande i rättsskipningen och styrelsen började aflösas af fasta nämder, domarena betraktades ej längre såsom folkets förtroendemän, utan såsom konungens embetsmän, den kommunala förvaltningens område blef allt mer kringskuret. Hvad åter beträffar allmogens *politiska* inflytande, så måste detta försvagas redan i och med landskapens förening till ett större politiskt helt; det offentliga lifvet blef derigenom så inveckladt och vidtomfattande, att allmogen icke längre förmådde taga någon verksam del vare sig i lagstiftningen eller i andra politiska ärenden, utan måste öfverlåta dessa dels åt konungen och hans embetsmän, dels åt de store andlige och verldslige herrarne. De af dessa, som voro mäktigast och åt hvilka konungen skänkte sitt närmaste förtroende, blefvo kallade hans *rådsherrar*, bland hvilka särskildt framstodo drotsen, kansleren och marsken (eller stallaren = connétable). Rådet utgjorde kärnan i de riksförsamlingar, som under namn af samtal eller herredagar (i Dan-

mark danehof) stundom höllos af konungarne i den ena eller andra landsändan; dessa möten bevistades hufvudsakligen af herrarne, men sannolikt äfven af allmoge från närmaste trakter. Tvifvelsutan hafva de tidigt förekommande kyrkomötena utgjort förebilden för dessa äldsta riksmöten.

Äfven *odlingen* i Norden började småningom antaga en europeisk pregel, på samma gång som hon bibehöll mycket af sitt nordiska skaplynne. Ännu på 1100-talet var råheten stor. Hvad en tysk sändeman i början af 1100-talet berättar om Danmark, nemligen »att städer och borgar befästas ej genom murar och torn, utan genom pålverk och grafvar, att kyrkor och hus äro låga och oansenliga, att lefnadssättet är rått och klädedrägten föga renlig, att folket lefver mera af jagt, fiske och boskapsskötsel än af åkerbruk, o. s. v.», allt detta gäller visserligen äfven om de öfriga nordiska länderna. Men från denna tid synes odlingen hafva gjort hastiga framsteg genom den allt lifligare beröringen med det öfriga Europa, genom kyrkans civiliserande inflytelse samt genom den växande rörelsen i städerna. Kyrkan förmildrade sederna och lagstiftningen, utbredde upplysning genom skolor och bokliga konster, anlade ej blott kyrkor och kloster, utan äfven gårdar och städer, vägar, broar och herbergen, samt befordrade jordbruk och bergsbruk, handtverk och konstflit. I städerna åter framkallades genom det nära samlifvet, genom beröringen med utlandet och inflyttningen af utländska näringsidkare allahanda nya behof och förfinade seder, som derifrån spredo sig i landet. Redan i slutet af 1100-talet berättar en tysk historieskrifvare, att Danskarne lärt sig att bruka skarlakan och gråverk, purpur- och bomullskläder, att de drogo stora inkomster af sina sillfiskerier och andra näringskällor, att de gjorde stora framsteg äfven i bokliga konster och skickade sina söner till Paris, der dessa med lätthet förvärfvade stora kunskaper i teologi, juridik och andra vetenskaper.» Den civilisation, som här beskrifves, hade säkerligen först ett århundrade senare hunnit till Sverige, och äfven då hade Sverige ingenting att uppvisa, som kunde jemföras med historieskrifvaren Saxo Grammaticus och teologen Andreas Sunesson. Den förre intager ett högt rum bland sin samtids författare både för sin historiska konst och för sin skicklighet att behandla latinska språket.

Var den andliga odlingen i Danmark och Sverige hufvudsakligen en frukt af utländsk inverkan, så bibehöll sig deremot i Norge och på Island den gamla nordiska bildningen, om än påverkad af främmande inflytelser. Här fortlefde framgent det nordiska språket temligen rent, medan det i Sverige och Danmark började uppblandas med plattyska element; här uppblomstrade under 1100- och 1200-talen

en omfattande literatur på nämda språk, som utan jemförelse är det mest betydande, Norden under medeltiden frambragt på det literära området och som intager ett framstående rum i hela Europas literaturhistoria. Häri har Island den största andelen, men äfven i Norge uppstod på 1200-talet dels genom isländskt, dels genom europeiskt inflytande ett icke obetydligt literärt lif, utgående från konungarne och hofvet. Hela denna norröna literatur har i senare tider fått stor betydelse såsom förnämsta källan för kännedom af Nordens äldsta språk, gudalära och historia. En annan gren af Nordens literatur för denna tid, hvilken ock är af stor vigt för vetenskapen, är de gamla landskapslagarne. De äldsta af dem, som blifvit i skrift upptecknade, äro den isländska landsrätten (från 1118), den norska Gulatingslagen (från senare delen af 1100-talet), Skånelagen och äldre Vestgötalagen (båda från förra delen af 1200-talet). Dessa lagar följdes snart af en hel rad norska, danska och svenska landskaps- och stads-lagar. Endast ett af de nordiska länderna, nemligen Norge, hann under detta tidehvarf sammanarbeta sina landskapslagar till en gemensam lag för hela riket (1274).

C. T. Odhner.

29. Englands historia från Wilhelm Eröfrarens död år 1087 till Richard Lejonhjertas död år 1199.

Förgäfves hade Angelsachsarne sökt afskudda det tryckande ok, som Wilhelm Eröfraren pålagt dem. De måste förblifva sina normandiske herrars lydige undersåtar. Men ett sammanträffande af lyckliga omständigheter gjorde, att under de två århundraden, som följde närmast efter eröfringen, Normander och Angelsachsare sammansmälte till *en* nation samt lade grunden till en frihet, som blifvit varaktigare än något annat folks på jorden.

Redan den omständigheten, att efter Wilhelm Eröfrarens död strid utbröt mellan hans båda äldre söner, *Robert,* som ärft Normandie, och *Wilhelm Rufus* (den rödhårige), som tillvällat sig Englands krona, lände till Angelsachsarnes bästa. Ty då en stor del af den normandiska adeln i England gjorde uppror samt förklarade sig för Robert, hvilken, såsom den förstfödde, hade mer berättigade anspråk på tronen, måste Wilhelm Rufus stödja sig på Angelsachsarne, med hvilkas hjelp det äfven lyckades honom att kufva upproret. Den tappre, men bekymmerslöse och lättsinnige Robert, som sålunda gick miste om Eng-

lands krona, öfverlemnade några år senare (1096) äfven regeringen öfver Normandie åt Wilhelm mot en summa af 10,000 mark silfver, hvarefter han i spetsen för en lysande normandisk riddarskara deltog i första korståget.

Innan Robert hann återkomma från det heliga landet, hade redan Wilhelm Rufus funnit sin död på en jagt, träffad af en pil i bröstet (1100). Huruvida det var en olyckshändelse eller ett lönmord, som vållade den engelske konungens död, har aldrig blifvit uppdagadt. Han hade varit en tapper, men utsväfvande, grym och sniken furste, hvars utpressningar hvarken skonade de stora baronerna eller de små vasallerna, hvarken kyrkan eller lekmännen. Sjelfve ärkebiskop *Anselm af Canterbury* hade undan hans tyranni måst fly till utlandet. För att blidka folkets missnöje med den föregående regeringen och för att vinna ett stöd mot Roberts anspråk utfärdade derför *Henrik I*, Wilhelm Eröfrarens yngste son, som begagnade sig af sin äldste broders frånvaro till att bestiga den lediga tronen, en proklamation *(charter)*, full af vackra löftèn. I denna urkund lofvade Henrik att ej göra något tyranniskt bruk af sina länsherre-rättigheter samt att rätta sig efter den gode konung Edvard Confessors lagar med de ändringar, som hans fader deri vidtagit med sina baroners samtycke. Tillika återkallade Henrik den af folket högt uppburne ärkebiskop Anselm samt gifte sig med en ättling af den gamla angelsachsiska konungafamiljen, prinsessan *Mathilda* af Skottland (se stamtaflan å sid. 195).

Emellertid landsteg Robert i spetsen för en normandisk här på Englands kust. Men den hotande faran afvändes af ärkebiskop Anselm, som använde hela sin stora vältalighet att öfvertala de normandiska baronerna att ej låta det komma till det yttersta. Han lyckades medla en förlikning mellan bröderna (1101), enligt hvilken Robert skulle nöja sig med besittningen af Normandie samt Henrik årligen betala honom 3,000 mark silfver i skatt. Men knappt hade Robert återvändt till Normandie och upplöst sin här, förr än Henrik bröt förlikningen samt dödade eller landsförviste de baroner, som tagit Roberts parti. Normandie blef sedan skådeplatsen för kriget mellan de båda bröderna, som slutade dermed att Robert tillfångatogs i slaget vid *Tinchebrai* (1106) samt bortfördes till slottet Cardiff på gränsen af Wales, der han hölls inspärrad ända till sin död, 28 år senare (1134).

Henrik I var en statsklok, tapper och vältalig furste, hvars tillnamn *(Beauclerc)* bär vittne om hans håg för boklig lärdom. Men han var, liksom hans båda företrädare, hänsynslös och grym. »Öfver

allt, hvart konungen reste,» säger en samtida krönika, »förtryckte hans följe folket, brände och mördade.» »Många, som veta, hvad som försiggått under de båda föregående regeringarna,» heter det hos en annan krönikeskrifvare, »skola häri ej finna något nytt. Men i våra dagar fans en orsak, hvarför det gamla förtrycket blef ännu hårdare och odrägligare, alldenstund det vände sig mot ett folk, som mistat alla sina egodelar och mot hvilket man råkade i raseri, emedan det ej hade något mer att förlora.»

Henrik I afled 1135, utan att efterlemna några söner. Han hade derför insatt sin dotter *Mathilda* till arfvinge af alla sina länder. Men hans systerson, grefve *Stephan af Blois*, förekom henne samt bemäktigade sig tronen med tillhjelp af ett mäktigt adelsparti. Följden blef ett långvarigt krig mellan Stephans och Mathildas partier. Enka efter den år 1125 aflidne kejsar Henrik V, hade Mathilda gift om sig med grefve *Gottfrid af Anjou*, kallad *Plantagenet*, sannolikt efter den blomma *(planta genista)*, som han plägade bära som prydnad på sin hjelm. Efter ett långvarigt och blodigt inbördes krig, hvarunder England råkade i ett tillstånd af fullkomlig anarki, slöts ändtligen 1153 en förlikning mellan konung Stephan och Mathildas son Henrik Plantagenet, som 1150 efterträdt sin fader Gottfrid, hvarigenom Stephan erkändes såsom Englands konung och Henrik såsom hans efterträdare på tronen. Redan året derefter afled Stephan (1154), efterlemnande riket i ett vida sämre tillstånd än han mottagit det. Under de inre oroligheterna hade en mängd fasta borgar blifvit uppförda, från hvilka adeln ostraffadt förtryckte och plundrade landtbefolkningen.

Med *Henrik II* (1154—1189) uppsteg huset *Anjou* eller *Plantagenet* på Englands tron, som det sedan innehade i mer än 300 år. Rastlös energi var grunddraget i den nye konungens karakter. »Han sitter aldrig», sade man om honom, »han är på benen från tidigt på morgonen till sent på natten.» Ordentlig, måttlig, flitig, begåfvad med starkt minne och intresserad af de mest olika saker, passionerad i kärlek och hat, var han en kraftig natur, som fullföljde en bestämd politisk plan: den adliga anarkien, sådan den utvecklat sig under Stephans regering, skulle utrotas och en stark konungamakt och ordnad administration träda i dess ställe.

Men snart råkade Henrik i en farlig strid med kyrkan, hvars anspråk i *Thomas Becket* fann en djerf och oförskräckt målsman. Thomas var son af en rik borgare i London samt hade gjort lysande studier i Oxford, Paris och Bologna. Han hade varit Henriks kansler och förtrognaste vän, och konungen hade gjort allt för att förmå Canterburys domkapitel att välja honom till ärkebiskop. Henrik hade

ENGLAND OCH FRANKRIKE
under
senare hälften af det
tolfte århundradet.
Nordsjön
ULSTER
CONNAUGHT
LEINSTER
MUNSTER
Armagh
Dundalk
Drogheda
Dublin
Limerick
Cashel
Waterford
Wexford
Perth
Stirling
Edinburgh
Tweed
Newcastle
Durham
York
Humber
Chester
Lincoln
Newark
Leicester
Kenilworth
Gloucester
Oxford
London
Thames
Bristol
Windsor
Rochester
Canterbury
Salisbury
Clarendon
Winchester
Dover
Pevensey
Hastings
Southampton
Exeter
Milford
Cardiff
Severn
Anglesey
Sluys
Brügge
Calais
Boulogne
Flandern
Cherbourg
Bayeux
Caen
Havre
Harfleur
Rouen
Beauvais
Valois
Laon
Reims
Chalons
Verdun
Trier
Rhen
PARIS
Denis
Marne
Chartres
Bretigny
Sens
Troyes
Champagne
Langres
NORMANDIE
Avranches
Dol
Rennes
MAINE
Le Mans
BRETAGNE
Brest
Quimper
Orléans
Blois
Angers
ANJOU
Tours
TOURAINE
Nantes
Loire
Fontevrault
Chinon
Poitiers
Poitou
Berry
Bourgund
Marche
Limoges
Chalus
Limousin
Auvergne
Lyon
Vienne
Garonne
AQUITANIEN
Guienne
Bordeaux
Albi
LANGUEDOC
Toulouse
GASCOGNE
Adour
Avignon
Arles
Provence
Marseille
Saone
Rhone
Loire

hoppats, att Thomas Becket äfven såsom den engelska kyrkans primas skulle förblifva hans trogne och lydige tjenare. Men Thomas uppfattade på ett helt annat sätt de pligter, som hans nya embete ålade honom. Den yppige, praktälskande verldsmannen förvandlades plötsligen till en sträng asketiker, som späkte sin lekamen med fastor, nattvak och gisslande, som tvättade tiggares fötter och som närmast kroppen bar en tagelskjorta, hvilken aldrig byttes om. Och lika hård som han var mot sig sjelf, lika oböjlig visade han sig, när det gälde kyrkans makt och de andliges företrädesrättigheter. Han ej blott återfordrade de gods, ärkebiskopsstolen i Canterbury mistat, utan motsatte sig äfven konung Henriks välmenta försök att inskränka de andliges domsrätt, hvilken på det skamligaste sätt missbrukades. Så hade mer än hundra andlige, som under de första tio åren af Henrik II:s regering anklagats för mord, blifvit frikände eller blott ytterst lindrigt straffade af de kyrkliga domstolarne, hvilka enligt denna tids hierarkiska grundsatser, sådana de uttalades i påfvarnes dekretaler, ensamma egde att afdöma alla brottmål, der den anklagade tillhörde det andliga ståndet.

För att afhjelpa detta och andra missbruk sammankallade Henrik engelska kyrkans prelater och sitt rikes verldsliga stormän till ett möte i *Clarendon*, ett kronogods ej långt från Salisbury (Jan. 1164). Efter stormiga öfverläggningar antogos här de ryktbara *16 clarendonska konstitutionerna* i syfte att sätta en dam mot kyrkans inkräktningar på de verldsliga domstolarnes och konungamaktens område. Så stadgades, att ett ombud från den verldslige domaren skulle vara tillstädes, hvarje gång en andlig domstol satt till rätta öfver för brott anklagade andliga, samt att dessa ej finge tagas i skydd af kyrkan, om de öfverbevisades eller erkände sitt brott; att konungens vasaller ej finge bannlysas annat än efter förutgången ransakning och med konungens samtycke; att ingen prelat finge lemna England utan konungens tillåtelse o. s. v. Men vigtigast af alla och i öppen strid med de påfliga dekretalerna var den tolfte konstitutionen, som föreskref, att val till ärkebiskop, biskop och abbot skulle ske i konungens kapell och med hans samtycke och att den så valde skulle svärja konungen såsom sin länsherre tro och lydnad, innan han finge tillträda sitt embete, hvars inkomster, så länge det stod ledigt, skulle tillfalla den kungliga skattkammaren.

Äfven Thomas Becket hade antagit och satt sitt sigill under de clarendonska konstitutionerna. Men knappast hade mötet upplösts, förr än han började känna ånger öfver sitt handlingssätt. Han anstälde ifriga botöfningar och afhöll sig i 40 dagar från att göra altar-

tjenst samt skyndade att sända de clarendonska konstitutionerna till påfven *Alexander III* i Sens, i Frankrike, dit denne sökt en tillflykt undan kejsar Fredrik Barbarossas hat. Påfven fördömde konstitutionerna, och nu utbröt en våldsam strid mellan Thomas Becket och Henrik II, den förre kämpande för prestvälde och påfvemakt, den senare för det nationella konungadömet; den förre stödjande sig på de påfliga dekretalerna, den senare på de gamla angelsachsiska rättsbegreppen. Thomas flydde till Frankrike samt fann skydd hos konung Ludvig VII och påfven. Henrik lade emellertid beslag på de stora inkomsterna från ärkestiftet Canterbury. Utnämnd till påflig legat, uttalade Thomas bannlysning öfver biskopen af London och andra biskopar, som stält sig på Henriks sida, samt hotade konungen sjelf med interdikt. Omsider lyckades dock påfven, genom underhandlingar och hotelser om interdikt, medla förlikning, och i Dec. 1170 återvände Thomas Becket till England. Canterburys invånare mottogo honom med hänförelse, men hans fiender lemnade honom ingen ro, utan förolämpade honom på allt sätt. Thomas Becket svarade med en bannlysning, som han utfärdade sjelfva juldagen. Underrättelsen härom satte konung Henriks häftiga lynne i eld och lågor. Han utgöt sig i hädelser och svordomar samt klagade högt, att han vore omgifven af stackare, som åto hans bröd och lefde af hans välgerningar, men ej vore i stånd att befria honom från en ränkfull prest. Dessa dåraktiga och brottsliga ord yttrades ej för döfva öron. Fyra af konungens hofmän skyndade till Canterbury och mördade Thomas Becket i sjelfva domkyrkan, den 29 Dec. 1170.

För sent insåg Henrik, huru mycket en dylik våldsbragd måste skada hans sak. Tre dagar slöt han sig inne utan att njuta någon föda. Derpå skickade han sändebud till Rom för att fritaga sig från all andel uti blodsdådet. Alexander III lät anställa en undersökning rörande brottet. De fyra mördarne bannlystes samt skola hafva funnit sin död i det heliga landet, dit de vallfärdat för att söka försona hvad de brutit. Henrik sjelf aflade inför påfvens legater samt i hela folkets närvaro en helig ed, att han vore oskyldig till mordet på ärkebiskop Thomas, förband sig att sända 200 riddare till Palestina till den heliga grafvens försvar samt lofvade att afskaffa de clarendonska konstitutionerna, för så vidt de innehölle några mot presterskapets privilegier stridande nyheter. Först härefter undfick hans påfvens absolution (1172).

Thomas Beckets minne hölls heligt af det engelska folket, som kände sig stolt öfver, att en man ur dess leder nått rikets och kyrkans högsta värdighet, och som vördade hans asketiska dygder och

beundrade det mod, hvarmed han lidit martyrdöden. Redan 1173 upptogs han af påfven bland helgonens antal, och året derpå vallfärdade konung Henrik II sjelf, barfota och i botgörardrägt, till det nya helgonets graf i Canterbury. Vid det skrin, som inneslöt hans forne motståndares qvarlefvor, lät konungen gissla sig, och natten tillbragte han i det underjordiska grafkapellet, liggande på stengolfvet. Och i flere århundraden, ända till reformationen, kommo sedan årligen skaror af pilgrimer till Canterbury för att bedja vid den helige Thomas martyrens skrin.

För att vinna påfvens absolution hade Henrik II visserligen måst lofva att afskaffa de för kyrkan mest förhatliga af de clarendonska konstitutionerna. Detta löfte blef dock aldrig full verklighet. Ärkebiskopar, biskopar och abboter tillsattes allt framgent efter Henriks önskan, och i afseende på den andliga domsrätten stadgades några år senare, genom en öfverenskommelse med påfvens legat, att två undantag skulle göras från den regeln, att ingen andlig finge dömas af verldslig domstol, nemligen om saken gälde 1) öfverträdelser af jagtlagarne, eller 2) länsförhållanden, när länsherren vore lekman. Fastän besegrad, bibehöll således Englands konung större myndighet i förhållande till kyrkan, än fallet var med de flesta andra af vestra Europas regenter på denna tid.

Lyckligare än mot kyrkan var Henrik II i sin strid mot den adliga anarkien. Han tillät de vasaller, som ville slippa den personliga krigstjensten, att i stället betala en viss afgift, *scutagium* kallad, samt använde deremot ofta legotrupper, hvilket helt naturligt måste göra honom mindre beroende af de stora baronerna och deras följen. Äfven rättskipningen ordnades på ett bättre sätt än förut. Hela riket indelades för detta ändamål i sex områden; tre kungliga domare skulle på vissa bestämda tider genomresa hvartdera området för att på ort och ställe afdöma mål, som till dem vädjades från de lägre domstolarne, samt för att i allt bevaka konungens intressen. I samband med denna stora förändring i domstolsväsendet framträder äfven för första gången den för England egendomliga *jury-inrättningen*, ehuru ännu i en form, som var ganska olik den nuvarande.

Af Henriks många krigsföretag var *Irlands* eröfring det minnesvärdaste. Denna ö, hvars invånare, de till den keltiska stammen hörande Irerna, visserligen sedan många århundraden tillbaka voro kristne, men dock föga civiliserade, var på denna tid delad mellan fem, ofta med hvandra fejdande, småkonungar. Redan 1154 öfvertalade Henrik påfven Hadrianus IV, som var af engelsk börd, att skänka Irland åt den engelska kronan. Det dröjde dock 14 år, innan Engelsmännen

Ätten Plantagenet under 12:te och 13:de årh.

Henrik II,
f. 1133, kon. 1154, † 1189,
g. m. Eleonora af Aquitanien 1152, † 1204.

Henrik,	Mathilda,	Richard I Lejonhjerta,	Gottfrid,	Johan utan land,
† 1183.	† 1189, g. m. Henrik Lejonet, hertig af Sachsen.	f. 1157, kon. 1189, † 1199.	f. 1158, † 1186.	f. 1167, kon. 1199, † 1216.

Mathilda's son:
Otto IV, kejsare, slagen vid Bovines 1214.

Gottfrid's son:
Arthur, hertig af Bretagne, f. 1186, † 1203.

Johan utan land's children:

Henrik III,	Richard af Cornwallis,	Isabella, † 1241,	Eleonora, g. m.
f. 1207, kon. 1216, † 1272, g. m. Eleonora af Provence.	† 1272.	g. m. kejsar Fredrik II.	[1]) grefve Wilhelm af Pembroke 1224; [2]) Simon af Montfort, grefve af Leicester, 1238

Henrik III's son:
Edvard I,
f. 1239, kon. 1272, † 1307.

började taga landet i besittning, och först 1171 infann sig Henrik sjelf på ön för att mottaga de iriska höfdingarnes hyllning. Dock försökte de redan under hans regering att åter afkasta det utländska oket, och ända till början af sjuttonde århundradet förnyades oupphörligt dessa upprorsförsök. Endast en tredjedel af ön, den östra, der talrika engelska nybyggare bosatte sig, lydde verkligen under England, hvaremot de vestra och norra trakterna styrdes af iriska småkonungar och höfdingar, som betalade den engelske konungen skatt, så länge de kände fruktan, och gjorde uppror, så snart de trodde sig starka nog.

Mot konungarne Ludvig VII och Filip II August i Frankrike förde Henrik II flere krig. Fastän den franske konungens vasall, var Henrik dock vida mäktigare är sin länsherre. Utom Normandie, Maine, Anjou och Touraine innehade han nemligen några andra af Frankrikes rikaste landskap, som han vunnit genom gifte med *Eleonora*, hertig Wilhelm X:s af Aquitanien dotter och arftagerska. Eleonoras rika arf, som omfattade provinserna Guienne, Gascogne och Poitou, hade förmått Ludvig VII:s fader, Ludvig VI, att förmäla sin son med henne. Men äktenskapet blef högst olyckligt, och Ludvig VII, hvilken mer tänkte på sin kränkta heder än på sin kronas intressen, hade år 1152 skiljt sig från sin otrogna maka, som redan sex veckor efteråt gifte sig med den då nittonårige Henrik Plantagenet, två år senare konung af England. Eleonoras andra äktenskap blef emellertid lika olyckligt som det första. Hon fick snart anledning till svartsjuka, och det djupa hat, hon derför fattade mot sin gemål, lyckades hon äfven inplanta hos deras fyra söner, *Henrik, Richard, Gottfrid* och *Johan* *. De senare åren af Henrik II:s regering upptogos derför till stor del af strider mot hans egna upproriska söner. Två af dessa, Henrik, som blifvit krönt till faderns efterträdare i England, och Gottfrid, som erhållit hertigdömet Bretagne, hvilket Henrik II förvärfvat år 1166, dogo före fadern. De två öfverlefvande, i historien kända under namnen Richard Lejonhjerta och Johan utan land **, voro stadda i uppror mot fadern, då denne afled, på dödsbädden förbannande dem och sig sjelf.

Richard I Lejonhjerta (1189—1199), har vunnit ett odödligt namn som tredje korstågets tappraste hjelte (se sid. 263—266). Men konungens ära stod hans undersåtar dyrt. När underrättelsen kom, att Richard på sin hemfärd från Palestina blifvit tillfångatagen i Österrike, sökte Johan utan land att göra sig till herre öfver England samt slöt i sådan afsigt förbund med konung Filip II August af Frankrike, hvilken

* Se stamtaflan å föregående sida,

** Ett tillnamn, som hans far gifvit honom på den tid, då han ännu ej fått något län.

skulle erhålla den del af Normandie, som låg norr om Seine. Richards undersåtar förblefvo dock sin konung trogne samt utlöste honom för en ofantlig summa — 150,000 mark silfver — ur fångenskapen (1194). Vid underrättelsen om Richards återkomst skref Filip August till Johan: »akta dig, djefvulen har åter sluppit lös». För Johan fans ej heller någon annan råd än att anropa Richard om förlåtelse, hvilken denne också ädelmodigt beviljade. Kriget med Filip August fortgick deremot i flere år, men inskränkte sig mest till plundringståg och enstaka rytteristrider.

Sina sista år tillbragte Richard uteslutande i Frankrike. Han var i sjelfva verket mer Fransman än Engelsman. I Frankrike hade han framlefvat sin ungdom, der hade han vunnit sitt första hjelterykte, der fann han ock sin död (1199). Vid belägringen af slottet Chalus, tillhörigt en upprorisk vasall, träffades Richard af en pil i armen. Han gaf genast befallning att storma, och sedan slottet blifvit taget, lät han hänga hela besättningen blott med undantag af den bågskytt, Bertrand de Gourdon, hvilkens pil hade träffat honom. Då Richard kände sitt slut nalkas, lät han föra Gourdon till sin säng. På den döende konungens fråga, hvarför han skjutit honom, svarade bågskytten: »Du har med egen hand dödat min fader och mina två bröder, nu är jag i ditt våld och du kan efter godtycke hämnas på mig, men med glädje skall jag lida alla qval i den vissheten att hafva befriat verlden från en så grym menniska.» Richard befalde då att gifva den oförskräckte bågskytten friheten, men efter konungens död lät Marcader, anföraren för hans legotrupper, åter gripa Gourdon, flå honom lefvande och sedan hänga honom.

30. Johan utan land (1199—1216). Normandie går förloradt till Frankrike (1204). Tillkomsten af Englands Magna Charta (1215).

Efter Richard Lejonhjertas död hyllades *Johan utan land* såsom konung i England. Johans äldre broder, den vid unga år aflidne Gottfrid, hade dock efterlemnat en son, *Arthur*, hertig af Bretagne, som, när han hunne mogen ålder, kunde blifva en farlig medtäflare till den engelska kronan. Faran vardt ännu mer hotande, då Arthur stälde sig på den franske konungens sida i det mellan Filip August och Johan utan land utbrutna kriget. Men det lyckades snart Johan att taga sin brorson till fånga. Arthur inspärrades i ett slottstorn i Rouen.

Hans sista öden öro höljda i dunkel. Men ryktet förkunnade högt, att Johan skärtorsdagen 1203 med egen hand mördat den värnlöse ynglingen. Och detta aldrig vederlagda rykte vann ökad sannolikhet af allt, hvad samtiden hade att förtälja om Johans karakter. Ty alla en tyranns sämsta egenskaper funnos hos honom samlade. Han var grym och trolös, feg och misstänksam. Han fann ett nöje uti menniskors lidanden, och njutningarna smakade honom aldrig bättre, än när de medförde andras skam och förnedring. Han brukade högt skryta, att landets förnämsta qvinnor fallit offer för hans förförelse. Till utseende var han liten och ful. Han omgaf sig gerna med personer af dåligt rykte, helst utländingar, men visade den engelska adeln misstro och afvoghet.

Bretagnes ständer, gripna af sorg och vrede öfver sin unge hertigs död, vände sig till konungen af Frankrike med böner om hjelp. Filip II August kallade då Johan, hvilken för sina franska besittningar var hans vasall, att infinna sig inför pärernas domstol i Paris för att stå till rätta för mordet på Arthur. Och då Johan uteblef, dömde pärerna, att han gjort sig skyldig till högförräderi och att hans län i Frankrike skulle hemfalla till franska kronan. Filip II August skyndade att med vapen i hand verkställa domen. Inom kort var hela Normandie i hans hand, och detta härliga landskap gick sålunda förloradt för England (1204) efter att, med blott några få och korta afbrott, hafva varit förenadt med detta land i 138 år. Hvad England förlorade i yttre makt, återvann det dock rikligen i enhet och inre styrka. Så länge samma furste hade herskat i England som i Normandie, så länge många af hans vasaller hade innehaft län både i England och i Normandie, hade Englands regenter och stormän aldrig kunnat glömma, att de voro af främmande, af normandisk börd och att England var ett land, till hvilket deras förfäder kommit som eröfrare. Normandies återförening med Frankrike tvang dem deremot att välja mellan England och Normandie. De valde England, och deras förfäders hemland blef för dem ett främmande, ja snart ett fiendtligt land. Ingenting har mer påskyndat de normandiska eröfrarnes och de besegrade Angelsachsarnes sammansmältande till *ett* folk, än just det våldsamma sönderslitandet af de band, som så länge vid hvarandra fastkedjat Normandie och England.

137. Johan utan land.
Från hans sigill.

Sedan Filip August äfven eröfrat Anjou, Maine, Touraine och större delen af Poitou, afslöts år 1206 ett stillestånd mellan honom och Johan utan land. Men snart råkade den engelske konungen i en annan strid, som skulle bereda honom ännu större förödmjukelser. Ärkebiskopsstolen i Canterbury hade blifvit ledig, och tvist hade uppstått vid valet af ny ärkebiskop. Man hade vädjat till påfven *Innocentius III*, och denne hade låtit anställa nytt val, som efter hans anvisning föll på kardinal *Langton*, en infödd Engelsman. Underrättelsen härom bragte Johan i raseri. Han vägrade ej blott att erkänna den af påfven tillsatte ärkebiskopen, utan lät också köra bort domkapitlet i Canterbury samt lägga beslag på dess gods. Till straff lät Innocentius, efter att förgäfves hafva varnat och hotat, lysa interdikt öfver hela England. Då äfven detta icke hjelpte, löste Innocentius år 1212 alla Johans vasaller från deras trohetsed, uppmanade alla kristenhetens furstar att förena sig mot den gudlöse herskaren samt uppdrog särskildt åt franske konungen att eröfra England. Ehuru Filip August genom att mottaga detta uppdrag erkände, att påfven egde rätt att afsätta konungar, så kunde han likväl ej motstå frestelsen att göra nya eröfringar. Han gaf befallning att samla en talrik här vid Rouen och en flotta vid Boulogne. Då förmådde fruktan för fiendens landstigning samt misstro mot sitt eget folk Johan att till hvad pris som helst söka vinna påfvens förlåtelse. Uti en offentlig urkund förklarade den modfälde tyrannen, att han »med fri vilja och för att vinna sina synders förlåtelse och Guds nåd öfverlät till Gud, apostlarne Petrus och Paulus, sin herre, påfven Innocentius, och dennes efterträdare England och Irland», som han hädanefter skulle innehafva såsom län under påfvestolen mot en årlig skatt af 700 mark för England och 300 för Irland. Hyllningsceremonien försiggick så offentligt som möjligt. Den 15 Maj 1213 nedlade Johan i kyrkan i Dover sin krona och spira, knäböjde för den påflige legaten *Pandulf* samt svor med sina händer i hans den vid länsförhållandets ingående öfliga eden.

Den påfliga uppmaningen att anfalla Johan återtogs nu, emedan den engelske konungen återvändt till lydnad mot den apostoliska stolen. Men Filip svarade, att han kostat för mycket penningar på flottan och hären för att kunna afstå från anfallet mot England. Detta måste icke desto mindre tills vidare uppskjutas, emedan ett stort mot Frankrike rigtadt förbund hade ingåtts mellan konung Johan, hans systerson kejsar Otto IV, hertigen af Brabant samt grefvarne af Flandern och Boulogne. Filip Augusts lysande seger vid Bovines sprängde emellertid detta förbund, och Johan skattade sig lycklig

att af sin fruktansvärde motståndare kunna utverka ett stillestånd på fem år.

Johan hade nu fred med påfven och med Frankrike. Men inom landet stod det länge närda missnöjet med konungens tyranni färdigt att bryta ut i storm. De stora baronerna, med ärkebiskop Langton i spetsen, fordrade, att Johan skulle å nyo stadfästa och närmare bestämma de fri- och rättigheter, som konung Henrik I:s proklamation *(charter)* tillförsäkrat dem, men som åter råkat i glömska. Då Johan nekade härtill, bildades ett stort förbund, till hvilket äfven landets förnämsta stad, det redan på denna tid rika *London*, slöt sig, och som med vapenmakt tvang konungen att utfärda det namnkunniga stora frihetsbrefvet *(Magna Charta libertatum)*. Denna för engelska statsförfattningen epokgörande urkund (bild 138) undertecknades den 15 Juni 1215 på ängen *Runingmed*, mellan Windsor och Stanes.

Vunnen genom adelns, presternas och borgarenas gemensamma ansträngningar, afsåg Magna Charta ock deras gemensamma bästa. Presterskapets privilegier stadfästes. Beloppet af de penningsummor, som en vasalls arfvinge skulle erlägga vid länets mottagande, bestämdes, och billighet skulle iakttagas vid utöfvandet af länsherrens rätt att vara förmyndare för vasallens omyndiga barn och giftoman för hans enka och döttrar. Utom de af ålder öfliga hjelppenningarne för konungens lösköpande ur fångenskap samt vid hans äldste sons riddarslag och äldsta dotters första bröllop skulle ingen skatt kunna påläggas annat än med samtycke af rikets allmänna rådsförsamling, till hvilken alla ärkebiskopar, biskopar, abboter, grefvar och baroner skulle inbjudas genom särskildt kallelsebref för hvar och en samt konungens andra omedelbara vasaller genom en allmän kallelse minst 40 dagar förut. London får liksom öfriga städer och köpingar behålla sina gamla sedvänjor och privilegier. Främmande köpmän få obehindradt komma in i landet samt handla der utan att betungas af några obilliga och orättmätiga tullar och afgifter.

Utom dessa och andra stadganden till de samhällsklassers bästa, som tillkämpat sig Magna Charta, innehöll det stora frihetsbrefvet äfven åtskilligt, som kom hvarje Engelsman till godo. Så föreskrefs, att rättvisan hvarken finge säljas, förvägras eller fördröjas. Så lofvade konungen i den 39:de artikeln: »ingen fri man må gripas eller häktas eller beröfvas sin jord eller förklaras fredlös eller landsförvisas eller på något sätt förderfvas, ej heller skola vi öfverfalla eller hemsöka honom utan laga dom af hans vederlikar enligt landets lag.» Det är om denna artikel, den engelska frihetens yppersta bålverk, som

138. Fac-simile af en af original-handskrifterna af Magna Charta, förvarad i British Museum.

De här meddelade styckena äro: början af inledningen, den 39:de artikeln samt slutet *.

*) *Johannes dei gratia rex Angliae, dominus Hyberniae, dux Normanniae, Aquitaniae et comes Andegaviae archiepiscopis, episcopis, abbatibus, comitibus, baronibus, justiciariis, forestariis, vicecomitibus, prepositis, ministris et omnibus ballivis et fidelibus suis salutem.* ————————————

——— *Nullus liber homo capiatur vel imprisonetur aut dissaisiatur aut utlagetur aut exuletur aut aliquo modo destruatur, nec super eum ibimus nec super eum mittemus nisi per legale judicium parium suorum, ut per legem terrae.* ————————

——— *Data per manum nostram in prato quod vocatur Runingmed, inter Windelesorum et Stanes, quinto decimo die Junii, anno regni nostri septimo decimo.*

Johan, med Guds nåde konung af England, herre till Irland, hertig af Normandie och Aquitanien och grefve af Anjou sänder ärkebiskopar, biskopar, abboter, grefvar, baroner, domare, skogsförvaltare, sheriffer, ståthållare och alla sina embetsmän, fogdar och vasaller helsning. ————————————

——— **Ingen fri man må gripas eller häktas eller beröfvas sin jord eller förklaras fredlös eller landsförvisas eller på något sätt förderfvas, ej heller skola vi öfverfalla eller hemsöka honom utan laga dom af hans vederlikar enligt landets lag.** ————————

——— **Gifvet med vår hand på den äng, som kallas Runingmed, mellan Windsor och Stanes, den femtonde dagen i Juni, sjuttonde året af vår regering.**

Englands störste parlamentstalare yttrat, att dess barbariska latin är lika mycket värdt som hela den klassiska literaturen.

För att öfvervaka, att Magna Charta verkligen efterlefves, skall ett ständigt utskott af 25 ledamöter tillsättas. Detta utskott väljes af baronerna samt eger att vid inträffande ledighet komplettera sig sjelf. I fall konungen eller hans embetsmän bryta mot Magna Charta, skall utskottet uppmana konungen eller, om han är frånvarande, rikets högste embetsman *(justiciarius)* att utan uppskof låta rätta öfverträdelsen. Sker icke rättelse inom 40 dagar, skall utskottet med hela landets menighet tvinga konungen dertill, »nemligen genom intagandet af hans slott, länder och besittningar och på hvarje annat möjligt sätt, blott icke konungens och hans gemåls och barns personer skadas».

Det var endast fruktan, som hade förmått konung Johan att underteckna Magna Charta. För att få den upphäfd skickade han derför sändebud till Rom, hvilka ock lyckades utverka, att påfven Innocentius III förklarade det stora frihetsbrefvet vara »icke blott uselt och skamligt, utan äfven otillåtet och brottsligt» samt bannlyste de baroner, som varit dess upphofsmän. Johan, som värfvat mycket trupper i Flandern, anföll nu baronerna med den yttersta våldsamhet samt förde kriget med sådan grymhet, att hans motståndare i sin förtviflan togo sin tillflykt till konung Filip II August, erbjudande dennes son *Ludvig* den engelska kronan. Ludvig landsteg ock i England med en här, men innan det kom till en afgörande drabbning, bortrycktes konung Johan utan land af döden.

31. Henrik III af England (1216—1272).

Englands krona räddades åt konung Johans nioårige son, *Henrik III*, genom grefve *Wilhelm af Pembroke*, rikets marskalk, som med stark hand grep regeringstömmarne. Ludvig af Frankrike blef slagen vid Lincoln, förlorade sin flotta samt måste afstå från sina anspråk på Englands tron. Pembroke återförde lugn och ordning i riket, men dog redan 1219. Några år senare förklarades Henrik III myndig genom en bulla af påfven Honorius III. Men det visade sig snart, att den unge konungen ej var vuxen sitt svåra kall. Han var obeslutsam, trög och osjelfständig. I synnerhet lät han allt för mycket leda sig af en öfvermodig utländing, *Peter des Roches*, biskop af Winchester, som besatte statens och kyrkans högsta och mest inkomstbrin-

gande embeten med män från sin egen hembygd, Poitou, eller från Bretagne. Visserligen störtades Peter des Roches 1234, utländingarne afskedades, och konungen tog till rådgifvare män, som egde nationens förtroende. Men sedan Henrik III två år senare gift sig med *Eleonora af Provence*, väckte snart hans mot Provençalerna visade gunst å nyo det engelska folkets harm, som ytterligare stegrades genom de engelska vapnens motgångar i det mot Frankrike pågående kriget. Samtidigt led England oerhördt genom påfvarnes utpressningar. Påfliga legater genomreste landet och indrefvo så kolossala summor, att man sade, att de bortfört mer pengar ur riket än de lemnat qvar.

189. Engelsk riddare från medlet af 1200-talet.

Förbittringen i England hade redan stigit till en mycket hög grad, då sommaren 1257 medförde missväxt och hungersnöd. När derför rikets allmänna rådsförsamling, som under senare hälften af 1200-talet börjar kallas *parlament*, sammanträdde i Westminster påsken 1258, gjorde sig en högst retad sinnesstämning gällande, och baronerna fordrade, att deras klagomål ofördröjligen måtte afhjelpas; de hade infunnit sig beväpnade och med talrikt följe samt hade i *Simon af Montfort, grefve af Leicester*, en ypperlig ledare. Denne, en yngre son af den katolske troshjelten Simon af Montfort (se sid. 274), hade flyttat öfver till England, der erhållit grefskapet Leicester samt gift sig med Henrik III:s syster *Eleonora*. Konungen måste nu lofva att sammankalla en ny allmän rådsförsamling till *Oxford*, hvilken ock sammanträdde den 11 Juni 1258. I historien är den känd under namnet *det galna parlamentet*. Här valdes 24 baroner och prelater, åt hvilka uppdrogs att förbättra rikets författning, ett uppdrag, som de utförde på sådant sätt, att de afsatte alla kungliga embetsmän, tillsatte andra af sitt parti samt stadgade, att parlament skulle hållas tre gånger om året och

att under mellantiderna ett utskott af 12 baroner skulle ega parlamentets hela makt samt tillika öfvervaka konungen. Dessa stadgar, *Oxford-provisionerna* kallade, som helt och hållet lade makten i baronernas hand, måste konungen med ed bekräfta.

Men baronerna förblefvo ej eniga, utan nya oroligheter upprörde landet. Då lät Henrik lösa sig från sin ed af påfven Urban IV (1262) samt tillkännagaf, att han återtagit regeringen. Ett inbördes krig utbröt. Londons borgare reste sig samt förenade sig med baronerna. Men det kungliga partiet vann likväl så många anhängare, att baronerna måste gå in på att låta konung Ludvig den helige af Frankrike såsom skiljedomare afdöma saken. Ludvig dömde, att den kungliga värdigheten skulle återställas och Oxford-provisionerna upphäfvas, men att tillika folkets frihet skulle bevaras och alla de upproriska erhålla amnesti. Men grefven af Leicester förkastade denna dom och grep åter till vapen. Rikets norra och vestra provinser stodo på konungens sida, de södra och östra på baronernas, som hade ett starkt stöd i städernas lägre befolkning. Henrik tågade mot London, och då Leicester skyndade till dess hjelp, kom det vid *Lewes*, i Sussex, till en drabbning, i hvilken Leicesters öfverlägsna krigskonst afgjorde dagens öde (14 Maj 1264). Den kungliga hären blef slagen, och Henrik sjelf jemte hans broder, *Richard af Cornwallis*, togos till fånga. Dagen derpå slöts en förlikning: Oxford-provisionerna skulle tillsvidare förblifva gällande, konungen, hans broder och de öfriga fångarne lösgifvas, deremot kronprinsen *Edvard* som gisslan lemnas i Leicesters våld samt hela striden biläggas genom skiljedomare. Men oaktadt Edvard frivilligt öfverlemnade sig i fångenskap, blefvo hans far och farbroder ej frigifna. Leicester förde konungen öfverallt med sig samt utfärdade i hans namn en mängd förordningar. I Jan. 1265 församlade han ett nytt parlament i London, till hvilket han utom baroner och prelater äfven kallade två riddare från hvarje grefskap samt ombud från städerna. Genom att sålunda till parlamentet kalla representanter från grefskap och städer lade Leicester grunden till Englands *underhus*, som framdeles skulle blifva den engelska frihetens säkraste värn.

Emellertid lyckades prins Edvard undkomma ur sitt fängelse; konungens anhängare samlade sig kring honom, och den 4 Aug. 1265 tillkämpade han sig en lysande seger vid *Evesham*, der Leicester sjelf fann hjeltedöden. Inom kort voro upprorets sista spår utplånade. Segrarne förforo, sedan den första förbittringen lagt sig, med skonsamhet och mildhet. Ett parlament, som sammanträdde i Kenilworth (Nov. 1265), återstälde de gamla förhållandena, sådana de varit före parlamentet i Oxford; Magna Charta erkändes åter samt bekräftades

äfven af den påflige legaten; och sjelfva det så revolutionära London återfick sina gamla privilegier.

För så väl segern som för den hofsamhet, hvarmed den begagnades, hade England kronprinsen Edvard att tacka. Dennes stora egenskaper kommo ock folket att glömma faderns svaghet och oduglighet, så att Henriks sista regeringsår utmärktes af ett förut okändt lugn. Henrik III afled 1272, medan hans son Edvard var stadd på ett korståg (se sid. 285).

Englands *städer* hade vid denna tid nått en ganska hög grad af rikedom och makt. Främst stod i alla hänseenden London, dernäst ärkebiskoparnes och biskoparnes residensorter, såsom Canterbury, York, Winchester, Lincoln m. fl. samt åtskilliga sjöstäder, af hvilka i synnerhet de »fem hamnarna» (*Cinque Ports*) åtnjöto stora privilegier mot skyldigheten att i 40 dagars tid hvarje år för konungens räkning underhålla 80 fartyg. Den förnämsta af de »fem hamnarna», af hvilka flere nu nedsjunkit till obetydlighet, var Dover (bild 140). De engelska städerna vunno visserligen icke en så sjelfständig ställning som åtskilliga italienska och tyska, men till en del förvärfvade de likväl rätten att sjelfva välja sina öfverhetspersoner, och deras ombud kallades, såsom ofvan är nämndt, år 1265 för första gången till parlamentet.

140. Staden Dovers sigill år 1281.

32. Frankrike.

De första konungarne af den nya ätt, den *capetingiska*, hvilken år 987 uppsteg på Frankrikes tron, voro visserligen icke så ytterligt maktlösa, som de sista karolingiska herskarne hade varit, men deras makt berodde likväl mera derpå, att de innehade det vigtiga hertigdömet *Francien* (landet kring Paris), än att de buro Frankrikes krona. Ty de stora franska kronvasallerna betraktade konungen mer som sin like än som sitt öfverhufvud. De mäktigaste af dem voro: hertigarne af *Normandie*, *Burgund*, *Aquitanien* (Guienne) och *Gascogne* samt grefvarne af *Flandern*, *Vermandois* (Champagne och en del af Picardie) och *Toulouse* (Languedoc). Och liksom kronvasallerna sällan ville lyda konungen, så visade sig deras undervasaller ofta lika uppstudsiga mot dem. Frankrikes historia under dessa olyckliga århundraden upptages af ständiga krig, än mellan kronvasallerna och konungen, än mellan dem och deras undervasaller eller mellan dessa inbördes. Vid hvarje flod, på hvarje berg reste sig snart fasta borgar och slott (bild 142), bakom hvilkas murar vasallen kunde trotsa sin länsherres anfall och sina underlydandes uppror.

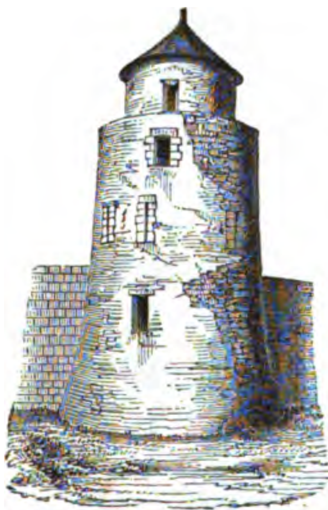

141. Fransk krigare från elfte århundradet.
Efter en miniatyr från elfte årh.

De fyra första konungarne af den capetingiska ätten, *Hugo Capet* (987—997), *Robert* (997—1031), *Henrik I* (1031—1060), *Filip I* (1060—1108), utvidgade föga sitt område och sin makt, men de uppnådde alla en hög ålder samt voro nog försigtiga att redan under sin lifstid låta välja och kröna sin äldste son till efterträdare, hvarigenom alla tronstridigheter förebyggdes och folket vande sig att betrakta kronan såsom ärftlig inom Capetingernas slägt.

Med Filip I:s son, *Ludvig VI den tjocke* (1108—1137), började bättre tider för Frankrike. Han var den förste, som i någon mån lyckades höja konungamaktens anseende gent emot kronvasallerna. Häri understöddes han kraftigt af sin statskloke rådgifvare *Suger*,

abbot af Saint Denis, äfvensom hans sträfvanden mycket underlättades deraf, att så många af Frankrikes tappraste och mest oroliga vasaller tagit korset och tågat till Palestina, hvarifrån de fleste ej återkommit. Medan sålunda feodaladeln försvagades, växte småningom *städernas* rikedom och makt. De godtyckliga utpressningar och det förtryck, som länsherrarne ofta tilläto sig mot städerna, retade ej sällan dessas invånare till försök att med vapen i hand afskudda sig det feodala oket. Om försöket lyckades, slutade ofta saken, i synnerhet i norra Frankrike, dermed att länsherren mot erhållande af en penningesumma utfärdade ett frihetsbref (*charte*), hvarigenom staden erkändes som ett privilegieradt samhälle, en *kommun*, hvars medlemmar fingo personlig frihet jemte säkerhet till lif och egendom sig tillförsäkrade samt vanligen äfven rätt att styras af embetsmän, som de sjelfve valt, och dömas af egne domare. Kommunens förpligtelser mot länsherren såväl i afseende på krigstjenst som afgifter och annat bestämdes noga. Ofta sökte sedan kommunen hos konungarne stadfästelse på sitt frihetsbref för att skydda sig mot sin länsherres löftesbrott, en stadfästelse, som konungarne vanligen gerna gåfvo, emedan deras inflytande derigenom ökades. Äfven fingo åtskilliga städer i de omedelbart under franska kronan lydande landsdelarne köpa frihetsbref af Ludvig VI och hans efterträdare. Så bildade sig småningom bredvid presterskapet och adeln ett tredje privilegieradt stånd, *le tiers état*, hvilket i Frankrike mer än i något annat land af konungarne på allt sätt gynnades.

142. Franskt slottstorn från tolfte århundradet.

Ludvig VI:s son *Ludvig VII* (1137—1180) hade, medan fadern ännu lefde och enligt dennes önskan, gift sig med den rika arftagerskan *Eleonora af Aquitanien.* Men hoppet att hennes arfländer, Guienne, Poitou och Gascogne, genom detta giftermål skulle komma att för framtiden förenas med den franska kronan, gick ej i fullbordan. Ty 1152 skiljdes Eleonora från Ludvig samt ingick sex veckor efteråt nytt äktenskap med en af hans vasaller, Henrik Plantagenet, hertig af Normandie och grefve af Anjou, hvilken derigenom blef vida mäktigare än sin länsherre, ett missförhållande, som ännu mer ökades, då Henrik två år senare besteg Englands tron. Den nästan oundvikliga följ-

den häraf vardt en häftig täflan och ofta återkommande krig mellan Frankrike och England. De krig, som Ludvig VII och hans son *Filip II August* förde mot Henrik II och Richard Lejonhjerta, ledde ej till några för framtiden afgörande förändringar. Men då den tyranniske Johan utan land 1129 besteg Englands tron, ljusnade Frankrikes utsigter. Johans oduglighet skulle under alla förhållanden hafva ländt till hans rikes skada, men blef så mycket mer olycksbringande, som hans motståndare var en af medeltidens statsklokaste herskare.

Filip II August, hvilken vid 15 års ålder efterträdt sin fader som konung af Frankrike (1180), saknade ej helt och hållet de egenskaper, som tillkommo en riddare på denna tid. Han var tapper och krigskunnig, han gynnade kyrkan och de andlige, så vidt det icke allt för mycket stred mot hans egen fördel, han företog till och med ett korståg till det heliga landet. Men han satte dock sitt rikes politiska intressen öfver allt annat, dervid följande en slug, kallt beräknande och stundom föga ridderlig statskonst. Huru han, skickligt dragande fördel af konung Johans brott och svaghet, lät fråndöma denne hans franska län samt derefter satte sig i besittning af Normandie, Maine, Anjou, Touraine och en del af Poitou, känna vi af det föregående. Ännu större ära vann han dock några år senare, då han gick segrande ur striden mot den fruktansvärda liga, som kejsar Otto IV, Johan utan land, hertigen af Brabant samt grefvarne af Flandern och Boulogne bildat. Filip Augusts stora seger vid *Bovines* (1214) öfver Tyskar och Flamländare höjde den franska nationalkänslan samt lärde Fransmännen att sluta sig kring konungen såsom representanten för rikets enhet och ära. Filip August herskade nu öfver ett område tillräckligt stort, att kronvasallerna ej mer, så som under de första Capetingerna, kunde anse sig för konungens likar. Filip höll ock strängt på den redan af hans farfar uppstälda grundsatsen, att konungen ej kunde vara någons vasall. Han kallade oftare, än förut varit vanligt, rikets stormän till sitt hof. Frankrikes sex förnämsta prelater, ärkebiskopen af Reims och biskoparne af Laon, Langres, Beauvais, Châlons och Noyon, samt dess sex mäktigaste verldsliga vasaller, hertigarne af Burgund, Bretagne och Guienne samt grefvarne af Flandern, Champagne och Toulouse, buro redan denna tid ensamme titeln *pairs* (= jemlikar). De bildade konungens högsta råd och voro bisittare i hans högsta domstol *(pairsdomstolen)* samt kunde blott inför denna stå till rätta. Medan de mäktigaste vasallerna på detta sätt gynnades och vunnos, kunde Filip uppträda mot de smärre med så mycket större hänsynslöshet. På de andligas bistånd kunde en fransk konung under detta tidehvarf alltid lita, emedan kyrkan var i behof af kronans

skydd mot vasallernas tygellöshet. Äfven städerna, denna starka motvigt mot länsadeln, främjade Filip på många sätt, liksom hans far och farfar gjort; dock undvek han försigtigt att gifva de större städerna alltför betydande privilegier. Förvaltningen ordnade han genom tillsättande af kungliga embetsmän (*baillis* och *sénéchaux*), som skulle uppbära skatterna och döma i högre instans, medan fogdar (*prevôts*) under dem handhade rättvisan och sörjde för lugnets och ordningens upprätthållande i städerna och kringliggande landsbygd.

Filip Augusts son, *Ludvig VIII* (1223—1226), eröfrade Engelsmännens återstående besittningar i Frankrike utom Gascogne samt företog derefter ett korståg mot de olyckliga Albigenserna. Det blef franska kronan, som skulle skörda vinsten af de ohyggliga utrotningskrigen mot dessa kättare (se sid. 272—275). Ludvig VIII sjelf hann visserligen blott intaga Avignon och börja belägringen af Toulouse, innan döden öfverraskade honom; men tre år senare måste grefve Raimond VII af Toulouse sluta en fred, hvarigenom han till franska kronan afträdde en stor del af sitt område (1229). Dessutom måste Raimond lofva att bortgifta sin dotter och arftagerska med Ludvig VIII:s tredje son, grefve *Alfons af Poitou.* Frankrike styrdes på denna tid af Ludvig VIII:s enka, den lika statskloka som bigotta drottning *Blanka af Kastilien*, såsom förmyndarinna för deras äldste son, *Ludvig IX den helige,* hvilken först år 1236 uppnådde myndig ålder.

Redan från tidigaste ungdomen var Ludvig den heliges lif invigdt åt religionen och välgörenheten. »*Nostre bon roy Sainct Loys*», såsom hans vän och lefnadstecknare, den ädle riddaren *Joinville,* plägar kalla honom, lät dagligen bespisa 120 tiggare, hvarvid han stundom sjelf passade opp. Andaktsöfningar och botgörelser upptogo en god del af hans tid, sex år af sin regering tillbragte han på ett korståg, på ett annat korståg fann han sin död, men oaktadt alla dessa för politiken främmande sträfvanden uträttade helgonet mer för konungamaktens höjande i Frankrike än någon af hans företrädare, icke ens den sluge Filip II August undantagen. Ty lika ödmjuk Ludvig var i sitt enskilda lif, lika obeveklig stränghet visade han vid rättvisans handhafvande och de feodala missbrukens utrotande, huru mäktig och högättad lagbrytaren än var. Så hade seigneuren af Coucy, en af Frankrikes mäktigaste baroner, herre till slottet Coucy, den feodala byggnadskonstens berömdaste minnesmärke i Frankrike (bild 143), utan laga ransakning och dom låtit hänga tre unga studenter, som jagat i hans skogar. Ludvig lät då genast gripa den mäktige missdådaren samt vidtog anstalter för att låta hänga honom, och endast med största möda lyckades de stora franska kronvasallerna, af hvilka många

voro nära befryndade med brottslingen, utverka, att denne fick behålla lifvet mot det, att han i stället betalade ytterst höga böter samt företog en pilgrimsfärd till Jerusalem, hvarjemte han för alltid måste afstå från den kronvasallerna eljest tillkommande höga domsrätten.

Af feodalismens missbruk ifrade Ludvig den Helige framför allt mot de enskilda fejderna. Likaledes förbjöd han att rädja till duellen såsom rättsligt bevisningsmedel samt föreskref, att domarena i stället skulle söka utreda sanningen genom en omsorgsfull ransakning och vittnens hörande. Till följd häraf blef det nödvändigt att i domstolarne insätta män med större juridisk bildning och skicklighet, än förut varit behöfligt. Äfven pairsdomstolen, som från denna tid börjar kallas *parlament*, förstärktes med lärda jurister, hvilka visserligen till en början blott tillkallades för att föra ransakningen och afgifva utlåtanden, men hvilkas inflytande snart ökades, i synnerhet till följd af den

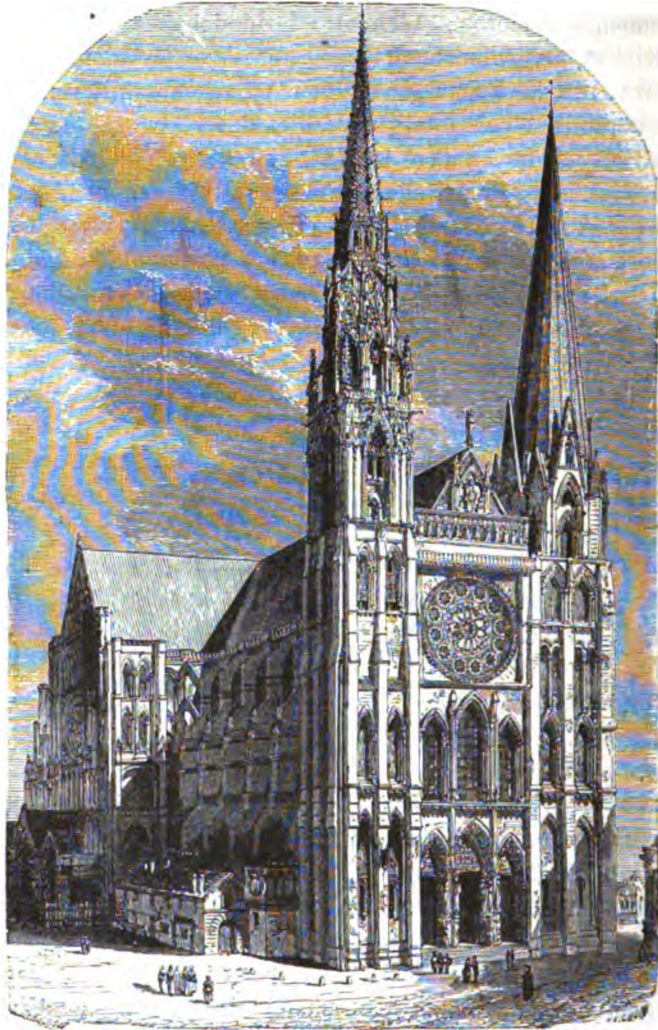
143. Slottet Coucy.
Efter en miniatyr från 1200-talet.

förkärlek, som Ludvig visade den för konungamakten så gynsamma romerska rätten. Öfver sina embetsmän höll Ludvig sträng uppsigt samt var lätt tillgänglig för den, som hade något besvär att framföra. Om sommaren tog han ofta plats under en gammal ek i Vincennesskogen, der hvar och en af hans undersåtar, äfven den ringaste, hade tillfälle att få tala vid sin konung och till honom frambära sina klagomål.

De gamla frankiska lagarne och de karolingiska herskarnes kapitularier hade längesedan kommit ur bruk samt ersatts af städernas och landskapens rättssedvänjor. I tolfte århundradet började man uppteckna dessa hittills oskrifna lagar, och mot slutet af Ludvig den heliges regering eller snart efter hans död utarbetades en samling af lokala rättssedvänjor och af förordningar, som denne konung utfärdat, hvilken lagsamling så mycket som möjligt bragtes i öfverensstämmelse

med den romerska rättens grundsatser. Samlingen är känd under namnet »*les Etablissements de Saint Louis*».

Oaktadt sin fromhet och sin ödmjukhet uppträdde Ludvig med mycken kraft mot påfvarnes förmätna anspråk och tryckande utpress-

144. Katedralen i Chartres.

ningar. Mot slutet af sin regering utfärdade han den ryktbara *pragmatiska sanktionen* till den franska kyrkans skydd mot påfvemaktens ingrepp. Sista artikeln deraf lyder: »För det sjette förbjuda vi härmed uttryckligen det odrägliga indrifvandet af de pålagor, som den

145. Katedralen i Reims.

romerska stolen utskrifver af vårt rikes kyrkor och hvarigenom sagda vårt rike blifvit ytterligt utarmadt, så vida ej sådant sker af rättmätiga och billiga orsaker samt med fritt och uttryckligt samtycke af oss och vårt rikes kyrkor.»

För vetenskap och konst var Ludvig den heliges regering ett lysande tidehvarf. Universitetet i Paris besöktes af tusentals studenter från alla kristenhetens land, på flere ställen funnos skolor, der den romerska och kanoniska rätten lärdes. Ännu hade ej trubadurernas slägte utdött i södra Frankrike. Men framför allt stod byggnadskonsten högt. Det kolossala, otroligt mödosamma och tidsutdragande arbetet med de stora domkyrkornas uppförande pågick som ifrigast. Man var sysselsatt med byggandet af Notre-Dame i Paris, katedralerna i Chartres (bild 144), Reims (bild 145), vid hvars högaltare de franska konungarne kröntes, Amiens m. fl.

Med Henrik III af England, hvars försök att återeröfra sina förlorade franska besittningar helt och hållet misslyckats, slöt Ludvig år 1259 fred i Abbeville, der den engelske konungen för sig och sina efterkommande afträdde Normandie, Maine, Anjou, Touraine och Poitou, hvaremot han fick behålla besittningarna i sydvestra Frankrike, Guienne, Limousin m. m., dock med vilkor att derför svära den franske konungen trohetsed.

Ludvig den helige afled i Tunis år 1270, stadd på sitt andra korståg (se sid. 285). Tyskland befann sig på denna tid i ett tillstånd af nästan fullständig upplösning, England var utmattadt af inbördes krig. Frankrike åter hade från ett tillstånd af ytterlig svaghet höjt sig till Europas mäktigaste rike.

33. Italien. Hohenstaufiska ättens undergång. Den sicilianska aftonsången.

Medan franska folket uppsteg till främsta platsen bland Europas nationer, lyckades ett annat af de romaniska folken ändtligen frigöra sig från det främmande herravälde, som det så länge och så ihärdigt bekämpat. Med Fredrik II:s död år 1250 var kejsarnes makt i Italien bruten. Men segern syntes påfven Innocentius IV ofullständig, så länge ännu en ättling af det hatade hohenstaufiska huset fans qvar. Han frändömde derför Fredriks son Konrad IV hertigdömet Schwaben samt uppmanade Apuliens invånare att återvända under kyrkans milda spira. Södra Italien skulle redan nu hafva varit förloradt för Hohen-

stauferna, derest icke Konrads halfbror, den adertonårige, ridderlige och högt begåfvade *Manfred,* gripit till vapen med sådan framgång, att endast Neapel och Capua förblefvo i det påfliga partiets hand. I spetsen för en tysk här tågade sedan Konrad sjelf till sitt hotade konungarikes undsättning samt lyckades äfven intaga de två nämnda upproriska städerna, men dog kort derefter (Maj 1254). Visserligen efterlemnade han en son, *Konradin,* men som denne blott var två år gammal, valde konungariket Siciliens ständer Manfred till konung.

Gerna skulle Manfred hafva velat försonat sig med kyrkan, men underhandlingarna med Innocentii efterträdare, *Alexander IV* (1254—1261) och *Urban IV* (1261—1264), båtade till intet, och den redan förut öfver honom uttalade bannlysningen upphäfdes ej. I stället slöt Urban IV med Ludvig den heliges broder, *Karl af Anjou,* ett fördrag om konungariket Siciliens eröfring. Karl kom ock med en fransk här till Rom, der Urbans efterträdare, *Clemens IV* (1265—1268), krönte honom till konung af Apulien. Manfred gjorde det tappraste motstånd, men stupade i slaget vid *Benevent* (1266), hvarefter Karl erkändes som konung af Neapel, i hvilken värdighet påfven stadfäste honom mot löfte om årlig skatt.

Karl af Anjou, en lika grym som energisk natur, styrde sitt nya rike med jernspira. Det förföljda ghibellinska (hohenstaufiska) partiet skickade derför bud till Tyskland för att bedja Konradin komma till dess hjelp. Förgäfves varnade modern den femtonårige ynglingen för det lika farliga som sköna Italien, hvilket bragt så många Hohenstaufer olycka och förderf. Konradin lyssnade ej till hennes ord, utan sålde eller pantsatte sista återstoden af de hohenstaufiska godsen i Schwaben samt värfvade derför en här, i spetsen för hvilken han och hans vän, prins *Fredrik af Baden,* hösten 1267 anträdde tåget öfver Alperna. Början lofvade framgång. Öfver allt trädde Ghibellinerna på hans sida, och de mot påfven upproriske Romarne förde honom i triumf in i den eviga staden. Pisanerna, som utrustat en flotta till hans hjelp, vunno vid Messina en lysande seger öfver Karls af Anjou galerer, och Konrad Capeco, som Konradin utnämnt till sin ståthållare på Sicilien, bragte hela ön till resning mot det franska herraväldet. Men en enda drabbning, vid *Tagliacozzo* eller *Scurcola* i landskapet Abruzzo den 23 Augusti 1268, tillintetgjorde alla Konradins förhoppningar. Den olycklige ynglingen och hans vän Fredrik af Baden sökte undkomma till Sicilien, men utlemnades af förrädaren Johan Frangipani till Karl af Anjou och måste bestiga schavotten (29 Okt. 1268).

Påfvedömet hade sålunda fullständigt segrat öfver Hohenstaufernas hatade ätt. Men det verktyg, med hvars hjelp denna seger vun-

nits, den nye konungen af Neapel, Karl af Anjou, blef snart en besvärlig bundsförvandt. Såsom hufvudman för Guelferna (så kallades i Italien fortfarande det mot de tyska kejsarne fiendtliga partiet) lyckades det honom att öfver allt i Italien få ett öfvervägande inflytande, hvilket till och med sträckte sig till påfvevalen. Men just då hans hersklystnad började blifva oroväckande för påfvarne och för de små italienska republikerna, störtades han plötsligen från sin höjd.

Efter Konradins nederlag hade Karl och hans Fransmän utan svårighet kufvat upproret på Sicilien. Men det öfvermod, hvarmed den franska adeln behandlade sina italienska undersåtar, och de blodiga förföljelser, som öfvades mot Konradins anhängare och andra för det herskande partiet misshagliga personer, ökade missnöjet dag för dag. *Johan af Procida,* en tapper och företagsam man, fattade det dristiga beslutet att göra slut på detta förtryck. Såsom en af Konradins anhängare hade han måst fly ur landet samt funnit en tillflykt vid det aragoniska hofvet. Glödande af hat mot Fransmännen, hade han eggat konung *Peter III af Aragonien* (1276—1285) och dennes gemål *Konstantia,* Manfreds dotter, till hämnd mot Karl af Anjou. Och då konung Peter icke ansåg sig mäktig nog härtill, drog Johan af Procida omkring i verlden för att skaffa honom bundsförvandter. Han besökte i hemlighet Sicilien, der en vidt utgrenad sammansvärjning bildat sig, samt reste förklädd till munk till grekiske kejsaren i Constantinopel, hvilken lofvade biträda med pengar och vapen. Nu fattade Peter af Aragonien mod samt började utrusta en flotta, och emedan han föregaf, att den var ämnad mot de otrogne i Afrika, fick han penningebidrag dertill äfven af konungen af Frankrike.

Emellertid kom den af Johan af Procida ledda sammansvärjningen på Sicilien till ett lika plötsligt som våldsamt utbrott. Det var annandag påsk, den 30 Mars 1282. Efter middagen vandrade Palermos invånare såsom vanligt till en utanför staden belägen kyrka för att höra aftonsången. Det var dem förbjudet att dervid bära vapen. Under sken af att vilja undersöka, om ej detta förbud öfverträddes, tillät sig en Fransman vid namn Drouet att groft förolämpa en ung flicka, som åtföljdes af sina föräldrar och sin fästman. Flickans sällskap ropade på hämnd, Drouet nedstöttes, och ett fruktansvärdt blodbad började mot hans landsmän. Ingen enda Fransman skall hafva fått nåd. Från Palermo utbredde sig upproret öfver hela ön. Ensamt i Catania omkommo 8,000 Fransmän.

Karl af Anjou befann sig hos påfven Martin IV, då han mottog underrättelsen om »den sicilianska aftonsången». Han blef dervid utom sig af vrede och svor Sicilianarne en fruktansvärd hämnd. Påfven

bannlyste dem. Men då Karl belägrade Messina med stor härsmakt, landsteg Peter af Aragonien med 30,000 man, lät i Palermo kröna sig till konung, tvang Karl att upphäfva belägringen och förstörde en stor del af hans flotta. Peter blef sålunda herre öfver Sicilien, och oaktadt striden ännu länge fortsattes mellan de båda konungarne och deras söner, misslyckades likväl alla Fransmännens försök att återeröfra ön. År 1302 åvägabragtes ändtligen en fred, hvarigenom Peters af Aragonien son *Fredrik* fick behålla ön Sicilien såsom konungarike, hvaremot den år 1285 aflidne Karl I:s son och efterträdare, *Karl II*, måste nöja sig med konungariket Neapel.

34. Den pyreneiska halfön.

Det af Umajjaden *Abd Arrahmân* år 755 stiftade kalifatet i *Cordova* (se sid. 118) uppnådde under det tionde århundradet sin högsta blomstring. Der funnos då, enligt arabiska historieskrifvare, 386 städer. I hufvudstaden Cordova räknade man 200,000 hus, 600 moskéer, 50 hospital, 80 skolor och 900 offentliga bad. Statsinkomsterna uppgingo årligen till 12 millioner guldstycken, förutom gärderna in natura. Bergverken drefvos med ifver, jordbruket stod mycket högt, äfven de förnämaste sysselsatte sig med trädgårdsodling. Handtverk, fabriker och handel blomstrade. Konstens och vetenskapens idkare åtnjöto högt anseende samt utöfvade stort inflytande icke blott på sitt eget folk utan äfven på det kristna Europa, ty från de flesta af Vesterlandets folk drogo vetgiriga lärjungar till Spanien för att i dess skolor studera matematik och filosofi samt öfriga vetenskaper, i hvilka Araberna ansågos vara mästare.

Mot detta Arabernas eller, såsom de i Spanien kallades, *Morernas* herravälde försvarade emellertid fortfarande Vestgoternas afkomlingar i de asturiska bergstrakterna sitt oberoende och sin religion. Och snart började de kristne gå anfallsvis till väga samt intogo efter hand Galicien och allt landet norr om Duero. Så bildades det kristna konungariket *Asturien*, äfven *Oviedo* kalladt efter dess hufvudstad med samma namn. Men i tionde århundradet antogo Asturiens herskare titeln konungar af *Leon*, hvilken stad år 914 blifvit rikets hufvudstad.

Utom konungariket Leon uppstodo på denna tid äfven andra kristna stater i norra Spanien, nemligen grefskapet *Kastilien*, som sedermera upphöjdes till konungarike, konungariket *Navarra* samt grefskapet

Barcelona (Katalonien), hvilket allt sedan Karl den stores ryktbara eröfringståg (se sid. 148) var ett län under franska kronan. Konung *Sancho den store* af Navarra i början af elfte århundradet förenade nästan hela det kristna Spanien under sin spira, men efter hans död sönderföll åter hans välde i tre konungariken, nemligen *Navarra*, *Aragonien* och det med Leon vanligen förenade *Kastilien*, hvarjemte grefskapet Barcelona fortfarande egde bestånd som en särskild stat, nu mer blott till namnet beroende af den franske konungen.

Alla dessa kristna småstater lefde i ständig kamp med Morerna, och detta aldrig hvilande heliga krig mot korsets fiender alstrade hos hela folket ett ridderligt sinnelag, som aldrig kunnat fullt utplånas. Det var under det elfte århundradet som Madrid och Toledo eröfrades och som den mångbesjungne hjelten *don Rodrigo Diaz* utförde dessa bragder, som förmådde sjelfva hans fiender att gifva honom hedersnamnet *Cid* (egentligen *Sid el battal*, d. ä. stridens herre).

Att de kristna, oaktadt deras makt var söndersplittrad i flere småriken, likväl småningom trängde tillbaka islâms bekännare i Spa-

146. Morisk armskena från korstågens tid.

nien, måste i främsta rummet tillskrifvas det förfall, hvari kalifatet i Cordova råkat under de sista odugliga regenterna af den umajjadiska ätten. Och ännu sämre hade Morernas ställning blifvit, sedan Umajjadernas dynasti utslocknat (1037) och riket delats i en mängd småstater. Endast invandringen från nordvestra Afrika af de krigiska *Almoraviderna*, som år 1070 grundlagt riket Marocco, räddade det muhammedanska väldet i Spanien från fullkomlig undergång. Och ännu farligare för de kristne blefvo de fanatiska *Almohaderna*, som år 1146 störtade Almoravidernas välde i Marocco och något senare äfven i Spanien. År 1210 öfverförde den almohadiske herskaren *Muhammed* en ofantlig här, enligt krönikeskrifvarnes uppgift 500,000 man, till Spanien för att alldeles tillintetgöra de kristna rikena. Men de förenade konungarne af Kastilien, Aragonien och Navarra tillkämpade sig en lika lysande som blodig seger på slätten vid *Tolosa*, söder om Sierra Morena. 200,000 af islâms bekännare betäckte slagfältet. Morernas makt i Spanien var för alltid bruten.

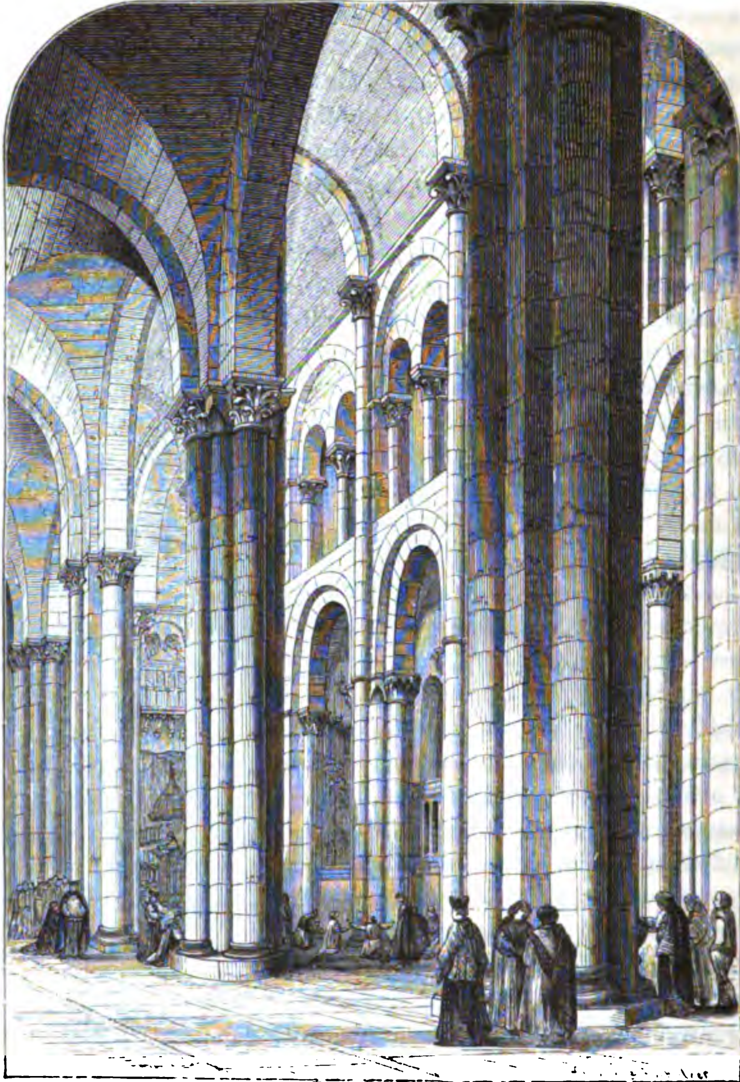
Af de kristna konungarikena förblef Navarra obetydligt, medan Kastilien, Portugal och Aragonien höjde sig till en lysande maktställning. Konung *Ferdinand den helige* af Kastilien (1217—1252) eröfrade Murcia och Andalusien med dess stora städer Cordova, Jaen, Sevilla och Cadiz. Hans son *Alfons X den vise* (1252—1284) (bild 147) har blifvit ryktbar för sin kärlek till vetenskaperna. Han gjorde universitetet i *Salamanca* till ett af de ryktbaraste i Europa samt upprättade der två nya lärostolar i naturvetenskaperna och en i musik. Han förordnade, att det kastilianska språket skulle användas vid domstolarne samt i alla offentliga urkunder. Han lät ock utarbeta nya astronomiska tabeller (*de alfonsinska tabellerna*). Utom med astronomi sysselsatte han sig äfven mycket med musik och poesi, men äfven med astrologi och alkemi.

147. Alfons X den vise af Kastilien.
Bildstod i katedralen i Toledo.

De långvariga krigen med Morerna hade i högsta grad ökat den kastilianska adelns makt. Den åtnjöt fullkomlig skattefrihet och hade till och med rätt att uppsäga konungen tro och lydnad, i fall dess privilegier kränktes. Kastiliens städer, ej särdeles många till antalet och föga rika, bildade ingen tillräcklig motvigt mot adelsväldet, som i de tre namnkunniga andliga riddarordnarne, *Calatrava-*, *Santiago-* och *Alcantara*-ordnarne, hade en fast sammanhållning och det starkaste stöd. Den äldsta af dessa var Calatravaorden, stiftad år 1158, den vigtigaste Santiago-orden, hvars hufvudort var Santiago de Compostella i Galicien, Spaniens heligaste stad, dit årligen tusentals pilgrimer strömmade för att i dess katedral, ett af den romaniska konstens mästerverk (bild 148), bedja vid aposteln Jakobs graf. Dessa riddarordnar utgjorde ett slags militära skrån, som styrdes af en vald stormästare. De hade egen domsrätt samt stodo i kyrkligt hänseende icke under biskoparne, utan omedelbart under påfven.

En af Kastiliens tidigare konungar, *Alfons VI*, hade år 1095

skänkt sin måg, grefve *Henrik af Burgund*, en ättling af konung Hugo Capet i Frankrike, landet mellan Minho och Duero, efter staden Porto kalladt *Portugal*, såsom ärftligt län under Kastilien. Henriks son

148. Katedralen i Santiago de Compostella (interiör).

Alfons I (1112—1185) vann öfver Morerna den lysande segern vid *Ourique* (1139), hvarefter han antog konungatiteln och gjorde sig oberoende af Kastilien samt eröfrade Lissabon (1147). Och redan ett

århundrade senare uppnådde Portugal sina nuvarande gränser, då *Alfons III* († 1279) frånryckte Morerna Algarvien.

I nordöstra Spanien voro konungariket Aragonien och grefskapet Barcelona sedan år 1137 förenade under samma regent. Till stor makt och ära uppsteg detta rike under *Jakob I Eröfraren* (1213—1276), en af medeltidens tappraste och ridderligaste herskare. Jakob eröfrade från Morerna de Baleariska öarna och Valencia. Han lät ock utarbeta en lagbok, som vittnar om en för dessa hårda och våldsamma tider ovanlig mildhet och humanitet. Huru Jakobs son och efterträdare, *Peter III* (1276—1285), genom den sicilianska aftonsången vann herraväldet öfver ön Sicilien, har i föregående kapitel blifvit berättadt. Likväl förblefvo ej Aragonien och Sicilien länge förenade, utan denna ö tillföll Peter III:s tredje son, Fredrik.

Aragoniens städer nådde tidigt en lysande maktställning samt fingo redan vid medlet af 1100-talet rätt att deltaga i riksförsamlingarna *(cortes)*. Den mäktiga feodaladeln och städerna höllo här ständigt i hop mot konungarne, hvarigenom begge och äfven bondeståndet i Aragonien förvärfvade större af lagen erkända friheter än i något annat land i Europa på denna tid. Ingen konung i Aragonien fick antaga konunganamnet, förr än han i *justicians* (öfverdomarens) händer aflagt en helig ed, i hvilken han förband sig att akta, vårda och upprätthålla rikets lagar och nationens fri- och rättigheter.

ERNST WALLIS.

(Bearbetning efter Pauli, Becker, Henri Martin m. fl.)

35. Slaverna.

Namnet Slaver möter i häfderna först i vår tideräknings sjette århundrade. Den stam, som då kallades så, och den folkgren, till hvilken den stammen hörde, hade dock dessförinnan länge haft hemvist i Europa. När den klassiska forntidens författare tala om Veneter eller Veneder, då äro utan tvifvel samma folk i fråga, som Germanerna med ett gemensamt namn benämnde Vinider eller Vender, men hvilka sjelfva kallade sig *Slowaki*, *Slaver* (af *slowo*, ord, d. v. s. de »talande» i motsats mot de »stumma» främlingarna). Slaverna äro en gren af den stora indo-europeiska folkfamiljen, hvilken de flesta af vår verldsdels stammar tillhöra. Ett ogenomträngligt mörker hvilar öfver deras tidigare öden. Ej ens på gissningens väg kan det sägas,

när deras inflyttning till Europa skedde, och blott på antaganden stödja sig tills vidare uppgifterna om deras äldsta boningsplatser och om gången af deras vandringar. Det har dock sannolikhet för sig, att de först satte sig ned i trakten af Karpaterna, hvilkas namn är af slavisk rot och dit många af deras stamsagor peka tillbaka. Härifrån utbredde de sig öfver slättlandet mellan Weichsel och Dnjepr, i söder till Svarta hafvet, i norr till Östersjön, hvilken den grekiske geografen Ptolemæus, som skref i andra århundradet efter Kristus, kallar den »vendiska bugten». Medan somliga skaror drogo vidare åt öster och nordost, trängande finska stammar framför sig, lemnades öppet fält åt andra vesterut, i norra Tyskland, sedan deras grannar, Germanerna, tågat bort från Östersjökusten; och i tredje århundradet hafva Slaverna fått fast fot vid Oder, i det femte äfven vid Elbe. Dessa Slaver voro de företrädesvis s. k. *Venderna.* Vid sistnämnda tidpunkt nedsatte de sig också i nejderna kring södra Oder och kallade sig der efter landets förre bebyggare *Schlesier.* Ej långt derefter (sannolikt i sjette seklet) togo andra slaviska stammar, *Czecher* och *Moraver,* Böhmen och Mähren i besittning. Emellertid hade dessförinnan Slaver utbredt sig söder om Karpaterna och hunnit fram till nedre Donau, *Donauslaver,* samt trängt öfver denna flod in på grekiska kejsarrikets område. Då kommo Avarerna (558) framstormande öster ifrån, sprängde de slaviska folken åtskils, lade en stor del af dem under sitt välde eller drogo dem med sig i hvirfveln af sina rofferier och sköto dem, som bodde i Ungern, framför sig in i Österrike, Steiermark, Kärnthen och Krain, länder, som de under namnet *Vinder* med otrolig hastighet befolkade. Avarerna gåfvo anledning till slavisk kolonisering äfven på annat håll. För att nemligen stäfja deras vilda framfart i vestra delen af Balkanhalfön tog grekiska styrelsen (omkr. 630) sin tillflykt till *Serber* och *Kroater,* hvilka förut bott ofvanom Karpaterna. Dessa stammar ryckte från Avarerna Dalmatien och de länder, som ännu bära deras namn. En mansålder senare blefvo deras östra fränder vid Donau kufvade af *Bulgarerna,* ett turkiskt folk, som hade sitt stamhåll vid Wolga. Bulgarerna bildade (678) ett mäktigt rike — Constantinopels skräck i fyra hundra år — hvars namn och ungefärliga gränser våra dagars Bulgarien bibehållit. De segrande Bulgarerna, som tryckte sitt namn på de öfvervunna Slaverna, antogo snart deras språk och seder i stället. Det var icke blott norr om Balkan, som det slaviska elementet gjorde sig på detta sätt gällande: Thrakien, Makedonien, Thessalien och i synnerhet Grekland, hvilka länder Goter, Hunner, Vandaler ömsevis plundrat och ödelagt, öfversvämmades af Slaver. Men olika sina föregångare, sökte de ej blott byte, utan bo och stannade qvar

som odlare af den förödda jorden. Så talrika kommo de och sådan knäck hade hellenismen fått genom de angrepp, för hvilka den i århundraden varit utsatt, att den för ett ögonblick dukade under. Slaviskt språk och slaviskt välde rådde öfver Hellas och Peloponnesus; derom vittna dessa landsdelars nyare namn, Livadia och Morea, hvilka skola vara af slaviskt ursprung. Men slavismens seger blef af kort varaktighet; den glänste under 700-talet, men mot 800-talets slut hade Öst-Roms lyckliga vapen och kristendomens tysta eröfringar vändt den i nederlag, och det grekiska tungomålet vardt åter allena rådande.

Så hade Slaverna under några århundradens lopp spridt sig öfver halfva Europa: först Elbe, Saale, Böhmerwald, Tyrolens berg och Adriatiska hafvet hejdade deras gång mot vester, Moreas uddar blefvo deras slutpunkt i söder, i öster hade de hunnit fram till Don och Oka och i norr till öfre Volga, Ilmen och Östersjöns södra kust. Men de förmådde ej i längden bibehålla sig som herrar på hela detta vida område: i söder återtog Öst-Rom sitt förlorade välde och i vester föll stycke efter stycke i Tyskarnes händer, såsom af det föregående är bekant. Inga stora beståndande stater, som med kraft kunde tillbakavisa en framryckande reaktion, uppväxte åt dessa håll. Samos' czechiska rike (se sid. 55) var visserligen omfattande, Zwentibolds mähriska likaså, men inre sammanhang brast, och det ena såväl som det andra föll med stiftaren. *Böhmens* historia är inflätad i tyska rikets. Det var i öster, som varaktigare slaviska välden grundlades: *Polen* och *Ryssland*.

De gamle Slavernas *religion* var en dyrkan af personifierade naturkrafter och till arten mild: om »Vanernas (d. v. s. Slavernas) blida gudar» tala våra förfäders mytiska sagor. Men tillbedjan af naturkrafterna, hvilka visa sig än välsignelsebringande, än förstörande, ledde, såsom det plägat ske, äfven här till en dualistisk uppfattning: i kamp med den lifgifvande solens, åskans, de ljumma vindarnes gudomligheter trädde representanterna för döden, kölden och stormarne. Gången af denna strid »framstäldes liksom episkt» i Slavernas helger. De förnämsta inträffade vid jultiden, »då dagen går ett tuppfjät framåt», och vid vårens annalkande. Vid sidan af dessa allmänna gudomligheter dyrkades en »hemmets ande», familjens skyddsväsen, i hvilken man trodde stamfaderns ande lefva qvar. En sådan personifikation af de hädangångnes andar är oskiljaktig från tron på själens odödlighet. Slaverna, liksom många andra ariska folk, tänkte sig själen som ett sjelfständigt väsen, hvilken i form af en rök, en eld, en fjäril kunde lemna kroppen. Efter döden ilade hon till det land (*Iria* eller *Bujan*), der förfädrens och de oföddes andar dvaldes; långt ute i hafvet

var det landet beläget, välsignadt med evig grönska, och dit flögo foglarne om sommaren. Föreställningen om ett helvete (*Peklo*) kom först sent och till en del genom kristna inflytelser. Men de obegrafnes andar fingo ej sväfva bort till paradiset, utan irrade omkring sitt förra hem; »de fladdrade kring träden» heter det i Czechernas sånger. Den döde jordades eller brändes; begge begrafningssätten förekommo samtidigt, det senare dock oftast. Hustrun följde mannens lik på bålet. Tempel funnos ej, åtminstone icke hos de ryska Slaverna; och ett särskildt presterskap saknades hos många stammar.

Första ledet i Slavernas *statsbildning* var ett slags ätt-samhälle eller hvad några författare kalla »familj-kommun». Flere dylika slöto sig ihop till större förbund (*supa, volost* eller *pogost*) under en gemensam föreståndare, *supa, knäs.* Supans medelpunkt bildade det befästa *grad,* tings- och offerstället. Hos många slaviska folk tog sammanslutningen aldrig större proportioner, och detta förklarar orsaken till deras lätta underkufvande. Men annorstädes uppstodo verkliga riken, i det att en eller flere stammar, frivilligt eller genom påverkan utifrån, förenade sig under en furste. Denne hade oinskränkt makt, så länge han styrde folket till behag, men brast det ömsesidiga förtroendet störtades han af folkförsamlingen. Som fursten valdes ur en och samma slägt, kommo dennas medlemmar att anse sig samtliga hafva rätt till land, och så uppstodo på sina ställen tidigt nog riksdelningar och storfurste-värdigheten. Storfursten var slägtens hufvudman och honom skulle de öfrige furstarne vara underdåniga.

Slaverna voro, redan när historien först träffar dem, ett bofast, jordbrukande folk, som helst lefde i närheten af otillgängliga skogar, kärr och sjöar i usla kojor, ofta af sammanflätade grenar. »När stridsropet skallar», säger en deras kronist, »samla de ihop sina spanmålsförråd, nedgräfva dessa jemte sina skatter af guld och silfver och andra föremål af värde samt föra sina barn och qvinnor in i befästningarna eller skogarna.» Vid sidan af åkerbruket sysselsatte de sig med en ganska utbredd biskötsel och söderut äfven med vinodling. Handel var dem ett kärt yrke; musik och dans älskade de med passion. Mot främlingar voro de välsinnade. Föräldravördnad och gästfrihet skattade de högst bland dygder, och det skall till och med hafva varit tillåtet att stjäla för att väl undfägna en resande. Ehuru månggifte var brukligt, voro familjebanden dock starka och qvinnan icke utan en i viss mån oberoende ställning. Nästan alla slaviska stammar hade i begynnelsen, enligt sägnerna, en qvinna i spetsen för sig som herskarinna.

36. Polen. Preussen. Svärdsbröderna. Tyska orden.

På slättlandet omkring mellersta Weichsel bodde den slaviska folkgrenen *Ljacher* eller *Lecher*. Bland de stammar, som hade sina hemvist mellan Weichsel och Warthe, uppstod först ett rike. Det var *Polen*. Sagan berättar, att en bonde *Piast*, efter hvilken de följande polska furstarne kallade sig *piaster*, i midten af 800-talet utsetts till dessa stammars gemensamme herskare och sålunda grundlagt riket, hvilket snabbt växte genom eröfringar. Men först med följande århundrade faller historiens belysning öfver Polen. Då regerade der *Mjesko* († 992), hvilken lät sig döpas. Kristendomen predikades äfven bland hans undersåtar, eller rättare de drefvos handgripligen att iakttaga ceremonierna. Omvändelsen gick trögt, och massan af folket kämpade ännu ett sekel senare för sin hedna tro. Mjesko stod under tyskt inflytande och erkände Otto I som sin länsherre, men hans son *Boleslav I den djerfve (Chrobry)* uppträdde sjelfständigt, företog stora härfärder mot Preussarne och in i Ryssland samt var en kraftig herskare i det inre (992—1025). Under hans tid fick Polen en egen ärkebiskop, i Gnesen. Med Boleslavs död inträdde ett långvarigt svaghetstillstånd, utmärkt af täta strider mellan furstemakten och den krigiska adeln *(szlachta)* samt hierarkien, mellan ett nationelt och ett tyskt parti, mellan kristendom och hedendom; med ett ord alla samhällselement voro upprörda. *Boleslav III den snedmynte (Krzywousti)* (1102—1139) bragte för en tid reda i riket, fast det kostade broderblod, samt ökade dess område med *Pommern*, der han genom Tyskar lät predika kristendomen. Men han utsådde nya frön till förvirring, då han delade Polen mellan sina söner, ehuru han trodde sig hafva sörjt för upprätthållandet af rikets enhet genom stadgandet, att den äldste i slägten skulle såsom storhertig (i Krakov) hafva en viss myndighet öfver de öfrige furstarne. Men om senioratet utspann sig en kedja af blodiga krig, och furstarne sträfvade hvar och en i sitt område till oberoende. Under allt detta steg adelns makt och miste Polackarne den ena landsträckan efter den andra. Pommern gick förloradt och de vestra gränslanden, i synnerhet Schlesien, fyldes af tyska kolonister och germaniserades nästan helt och hållet. Vilda grannfolk i norr och öster oroade det styckade riket. Mest utsatt för deras anfall var *Masovien* (landet kring Varsjava), hvars hertig, *Konrad* (1206—1247), var för svag att ensam bekämpa Preussarne.

Preussare kallades från början af 1000-talet det folk, som bodde

längs Östersjökusten mellan Weichsel och Njemen, en trakt redan i forntiden känd och prisad som bernstenens hemland och ännu i våra dagar den rikaste fyndorten för detta fossila harts. Preussarne tillhörde samma lilla från Slaverna afsöndrade folkfamilj som de norr och öster om dem boende *Litaver* och *Letter* (i Kurland och Livland). Deras område var vildt, skogigt och från landsidan svårtillgängligt, ty, säger en kronist, det liknade en ö, omgifvet som det var af träsk och sjöar. De hade ej sammansmält till en stat, utan lefde, oftast i fejder med hvarandra, landskapsvis under sina höfdingar och sina mer än desse betydande prester. Presten var äfven högste domare, visade sig sällan för mängdens blickar och steg genom hemlighetsfullheten i vördnad. Preussarne saknade ej ett visst mått af odling: åkerbruk var dem icke alldeles främmande, och deras skepp besökte bland andra hamnar äfven Birka. Men de voro öfver hufvud ett vildt folk och besvärliga grannar, i synnerhet för Polen. Missionärer och eröfrare sökte betvinga dem, men de förre föraktades eller blefvo martyrer, såsom »Preussarnes apostel», *den helige Adelbert,* hvilken lemnat sin biskopsstol i Prag och 997 föll på sitt omvändelsenit, de senare träffade på ett hårdnackadt och länge lyckokrönt motstånd. Några af Polens kraftigare furstar förmådde väl tidtals göra sitt välde gällande i de närmaste landskapen. *Boleslav IV* ville skapa ett varaktigt välde och drog åstad i syfte att alldeles förgöra Preussarne, men han lät locka sig in bland träsken, kringrändes och blef i grund slagen (1161). Deras härjningståg blefvo sedan den stunden värre än någonsin. Men omvändelseförsöken uppgåfvos ej heller. Understödd af Konrad af Masovien, lyckades munken *Kristian* från Oliva-klostret skaffa kristendomen fäste i Preussarnes vestligaste bygd, Kulm-trakten; han vigdes af påfven till Preussens förste biskop och fick till sitt arbetes främjande bistånd af en korsfararehär (1219). Men hjelpen var tillfällig, så äfven verkan. Lyckosammare visade sig det sätt, hvarpå omvändelseverket bedrefs i *Livland.*

I detta land, der bremiske köpmän 1158 öppnade sig en marknad vid Dünas mynning, hade kristendomen utan synnerlig framgång predikats ett tiotal af år, då biskop *Albert* (1199—1229), Rigas grundläggare, till den nya koloniens skydd och lärans utbredande 1201 stiftade en andlig riddareorden. »Kristi ridderskaps bröder» *(Fratres militiæ Christi)* var dess egentliga namn, men med tiden kallades medlemmarna vanligen *Svärdsriddare* eller *Svärdsbröder* efter svärdets tecken, som de vid sidan af korsets buro på sin hvita mantel. Med Svärdsbrödernas hjelp samt understödd af korsfarare och andra *, kunde Albert bereda kri-

* Såsom de gotländske köpmännen, hvilka 1211 fingo åtskilliga privilegier i Riga för det bistånd, de lemnat.

stendomen och tyskheten seger icke blott i Livland, utan äfven i en del af ***Esthland,*** der orden dock inom kort stötte hop med andra kristnande eröfrare, Danskarne, som gjorde sig till herrar i landet.

Efter mönstret af Svärdsbrödra-orden inrättade Konrad ett andligt riddaresamfund, men det blef vanmäktigt mot sina fiender. Han ropade då (1226) *Tyska orden* till hjelp. Denne, som var en efterbildning af de begge andra stora ordnarna och liksom de kämpade mot de otrogne, hade under sin korta tillvaro (se sid. 263) vunnit en hög grad af makt och anseende. *Herman von Salza*, dess ädle och kloke högmästare (1210—1239), lofvade bistånd, på vilkor att orden tillförsäkrades besittningen af Kulm-landet. Och härifrån öppnade riddarne, med den käcke landmästaren *Herman Balk* i spetsen samt då och då understödde af korsfararehärar, en strid, som ledde till Preussarnes fullkomliga undergång och ett lysande välde. Redan 1237 vidgades gränserna för ordens inflytande genom dess förening med Svärdsbröderna, hvilkas makt börjat svigta för Ryssars och Litavers angrepp. Men kampen mot Preussarne blef långvarig och till sin utgång mer än en gång oviss. Ty med otrolig möda måste orden eröfra bit för bit och i de redan intagna landskapen försvara sig mot våldsamma uppresningar, som framkallades genom den stränga be-

149. Tysk ordensriddare från 1200-talet.

Grafsten i Elisabet-kyrkan i Marburg. Gisslet tillhör ej ordensdrägten, utan är en sinnebild af botgöring.

handlingen af invånarne. Desse fingo nemligen i tungt dagsverke släpa för uppbyggande af ordensborgar, som voro ett ständigt hot mot deras frihet, och måste se sina barn föras bort till Tyskland att uppfostras i deras fienders tro och seder, medan en ström af tyske invandrare alltjemt följde segrarne i spåren, tog ifrån dem deras bästa jord och i allt gynnades på deras bekostnad. Förgäfves manade påfvarne i sina bullor till bortseende från jordiska fördelar och till skonsamhet mot de nyomvände. Hertig *Svantepolk* i Hinterpommern, som sett det tyska elementets seger i sitt vestra grannland och med bäfvan förnam, hur det sköt fart äfven i hans östra, antog sig de betrycktes sak och öfverföll orden med krig (1241). Denna främmande hjelp gaf tecknet till Preussarnes första fruktansvärda uppror. Det såg ut, som skulle orden duka under, inskränkt, som hans välde en tid blef, inom fem fästen, men han afgick med seger (1249) och vände sig derpå till nya eröfringar. Samland, det egentliga bernstenslandet (mellan Kurische och Frische Haff), intogs, och de der uppstälda afgudabildernas heliga plats, *Romove*, förstördes. Böhmens tappre konung *Ottokar II* i spetsen för en väldig korstågshär lemnade (1255) orden härvid bistånd. Men det stundade för riddarne bistra tider. *Mindowg*, »en statsgrundläggare i Chlodvigs stil», hade gjort sig till ensam herre öfver Litaven, i nödens tid sökt de tyske riddarnes skydd, ja tacksamt testamenterat dem sitt land och till påfvens glädje anammat kristna läran. Men han återföll i hedendom, blef ordens fiende och slog honom fruktansvärdt vid Durbe-floden (1260). Det gaf Preussarne luft, på samma gång som en skändlig gerning dref dem till det yttersta raseri: en ordensfogde lockade nemligen några förnäma Preussare till sin borg och innebrände dem under förevändning, att de traktat efter hans lif. Den allmänna resning, som nu följde, blef Preussarnes dödskamp. I början gynnade af framgången, dukade de omsider under för riddarnes fasthet och det ständiga tilloppet af korsfarare. 1283 kom det sista okufvade preussiska landskapet i ordens våld, och en nationalitet var snart sagdt utplånad från jorden; de gamle Preussarnes språk är sedan tre århundraden dödt, men det af Tyskar förtrampade folkets namn lefver qvar som det mest fräjdade bland Tyskars.

För att befria sig från alla höghetsanspråk från Polens sida hade orden 1234 erkänt påfven som sin länsherre för hvad den då intagit och sedan komme att eröfra i Preussen, men råkade i tvister med biskoparne rörande myndigheten i landet. Saken afgjordes så, att en tredjedel af landet öfverlemnades åt de fyra biskoparnes egen förvaltning. Ordensområdet styrdes af en *landmästare* i samråd med ansedde bröder, men synnerligen vigtiga frågor hänskötos till högmästaren och

ordenskapitlet, som ännu hade sitt säte i Ptolemais. Vid landmästarens sida förde en *ordensmarskalk* befälet i krig. På hvarje borg satt en *komthur* (kommendör), hvilken hade uppsigten öfver kringliggande område.

37. Ryssland.

Det vida landområde, öfver hvilket det nuvarande europeiska Ryssland sträcker sig, har sedan urminnes tider varit tummelplatsen för olika nationaliteter. I nionde seklet bodde der tsjudiska folk öfver hela den norra hälften från Volga till Ishafvet. Ett af dem var *Bjarmerna*, om hvilka de isländska sagorna hafva åtskilligt att berätta och hvilkas rykte för rikedom — de drefvo en ansenlig byteshandel — lockade norska drakskepp till Hvita hafvet och uppför Dvina till plundring. I öster, vid Volga och Kama, hade *Bulgarerna*, fränder till dem vid Donau, stiftat ett mäktigt rike, der islâm vann insteg, och på stepperna i söder herskade andra turkiska folk, *Chazarer* och *Petscheneger*. Men i vester längs Dnjeprs floddal och dess förgreningar, från Valdai-höjden till Svarta hafvet, mellan Oka och Karpaterna sutto *Slaver;* de lefde utan samband med hvarandra och kunde derför falla ett lätt byte för eröfraren. Vid ifrågavarande tidpunkt blefvo också flere af deras stammar i söder skattskyldige under Chazarerna. Samtidigt grundlade främlingar ett rike bland dem längst i norr.

Rysslands äldsto krönikeskrifvare, munken *Nestor*, som dog i andra decenniet af 1100-talet, berättar härom ungefär sålunda: år 859 kommo *Varjagerna* öfver hafvet (Östersjön) och togo skatt af de Slaver, som, sammanblandade med finska stammar, bodde vid Ilmensjön samt i trakterna deromkring. Men tre år derefter, säger han, drefvo desse Varjagerna tillbaka öfver hafvet och började styra sig sjelfve, hvilket dock lyktades så, att alla ordningens band löstes och ett inbördes krig utbröt. För att få slut på detta tillstånd beslöto de att underkasta sig sina forna herrars ledning och gingo öfver hafvet till Varjagerna och särskildt till den varjagiska stam, som hette *Rus*, och sade: »Vårt land är stort och fruktbart, men det fins ingen ordning der; så kommen då att styra och herska öfver oss». Och tre bröder med deras följen utsågos, och de togo hela Rus med sig och kommo. Och den äldste, *Rurik*, satte sig ned i Novgorod (det nordiska Holmgård), den andre, Sineus, i Bjelo-Osero och den tredje, han het Truvor, i Isborsk (söder om Peipus). Och efter desse Varjager fick ryska riket namn.

Sådan är sagans eufemistiska tolkning af en främmande inkräkt-

ning, den må hafva egt rum vid den angifna tidpunkten eller förr, hvilket är troligare. Varjagerna voro Skandinaver och, till följd af läget, företrädesvis Svenskar. För Varjagernas nordiska härkomst tala utom mycket annat sjelfva ordet *Varjags* etymologi (en slavisering af ordet *Väring*) och den betydelse, som det fortfor att ega i Ryssland, samt den nordiska karakter, som röjer sig i flere det nya rikets äldre förhållanden, hos dess ledande män och i deras samt åtskilliga lokaliteters namn *.

Rurik, den nordiske Hroerekr, (862—879) kom efter sina brüders frånfälle i besittning af deras områden och blef stamfader för en furstesläg, som regerade öfver Ryssland i 700 år. Vid sin död efterlemnade han en späd son, hvadan hans frände *Oleg* (879—912) öfvertog styrelsen. Oleg (Helge) var en äkta vikinganatur. Han drog med sina män från Novgorod vattenvägen utför från Ilmen in i Dnjepr — det var de nordiska Greklandsfararnes kända stråt — under eröfringar ned till *Kijev*, hvilken stad han tog med list och valde till sitt residens (882). Novgorod blef en plats af underordnad betydelse och ålades att betala en årlig skatt till Varjagerna i Kijev. Från Kijev underkufvade Oleg de kringboende Slaverna och företog (907) en väldig ledungsfärd — med 2,000 skepp, säger traditionen — mot Constantinopel eller Zargrad, redan då ryska furstars mål. Grekorna mötte med guld och undfallenhet samt ingingo på för Ryssarne förmånliga fördrag. Framgången och bytet lekte Ruriks son *Igor* (Ingvarr) (912—945) i hågen, och äfven han drog mot Zargrad, men lyckan var ej densamma. Genom sina utpressningar gjorde han sig hatad af Slaverna och blef af dem ihjelslagen. Men hans enka, *Olga* (Helga), hämnades hans död fruktansvärdt, skötte med kraft i 13 år styrelsen under sin son Svjatoslavs (957—972) minderårighet och drog

* Frågan om, hvilken nationalitet dessa Varjager och Rus tillhörde samt huru ryska riket uppstod, har varit och torde förblifva en ymnig källa till meningsskiljaktigheter. För närvarande kunna de olika åsigterna sammanfattas i företrädesvis två hufvudgrupper: till den ena höra kämparne för Varjagernas och ryska rikets *nordiska* ursprung, af den andra försvaras deras *slaviska*. Inom den nordiska skolan anse de fleste — och det torde väl få gälla för den allmännast antagna åsigten — att Varjagerna voro Skandinaver i allmänhet och Rus Svenskar (hvilka af Finnarne än i dag kallas *Ruotsi, Ruossi*), medan några hålla före, att ett stort nordiskt välde sedan äldsta tider existerat på andra sidan Östersjön och bildats af Germaner, som stannat efter sina skandinaviska fränder på vandringen söderifrån och varit de af forntidens författare omtalade *Roxolanerna* (hvilket namn skulle motsvara ett finskt Ruotzolaine, af Ruotsi, enligt denna teori de finska folkens benämning på Germaner i allmänhet). Den slaviska skolans målsmän se i Varjager och Rus Slaver från Holstein (Wagrien), Rügen, Preussen m. fl. ställen eller en i Syd-Ryssland inhemsk slavisk stam. Andra åter söka bevisa, att de voro till nationaliteten Finnar, Ungrare, Chazarer, Litaver m. m.

sedan till Constantinopel, men i fredlig afsigt, för att döpas. Det var dock först genom hennes sonson *Wladimir den helige* (980—1015), som kristendomen fick fäste i Ryssland. Wladimir hade undan sin broder Jaropolk flytt till Skandinavien, med hjelp derifrån kommit tillbaka och öfver sin broders lik banat sig väg till tronen i Kijev. Under sina första regeringsår var han en nitisk upprätthållare af hedendomen, lade alla ryska Slaver under sitt välde och låg i örlig med grannfolken, Volgabulgarer och andra. Han hängaf sig åt de vildaste utsväfningar och »var qvinnogalen som Salomo», säger kronisten. Slutligen begärde han den grekiska kejsardottern *Annas* hand under hot af ett angrepp på Constantinopel, om den vägrades, och när ett bifall gjordes beroende af hans omvändelse till kristendomen, tog han dopet (998). Det går en sägen, att bekännare af olika trossamfund — muslimin, judar, Greker och katoliker — täflat om att draga den mäktige fursten öfver till sig, men att han förkastat islâm, som förbjuder starka drycker, med de orden: »Drickandet är Ryssarnes glädje, och utan detta kunna vi ej lefva»; till judarne sade han, att Ryssarne ej ville utsätta sig för att som de mista sitt rike och skingras öfver jorden. Emellertid arbetade han med ifver för kristendomens spridning: han lät nedhugga och bränna upp afgudabilderna och bjöd folket att komma till dopet; och det gjorde så, »ty vore det ej något godt, skulle ej fursten och bojarerna antagit det». Kijev blef säte för en metropolit, som subordinerade under och vanligen tillsattes af patriarken i Constantinopel. Genom antagande af den grekiska läran blef Ryssland helt och hållet beroende af byzantinska inflytelser och afspärradt från de öfriga europeiska länderna och den kraftiga kultur, som medelst den romersk-katolska läran förenade och framdref dem. Men det undgick också striden mellan staten och ett främmande presterskap, ty i Constantinopel fans ingen hierarki, som grep efter den verldsliga maktens tyglar. — Wladimir insatte sina många söner som ståthållare i de olika landskapen. Han rustade sig just till att med vapen tukta en af desse, *Jaroslav* i Novgorod, hvilken vägrat att betala den af Oleg föreskrifna skatten, då han öfverraskades af döden. Öfver hans graf uppflammade ett blodigt brödrakrig om riket, hvarunder Jaroslav (Jarisleifr) (1019—1054) slutligen lyckades blifva herre i Kijev. Han var gift med Olof Skötkonungs dotter *Ingegerd* och stod för öfrigt i förbindelser med Skandinaver: »han skickade öfver hafvet efter Varjager» vid ryktet om faderns rustningar, Varjager (det var norska vikingar, såsom Emunds saga upplyser) stodo honom kraftigt bi mot bröderna, och den norske Olaf den helige fann hos honom en fristad. Men med Jaroslav upphörde också det intima förhållandet mellan Rysslands her-

skarehus och Norden; vikingafärderna afstannade och olikheten i religion reste skiljemurar. När nästa gång Varjager och Ruriksättlingar råkades, skedde det med vapen i hand. Vid sin död skiftade Jaroslav riket mellan sina fem söner, lemnade Kijev åt den äldsto och förmanade de öfrige: »Lyden honom såsom I hafven lydt mig och låten honom vara eder i mitt ställe». Det var hela regeringsformen, dikterad af en upprorsmakare mot sin fader och segrare i brödrafejd. Framtiden blef derefter.

Den yttre enhet, som de förste Rurikiderna gifvit Ryssland, brast nu, och riket sönderföll i ett konglomerat af oafhängiga furstendömen, hvilkas antal genom senare styckningar tiodubblades. Innehafvaren af tronen i Kijev, som bar titeln storfurste, åtnjöt vissa prerogativ och skulle vara en sammanhållande länk, men när han icke kunde gifva eftertryck åt sina ord genom stödet af en öfverlägsen materiell styrka, blef storfurstendömet blott ett sken. Men skenet bländade, och Kijev blef ett stridsäpple mellan pretendenter, tills det, sönderslitet och försvagadt, förlorade all betydelse. 1169 föll det för ett förbund af 11 furstar, och herskaren i *Wladimir* fäste storfurstevärdigheten vid sin besittning. Till de inbördes krigen och förvirringen i landets alla delar — ty öfverallt kämpades om makten — kommo anfall utifrån. *Polovzerna* eller *Kumanerna*, ett nomad-folk, som i elfte seklet från Volga och Jaik kastat sig öfver stepperna och fördrifvit Petschenegerna, gjorde täta infall i södra Ryssland. I sin ordning hemsökte af *Mongolerna* eller *Tatarerna*, begärde de och fingo hjelp af flere ryska furstar. De förbundne blefvo dock i grund slagne vid Kalka-floden (1223). Men Mongolerna begagnade sig den gången icke af segern, utan återvände till Asien. Under *Batus* anförande kommo de dock snart tillbaka, vände sig först mot norra delen af Ryssland, der de vid floden Sit (1238) slogo storfursten af Wladimir, och härjade sedan söderut, eröfrade och förstörde Kijev. Det blef nu Tatarkanen, ej svärdet ensamt, som fälde utslaget i furstarnes tvister, hvilka den allmänna olyckan ej kunde dämpa. Till Serai, kanens läger öster om Volga, drogo de att anföra sina ömsesidiga klagomål eller för att tigga, ofta under hån och förödmjukelser, om den skrifvelse, genom hvilken kanen förlänade äretiteln af storfurste. Alla Ryssar, så när som på de andlige, förpligtades att betala till kanen en årlig skatt; för dennas ordentliga indrifvande indelades landet i smärre och större uppbördsdistrikt (omfattande 10, 100, 1,000 skattskyldige) under tatariska föreståndare, hvilkas snikenhet och tyranni tungt drabbade alla. Samtidigt med att Ryssarne öster ifrån öfverväldigades af Mongolerna följde segern dem mot fiender i vester. En svensk korsfararehär, som från Finland infallit i

Ryssland, öfvervanns vid Neva-strömmen (1240) af Novgorods furste *Alexander*, hvilken efter platsen för slaget fick tillnamnet *Nevsky*. Året derefter besegrade han på Peipus-sjöns is en här af Tyskar, som angripit från Livland. Alexander inlade sedermera som storfurste i Wladimir (1252—1263) sådana förtjenster om landet, att man tyckte »Rysslands sol gått ned», när han var död. Han blef ock satt bland helgonens tal.

38. Ungern.

Det var omkring år 889 som de med Finnarne befryndade *Magyarerna* eller *Ungrarne* slogo upp sina tält på de betesrika markerna mellan Donau och Theiss och derifrån på sina snabba hästar hemsökte i synnerhet Tyskland med mord och plundringar, såsom ofvan är berättadt (sid. 173, 214). Men genom det fruktansvärda nederlaget vid Lech-strömmen (955) och efter några infall i det byzantinska riket, hvilka äfvenledes aflupit illa, tvungos de att mera hålla sig inom och söka sin bergning i det efter dem uppkallade landet. Detta skiftade eröfrarna emellan sig, men lemnade största lotten åt sitt gemensamma öfverhufvud, som deraf åter begåfvade sina hofmän och krigare, så att det uppstod en länsstat af vesterländskt tycke. Magyarerna valde sitt öfverhufvud, men inom en och samma slägt, bland ättlingarne till *Arpad*, Ungerns eröfrare. Under en af dennes närmaste efterträdare, *Geisa* (972—997), vann kristendomen, redan förut af grekiska missionärer predikad här och der i landet, stort insteg hos det hedniska folket. Påverkad af sin gemål, den sköna *Sarolta*, en siebenbürgisk prinsessa, hade han tagit dopet och förmådde sedan med lock och pock sina undersåtar att göra detsamma. Hans omvändelse nit härflöt mera af politisk beräkning än af brinnande tro på Kristus, ty sjelf fortfor han att offra åt afgudarne och sade sig vara »rik nog för begge delarna». Det var till den romersk-katolska läran Geisa slöt sig och denna blef, på den grekiska bekännelsens bekostnad, herskande i Ungern.

Stephan den helige (997—1038), Geisas son, var Ungerns egentlige statsordnare. Han fick börja sin regering med strid mot det ganska mäktiga hedniska partiet, som rest sig, men gick med seger derur, gjorde sin myndighet starkt gällande och, för att öka dess helgd och glans, antog konunga-namn samt begärde en krona af påfven. I Gran, sätet för rikets ärkebiskop, lät han år 1000 högtidligen kröna sig. Derefter införde han en på länsväsendets grund stödd författning, hvars hufvuddrag blefvo beståndande: riket indelades i 72 *komitat* eller grefskap under af konungen utnämnda grefvar (*Obergespane*),

hvilka i sin hand förenade den militära och dömande myndigheten; men sjelfständiga förvaltningsområden bildade de stora ärftliga godskomplexer, som tillhörde de från eröfrarne härstammande friherrliga slägterna. Dessa jemte de tjenstskyldige läntagarne utgjorde adeln. Obergespanerna och adeln hade säte på riksdagen, men styrelsen fördes af konungen jemte ett råd af verldsliga och kyrkliga stormän. I spetsen för hela rättskipningen stod *palatinen af Ungern*, motsvarande vår drots. Stephans lagar voro stränga. Straffen bestodo i lifvets, i frihetens förlust, stympningar och böter. Dessa utgingo i kor, ett bevis på att boskap ännu var landets egentliga rikedom och att tillgången på reda mynt var ringa.

Tiden, som följde efter Stephans död, var genom bristen på en stadgad arfföljdsordning rik på tronstridigheter med ty åtföljande inblandningar i statens angelägenheter från främmande makters sida, i synnerhet Tysklands. Att erkänna sig länspligtig under kejsaren var stundom den nödfallsutväg, på hvilken en och annan kronpretendent sökte sig hjelp mot en starkare medtäflare hemma. Men samtidigt utsträckte Ungern ett mer eller mindre varaktigt välde öfver de kringboende slaviska folken. Så underlade sig *Ladislaus I den helige* (1077—1095) konungariket *Kroatien*, hvilket *Koloman* (1095—1114) genom ett fördrag 1102 för framtiden knöt fast vid Ungern. Koloman, en djerf och insigtsfull, men hård herre, intog äfven en del af *Bosnien* samt *Dalmatien*. Eröfringarna åt sistnämnda håll förde både då och sedermera till strider med Venedig, som traktade efter kuststäderna, och till förbindelser med andra italienska stater, i synnerhet Neapel. *Bela III* (1174—1196) inblandade sig i *Galiziens* angelägenheter och vann ett kortvarigt herradöme öfver detta land. *Emrich* (1196—1204) förvärfvade länshögheten öfver en del af *Bulgarien* och öfver *Servien*, hvilken först Osmanerna i det femtonde århundradet ryckte från Ungern.

Andreas II (1205—1235), hvilken stötte sin broder Emrichs minderårige son från tronen, bragte genom sin kraftlöshet, sin misshushållning och sina våldsamma försök att afhjelpa den af denna framkallade penningenöden konungamakten i ett större beroende af magnaterna. Han tvangs att utfärda »*Gyllene bullan*» (1222), en grundlag, som icke origtigt blifvit kallad Ungerns Magna Charta. Liksom det engelska »stora frihetsbrefvet» sökte hon betrygga den personliga friheten (genom förbud mot olaga häktning och dom) samt eganderätten, hvarjemte hon lagliggjorde motstånd mot konungen vid dennes maktöfverträdelser. Motståndsrätten tillhörde den periodiskt sammanträdande riksdagen. Andreas' tillgrepp af kyrkogods och hans undfallenhet för judarne bragte äfven presterskapet i harnesk mot honom och drogo

interdikt öfver riket. Om Andreas' deltagande i korståget 1217—1218 är ofvan (s. 278) nämndt. Hans son och efterträdare, *Bela IV* (1235—1270), var en af Ungerns dugligaste regenter, men fick pröfva på olyckan. Under Batus befäl stormade nemligen *Mongolerna* (1241) in i det af partistrider söndrade riket, hvilket de i grunden förödde under en halftannatårig vistelse derstädes. När storkanens död omsider förmådde dem till uppbrott mot Asien, vände Bela åter från Österrike, dit han lyckats rädda sig undan. Nu grep han sig med ifver an att utplåna spåren af den förfärliga invasionen: tyska och italienska nybyggare inkallades, en mängd städer (bl. a. *Buda*) anlades eller befästes, de hämmande inrikes-tullarna upphäfdes m. m. Med Belas sonson *Ladislaus IV* (1270—1290) utdog den äkta grenen af arpadska ätten på svärdssidan. Denna omständighet orsakade ett nära tjuguårigt inbördeskrig. Mot den af ett stort parti uppsatte *Andreas III,* »Venetianaren», en mansättling på sidolinien af Andreas II, kämpade ett annat för den af påfven understödde *Karl Martel,* dotterson till Ladislaus IV och tillhörande det i Neapel regerande huset Anjou, och dennes son *Karl Robert.* Sedan Andreas fallit ifrån och mansstammen af arpadska slägten således alldeles utgått (1301), fortforo tronstriderna likväl ända till 1308, då Karl Robert allmänt erkändes för konung och en ny regentätt, huset *Anjou*, besteg Ungerns tron.

TH. WESTRIN.

(Bearbetning efter Becker, Bestushew-Rjumin m. fl.)

39. Det byzantinska riket under de två första kejsarne af den palæologiska ätten.

Den sista i den långa raden af byzantinska kejsardynastier grundlades af *Michael Palæologus.* Ättling af en slägt, hvars medlemmar allt sedan elfte århundradet beklädt rikets högsta värdigheter, hade Michael vid unga år blifvit anförare för de frankiska legotrupperna och efter kejsar Theodor II Lascaris' död 1259 med soldaternas hjelp bemäktigat sig förmynderskapet för dennes unge son Johan Lascaris. Nicäa var då ännu rikets hufvudstad, men två år senare föll Constantinopel genom öfverrumpling åter i Grekernas hand, och den 14 Aug. 1261 höll Michael Palæologus sitt högtidliga intåg i den återvunna staden, som dock under det främmande herraväldet mistat mycket af sin forna glans. Hela qvarter lågo uti ruiner, kyrkor och offentliga byggnader hade blifvit plundrade på sina dyrbarheter, näringar och

handel hade tynat af, och med välmågan hade äfven folkmängden minskats. Det blef derför Michaels första omsorg att söka återbefolka den till hälften ödelagda hufvudstaden genom att uppmuntra provinsernas invånare till inflyttningar. De frankiska baronerna och adelsslägterna hade flytt, men den latinska befolkningen af lägre börd fick ostörd stanna qvar. Pisanerna och Venetianarne fingo behålla de qvarter, som de under de latinska kejsarne innehaft, medan åt Genuesarne, med hvilkas hjelp Constantinopel återeröfrats, förstaden Galata inrymdes.

Michael, hvilken låtit kröna sig sjelf till kejsare samt derefter låtit blända och inspärra den olycklige Johan Lascaris, var en statsman med stora politiska planer, som han dock ej lyckades genomföra. Hans försök att åstadkomma en försoning och förening mellan den grekiska och romerska kyrkan misslyckades till följd af hans undersåtars motsträfvighet och konungens af Neapel, Karls af Anjou, fiendskap. Karl, som hvälfde planer på det byzantinska rikets eröfring, förmådde nemligen påfven Martin IV att bannlysa den grekiske kejsaren. Den sicilianska aftonsången och det derpå följande upproret, som Michael understödt, tvang emellertid Karl af Anjou att afstå från alla vidare eröfringsplaner.

Af det byzantinska rikets förlorade provinser återvann Michael öarna Lesbos, Chios och Rhodos samt östra delen af Morea, men under tiden blottades Mindre Asien på trupper och lemnades till spillo åt Turkarne.

Michael Palæologus afled år 1282. Hans försök att återupprätta det byzantinska riket hade blott lyckats till hälften. Hufvudstaden och några provinser hade visserligen återvunnits från Latinarne, men en stor del af rikets forna område var för alltid förloradt. Den inre svagheten hade ej blifvit häfd och trosstriderna med den romerska kyrkan ej blifvit bilagda, hvadan Grekerna ej kunde hoppas på något verksamt understöd från Vesterlandet mot de öster ifrån hotande Turkarne. Redan under Michaels son, *Andronicus II den äldre* (1282—1328), framträdde denna det byzantinska rikets svaghet i öppen dag, i det Turkarne gjorde allt större framsteg i Mindre Asien och allt mer närmade sig Constantinopel.

40. Mongolerna.

De vidsträckta högslätterna i mellersta Asien, söder om Sibirien, vester om China, hafva allt ifrån historiens början till våra dagar utgjort tillhåll för råa, för högre odling föga mottagliga ryttarhorder af

den mongoliska rasen. Det var ock härifrån, som i början af det trettonde århundradet den störste, men äfven grymmaste och mest ödeläggande af alla eröfrare utgick.

Temudschin var son af en Mongolhöfding. Född år 1155, efterträdde han vid 13 års ålder sin fader i väldet öfver en mongolisk ryttarhord, som ströfvade kring i nejderna öster om Baikal-sjön. En del af horden gjorde dock uppror mot sin unge höfding, men Temudschin segrade och lät kasta 70 af upprorets ledare i kar med kokhett vatten. Senare måste han emellertid fly, då en mängd stammar förenat sig mot honom. Han sökte och fann då skydd hos den mäktige *Ungkan*, herskaren öfver de karaitiska Mongolerna, hvilken gaf honom sin dotter till maka. Men afundsmäns ränker stiftade snart oenighet mellan svärfar och måg. Krig utbröt mellan dem, och Temudschin segrade i en väldig drabbning. Ungkan, som förlorat mer än 40,000 man, omkom på flykten (1202). Segraren vände derefter sina vapen mot Tayankan, de naimanska Mongolernas herre. Vid Amur-floden tillintetgjordes Tayankans här, och Temudschin herskade nu mer öfver större delen af Mongoliet.

År 1206 sammankallade Temudschin till den nejd, der Amur uppqväller, hufvudmännen för alla de mongoliska horder, som erkände hans öfverhöghet. Denna mongoliska riksförsamling (*kurultai*) utropade honom till *kakan*, »höfdingarnes höfding», hvarpå en som helgon vördad trollkarl framträdde, ropande, att han haft en uppenbarelse från himlen, att deras tappre herskare skulle underkufva hela jorden. På trollkarlens befallning antog ock Temudschin hedersnamnet *Dschingis*, ett ord, hvars rätta tolkning är omtvistad. De vilda ryttarhorderna satte tro till trollkarlens uppenbarelse, och deras lågande hänförelse och aldrig svigtande tapperhet gjorde det möjligt för Dschingiskan att till en ej ringa del verkliggöra spådomen. Först eröfrade han norra China. Derefter vände han sina blickar mot vester, såsom det berättas tillkallad af kalifen i Bagdâd, *Abûl Abbâs Nasr el eddin*, till hjelp mot *Chovaresmiernas* mäktige sultan *Muhammed*, hvars välde sträckte sig från Kaspiska hafvet till Indiens gränser. Efter ett af de blodigaste krig, historien känner, tillintetgjordes Chovaresmiernas rike. Folket nästan utrotades, städerna brändes och landet ödelades. Det rika Bokhara, ett af den muhammedanska odlingens hufvudsäten, uppgick i lågor. Då *Tuli*, Dschingiskans son, ej låtit mörda alla invånarne i Herat, sade hans förgrymmade fader till honom: »jag förbjuder dig att någonsin utan uttrycklig befallning af mig visa skonsamhet; medlidande finnes blott hos svaga själar».

Den hjertlösaste grymhet var det mest framträdande draget i

Dschingiskans karakter. Endast med svårighet kunde han förmås att afstå från sin länge närda älsklingsplan att låta afrätta alla invånarne i den af honom eröfrade delen af China, för att, som han sade, slippa föda dessa till krig odugliga menniskor och kunna förvandla åkrarne till betesmarker för sina hästar. En besynnerlig motsats mot denna blodtörst bildar den religiösa fördragsamhet, som jemte en lysande tapperhet utgör det enda vackra draget i Dschingiskans karakter. I hans rike rådde den mest fullständiga religionsfrihet. Sjelf tillhörde han ingen bestämd religion, men förklarade sig tro på den ende Guden.

Efter Dschingiskans död år 1227 fortsatte hans söner och sonsöner hans verk. Sonen *Tschutschi*, som dött redan före fadern, hade samtidigt med det chovaresmiska kriget eröfrat länderna norr om de Kaspiska och Svarta hafven samt inträngt i Ryssland, hvars eröfring fullbordades af hans son *Batu*. Äfven Polen och Ungern sköflades, och en mongolisk här framträngde ända till Liegnitz (se sid. 331).

Uti Asien intog en annan af Dschingiskans sonsöner, *Hulaku*, år 1258 det folkrika Bagdâd med storm, hvarvid 200,000 menniskor omkommo, bland dem *Mostasem*, den 56:te och siste af kaliferna. I sju dagars tid plundrade Mongolerna den rika staden. Murar och torn jemnades med marken, och den arabiska literaturens i fem århundraden samlade skatter gingo upp i lågor. Så krossades sista återstoden af kalifatet i Bagdâd, som fordom omfattat länderna från Indus ända till Atlantiska oceanen. Af den yppiga arabiska kulturen funnos blott några spillror qvar. Islâms bekännare, på en gång ansatta af kristet trosnit och mongolisk förstörelselusta, hafva aldrig haft svårare öden att genomgå. Med oemotståndligt raseri framträngde de mongoliska ryttarehorderna mot Syrien, som sköflades och söndertrampades, och först vid Egyptens gräns stannade denna nya folkvandring.

Det omätliga riket, som omfattade nästan hela Asien — äfven södra China och Tibet hade under tiden blifvit eröfrade — samt östra delen af Europa, sönderföll dock redan före slutet af trettonde århundradet i fyra kanater: *China*, *Iran*, *Dschagatai* (Turan och trakterna öster derom) samt *Kaptschak*, hvilket omfattade länderna norr om Kaspiska och Svarta hafven. I de olika rikena gjorde sig ock snart olika religioner gällande. Medan de mongoliska eröfrarne i China antogo Buddhas lära, blefvo Mongolerna i Iran och Kaptschak muslimin. I Dschagatai bibehöllo Mongolerna längst sitt kringströfvande lif, sina gamla seder och sin fäderneärfda religion, hvari tron på en enda högste Gud var blandad med dyrkan af solen, månen och andra naturens föremål, äfvensom med offer till skydds- och husgudar. Men äfven i Dschagatai vann småningom islâm insteg.

150. Riddare från femtonde århundradet.
Efter en handteckning af Albrecht Dürer.

TREDJE TIDEHVARFVET.

Från korstågens slut och påfveväldets början förfall till Amerikas upptäckande (omkr. 1300—1492).

1. Inledning.

Under det trettonde århundradet hade påfveväldet nått sin höjdpunkt. Den lysande kejsarätt, som i mer än hundra år kämpat mot dess öfvermakt, hade öfvervunnen nedstigit i grafven, mäktiga konungar hade tagit sina riken till län af den påfliga stolen, och Rom hade ännu en gång blifvit verldens herskarinna, under hvilkens ok furstar så väl som folk böjde sig.

Sjelfva den grundval, hvarpå detta stolta välde hvilade, hade dock redan börjat blifva osäker, och härtill hade just de företag, som be-

teckna påfvedömets högsta triumf, korstågen, i ej ringa grad medverkat. Ty den öfvertro och vidskepelse, som utgöra påfveväldets förutsättningar, hade hos mången rubbats genom den bekantskap med Orientens bildning, som korstågen förmedlat. Och nästan lika stora faror för påfvemakten innebar en annan af korstågens följder, städernas uppblomstande och det tredje ståndets uppstigande till politisk vigt. Ty det var på det tredje ståndet, som det nationella konungadömet skulle komma att stödja sig i striden mot den påfliga hersklystnaden.

Den största faran för påfvedömet låg dock uti den ytterlighet, hvartill dess anspråk blifvit drifna. Dessa anspråk hade blifvit satta i system genom de kanoniska lagsamlingarna, i hvilka kyrkomötenas stadganden (*canones*) och påfvarnes bref och utlåtanden (*decretales*) sammanfördes och ordnades i balkar (titlar) och kapitel. Den äldsta betydligare af dessa lagsamlingar utarbetades af den italienske munken *Gratianus* i tolfte århundradet. Men oaktadt Gratianus tillerkände trovärdighet åt de för påfvemakten så gynsamma pseudo-isidoriska dekretalen (se sid. 177), så tillfredsstälde likväl hans samling icke i längden påfvarnes ständigt växande högmod. Gregorius IX lät derför 1234 genom *Raimond de Pennaforte* utgifva fem böcker *Decretalia*, hvartill Bonifacius VIII mer än 60 år senare lade en sjette del, som af den anledningen blifvit kallad *Sextus*. Om andan i dessa lagsamlingar vittna stadganden sådana som de, »att undersåtar ej hafva några pligter mot en bannlyst suverän, om denne, efter erhållen varning, ej varder med kyrkan försonad», samt »att påfven eger rätt att på laga skäl afsätta en kejsare». Och medan dylika stadganden måste sätta alla Europas regenter i harnesk mot Rom, innehöllo de påfliga dekretal-samlingarna andra föreskrifter, som voro så uppenbart osedliga, att de, äfven i dessa mörka tider, ej kunde undgå att väcka anstöt. Så uppstäldes de grundsatserna, »att den andliga myndigheten kan fritaga från en aftvungen ed» samt »att en för kyrkan menlig ed ej är bindande», hvarigenom påfvarne således sattes i stånd att upphäfva helgden af hvarje öfverenskommelse, som stod i vägen för deras fördel eller hat.

Ständigt nya anledningar till klagomål och missnöje gaf påfvarnes under det trettonde århundradet allt bjertare framträdande snikenhet. För att tillfredsställa detta sitt penningebegär tillgrepo de åtskilliga utvägar. Skatter, ofta till höga belopp, utskrefvos af de olika ländernas presterskap. För påfliga dispensationer inflöto betydliga summor, i synnerhet för dispensationer från äktenskapshinder, hvilka ofta måste anlitas på en tid, då giftermål mellan slägtingar var förbjudet

ända i tredje skyldskapsgraden (enligt det fjerde Lateranska mötets beslut af år 1215; förut hade den kanoniska lagen i detta hänseende varit ännu strängare). Äfven var det till stor del för inkomsternas skull, som påfvarne sökte tillvälla sig rättigheten att besätta lediga biskopsstolar. Början gjordes dermed, att påfvarne tillskansade sig domsrätten rörande tvistiga biskopsval, hvilka ofta förekommo, emedan den kanoniska lagen stadgade så många formaliteter vid valförrättandet, att det ej var svårt att finna förevändningar för öfverklagande af det val, som domkapitlet gjort. Nästa steget skedde, då påfven, efter att hafva förklarat ett öfverklagadt biskopsval för ogiltigt, sjelf utnämnde biskop i stället för att låta domkapitlet anställa nytt val. Clemens IV fortgick ytterligare i samma rigtning, då han 1266 föreskref, att påfven skulle ega uteslutande rättighet att tillsätta alla andliga embeten, som tillhört personer, hvilka dött i Rom. Slutligen uppställde Clemens V (1305—1314) såsom grundsats, att påfven kunde efter behag förordna om alla kyrkoembetens tillsättning. För alla norr om Alperna boende folk blef denna grundsats så mycket mer tryckande, som påfvarne allt oftare började gifva dispens från de lagar, som förbjödo innehafvandet af flere kyrkliga embeten på en gång och som ålade den andlige embetsmannen att vistas på ort och ställe. Det var till fördel för påfvens slägtingar, vänner och gunstlingar, vanligen Italienare, som dylika dispenser plägade gifvas. Följden blef, att en i Rom bosatt prelat ofta innehade en mängd kyrkliga lägenheter, stundom ända till 50, i Europas olika länder. Att dessas infödda presterskap måste känna ovilja mot ett sådant system, är lätt att inse.

Folkens så väl som regenternas, presterskapets så väl som lekmännens sinnesstämning var således af många skäl ogynsam mot påfvedömet, då den siste af det trettonde århundradets påfvar genom sitt högmod och sin hersklystnad framkallade ett nytt våldsamt utbrott af den gamla, blott för någon tid bilagda striden mellan kyrka och stat.

2. Striden mellan påfven Bonifacius VIII och konung Filip IV den sköne af Frankrike.

Bonifacius VIII, född i Anagni, öster om Rom, af en från Katalonien inflyttad slägt, valdes år 1294 till påfve. Fastän 77 år gammal, bibehöll han ännu ungdomens hela kraft och verksamhet. Ytterligt egenkär och ärelysten, hade han föresatt sig att återupplifva

en Gregorius VII:s och en Innocentius III:s anspråk på herraväldet öfver verlden, utan att likväl ega dessa påfvars vare sig statsmannasnille eller moraliska oförvitlighet. Fåfäng och högmodig, älskade han prakt och ståt. Vid hans intåg i Rom såsom nyvald påfve uppvaktades han af konungarne af Ungern och Sicilien, som ledde hans häst i processionen till den Lateranska kyrkan. Vid den stora jubelfest, som han år 1300 lät anställa till apostlarne Petri och Pauli ära, uppträdde han, klädd i kejserlig skrud, med två svärd burna framför sig, sinnebilder af hans både verldsliga och andliga herravälde öfver jorden.

Vid denna tid regerade i Frankrike Ludvig den heliges sonson, *Filip IV den sköne.* Denne konung, som trots sin ungdom var kall, sluten och tystlåten samt en mästare i konsten att förställa sig, råkade snart i strid med Bonifacius. Filip hade lagt en skatt på presterskapet i sitt rike utan dess samtycke. Bonifacius utfärdade då en

151. Bulla af påfven Bonifacius VIII.
På framsidan synas apostlarne Pauli och Petri hufvuden, på frånsidan påfvens namn. Se noten!

bulla *, som påbjöd, att hvarje lekman, som af kyrkan eller hennes tjenare kräfde någon skatt eller gåfva, skulle bannlysas, hvilket straff äfven skulle drabba hvarje andlig, som utan påfvens särskilda tillåtelse erlade en dylik skatt eller gåfva. Filip hämnades medelst ett förbud mot penningars utförande ur riket. Bonifacii vreda protester mot detta förbud gagnade till intet, och den gallikanska kyrkan höll sig så troget till konungen, att påfven nödgades medgifva, att franska presterskapet fingo bispringa sin suverän med frivilliga gärder.

Bonifacius och Filip voro derefter i några år till skenet försonade. Men år 1301 utbröt åter striden våldsammare än förut. Biskopen i Pamiers, som af Bonifacius blifvit sänd som legat till Frankrike, hade visat Filip sådan vanvördnad, att konungen låtit kasta honom i

* *Bulla* kallades ursprungligen den kapsel, hvari den romerska kyrkans stora sigill förvarades; sedan öfvergick namnet till sjelfva sigillet (bild 151) samt slutligen till hvarje af påfven utfärdad urkund, hvarvid det ifrågavarande sigillet fästades.

fängelse. Ursinnig öfver detta kränkande af en legats privilegier, utfärdade påfven åtskilliga bullor till konungen och presterskapet i Frankrike, hvari han anklagade den förre för en mängd förbrytelser samt befalde det senare att infinna sig vid ett kyrkomöte i Rom. Filip svarade med ett förolämpande bref samt lät i Paris offentligen bränna påfvens bullor. Men ett för påfveväldet vida farligare steg tog han, då han drog saken inför franska folkets ombud. Han sammankallade till det ändamålét en riksförsamling i Paris, dit ej blott adel och prelater, utan äfven ombud från borgarståndet (le tiers état) kallades (1302). De tre stånden togo konungens parti, och hans sak vardt deras, så att striden förvandlades till en strid mellan franska folket och påfven i Rom. Adeln och borgarståndet sände ett bref till kardinalkollegiet i Rom, deri de bestämdt förklarade sig ej erkänna påfvens verldsliga myndighet. Prestetståndet gick ej så långt, men bestred likväl hans verldsliga domsrätt.

Påfven å sin sida var emellertid ej overksam. På det af honom utlysta kyrkomötet, dit många franska prelater trots Filips förbud infunnit sig, utfärdade Bonifacius den ryktbara bullan *Unam sanctam*, så kallad efter inledningsorden. Aldrig hade den påfliga hersklystnaden talat ett stoltare språk. »Kyrkan», heter det, »är *en* kropp och har *ett* hufvud. Under dess våld äro två svärd, det ena andligt, det andra verldsligt; det förra till påfvens eget bruk; det andra att användas af konungar och riddare, men med hans tillåtelse och enligt hans vilja. Men det verldsliga svärdet måste vara det andliga underdånigt, den verldsliga makten lyda den andliga.» Slutligen bannlyste Bonifacius Filip och förklarade honom afsatt samt erbjöd Frankrikes krona åt kejsar Albrekt I, som dock nekade att mottaga den farliga gåfvan.

Men Filip lät ej skrämma sig af allt detta, utan gick tvärt om anfallsvis till väga. Han sammankallade rikets prelater och baroner till ett möte i Paris i Mars 1303, der hans kansler och förtrogne rådgifvare *Nogaret* uppläste en häftig anklagelseskrift mot Bonifacius, hvari det yrkades, att ett allmänt kyrkomöte skulle utlysas för att döma och afsätta denne orättmätige påfve, som ej blott gjort sig skyldig till de skändligaste laster och brott, utan äfven blifvit vald på olagligt sätt. Detta var ej första gången, som giltigheten af Bonifacii val sattes i fråga; man gick till och med så långt, att man anklagade honom för att i hemlighet hafva låtit ombringa sin företrädare Coelestinus V.

På ett nytt möte i Paris i Juni samma år, dit prelater, baroner och lagkarlar blifvit kallade, förklarade Filip, att han från alla Boni-

facii bullor vädjade till det blifvande kyrkomötet. 26 biskopar och ärkebiskopar samt åtskilliga abboter vädjade likaledes till kyrkomötet. Kungliga utskickade sändes kring landsorten för att kungöra dessa beslut, och öfverallt skyndade adel och borgare samt äfven de flesta prester att gifva tillkänna sitt bifall och sitt instämmande.

Uppmuntrad af folkets bifall, fortsatte Filip beslutsamt och raskt på den väg, han beträdt. De franska biskopar och abboter, hvilka trots konungens förbud infunnit sig på kyrkomötet i Rom, fingo sina gods indragna. Och för att äfven uppvigla Italien mot Bonifacius sändes kanslern Nogaret till Rom, der den mäktiga, af påfven förorättade slägten *Colonna* ifrigt tog den franske konungens parti.

Undan den hotande faran drog sig Bonifacius tillbaka till sin födelsestad Anagni. Men hans fiender följde efter. Natten mellan den 6 och 7 Sept. 1303 inträngde Nogaret och Sciarra Colonna i Anagni med en skara soldater under rop af: »ned med Bonifacius! lefve konungen af Frankrike!» Påfvens lifvakt drefs på flykten, och hans slott stormades. De inträngande fienderna funno den åttiosexårige gubben med krona på hufvudet, korset i ena handen och S:t Peters nycklar i den andra, sittande på sin tron under väntan på döden. Soldaterna veko tillbaka vid denna syn. Men Nogaret och Colonna gingo på. Nogaret tillkännagaf, att hans herre vädjat till ett stundande allmänt kyrkomöte samt uppmanade Bonifacius att afsäga sig sin värdighet. Denne teg fortfarande. Colonna utbröt i vilda hotelser.

»Min hals, mitt hufvud äro i ert våld», ropade då Bonifacius, »men om jag måste dö, förrådd liksom Jesus Kristus, vill jag åtminstone dö som påfve.»

Colonna gaf den oförskräckte gubben ett slag. Nogaret trädde visserligen emellan och skyddade honom för vidare misshandlingar, men underrättade tillika, att han ernade bortföra honom till Frankrike.

Innan den franske konungens kansler hann verkställa denna sin hotelse, reste sig emellertid Anagnis invånare, två dagar efter våldets föröfvande, befriade den misshandlade påfven samt tvungo Colonna och Nogaret att fly. Bonifacius återvände till Rom, men raseriet öfver den lidna skymfen framkallade en febersjukdom, som slutade hans lif (11 Okt. 1303).

3. Påfveväldets början de förfall. Clemens V flyttar påfliga residenset till Avignon.

Bonifacii efterträdare, *Benedictus XI*, försökte ej att fortsätta striden, utan skyndade sig att återkalla bannlysningsbullan mot Filip den sköne. Denna förödmjukande eftergift åt en regent, som låtit förfölja, fängsla och misshandla en Kristi ståthållare, kan med skäl sägas utgöra den vändpunkt i påfveväldets historia, från hvilken förfallet börjar. Påfvedömet, som länge sedan upphört att vara älskadt, upphörde nu äfven att fruktas och skulle snart sjunka ned till att föraktas.

Benedictus afled redan i Juli 1304, och då efter hans död missämja uppstod mellan kardinalerna rörande valet af efterträdare, stod påfvestolen ledig i mer än 10 månader, tills Filip den sköne genom intriger och mutor lyckades genomdrifva valet af en påfve, som förut i hemlighet aflagt ed att i allt rätta sig efter konungens af Frankrike vilja. Det var ärkebiskopen af Bordeaux, *Bertrand du Goth*, tillhörande en af Guiennes förnämaste familjer. Bertrand, som antog namnet *Clemens V*, lät kröna sig i Lyon och qvarstannade tills vidare i Frankrike. Några år senare (1309) flyttade han till *Avignon* i Provence, som i nära 70 års tid — »den babyloniska fångenskapens» tid — förblef påfvarnes residens. Avignon tillhörde visserligen icke Frankrike på denna tid, men det låg dock helt nära den franska gränsen, och så länge påfvarne residerade i denna stad, styrde de vanligen i den franske konungens intresse. I synnerhet var detta fallet, så länge Filip den sköne lefde.

Till en början visade Clemens V sin tacksamhet mot Filip genom att låta honom ostörd utpressa penningar af det franska presterskapet. Men snart nödgades påfven gifva mer förödmjukande prof på underdånighet under den kungliga viljan. I början af år 1307 kallade Filip Clemens till Poitiers. Påfven infann sig och nödgades der lofva att låta åtala Tempelherre-orden, som hittills varit ansedd som ett af påfvemaktens säkraste stöd.

4. Tempelherre-ordens undergång.

Hvarför hade Filip den sköne beslutat att tillintetgöra Tempelherrarnes orden? De hade ej visat honom någon fiendskap, ej till-

fogat honom någon skymf. De hade med sina rikedomar understödt hans kostsamma krigsföretag, de hade till och med några år förut, då ett farligt uppror rasade i Paris, gifvit honom en säker tillflykt i sitt starkt befästade ordenshus (*le Temple*) i denna stad (bild 152).

152. Le Temple i Paris.

Men de voro allt för mäktiga och rika för att ej väcka den misstänksamme herskarens afund och hat. Orden räknade vid denna tid 15,000 medlemmar, hvaraf hälften Fransmän, samt egde en mängd ordenshus och omkring 9,000 landtegendomar, hvaraf större delen i

Frankrike. Ty detta land var nu mer, sedan orden blifvit fördrifven ur Palestina, hufvudsätet för dess makt, om än stormästaren residerade på Cypern.

Under ordens första tid hade Tempelherrarne ådagalagt lika mycken försakelse och sjelfuppoffring som tapperhet (se sid. 252). Men under tidernas lopp hade Syriens yppighet inverkat på deras seder och bekantskapen med den arabiska odlingen rubbat fastheten af deras tro. Om deras sedeförderf och kätteri gingo de mest vidunderliga rykten, som fingo en skenbar bekräftelse genom den slöja af hemlighetsfullhet, hvari orden höljde sina ceremonier.

Anfallet mot orden, länge förberedt, skedde den 13 Okt. 1307 tidigt på morgonen, då på konung Filips befallning alla ordenshus i Frankrike besattes och alla Tempelherrar samtidigt fängslades. Ensamt uti ordenshuset i Paris grepos 140 riddare jemte ordens stormästare, *Jakob de Molay,* som på Filips inbjudning befann sig på besök i Frankrike. Intet motstånd gjordes af de fullkomligt oförberedda och öfverraskade. Franska folket och Europas regenter underrättades genom öppna bref från Filip, deri han anklagade Tempelherrarne för att pläga trampa på korset och förneka Kristus, för att tillbedja ett afgudabeläte samt för skamliga laster.

Rättegången mot de fångna Tempelherrarne började genast samt fördes med fruktansvärd energi samtidigt af kungliga embetsmän, biskopar och inqvisitionen, hvars främste man, storinqvisitorn af Frankrike, var Filips biktfader och förtrogne. Underkastade tortyr, erkände de flesta anklagade sig hafva förnekat Kristus och trampat på korset. Många erkände ock, att de gjort sig skyldiga till skamliga laster samt tillbedt ett afgudabeläte. Af dessa framtvungna bekännelser anses blott de, som rörde Kristi förnekande och korsets vanhelgande, hafva varit öfverensstämmande med sanningen. 546 Tempelherrar nekade, trots tortyrens ohyggliga qval, modigt och stolt till alla mot dem och deras orden rigtade beskyllningar. Många ljöto döden till följe af tortyren, andra återkallade snart sina aftvungna bekännelser.

Först i Aug. 1308 utkom den bulla, hvari Clemens befalde, att rättegång skulle anställas mot Tempelherrarne i alla länder. Dessa rättegångar fördes dock lamt, och det var tydligt, att påfven endast ogerna och af tvång uppträdde fientligt mot en orden, som gjort den katolska kyrkan så stora tjenster. I Frankrike och Provence leddes denna nya, af påfven anbefalda rättegång af en kommission, sammansatt af franska prelater.

Missnöjd med kommissionens långsamhet, beslöt konung Filip snart att gå sin egen väg. Ärkebiskopen af Sens, *Marigni,* var det

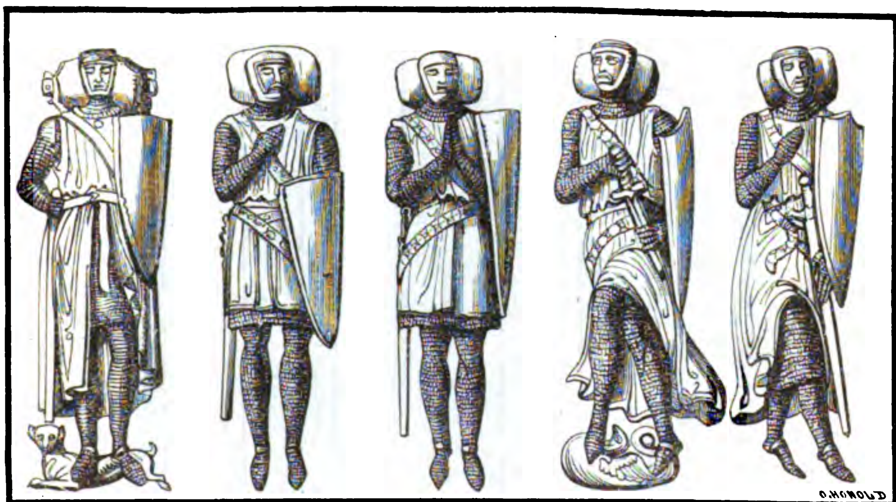
verktyg, han använde för sina mordiska planer. I Maj 1310 sammankallade Marigni en provinsialsynod i Paris, inför hvilken de Tempelherrar, som blifvit gripna i Paris och i ärkestiftet Sens, ställdes till rätta. De af dessa olycklige, som återkallat sina af tortyren framtvungna bekännelser, förklarades af provinsial-synoden för återfallne kättare. Förgäfves vädjade de sålunda lifdömde till den påfliga kommissionen. Ty Marigni lemnade kommissionens begäran, att domens verkställande måtte uppskjutas, utan allt afseende, och den 12 Maj 1310 måste 54 Tempelherrar bestiga bålet, som var uppfördt på ett fält utanför Paris, der nu förstaden Saint-Antoine står. Brända vid sakta eld, bedyrade offren ända in i sista ögonblicket sin och ordens oskuld.

Det länge bebådade allmänna kyrkomötet sammanträdde ändtligen i Okt. 1311 i Vienne. Tempelherrarnes sak utgjorde det vigtigaste och mest omtvistade öfverläggningsämnet. Filip infann sig personligen för att kunna så mycket kraftigare inverka på mötets beslut. Men då konungen och påfven insågo, att det icke desto mindre skulle blifva dem omöjligt att vinna majoritet för de afsedda våldsamma åtgärderna, utfärdade Clemens af egen maktfullkomlighet, utan att vidare bry sig om kyrkomötets mening, den 3 April 1312 en bulla, hvarigenom han upphäfde Tempelherreorden. Dess stora egendomar skulle tillfalla Johanniterorden. Stormästaren och medlemmarne af de högre graderna skulle dömas af påfven, de öfriga af provinsialsynoder, men ingen skulle få dömas till strängare straff än fängelse och botöfningar.

Stormästaren Jakob de Molay och tre andra af Tempelherreordens förnämsta dignitärer försmäktade sedan mer än sex år uti Filip den skönes fängelser, då påfven omsider tillsatte en kommission för att döma dem. Sedan de inför denna kommission upprepat de bekännelser, de förut aflagt, dömdes de till lifstidsfängelse. Men vid domens uppläsande ropade Jakob de Molay och en af hans olyckskamrater, Gui, storpræceptor af Normandie, att de återtoge allt, hvad de förut bekänt, att de och deras orden vore oskyldiga och att bekännelserna blott blifvit framtvingade af fruktan för tortyren. Villrådig uppsköt den påfliga kommissionen sakens afgörande till morgondagen. Men redan samma afton, den 11 Mars 1314, lät Filip den sköne föra Jakob de Molay och Gui till en holme i Seinen, invid Paris, samt der, utan att någon laga dom blifvit fäld, bränna dem båda vid sakta eld. De ledo döden med så mycken ståndaktighet, säger en samtida berättelse, att alla intogos af häpnad och beundran. En sägen är, att den åldrige stormästaren, redan omhvärfd af bålets lågor, med hög

röst instämt konungen och påfven att inom år och dag möta honom inför Guds domstol. Redan 40 dagar senare (20 April 1314) afled Clemens V, och Filip den sköne följde honom i grafven den 29 Nov. samma år.

Äfven i Europas öfriga länder upphäfdes Tempelherreorden, men utan användande af så blodiga medel som i Frankrike. Af ordens vidsträckta gods tillegnade sig regenterna, framför alla andra Filip den sköne, en stor del; de öfriga tillföllo, enligt den påfliga bullans föreskrift, Johanniterorden, i hvilken äfven många Tempelherrar ingingo.

153. Tempelherrar.
Från grafstenar från 1200- och 1300-talen.

5. Frankrikes historia från Ludvig IX den heliges död år 1270 till det stora engelsk-franska krigets början år 1339.

Hvad de mäktiga kejsarne af den saliska och den hohenstaufiska ätten med uppbjudande af alla Tysklands krafter förgäfves hade försökt, det hade Filip den sköne lyckats genomdrifva vida fullständigare, än de någonsin kunnat hoppas eller måhända önskat. Påfvemakten var icke blott slagen, utan äfven förödmjukad, ja vanärad. Och liksom det franska folket under detta tidehvarf gick i spetsen för Europas öfriga folk, när det gälde att skaffa det nationella konungadömet seger öfver utländskt prestvälde, så var äfven Frankrike det första

Den Capetingiska ätten under 13:de, 14:de och 15:de årh.

Ludvig VIII, † 1226, g. m. **Blanka af Kastilien.**

Ludvig IX den helige, † 1270.
Alfons, grefve af Poitou och Toulouse, † 1271, g. m. Johanna, grefve Raimond VII:s af Toulouse dotter.
Karl, grefve af Anjou, konung af Begge Sicilierna 1266, förlorade ön Sicilien 1282, † 1285, g. m. Beatrice, arfvinge till Provence och Forcalquier. *Stamfader för konungarne af Neapel och Ungern af det äldre huset Anjou.*

Filip III den djerfve, † 1285.
Robert, grefve af Clermont, † 1317. *Stamfader för ätterna Bourbon, Orléans, Condé, Conti, La Roche-sur-Yon, Montpensier m. fl.*

Filip IV den sköne, † 1314, g. m. Johanna I, drottning af Navarra och grefvinna af Champagne, † 1305.
Karl, grefve af Valois, † 1325.

Ludvig X le hutin, † 1316.
Isabella, † 1357 g. m. Edvard II, konung af England.
Filip V den långe, † 1322.
Karl IV den sköne, † 1328.

Johan I le posthume, f. och d. i Nov. 1316.
Johanna II, drottning af Navarra 1328, † 1349, g. m. Filip af Evreux.
Edvard III, † 1377, gör anspråk på Frankrikes tron.
Filip VI, † 1350.

Karl II den elake, konung af Navarra 1349, † 1386.
Johan II den gode, † 1364.

Karl V den vise, † 1380.
Ludvig, hertig af Anjou, adopterad af Johanna I af Neapel, grefve af Provence 1380, krönt till konung af Neapel 1382, † 1384. *Stamfader för titulär-konungarne af Neapel af det yngre huset Anjou.*
Filip den djerfve, hertig af Burgund 1363, † 1404.

Karl VI, † 1422, g. m. Isabella af Bayern.
Ludvig, hertig af Orléans, mördad 1407, g. m. Valentina Visconti.
Johan den oförskräckte, hertig af Burgund, mördad 1419.

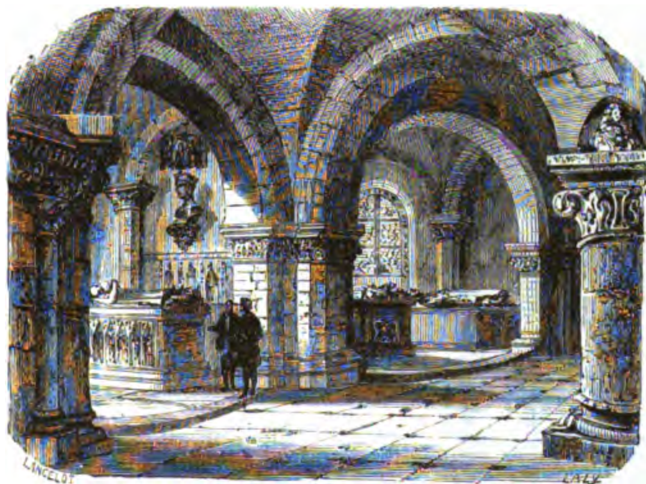
Katarina, g. m. [1]) Henrik V, konung af England, † 1422, [2]) Owen Tudor.
Karl VII, † 1461.
Karl, hertig af Orléans, † 1465.
Johan, grefve af Angoulême, † 1467.
Filip den gode, hertig af Burgund, † 1467.

[1]) Henrik VI, konung af England, † 1471.
[2]) Edmund Tudor.
Ludvig XI, † 1483.
Ludvig XII, † 1515.
Karl, grefve af Angoulême, † 1496.
Karl den djerfve, hertig af Burgund, † 1477.

Henrik VII Tudor, konung af England, † 1509.
Karl VIII, † 1498.
Frans I, † 1547.
Maria af Burgund, † 1482, g. m. Maximilian af Österrike.

land, der till bästa för den nationella enheten feodalaristokratien krossades af konungamakten. Främsta platsen bland Europas stater under medeltidens tredje tidehvarf tillkommer derför Frankrike, medan Tyskland, som under föregående tidehvarf innehaft denna plats, träder i bakgrunden.

Ludvig den heliges son, *Filip III den djerfve* (1270—1285), var trots sitt föga förtjenta tillnamn en lika svag som fromsint furste. Icke desto mindre ökades under hans regering franska kronans besittningar högst betydligt, om än utan någon hans förtjenst. Filips farbror, grefve *Alfons af Poitou och Toulouse*, och dennes gemål Johanna, Raimond VII:s af Toulouse dotter och arftagerska, afledo nemligen båda år 1271, hvarefter deras stora besittningar i mellersta och

154. De franska konungarnes grifthvalf i Saint-Denis.

södra Frankrike tillföllo konungen. Poitou, Auvergne, en del af Languedoc m. m. hemföllo härigenom till kronan.

Juristernas makt, redan stor under Ludvig den helige, var under hans son i ständigt stigande. Alla juris doktorer och advokater fingo adliga privilegier sig tillerkända, och emedan de fleste jurister voro af borgerlig härkomst, utverkade de, att äfven ofrälse skulle få besitta län.

Filip III:s son, *Filip IV den sköne*, fullföljde under hela sin 29-åriga regering med den mest oryggliga beslutsamhet och hänsynslösa kraft samma stora mål, den nationella konungamaktens höjande, som de utmärktaste af hans företrädare eftersträfvat. Förföljelserna mot Bonifacius VIII och tillintetgörandet af Tempelherreorden lyckades

honom ock så fullständigt som möjligt. Hans många krigsföretag mot konung Edvard I af England och mot de rika städerna i Flandern hade deremot icke lika stor framgång, utan han måste låta Edvard behålla Guienne samt nödgades stadfästa de flamländska städernas friheter. Deremot lyckades Filip år 1313 göra sig till herre öfver *Lyon*, som förut tillhört det med Tyskland förenade Arelatiska riket.

155. Filip IV den sköne.

Från hans grafvård i grifthvalfvet i Saint-Denis.

Om lagstiftning och förvaltning inlade Filip stora förtjenster. Under hans regering kallades för första gången ombud från borgarståndet (*le tiers état*) till riksdagen (*les états généraux*). Konungens domsrätt utvidgades, och hans högsta domstol, *parlamentet* (se sid. 387), fick en fastare organisation. År 1303 utkom en förordning, att årligen ett parlament skulle hållas. Sitt säte hade parlamentet från denna tid alltid i Paris, och de jurister, hvilka för sina kunskaper, i synnerhet i den romerska rätten, kallades till ledamöter — något som blef allt vanligare — bildade efter hand en ny slags adel, parlamentsadeln, *la noblesse de robe*. Äfven i afseende på skatteuppbörden införde Filip flere förbättringar. Men hans många olika företag, aflöningarna till den ständigt växande embetsmannaskaran samt den praktfulla hofhållningen nödgade Filip att utskrifva tryckande skatter och att tillgripa så förhatliga utvägar som konfiskationer, utom på Tempelherreordens äfven på Judarnes bekostnad, samt myntförsämringar.

Efter en 29-årig regering afled Filip den 29 November 1314 i Fontainebleau *. Hans äldste son *Ludvig X le hutin* (den bullersamme) hade redan nio år förut efter sin moder, drottning *Johanna I* af Navarra,

* Filip den sköne begrofs i den praktfulla, af abboten Suger påbörjade och af Ludvig den helige fullbordade klosterkyrkan i Saint-Denis, hvars grifthvalf (bild 154) var de franske konungarnes sista hvilorum. Under franska revolutionen, i Okt. 1793,

ärft konungariket Navarra och grefskapet Champagne, som sålunda förenades med Frankrike.

Under den föregående regeringen hade juristerna, med hvilkas hjelp Filip den sköne styrde sitt rike, i alla lifvets förhållanden sökt göra den romerska rättens grundsatser om en enväldig konungamakt gällande så väl på kyrkans som på feodaladelns bekostnad. Under Ludvig X, som var en vän och gynnare af adeln, inträdde en reaktion härutinnan. Länsinnehafvarne återfingo flere af sina förlorade rättigheter. Ja, i åtskilliga provinser upphäfdes till och med förbuden mot de enskilda fejderna och mot duellen såsom rättsligt bevisningsmedel.

Den penningförlägenhet, hvari Ludvig X esomoftast befann sig, förmådde honom emellertid att utfärda en lag, som stod i öppen strid med feodaladelns önskningar. Några rådgifvare lyckades nemligen ingifva konungen den tron, att de fleste lifegne hade penningar gömda, hvarmed de gerna skulle vilja köpa sin frihet. Ludvig utfärdade derför en förordning, deri det hette, att enligt naturens lag borde en hvar födas fri, samt att konungen af denna orsak och emedan hans rike kallades Frankernas, det är de frie männens rike, och saken borde stämma med namnet, stadgade, att i hela hans rike skulle de kungliga embetsmännen, mot en lämplig ersättning i penningar, gifva friheten åt alla menigheter och enskilda personer, som begärde det. Ludvigs förordning hade likväl ringa påföljd. De fleste lifegne voro allt för fattige för att köpa sin frihet, och andra misstrodde de kunglige embetsmännens ärlighet.

Vid sin död, den 5 Juni 1316, efterlemnade Ludvig X ingen son. Men hans gemål, en ungersk prinsessa, var i välsignadt tillstånd. Enligt baronernas beslut öfvertog derför Ludvig X:s bror, *Filip den långe*, tills vidare riksstyrelsen. Men då den son, hvarmed enkedrottningen den 15 Nov. 1316 nedkom, *Johan I* (*le posthume*), efter blott fyra dagars lefnad afled, lät Filip i Reims kröna sig till konung samt erkändes af de i Paris samlade ständerna som rikets laglige suverän, oaktadt Ludvig X efterlemnat en dotter, *Johanna*. Men ständerna förklarade (Febr. 1317), att *ingen qvinna kunde ärfva Frankrikes krona.*

Filip V den långe var en statsklok och ordningsälskande furste, som regerade i sin faders anda, men utan att göra sig skyldig till sådana grymheter som han. Han uppstälde ock den vigtiga grund-

blefvo konungagrafvarna uppbrutna, benen kringströdda och grafvårdarne förda till ett museum i Paris. Men Ludvig XVIII lät återföra grafvårdarne till deras ursprungliga plats. Grafvården öfver Filip den sköne (bild 155) är en af de bäst bibehållna.

satsen, att inga prelater kunde utnämnas till ledamöter af parlamentet.

Då Filip den långe vid sin död 1322 blott efterlemnade döttrar, men ingen son, besteg, i enlighet med ständernas förklaring af år 1317, hans bror *Karl IV den sköne* utan någon motsägelse Frankrikes tron. Karl den sköne var den af bröderna, hvilken mest liknade fadern så väl till utseende som karakter. Liksom denne regerade han strängt och godtyckligt samt följde äfven deri Filip den skönes föredöme, att han af påfvemakten fordrade förnedrande tjenster. Då Karl önskade skilsmessa från sin första gemål, förklarade påfven detta äktenskap ogiltigt, under förevändning att de båda makarne vore slägt, om än på långt håll. På grund häraf upplöstes äktenskapet, och Karl gifte sig i stället med en prinsessa af Luxemburg, som dock snart afled. Men inom kort önskade konungen för tredje gången träda i brudstol, denna gång med sin kusin, *Johanna af Evreux*. Kyrkans lag förbjöd dock giftermål mellan så nära slägtingar. Men påfven, som efter Karls önskan förklarat hans första äktenskap ogiltigt, emedan makarne voro på långt håll beslägtade, gaf honom nu dispens från den kyrkliga lagens förbud mot giftermål mellan kusiner. Hade påfvarne fordom väckt förbittring genom sin stränghet mot krönta hufvuden, så väckte de nu mer förakt genom sin svaga eftergifvenhet för deras önskningar.

Efter blott sex års regering afled Karl den sköne i början af år 1328. Liksom fallet hade varit med Ludvig X le hutin, dog Karl sonlös, men efterlemnade sin maka i välsignadt tillstånd. På dödsbädden förordnade han derför, att, om hans enka, Johanna af Evreux, nedkomme med en gosse, skulle hans kusin, grefve *Filip af Valois*, son af konung Filip IV den skönes yngre broder, såsom riksförmyndare föra riksstyrelsen, tills kronprinsen uppnådde myndig ålder, — födde hon åter en dotter, så skulle en församling af rikets pairer och baroner bestämma om tronföljden.

Visserligen sände den unge konungen af England, *Edvard III*, hvilkens moder *Isabella* var Filip IV den skönes dotter, sändebud till Frankrike för att bevaka sina arfsanspråk. Men rikets församlade pairer och baroner förklarade, att qvinnor ej hade arfsrätt till Frankrikes tron samt att derför Filip af Valois vore närmaste arfvinge.

Den 1 April 1328 nedkom Johanna af Evreux med en dotter, och två månader senare kröntes Filip af Valois till konung af Frankrike. Året derpå (1329) hyllade Edvard III Filip som sin länsherre och svor honom trohetsed för hertigdömet Guienne, sålunda erkännande, att han afstod från sina anspråk på Frankrikes tron.

Tvisten om tronföljden i Frankrike tycktes sålunda vara afgjord. Deremot måste konung Filip afträda konungariket *Navarra* til Ludvig X le hutins dotter *Johanna,* gift med grefve *Filip af Evreux.* Ty i Navarra var qvinnors arfsrätt sedan gammalt erkänd, och Johanna var närmaste arfvinge efter sin farmoder, drottning Johanna I af Navarra (se sid. 428). Men sina arfsanspråk på grefskapet Champagne afstod Johanna till konungen af Frankrike.

Filip VI, den förste konungen af *huset Valois,* gynnade adeln mer, än någon af hans företrädare gjort. Vid hans hof rådde en prakt och en glans, som hittills varit oerhörda i Europa. Hans regeringstid var en nästan oafbruten kedja af yppiga fester och praktfulla tornerspel, till hvilka riddare inbjödos från alla håll. Tre konungar öfvergåfvo sina konungariken, och en mängd furstar och baroner sina slott för att för hela sin återstående lifstid slå sig ned vid det lysande och glada franska hofvet. De tre konungarne voro Johan af Luxemburg, konung af Böhmen, Filip af Evreux, konung af Navarra, samt konung Jakob af Mallorca.

För att ytterligare öka sitt anseende som Europas mest lysande riddare beslöt Filip VI att företaga ett korståg till det heliga landet såsom anförare för hela Vesterlandets konungar och riddare. Redan hade ock konungarne af Aragonien, Navarra och Böhmen tagit korset samt mer än 300,000 man följt deras föredöme, redan lågo i Provences och Languedocs hamnar skeppen samlade, som skulle öfverföra korsfararhären, då konung Filip plötsligen lemnade allt och återvände till Paris (1336). Det var underrättelser från England, som kallat honom tillbaka.

Konungarne af England och Skottland hade äfven hört till dem, som lofvat deltaga i korståget. Men i stället anföll nu konungen af England, Edvard III, Skottarne, som voro Fransmännens bundsförvandter. För att hämnas eggade Filip sin vasall, grefve *Ludvig I af Flandern,* att låta fängsla alla engelska köpmän, som befunno sig i hans land, hvarpå Edvard III svarade med att förbjuda utförsel af ull från England. Men de rika flamländska städerna, hvilka hade tillverkningen af kläde att tacka för sitt välstånd, kunde ej med likgiltighet åse, huru denna industri genom den engelske konungens utförselförbud hotades med undergång. Anförde af *Jakob van Artevelde,* en rik bryggare i Gent, fördrefvo de flamländske borgarena sin grefve samt bildade i stället en republik. Artevelde, en lika modig som vältalig och statsklok man, ledde allt efter sin vilja. Underhandlingar började med England, och de engelska trupperna fingo löfte om fritt genomtåg genom Flandern; men Flamländarne ville ej förbinda sig

att gripa till vapen mot Frankrike, af fruktan för påfvens bannlysning. Ty fördrag, garanterade af påfven, förpligtade dem att ej anfalla konungen af Frankrike. Artevelde lät derför underrätta Edvard III, att Flamländarne ej kunde följa konungen af England mot konungen af

156. Grefven af Flandern gifver audiens åt borgare från Gent.
Efter en miniatyr från 14:de århundradet.

Frankrike, men att ingenting hindrade dem att följa den *rättmätige* konungen af Frankrike mot den *orättmätige*.

Edvard förstod vinken. Inför engelska parlamentet i Westminster återfordrade han, den 7 Okt. 1337, sin rätt till Frankrikes krona, som Filip af Valois usurperat. Kriget var nu mer oundvikligt.

Om man endast fäste sig vid de båda ländernas invånarantal och naturliga tillgångar, så syntes Frankrike på denna tid vida starkare än England. Men det rika och tätt befolkade Frankrike hade en dålig regering och förstörda finanser. Adeln, liksom konungen, var hängifven åt en gränslös lyx och ett sjelfsvåld, som omöjliggjorde all militärisk disciplin, medan det lägre folket var förtryckt och missnöjdt samt på de flesta ställen hade upphört att öfva sig i vapnens bruk.

I England deremot var adeln mindre sjelfsvåldig och det lägre folket vida mer krigiskt än i Frankrike. Den engelska flottan var den franska öfverlägsen. De engelska finanserna voro bättre än grannlandets, och Edvard III var ej blott en lysande riddare liksom Filip af Valois, utan äfven fältherre och statsman.

6. Det stora kriget mellan Frankrike och England börjar. Slagen vid Crécy och Poitiers.

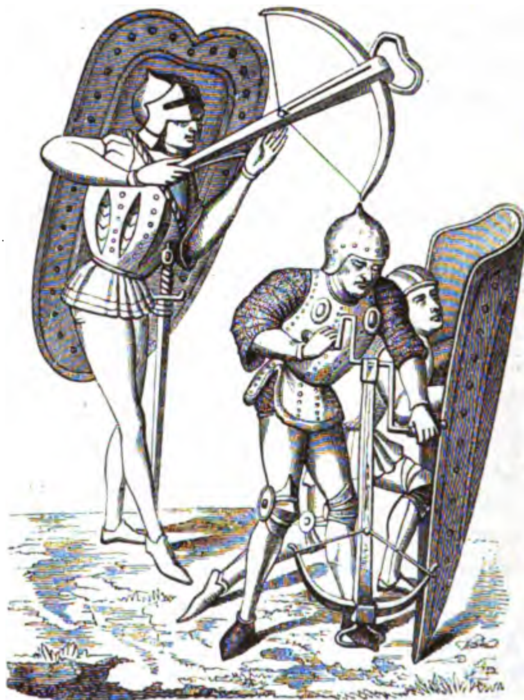
Redan den första afgörande sammandrabbningen mellan Fransmän och Engelsmän röjde den franska krigsledningens odugliglighet. Det var ett sjöslag, utkämpadt den 24 Juni 1340 vid Sluys i Flandern, söder om floden Scheldes utlopp. Den franska flottan, som räknade 140 större skepp förutom en mängd mindre, med 40,000 man om bord, var den engelska öfverlägsen. Men i stället att enligt de råd, som gåfvos af den gamle Genuesaren Barbavara, möta fienden på öppna hafvet läto de franske amiralerna, Quiéret och Béhuchet, större delen af sina skepp qvardröja i en trång hafsbugt, der de lågo så inklämda, att de knappt kunde röra sig ur stället. Engelsmännen skyndade att anfalla. Det ena skeppet äntrades efter det andra, och efter nio timmars ursinnig strid var den franska flottan förstörd. Antalet af döde räknades till 30,000 man. Endast de galèrer, som stodo under Barbavaras befäl, lyckades undkomma.

Till lands var fälttåget år 1346 det första afgörande. Med en här af 32,000 man landsteg Edvard den 12 Juli nämnda år i Normandie, eröfrade Caen samt framryckte ända till Poissi, beläget endast sex mil från Paris. Emellertid hade Filip af Valois hunnit samla en mer än dubbelt så stor här som den engelska, och Edvard III blef derför tvungen att draga sig tillbaka. Den franska hären följde tätt efter och upphann den engelska vid *Crécy* i Picardie den 26 Augusti 1346. Edvard lät sina ryttare sitta af, så att hela hans här stred till fots. Han hade visserligen blott 25,000 man qvar, men de voro utvaldt folk och väl discipline-

rade. Äfven voro de ordentligt uppställda i leder och afdelningar. Förtruppen anfördes af konungens sextonårige son, prinsen af Wales.

Fransmännen voro 70,000, men de saknade all disciplin och framryckte i oordnade hopar. Att åtskilliga utländska furstar, såsom konung Johan af Böhmen, hertigen af Lothringen, grefven af Savoyen m. fl., kämpade i deras led, ökade härens glans, men ännu mer oredan.

De genuesiska armborstskyttar (bild 157), som voro i fransk sold, skickades först för att börja anfallet. Förgäfves ropade de, att de ej

157. Armborstskyttar *).
Efter en miniatyr från 1400-talet.

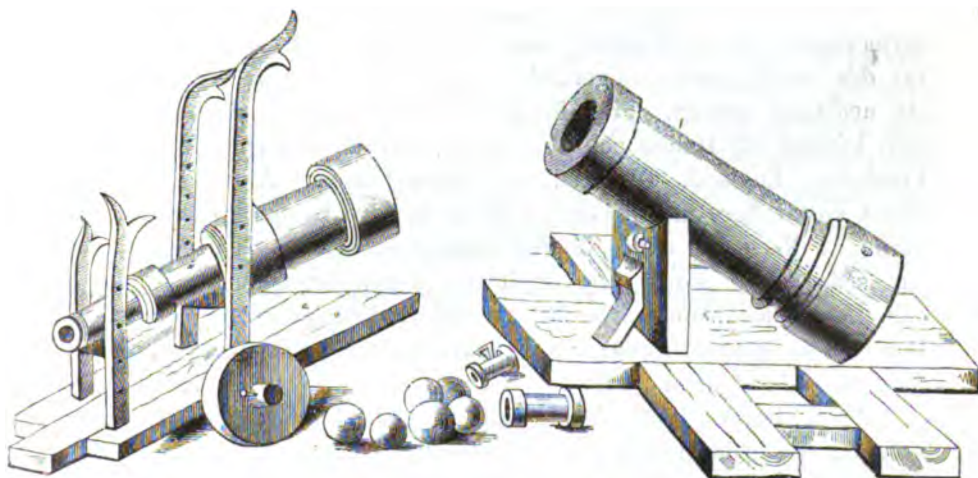
kunde strida, emedan deras bågsträngar voro genomdränkta af regn. Man tvang dem att rycka fram. Men såsom de sagt, visade sig deras armborst odugliga, medan de engelska bågskyttarnes jernpilar föllo »tätt som snöflingor och hårdt som hagel». Förtviflade vände sig de värnlösa Genuesarne till flykt. Men i sitt raseri befalde konung Filip sina ryttare att hugga in på dem, liksom om de varit förrädare. Ett fruktansvärdt handgemäng mellan de franska ryttarne och armborstskyttarne

*) Sköldbärare (*pavoiseurs*) åtföljde armborstskyttarne för att med sina stora sköldar (*pavois*) skydda dem, medan de spände armborsten.

följde, medan de engelska bågskyttarne under tiden helt ostördt fortforo att skjuta i hopen.

Och jemte bågskyttarne sköto äfven *bombarder* (bild 158), som »utslungade jernkulor med eld och stort buller», säger en samtida historieskrifvare. Det är första gången, som *krutets* användande omnämnes i ett fältslag. Man hade sedan någon tid börjat nyttja det vid belägringar, ehuru det ännu ej gjorde stor verkan.

Emellertid slutade handgemänget mellan Fransmännen och deras genuesiska hjelptrupper, och de franske baronerna och riddarne skyndade nu att angripa Engelsmännen. Bågskyttarnes led genombrötos, men bakom dem stodo de engelska riddarne och det öfriga engelska fotfolket som en ogenomtränglig mur, mot hvilken alla Fransmännens

158. Bombarder.
Efter miniatyrer från medeltiden.

anfall återstudsade. Hertigen af Lothringen, grefvarne af Flandern och Savoyen, ärkebiskopen af Sens, biskopen af Nîmes och en mängd af Frankrikes mäktigaste baroner och stoltaste riddare stupade. Äfven den ålderstigne konung Johan af Böhmen, som, ehuru blind, låtit föra sig midt in i det vildaste stridsvimlet, fann den hjeltedöd, han sökte. Striden, som å Fransmännens sida fördes utan all plan, slutade med deras fullständiga nederlag. De lemnade på valplatsen 11 furstar, 80 baroner, 1,200 riddare och bortåt 30,000 krigare af lägre stånd.

Slagets oväntade utgång måste i främsta rummet tillskrifvas konung Filips ytterliga oduglighet som härförare och den franska adelns fullkomliga brist på disciplin, dernäst den olyckliga omständigheten, att de genuesiska armborstskyttarne ej kunde använda sina vapen, vi-

dare de engelska bågskyttarnes förträfflighet samt slutligen och icke minst den lysande tapperhet, som ådagalades af de engelska riddarne med den sextonårige prinsen af Wales i spetsen.

Edvard III hade förstått att segra, han förstod ock att använda sin seger. I stället för att återvända till det inre af landet beslöt han att sätta sig i besittning af det fasta *Calais*, »nyckeln till Frankrike». I elfva månader varade belägringen, tills ändtligen försvararne af hunger tvungos att gifva sig på nåd och onåd (Aug. 1347). Edvard skonade deras lif, men de måste lemna staden, som återbefolkades med nybyggare från England. Calais, som erhöll mycket stora privilegier, var från denna tid Engelsmännens förnämsta vapenplats i norra Frankrike.

Snart efteråt afstannade kriget för någon tid. I Sept. 1347 undertecknades ett stillestånd, som sedan flere gånger förnyades. Det var *den svarta pesten*, »digerdöden», som tvang segrare och besegrade att nedlägga vapnen. Från Egypten och Syrien hade den svarta pesten kommit till Italien och Provence, hvarifrån den spridde sig öfver Frankrike, England, Tyskland och norra Europa. Aldrig har någon farsot kostat flere menniskolif. I Avignon dogo tre fjerdedelar af invånarne. I Narbonne afledo 30,000 menniskor, och denna urgamla stad har sedan dess aldrig återvunnit sin forna betydenhet. Provence och Languedoc skola hafva förlorat två tredjedelar af sin befolkning. Den svarta pesten förhärjade Frankrike i två hela år och upphörde först mot slutet af år 1349.

Året efteråt, 1350, afled Filip VI. »Under hans tid», säger en krönika, »hade de största och hårdaste utpressningar egt rum, som man någonsin sett i Frankrike.» Den enda varaktiga vinst, hans regering bragt riket, var förvärfvandet af *Dauphiné*, som 1349 af dess herskare (*dauphin*) mot en lifstidsränta afträddes till Filips sonson Karl.

Filip VI:s son, *Johan II*, bråddes i mycket på fadern. En fulländad riddare, lyste han vid hoffester och tornerspel, men var oduglig som statsman och fältherre. Lika öfvermodig som okunnig, lät han af sin hetsighet förleda sig till de största dårskaper. Denna hans tanklösa hetsighet vardt också orsaken till ett för Frankrike ännu mer olycksbringande nederlag än det vid Crécy.

Stilleståndet mellan England och Frankrike hade tagit slut, och kriget hade åter pågått i några år, då Edvard III:s äldste son, prinsen af Wales, *svarte prinsen*, som han kallades, emedan han plägade nyttja en svart bronsrustning, sommaren 1356 från Bordeaux företog ett plundringståg inåt landet. Han hade hunnit ända till Berry, då han fick underrättelse, att konung Johan nalkades med en vida öfverlägsen

här. Svarte prinsen anträdde då sitt återtåg, men så långsamt, att Fransmännen hunno före honom och afspärrade vägen till Bordeaux. Han syntes förlorad, men miste icke modet, utan lät sin här norr om *Poitiers* intaga en förträfflig ställning i en af häckar och busksnår omgifven vingård, som han ytterligare starkt befästade med grafvar och palissader. Den engelska hären var blott 8,000 man stark, nemligen 2,000 riddare och tungt rustade krigare samt 6,000 bågskyttar och lätt väpnade, medan konung Johan hade omkring 50,000 man, dels baroner och riddare med deras följen, dels legotrupper, samtliga tungt rustade. En mer än sexdubbel öfvermakt tycktes göra slagets utgång oundviklig, men liksom vid Crécy uppvägde äfven vid Poitiers Engelsmännens strängare disciplin och den engelske fältherrens öfverlägsna krigskonst den stora olikheten i antal.

Före slagets början infunno sig två kardinaler, sända af påfven, för att medla fred. Svarte prinsen erbjöd sig att återlemna allt byte och alla fångar, han tagit, samt att i 7 års tid ej bära vapen mot Frankrike, om han och hans här finge fritt aftåga. Men konung Johan fordrade, att den engelske härföraren och 100 af hans förnämste riddare skulle öfverlemna sig som fångar. »Mina riddare», svarade den svarte prinsen, »skola blott tillfångatagas med vapen i hand; och hvad mig angår, skall England aldrig, hvad än må hända, nödgas erlägga min lösen.»

I sjelfva verket skulle konung Johan hafva kunnat tillfångataga icke blott svarte prinsen, utan äfven hela hans här, om han blott velat vänta, tills brist på lifsmedel tvungit Engelsmännen att lemna sitt förskansade läger. Men i sin otålighet beslöt han att gå anfallsvis till väga.

På inrådan af en af sina baroner hade Johan låtit hela sitt rytteri sitta af och strida till fots, endast med undantag af en skara tyska legotrupper samt 300 utvalda riddare, hvilka fingo i uppdrag att bana väg för den öfriga hären. Man kunde nemligen ej framtränga mot det engelska lägret annat än på en väg, som var så smal, att högst fyra man kunde rida i bredd. Bakom häckarne och busksnåren på båda sidor om denna väg voro engelska bågskyttar uppstälda.

I galopp sprängde de 300 franska riddarne fram på vägen, men endast ett ringa fåtal nådde det engelska lägret, der de utan svårighet dödades eller tillfångatogos. De öfriges hästar hade fallit för de engelska bågskyttarnes pilar, och ryttarne lågo hjelplösa på marken, af sina tunga, dyrbara rustningar hindrade att stiga upp.

Från försvar öfvergingo nu Engelsmännen till anfall. Med yttersta

våldsamhet störtade det engelska rytteriet mot det på öppna slätten stående franska fotfolket, som endast gjorde ett svagt motstånd. Konung Johans tre äldsta söner, hans bror, hertigen af Orléans, många baroner och riddare samt större delen af den franska hären togo till flykten, liksom om slagets öde redan varit afgjordt. Blott eftertruppen, som konungen sjelf anförde, höll stånd. Men som den nästan uteslutande utgjordes af fotfolk och afsutna ryttare, alla tungt rustade och tätt hopträngda, måste den duka under för de engelska bågskyttarnes jernpilar och de engelska ryttarnes häftiga anfall.

Konung Johan räddade åtminstone sin riddareära. Med sin yngste son, den trettonårige Filip, vid sidan, stred han, så länge strid var möjlig, samt gaf sig icke fången, förr än han sett alla sina riddare falla omkring sig.

Den svarte prinsen, som vid 16 års ålder varit med om att besegra den förste konungen af huset Valois samt nu, 10 år senare, tog hans son till fånga, tedde sig som en ädel riddare mot sin fånge. Utan att låtsa om, att hans fader, Edvard III, gjorde anspråk på Frankrikes krona, behandlade han Johan såsom konung och betjenade honom sjelf vid bordet, liksom en vasall sin seigneur.

Det var den 19 Sept. 1356, som slaget vid Poitiers stod. Det hade kostat Engelsmännen 2,500 man, medan 10,000 Fransmän stupat. Utom konungen och hans yngste son hade 2,000 riddare och adelsmän samt ett ännu större antal ofrälse krigare råkat i fiendens våld. Den svarte prinsens här var dock allt för svag för att han skulle kunnat tänka på att för ögonblicket draga någon vidare fördel af sin lysande seger, utan han skyndade hem till Bordeaux med sitt rika byte.

7. Revolutionära rörelser i Frankrike. La Jacquerie. Fördraget i Bretigny år 1360. Konung Johan II:s död år 1364.

Vid Crécy hade den franska adeln blott förlorat segern, vid Poitiers hade dess ära lidit skada: två tredjedelar af adelshären hade flytt utan strid. Vid de adliga herrarnes återkomst hade derför folket helsat dem med smädelser och förbannelser. Ja, sjelfva deras lifegne hade med en blandning af smärta, förtrytelse och förakt förnummit, huru deras öfvermodiga herrar flytt för de engelska bågskyttarne, hvilka tillhörde den af feodaladeln så ringaktade medelklassen. Följderna af denna folkets sinnesstämning uteblefvo ej.

Konung Johans äldste son, den tjugoårige *Karl, hertig af Normandie,* hade från Poitiers flytt till Paris. Vid underrättelsen om faderns tillfångatagande öfvertog han riksstyrelsen såsom dennes ställföreträdare *(lieutenant du roi)* och sammankallade genast ständerna (les états généraux) till Paris.

Ständerna, som ännu på Filip den skönes tid blott varit ett lydigt verktyg i konungens hand, hade redan hunnit lära känna sin makt. Året före slaget vid Poitiers, 1355, hade de i Paris församlade ständerna på ett i ögonen fallande sätt häfdat sin rätt att bevilja gärder samt till och med bestämt sättet för uppbörden af desamma. Till hvarje landskap hade ombud blifvit afsända för att öfvervaka uppbörden och mottaga det, som influtit af den beviljade gärden. Dessutom hade ständerna tillsatt ett utskott, som skulle fortfara att sitta, sedan riksdagen åtskilts, och som konung Johan förbundit sig att rådfråga ej blott i frågor, som rörde förvaltningen, utan äfven angående hvarje förslag till stillestånd eller fred med England.

Redan före slaget vid Poitiers hade således ständerna förstått att öka sin makt. Det var derföre helt naturligt, att de efter konungens och feodaladelns stora nederlag skulle fortgå på den redan med framgång beträdda vägen. Och medan på föregående riksdagar de två första stånden spelat den vigtigaste rollen, var det nu det tredje ståndet, borgarståndet, som trädde i förgrunden. Men i spetsen för tredje ståndet stodo ombuden från *Paris,* redan nu utan all jemförelse rikets förnämsta stad, hvars invånare ej blott voro rikare, utan äfven, tack vare det blomstrande universitetets inverkan och den lifliga samfärdseln med andra folk, kunnigare och mer verldserfarne än borgerskapet i Frankrikes öfriga städer.

Paris hade ej förvärfvat något särskildt frihetsbref (*charte*) samt ej blifvit erkändt som en kommun (jemför sid. 384) med rätt att styras af valda embetsmän. Men kompaniet för handeln på Seine (*la compagnie du commerce de la Seine*) och de sex förnämsta yrkesskråna hade en gemensam föreståndare (*le prévôt des marchands*), som valdes för en tid af två år. Det var den dåvarande innehafvaren af denna inflytelserika förtroendesyssla, klädeshandlaren *Etienne Marcel,* som stälde sig i spetsen för tredje ståndet vid dess försök att rädda Frankrike.

Marcel började med att beväpna folket i Paris samt gifva det en militärisk organisation, äfvensom han lät iståndsätta och utvidga stadens murar.

Emellertid hade riksdagen öppnats. Den bestod af 800 medlemmar, hvaraf hälften utgjordes af ombud från tredje ståndet. Förhand-

lingarna började med att kanslern, ärkebiskopen af Rouen, i regeringens namn äskade en gärd för konungens utlösande ur fångenskapen. De tre stånden begärde betänketid samt tillsatte ett stort utskott af omkring 80 ledamöter för att bereda ärendet. Utskottet, vid hvars öfverläggningar i synnerhet Marcel och den fosterlandsälskande biskopen af Laon, *Robert Lecoq*, utmärkte sig, utarbetade ett betänkande, som derefter godkändes af de tre stånden. Detta märkvärdiga betänkande innehöll följande hufvudpunkter: att hertig Karl bland ständernas ledamöter skulle utse ansedde och erfarne män, som skulle utgöra hans stora råd och jemte honom draga försorg om rikets styrelse; att andra erfarne män likaledes skulle utses bland riksdagens medlemmar för att förestå allt, som hörde till kriget; att hertig Karl hädanefter ej skulle tillsätta embetsmän utan efter att hafva inhemtat sitt stora råds mening; att de sju förnämste af konung Johans rådgifvare skulle mista sina embeten och ställas inför rätta för den andel, de haft i rikets olycka; om dessa deras önskningar uppfyldes, ville ständerna åtaga sig en bevillning nog stor att i ett års tid aflöna 30,000 man.

Men dagen innan utskottets af ständerna godkända betänkande skulle högtidligen öfverlemnas till hertig Karl, afreste denne till Lothringen efter att förut hafva uppmanat riksdagens ledamöter att skiljas och återvända hem. Ständerna lydde, men på förslag af biskopen af Laon togo riksdagsmännen med sig afskrifter af utskottsbetänkandet för att sprida det i landsorten.

För att hjelpa sig ur sin svåra penningförlägenhet tillgrep hertig Karl samma förderfliga medel, som hans far och farfar och många Frankrikes konungar före dem så ofta användt: myntförfalskningar. Men Paris' borgare vägrade att mottaga det underhaltiga myntet, och då Karl hotade, gjorde Parisarne, på Marcels uppmaning, väpnadt motstånd.

Gripen af förfäran, skyndade Karl att kalla Marcel till sig samt lofvade att gå in på dennes fordringar, nemligen att det underhaltiga myntet skulle aflysas, att ständerna åter skulle sammankallas samt att de i utskottsbetänkandet nämnda sju kungliga rådgifvarne skulle afsättas från sina embeten och dragas inför rätta.

Den 5 Febr. 1357 sammanträdde åter riksständerna, och den 3 Mars måste Karl gifva sitt samtycke till deras fordringar, som nu gingo ännu längre än vid förra riksdagen. En förordning utfärdades, som innehöll, att ständerna hädanefter skulle ega att ordna myntväsendet, att kungliga embeten ej skulle säljas, att rika och förnäma ej skulle få med pengar lösköpa sig från dem ådömda straff, samt att

åtskilliga andra missbruk skulle afskaffas. Utförandet af dessa reformer skulle anförtros åt ett *36-manna-utskott*, valdt af alla tre stånden. Detta utskott, som genast trädde i verksamhet, började med att afsätta åtskilliga embetsmän samt utse andra i deras ställe. Sedan ständerna för någon tid instält sina sammankomster, styrdes Frankrike i sjelfva verket af 36-manna-utskottet.

En lycka för det sålunda af revolutionära rörelser sönderslitna Frankrike var, att konung Edvard III, i stället för att söka draga

159. Slott i Frankrike från 14:de århundradet.
Miniatyr från 14:de årh.

största möjliga nytta af segern vid Poitiers, samtyckte till ett stillestånd på två år (Mars 1357).

Emellertid tilltog allt mer anarkien i Frankrike. De af 36-manna-utskottet afsatta embetsmännen äfvensom utskickade från den i London fångne konung Johan uppmanade folket att ej betala de af ständerna utskrifna skatterna, och hertig Karl af Normandie verkade i hemlighet för samma sak. Följden blef, att icke en tiondedel af skatternas belopp inflöt, i det adeln, presterskapet, större delen af landt-

befolkningen och åtskilliga på Paris afundsjuka städer nekade att betala. Stödjande sig på detta landsortens motstånd mot ständernas vilja, började hertig Karl visa öppen fiendskap mot 36-manna-utskottet, hvilket numer utom en baron och biskoparne af Laon och Paris blott bestod af tredje ståndets förtroendemän, de fleste Parisare, med Marcel i spetsen.

Spänningen mellan hertig Karl och hans adliga rådgifvare å ena sidan samt det tredje ståndet och Parisarne å den andra blef allt starkare, tills den slutligen ledde till en blodig katastrof. Den 22 Febr. 1358 tågade Paris' borgare under dånet af Notre-Dames stormklocka till det palats, der Karl residerade. I spetsen för de beslutsammaste trängde Marcel in i det rum, der Karl och hans rådgifvare voro samlade. Efter en våldsam ordvexling ropade Marcel till sina följeslagare att göra det, hvarföre de kommit. Dessa drogo då sina svärd och nedhöggo marskalkarne af Champagne och Normandie, hvilka hade rykte om sig att vara folkets värsta fiender. Karls öfriga rådgifvare flydde, lemnande sin herre i sticket. Men Marcel försäkrade honom, att han intet hade att frukta för sin person, samt satte sin egen blå-röda hufva på hans hufvud till ett tecken, att han nu mer tillhörde folkpartiet. Medlemmarne af detta parti nyttjade nemligen en sådan slags hufvudbonad.

Den skenbara vänskapen mellan Karl och folkpartiet blef emellertid icke långvarig. Karl lyckades fly från Paris, och han och adeln gjorde sig nu redo att taga hämnd på Parisarne för de båda marskalkarnes mord.

I detta ögonblick, då det kungliga partiet stod färdigt att i förening med det adliga börja krig mot det borgerliga, framträdde helt oväntadt ett fjerde parti på skådeplatsen: allmogepartiet.

Den fattige bonden, »*Jacques Bonhomme*», såsom adelsherrarne skämtsamt plägade kalla honom, hade länge varit van att utan knot fördraga hvad som helst. Men efter nederlaget vid Poitiers hade hans lidanden öfvergått gränsen för menskligt tålamod. Redan förut utarmade genom myntförfalskningar, skatter till konungen, afgifter till feodalherrarne, tionden till kyrkan, hade bönderna måst betala stora summor för att lösa sina herrar ur den engelska fångenskapen. Och då stilleståndet med England lemnat de legotrupper, som stått i Edvard III:s eller konung Johans sold, utan sysselsättning, så hade en mängd röfvarband uppstått, som genomströfvade landet, bortförande böndernas boskap, plundrande deras lador och våldförande deras hustrur och döttrar.

I sin förtviflan grepo bönderna till vapen mot sina adliga herrar.

Upproret började den 21 Maj 1358 i trakten af Beauvais samt spridde sig inom några dagar öfver hela landet mellan floderna Somme och Yonne. Ett par hundra slott uppbrändes, och en mängd grymma dåd föröfvades. De, mot hvilka ingen visat medlidande, voro sjelfva utan medlidande för andra och tänkte endast på att vedergälla ondt med ondt.

Men sedan adelsherrarne hemtat sig från den första förskräckelsen, satte de sig till motvärn, och det visade sig snart, att de illa beväpnade och oordnade bondhoparne ej kunde göra något allvarsamt motstånd mot de adliga jernklädda ryttarne. Inom kort voro de upproriske skingrade och hade flytt till sina hem. Sjelfva upproret var slutadt, men adeln hade fått en förevändning att behandla sina underhafvande ännu grymmare än förut.

Detta blodiga bondekrig, som ej varade fullt tre veckor, är i historien kändt under namnet *La Jacquerie,* så kalladt efter bondens öknamn Jacques Bonhomme.

De förhoppningar, som Marcel hyst, att i bönderna finna kraftiga hjelpare mot deras och borgarenas gemensamme fiende, feodaladeln, hade gått i qvaf. I sitt trångmål vände han sig nu till en furste, som, ehuru nära beslägtad med det franska konungahuset, likväl var personlig fiende till konung Johan och dennes äldste son.

Konung *Karl II den elake af Navarra* var en son af Filip af Evreux och drottning Johanna II af Navarra, Ludvig le hutins dotter. Gift med en dotter af konung Johan II, hade likväl Karl den elake ådragit sig sin svärfaders oförsonliga hat genom mordet på en af hans gunstlingar samt misstänktes af sin svåger för planer på Frankrikes krona. På Marcels inbjudning kom nu Karl den elake till Paris samt utropades till konungariket Frankrikes general-kapten (Juni 1358). Men då det visade sig, att de adelsmän, som förut hållit med Karl den elake mot hans svärfar och svåger, öfvergåfvo honom, sedan han trädt i spetsen för de af feodaladeln hatade Parisarne, dröjde det ej länge, förr än han började underhandla med motpartiet. Underhandlingarna afbrötos dock åter, och det upproriska partiet i Paris, som allt hårdare ansattes af hertig Karls trupper, stod på vägen att utropa Karl den elake till Frankrikes konung, då Marcel mördades af det kungliga partiets anhängare (31 Juli 1358). Två dagar senare höll hertig Karl af Normandie sitt intåg i Paris, och de revolutionära rörelser, som så länge upprört landet, stillades inom kort.

Emellertid utbröt åter kriget med England, och Edvard III fann uti Karl den elake en nitisk bundsförvandt. Endast med de största uppoffringar kunde det utmattade Frankrike erhålla fred. Genom för-

draget i *Bretigny*, en ort nära Chartres, afträdde konung Johan Gascogne, Guienne, Poitou, Limousin, Saintonge, Angoumois, Calais och Ponthieu under full suveränetetsrätt till Edvard, som deremot afsade sig alla anspråk på franska kronan. Som lösen för sin person skulle Johan betala tre millioner riksdaler i guld.

160. Fruntimmersdrägter från 14:de århundradet (rik borgarfru, qvinna af arbetsklassen, adlig dam).
Efter fönstermålningar från 14:de årh. i Moulins i Bourbonnais.

Genom fördraget i Bretigny, som afslöts i Maj 1360, gick således hela sydvestra Frankrike förloradt. Huru förtvifladt tillståndet var i den återstående delen af riket, skildrar en ryktbar italiensk skald, som år 1360 gjorde en resa till Paris, i lifliga färger. »Jag kunde

knappt tro», skrifver Petrarca, »att detta var samma land, som jag tillförene hade sett så rikt och blomstrande. Intet annat mötte mina ögon än en gräslig ödslighet, ett ytterligt armod, ödelagda åkerfält, förfallna hus. Äfven den närmaste trakten kring Paris företedde öfver allt spår af förstörelse och mordbrand. Gatorna äro folktomma; landsvägarne öfvervuxna med gräs; det hela är en stor ödemark.»

Året efter det förödmjukande fördraget i Bretigny hemföll hertigdömet *Burgund* till franska kronan. Men redan år 1363 skänkte konung Johan detta land åt sin yngste och mest älskade son, *Filip den djerfve.* Året derpå afled Johan II under en resa i England, som han företagit för att helsa på Edvard III, hvilkens fånge han så länge varit.

8. Frankrike under Karl V den vise (1364—1380).

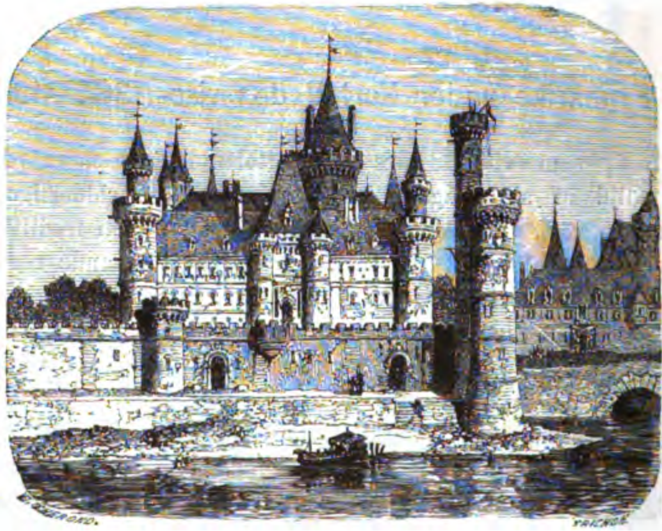
Karl V, som vid 28 års ålder efterträdde sin fader på tronen, var till följd af sin svaga helsa föga lämplig för ridderliga idrotter och krigiska värf. I stället älskade han studier och fredliga sysselsättningar samt blef en lika klok och ordningsälskande regent, som hans ridderlige far och farfar varit tanklösa. Krig kunde han visserligen ej föra sjelf, men upptäckte snart den, som kunde föra det i hans ställe. Det var en ädling från Bretagne, den namnkunnige *Bertrand du Guesclin.*

Som gosse hade Bertrand blifvit behandlad med ringaktning och ovilja af sina föräldrar och slägtingar, emedan han var ful och klumpig samt bäst trifdes i sällskap med bondpojkar. Men första gången han deltog i ett tornerspel hade han, fast han måst låna sig både häst och rustning, kastat hvarje motståndare ur sadeln.

Fortsättningen af Bertrands krigiska bana svarade mot denna lysande början. Först hade han med stor utmärkelse deltagit i de krig, som rasade i hans hemland Bretagne, samt derefter tagit tjenst hos Karl V, då denne ännu blott var hertig af Normandie. År 1365 gick han i spetsen för en legohär af 30,000 man öfver Pyrenéerna för att hjelpa *Henrik af Trastamara* mot dennes broder, konung *Peter den grymme* af Kastilien. Peter måste lemna sitt rike, men återkom 1367 med en här af Engelsmän och Gascognare, anförd af svarte prinsen. I slaget vid *Navarete* segrade den svarte prinsen, och Bertrand du Guesclin blef Engelsmännens fånge. Men redan samma år måste den engelske tronföljaren återvända till Guienne, bedragen af sin bundsförvandt, Peter den grymme, och med för alltid bruten helsa.

Någon tid efteråt, i slutet af år 1368, förklarade Karl V fördraget i Bretigny ogiltigt, emedan, såsom han påstod, Edvard III ej på fördragsenligt sätt afsagt sig anspråken på Frankrikes krona. Derefter stämde han i Januari 1369 svarte prinsen att såsom hertig af Guienne inför de franska pairerna försvara sig mot de anklagelser, som rigtades mot honom af hans undersåtar. Svarte prinsen svarade stolt, att han skulle infinna sig i Paris, dit konung Karl kallade honom, men med hjelmen på hufvudet och åtföljd af 60,000 man.

Emellertid hade Bertrand du Guesclin blifvit frigifven af sin ädelmodige besegrare. Till en början hade visserligen den svarte prinsen ej velat tillåta sin farlige motståndare att friköpa sig. Men då han

161. Louvren på konung Karl V:s tid.

fick veta, att ryktet sade, att han ej vågade låta Bertrand återfå friheten, emedan han fruktade honom, lät han tillkalla den franske härföraren samt bad honom för sitt frigifvande sjelf bestämma en så låg lösen, som han behagade.

— »100,000 riksdaler i guld», svarade Bertrand.

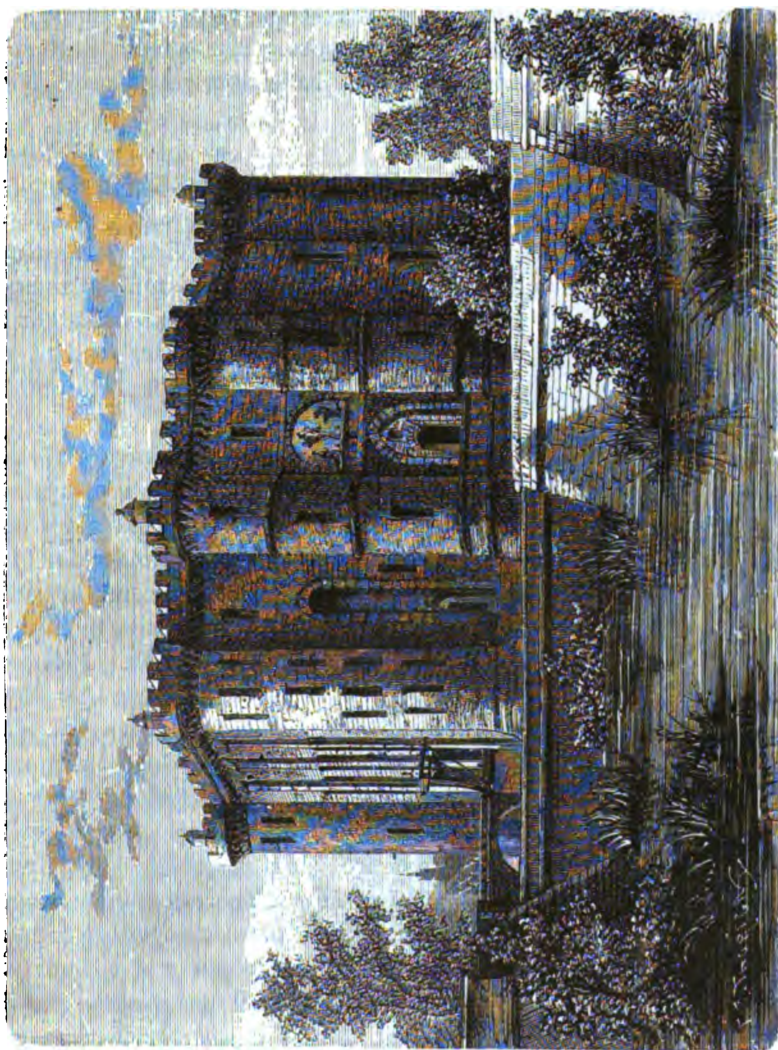
— »100,000 riksdaler!» utropade den svarte prinsen; »hvar skolen I få dem ifrån?»

— »Henrik af Trastamara», svarade Bertrand, »skall erlägga hälften och konungen af Frankrike den andra hälften. Men äfven om de skulle neka, finnes det ingen spinnerska i Frankrike, som ej gerna spunne för att hjelpa till att betala min lösen ur Edert våld.»

Bertrand återvände till Kastilien, der han den 14 Mars 1369 vann

slaget vid *Montiel* öfver Peter den grymme, som tillfångatogs och följande natt mördades af sin broder.

Karl V, som i April 1369 förklarat Edvard III krig, återkallade snart Bertrand du Guesclin från Spanien samt utnämnde honom till

162. Bastiljen i Paris.

konnetabel eller högste befälhafvare öfver alla rikets trupper (1370), för hvilken ära denne visade sin tacksamhet genom att inom fem år återeröfra allt, hvad Frankrike förlorat under Filip VI och Johan II, med undantag af Calais.

Karl V sysselsatte sig ej blott med krig och politik, utan äfven med vetenskap och konst. Han lät utföra en mängd stora byggnadsföretag, i synnerhet i Paris. På det ställe, der Etienne Marcel blifvit mördad, lät Karl bygga en stark fästning, som blifvit verldsberömd: *Bastiljen* (bild 162).

Efter år 1369 sammankallade Karl icke en enda gång rikets ständer, utan utskref skatter efter sitt godtycke. Han afled i September 1380. Den tappre Bertrand du Guesclin hade dött tre månader förut.

9. Frankrike under Karl VI (1380—1422).

Karl V efterlemnade två söner, *Karl VI* och *Ludvig, hertig af Orléans.* Som den förre vid faderns död blott var tolf år gammal, måste riket styras af förmyndare, tills konungen uppnått sitt fjortonde år, då han enligt en af Karl V 1374 stiftad förordning blef myndig.

163. Flamländsk krigare från 14:de århundradet.

Bildstod från 14:de årh. i Gent.

Medan den unge konungens farbröder kifvades om makten i Frankrike, utbröt i de flamländska städerna ett af dessa stora uppror, hvarpå Flanderns historia under det 14:de århundradet är så rikt. Upproret började i Gent, som på denna tid räknade 80,000 vapenföra män inom sina murar. *Filip van Artevelde*, en son af Jakob van Artevelde, som styrt de flamländska städerna på Filip VI:s tid, trädde i spetsen för Gents skrån samt genomdref, att stadens författning ändrades i strängt demokratisk anda. I spetsen för 5,000 borgare slog Artevelde fullständigt grefve *Ludvig II af Flandern* utanför Brügge. De flamländska städerna skyndade sig att sluta sig till segraren, och grefve Ludvig af Flandern måste fly till det franska hofvet, der han uti sin måg, den ridderlige hertig Filip den djerfve af Burgund, hade en mäktig förespråkare. Denne lyckades ock genomdrifva, att en lysande feodalhär, anförd af hans brorson, den unge Karl VI i egen person, tågade ut mot de upproriske Flam-

ländarne. Vid *Roosbeke*, sydvest om Gent, kom det till sammandrabbning (27 Nov. 1382). Artevelde lemnade sin fasta ställning och angrep de till antalet öfverlägsne Fransmännen på öppna fältet, men led ett fullkomligt nederlag. 26,000 Flamländare stupade, bland dem Artevelde sjelf.

Konungamakten och feodaladeln i förening hade vunnit en glänsande seger öfver det hatade borgarståndet. Följderna uteblefvo ej. De träffade först och hårdast rikets hufvudstad. Paris miste sin kommunalfrihet och mer än 300 af dess invånare afrättades. Äfven andra städer behandlades på samma sätt, i synnerhet i Languedoc, der äfven ett bondeuppror kufvades och med stor grymhet straffades.

164. Isabella af Bayern.

Sedan Karl VI hunnit växa upp, lösgjorde han sig från beroendet af sina farbröder samt gaf i stället sitt förtroende åt den tappre konnetabeln af *Clisson*. På dennes inrådan företog han år 1392 ett krigståg mot hertigen af Bretagne. Det var under detta tåg, som den sinnessjukdom, hvartill spår redan förut hade visat sig hos den unge konungen, fick tillfälle att bryta ut. Då hären en het och qvalmig sommardag tågade öfver en ödslig hed, framrusade plötsligen en i trasor höljd tiggare, som legat dold bakom ett träd, grep tag i tyglarne på konungens häst samt ropade: »Rid ej vidare, ädle konung, vänd om, ty du är förrådd!» Man tvang karlen att släppa hästen, men ännu en lång stund sprang han efter konungen, oupphörligen skrikande: »du är förrådd! du är förrådd!» Tiggarens förtviflade utseende, hans ihåliga röst,

de olycksbådande orden gjorde en fruktansvärd verkan på den utmattade konungen. Han red emellertid vidare, då plötsligen vapenklang hördes bakom honom. Det var blott en ryttare, som af misstag slagit sin lans mot en hjelm. Men den uppskrämde konungen inbillade sig vara förrådd, drog sitt svärd samt slog omkring sig till höger och venster utan att höra på några föreställningar. Man måste gripa och afväpna honom. Vansinnet hade brutit ut.

Konungens farbroder, hertig Filip den djerfve af Burgund, begagnade sig af hans sinnessjukdom för att rycka till sig högsta makten. Clisson anklagades inför parlamentet för förräderi, men undandrog sig domen genom att fly till Bretagne.

Konung Karl tillfrisknade emellertid, åtminstone skenbart, från sin sinnessjukdom. Men i stället för att lefva lugnt och tillbakadraget, såsom hans läkare föreskref, återvände han till det bullersamma Paris och sin unga, vackra gemål, *Isabella af Bayern* (bild 164), som aldrig kunde få nog af nöjen, baler och fester.

Den 29 Januari 1393 gaf Isabella en lysande bal för en af sina hofdamer, en enka, som gifte om sig. Det var den tiden brukligt att ställa till en mängd gycklande upptåg, då en enka firade bröllop. Vid balen infunno sig derför konungen och fem unga hofmän, utklädda till vildar. De buro en tätt åtsittande drägt af lärft, öfverdraget med harts och fullsatt med blånor. De fem hofmännen voro fastkedjade vid hvarandra och leddes af konungen, som förevisade dem för damerna. Vildarnes groteska dans gjorde stormande lycka, så mycket mer som ingen visste, hvilka de voro. För att möjligen få veta detta gick den unge hertigen af Orléans fram till de maskerade. Olyckligtvis bar han en fackla i handen. Elden kom för nära de lätt antändliga blånorna, och inom några ögonblick började de hjelplösa, med en jernkedja vid hvarandra sammanbundna vildarne brinna. »I nära en timme höllo de på att brinna såsom facklor», säger en krönika. Endast konungen, som icke var fastkedjad vid de andra, undslapp döden, derigenom att hans tant, hertiginnan af Berry, som känt igen honom, hade själsnärvaro nog att kasta sin kappa öfver honom och sålunda släcka elden (bild 165).

Denna ohyggliga händelse tycktes väcka den unge konungen till besinning. Han öfvergaf sin ungdoms dårskaper och började anstränga sig för att uppfylla sina pligter som Frankrikes herskare. Han lät frigifva personer, som hans farbror, hertigen af Burgund, orättvist låtit häkta, förlängde stilleståndet med England och vidtog äfven andra åtgärder till sitt folks bästa.

Olyckligtvis återföll Karl VI redan sommaren 1393 i sin sinnes-

sjukdom, som fortfor under hela hans återstående lifstid endast med några korta afbrott. Det var derför andra, som regerade i hans namn.

En lycka för Frankrike var, att England på denna tid sönderslets af inre tvedrägt. Richard II, som låg i ständig tvist med sina baroner, undertecknade derför gerna ett fördrag (1396), hvarigenom det redan existerande stilleståndet förlängdes med 28 år.

165. Maskeraden den 29 Januari 1393.
Fac-simile af en miniatyr ur »*Chroniques de Froissart*».

Medan Karl VI framsläpade ett olyckligt lif af ömsom rasande yrsel, ömsom idiotisk slöhet, kifvades hans farbror, hertig Filip den djerfve af Burgund, och hans broder, hertig *Ludvig af Orléans*, om makten. Drottning Isabella understödde hertigen af Orléans, som var en af hennes många älskare. Under tiden vårdslösades den vansinnige konungen och hans barn på det skamligaste sätt. Folket förtrycktes.

med olidliga skatter, medan drottningons och hertigarnes hof voro yppigare än någonsin.

Då Filip den djerfve af Burgund afled år 1404, blef partisöndringen i Frankrike ännu våldsammare än förut. Filips son, *Johan den oförskräckte* (bild 166), som gift sin dotter med den unge *dauphin* *, herskade ej blott öfver hertigdömet Burgund, utan äfven öfver Flandern, Artois, Antwerpen, Franche-Comté, Nevers med flere länder, hvilka hans moder Margareta år 1384 ärft efter sin fader, Ludvig II, den siste grefven af Flandern. Djerf och lidelsefull, hyste Johan ett bittert hat mot sin kusin, hertig Ludvig af Orléans, hvilken öppet skröt med att hafva förfört hans gemål. En sådan skymf kräfde en blodig hämnd.

Aftonen den 23 November 1407, då hertigen af Orléans var stadd på hemvägen från ett besök hos drottning Isabella, öfverfölls han på Tempelgatan i Paris af lönmördare, som nedhöggo honom. Strax efter mordet skyndade Johan den oförskräckte till Flandern. Men så snart han samlat en tillräcklig truppstyrka, återvände han till Paris, hvars borgare mottogo honom med jubelrop, ty, medan den mördade hade gynnat adeln, så ansågs hertigen af Burgund för en vän af borgerskapet. Uppmuntrad af detta mottagande, beslöt Johan att öppet framträda såsom mordgerningens anstiftare. På hans anmodan bevisade franciskanermunken Johan Petit, doktor vid universitetet i Paris, i ett offentligt tal, att hertigen af Orléans varit en afskyvärd tyrann, att lönmordet var värdt det högsta beröm och att mördaren förtjenade folkets tacksamhet.

Ett uppror af borgarena i Lüttich kallade Johan den oförskräckte till Nederländerna. Men knappast hade han aflägsnat sig, förr än *Valentina Visconti*, den mördade hertigens af Orléans gemål, med sina barn infann sig i Paris för att anropa sin svåger, konung Karl, om rättvisa. Hon understöddes af drottning Isabella, af de mäktigaste bland adeln, framför allt af den hersklystne och beslutsamme grefven af *Armagnac*, hvilkens dotter var gift med Valentinas äldste son, hertig *Karl af Orléans*. Nu började det grymmaste partikrig. Å båda sidor värfvades trupper, och hela Frankrike delade sig mellan det *burgundiska* och det *armagnacska* (orleanska) partiet. I Paris, som

* Konung Karl VI:s äldste son. När Dauphinés siste herskare 1349 afstod sitt land till konung Filip VI:s sonson Karl (sedermera Karl V), fäste han nemligen dervid det vilkoret, att Frankrikes tronföljare hädanefter skulle antaga hans titel *(le dauphin de Viennois)*. Karl V sjelf såsom kronprins kallades dock vanligen hertig af Normandie, hvartill han af sin fader utnämndes, men från Karl VI:s tid till år 1830 var dauphin den officiella titeln för kronprinsen af Frankrike, så vida han var den regerande konungens son.

var partikampens medelpunkt, öfvade i flere år slagtarnes talrika och mäktiga skrå ett verkligt skräckvälde i hertigens af Burgund namn, tills det armagnacska partiet 1413 med de rika borgarenas tillhjelp fick öfverhanden i hufvudstaden.

Midt under alla dessa olyckor uppblossade åter kriget mot England. Den unge, ärelystne, krigiske *Henrik V* landsteg år 1415 på kusten af Normandie, der han belägrade och intog staden Harfleur. Då nalkades en stor och lysande fransk här, vid hvilken Karl VI och

166. Hertig Johan den oförskräcktes af Burgund sigill.

dauphin befunno sig och som anfördes af konnetabeln *d'Albret* af det armagnacska partiet. Henrik V, hvars här blifvit försvagad af sjukdomar, sökte draga sig tillbaka till Calais, men stötte vid *Azincourt* på den fyra gånger så starka franska hären. Henriks fältherresnille och de engelska bågskyttarnes krigsduglighet vunno dock en seger af samma slag som de vid Crécy och Poitiers. Mer än 8,000 franska riddare och väpnare stupade, bland dem d'Albret sjelf, medan hertig Karl af Orléans och många andra, tillhörande Frankrikes förnämaste

ätter, råkade i fångenskap. Henrik V återvände likväl till England utan att för tillfället draga vidare fördel af sin lysande seger.

Under de år, som närmast följde på nederlaget vid Azincourt, nådde partiraseriet sin höjdpunkt. Grefven af Armagnac, som utnämndes till konnetabel och som styrde riket i Karl VI:s namn, gjorde sig genom sin despotiska stränghet allmänt hatad. Visserligen förstod han att för sitt parti vinna konungens yngste son, *Karl*, som år 1416 efter sina fyra äldre bröders död blef dauphin. Men för att så mycket starkare befästa sitt inflytande öfver den unge tronföljaren stiftade han oonighet mellan honom och hans moder, den njutningslystna Isabella af Bayern, som beröfvades sitt underhåll och förvisades till Tours. Dödligt förolämpad, öfvergaf Isabella det armagnacska partiet och försonade sig med sin forne fiende, Johan den oförskräckte af Burgund, hvilken uppträdde som det förtryckta folkets försvarare mot det armagnacska partiets tyranni.

Ingenstädes var grefven af Armagnac mer hatad än i Paris, som endast af bäfvan för hans jernhårda stränghet hölls tillbaka från revolution. Hundratals af dess invånare hade han på blotta misstankar låtit afrätta eller i hemlighet dränka i Seinen. Då derför natten mellan den 28 och 29 Maj 1418 en burgundisk härskara genom förräderi lyckades intränga i Paris, kastade folket sig öfver de hatade Armagnacarne, inträngde i deras bostäder och fängslade så många de kunde komma öfver. Äfven grefven af Armagnac, som gömt sig, greps ett par dagar efteråt. Deremot lyckades en af det armagnacska partiets förnämste anförare, *Tannegui du Chastel*, bringa dauphin i säkerhet inom Bastiljens fasta murar, hvarifrån han sedermera fick tillfälle att undkomma till Melun.

Fjorton dagar efter det Paris sålunda fallit i det burgundiska partiets hand, stormade Parisarne de fängelser, der Armagnacarne sutto inspärrade. Grefven af Armagnac jemte 3,500 af hans anhängare mördades, och Frankrikes hufvudstad var i några veckor skådeplatsen för alla slags gräsligheter. Först en månad efteråt höllo Isabella och hertigen af Burgund sitt triumfintåg i Paris, hvarefter nya mord och afrättningar följde.

Medan de burgundiska och armagnacska partierna sålunda utgöto hvarandras blod, hade Henrik V af England fullbordat eröfringen af Normandie, hvars hufvudstad Rouen 1419 föll i hans våld. Då omsider tycktes de båda partier, som söndersleto Frankrike, vilja påminna sig, att de hade ett gemensamt fosterland att försvara. Man öfverenskom om ett möte mellan hertigen af Burgund och dauphin, hvilken nu mer var det armagnacska partiets hufvudman. Vid *Mon-*

tereau, på en bro öfver floden Yonne, egde mötet rum den 10 September 1419. Men knappt hade Johan den oförskräckte knäböjt för dauphin och samtalet mellan dem började, förr än Tannegui du Chastel och några andra af dauphins följeslagare trolöst kastade sig öfver hertigen af Burgund och mördade honom. Detta förrädiska dåd gjorde hvarje försök till försoning mellan partierna omöjligt. I stället undertecknade den mördades son, hertig *Filip den gode* af Burgund, och drottning Isabella i sin svagsinte gemåls namn i *Troyes* den 21 Maj 1420 ett fördrag med Henrik V af England, hvarigenom de förrådde sitt fosterland till utländingen. Fördraget stadgade nemligen, att den engelske konungen, hvilken gifte sig med Karl VI:s dotter *Katarina*, i sin svärfaders namn skulle föra regeringen öfver Frankrike samt efter hans död ärfva dess krona, som dauphin förverkat.

Henrik V höll ett lysande intåg i Paris, der folket mottog honom med jubelrop. Han sammankallade genast Frankrikes ständer, som bekräftade fördraget i Troyes. Derpå anklagade hertigen af Burgund dauphin inför parlamentet i Paris. Dess dom lydde på förlust af alla rättigheter och evig landsflykt.

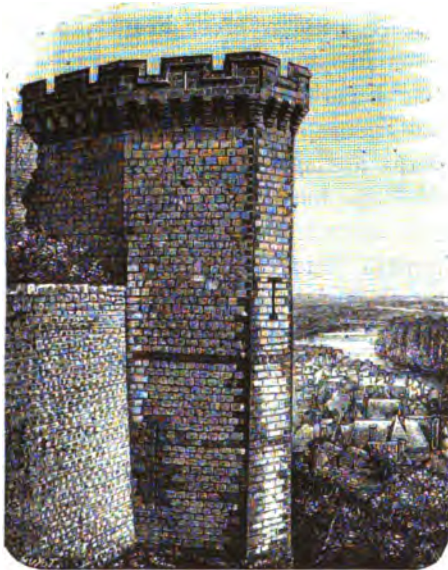
Henrik V och hertigen af Burgund fortsatte med förenade krafter kriget mot dauphin, som inom kort förlorade hela landet norr om Loire utom Anjou och Maine. Men midt under segrarne bortryckte en förtidig död Henrik V (Aug. 1422). Och två månader senare nedsteg äfven den olycklige Karl VI i grafven.

10. Karl VII och jungfrun af Orléans.

Efter Karl VI:s död hyllade det armagnacska partiet hans son, dauphin Karl, det burgundiska åter hans dotterson, *Henrik VI* af England, Henrik V:s son, såsom Frankrikes konung. Dauphin, numer *Karl VII*, innehade landskapen söder om Loire, Henrik VI de norr om denna flod jemte Guienne. I den vid faderns död blott 9 månader gamle Henrik VI:s namn styrde hans farbroder, den kraftfulle hertigen af *Bedford*, såsom regent. Engelsmännen fortsatte kriget med stor framgång, segrade vid Cravant och Verneuil samt började i Oktober 1428 belägra *Orléans*, den vigtigaste af de städer, som ännu lydde Karl VII. Belägringen vardt långvarig; stadens invånare försvarade sig tappert, men Engelsmännen gjorde sig så säkra om Orléans' snara fall, att de redan började uppgöra planer för eröfrandet af landet söder om Loire.

Karl VII, som på denna tid höll sitt hof i *Chinon* (bild 167) i Touraine, befann sig i en förtviflad ställning. Skattkammaren var tom, soldaterna färdiga att skingra sig, emedan de ej utfingo sin sold, folket utarmadt och modlöst. Nedböjd af så många olyckor, var Karl redan betänkt på att fly till Skottland eller Kastilien, då man en dag underrättade honom, att från yttersta gränsen af hans rike en fattig, sjuttonårig herdinna anländt, som sade sig vara sänd af Gud för att befria det trogna Orléans och rädda Frankrike.

Johanna d'Arc var dotter till en fattig bonde, som egde en hydda och en trädgård i byn Domremy i Champagne, nära gränsen till Lothringen. Om hennes barndom vittnar hennes närmaste väninna: »Johanna var en god, enkel och vänlig flicka, som gerna gick till kyrkan; hon sysselsatte sig, liksom andra flickor, med husliga göromål och sömnad, och stundom hjelpte hon till att vakta sin faders boskap.» Dock redan vid 13 års ålder började hon drömma om ett lif, egnadt åt heligare pligter.

167. Slottstorn i Chinon från 13:de årh.; i dess nuvarande skick.

Försänkt i tankar, vandrar Johanna en sommardag år 1425 vid middagstiden i sin faders trädgård: plötsligen hör hon en röst vid sin högra sida, vänder sig och får se ett klart ljussken; hon blir häftigt förskräckt, börjar gråta, och synen försvinner. Några dagar efteråt hör hon återigen samma röst, ser återigen det klara skenet, och deruti uppenbarar sig nu en engel med vingar vid axlarna, hvilken förkunnar, att den heliga Katarina och den heliga Margareta skola komma och bistå henne med råd. Då uppenbarelsen för tredje gången förnyas, får hon veta, att engelen är den helige Michael, samt börjar nu fatta mod och sätta tro till hans ord. Han förmanar henne att vara en god och dygdig flicka, lofvar henne Guds bistånd, talar om det stora medlidande, som Frankrikes elände inger samt om hennes pligt att skynda till dess räddning. Sedan uppenbara sig den heliga Katarina och den heliga Margareta; hon hör deras

ljufva och milda röster, ser deras hufvuden, smyckade med kronor af ädelstenar och omgifna af ett bländande ljussken. Allt tätare infunno sig dessa syner; allt oftare hörde hon de himmelska rösterna, i synnerhet när klockorna ringde till bön eller när hon lyssnade till vindens sus i skogen. Så snart hon hörde rösterna, föll hon på knä för att visa sin vördnad, och då de lemnade henne, grät hon ofta, sörjande öfver, att hennes »bröder i paradiset» ej hade fört henne med sig. Hon företog ingenting af vigt, som ej blifvit henne anbefaldt af dessa röster, hvilka ofta kommo utan åkallan, ja stundom väckte henne midt i hennes sömn, men vid andra tillfällen först infunno sig, sedan hon bedt Gud sända dem.

Underrättelsen om Orléans' belägring kom äfven till det aflägsna Domremy. De himmelska röster, som redan länge uppmanat Johanna att skynda till Frankrikes räddning, lemnade henne nu ingen ro. Lydande deras befallningar, begaf hon sig till den några mil från Domremy belägna staden Vaucouleurs, hvars slottshöfding slutligen, om än motsträfvigt, gaf vika för hennes enträgna böner samt lät henne, iklädd manlig drägt och åtföljd af sex beväpnade män, afresa till Chinon, der Karl VII höll sitt hof. Efter tio dagars färd genom landsträckor, som till större delen voro i Engelsmännens våld samt dessutom uppfylda af röfvarband, anlände den lilla skaran lyckligt till sin bestämmelseort.

Först efter tre dagars väntan fick Johanna företräde hos konungen. Det var eftermiddagen den 9 Mars år 1429. En mängd facklor och vaxljus upplyste salen, der Karl VII, omgifven af 300 riddare och hofmän, stod färdig att mottaga den fattiga bondflickan. »Hon var blyg och ödmjuk, såsom en stackars liten herdinna», säger ett åsyna vittne. Likväl blef hon ej förvirrad, utan gick genast fram till konungen och knäböjde för honom, oaktadt han ej var så dyrbart klädd som mången af de omgifvande. »Det är icke jag, som är konungen», sade Karl, pekande på en af sina hofmän, »utan der står han.» »Vid Gud, ädle furste», svarade Johanna, »det är Ni och ingen annan.» Sedan tillade hon: »Ädle dauphin! himlarnes konung förkunnar Eder genom mig, att Ni skall krönas uti staden Reims.» Karl samtalade derpå länge med Johanna, utan att hofmännen, som dragit sig något tillbaka, kunde höra hvad som sades. Innehållet af detta samtal har aldrig blifvit med säkerhet kändt; men det berättades, att den underbara flickan för konungen yppat en hemlighet, hvilken utom honom blott Gud kunde känna. Det säkra är, att Karl VII, som eljest var en kall och misstänksam natur, från denna stund trodde eller låtsade sig tro på sanningen af Johannas uppenbarelser.

Men det var en farlig sak för konungen att rätta sig efter en bondflickas tal, hvilken några trodde vara galen. För öfrigt, huru kunde man veta, att hennes syner och röster kommo från Gud? Alltsammans kunde ju vara ett bländverk af satan? Bästa sättet att lösa så svåra tvifvel ansågs vara att inhemta lärda teologers mening. Man beslöt derför att låta Johanna underkastas en pröfning af universitetets i Poitiers professorer. De spetsfundiga skolastikerna framstälde för Johanna vidt och bredt de skäl, som förefunnos att ej tro henne. Hon svarade oförskräckt, enkelt och klokt. »Om Gud vill befria Frankrike», sade man henne, »så behöfver han ej soldaters hjelp.» »Ack!» svarade hon, »Gud skall gifva segern, men soldaterna måste strida.» »Hvilket tungomål tala då dina röster, mitt barn?» frågade henne den i Limoges födde munken Seguin med sin fula limousinska accent. »Ett som är vackrare än Ert», blef det oväntade svaret. »Fören mig till Orléans med så få soldater som helst, och jag skall göra underverk», utropade hon slutligen otåligt. Hennes hänförelse ryckte alla med sig. Teologerna afgåfvo ett utlåtande, som innehöll, att de icke hos denna jungfru sett eller lärt känna något, som icke var öfverensstämmande med en god kristen, samt att i anseende till hennes dygd och heliga lefverne, i anseende till hennes svar, som voro så kloka, att de syntes ingifna af Gud, i anseende till den fara, som hotade den goda staden Orléans, hvars invånare ej kunde vänta räddning annat än af Gud, borde konungen ej draga i betänkande att mottaga den hjelp, som så enträget erbjöds.

Från Poitiers begaf sig Johanna till Tours, der hon under förberedelserna för tåget till Orléans lät förfärdiga detta berömda standar *, som sedan följde henne i så många strider. Det var af fint, hvitt tyg: på ett fält af liljor var Gud fader afbildad, omgifven af två englar: bredvid lästes orden: JESUS MARIA.

Sent på aftonen den 29 April höll Johanna, sittande på en hvit häst och åtföljd af 200 ryttare, sitt intåg i det belägrade Orléans. De gator, genom hvilka hon färdades, voro upplysta med facklor. Soldater och borgare, qvinnor och barn trängdes omkring henne, ifriga att få vidröra hennes kläder eller standar eller häst. Hennes ungdomliga hänförelse grep allas hjertan. Hon besökte redan samma afton domkyrkan för att der sjunga ett Te Deum, men nekade att deltaga i den lysande festmåltid, som man hade anrättat.

* Det enda porträtt af Johanna d'Arc, hvilket är förfärdigadt under hennes lifstid och ännu finnes i behåll, förekommer på ett tapisseri, som förvaras i museum i Orléans. Det föreställer Johannas ankomst till Karl VII. Hon är der afbildad till häst med sitt standar i handen (bild 168).

168. Johanna d'Arc, åtföljd af en bågskytt och en page.
Från ett samtida tapisseri. Se noten å föreg. sida.

Redan dagen efter sin ankomst ville Johanna skrida till stormning mot de starka fästningsverk, kallade *bastiljer*, som Engelsmännen uppfört rundt omkring Orléans. Men då nästan alla anförarne bådo henne uppskjuta detta anfall, tills de förstärkningar, som man dagligen väntade, hunnit ankomma, så afstod hon tills vidare från sin plan. Först på Onsdagsmorgonen den 4 Maj anlände de efterlängtade hjelptrupperna, och man skred redan samma dag till anfall mot den engelska bastiljen Saint-Loup. Men Johanna deltog icke sjelf i detta utfall, utan qvarstannade i staden, ty en oroande underrättelse hade inlupit, som gjorde henne villrådig. Man berättade nemligen, att sir *John Falstolf* var på väg till Orléans i spetsen för en här, och Johanna visste nu icke, om hon borde vidhålla sin första plan att genast skrida till stormning mot bastiljerna omkring Orléans eller i stället rycka ut ur staden för att anfalla Falstolf, innan han hunnit förena sig med engelska belägringshären. Utan att hafva kommit till något beslut lade hon sig på aftonen att sofva, men väcktes plötsligen af sina himmelska röster, iklädde sig sin rustning, grep sina vapen och det heliga standaret, kastade sig på en häst och red i fyrsprång till bastiljen Saint-Loup. Fransmännen, som efter en misslyckad stormning voro stadde på återtåg, höjde vid åsynen af Johanna jubelrop och störtade med den underbara flickan och hennes heliga standar i spetsen ännu en gång mot bastiljen. Anfallet var oemotståndligt, och efter tre timmars ursinnig strid var Saint-Loup i Fransmännens våld, sedan den engelska bosättningen blifvit nedhuggen nästan till sista man, ty ingen pardon gafs. Några få blefvo dock på Johannas förbön skonade. Det var den »orleanska jungfruns» första vapenbragd; aldrig har någon hjelte på ett mera lysande sätt börjat sin bana.

Följande dagen, som var Kristi Himmelsfärdsdag, hvilade vapnen. Fredagen deremot förnyades striden med den påföljd, att ännu en bastilj intogs. Men Lördagen den 7 Maj var den afgörande dagen. Redan klockan sex på morgonen började anfallen mot Les Tourelles, den starkaste af de engelska bastiljerna. Fransmännen stormade gång på gång med ett utomordentligt dödsförakt, men förgäfves; slutligen fattade Johanna sjelf en stormstege, stälde den mot muren och sprang raskt uppföre, men plötsligen såg man henne, träffad af en pil, vackla och derpå falla ned i löpgrafven. Många trodde henne vara dödligt sårad. Hennes följeslagare buro henne ur stridsvimlet, och såret undersöktes samt befanns, oaktadt pilen hade trängt djupt in i högra axeln, likväl ej vara så farligt, som man först trott. Johanna, som i början gråtit och jemrat sig, drog nu sjelf leende ut pilen. Sedan hon blifvit förbunden och tillbragt en stund under bön, steg hon åter

till häst och skyndade tillbaka till stridsskådeplatsen. Det var i solnedgången, och efter tretton timmars lika fruktlös som tapper strid hade Fransmännens anförare, grefven af *Dunois* *, låtit blåsa till reträtt. Men Johanna gaf genast befallning om stormningens förnyande och störtade med sitt standar i handen fram mot bastiljen. Hennes åsyn injagade en vidskeplig skrämsel hos de uttröttade engelska soldaterna, som för ett par timmar sedan sett henne halfdöd bäras bort och nu trodde hennes återuppståndelse vara ett verk af satan. Fransmännen ansträngde sina sista krafter, och bastiljen Les Tourelles togs med storm. Engelska generalerna, som förlorat allt välde öfver sina vidskepliga soldater, utrymde under natten frivilligt de bastiljer, som de ännu innehade, upphäfde belägringen och anträdde sitt återtåg. I Orléans rådde emellertid ett gränslöst jubel, alla klockorna ringde hela natten och Te Deum sjöngs i alla stadens kyrkor.

Redan dagen efter engelska belägringshärens aftågande lemnade Johanna, ehuru ännu lidande af sitt sår, Orléans och begaf sig till Tours, der hon af Karl VII och hans hof (bild 169) emottogs med stora ärebetygelser. Likväl kunde hon endast med svårighet förmå konungen och hans rådsherrar att ingå på hennes djerfva plan att tåga till Reims, och hon måste lofva att dessförinnan befria trakterna omkring Loire. Detta löfte uppfylde hon lika snabbt som fullständigt. Jargeau och Baugency togos med storm, och vid Patay, nordvest om Orléans, tillintetgjordes en engelsk här, anförd af sir John Falstolf och lord *Talbot*, som sjelf blef fången; 3,000 döda fiender betäckte valplatsen, och nejderna kring Loire voro fria.

Marschen till Reims, som nu anträddes, liknade ett triumftåg. Troyes, Châlons, Reims öppnade nästan utan motstånd sina portar, och det var en rättvis gärd af tacksamhet, att vid kröningen, som den 17 Juli 1429 högtidligen försiggick i Reims' katedral, den orleanska jungfrun med sitt heliga standar stod vid konungens sida.

Johanna hade nått höjden af lycka och ära. Folket knäböjde på hennes väg; de tilltagsnaste kysste hennes händer eller fötter, och man såg andra vidröra spåren efter hennes hästs hofvar. Men sjelf förblef hon ödmjuk oaktadt alla krigiska framgångar. Dessa voro utan tvifvel lika mycket följder af den stränga krigstukt, hon införde, som af den hänförelse och det dödsförakt, hon förstod att ingifva. Hon vande sina trupper vid lydnad samt kunde derför, när det gälde, lita på dem, hvilket ej brukade vara fallet med de oordnade, sjelfsvåldiga feodalhärarne. Att hon äfven för öfrigt egde stora fältherre-

* Kallades äfven *bastarden af Orléans*, emedan han var naturlig son af den mördade hertig Ludvig af Orléans.

egenskaper, synes bäst af hennes samtidas vittnesbörd. Så säger t. ex. hennes tappre vapenkamrat, hertigen af *Alençon*, följande: »I alla saker, som ej angingo kriget, var hon oerfaren och barnslig, men i krigare-

169. Karl VII och hans hof.

Bland konungens omgifning äro följande särskildt namngifna: konnetabeln af Richemont, grefven af Dunois, general-fälttygmästaren *(grand maître de l'artillerie)* Johan Bureau, Joachim Rouault, stor-seneschallen Peter de Brézé samt jungfrun af Orléans *(J. la pucelle)*.
Efter en teckning från 15:de årh.

yrket hade hon mycken erfarenhet, så väl i afseende på vapnens förande som uti konsten att uppställa en krigshär och anordna en batalj och uti artilleriets användning; och alla plägade förvånas öfver att

hon i dessa saker handlade med så mycken klokhet och förutseende, som om hon varit en gammal fältherre, hvilken i 20 eller 30 år fört krig, och i synnerhet gäller detta om artilleriets användande, hvarpå hon mycket väl förstod sig.»

Oaktadt sin blygsamhet och oegennytta hade Johanna likväl ådragit sig mångas fiendskap både vid hären och hofvet. De unga, såsom grefven af Dunois och hertigen af Alençon, delade visserligen folkets hänförelse, och detsamma kan sägas om mången äldre krigshöfding, såsom t. ex. *La Hire* och *Xaintrailles,* men andra kände sig förödmjukade af att behöfva lyda en sjuttonårig bondflicka. För öfrigt var ju Johanna nog djerf att vilja straffa och förbjuda dessa plundringar och tygellösa utsväfningar, vid hvilka både soldater och befäl i så många år varit vana, och väckte genom dylika reformer mångens ovilja. Medan flere af härens befälhafvare voro Johannas motståndare, hade hon vid hofvet två ännu farligare fiender, *La Trémouille* och ärkebiskopen af Reims. La Trémouille, som sedan några år var Karl VII:s mest gynnade gunstling, hatade Johanna d'Arc, emedan han var afundsjuk på hennes inflytande hos konungen, men slug och beräknande, såsom han var, undvek han att sjelf öppet uppträda mot folkets tillbedda älskling, utan använde ärkebiskopen såsom verktyg. *Regnault de Chartres,* ärkebiskop af Reims och kansler af Frankrike, hade vid den orleanska jungfruns första uppträdande kanske hoppats att utan svårighet kunna leda den unga, okunniga, af religiös hänförelse glödande och likväl så ödmjuka flickan, men då det visade sig, att hon ej följde andra råd än dem, som gåfvos af hennes himmelska röster, så blef han snart hennes hätskaste fiende. Ärkebiskopen, som börjat sin bana såsom påflig sekreterare, ansåg sig sjelf vara en stor diplomat. Att låta vapnen hvila och i stället föra underhandlingar var derföre den olycksbringande politik, som den orleanska jungfruns fiender inom Karl VII:s råd förfäktade.

Johanna ansåg ingalunda sin gudomliga mission vara uppfyld genom Orléans' befriande och kröningen i Reims, utan yrkade tvärt om genast på krigets fortsättande samt att man utan dröjsmål skulle tåga till Paris, och hon lyckades äfven utverka konungens löfte att dagen efter kröningen anträda marschen till Frankrikes hufvudstad. Allt lofvade framgång åt detta företag. Om Engelsmännens sinnesstämning vittnar bäst ett bref från hertigen af Bedford till engelska rådet. »Allting har lyckats för oss», skrifver Bedford, »ända till belägringen af Orléans, då genom Guds straffande hand en stor olycka träffade vårt krigsfolk, som var der samladt i stor myckenhet, hvilken olycka, såsom jag tror, egentligen härrör från den dåraktiga fruktan, som man

170. **Johanna d'Arc.**

Marmorstod af prinsessan *Maria af Orléans*, konung Ludvig Filips dotter († 1839).
Förvaras i museum i Versailles.

hyser för en den lede fiendens lärjunge, kallad »jungfrun», som brukar trollkonster och hexeri. Och detta nederlag har ej blott mycket minskat antalet af vårt krigsfolk, utan tillika på ett underbart sätt nedslagit modet hos de öfverlefvande.» Att beslutsamt och snabbt fortsätta kriget, innan Engelsmännen ännu hunnit hemta sig från sina lidna nederlag och sin vidskepliga fruktan, det var den orleanska jungfruns plan. Men hennes fiender vid hofvet voro icke overksamma; till en början öfvertalades Karl VII att dröja ännu tre dagar i Reims, så att uppbrottet från denna stad skedde först den 21 Juli. Två dagar derefter höll konungen utan motstånd sitt intåg i Soissons, der han sedan overksam qvarstannade i sex dagar. När slutligen hären fick befallning att lemna Soissons, visade det sig, att Johannas fiender bland konungens rådgifvare segrat och att hennes fälttågsplan blifvit förkastad: det påbörjade tåget till Paris inställdes, och efter att hafva intagit några småstäder beslöt man att återvända till Loire. I denna afsigt fördes hären till Brai för att gå öfver den här befintliga bron öfver Seine, då ett oväntadt hinder mötte. I Brai fans nemligen en engelsk garnison, som äfven höll bron öfver Seine besatt, och nu vägrade de franske soldaterna att anfalla, icke af feghet, utan emedan de, litande på den orleanska jungfruns löften om Paris' intagande, voro missnöjda med återtåget till Loire. Det parti bland härens befälhafvare, hvilket Johanna d'Arc, Dunois, hertigen af Alençon och La Hire tillhörde, höll således på att få sin vilja fram, då till allas harm underrättelse inlopp från ärkebiskopen af Reims, att han å franske konungens vägnar slutit ett 14 dagars stillestånd med Engelsmännens mäktige bundsförvandt, hertigen af Burgund, hvilken lofvat att på fredlig väg söka sätta Karl VII i besittning af Paris.

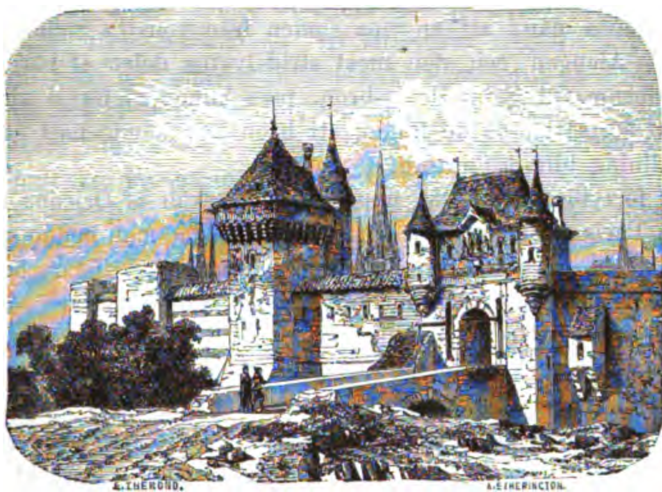
Medan Karl VII således af sina gunstlingar förleddes att förslösa en oersättlig månad, utvecklade hertigen af Bedford den största beslutsamhet och energi. Han sökte göra sig säker om Paris' trohet genom att besätta alla embeten i denna stad med personer tillhörande det engelska partiet, förnyade det gamla förbundet med hertigen af Burgund och samlade trupper från alla håll. Efter att hafva satt Paris i försvarstillstånd uttågade slutligen Bedford med 9,000 man samt slog läger vid ett kloster mellan Senlis och Mont-Espilloi. Då ändtligen lyckades krigspartiet förmå Karl VII till handling. Tidigt på morgonen den 15 Augusti tågade 7,000 man, anförda af den orleanska jungfrun, fram till det starkt befästade läger, inom hvilket de fordom så stridsfärdiga Engelsmännen försigtigt höllo sig gömda. Då det för en underlägsen här var omöjligt att storma det med stenmurar, palissader och djupa grafvar omgifna lägret, lät jungfrun af

Orléans till hertigen af Bedford afsända en härold med anbud att, om Engelsmännen ville rycka ut ur sitt läger och ordna sig till batalj, skulle franska trupperna draga sig tillbaka och förblifva overksamma, tills detta hunnit ske. Men Bedford, som ej vågade lita på sina vidskepliga soldater, återsände härolden utan svar. Franska hären stannade emellertid hela dagen qvar utanför engelska lägret och återvände först efter solens nedgång till Mont-Espilloi. Redan följande dag skyndade Bedford att lemna sitt starka läger och återtåga till Paris. Oroande underrättelser hade nemligen inlupit från Normandie, der en af den orleanska jungfruns trognaste anhängare, La Hire, redan intagit fyra slott och nu stod på väg att framkalla en allmän folkresning mot de högmodiga, hatade utländingarne. Faran var så öfverhängande, att Bedford, endast qvarlemnande 2,000 man som besättning i Paris, med hela den öfriga hären genast ilade till Normandies räddning. Frankrikes hufvudstad skulle nu hafva varit förlorad för Engelsmännen, derest icke ärkebiskopens af Reims olycksbringande politik att förhala tiden med gagnlösa underhandlingar förlamat alla krigsföretag. Visserligen öppnade Compiègne, Senlis, Beauvais och några mindre städer frivilligt sina portar, men tåget till Paris uppsköts från dag till dag oaktadt alla den orleanska jungfruns och hennes vänners böner.

Sedan Karl VII med sin här i en veckas tid legat overksam i Compiègne, och det tydligen visade sig, att han fortfarande ämnade föra underhandlingar i stället för krig, infann sig Johanna en dag hos hertigen af Alençon med de orden: »Min ädle hertig! låt edert och andra krigshöfdingars folk göra sig i ordning att bryta upp, ty mig lyster att se Paris på närmare håll, än jag hittills gjort.» Alençon lydde, och med en del af hären lemnade Johanna mot konungens vilja Compiègne och begaf sig till Saint-Denis, der hon den 26 Augusti intågade. Under loppet af de följande dagarne företog hon en mängd smärre skärmytslingar mot Paris, egentligen för att lära känna stadens fästningsverk och bestämma, mot hvilken punkt anfallet borde rigtas. Men att endast med en del af hären företaga en stormning mot Frankrikes starkt befästade hufvudstad, dertill kunde Alençon och de öfriga anförarne ej förmås. Alençon återvände derför till Karl VII och lyckades verkligen öfvertala honom att låta äfven den öfriga delen af sin här framrycka mot Paris, oaktadt konungen några dagar förut af fredspartiet vid sitt hof låtit förmå sig att ingå ett hemligt stillestånd på 6 månader med hertigen af Burgund. Den långsamhet, hvarmed framryckandet skedde, visade dock, att den svage konungen endast ogerna gaf vika för härens brinnande stridslust samt fortfarande lyssnade till

La Trémouilles och ärkebiskopens af Reims förderfliga råd. Först den 7 September anlände Karl med franska hufvudhären till Saint-Denis. Redan dagen derpå företog jungfrun af Orléans stormningen mot Paris.

Anfallet rigtades mot *Porte Saint-Honoré* (bild 171). Utanverken togos i första anloppet, och soldaterna med Johanna och hennes heliga standar i spetsen störtade fram mot fästningsgrafvarna. Den första af dessa passerades utan svårighet, men vid den andra, som fanns vara bredare och djupare, än man anat, samt full med vatten, måste de anfallande stanna. Medan nu en del af soldaterna hemtade risknippor och annat fyllnadsverk, försvarade de öfrige de redan eröfrade positionerna mot de belägrandes häftiga utfall. Väl blef Johanna sjelf sårad af en pil, men sittande på fästningsgrafvens kant, uppmuntrade

171. Porte Saint-Honoré i 15:de århundradet.

och ledde hon fortfarande så väl striden som arbetet med grafvens fyllande. Soldaterna anmärkte med glädje, huru blott få Fransmän blefvo sårade, och väntade otåligt på det ögonblick, då grafven skulle vara fyld och sålunda en stormning möjlig. Dessutom hoppades man, att det fosterländska partiet uti Paris under natten skulle försöka en resning mot de hatade utländingarne, ty redan hade flere tecken till ett stundande folkupplopp visat sig. Segern syntes äfven denna gång oskiljaktig från den orleanska jungfruns heliga standar, och man kan derför lätt föreställa sig hennes förtviflan, när klockan tio på aftonen befallning anlände från konungen, att stormningen genast skulle inställas och hären draga sig tillbaka. Den motsträfviga flickan måste med våld bortföras.

Redan tidigt följande morgon lät Johanna tillkalla hertigen af Alençon och bad honom återföra sina trupper till Paris. Medan Alençon ännu öfverlade om saken, syntes plötsligen en lysande skara anlända på vägen från Paris. Det var Frankrikes förste baron, Montmorency, åtföljd af 60 adelsmän och deras tjenare. Ännu dagen förut hade Montmorency kämpat på Engelsmännens sida, men öfvertygad om omöjligheten att längre försvara Paris, ansåg han nu tidpunkten vara inne att byta om parti. Hans ankomst väckte allmänt jubel, och Johanna jemte Alençon och en del af hären bröt genast upp mot hufvudstaden. Men de hade icke hunnit långt, förr än befallning kom från Karl VII, att hären genast skulle vända om.

Följande dagen, den 10 September, gjorde Johanna ännu ett sista försök att trots konungens vilja förnya anfallet mot Paris. Hennes plan var denna gång att angripa staden från venstra Seine-stranden. Åtföljd af Alençon och den mest stridslystna delen af hären, begaf hon sig derför till Saint-Denis-bron, men kunde ej förmå sina följeslagare att fortsätta, då de funno, att bron föregående natt på konungens befallning blifvit förstörd.

Med förtviflan i hjertat uppgaf nu jungfrun af Orléans försöken att eröfra Paris. Endast med svårighet förmådde man henne att lemna Saint-Denis och medfölja den kungliga hären, som i ilmarscher skyndade tillbaka till Loire, der den upplöstes. När den armé, som under den orleanska jungfruns ledning utfört så lysande bragder, upphört att finnas till, var La Trémouilles och ärkebiskopens af Reims seger lika fullständig som för Frankrike olycksbringande.

Flere veckor måste Johanna overksam tillbringa vid hofvet. Slutligen tillät man henne dock att åter deltaga i ett krigiskt företag, sedan man varit nog försigtig att vid hennes sida sätta en fältherre, på hvilken det herskande hofpartiet kunde fullt lita. Hon fick nemligen i uppdrag att tillsammans med La Trémouilles svåger Karl d'Albret eröfra de städer och slott i Bourbonnais och Berry, som ännu voro i Engelsmännens våld. Man anföll först Saint-Pierre-le-Moutier. Besättningen tillbakaslog den första stormningen med så mycken kraft, att Fransmännen modfälde drogo sig tillbaka, och endast Johanna med några få följeslagare stannade qvar vid fästningsgrafven. »Johanna», ropade hennes landsmän, »drag dig tillbaka, du är alldeles ensam!» — »Jag är icke ensam», svarade den modiga flickan, strålande af hänförelse, »jag har ännu femtio tusen af mitt folk med mig! Jag skall icke begifva mig härifrån, förr än jag har tagit staden.» Soldaterna, som trodde, att en här af englar kommit till deras hjelp, återvände ögonblickligen, stormade med vild hänförelse

och togo staden. Denna lysande bragd väckte genast La Trémouilles afund till nytt lif. När Johanna i November började belägra den starka fästningen La Charité-sur-Loire, drog man försorg om, att belägringen måste misslyckas. Hon fick endast få och dåliga trupper till sitt förfogande samt led brist både på lifsmedel och pengar; allt detta i förening med den dåliga årstiden gjorde, att hon i December måste återvända med oförrättadt ärende.

I mer än tre månader vistades nu Johanna overksam vid hofvet. Alla hennes böner att blifva använd i kriget mot Engelsmännen voro fruktlösa, ty La Trémouille ville ej utsätta sig för faran att se sin hatade rival fira nya triumfer. Gripen af den djupaste förtviflan, beslöt hon att lemna ett hof, der hon rönt så mycken otack.

Uti April 1430 flydde Johanna hemligen från Sully, der hofvet då vistades. Hon började nu åter sitt forna krigiska lif. Men huru förändrade voro icke omständigheterna! Året förut hade hon i konungens namn anfört stora arméer, nu förde hon kriget i spetsen för en liten friskara; förut hade hennes himmelska röster ständigt talat om seger och lycka, nu spådde de motgångar och fångenskap. Icke desto mindre visade hon ända till slutet samma tapperhet, som utmärkt henne under lyckans dagar. Likasom hon våren 1429 gjort Orléans' befrielse till sin uppgift, så tänkte hon under våren 1430 blott på att rädda *Compiègne*, som belägrades af hertigen af Burgund.

I spetsen för 300 ryttare anlände Johanna den 23 Maj vid morgongryningen till Compiègne, och redan samma dag klockan fem på eftermiddagen deltog hon i ett utfall, som stadens kommendant Flavy anordnat. Utfallet misslyckades. Hårdt ansatta och nära att omringas, ropade soldaterna till Johanna, att hon skulle skynda tillbaka till staden, ty eljest voro hon förlorad. »Tyst!» svarade Johanna, »tänken blott på att hugga in på fienderna!» Men hennes uppmaningar och hennes tapperhet voro lika fruktlösa; hon och hennes mest tillgifna följeslagare omringades, och för att hindra de segrande fienderna från att intränga i staden blef Flavy tvungen att låta uppdraga vindbryggan och derigenom utestänga dem, som ännu voro utanför murarne. Burgundernas hela makt vände sig nu mot Johanna, som kämpade tapprare än någonsin; men sedan man först ryckt från henne det heliga standaret, grep slutligen en bågskytt tag i hennes röda sammetsrock och drog henne våldsamt ned till marken; döfvad af fallet, bortfördes hon fången.

De soldater, som tillfångatagit den orleanska jungfrun, stodo i Johans af Luxemburg tjenst. Hon blef derför denne mäktige burgundiske vasalls fånge. Men för 16,000 francs sålde Johan henne till

engelska regeringen, som lät föra henne till Rouen. Vid sin ankomst till Normandies hufvudstad inspärrades hon i en jernbur, i hvilken hon ständigt måste förblifva i stående ställning med bojor kring hals, händer och fötter. Två månader tillbragte hon instängd i denna bur.

Under tiden gjorde man sig i ordning till en stor hex- och ketteriprocess. Till domare utsågos biskopen af Beauvais, *Petrus Cauchon*, emedan Compiègne, der jungfrun af Orléans blifvit tillfångatagen, lydde under hans stift, och munken *Johannes Lemaistre*, emedan han var franska inqvisitionens vicarius i Rouen. Cauchon, som varit rektor för universitetet i Paris, var en af Engelsmännens mest lidelsefulle anhängare samt hade gjort sig känd för den hätskhet och grymhet, han visade mot alla Fransmän, som hyste fosterländska tänkesätt. Lemaistre var en svag och viljelös karakter, som lät sig ledas af den energiske biskopen. Till bisittare i domstolen med rättighet att yttra sig, men utan rätt att döma, kallades många framstående prelater och lärde från Paris, Normandie och andra trakter af Frankrike, som voro besatta af engelska trupper. I allt var bisittarnes antal 95. De fleste voro doktorer, licentiater eller magistrar, och ingen var kallad, som ej åtminstone var baccalaureus. Alla vetenskaper voro representerade. Man såg här medlemmar af de medicinska och filosofiska fakulteterna. Många voro juris doktorer eller licentiater. Men det vida öfvervägande antalet utgjordes, såsom ock tillbörligt var, då frågan gälde en kättareprocess, af män, berömde för teologisk lärdom och renlärighet. Fem bland bisittarne hade förut varit rektorer för universitetet i Paris. »Det skall bli en liten vacker process», yttrade Cauchon till en af de unge män, som blifvit utsedda att tjenstgöra såsom notarier vid rättegången.

Den 21 Februari 1431 fick Johanna befallning att infinna sig inför sina domare. De voro församlade i slottskapellet, en mörk och dyster sal. I korridorerna stodo beväpnade engelska soldater. Vid sitt inträde i kapellet möttes Johanna endast af dystra och vredgade blickar, ty de män, inför hvilkas ögon hon nu stod, voro ej opartiske domare, utan oförsonlige fiender. Men ingenting bragte den oförfärade flickan ur fattningen. Så väl vid detta första som vid de många följande förhören utvecklade hon en fyndighet och en vältalighet, som ofta kommo hennes fiender att häpna. Det blef verkligen »en vacker process», men på ett annat sätt, än Cauchon menat.

På frågan, huruvida hennes skyddshelgon älskade eller hatade Engelsmännen, svarade den anklagade: »de älska det, som Gud älskar, och hata det, som Han hatar.» Nu tillspord, om Gud hatade Engelsmännen, svarade hon: »om Guds kärlek eller hat till Engelsmännen

vet jag ingenting, men väl vet jag, att de skola jagas ur Frankrike, med undantag af dem, som skola stupa der.»

Jungfrun af Orléans hade emellertid fått lemna den jernbur, i hvilken hon under två långa månader varit inspärrad. En liten kammare i slottet utgjorde numera hennes fängelse. Tunga jernkedjor voro fästade kring hennes fötter. Dag och natt vistades tre engelska legosoldater i rummet. Dessa uslingar underläto ingenting, hvarigenom de kunde pläga eller förödmjuka den nittonåriga flickan. De slogo henne, de väckte henne midt i natten, skrikande, att hon nu skulle föras bort och brännas såsom hexa. På allt sätt sökte de såra hennes qvinliga blygsamhet och hotade ofta att tillfoga henne den ohyggligaste skymf. Endast vidskepelse hindrade dem från att sätta sina hotelser i verket: den, som inlät sig med en hexa, var nemligen hemfallen åt helvetets eld.

Ändtligen hade anklagelseakten hunnit blifva färdig. Den bestod af 12 artiklar, hvilka bevisade, att Johanna d'Arc gjort sig skyldig till kätteri. Den underställdes först bisittarnes pröfning, hvilka alla förklarade bevisningen fullständig. Samma mening uttryckte också universitetet i Paris samt de biskopar, domkapitel och abboter, till hvilka afskrifter af de 12 artiklarne blifvit sända.

Den 24 Maj på morgonen inträdde kaniken Loyseleur i Johannas fängelse. Han omtalade, att hennes afrättning skulle försiggå redan samma dag, men förestälde henne tillika i bevekliga ordalag, att ännu funnes en möjlighet till räddning. Genom att erkänna, att hennes syner och uppenbarelser endast varit bländverk, genom att underkasta sig kyrkan i allt kunde hon rädda sitt lif. Cauchon hade lofvat, att i samma stund, som hon stälde sig under kyrkans skydd, skulle hennes fängelse förändras och qvinnor blifva hennes fångvaktare. Detta sista löfte gjorde ett lifligt intryck på den olyckliga flickan, ty de engelska legosoldaternas råhet beredde henne outsägliga qval.

Ett par timmar senare förde rättstjenarne Johanna till Saint-Ouens kyrkogård i Rouen. Efter att i sex månaders tid hafva varit inspärrad andades hon åter för första gången frisk luft. Det var nu full vår, och den lidande flickan kände sig ännu mattare af den döfvande vårluften. Kyrkogården var öfverfyld af folk. Två läktare voro der uppresta. På den ena satt den åldrige kardinalen af Winchester, bror till konung Henrik VI:s farfar, jemte Cauchon och tre andra biskopar. Rättstjenarne förde Johanna till den motsatta läktaren, der redan förut doktor Erard tagit plats. Nedanför denna läktare stod bödeln med sin kärra, färdig att föra den kätterska qvinnan till det så kallade gamla torget, der ett bål var upprest. Erard hade fått i

uppdrag att hålla den predikan, hvarmed dylika högtider plägade inledas. I starka ordalag skildrade predikanten den orleanska jungfruns villfarelser, brott och kätteri. Men sedan detta ämne blifvit uttömdt, började han tala om konung Karl VII, hvilken genom att understödja en kättersk qvinna äfven gjort sig skyldig till kätteri. Johanna, som hittills stått tyst och med sänkta ögon, lyfte vid dessa ord plötsligen hufvudet och ropade med upprörd stämma: »Tala icke om min konung; han är en god kristen. Hvad mina ord och gerningar angår, så har jag handlat på Guds befallning. Hvarken min konung eller någon annan är skyldig att svara för dem; och om jag felat, så är det jag och ingen annan, som bär ansvaret.» Sådan trohet egnades en konung, som ej gjort ett enda försök att befria sin och Frankrikes räddarinna. Efter predikans slut började Cauchon uppläsa domen. När han kom till de orden, som uteslöto henne ur kyrkans gemenskap, afsvimmade Johanna. Då hon åter vaknat till lif, yttrade hon med svag stämma: »Jag vill uti allt underkasta mig kyrkan.» »Då måste du underteckna detta papper», ropade Erard, framtagande en färdigskrifven afsvärjelseformel, som af en rättstjenare nu högt upplästes. Johanna, som till följd af smärta och trötthet ej fullt förstod innehållet af det upplästa, gjorde några invändningar. »Underteckna ögonblickligen, eljest föres du genast till bålet», skrek Erard. »Jag vill hellre underteckna än brännas», svarade flickan med döende stämma. En sekreterare framträdde nu, satte en penna i hennes hand och tecknade sålunda hennes namn, ty sjelf kunde hon hvarken skrifva eller läsa. Derpå afkunnades en ny dom, som löste den ångrande kätterskan ur kyrkans bann och mildrade hennes straff till lifstidsfängelse. Vid underrättelsen, att det skådespel, för hvars skull de väntat i så många timmar, blifvit inställdt, utbröto de engelska soldaterna i förbannelser. Snart började man kasta stenar så väl mot fången som mot domarena, och endast med svårighet kunde rättstjenarne återföra den medvetslösa flickan till slottsfängelset.

I stället för att öfverlemnas i kyrkans vård och erhålla qvinnor till fångvaktare, såsom Loyseleur förespeglat henne, hölls Johanna fortfarande inspärrad i sitt forna fängelse, och de soldater, som bevakade henne, uppförde sig med mera råhet än någonsin. En natt insläppte de en engelsk lord i hennes fängelse. Lordens försök att våldföra henne misslyckades visserligen, men under striden blefvo hennes kläder sönderslitna och hon sjelf illa slagen. Utom sig af blygsel påklädde hon sig åter sina karlkläder, hvilka erbjödo ett bättre skydd mot förolämpningar än den tidens qvinnodrägt. Fångvaktarne underrättade genast Cauchon, att hon återfallit uti sina forna vill-

farelser. En bland de förnämsta anklagelserna mot henne var nemligen just den, att hon i strid mot en föreskrift af Moses nyttjade manlig drägt. Efter afsvärjelsen på kyrkogården hade hon derför erhållit qvinnokläder, hvilka hon också villigt iklädt sig. Att hon nu återtog sin forna drägt, hvilken med flit tyckes hafva blifvit qvarlemnad i fängelset för att inleda henne i frestelse, var ett uppenbart återfall i kätteri. När Cauchon och åtskilliga af domstolens bisittare infunno sig i fängelset, förklarade hon för dem, att den heliga Katarina och den heliga Margareta åter uppenbarat sig för henne, att de förebrått henne det stora förräderi, som hon begått, och sagt henne, att hon uppoffrat sin eviga salighet för att rädda sitt jordiska lif. Den afsvärjelse, som hon af fruktan för bålet gjort, återkallade hon nu.

Följande dagen sammanträdde domstolens ledamöter och förklarade enhälligt, att Johanna, alldenstund hon återfallit i kätteri, skulle öfverlemnas i den verldsliga rättvisans hand.

Den 30 Maj 1431 var den orleanska jungfruns dödsdag. Hon iklăddes en lång, fotsid skjorta, och hennes hufvud betäcktes med en mössa, på hvilken djeflar och eldslågor voro målade tillika med orden: »kättersk, återfallen, affälling, afgudadyrkerska». Sålunda smyckad, besteg hon bödelskärran. 800 engelska soldater åtföljde den. Kosan stäldes till gamla torget. Här voro tre läktare uppförda. På den ena satt kardinalen af Winchester, omgifven af en mängd biskopar och lorder; på den andra Rouens borgmästare; den tredje bestegs af Johanna. Sedan en prest hållit en predikan, föll den lifdömda flickan på knä, bedjande med hög röst. Hon förlät alla sina fiender, förklarade, att hennes afsigter alltid varit goda och att hennes konung icke rådt henne till något ondt, samt slutade med att bedja alla de närvarande om deras förböner. Hennes vältalighet var så gripande, att för ett ögonblick sjelfva hatet släcktes och män sådana som Cauchon och den åldrige kardinalen fälde tårar.

Sedan man hunnit hemta sig, framsteg Cauchon och uppläste domen. Soldaterna hade emellertid blifvit otåliga. De fruktade, att uppträdet på kyrkogården skulle förnyas, och skyndade derför att släpa Johanna till bålet. Hon fastbands af bödeln vid pålen, och bålet tändes. Vid åsynen af lågorna upphof hon först höga jemmerrop, men började sedan ifrigt tala med munken Ladvenu. Hon bedyrade i detta högtidliga ögonblick, att de röster, som talat till henne, redan då hon var barn, och sedan hvarken på slagfältet eller i fängelset öfvergifvit henne, voro från Gud och talat sanning. Under fängelsets mörka stunder hade dessa himmelska röster ofta tröstat henne dermed, att hon före midsommar skulle blifva fri. Hon hade missförstått

dessa ord och tolkat dem så, att hon skulle få återvända till vänner och fosterland. Nu fattade hon deras rätta mening: befrielsens timma var slagen, men befriaren var döden.

Dödskampen var långvarig, ty för att öka qvalen hade man gjort bålet högre och större, än eljest var brukligt. Med blicken fästad på ett krucifix, som munken Isambard höll framför henne, utandades martyren sin sista suck. Sedan bålet nedbrunnit, hopsamlades askan och kastades i Seine.

11. Karl VII och Jakob Coeur.

Jungfruns af Orléans uppträdande bildar den afgörande vändpunkten i det stora, mer än hundraåriga kriget mellan Frankrike och England. Visserligen afbröts hennes segerbana i förtid genom La Trémouilles och ärkebiskopens af Reims afund och ränker. Men den franska nationalkänslan, väckt till lif genom den underbara flickans hänförelse och hjeltemod, segrade till sist öfver alla de hinder, som Karl VII:s misstänksamhet och lojhet och fredspartiets ofosterländska politik lade i vägen.

Redan två år efter Johanna d'Arcs död störtades den man, hvars stämplingar varit den egentliga orsaken till hennes undergång. La Trémouille öfverfölls och fängslades i slottet i Chinon af en skara legosoldater, som stodo i *konnetabelns af Richemont* sold, och den för sin egen säkerhet darrande konungen måste samtycka till, att hans gunstling förvistes från hofvet. I Karl VII:s råd fick från denna tid det fosterländska partiet, krigspartiet, öfverhand. Kriget med England började derför åter föras med mera allvar och kraft, än som varit fallet allt sedan det ärorika fälttåget år 1429.

De lyckliga följderna af La Trémouilles och det franska fredspartiets fall dröjde icke att visa sig, i synnerhet sedan hertig Filip den gode af Burgund 1435 i Arras ingick fred och försoning med Karl VII, och hertigen af Bedford samma år afled. 1436 öppnade Paris sina portar, och kriget fortsattes med sådan framgång, att Engelsmännen, då det 1453 afstannade utan formligt fredsslut, af alla sina forna besittningar i Frankrike blott hade qvar *Calais* med dess närmaste område samt Jersey med flere öar utanför Normandies kust.

Till denna krigets lyckliga utgång bidrogo framför alla andra två män, utgångna ur det tredje ståndets led: *Johan Bureau* och *Jakob Coeur*. General-fälttygmästaren *(le grand maître de l'artillerie)* Bureau

blef »det franska artilleriets och den moderna belägringskonstens skapare», Coeur var en föregångare till Sully och Colbert.

Son af en buntmakare i Bourges, hade Jakob Coeur såsom köp-

172. Fransk konung, omgifven af sitt råd.
Fac-simile af en miniatyr från 15:de årh.

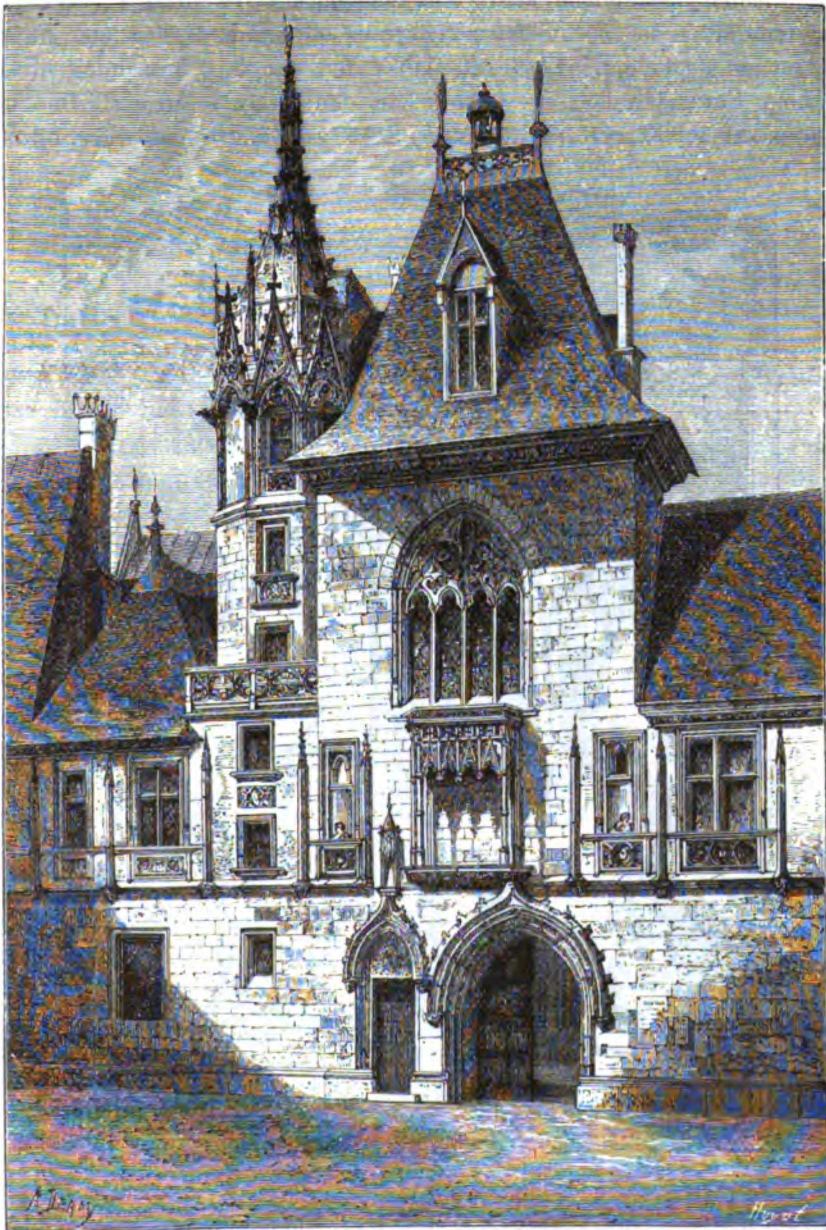
man förvärfvat en ofantlig förmögenhet. Han dref affärer af flere slag, men handeln på Indien, som ännu gick öfver Egypten, var hufvudkällan för hans rikedomar. Hans talrika fartyg täflade med Vene-

digs, Genuas och Barcelonas handelsflottor. Sitt hufvudkontor hade han i Montpellier, men hade dessutom stora filialkontor i Marseille. Lyon, Bourges, Tours m. fl. städer. 1435 blef Coeur kunglig myntmästare samt något senare finansminister *(argentier du roi)*. Han förbehöll sig likväl rättigheten att fortfarande drifva affärer. I många år var han således på en gång Frankrikes störste och företagsammaste affärsman samt den verksammaste och inflytelserikaste ledamoten af konungens råd. Vid hofvet mötte hans reformsträfvanden mycket motstånd, men understöddes ifrigt af Karl VII:s älskarinna, *Agnes Sorel*, som helt och hållet ledde konungen efter sin vilja. Myntväsendets ordnande, upprättandet af en *stående här* samt införandet af en *ständig skatt* voro de vigtigaste af dessa reformer.

År 1439 sammankallades de tre ståndens ombud till Orléans för att öfverlägga om medlen att göra slut på de plundringar, våldsgerningar och grymheter, hvilka oupphörligt föröfvades så väl af de kungliga trupperna som af de många enskilda partigängarne. Ty den krigstukt, som Johanna d'Arc för en kort tid lyckats införa, hade åter måst vika för den forna tygellösheten, och tillståndet var sådant, att »det för det mesta kom på ett ut att göra sig till krigsman eller stråtröfvare». För att fullständigt utrota detta onda beviljade riksdagen i Orléans en direkt skatt *(la taille)* af 1,200,000 francs i guld (omkring 40 millioner kronor enligt nuvarande penningvärde), hvilken uteslutande skulle användas till att aflöna en stående här och hvilken skulle utgå, så länge konungen ansåge nödvändigt, men ej finge ökas utan ständernas samtycke. Solden till denna stående här, som under fredstid borde vara förlagd i städerna vid gränsen, skulle hvarje månad utbetalas af dertill särskildt förordnade kungliga embetsmän.

När Frankrikes ständer fattade detta ödesdigra beslut, läto de uteslutande leda sig af en enda tanke: att så fort som möjligt blifva qvitt dessa odisciplinerade krigarskaror, som plundrade och härjade landet. Upprättandet af en stående, ordentligt aflönad här var utan tvifvel genaste vägen att nå detta mål. Men då ständerna beviljade *la taille* för obestämd tid, blef botemedlet mer olycksbringande än det onda, som det var afsedt att läka. Ty genom att sålunda till stor del afhända sig sin skattebevillningsrätt gåfvo ständerna kommande konungar medel i hand att göra sig enväldiga och helt och hållet oberoende af folkets ombud.

Äfven *Languedocs* och *Dauphinés* ständer, hvilka ej bevistat riksdagen i Orléans, samtyckte sedermera för sin del till beviljande af *la taille* på obestämd tid. Dessa två aflägsna landskap hade nemligen bibehållit en mer sjelfständig ställning än de öfriga franska provin-

178. Jakob Coeurs hus i Bourges.

serna, så att deras ständer sällan deltogo i de för det öfriga riket gemensamma riksdagarne.

Riksdagsbeslutet af år 1439 kunde dock först sättas i verket efter fem år, sedan förut en mängd odisciplinerade legotrupper blifvit aflägsnade ur landet. 1444 utfärdades den kungliga förordning, hvarigenom Frankrike fick en stående här, den första i Europa. Den utgjordes af 9,000 ryttare, fördelade i 15 *ordonnans-kompanier.* 1448

174. Jakob Coeur gör offentlig afbön.
Fac-simile af en miniatyr ur »*Chroniques de Monstrelet*» från 15:de årh.

kommo härtill 4,000 bågskyttar till fots. Feodalhären miste hädanefter till stor del sin betydelse och uppbådades allt mer sällan.

Jakob Coeurs lysande framgång som statsman, och kanske ännu mer hans ofantliga rikedomar, hade ej kunnat undgå att väcka afund och hat. Nästan hela Frankrikes utländska handel låg i hans hand.

Öfver allt i riket egde han gods och slott. Det ståtliga, ännu bibehållna hus, som han byggde i sin fädernestad Bourges (bild 173) och på hvars murar man ännu läser hans stolta valspråk: *à coeurs vaillants rien d'impossible* *, blef mönstret för en hel rad praktbyggnader i flere af Frankrikes städer. När penningar fattades i statskassan, gaf Coeur konungen räntefria lån på många millioner och påskyndade derigenom Normandies och Guiennes återeröfring från Engelsmännen. Äfven många af högadeln voro hans gäldenärer.

Det hat, som ett mäktigt parti vid hofvet så länge hyst mot den snillrike uppkomlingen, kom slutligen till utbrott, sedan hans trogna beskyddarinna, Agnes Sorel, 1450 aflidit. Den 31 Juli 1451 häktades Jakob Coeur, anklagad för att hafva förgiftat Agnes. Denna orimliga beskyllning måste visserligen återtagas, men i stället framstäldes en mängd andra anklagelser, och efter två års hårdt fängelse dömdes den store fosterlandsvännen till döden för majestätsbrott och åtskilliga andra förbrytelser. Karl VII benådade honom från dödsstraffet, men alla hans egendomar, uppskattade till ett värde af en million riksdaler i guld **, bortskänktes till hans anklagare och domare eller indrogos till staten. Den man, som i åtskilliga år ledt Frankrikes öden och som gjort Karl VII större tjenster än någon annan, med undantag af Johanna d'Arc, tvangs att göra offentlig afbön på knä med en fackla mellan händerna (bild 174).

Jakob Coeur lyckades sedermera fly ur sitt fängelse samt begaf sig till Rom, der han vann påfven Calixtus III:s vänskap, hvilken utnämnde honom till amiral för en italiensk flotta, som utrustades mot Turkarne. Men Coeur hade ej länge skött detta nya embete, förr än han sjuknade samt afled på ön Chios 1456.

Fem år efter sin store ministers död afled Karl VII. Missämja och strid med hans son, *dauphin Ludvig,* hade fördystrat de sista åren af hans lif.

12. Ludvig XI af Frankrike och Karl den djerfve af Burgund.

Det var i Brabant, der han sökt en tillflykt hos hertig Filip den gode af Burgund, som dauphin Ludvig mottog underrättelsen om sin

* För tappra hjertan är ingenting omöjligt.

** En riksdaler i guld *(écu d'or)* på denna tid motsvarade omkring 45 kronor enligt nuvarande penningvärde.

faders död och att han sjelf ändtligen var konung af Frankrike. Han var då 39 år gammal (1461).

Den nye konungen, *Ludvig XI*, liknade Karl VII blott i en enda egenskap: misstänksamheten. I hvarje annat hänseende var han motsatsen till sin fader och till hvarje annan föregående konung af huset Valois, med undantag af Karl V. Men medan smaken för ett lugnt. stillasittande lif hade varit den orsak, som förmått den sjuklige Karl V att undvika ridderliga idrotter, så leddes den friske, verksamme, ständigt rörlige Ludvig XI af helt andra bevekelsegrunder. Ludvig föraktade allt, som icke var praktiskt nyttigt. Fullkomligt fri från en riddares vanliga fördomar, trampade han ock alla hederns och ärans bud under fötterna. Han var en lögnare, en bedragare, en menedare och skröt af att vara det. En cynisk dyrkare af framgången, prisade han list och bakslughet som den högsta vishet. Och på samma gång han således var fullkomligt samvetslös, var han äfven ytterligt vidskeplig.

175. Ludvig XI.
Medalj af Laurana.

Ludvigs första regeringshandling var att afsätta alla sin faders rådgifvare samt i stället omgifva sig med personer af låg börd, på hvilka han ansåg sig kunna blindt lita, emedan de hade honom att tacka för allt. Men sedan han sålunda tillfredsstält sitt hat mot sin faders minne och vänner, fortsatte han med den största hänsynslöshet den föregående regeringens politik: att göra konungamakten enväldig. Han råkade derför redan i början af sin regering i krig med den mäktiga franska foodaladeln, som år 1465 bildade ett stort »förbund för det allmänna bästa» (*la ligue du bien public*). I spetsen för denna liga stodo Ludvigs egen broder, hertig *Karl af Berry*, som uppsattes till motkonung, hertig *Frans II af Bretagne* och hertig Filip den godes af Burgund son, grefve *Karl af Charolais*. Ludvig XI:s ställning blef ytterst farlig. Ligans anförare belägrade Paris med en här af 50,000 man. Endast städernas understöd och bristande sammanhållning mellan ligans medlemmar räddade Ludvig från fullkomlig undergång. Han måste emellertid beqväma sig till en förödmjukande fred i Conflans (Okt. 1465), hvarigenom hertigen af Berry fick hertigdömet Normandie, hertigarne af Burgund och Bretagne flere städer

samt de öfrige förbundne åtskilliga större och mindre fördelar. Men Ludvig beslöt att hålla så litet som möjligt af fredsvilkoren. Han lyckades draga en del af ligans medlemmar, såsom hertigarne af Bourbon och Nemours, grefven af Armagnac m. fl. på sin sida; andra öfvor-

176. Rådhuset i Gent.

föll och dödade han på det mest trolösa sätt. Mellan hertigarne af Bretagne och Berry uppstod fiendskap, hvaraf Ludvig begagnade sig för att beröfva sin broder Normandie. På detta sätt sprängdes »ligan för det allmänna bästa»: endast den mäktigaste och lidelsefullaste af

hennes medlemmar qvarstod såsom en oöfvervunnen och oförsonlig fiende.

Grefve Karl af Charolais efterträdde 1467 sin fader, **Filip** den gode, såsom hertig af Burgund. Genom arf (se sid. 452), **köp och** eröfringar hade hertigarne af Burgund blifvit herrar öfver **största** delen af de nuvarande konungarikena Belgien och Nederländerna **äfvensom** öfver de franska provinserna Artois, Franche-Comté m. fl. **Dessa** länders naturliga tillgångar, invånarnes idoghet, ett ypperligt **ordnadt** finansväsende hade gjort Filip den gode till Europas **rikaste** furste. Det burgundiska hofvet, som vanligen hade sitt säte i **Arras**, öfverträffade i prakt, elegans och belefvenhet hvarje annat, och **dess** etikett och ceremonier blefvo mönster för hela det katolska **Europa**. Städerna, framför allt de flandriska med *Gent* (bild 176) i **spetsen**, täflade med de italienska handelsrepublikerna i flit och **företagsamhet**, i kärlek till friheten och konsten. Men trots all denna **rikedom** och glans, trots sina lysande riddare och sina välrustade **legosoldater** var den burgundiska staten af förhållandenas oemotståndliga **makt** dömd till undergång. Här saknades så väl nationell enhet som **naturliga** gränser. Inga gemensamma intressen förenade de vidt **åtskilda** landsdelarnes befolkning. Så länge båda de väldiga grannfolken, Fransmännen och Tyskarne, voro söndrade och svaga, kunde det burgundiska riket blomstra; så snart ettdera af dessa krigiska folk **blifvit** enigt och starkt, var den lösligt hopfogade statens sjelfständighet **svår** att upprätthålla.

Den burgundiska statens inre svaghet afskräckte ej desss nye herskare från att söka verkliggöra de mest äfventyrliga planer. Tapper. stolt och dristig, bar Karl med rätta tillnamnet *den djerfve*. Forntidens store fältherrar, framför alla andra Hannibal, voro de mönster. han föresatt sig att söka likna. Glödande af ärelystnad, gjorde han eröfringar och krigisk ära till sin enda lifsuppgift. Han höll derför en talrik stående här, och som han betalade högre sold än någon annan furste, strömmade äfventyrare från alla Europas länder till hans fanor. Hans artilleri var det bästa i Europa på denna tid.

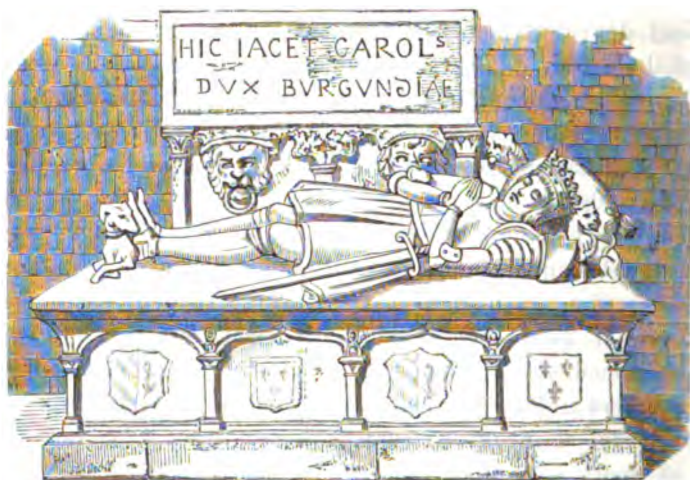
Karl den djerfves politik åsyftade dels att motarbeta hans länsherres och rivals, Ludvig XI:s, envåldsplaner, dels att mellan Frankrike och Tyskland upprätta ett nytt sjelfständigt burgundiskt konungarike, som skulle sträcka sig från Nordsjön till Medelhafvet och således utom Karls arfländer äfven omfatta Lothringen, Elsass, Schweiz, Dauphiné, Provence m. m. Men oaktadt all sin tapperhet och obändiga kraft dukade dock den våldsamme burgundiske hertigen under för den kallblodige franske konungens trolösa statskonst.

Båda motståndarne sökte vinna bundsförvandter: Karl den djerfve hertig Karl af Berry och sin svåger, konung *Edvard IV af England;* Ludvig XI hertig *René II af Lothringen* och de krigiska *Schweizarne.* Men Ludvig hade större nytta af sina bundsförvandter än Karl den djerfve af sina. Hertig Karl af Berry afled redan år 1472, förgiftad, såsom det allmänt troddes, på sin egen broders, Ludvig XI:s, anstiftan. Edvard IV landsteg visserligen sommaren 1475 med en stor och lysande här vid Calais, men lät, innan det ännu kommit till någon afgörande strid, öfvertala sig att i *Pecquigny* vid Somme ingå ett stillestånd på 7 år, mot det att Ludvig XI genast betalade honom 75,000 riksdaler i guld samt förband sig att ytterligare årligen erlägga 50,000 i samma mynt.

Medan Ludvig XI således med pengar köpte Englands neutralitet, sökte Karl den djerfve med vapenmakt kufva Lothringen och Schweiz. Han inföll hösten 1475 i Lothringen, som utan svårighet eröfrades. Karl höll ett lysande intåg i Nancy, som han beslöt att göra till hufvudstad i det tillämnade konungariket Burgund. Derpå kom turen till Schweiz. I Januari 1476 bröt Karl upp i spetsen för en ståtlig här af mer än 40,000 man. Ej långt från *Granson*, sydvest om Neufchatelsjön, mötte honom 20,000 Schweizare. Oaktadt sin öfverlägsenhet blef den burgundiska hären fullständigt slagen (den 2 Mars). 420 kanoner, ungefär lika många med siden smyckade tält samt en mängd dyrbarheter af guld och silfver, hvilka Karl och hans praktälskande riddare fört med sig, blefvo segrarenas byte. De oerfarne Schweizarne sålde för några gulden diamanter, som voro värda millioner.

Utom sig af raseri gjorde Karl de oerhördaste ansträngningar för att så snart som möjligt kunna förnya kriget. Redan i början af Juni stod han åter med en stark här i Schweiz. Från Lausanne tågade han till *Murten,* nordost om Neufchatel-sjön, för att efter intagande af denna fasta ort vända sig mot det närbelägna Bern. »Hertigen af Burgund är kommen med hela sin härsmakt», skref Murtens befälhafvare, Adrian von Bubenberg, till Bern, »men borgare och råd böra derför ej förhasta sig; jag skall försvara Murten.» Han höll ord. Hans hjeltemodiga försvar gaf Schweizarne från de andra kantonerna tid att hinna till Bernarnes hjelp. Med stor skicklighet uppstäld och anförd af Hans von Hallwyl från Bern och Hans Waldmann från Zürich, angrep den schweiziska hären den 22 Juni Karl den djerfves läger vid Murten. Schweizarne voro ett par och trettiotusen man, den burgundiska hären något talrikare. Stridens utgång blef ännu fördertligare för Karl, än slaget vid Granson varit. Den burgundiska hären, som förlorade 15,000 man i döda, sprängdes fullkomligt.

Karl undkom med lifvet från slagfältet vid Murten, men hans förstånd tycktes hafva blifvit rubbadt genom den förfärliga olyckan. Han kunde sitta långa stunder tyst, likgiltig och slö, tills han plötsligen rusade upp, slet sig i håret, gnisslade med tänderna och röt af raseri. Ständigt drömmande om hämd på Schweizarne, måste han emellertid först sysselsätta sig med en fiende på närmare håll. Understödd af Frankrike, hade nemligen hertig René II af Lothringen värfvat en här, med hvilken han återeröfrade större delen af sitt året förut förlorade hertigdöme. Förgäfves ilade Karl till ***Nancys*** **undsättning. Några dagar före hans ankomst föll staden. Oaktadt vintern redan var i annalkande, började nu Karl belägra Nancy. Då inlopp underrättelse, att hertig René nalkades med en här af 20,000 man, så mycket fruk-**

177. Karl den djerfves grafvård i Nancy.

tansvärdare, som den till stor del utgjordes af Schweizare. Icke desto mindre tågade Karl fienden till mötes. Men hans af ansträngningar, köld och hunger utmattade här led den 5 Januari 1477 ett fullkomligt nederlag. Två dagar senare hittade man Karls vanstälda lik i ett kärr. Hertig René lät i Nancy högtidligen begrafva sin olycklige motståndare.

Ludvig XI yttrade den lifligaste glädje öfver sin hatade rivals undergång samt sökte draga den största möjliga fördel deraf. Visserligen misslyckades hans plan att gifta sin sjuårige son, ***dauphin Karl,*** **med Karl den djerfves enda dotter och arftagerska, den tjugoåriga** ***Maria*** **(bild 178), hvilken i stället gaf sin hand åt kejsar Fredrik III:s son, ärkehertig** ***Maximilian af Österrike.*** **Men Ludvig XI satte sig**

178. Maria af Burgund, Karl den djerfves dotter.

dock med vapenmakt i besittning af hertigdömet Burgund (*Bourgogne*), som han ock fick behålla i freden i Arras i Dec. 1482. Då denna fred afslöts, var Maria redan död. Hon hade aflidit i Maj 1482 till följd af en olyckshändelse på en jagt. Hennes besittningar, Nederländerna, Flandern m. m., ärfdes af hennes son med Maximilian, den fyraårige ärkehertig *Filip*, hvarigenom dessa rika länder kommo under det habsburgska huset.

Mot slutet af sin regering lyckades Ludvig XI äfven införlifva *Provence* med Frankrike. Då *René af Anjou*, hvilken, jemte det att han var titulärkonung af Neapel, innehade grefskapet Provence, afled år 1480, förmåddes nemligen hans brorson och arftagare *Karl af Maine* att afträda Provence till Ludvig XI. Marseille blef då först en fransk hamn.

Ludvig stod vid målet för sina sträfvanden. Feodaladeln, som vid början af hans regering hotat honom med undergång, var krossad; hans rival, Karl den djerfve, hade dukat under, och den burgundiska staten var minskad och försvagad; Frankrikes område var betydligt ökadt, och konungens envåldsmakt mötte ej mer något motstånd. Men när han tänkte på de medel, han användt för att vinna allt detta, när han ihågkom alla sina lögner och meneder, när han påminte sig alla de mord och brott, som tyngde på hans samvete, så är det icke underligt, att tyrannen fasade för döden. En gränslös dödsfruktan lemnade honom ingen ro och stegrade till en ytterlig grad hans medfödda misstänksamhet. Slottet *Plessis* vid Tours, hvarest han tillbragte sina sista år, liknade ett fruktansvärdt strängt bevakadt fängelse. 400 skotska bågskyttar och en lifvakt af 100 adelsmän höllo alla ingångar besatta. Äfven gamla trotjenare blefvo vid den minsta skymt af misstanke afsatta och inspärrade i trånga jernburar, som voro så inrättade, att fångarne hvarken kunde stå, sitta eller ligga. Afrättningarna snarare till- än aftogo. De enda, som åtnjöto tyrannens fulla förtroende, voro hans barberare och hans läkare, Jakob Cottier, en ryktbar astrolog, som förkunnade, att han i stjernorna läst, att konungen skulle dö en vecka efter honom. Mycken vidskeplig vördnad visade Ludvig äfven en såsom undergörare prisad eremit, hvilken blifvit kallad till franska hofvet för att förlänga konungens lif.

Ludvig XI afled den 30 April 1483. Han efterlemnade åt sin son en vida mer oinskränkt makt, än någon föregående fransk konung egt. Feodaladelns makt var för alltid bruten. Riksständerna hade icke på länge varit sammankallade. Den ständiga skatten (*la taille*) uppgick nu mer till nära 5 millioner francs i guld. Den stående hären hade blifvit ökad. I förvaltningen hade en förut okänd ordning blifvit

införd. Det envåldiga konungadömet och den nationella enheten hvilade nu mer på fasta grundvalar, och Frankrike, hvars tillvaro såsom sjelfständig stat blott 60 år förut varit ifrågasatt, står vid den nya tidens början färdigt att uppträda som en af Europas stormakter.

13. Englands historia från Edvard I:s uppstigande på tronen år 1272 till Richard II:s afsättning år 1399.

Underrättelsen om Henrik III:s död (1272) träffade hans son *Edvard I* i Neapel, der denne befann sig på hemfärden från sitt korståg (se sid. 285). Den nye konungen, hvilken blifvit kallad »den bäste af ätten Plantagenet», var som enskild man älskvärd och vänsäll, men som regent alvarlig, sträng och stundom till och med hård. Tapper och ridderlig, älskade han krig, tornerspel och jagt. Hans många krigsföretag gjorde påläggandet af stora skatter nödvändigt. Länge sträfvade visserligen Edvard mot att erkänna *parlamentets skattebevillningsrätt,* men för att undvika uppror måste han gifva efter, och denna den vigtigaste af alla garantier för den medborgerliga friheten bekräftades högtidligen. Likaledes blef det under hans regering vanligt, att parlamentet *årligen* sammanträdde. Valda ombud från grefskapen och från de städer och köpingar, af hvilka konungen äskade bevillning, började regelbundet kallas till parlamentet. Det representativa styrelsesättet gjorde således stora framsteg under denne den kraftfullaste af Englands konungar allt sedan Wilhelm Eröfrarens död.

Det var hans behof af folkets kraftiga understöd för sina stora eröfringsplaner, som förmådde Edvard I att gång på gång gifva efter för parlamentets fordringar. Det första af dessa eröfringskrig gälde *Wales,* der de gamle keltiske Briternas ättlingar lyckats bevara sin sjelfständighet och sin nationella kultur. Efter ett hjeltemodigt motstånd intogs det svårtillgängliga berglandet, dess siste furste, den tappre *Llewellyn,* stupade 1282, och året derpå utkom en kunglig förordning, hvarigenom Wales efter Englands mönster indelades i grefskap och härad *(hundreds),* och engelsk sjelfstyrelse och förvaltning infördes i det oroliga landet. Under Edvard I:s vistelse i det nyeröfrade furstendömet födde hans gemål honom år 1284 en son, *Edvard,* som fick titeln *prins af Wales,* en titel, som äfven i följande tider plägat tilldelas Englands kronprins.

Några år senare vände Edvard I sina vapen mot *Skottland.* Sedan den gamla konungaätten i detta land år 1286 utdött på manssi-

Ätten Plantagenet under 14:de och 15:de årh.

Edvard I,
f. 1239, kon. 1272, † 1307.

Edvard II,
f. 1284, kon. 1307, † 1327, g. m. Isabella af Frankrike, † 1357.

Edvard III,
f. 1312, kon. 1327, † 1377, g. m. Filippa af Hennegau, † 1369.

Edvard, prins af Wales, »svarte prinsen», f. 1330, † 1376.	Lionel, hertig af Clarence, † 1368.	Johan, hertig af Lancaster, † 1399.		Edmund, hertig af York, † 1402.			
Richard II, f. 1367, kon. 1377, afsatt 1399, † 1400.	Filippa, g. m. Edmund Mortimer, grefve af March.	**Henrik IV**, f. 1366, kon. 1399, † 1413.	Johan Beaufort, grefve af Somerset.	Richard, grefve af Cambridge, † 1415, g. m. Anna Mortimer.			
	Roger Mortimer, grefve af March.	**Henrik V**, f. 1387, kon. 1413, † 1422, g. m. Katarina af Frankrike.	Johan Beaufort, hertig af Somerset.	Richard, hertig af York, † 1460.			
Edmund Mortimer, grefve af March, † 1425.	Anna Mortimer, g. m. Richard, grefve af Cambridge, † 1415.	**Henrik VI**, f. Dec. 1421, kon. 1422, afsatt 1461, återuppsatt 1470, störtad 1471, † 1471, g. m. Margareta af Anjou.	Margareta Beaufort, g. m. [1]) Edmund Tudor, grefve af Richmond. [2]) sir H. Stafford, [3]) lord Stanley.	**Edvard IV**, f. 1442, kon. 1461, störtad 1470, återuppsatt 1471, † 1483, g. m. Elisabet Wydeville.	Margareta, † 1503, g. m. Karl d. djerfve af Burgund 1468.	Georg, hert. af Clarence, f. 1449, † 1478, g. m. Isabella Nevil.	**Richard III**, f. 1452, kon. 1483, † 1485, g. m. Anna Nevil 1472, † 1485.
	Richard, hertig af York, † 1460.	Edvard, prins af Wales, f. 1453, † 1471, g. m. Anna Nevil 1470.	[1]) **Henrik VII Tudor**, f. 1456, kon. 1485, † 1509, g. m. Elisabet af York.	Elisabet, g. m. Henrik VII Tudor.	**Edvard V**, f. 1470, kon. 1483, † 1483.		Richard, hertig af York, f. 1474, † 1483.

dan och äfven den siste konungens dotterdotter, Margareta, »flickan från Norge», hvilken Edvard ämnat gifta med sin son, aflidit år 1290, uppträdde icke mindre än tolf pretendenter till den skotska tronen. *Johan Baliol* och *Robert Bruce* voro de förnämste. De skotske stormännen erkände Edvard I:s anspråk att uppträda såsom skiljedomare, och sedan en jury af 104 personer förklarat sig till förmån för Baliol, tilldömde Edvard honom kronan (Nov. 1292). Den nye konungen måste svärja Edvard trohetsed såsom sin länsherre. Tre år efteråt reste sig dock Baliol mot det tryckande engelska öfverväldet, dertill eggad af konung Filip den sköne af Frankrike, som börjat krig med England. Visserligen slog Edvard I Skottarne vid *Dunbar* 1296 och förde Baliol fången till London samt slöt fred med Filip den sköne. Men hans försök att styra Skottland såsom ett eröfradt land väckte den slumrande nationalkänslan till nytt lif. Den hjeltemodige *Wilhelm Wallace*, en fattig skotsk riddares yngre son, stälde sig i spetsen för upproret. Vid *Stirling* vann Wallace en lysande seger (1297), och Engelsmännen drefvos ur landet. Stödjande sig på allmogen och den lägre adeln, styrde nu Wallace Skottland i konung Johan Baliols namn.

Edvard I gjorde de väldigaste ansträngningar för att återtaga det förlorade. I spetsen för en fruktansvärd här inbröt han i Skottland, slog Wallace vid *Falkirk* (1298) och intog större delen af landet. Förklarad fredlös, försvarade sig Wallace länge i de skotska höglanden, men råkade slutligen genom förräderi i Engelsmännens våld samt fördes till London, der han afrättades (1305). Hans minne hålles i Skottland lika heligt som Engelbrekts hos oss.

Efter den skotske frihetshjeltens undergång tycktes Edvard I hafva uppnått det mål, hvarefter han så länge sträfvat: att förena hela den britiska ön under sin spira. Men redan året efter Wallaces död höjde *Robert Bruce den yngre*, en sonson af Johan Balios forne medtäflare, upprorsfanan samt lät kröna sig till Skottlands konung. Han blef visserligen jagad ur landet, och många af hans anhängare dömdes till döden af de uppretade Engelsmännen. Men inom kort återvände Bruce från Irland, dit han tagit sin tillflykt, och upproret vann snart en sådan utsträckning, att Edvard I beslöt att ännu en gång ställa sig i spetsen för ett krigståg till Skottland. Men döden öfverraskade den ålderstigne och sjuklige konungen, innan han hunnit den skotska gränsen (1307).

Edvard I:s son, *Edvard II*, återvände snart ifrån Skottland utan att hafva besegrat Robert Bruce. Okrigisk och njutningslysten, lät Edvard styra sig af ovärdiga gunstlingar, mot hvilka den engelska adeln flere gånger grep till vapen. Under tiden lyckades Robert Bruce

intaga det ena slottet efter det andra, så att efter Edinburgs fall (Mars 1314) nästan hela Skottland var befriadt. Först då beslöt Edvard II att göra en väldig kraftansträngning för att för alltid underkufva det frihetsälskande folket. Med en här af öfver 100,000 man tågade han sommaren 1314 till Skottland. Vid bäcken *Bannockburn*, ej långt från Stirling, stod sjelfva midsommarsdagen ett blodigt slag, som slutade med en lysande seger för Robert Bruce. Den engelska hären tillintetgjordes fullkomligt. De, som icke stupade eller tillfångatogos, dödades på flykten af de förbittrade skotska bönderna. Endast konung Edvard och en del af rytteriet lyckades undkomma. Skottlands nationella sjelfständighet var för alltid tryggad.

Slutet af Edvard II:s regering blef ännu olyckligare än början. Hans trolösa gemål *Isabella*, Filip den skönes af Frankrike dotter, och hennes älskare *Roger Mortimer* stälde sig i spetsen för de mot Edvards egenmäktige gunstling, *Hugo Despenser*, förbittrade stormännen. Både konungen och hans gunstling råkade i de upproriskes våld. Despenser afrättades, och Edvard II blef i Januari 1327 afsatt af parlamentet, som i stället utropade hans femtonårige son, *Edvard III*, till konung. I September samma år mördades den afsatte konungen i slottet Berkeley, huruvida enligt eller utan hans gemåls och Mortimers befallning, är ovisst.

Under de första åren af den unge Edvard III:s regering fördes styrelsen af hans moder Isabella och Roger Mortimer. De skyndade att 1328 sluta fred med Robert Bruce, hvilken erkändes som Skottlands laglige och af England oberoende konung. Detta formliga öfvergifvande af Edvard I:s eröfring väckte stor ovilja mot enkedrottningen och Mortimer, som ännu mer ökades genom deras godtyckliga och våldsamma förfarande mot åtskilliga engelska stormän. Folket såg derför med glädje, att Edvard III år 1330 tillfångatog sin moder och Mortimer samt lät afrätta denne senare. Konungen öfvertog nu sjelf rikets styrelse.

Edvard III var en tapper och ridderlig furste, vänlig mot hvar man och ända till slöseri frikostig. En stor beundrare och dyrkare af sköna qvinnor, stiftade han till deras ära *strumpebandsorden*, hvars motto: »*honni soit qui mal y pense*», berättas härröra deraf, att konungen yttrat dessa ord, då han vid en fest böjde sig ned och upptog det strumpeband, som grefvinnan af Salisbury tappat. Mot slutet af sitt lif, sedan hans ädla gemål, *Filippa af Hennegau*, år 1369 aflidit, lät Edvard helt och hållet leda sig af den egennyttiga *Alice Perrers*. Hans sista lefnadsår voro ock i alla hänseenden mindre ärofulla än början och midten af hans regering.

Edvard III:s utrikes politik, kriget mot Frankrike, segrarne vid Sluys, Crécy och Poitiers, freden i Bretigny hafva redan i det föregående blifvit omtalade, liksom de motgångar, som träffade de engelska vapnen efter Bertrand du Guesclins uppträdande (se sid. 430—447).

De många krigsföretagen tvungo Edvard III att ofta sammankalla parlamentet för att erhålla penningar. Detta plägade nu mer öfverlägga på två kamrar, öfverhuset (*house of lords*), som bestod af de andliga och verldsliga lorderna, och underhuset (*house of commons*), som utgjordes af grefskapens och städernas valda ombud.

Det långvariga kriget mot Frankrike framkallade hos Engelsmännen ett starkt nationalhat mot det franska folket. Den omständigheten, att de i Avignon residerande påfvarne voro beroende af konungen af Frankrike, kunde derför ej annat än göra Engelsmännen benägna för de mot påfvedömets missbruk rigtade reformatoriska rörelser, som vid denna tid uppstodo inom den engelska kyrkan. Själen i dessa rörelser var *Johan Wyclif* (bild 179), Luthers och Calvins store föregångare. Född i början af 1320-talet, hade Wyclif som student i Oxford med brinnande ifver studerat icke blott skolastisk filosofi och teologi, utan äfven bibeln och kyrkofäderna. Universitetet i Oxford stod på denna tid på höjden af sitt rykte, täflande med, om icke öfverträffande, det i Paris. Flere af dess lärare hade redan gjort sig kända för friare, mot påfveväldets ogynsamma åsigter. Wyclif utvecklade sig i samma rigtning. Hans sjukliga, af rastlösa studier och ett asketiskt lefnadssätt utmerglade kropp tycktes förbjuda honom att tänka på en reformators oroliga lefnadsverksamhet. Men en okuflig energi, en orubbligt fast öfvertygelse och ett oförfäradt mod satte den svage sjuklingen i stånd att trotsa alla mödor och faror. Wyclif, som 1365 utsågs till föreståndare för ett »college» i Oxford, uppträdde snart både från katedern, på predikstolen och i flygskrifter mot påfvarnes utpress-

179. Johan Wyclif.
Ur »*Vrais pourtraits des hommes illustres*» (Genève 1581).

ningar och tyranni, mot tiggarmunkarnes okunnighet och osedlighet samt mot flere den katolska kyrkans dogmer. Han förkastade celibatet, rätten att bannlysa och biktens nödvändighet, nekade Kristi lekamens och blods verkliga närvaro i nattvarden samt lärde, att bibeln borde vara enda rättesnöret för tron. Hans lärjungar drogo genom landet och predikade mot påfven, som kallades »Antikrist», och mot tiggarmunkarne, och hans läror, att staten borde vara oberoende af kyrkan och ega makt öfver de kyrkliga inkomsterna, omfattades äfven af parlamentet och af hertig *Johan af Lancaster*, Edvard III:s tredje son, som under konungens sista lefnadsår hade största inflytandet på Englands regering. Men parlamentets och de styrande samhällsklassernas sympatier för Wyclifs reformationssträfvanden försvunno, då det började visa sig, att hans lärjungars predikningar underblåste det missnöje, som rådde hos de lifegne och det öfriga hårdt förtryckta lägre folket. Och då detta missnöje efter Edvard III:s död år 1377 gaf sig luft i ett fruktansvärdt uppror, omintetgjordes derigenom den af Wyclif åsyftade reformationen.

Edvard III efterträddes af sin sonson, den tioårige *Richard II*, hvilkens fader, den i Frankrikes historia så ofta omtalade *svarte prinsen*, aflidit året förut. Edvard efterlemnade riket i ett svagt och utmattadt tillstånd. Endast med svårighet kunde parlamentet förmås att bevilja de skatter, som voro nödvändiga för att fortsätta krigen mot Frankrike och Skottland, der efter David II Bruces död, år 1370, den mot England fiendtlige *Robert II Stuart*, den förste konungen af denna ryktbara ätt, uppstigit på tronen. De af parlamentet beviljade tunga skatterna framkallade emellertid motstånd hos folket och bragte det länge närda missnöjet till utbrott. Upproret började år 1381 i Essex samt utbredde sig hastigt öfver Kent, der den oförskräckte *Wat Tyler* (d. ä. tegelslagaren) och en förrymd prest, *Johan Ball*, stälde sig i spetsen för det. Inför en samling af 100,000 menniskor höll Ball i närheten af London en predikan om allmän jemlikhet och krig mot de rike. Han valde till text ett gammalt rim, som på denna tid ofta citerades:

När Adam gräfde och Eva spann,
Hvem var väl då en adelsman? *

Med otrolig snabbhet utbredde sig upproret äfven till norra England. Öfver allt förstördes de adliga slotten och nedrefvos de inhägnader, som skyddade de adliga jagtparkerna. Alla, som råkade i de

* *»Whan Adam delfe and Eve span,*
Who was than a gentleman?»

upproriskes hand, tvungos att svärja »konung Richard och folket» trohet. Londons pöbel förenade sig med de upproriske, hertigens af Lancaster palats nedrefs, och de rikaste köpmännen i City mördades. Hofvet, som hade räddat sig i Towern, gjorde ett försök att underhandla: den fjortonårige Richard lät genom en härold underrätta upprorsmakarne, att han personligen ville tala med dem, red derpå oförskräckt in bland den vildsinta hopen, åhörde deras klagomål samt lofvade, att alla lifegne skulle få friheten. Men under tiden hade de upproriske från Kent trängt in i Towern samt gripit och halshuggit ärkebiskopen af Canterbury och flere andra af konungens förnämste rådgifvare. Englands öde tycktes hvila i Wat Tylers hand. Men följande dagen, midsommarsdagen år 1381, mötte konung Richard, då han var på väg till Westminster abbey, Wat Tyler, som oförväget red rätt fram till honom och tog tag i tygeln på hans häst, hållande en knif i andra handen. Londons borgmästare (*lord mayor*) Walworth stötte då sin dolk i strupen på den hotande upprorsmakaren. Hopen ropade på hämd, men Richard svarade lugnt: »Hvad viljen I, mina vänner? Han var en förrädare; jag skall sjelf blifva er anförare!»

Wat Tylers död gjorde slut på folkresningen i södra England. Många af de upproriske vände frivilligt hem, och de öfrige kunde ej göra motstånd mot de kungliga trupperna och de med dessa förenade borgarena i London. Under tiden hade äfven upproret i norra England, som i synnerhet var rigtadt mot det snikna och sedeslösa presterskapet, blifvit undertryckt. Redan i början af Juli samma år kunde derför Richard våga att utfärda en förordning, deri han återtog alla de löften, han gifvit de upproriske. De, som icke stupat eller gått i landsflykt, ställdes inför rätta, och 1,500 af de mest skyldige afrättades.

Man vände sig nu mot Wyclif, som det engelska presterskapet framstälde såsom den egentlige upphofsmannen till hela upproret. I Maj 1382 sammankallade den nye ärkebiskopen af Canterbury en synod, som fördömde 24 af Wyclifs satser såsom irrläriga samt beslöt att förfölja hans anhängare. Detta beslut bekräftades af det engelska öfverhuset, medan underhuset icke tillfrågades om sitt samtycke. Richard II befalde derpå universitetet i Oxford att vidtaga åtgärder mot kätteriet. Men Wyclif vände sig till konungen och parlamentet med klagomål häröfver, hvarefter underhuset genomdref, att öfverhusets beslut om kättarnes förföljande upphäfdes. Wyclif måste visserligen lemna universitetet, men fick behålla sin plats som kyrkoherde i Lutterworth, der han till sin död 1384 fortfor att från predikstolen och i skrifter förkunna sina kätterska läror. Hälften af

Englands befolkning ansågs vid denna tid vara *Lollarder*, såsom Wyclifiterna med ett från Nederländerna lånadt namn kallades. *

Återstoden af Richard II:s regering upptogs af ständiga tvister med parlamentet. Tryckande skatter och flere godtyckliga åtgärder framkallade allmänt missnöje, som ytterligare ökades genom det slappa sätt, hvarpå kriget med Frankrike fördes, samt det långvariga stillestånd, som ingicks med denne hatade granne. Till sist störtades Richard II af sin kusin *Henrik*, Johans af Lancaster äldste son. Richard tillfångatogs i Augusti 1399 samt fördes till Towern i London. Den 29 September samma år mottog han en deputation af prelater, baroner, riddare och domare, som uppmanade honom att nedlägga kronan. Han åtlydde deras önskan, och redan dagen derpå upplästes hans afsägelseskrift för parlamentet, som enhälligt erkände Henrik af Lancaster för Englands konung.

Richard fördes till slottet Pomfret i grefskapet York, der han afled år 1400, såsom det påstods, af hunger.

14. Englands historia under konungarne af husen Lancaster och York. Kriget mellan den röda och den hvita rosen.

Henrik IV (1399—1413) sökte i presterskapet ett stöd för sin usurperade tron. Han förklarade, att han »af de andlige icke begärde penningar, utan förböner», samt lofvade sitt bistånd mot Lollarderna, hvilka Richard II ej tillräckligt kraftigt förföljt. På presterskapets begäran utfärdade ock Henrik IV år 1400 en förordning, att de Lollarder, som ej ville underkasta sig, skulle brännas.

Henrik IV, som med skicklighet och kraft undertryckt alla sammansvärjningar och uppror, efterträddes af sin äldste son, den 26-årige *Henrik V*. Denne hade såsom kronprins lofvat föga godt för framtiden, varit lättsinnig, gjort stora skulder och lefvat i oenighet med sin fader. Men ännu samma natt, som fadern dött, skyndade sonen till en from munk, biktade sina synder och lofvade »att blifva en ny menniska». Deltagarne i hans ungdoms dårskaper förvistes från hofvet, och den lättsinnige rumlaren förvandlades till en af de statsklokaste och kraftigaste regenter, som England någonsin egt. Den enda fläcken på hans minne såsom konung är den stränghet, han visade mot de olyckliga Lollarderna, till hvilkas fullkomliga utrotande inqvisi-

* Af det lågtyska ordet *lullen, lollen*, d. ä. sakta sjunga.

tionen infördes i England. De få anhängare af Wyclifs läror, som hvarken återvände i den katolska kyrkans sköte eller föllo ett offer för förföljelserna, vågade hädanefter blott i aldra största hemlighet sammankomma för att läsa bibeln.

Henrik V.s anfall mot Frankrike, hans seger vid Azincourt, hans giftermål med prinsessan *Katarina,* fördraget i Troyes, hvarigenom han erkändes som tronföljare i Frankrike, äro redan omtalade (sid. 453—455), liksom huru den ärelystne, högtsträfvande hjelten midt under sina segrar bortrycktes af döden (Aug. 1422).

Henrik V:s och Katarinas af Frankrike son, *Henrik VI,* ärfde nu Englands krona. Och då två månader senare hans morfader, den svagsinte Karl VI, afled, erkändes den ännu icke årsgamle gossen af det mäktiga burgundiska partiet såsom konung af Frankrike. För första gången voro Englands och Frankrikes kronor förenade på ett hufvud. Men olyckan var, att båda dessa kronor blifvit vunna genom våldsamma och olagliga medel. Då Henrik VI:s fader genom fördraget i Troyes 1420 tillskansat sig arfsrätten till Frankrike, hade det skett till förfång för den laglige arfvingen, dauphin Karl (sedermera Karl VII); och då hans farfader 1399, efter Richard II:s tronafsägelse, satt Englands krona på sitt hufvud, hade det skett med kränkande af de rättmätiga anspråk, som hertig Lionels af Clarence, konung Edvard III:s andre sons, ättlingar hade på den lediga tronen. Dessa anspråk tillföllo år 1425 hertig *Richard af York,* hvilkens moder, *Anna Mortimer,* härstammade från hertig Lionel af Clarence *. Ty enligt häfdvunnen engelsk lag var kronan ärftlig äfven på qvinnolinien. Att Richard af York på fädernet härstammade från konung Edvard III:s fjerde son, ökade visserligen icke hans rättsanspråk, men väl hans anseende och makt.

Huru Karl VII lyckades göra sina rättmätiga anspråk på Frankrikes krona gällande, är redan berättadt. Och knappast hade Henrik VI förlorat alla sina besittningar i Frankrike med några obetydliga undantag (se sid. 474), förr än Richard af York började striden om Englands tron. Då den svage Henrik VI år 1453 anfölls af en svår sjukdom, hvaraf äfven hans förstånd led, utnämnde öfverhuset år 1454 Richard af York till »rikets protektor och defensor». Men sedan konungen i slutet af samma år tillfrisknat, upphörde protektoratet, och Richards fiender, i spetsen för hvilka drottning *Margareta af Anjou* stod, fingo åter regeringen i sina händer. Margareta, som år 1445 blifvit gift med Henrik VI, var dotter af den med det franska

* Se stamtaflan å sid. 488.

konungahuset nära beslägtade René af Anjou, grefve af Provence och titulärkonung af Neapel. Skön, klok och modig, var likväl Margareta för sin franska börd hatad af folket. Äktenskapet med henne och de förödmjukande motgångarne i Frankrike hade vändt Engelsmännens sinnen från den svage, af sin gemål styrde konungen, medan den frikostige, ärelystne Richard af York förstått att vinna folkets ynnest och framstod såsom den engelska nationens förkämpe mot den utländska drottningens hatade gunstlingar. Dels af hat mot Margareta, dels för sin egen säkerhets skull grep Richard våren 1455 till vapen, och dermed började det trettioåriga kriget mellan husen Lancaster och

180. Engelska bågskyttar från 15:de århundradet.
Efter en teckning från 15:de årh.

York, vanligen kalladt kriget mellan *den röda och den hvita rosen*, emedan det lancasterska partiet såsom fälttecken brukade en röd ros och det yorkska en hvit. Sedan Richard af York i Maj 1455 vunnit en seger vid *S:t Albans*, fingo vapnen i ett par år hvila, men under tiden tilltog hatet mellan de två partierna allt mer. Hofvet hade på sin sida större delen af adeln, Richard af York städerna samt den mäktiga slägten *Nevil*, hvars hufvudman grefven af *Warwick* var.

År 1460 upplågade åter kriget, våldsammare än förut. Vid *Northampton* blef Henrik VI slagen och tillfångatagen af Warwick, hvarefter Richard af York inför parlamentet öppet framträdde med sina anspråk på tronen. Dessa mötte visserligen motstånd hos öfverhuset.

men slutligen kom man öfverens, att »Henrik VI skulle behålla kronan för sin lifstid, men Richard af York förklaras för hans tronarfvinge». Den fångne konungen samtyckte till detta beslut. Men drottning Margareta var ej sinnad att låta sin son, prins *Edvard* af Wales, afstå från tronföljden. Trots konungens eftergifvenhet måste derför kriget fortsättas. Vid *Wakefield*, i Yorkshire, kom det den 30 December 1460 till en afgörande drabbning, der det yorkska partiet blef fullständigt slaget. Richard af York, som blifvit tillfångatagen, halshöggs strax efteråt, knäböjande i en myrstack och med en krona af gräs på hufvudet, under segervinnarnes gyckel och hån. Drottning Margareta lät öfver stadsporten i York uppspika hans blodiga hufvud med en förgyld papperskrona på.

Två månader efteråt vann det lancasterska partiet en ny seger, hvarigenom konung Henrik befriades ur motpartiets våld. Men långt ifrån att låta nedslå sig af dessa motgångar, afsatte nu det yorkska partiet Henrik VI samt utropade i stället Richards af York äldste son till konung (Mars 1461). Redan fyra veckor efteråt vann den nyvalde konungen, *Edvard IV*, vid *Towton* nära York en lysande seger, som tvang Henrik VI och Margareta att fly ur riket. Visserligen kom Henrik tillbaka till England för att söka återvinna sin förlorade krona, men hans anhängare ledo flere nederlag, och sjelf föll slutligen han i sina fienders våld samt fördes fången till Towern i London (1464).

Den unge, tappre, högt begåfvade Edvard IV gjorde sig allmänt omtyckt under de första åren af sin regering. Den stora mängd gods, som blifvit indragna från det besegrade lancasterska partiet, satte honom i stånd att kungligt belöna sina anhängare, medan hans rättframma vänlighet vann folkets hjertan. Men förhållandena ändrade sig, då Edvard år 1464 ingick äktenskap med *Elisabet Wydeville*, en ung, vacker enka, hvilkens förste man, sir Johan Grey, tillhört det lancasterska partiet. Ty det företräde, Edvard på många sätt visade slägterna *Wydeville* och *Grey*, som blott några år förut stått i det hotade lancasterska partiets tjenst, förbittrade i högsta grad slägten Nevil, hvars mäktigaste medlem, grefven af Warwick, 1470 flydde till Frankrike, der han försonade sig med den landsflyktiga drottning Margareta. Warwick, hvilkens ena dotter, *Isabella Nevil*, var förmäld med Edvard IV:s broder, hertig *Georg af Clarence*, gifte nu sin andra dotter, *Anna*, med den sjuttonårige prins Edvard af Wales, Henrik VI:s och Margaretas son. I September 1470 landsteg derpå Warwick i Plymouth samt tågade till London, der Henrik VI befriades ur Towern och den 6 Oktober å nyo utropades till konung. »Konungamakaren» Warwick utnämndes till rikets protektor. Edvard IV lemnade England och sökte

skydd hos Karl den djerfve af Burgund, som sedan 1468 var gift med hans syster Margareta.

Redan i Mars 1471 landsteg Edvard IV åter i England samt intågade den 11 April i London, der den olycklige Henrik VI om igen blef hans fånge. För sent ryckte Warwick till hufvudstadens undsättning. Vid *Barnet,* norr om London, mötte honom Edvard IV samt vann en lysande seger. Bland de dödes antal var äfven Warwick sjelf. Samma dag, som slaget vid Barnet stod, den 14 April, landstego Margareta och prinsen af Wales i södra England. De tågade norr ut, men upphunnos vid *Tewksbury,* vid Severn, af den outtröttlige Edvard IV, hvilkens fältherresnille här firade en ny triumf (4 Maj). Den olycklige prinsen af Wales dödades på slagfältet, oaktadt han bad om nåd, och hans maka och moder togos till fånga. Den förra gifte sig året derpå med Edvard IV:s yngste broder, hertig *Richard af Glocester,* den senare återfick 1475 mot en lösesumma friheten samt återvände till Frankrike, der hon dog 1482.

Ett par veckor efter slaget vid Tewksbury fann man en morgon Henrik VI liggande liflös i sitt fängelse i Towern. Han hade dött af sorg öfver sin sons olycksöde, försäkrade den hvita rosens anhängare; hertig Richard af Gloucester hade mördat honom, påstod motpartiet.

Genom ärofulla segrar, men ock genom mord, afrättningar, landsförvisningsdomar och godsindragningar hade Edvard IV återvunnit kronan, och dylika grymheter fläckade äfven hans återstående regering. Utom många andra föll sålunda också hans egen broder, hertigen af Clarence, ett offer för Edvards misstänksamhet. Af öfverhuset dömd till döden för förräderi, inspärrades Clarence i Towern, der han några dagar senare afled, såsom det allmänt berättades, dränkt i ett fat malvasirvin (1478).

Då Edvard IV aflidit i April 1483 och hans trettonårige son, *Edvard V,* blifvit utropad till konung, skyndade sig dennes farbror, hertig Richard af Gloucester, att försäkra sig om sin brorsons person. Edvard V:s morbror, den ridderlige grefven af *Rivers,* och flere andra af hans slägtingar på mödernet fängslades och afrättades på Richards befallning, hvilken af parlamentet låtit utnämna sig till rikets protektor och den unge konungens förmyndare. Inom kort, sedan äfven den mäktige lord *Hastings* blifvit afrättad, beslöt Richard att sätta Englands krona på sitt eget hufvud. Parlamentet förklarade Edvard IV:s giftermål med Elisabet Wydeville för olagligt och deras barn för oäkta samt anhöll hos Richard, att han måtte låta utropa sig till konung. Så skedde ock den 26 Juni 1483.

Den nye konungen var lika rikt utrustad å hufvudets vägnar, som

han i kroppsligt hänseende var vanlottad. Han var ovanligt liten och klen, venstra axeln var lägre än den högra och ena armen var missbildad. Men han hade ett klart och praktiskt förstånd, omfattande kunskaper och en viljekraft, för hvilken hvarje hinder måste vika, samt ådagalade en tapperhet, som röjde, att han trots sin kroppsliga svaghet var en äkta Plantagenet. Hans heta blod och omättliga ärelystnad gjorde dock hans lysande egenskaper till en förbannelse för honom sjelf och den ätt, han tillhörde. Den elfte i ordningen bland tolf syskon, hade *Richard III* endast genom en rad af hänsynslösa, stundom brottsliga handlingar lyckats rycka till sig Englands krona. Hans fiender beskylde honom för att hafva varit upphofsmannen till prins Edvards af Wales, till Henrik VI:s och till hans egen broders, hertigens af Clarence, död. Dessa anklagelser voro sannolikt ogrundade, åtminstone kunna de ej bevisas, men antalet af de samvetslösa dåd, hvartill Richard III bevisligen gjort sig skyldig, är ändock allt för stort, för att åtskillige nyare historieskrifvares försök att rentvå hans minne skulle kunna godkännas. Deremot kan ej nekas, att Richards regeringshandlingar visa, att han var värdig att styra ett stort rike. I motsats mot sin broder, hvilken under sina sista år sökt undvika att sammankalla parlamentet, regerade Richard III konstitutionelt. Han utfärdade i samråd med parlamentet flere ypperliga förordningar, påbörjade åtskilliga reformer samt visade i synnerhet stort nit för den engelska handelns främjande.

Men den folkgunst, Richard III var på väg att vinna, förspilde han åter genom ett nytt brott, skändligare än något föregående. Hans unga brorsöner, Edvard V och hertig Richard af York, hvilka blifvit inspärrade i Towern, försvunno plötsligen (Augusti 1483). Usurpatorn hade vid deras undanrödjande gått till väga med så mycken hemlighetsfullhet, att de närmare omständigheterna vid dådets föröfvande aldrig blifvit med visshet kända. Men samtidens öfvertygelse, att de båda gossarne på farbroderns befallning blifvit mördade, bekräftas, utom af mycket annat, äfven deraf, att man år 1674, således 191 år efter dessa händelser, under trappan till det torn, i hvilket de båda prinsarne sutto inspärrade, uppgräft två goss-skelett.

Den allmänna afsky, detta mord väckte, och den bittra fiendtlighet, som nu mer lifvade icke blott det lancasterska, utan äfven en stor del af det yorkska partiet mot den kunglige mördaren, förstod en af Richards fiender, den landsflyktige biskop *Morton* af Ely, med stor skicklighet begagna för att förena den röda och den hvita rosens anhängare till ett gemensamt anfall mot den hatade usurpatorn. Man öfverenskom derför, att *Henrik Tudor, grefve af Richmond,* hvilken

genom sin moder härstammade från en yngre halfbroder till konung Henrik IV och, sedan det lancasterska huset år 1471 utdött på svärdssidan, var den röda rosens hufvudman, skulle gifta sig med konung Edvard IV:s äldsta dotter, *Elisabet af York,* som efter sina båda bröders död var den lagliga arftagerskan af deras anspråk på tronen. Henrik Tudor, hvilken såsom landsflykting uppehöll sig vid hertigens af Bretagne hof, landsteg i Augusti 1485 i Wales. Den 22 Augusti mötte honom Richard III vid *Bosworth,* vester om Leicester. Henriks här var till antalet vida underlägsen. Men redan före slagets början gick lord *Stanley,* Henriks styffader, åt hvilken Richard III varit nog oförsigtig att lemna ett vigtigt befäl, öfver till fienden med sina trupper, och under sjelfva striden följde grefven af *Northumberland* hans exempel. För Richard återstod då ej annat än att fly eller dö med ära. Han valde det senare. Med den gyllene konungakronan på hjelmen och stridsyxan i handen störtade han mot Henrik, dödade ett par af dennes omgifning, men fann sjelf hjeltedöden, innan han ännu hunnit fram till sin hatade rival. Lord Stanley tog konungakronan af den fallne och satte henne på segervinnarens hufvud under härens skallande lefverop för konung *Henrik VII.*

Med Richard III utgick på svärdssidan ätten Plantagenet, som i 331 år herskat öfver England, och på tronen uppsteg nu huset *Tudor.* Den nya dynastiens stamträd var på fädernet föga lysande. Henrik VII:s farfar, *Owen Tudor,* var en adelsman från Wales, hvilken endast hade sitt giftermål med drottning *Katarina,* Henrik V:s enka, att tacka för sin uppkomst i verlden. Henrik VII:s moder var visserligen en ättling af huset Lancaster, men hennes tvist underkastade anspråk på tronen nämndes icke med ett enda ord i den urkund, hvari parlamentet tillerkände Englands krona åt hennes son och dennes laglige arfvingar. Efter att sålunda af parlamentet hafva blifvit erkänd som konung gifte sig Henrik VII i Januari 1486 med Edvard IV:s äldsta dotter, Elisabet af York. Denna förmälning, hvarigenom »röda rosen bands vid den hvita», helsades af hela engelska folket med den lifligaste glädje, emedan det deri såg en underpant på en varaktig försoning mellan de lancasterska och yorkska partierna.

Kriget mellan de båda rosorna hade kostat England ofantliga offer. Likväl hade adeln lidit ojemförligt mycket mer än medelklassen och det lägre folket. Medan den högre adeln till stor del blifvit utrotad, hade rikets folkmängd, som beräknas hafva utgjort omkring 3 millioner, icke märkbart aftagit. Ej heller hade landets välstånd blifvit så förstördt, som man af partikrigets långvarighet och våldsamhet kunnat vänta. England kunde fortfarande utskeppa spanmål och ull. Men

lyckligast af allt var, att det engelska folket icke, liksom det franska vid denna tid, förlorade sin politiska frihet. England, som af hafvet skyddades mot fiendtliga anfall, behöfde ännu ej någon stående här, hvars införande i Frankrike och andra länder förberedde envåldet. I stället utgjordes de engelska härarne allt sedan Edvard III:s tid till betydlig del af dessa ypperliga bågskyttar, som, tillhörande den fria medelklassen, bildade en verklig national-milis.

Den engelska frihetens högste målsman, *parlamentet*, hade under det 15:de århundradet tillkämpat sig flere nya rättigheter. Bruket att granska konungens utgifter, hvilket första gången förekom år 1377, hade allt mera vunnit häfd. Fall förekommo, då den grundsatsen, att konungens rådgifvare böra vara ansvariga inför parlamentet, yrkades och tillämpades. Det blef ock sed, att konungen vid hvarje parlaments öppnande på talmannens begäran tillförsäkrade underhusets medlemmar rätt att fritt yttra sig. Ett bevis på underhusets stigande makt var äfven, att det ansågs behöfligt att göra valrätten till föremål för lagstiftningen. Vid valen af grefskapens ombud hade ursprungligen sannolikt hela menigheten haft rösträtt. Men år 1429 stadgades, att valrätt blott skulle tillkomma sådana inom grefskapet bosatte *freeholders* *, som af sin egendom hade minst 40 engelska shillings ** i årlig inkomst. För öfrigt uppburo underhusets ledamöter på denna tid arfvoden, nemligen grefskapens ombud 4 och städernas representanter 2 shillings för dag ***.

Äfven i den lägsta engelska samhällsklassens vilkor åstadkom medeltidens sista tidehvarf en stor och välgörande förändring. Lifegenskapen upphörde i England, ej i följd af några stora, omfattande lagstiftningsåtgärder, utan småningom och nästan omärkligt, genom talrika frigifningar. Vid medeltidens slut var således lifegenskapen nästan öfver allt i England försvunnen, medan den ännu fortlefde i Frankrike, Tyskland och annorstädes.

15. Några drag af sederna och lefnadssättet i vestra Europa under medeltidens sista tidehvarf.

Den vesteuropeiska adeln har mot medeltidens slut funnit en skildrare, som genom sin ställning i lifvet och genom sina personliga egenskaper var mer än någon annan lämpad att gifva efterverlden en sann

* *Freeholder* = innehafvare af egendom af fri jordnatur (*freehold*).
** Beräknades år 1832 motsvara 20 pund (= 360 kronor).
*** Motsvarade år 1832 resp. 2 och 1 pund (36 och 18 kronor).

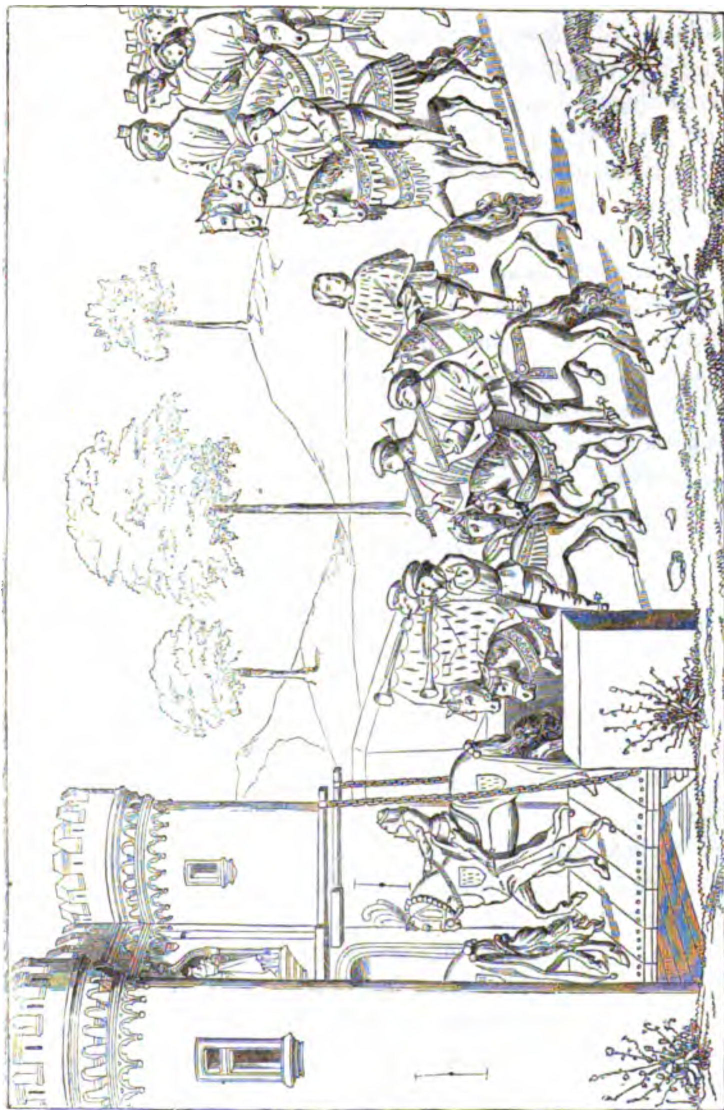
bild af det stolta, lysande, yppiga 15:de århundradet. Det är den re-
dan ett par gånger nämde *René af Anjou*, en nära slägting till det
franska konungahuset och fader till en af Englands ryktbaraste drott-

181. Provençalisk ädling från 15:de århundradet.

ningar. Född år 1408, var René sonson af Ludvig af Anjou, konung Karl V:s af Frankrike broder. Vid sin äldre broders död 1434 ärfde René grefskapet Provence samt anspråken på Neapels, Siciliens och Jerusalems kronor, sedan han tre år förut ärft hertigdömet Lothringen

efter sin svärfader. Men af sina konungariken lyckades han ej komma i besittning af annat än titlarne, och Lothringen afträdde han åt sin äldste son. I stället bosatte han sig i det soliga Provence, der han

182. Intåg till tornerspelet.

Miniatyr ur »*le livre des tournois du roi René*» (15:de årh.).

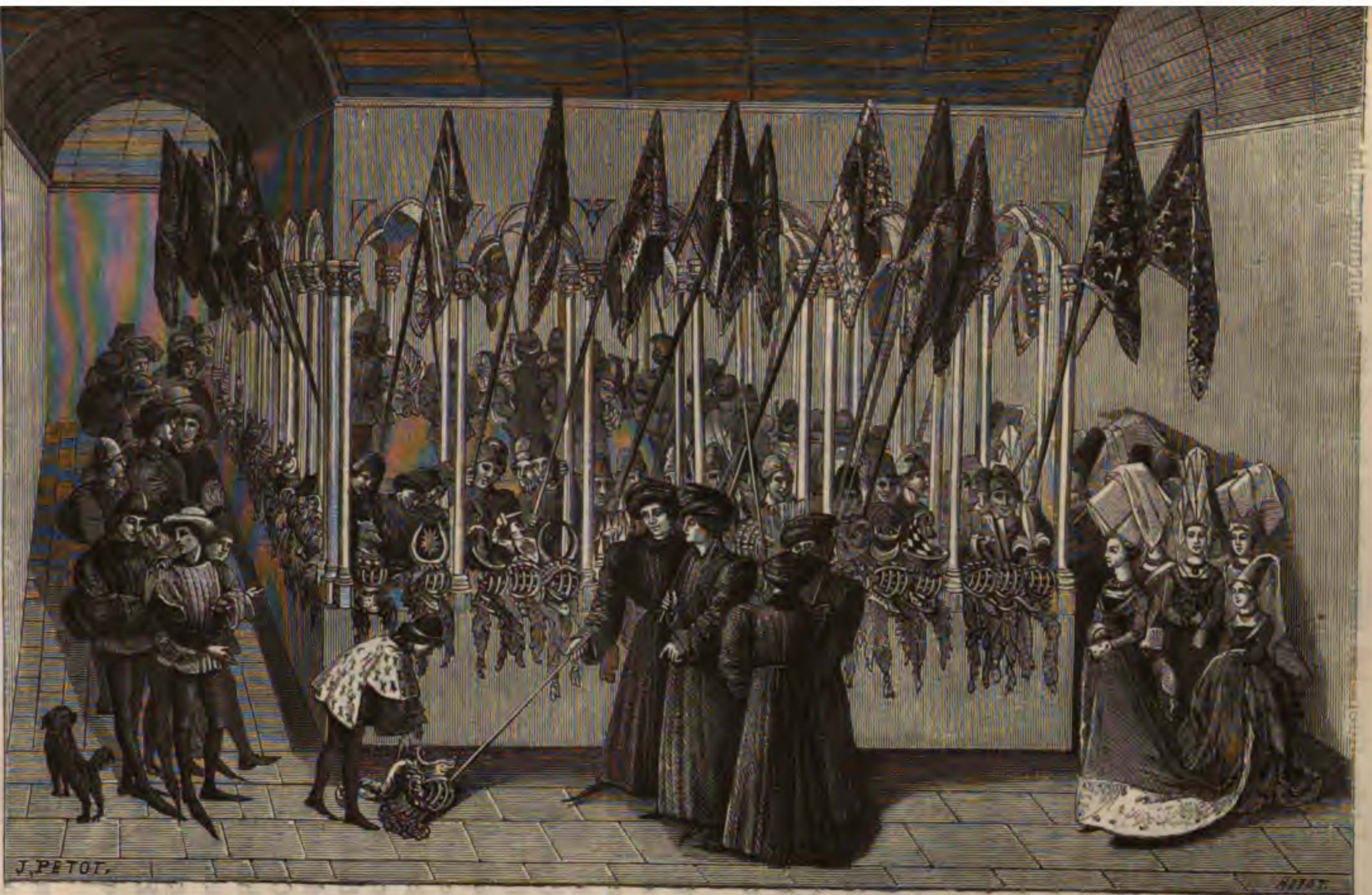
egnade sina återstående dagar åt poesi, musik, målning och trädgårdskonst. Högsinnad, ridderlig och fint bildad, var »den gode konung René» en herskare i den lysande och praktälskande provençaliska adelns smak (bild 181). Och icke nöjd med att anordna de mest glän-

sande fester och tornerspel, sökte han med pennan och penseln åt efterverlden bevara minnet af en af dessa riddarlifvets stora högtider, som då ännu firades i hela sin fulländning och praktfullare än någonsin, men snart skulle gå sitt förfall till mötes. Hans bok, »*le livre des tournois du roi René*», som förvaras i national-biblioteket i Paris, utgöres af vers, prosa och de mest fulländade miniatyrer, allt utförda af konungens egen hand. Man finner der den mest noggranna skildring af ett tornerspel på 1400-talet.

Konung René börjar sin bok med en berättelse, huru hertigen af Bretagne utmanar hertigen af Bourbon på tornering. Utmaningen framföres af en härold, den s. k. *vapenkonungen*. Hertigen af Bourbon mottager utmaningen, hvarefter vapenkonungen till honom framräcker ett pergament, på hvilket åtta vapen äro målade, tillhörande lika många, af den utmanande föreslagne, tappre riddare eller väpnare. Hertigen utväljer häraf fyra, hvilka som *domare* skola utsätta tid och ort samt ordna platsen för tornerspelet. Sedan de fyra domarena antagit valet, utropar vapenkonungen öfver allt i nejden den stundande täflingsstriden samt inbjuder dertill furstar, riddare och väpnare i alla kristna land, så vida de icke äro bannlyste eller fiender till konungen.

Fyra dagar före sjelfva torneringen infinner sig hertigen af Bourbon till festen. Han håller ett lysande intåg (bild 182). Främst komma hans och hans hjelpares tornerhästar, praktfullt utstyrda i beklädningar af baldakin och andra dyrbara tyger, hvarpå egarens vapen äro broderade, sedan trumpetare och härolder, till sist hertigen sjelf och hans män. Sedan hertigen tagit sin bostad i besittning, uthängas ur fönstren baner med hans vapen.

På den stora bal, som hålles samma afton, tillkännagifves, att de, som ämna deltaga i torneringen, skola följande middag låta bära sina baner och hjelmar till det kloster, i närheten af hvilket de fyra domarena inqvarterat sig. Sedan alla baneren och hjelmarne blifvit uppstälda och ordnade, infinna sig så väl damerna som riddarne och väpnarne i klostret. De fyra domarena föra damerna 3 eller 4 gånger omkring, så att de kunna rigtigt noga se och granska hjelmarne (bild 183), hvarvid en härold utropar namnen på dem, hvilka hjelmarne tillhöra. I fall bland dem finnes någon, som talat illa om en dam, så eger hon rätt att vidröra hans hjelm, hvarigenom hon *rekommenderar* honom hos domarena. Om den på detta sätt rekommenderade ej kan inför de fyra domarena fritaga sig från de af damen mot honom rigtade beskyllningarna, förklaras han ovärdig att deltaga i tornerspelet. Samma straff träffar äfven den, som gjort sig skyldig till löftesbrott eller lånat ut penningar mot ränta eller gift sig med en ofrälse.

183. Damerna och de fyra domarena granska hjelmarne före tornerspelet.

Miniatyr ur »le livre des tournois du roi René».

Under tiden har rännarebanan hunnit blifva iordningstäld, målad i lysande färger samt prydd med heraldiska emblemer och deviser. Den bildar en aflång fyrkant, med en ingång på hvardera kortsidan. Utmed ena långsidan resa sig tre läktare.

När ändtligen den efterlängtade dagen för torneringen kommit, taga damerna plats på de med mattor, tapeter, flaggor och vapensköldar rikt utstyrda läktarne. Sedan de tungt rustade kämparne (bild 184), anförda af sina båda hufvudmän, hertigarne af Bretagne och Bourbon, hunnit ordna sig inom skrankorna på hvar sin sida om de tvärt öfver rännarebanan spända repen, ropar vapenkonungen tre gånger: »Hugg repen!» Vid tredje tillsägelsen afhuggas dessa, hvarefter striden tager sin början och de båda partiernas kämpar väldeligen sammandrabba. På mångens hjelm eller sköld ser man ett skärp, en slöja, ring, rosett eller annan prydnad, gåfvor af den dam, hvilken riddaren egnar sin hyllning. Då någon vacker stöt sträcker motståndaren till marken, ljuda fanfarer. Mången lans splittras, men tjenarne räcka sina herrar ständigt nya. De, som fallit af, lyftas åter upp. De svårt skadade bäras ut. Så fortgår torneringen med lif, stundom med raseri, till tecken gifves, att pristagaren är utsedd och att striden bör sluta.

Nu följer en lysande bankett, efter hvars slut prisutdelningen försiggår. »När stunden är inne att utdela priset», säger konung René, »skola domarena och den af damerna utsedde hedersriddaren, åtföljde af vapenkonungen, härolder och tjenare med en stor myckenhet facklor, gå och välja en dam och två fröknar samt leda dem ur salen in i ett annat rum. Och sedan skola de med priset återvända till salen i följande ordning. Blåsande trumpetare skola gå i spetsen, sedan alla härolderna och tjenarne; och bakom dem vapenkonungen ensam, efter hvilken hedersriddaren skall gå, hållande en afbruten lans i sin hand. Damen skall bära priset, inlindadt i en vacker duk; och på hennes högra och venstra sida skola de två förnämste domarena gå, hållande henne under armen; och till höger och venster om dem skola de två fröknarna gå, hållna under armarne af de andra två domarena. Och de två fröknarna skola hjelpa damen att bära priset, i det de hålla i flikarne af duken. På detta sätt skola de gå tre hvarf omkring salen, hvarefter de skola stanna framför den, hvilken de vilja gifva priset. Då framtager damen priset och öfverlemnar det åt honom. Han mottager det samt kysser henne och likaledes de två fröknarna, om det behagar honom.»

Samma lysande prakt, som nu mer gjorde sig gällande vid tornerspelen, röjdes äfven så väl vid adelns banketter som i dess klädsel och bostäder. 14:de och 15:de århundradenas klädedrägt utmärkte sig

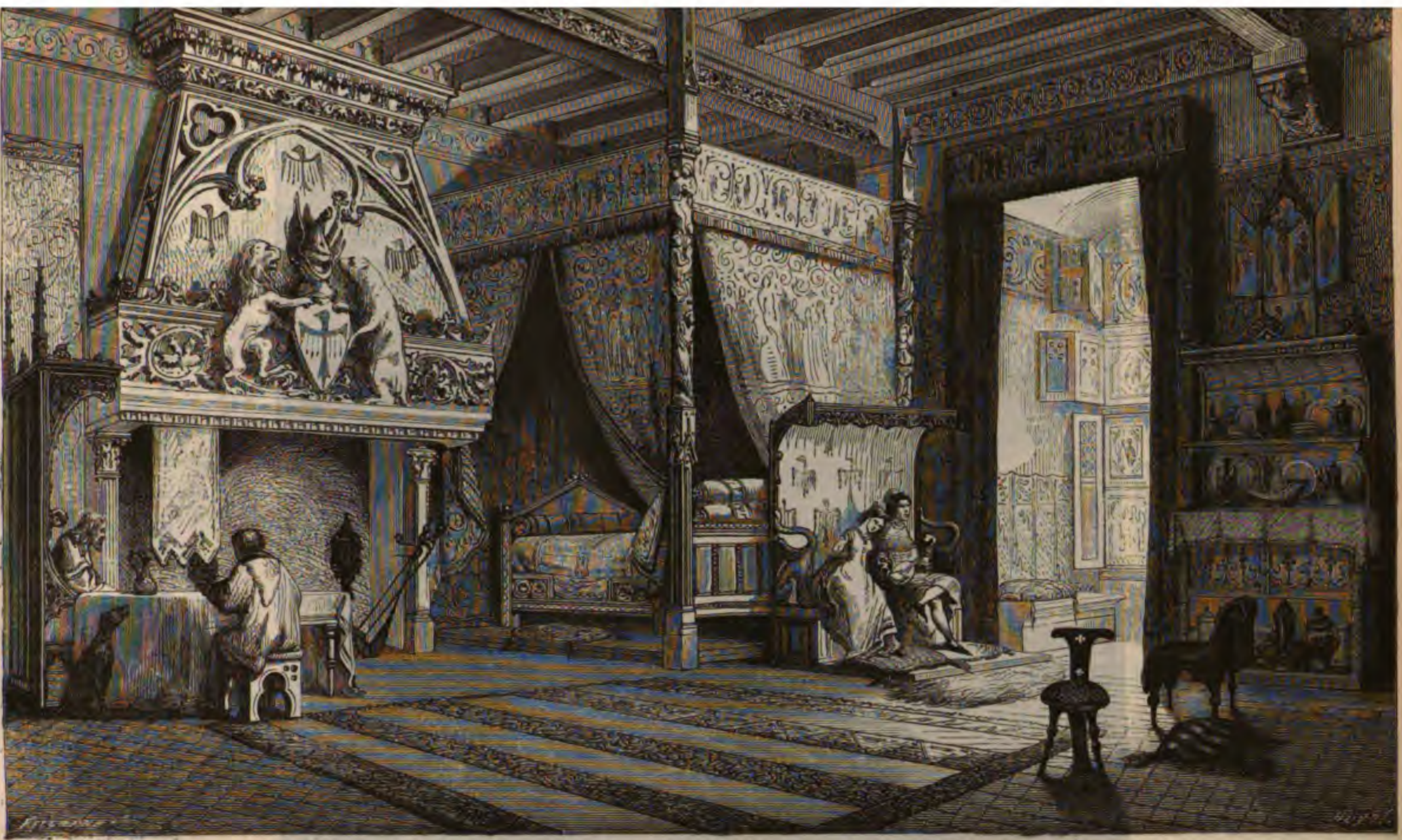
'184. Kämpe vid ett tornerspel i 15:de århundradet.
Efter en teckning af Albrecht Dürer.

fantastiska, ej sällan smaklösa moder, t. ex. fruntimlika n·ifvet höga hufvudbonader och karlarnes långa, spetsiga mern/ 165, 178, 183 m. fl.), som för dess utomordentliga dyrskor värderades t. ex. en vapenrock, som tillhörde hertig Ludbar Bourbon, år 1368 till 4,200 riksdaler i guld, en summa, som viárt nuvarande penningvärde motsvarar omkring 189,000 kronTill sin högsta punkt steg lyxen i kläder och smycken vid de älskande hertigarnes af Burgund hof.

Om inredningen af ett gemak i en riddarborg på denna tid ger ,s bild 185 en föreställning. Den visar oss ett af dessa rum, på medeltids-franska kallade *cambres*, som på en gång voro sofrum och förmak, der familjen vistades hela dagen om, blott med undantag af måltiderna och högtidliga mottagningar. Sängen stod i ett sådant rum vanligen i ett hörn samt omgafs af gardiner af något tjockt, dyrbart tyg, genom hvilkas tilldragande den kunde helt och hållet döljas. Öfver den väldiga spiseln hängde borgherrns vapen, och i dess närhet stod hans praktfullt skulpterade högsäte *(chaire)*. Möbleringen utgjordes af bord, bänkar, stolar, dynor m. m. Kannor, dryckeshorn, fat, skålar och annat husgeråd af guld och silfver stodo uppstälda i vackert arbetade skåp. Taken voro panelade, på golfvet lågo dyrbara flamländska mattor. Murarne voro flere alnar tjocka, och i de djupa fönsteröppningarna stodo bänkar med stoppade ryggstöd. Höga och rymliga, voro dylika kammare vida praktfullare och i synnerhet vida beqvämare inredda än boningsrummen under den tidigare medeltiden.

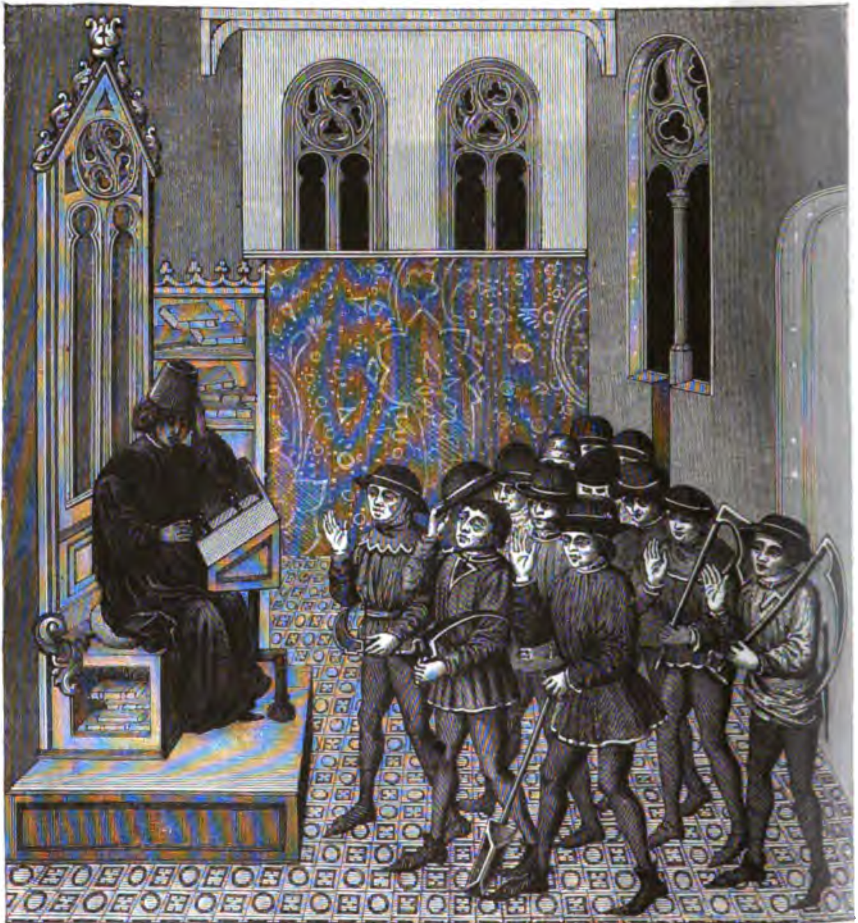
Från konungarnes hof och adelns borgar spridde sig smaken för prakt och yppighet till städernas rika invånare utan att låta hämma sig af de lika stränga som overksamma förordningarna mot lyx och öfverflöd. De förmögnare borgarena och deras hustrur och döttrar härmade hofmännens och de förnäma damernas drägt och lefnadssätt, stundom med sådan framgång, att de väckte de senares afund. Så yttrade konung Filip den skönes af Frankrike gemål vid ett besök i Flandern med förtrytelse, att de flamländska borgarfruarna voro en samling af drottningar. Detta och andra vittnesbörd om den hos det rikare borgerskapet allt mer öfverhandtagande flärden och fåfängan få likväl ej låta oss glömma de lysande egenskaperna hos de vesteuropeiska städernas invånare på denna tid, deras förmåga att styra sig sjelfva, deras arbetsamhet och företagsamhet och framför allt det manliga mod, hvarmed de kämpade för sin ofta hotade frihet.

Medan de högre samhällsklassernas lefnadssätt och seder undergingo stora förändringar så väl under medeltidens sista tidehvarf som under de första århundradena af den nya tiden, så företedde den fatti-

185. Gemak i en riddarborg från 14:de århundradet.
Efter Viollet—Leduc.

gare landtbefolkningens och de lifegnes bostäder och dagliga lif under den senare medeltiden få afvikelser från det tillstånd, som ännu i medlet af förra århundradet var rådande bland franska allmogen. Redan berättelser från 1200-talet ådagalägga detta. De visa oss, huru den lifegne på den tiden vanligen hade tre byggnader till sitt förfogande: i den

186. Egendomsegare gifvande befallningar åt sina lifegne.
Miniatyr från 15:de årh.

första förvarades säden, i den andra höet, i den tredje bodde han sjelf med sin familj. Bohaget i hans stuga utgjordes af en rymlig säng, som skulle räcka till ej blott för den lifegne och hans hustru utan äfven för barnen, ett bord, en bänk, ett bakträg, några korgar, en vattenkruka, en gryta och åtskilliga andra kökssaker, allt af det torf-

tigaste slag. Den lifegnes drägt (bild 187) bestod vanligen af en kort underrock eller tröja närmast kroppen, sammanhållen af ett läderbälte, en rock af groft ylletyg, byxor samt skor eller tjocka damasker. Vid bältet bar han en pung och en knif. Hans hufvudbonad var en grof filthatt, men oftast gick han barhufvad. Hvad det trettonde århundradets och den senare medeltidens författare berätta om de lifegnes lefnadsvanor och seder, gäller till stor del ännu i dag om den lägsta

187. Lifegen från 15:de århundradet.
Efter en miniatyr från 15:de årh.

landtbefolkningen i Frankrikes fattigare departement. Då liksom nu var den franske bonden känd för arbetsamhet, men ock för en storfallenhet för afund, vidskepelse och misstänksamhet. Så förtryckt och olycklig han än var under medeltiden, så hade han dock flere tillfällen till förströelse än hans ättling i det nittonde århundradet. Helgdagarne voro då vida talrikare än nu samt iakttogos strängt. Sådana dagar hvilade allt arbete, och hvarje helgdags-

afton samlades byns invånare för att dricka, prata, sjunga, dansa och roa sig.

Ett annat och mindre oskyldigt slag af folknöjen, som blott allt för ofta vankades, voro de offentliga afrättningarna. Liksom under alla tider af djupt sedligt förfall utmärkte sig menniskorna under medeltidens senaste århundraden lika mycket för grymhet som för njutningslystnad. Lika vilda och ohyggliga som brotten voro, lika

188. Galgbacken vid Montfaucon utanför Paris.

gräsliga voro straffen. För att framtvinga bekännelser användes vanligen tortyr. Tolf olika slags dödsstraff förekommo, och ofta roade bödlarne sig med att stegra eller förlänga den lifdömdes dödsqval. Det vanligaste straffet var hängning, och utanför hvarje stad eller by reste sig galgar. En verklig namnkunnighet, fast af det hemskaste slag, vann galgbacken vid Montfaucon, strax norr om Paris (bild 188). Som de döda kropparne fingo hänga qvar, tills de ruttnade och föllo sönder, var denna ohyggliga plats ett tillhåll för tusentals korpar, och

189. Stridernas träd (l'arbre des batailles). Allegorisk bild, föreställande de olika samhällsklassernas tvedrägt.

Miniatyr från år 1450.

liklukten förpestade nejden vida omkring. Icke desto mindre trängdes man för att få åskåda dessa afrättningar. Ett för medeltiden karakteristiskt drag var, att bödeln i Paris egde att af åtskilliga kloster i hufvudstaden årligen uppbära ett visst qvantum vin och matvaror, samt att nunnorna i två kloster, som lågo på vägen till afrättningsplatsen, voro skyldiga att låta bjuda den lifdömde ett glas vin och tre skifvor bröd.

Att personer af alla samhällsklasser funno nöje i att bevista afrättningar och åskåda andras lidanden, visar, huru råa flertalets sinnen ännu voro. Denna råhet uppenbarade sig ock på många andra sätt. Förföljelserna mot kättare fortforo med oförminskad fart, såsom Lollardernas och Johanna d'Arcs historia bäst visar. Lika narraktiga som ohyggliga hexeriprocesser kostade en mängd oskyldiga menniskor lifvet. Judarne förtrycktes ännu hårdare än före korstågen. De förbjödos att idka något handtverk, fingo blott bo i vissa sämre stadsdelar samt voro afstängda från allt umgänge med de kristne. Att de icke desto mindre förstodo att förvärfva stora rikedomar, ökade blott hatet och förföljelselusten, i synnerhet som de ofta gjorde sig skyldige till procenteri. Konung Edvard I fördref dem till och med hel och hållet ur England, dit de först i sjuttonde århundradet fingo tillåtelse att återvända.

Aldrig har heller hatet mellan de olika samhällsklasserna varit större än på denna tid. Adeln gjorde uppror mot regenterna, kämpade på lif och död mot borgarena i Flandern och den fria allmogen i Schweiz samt förtryckte och misshandlade sina underhafvande på ett upprörande sätt. Det tredje ståndet hjelpte konungarne att krossa adeln. De lifegne föröfvade under sina uppror grymheter, som gränsade till det otroliga. Kyrkan sönderslets af inre tvister, medan presterskapet med eld och svärd förföljde olika troende. Det var ett allas krig mot alla (bild 189).

16. Den pyreneiska halfön.

På den pyreneiska halfön funnos vid detta tidehvarfs början fem stater, nemligen fyra kristna: Kastilien, Aragonien, Navarra och Portugal, samt en muhammedansk: *Granada*. Detta sistnämnda rike förde visserligen åtskilliga våldsamma krig med sina kristna grannar, men Morernas makt var för alltid bruten, om de än, tack vare de kristna staternas inbördes stider och inre oroligheter, lyckades bibehålla sig i Spanien ända till medeltidens slut.

Kastilien var det af de kristna rikena på halfön, som värst sönderslets af inhemska strider. Den krigiska, stolta, mäktiga kastilianska adeln var ständigt färdig att gripa till vapen än för enskilda fejder, än för att tjena efter kronan fikande konungaättlingar. Sin höjdpunkt nådde partiraseriet under *Peter den grymmes* regeringstid (1350—1369). Dennes fader, konung *Alfons XI*, hade försummat sin gemål, *Maria af Portugal*, samt helt och hållet hängifvit sig åt sin älskarinna, *Eleonora de Gusman*, som födt honom 8 barn. Men efter Alfons XI:s död tog Maria en blodig hämnd för de oförrätter, hon så länge lidit. Hon förmådde sin son, Peter den grymme, att låta gripa och afrätta Eleonora. Dock snart uppträdde den äldste af Eleonoras söner med Alfons XI, grefve *Henrik af Trastamara*, som sin moders hämnare. En stor del af den kastilianska adeln, som hatade Peter för hans försök att regera enväldigt, stälde sig på Henriks sida, och ett inbördes krig utbröt, som fördes med den yttersta grymhet. Huru Fransmännen under Bertrand du Guesclin och Engelsmännen under den svarte prinsen blandade sig i detta brödrakrig, och huru till sist Peter den grymme förlorade slaget vid *Montiel* nära Toledo samt följande natt mördades af sin broder Henrik (Mars 1369), känna vi af det föregående (sid. 445—447).

Henrik II (1369—1379), den förste herskaren af huset Trastamara *, erkändes genast som konung af Kastilien. Så väl Henrik II som hans son *Johan I* (1379—1390) och sonson *Henrik III* (1390—1406) voro dugliga och kraftiga regenter, som förstodo att höja konungamakten på adelns bekostnad. Dock tog den adliga anarkien åter

* Huset Trastamara i Kastilien och Aragonien.

Henrik II af Trastamara,
konung af Kastilien 1369, † 1379.

Johan I, konung af Kastilien 1379, † 1390, g. m.
1) Eleonora, dotter af kon. Peter IV af Aragonien. 2) Beatrix af Portugal.

1) **Henrik III**, kon. af Kastilien 1390, † 1406.	1) **Ferdinand I den rättvise**, kon. af Aragonien och Sicilien 1412, † 1416.	
Johan II, kon. af Kastilien 1406, † 1454.	**Alfons V**, kon. af Aragonien och Sicilien 1416, k. af Neapel 1443, † 1458.	**Johan II**, kon. af Aragonien och Sicilien 1458, † 1479.
Henrik IV, kon. af Kastilien 1454, † 1474.	**Isabella**, drottning af Kastilien 1474, † 1504, g. m. Ferdinand af Aragonien 1469.	**Ferdinand II den katolske**, kon. af Aragonien och Sicilien 1479, † 1516, g. m. Isabella af Kastilien 1469.

öfverhand under de svaga konungarne *Johan II* (1406—1454) och *Henrik IV* (1454—1474). I Kastilien var adeln fortfarande i besittning af en utomordentlig makt. Städerna egde visserligen sedan slutet af tolfte århundradet rätt att sända fullmägtige till riksförsamlingarna (*cortes*), men hade hvarken lyckats förvärfva så stora rikedomar eller sådant inflytande som Aragoniens städer.

Med Henrik IV utslocknade den kastilianska grenen af Trastamaraätten på svärdssidan. Hans syster *Isabella,* som år 1469 gift sig med sin syssling Ferdinand af Aragonien, uträttade mer för stärkandet af konungamakten och ökandet af rikets glans, än någon af Kastiliens föregående regenter. Men hennes regering tillhör den Nya tidens historia.

Medan Kastilien under hela detta tidehvarf ända till Isabellas tronbestigning blott ökade sitt område med några från Morerna eröfrade städer, gjorde *Aragoniens* konungar flere betydande landvinningar. *Jakob II* satte sig 1323 i besittning af ön *Sardinien,* som han och hans efterträdare efter flere blodiga krig med Pisa och Genua äfven lyckades behålla. *Mallorca,* som redan Jakob I Eröfraren vunnit från Morerna, men hans yngre son erhållit som ett sjelfständigt konungarike, återförenades med Aragonien 1349. Den vigtigaste af alla landvinningarne skedde dock år 1409. Ön *Sicilien,* öfver hvilken sedan slutet af 1200-talet en från konung Peter III:s tredje son Fredrik härstammande sidogren af den aragoniska konungaätten herskat, tillföll år 1391 genom gifte prins *Martin den yngre* af Aragonien. Och då denne afled 1409 utan att efterlemna barn, så tillföll Siciliens krona hans fader, konung *Martin den äldre* af Aragonien. Året derpå, 1410, dog äfven Martin den äldre, med hvilken den aragoniska konungaätten utgick på svärdssidan. Åtskilliga tronpretendenter uppträdde nu, och för att slita tvisten öfverenskommo omsider de tre ständerförsamlingarna i Aragonien, Katalonien och Valencia att hvardera utse tre lagkunnige andlige. Denna niomannanämd afgjorde år 1412 med 6 röster mot 3, att kronan skulle tillfalla prins Ferdinand, en yngre son af konung Johan I af Kastilien och Eleonora af Aragonien, Peter IV:s dotter och Martin den äldres syster.

Ferdinand I den rättvise, med hvilken huset Trastamara, som sedan 1369 herskade öfver Kastilien, äfven uppsteg på Aragoniens tron, afled redan år 1416 samt efterträddes af sin äldste son *Alfons V.* Nästan ständigt upptagen af krig i Italien, dels för att försvara Sicilien och Sardinien, dels för att göra nya eröfringar, lyckades Alfons sätta sig i besittning af *Neapels* tron, men hade ej framgång i sina försök att rycka Korsika från Genua. Vid sin död 1458 efterträddes Alfons i Neapel af sin naturlige son Ferdinand, men i Ara-

gonien, Sicilien och Sardinien af sin yngre broder *Johan II.* Dennes regering oroades af flere farliga uppror. Den rika och mäktiga handelsstaden *Barcelona*, Venedigs och Genuas medtäflarinna, förklarado sig för republik samt fann understöd så väl hos Henrik IV af Kastilien som Ludvig XI af Frankrike. Men Johan II:s son, den unge, kraftige *Ferdinand*, förde kriget mot de upproriske med sådan framgång, att Barcelona åter underkastade sig, dock först sedan Johan II och prinsarne af det kungliga huset samt Aragoniens, Valencias och Mallorcas ständer högtidligen erkänt och bekräftat den frihetsälskande stadens privilegier (1471).

Genom Ferdinands giftermål med Isabella af Kastilien år 1469 förbereddes Aragoniens och Kastiliens sammanslutning till ett rike. Efter att redan under faderns senare lefnadsår hafva varit själen i regeringen, uppsteg Ferdinand vid Johan II:s död 1479 på tronen. Spanien uppnådde under den nye konungens och hans gemåls ledning en stormakts ställning. Men Ferdinand den katolske liksom Isabella tillhör den Nya tidens historia.

Vid sidan af en stolt, sjelfständig adel funnos i det aragoniska riket mäktiga städer med stark sjelfstyrelse samt ett frihetsälskande bondestånd. Riksdagen *(cortes)* utgjordes af fyra stånd, nemligen prelaterna, til hvilka äfven kommendörerna för de andliga riddarordnarne hörde, baronerna (*ricoshombres*), lågadeln (*infanzones*) samt städernas ombud. 1307 stadgades, att cortes skulle sammanträda hvartannat år. Uuder tiden mellan riksdagarne hade ett ständigt utskott, som valdes ur de fyra stånden, i uppdrag att mottaga och förvalta statsinkomsterna samt skydda *justician* (öfverdomaren) i hans embetsutöfning. Dessutom egde Aragonien, Katalonien, Valencia och Mallorca sina särskilda ständerförsamlingar. En slags mellanmakt mellan konungen och riksdagen var justician, som alltid valdes bland den lägre adeln. Han emottog den ed, som konungen måste svärja vid sin tronbestigning, samt öppnade och upplöste riksdagen. Domare voro skyldige att inhemta justicians mening rörande hvarje svårare mål, som vid deras domstolar förekom, hvaröfver han inom åtta dagar skulle afgifva sitt utlåtande. Till justician egde ock hvarje undersåte att vädja för att finna skydd för sin egendom och personliga frihet mot orättvisa domar eller de kunglige embetsmännens olagligheter.

Medan konungariket *Navarra* under detta tidehvarf var utan betydelse, gick *Portugal* raskt framåt. En rad af utmärkte herskare lyfte under medeltidens två sista århundraden det portugisiska folket till ära och storhet. Den förste af dessa konungar, *Dionysius den vise* (1279—1325), förvärfvade genom nit för folkets väl tillnamnet »fäder-

neslandets fader». En stor vän af kunskaper och bildning, stifta- han ett universitet i Lissabon, som han sedan flyttade tilll Coimbra. Hans son, *Alfons IV* (1325—1357), var en tapper herskare, som hjelpte konungarne af Kastilien och Aragonien att tillbakaslå Morernas anfall. Äfven om rikets inre styrelse inlade Alfons stora förtjenster. Men ett grymt brott fläckade hans ära. Hans äldste son *Dom Pedro*, som var gift med en förnäm Kastilianska, hade fattat en lidelsefull kärlek till *Ines de Castro*, en af de hoffröknar, som hans gemål fört med sig från sitt hemland. Efter sin makas död lät Dom Pedro i hemlighet viga sig vid sin sköna älskarinna. Men den ynnest, Dom Pedro visade Ines' bröder och andra Kastilianare, väckte hofmännens afund, som fann ett stöd i Portugisernas nationalhat mot allt kastilianskt. Konung Alfons öfvertalades att samtycka till Ines' död. Medan Dom Pedro var borta på jagt, infann sig hans fader, åtföljd af några hofmän i det kloster i Coimbra, der Ines lefde dold med sina tre barn. Åsynen af dessa oskyldiga rörde konungens hjerta, och han syntes benägen att lyssna till deras moders bön om nåd. Men då hofmännen förebrådde honom hans svaghet, gaf han vika, och Ines föll för mördarnes dolkar (1355). Förtviflad öfver sin makas död, grep Dom Pedro till vapen, och det af inbördes kriget hemsökta norra Portugals invånare fingo plikta för hofmännens brott. Dock lyckades det drottningen att medla fred mellan fader och son, hvilken med ed måste lofva Ines' mördare amnesti. Mycket röjde dock, att Dom Pedro ännu rufvade på hämnd. På Alfons' råd flydde derför de tre hofmän, som utfört mordet, till Kastilien. Men sedan Dom Pedro efter faderns död 1357 sjelf uppstigit på tronen, ingick han en öfverenskommelse med konungen af Kastilien, att denne skulle utlemna Ines' mördare i utbyte mot några upproriska kastilianska ädlingar, som sökt en fristad i Portugal. En af mördarne lyckades visserligen fly till Aragonien, men de andra två fördes till Portugal och fingo med en ohygglig död umgälla sitt brott. Två år senare sammankallade konung Pedro sitt rikes ständer samt aflade i deras närvaro inför högaltaret en helig ed att Ines varit hans lagliga gemål. Hennes graf i Coimbra öppnades och iklädt kunglig drägt samt med en krona på hufvudet, sattes liket på en tron. De stolta portugisiska adelsmännen måste knäböja för den döda och kyssa fållen af hennes klädning. Derpå fördes liket till klostret Alcobaza, de portugisiska konungarnes begrafningsort. Konung Pedro sjelf, rikets ständer och landets förnämste män följde till fots liktåget den 17 mil långa vägen från Coimbra, klädde i sorgdrägt samt med brinnande facklor i händerna.

Som regent utmärkte sig konung Pedro för en lika rättvis som

sträng lagskipning. Fast han var mer fruktad än älskad, måste dock alla erkänna, att hans regering lände riket till välsignelse. »Portugal har aldrig haft tio sådana år som under konung Pedro», sade man vid hans död (1367). Hans och Ines' son, den svage *Ferdinand* (1367—1383), var den siste konungen af det *äkta huset Burgund*, hvilket herskat öfver Portugal, allt sedan riket stiftades. Konung Johan I af Kastilien, som några månader före Ferdinands död gift sig med dennes dotter Beatrix, gjorde anspråk på den lediga tronen, men Portugiserna föredrogo Ferdinands halfbror *Johan I den oäkte*, en naturlig son af konung Pedro. Den nye konungen började sin regering med en lysande seger öfver sin kastilianske rival vid Aljubarrota (1385). Och fortsättningen af Johan I:s regering blef lika ärofull. Sedan han 1411 slutat fred med Kastilien, vände han sig mot Morerna i Afrika, der han 1415 eröfrade det rika *Ceuta*. Huru hans tredje son, Henrik Sjöfararen, vid denna tid började utsända skepp på upptäcktsfärder samt sålunda inledde dessa djerfva företag, som skulle bringa Portugal så stor vinst och så lysande ära, skola vi af Nya tidens historia lära känna. Johan I:s son *Edvard* (1433—1438) och sonson *Alfons V Afrikanen* (1438—1481) fortsatte kriget mot Morerna i Afrika, der det vigtiga *Tanger* 1471 föll i Portugisernas våld. Dessa ständiga krig och eröfringar samt med faror förenade upptäcktsfärder, som fortgått under de första konungarne af det *oäkta huset Burgund*, såsom Johan I:s ätt kallades, hade hos det portugisiska folket utvecklat en ridderlig, ärelysten ande och håg för djerfva äfventyr i aflägsna, okända länder. Vid medeltidens slut hade Portugiserna redan tagit de första, afgörande stegen på den väg, som för en kort tid skulle föra det lilla, men modiga folket till den första platsen bland Europas sjöfarande nationer.

17. Italien.

I literatur och konst öfverträffade 1300- och 1400-talets Italienare icke blott alla andra folk under detta tidehvarf, utan frambragte mästerverk, som äro mönstergilla för alla tider. Äfven i afseende på handel och sjöfart intogo de fortfarande främsta rummet. Men i politiskt hänseende erbjuder Italiens historia under medeltidens sista tidrymd en sorglig tafla. Visserligen hade det frigjort sig från det tyska herraväldet. Men i stället hade det olyckliga landet sönderfallit i en stor mängd småstater, som icke blott oupphörligt bekrigade hvarandra inbördes, utan äfven söndersletos af de hätskaste partifejder. Det

onda förvärrades ännu mer deraf, att dessa strider vanligen utkämpades af främmande legotrupper. Att använda sådana hade nemligen i Italien blifvit förr brukligt än i andra länder. De rika, idoga städernas invånare ansågo det beqvämare och mer vinstgifvande att stanna hemma och sköta sina yrken samt att öfverlemna sitt försvar åt legosoldater, än att sjelfva strida för sitt fosterland. Men som de ständiga krigen föranledde en mycket stark efterfrågan efter legosoldater, började dessa under loppet af det fjortonde århundradet sluta sig tillsamman i större afdelningar, kallade *kompanier*, som tågade omkring i landet och hyrde ut sig åt de krigförande furstarne eller städerna antingen för en bestämd tid eller ett visst företag. Anförarne för dylika kompanier kallades *condottierer*. Så väl de som deras soldater voro ofta utländingar, i synnerhet från södra Tyskland. Men på samma gång det sålunda blef lätt för en krigförande stat, som hade godt om penningar, att hastigt uppsätta en stor, väl öfvad här, så medförde dock detta legosystem stora olägenheter. Condottiererna och deras kompanier slogos endast för penningar samt bytte derför utan betänkande om parti, så snart de fingo bättre betaldt af motståndaren. Ej heller låg det i deras intresse att få ett hastigt slut på krigen, utan dessa drogo ut på tiden, hvarvid man i synnerhet lade an på att så mycket som möjligt skona sina egna trupper samt att taga fångar, för hvilka dryga lösepenningar kunde utkräfvas. Stundom fäktade man hela dagar, utan att en enda man stupade. Men om legohärarne sålunda skonade hvarandra, så plundrade och misshandlade de i stället så mycket värre de fredliga, okrigiska, värnlösa invånarne i de trakter, som de genomtågade. Och ofta hände, att ärelystne och samvetslöse condottierer gjorde sig till herrar öfver de städer, som de åtagit sig att hjelpa och försvara, hvilket kunde ske så mycket lättare som borgarena blefvo allt mer veklige och oduglige till krigets värf.

Af de många stater, hvari Italien till sin olycka var deladt, voro Venedig, Milano, Genua, Florens, Kyrkostaten och Neapel de vigtigaste.

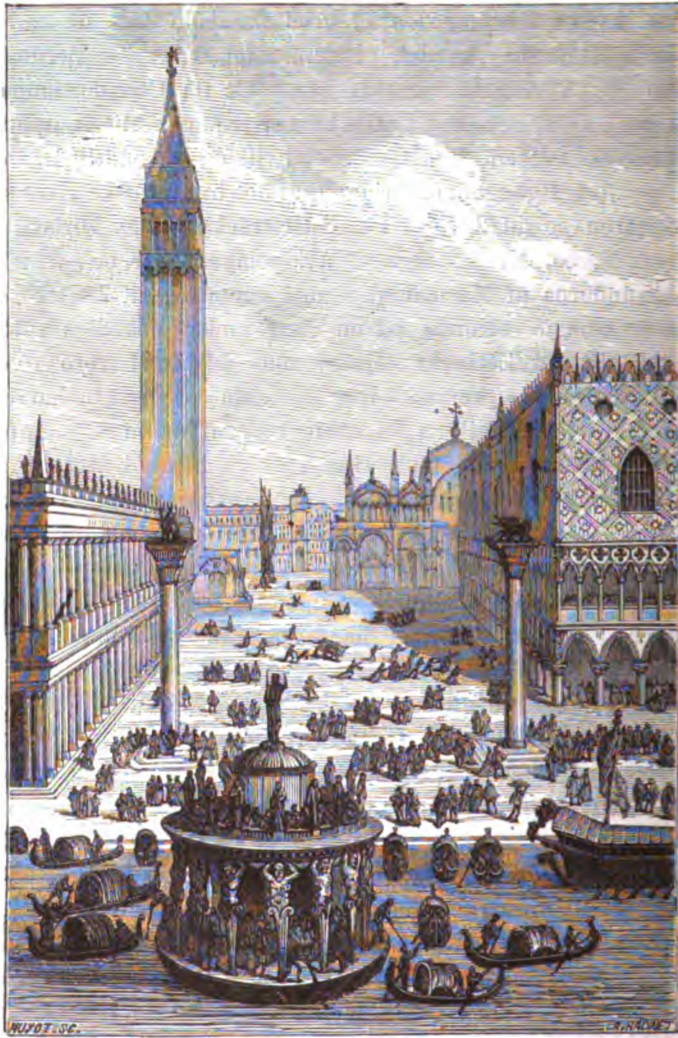
Venedig leder sitt upphof från folkvandringens tider. Då Hunnerna under Attila intogo och med marken jemnade Aquileja år 452, flydde många af den förstörda stadens invånare till de små öarna och holmarne vid Brentas utlopp i Adriatiska hafvet, der de lade grunden till Venedig. Gynnad genom sitt förträffliga läge på gränsen mellan det östromerska riket och vesterlandet, växte den nya staden under de följande århundradena raskt till i invånarantal, rikedom och makt. Redan år 697 valdes en *doge* (dux), hvilkens myndighet i äldre tider var vida större än senare. Omkring år 827 förde en venetiansk

handelsflotta evangelisten Marcus' lik från Egypten till Venedig, hvars skyddshelgon han blef. I slutet af det tionde århundradet gjorde sig Venetianarne till herrar öfver det dalmatiska kustlandet. En verldshistorisk betydelse fick emellertid Venedig först under och genom korstågen, hvilka i utomordentlig grad främjade dess liksom de andra italienska sjöstädernas handel. I synnerhet vardt det fjerde korståget afgörande för Venedigs framtida storhet. Då Constantinopel fallit i korsfararnes våld och det Latinska kejsardömet blifvit upprättadt år 1204, fingo nemligen Venetianarne, hvilka i väsendtlig mån bidragit till den lyckliga utgången, omkring $^{3}/_{8}$ af det byzantinska riket såsom län under kejsaren (se sid. 267—270). Kuststräckan längs Adriatiska hafvet, en del af Morea, Kreta, flere af Arkipelagens öar och åtskilliga städer på stränderna af Marmarasjön med sammanlagdt 7 eller 8 millioner menniskor kommo sålunda på en gång under Venedigs välde. Från denna tid till det Latinska kejsardömets fall 1261 voro äfven Venetianarne uteslutande herrar öfver handeln på Svarta hafvet och de grekiska farvattnen, hvilken de sökte trygga genom en rad af kolonier. Då Michael Palæologus med Genuesarnes bistånd återeröfrade Constantinopel, rubbades visserligen Venetianarnes handelsvälde i dessa trakter, men härför funno de en rik ersättning i handeln på Egypten, som de genom fördelaktiga fördrag med detta lands sultaner förstodo att tillvälla sig. Härigenom kom handeln på Indien, hvilken nu mer gick öfver Egypten, i deras hand, och ända till upptäckten af sjövägen kring Goda Hoppsudden i Nya tidens början förblef Venedig verldshandelns herskarinna.

Långvariga krig med Genua under det fjortonde århundradet bragte Venedig flere gånger i stor fara. År 1379 eröfrade Genuesarne till och med hamnen Chioggia utanför Venedig. Förgäfves bådo Venetianarne om fred, ty de öfvermodiga Genuesarne ville ej nöja sig med mindre än sin hatade rivals fullkomliga undergång. Men lyckan vände sig. Venetianarne återtogo Chioggia i Juni 1380, och följande året visade sig en venetiansk flotta utanför Genua, som måste ingå en fred, hvari de forna fördragen mellan de båda republikerna bekräftades. Venedig, som sålunda fick behålla de stora besittningar, det vunnit vid det Latinska kejsardömets upprättande, gjorde i femtonde århundradet ytterligare landvinningar, då det förvärfvade Verona, Padua, Brescia, Bergamo, Crema m. fl. städer i norra Italien med deras områden. Äfven Cypern blef en venetiansk besittning, då drottning Katarina Cornaro år 1489 afträdde denna ö till Venedig.

De ofantliga rikedomar, handeln skaffade Venedig, satte dess invånare i stånd att utveckla en lysande prakt så väl i lefnadssätt som

byggnader. Ståtliga kyrkor, palats, torg (bild 190) och broar gjorde den på en mängd öar och holmar uppförda staden (bild 191) till ett af verldens underverk. Ett ännu större underverk var dock Venedigs

190. San-Marco-torget i Venedig.
Efter Cesare Vecellio.

republikanska författning, som genom den stränga konseqvens, hvarmed hon tillämpade de aristokratiska grundsatserna, och den långa tid, hon i fullkomligt oförändradt skick egde bestånd, saknar motstycke i historien. Efter åtskilliga strider utbildades Venedigs stats-

191. Utsigt af Venedig.

författning, som förut innehållit både monarkiska, aristokratiska och demokratiska element, under loppet af 1200- och 1300-talen till den exklusivt-aristokratiska form, som den sedan bibehöll ända till republikens undergång i slutet af förra århundradet. I spetsen för republiken stod en på lifstid vald *doge* (bild 192), hvilkens makt dock var mycket inskränkt. Det valsätt, som användes, då en doge skulle utses, må här anföras som ett exempel på de ytterst invecklade former, som utgöra ett af den venetianska statsförfattningens mest karakteristiska kännetecken. Dogen valdes af 41 valmän, som blifvit utsedda genom en blandning af lottning och val. Dervid tillgick på följande sätt. I valurnan lades lika många kulor, som der voro medlemmar af Stora Rådet närvarande. 30 af dessa kulor voro förgylda. De, som utdragit gyllene kulor, reducerades medelst en ny lottning till 9. De 9 valde 40, som genom lottning reducerades till 12. De 12 valde 25, som genom lottning reducerades till 9, och hvar och en af de 9 valde 5. Dessa 45 reducerades genom lottning till 11, och dessa 11 valde 41, hvilka voro de som valde dogen. Efter skedt val måste dogen aflägga en ed, deri han förband sig att ej brefvexla med utrikes makter eller öppna deras bref annorlunda än i signiorians närvaro, att ej förvärfva någon egendom utom venetianska området och att afyttra den han redan kunde ega, att ej, medelbarligen eller omedelbarligen, inblanda sig i någon rättegång och att ej tillstädja undersåtarne att visa något tecken af underdånighet, då de helsade honom. Dogen

192. Dogens af Venedig embetsdrägt i femtonde århundradet.
Efter Cesare Vecellio.

hade vid sin sida dels det *Stora Rådet*, dels åtskilliga kollegiala myndigheter, af hvilka *signiorian* och *tiomannarådet* voro de förnämsta. År 1172 hade det blifvit stadgadt, att det Stora Rådet skulle bestå af 480 medborgare, till lika antal valda från stadens sex distrikt och hvarje år förnyade. Men efter åtskilliga ändringar i aristokratisk rigtning faststäldes i början af 1300-talet, att hvarje ättling af en ledamot af Stora Rådet skulle, så snart han fyllt 25 år, ega ovilkorlig rättighet att inträda i denna korporation. Redan några år förut, 1297, hade en lag blifvit stiftad, som från Stora Rådet uteslöt alla familjer, hvilka ej redan voro antecknade i den *gyllene boken*, i hvilken alla rådsherreätternas namn inskrefvos. Från denna lag gjordes blott några ytterst få gånger undantag, såsom år 1380, då 30 nya familjer, som under Chioggia-kriget utmärkt sig genom uppoffrande fosterlandskärlek, till belöning inskrefvos i den gyllene boken. Det Stora Rådet var sålunda nu mer en till sitt antal obegränsad, exklusivt aristokratisk församling, dit man endast genom arfsrätt kunde vinna inträde. Medan Stora rådet hade den högsta beslutande makten, skötte signiorian, som utgjordes af sex valda rådsherrar jemte dogen, de löpande regeringsärendena. Tiomannarådet åter skulle vaka öfver den republikanska författningens upprätthållande. Det bestod af tio för ett år valda rådsherrar jemte signiorians ledamöter, således i sjelfva verket af sjutton medlemmar. Det hade en vidsträckt, diktatorisk makt, men blef i synnerhet ryktbart såsom en inqvisitorisk domstol, hvilken ej allenast handlade högmålsbrott, utan äfven åtskilliga andra brottmål af vigtigare art. Tiomannarådet dömde och straffade på grund af hvad det kallade statsräson, och dess förhandlingar voro hemliga. Den anklagade blef stundom ej förhörd, aldrig konfronterad med vittnen. En *statspolis* med spioner och besoldade angifvare samt en *statsinqvisition* med tortyrredskap gjorde tiomannarådets tyranniska makt så mycket fruktansvärdare. Äfven namnlösa angifvelser mottogos. De dömde afrättades i hemlighet eller försvunno i blykamrarne eller underjordiska fängelsehålor.

»Det var länge en stående artikel hos politiska författare», säger Hallam, »att utbreda sig öfver den djupa visheten af Venedigs statsförfattning. Och om, såsom några tyckas förmena, bibehållandet af gamla statsinrättningar skall vara ej ett medel, utan ett ändamål, och ett ändamål, för hvilket menniskans rättigheter och Guds lagar böra åsidosättas, — då måste vi visserligen erkänna, att det var ett visligen uttänkt system. Bildadt för att undertrycka tvenne motsatta krafter, höll det både dogen och folket i fullkomligt underordnadt läge Det är högst anmärkningsvärdt, att en beståndsdel af statsförfattnin-

gen, som förstörde hvar mans trygghet och som väckte allmänt hat, alltid bibehölls till följd af en känsla af dess oumbärlighet. Tiomannarådet, som förnyades hvarje år, skulle hvarje år kunnat afskaffas. Stora Rådet behöfde endast låta bli att välja nya ledamöter, och tyranniet hade upphört af sig sjelft. Detta försöktes åtskilliga gånger i nyare tider; men ädlingarne, ehuru fulla af afsky för tiomannarådet, höllo aldrig ut med sin vägran att återvälja detsamma. Det hade i sjelfva verket blifvit väsentligt för Venedig. Så stora voro lytena i denna statsförfattning, att den ej tålde vid deras botande.»

Milano sträcker sin tillvaro vida längre tillbaka i tiden än Venedig. En gammal tradition låter det hafva blifvit grundlagdt omkring 600 år f. Kr. Under den senare romerska kejsartiden ansågs Mediolanum för rikets andra stad och kallades derför stundom nya Rom. Men Milanos mest ärofulla period inträffade under tolfte och trettonde århundradena, då det stälde sig i spetsen för de lombardiska städernas frihetskamp mot de hohenstaufiska kejsarne. Milano var på den tiden en republik. Men i början af 1300-talet lyckades den mäktiga slägten *Visconti* tillvälla sig högsta makten. Många andra städer i Lombardiet, såsom Pavia, Lodi, Alessandria m. fl., erkände Viscontiernas öfvervälde, och år 1395 utnämnde kejsar Wenzel mot kontant betalning Johan Galeazzo Visconti till hertig af Milano. Under Viscontiernas spira blomstrade handel och industri, konst och vetenskaper i de rika lombardiska städerna, men tillika rådde stor osedlighet, och fruktansvärda grymheter begingos. Så dödade hertig Filip Maria Visconti sin egen maka efter att förut hafva underkastat henne en fruktansvärd tortyr. Med Filip Maria, som afled 1447, utdog huset Visconti på svärdssidan. Våldsamma partifejder och yttre faror förmådde emellertid Milanesarne att redan 1450 välja en ny hertig, hvartill den tappre och statskloke condottieren *Frans Sforza*, Filip Maria Viscontis måg, utsågs. Efter Frans Sforzas död herskade hans efterkommande öfver hertigdömet Milano.

Republiken *Genua* hade liksom sin rival Venedig korstågen att tacka för sin handels och sjömakts uppblomstrande. Men medan Venedig utgjorde själen i det fjerde korståget, som slutade med Constantinopels intagande och det Latinska kejsardömets upprättande, stälde sig Genua på Byzantinarnes sida, hvilka hufvudsakligen hade dess hjelp att tacka för Constantinopels återeröfring 1261. Till belöning fingo Genuesarne förstaden Galata samt stora handelsprivilegier i det återupprättade byzantinska kejsarriket. Den vigtiga handeln på Svarta hafvet och Constantinopel kom från denna tid allt mer i deras hand. Likaledes voro de herrar på vestra Medelhafvet, der de efter

200-åriga blodiga strider krossade sin hatade rivals, Pisas, makt samt satte sig i besittning af ön Korsika. Genua var nu den första sjömakten i verlden, som endast i Venedig hade en farlig medtäflare. I de många krigen mellan de båda handelsrepublikerna var fördelen länge på Genuas sida, som tycktes stå nära målet för sin ärelystnad, då det år 1379 eröfrade Chioggia. Men efter Chioggia-krigets olyckliga utgång började Genuas makt småningom sjunka. Republiken sönderslets af de våldsammaste strider mellan Guelfer och Ghibelliner, det förra partiet anfördt af slägterna Fieschi och Grimaldi, det senare under ledning af slägterna Spinola och Doria. Partinamnen Guelfer och Ghibelliner fortlefde nemligen ännu i Italien, fastän de länge sedan voro glömda i Tyskland och efter den hohenstaufiska ättens undergång förlorat sin ursprungliga betydelse. Genuas författning ändrades under dessa tider ofta. År 1339 stäldes en på lifstid vald *doge* i spetsen för republiken med ett råd af tolf män, sex af adeln och sex af folket, vid sin sida. Men de vilda partifejderna medförde icke blott ständiga rubbningar i författningen, utan tvungo äfven flere gånger Genuesarne att ställa sig under främmande öfvervälde för att undgå anarkiens olyckor. Vid den Nya tidens början stod Genua sålunda under Milanos öfvervälde.

Bland Toskanas städer intog under korstågens tidehvarf *Pisa* främsta rummet. Men sedan den stolta handelsrepubliken mot slutet af trettonde århundradet dukat under i kriget mot Genua, var hennes makt äfven i Toskana bruten, och till sist måste hon underkasta sig sin rivals, *Florens'*, välde (1407). Florens, näst Venedig den rikaste och namnkunnigaste af de italienska republikerna, hade i äldre tider haft en aristokratisk författning. Men sedan adeln försvagat sin kraft genom vilda partistrider mellan Ghibelliner och Guelfer och mellan »de hvite» och »de svarte», kom makten i de i 12 *konster* indelade yrkesidkande borgarenas hand. Hatet mot adeln gick så långt, att man år 1295 utfärdade de ryktbara *justis-ordonnanserna*, hvarigenom det stadgades, att ingen adelsman kunde vara valbar till statens högsta embeten; att för hvarje af en adelsman begånget brott skulle hans slägt vara skyldig erlägga en bot af 54,000 kronor; samt att ett allmänt gängse rykte, bestyrkt af tvänne trovärdige män, skulle vara laga skäl för en adelsmans fällande. En särskild öfverhetsperson, kallad *esecutor della giustizia*, tillsattes för att öfvervaka dessa orättvisa lagars verkställighet. För att mildra justis-ordonnanserna, hvilka träffade alla adelsmän utan afseende på deras politiska åsigter, grep man längre fram till den utvägen, att man från adelslistan utplånade sådana adelsmän, som man ville belöna för deras demokratiska tänke-

sätt. Tvärtom adlades stundom sådana borgare, som voro misshagliga för det herskande partiet.

En af Florens' ädlaste söner, som af partihatet drifvits i landsflykt, skref om sin fädernestad, att hon liknade en sjuk man, som oförmögen att njuta hvila, söker skaffa sig en stunds lindring genom att oupphörligt ombyta ställning i sin bädd. Dessa Dantes ord passade in på den florentinska republiken ännu långt efter den store skaldens död. Under hela det fjortonde och början af det femtonde århundradet var Florens' författning underkastad ständiga, ofta våldsamma ändringar. Än herskade penningaristokratien, än de ringare borgarena, stundom inträffade häftiga folkrörelser, som för en kort tid gjorde de lägsta samhällsklasserna till stadens herrar. Slutligen lyckades den genom rikedom, välgörenhet och duglighet framstående köpmannaslägten *Medici* att vinna högsta makten. I 30 års tid ledde *Cosmo af Medici* Florens' politik utan att innehafva något embete. Cosmo, som fick tillnamnet »fäderneslandets fader», afled år 1464. Hans son *Peter*, som lät landsförvisa motpartiets ledare, var sjuklig och dog redan 1469. Mot Peters unga söner, *Lorenzo* och *Julian*, bildade sig en sammansvärjning bland adeln, i spetsen för hvilken den rika och ansedda slägten *Pazzi* stod. Julian föll för mördarnes dolkar, men Lorenzo blef endast lindrigt sårad. De sammansvurnes plan att störta Mediceerna gick således om intet. Lorenzo *il magnifico* (den praktälskande), såsom han kallades, blef tvärtom populärare och mäktigare än någon af hans företrädare.

Lorenzo var en klok, kallblodig statsman, som så mycket som möjligt undvek våldsamma och grymma utvägar, en älskvärd sällskapsmenniska och en af de utmärktaste lärde på sin tid. Hans vältalighet och qvickhet väckte Florentinarnes förtjusning, och hans lysande frikostighet gjorde honom till skalders och konstnärers afgud. Genom storartade maskerader skaffade han poeter, målare och andra idkare af de sköna konsterna sysselsättning och folket förströelse. Likaledes inrättade han en teater och lät anställa praktfulla tornerspel. Vid hans villa såg man hittills okända växter och blommor, hemtade från österlandet. Han omgaf sig med en krets af lärde män, hvaraf många fingo anställningar vid det af honom stiftade universitetet i Pisa. Dessa hans lysande förtjenster om bildning och skön konst samt hans lyckliga, på en gång fredsälskande och ärofulla utrikespolitik, som gick ut på att upprätthålla den politiska jemvigten i Italien, förmådde Florentinarne att glömma, att han sökte undertrycka allt politiskt lif samt derigenom lade grunden till frihetens undergång. Lorenzo afled år 1492. »Aldrig dog någon», skrifver Macchiavelli, »icke blott i

Florens, utan i hela Italien, hvilken efterlemnade ett sådant rykte för klokhet.»

Kyrkostaten råkade under påfvarnes långvariga bosättning i Avignon i ett tillstånd af upplösning och anarki. Det försök, som *Cola Rienzi* i medlet af 14:de århundradet gjorde att förvandla Rom till en republik, lyckades blott för en mycket kort tid och slutade med att upphofsmannen mördades (1354). År 1377 förlade Gregorius XI det påfliga residenset åter till Rom. Men snart följde den stora schismens för påfvedömet förnedrande tid, om hvilken vi längre fram få tillfälle att tala, och först under påfven *Nicolaus V* (1447—1455) började en ny glansperiod för Rom. Vetenskaperna och de sköna konsterna funno i Nicolaus en entusiastisk vän och frikostig gynnare. Delande sin tids hänförelse för den klassiska literaturen, lät han samla och inköpa en stor mängd dyrbara handskrifter samt lade derigenom grunden till det vatikanska biblioteket. Äfven flere af hans efterträdare använde sitt inflytande och sina rikedomar till att söka göra Rom till ett hufvudsäte för de klassiska studierna. Men i politiskt hänseende verkade de två sista af medeltidens påfvar, *Sixtus IV* (1471—1484) och *Innocentius VIII* (1484—1492), mera till sina slägtingars än till Roms och Kyrkostatens bästa. Det egentliga syftemålet för deras statskonst var att skaffa sina anhöriga rikedomar och besittningar. Denna egennyttiga familjepolitik samt den osedlighet, som åter gjorde sig gällande vid det påfliga hofvet, tillintetgjorde de sympatier och det anseende, sådana påfvar som den ädle Nicolaus V och den statskloke *Pius II* (1458—1464) förstått att skaffa påfveväldet.

Neapel uppnådde under Karl I:s af Anjou son, *Karl II* (1285—1309), och sonson, *Robert den vise* (1309—1343), en hög grad af välmåga. Men under Roberts sondotter, den lika lättfärdiga som sköna och begåfvade *Johanna I* (1343—1382), blef landet skådeplatsen för vilda partifejder, i hvilka äfven prinsarne af det från Roberts bror Karl Martel härstammande konungahuset i Ungern (se sid. 411) togo en verksam del. Johanna adopterade hertig *Ludvig af Anjou*, en yngre broder till konung Karl V af Frankrike, men i stället satte sig hennes syssling, *Karl III*, i besittning af Neapel. Ludvig af Anjou måste nöja sig med konungatiteln och grefskapet Provence, hvilket nu skiljdes från Neapel, hvarmed det varit förenadt sedan 1266. Med Karl III:s barn, den kraftfulle *Ladislaus den storsinte* (1386—1414) och den svaga, lättsinniga *Johanna II* (1414—1435), utdog det *äldre* huset Anjou. Ej heller nu lyckades det *yngre* huset Anjou, som härstammade från den af Johanna I adopterade hertig Ludvig, sätta sig

i varaktig besittning af Neapels tron, utan denna inkräktades af konung *Alfons V* af Aragonien (se sid. 516), hvilken blifvit adopterad af Johanna II, men först efter flere års krig kunde göra sina anspråk gällande (1443). Det af långvariga tronstrider hemsökta riket uppblomstrade åter under den lika ädle som statskloke Alfons, hvilken liknade Nicolaus V och Mediceerna i kärlek till literatur och konst. Liksom under de första konungarne af det äldre huset Anjou var Neapel nu åter den mäktigaste staten på den italienska halfön, detta så mycket mer som dess konung äfven herskade öfver Aragonien, Sicilien och Sardinien. Föreningen med dessa länder löstes likväl vid Alfons' år 1458 timade död, då hans naturlige son *Ferdinand I* (1458—1494) ärfde Neapel, medan Aragonien och öarna tillföllo Alfons' bror Johan.

18. Tysklands historia från Rudolfs af Habsburg uppstigande på tronen år 1273 till Karl IV:s död år 1378. Det schweiziska edsförbundets grundläggning.

Den genom Hohenstaufernas olyckliga italienska politik och undergång i striden mot påfvedömet samt genom det långvariga interregnum ytterligt försvagade kejserliga myndigheten i Tyskland återupprättades af *Rudolf af Habsburg*, som år 1273 valdes till tysk konung och romersk kejsare. Liksom sina förfäder på borgen Habsburg (Habichtsburg) i Aargau i Schweiz hade Rudolf troget tjenat de hohenstaufiska kejsarne samt till och med för denna orsak varit bannlyst, men sedan han sjelf upphöjts på tronen aktade han sig noga för att fortsätta deras för Tyskland så olycksbringande politik. Han sträfvade ej efter att återställa den kejserliga myndigheten i Italien, ja begaf sig icke ens till Rom för att låta kröna sig. I stället egnade han alla sina omsorger åt Tyskland, en politik, som vardt lika välgörande för detta land som för Italien.

Rudolfs regering »injagade skräck och bäfvan hos furstar och adelsmän, men gaf folket anledning till fröjd och glädje. Åkerbrukaren grep åter med förtroende till plogen; köpmannen drog trygg genom landet; röfvarena dolde sig i sina gömställen.» Dessa en samtida krönikeskrifvares ord innehålla kanske någon öfverdrift, men visst är, att Rudolf under hela sin regeringstid oaflåtligt sträfvade att återställa fred och ordning i Tyskland. Allmänt omtyckt för sin godmodighet och folklighet, var han en lika sträng som rättvis lagskipare. Städerna, i hvilka han såg det säkraste stödet för konungamakten och

den lagliga ordningen, gynnade han i hög grad. Aachen, Köln, Worms, Lübeck m. fl. fingo sina privilegier bekräftade.

Liksom de flesta följande kejsare under detta tidehvarf sökte Rudolf skaffa sin familj stora besittningar. Den slaviske konungen *Ottokar II* af Böhmen, som under det stora interregnum satt sig i besittning af Österrike, Steyermark, Krain och Kärnthen, förklarades i riksakt och anfölls med krig, då han vägrade att afträda dessa länder. I slaget på March-fältet norr om Wien stupade Ottokar 1278. Hans son Wenzel fick visserligen behålla Böhmen och Mähren såsom län, men Ottokars öfriga besittningar indrogos till tyska kronan. Och fyra år senare, 1282, förlänade Rudolf på riksdagen i Augsburg med de tyska furstarnes samtycke Österrike, Steyermark, Krain och Kärnthen åt sina söner *Albrekt* och *Rudolf*. På detta sätt lades grunden till den *habsburg-österrikiska* monarkien. Redan året derpå, 1283, förordnade kejsar Rudolf, att hans äldste son Albrekt ensam skulle herska öfver dessa länder, hvaremot hans yngre son Rudolf skulle erhålla skadeersättning på annat håll. Kärnthen fick grefven af Tyrolen såsom län under Österrike.

Vid kejsar Rudolfs död 1291 valde Tysklands furstar grefve *Adolf af Nassau* till hans efterträdare, med förbigående af Rudolfs son Albrekt. Den tappre och ridderlige, men föga mäktige Adolfs regeringstid upptogs af ständiga inre fejder. Till sist upphöjde Adolfs fiender Albrekt af Habsburg till motkonung (Juni 1298). Oförskräckt drog Adolf sin rival till mötes, men fann döden i slaget vid Gellheim ej långt från Worms (2 Juli s. å.).

Albrekt I följde sin fader Rudolfs politik att gynna städerna samt söka utvidga sin familjs besittningar. Han mötte dock på många håll motstånd, äfven inom sin egen slägt, samt blef efter en tioårig, orolig regering mördad af sin brorson Johan (1308).

Efter Albrekts död valde Tysklands furstar, som fruktade huset Habsburgs växande makt, grefve *Henrik af Luxemburg* till hans efterträdare med förbigående af den mördades två fullvuxne söner, Fredrik och Leopold. Den nye kejsaren, Henrik VII, var en af Tysklands tappraste, företagsammaste och mest ärelystne herskare, hvilken återupptog Hohenstaufernas djerfva, men farliga politik. År 1310 tågade han till Italien för att återställa kejsarnes sedan mer än ett halft århundrade i glömska fallna herravälde öfver detta land. I Milano satte han den lombardiska konungakronan på sitt hufvud, i Rom lät han kröna sig till kejsare. Men de gamla partistriderna mellan Guelfer och Ghibelliner upplågade å nyo. I spetsen för en tysk-italiensk här tågade Henrik mot Siena och Florens samt gjorde sig i ordning att

anfalla konung Robert af Neapel, det guelfiska partiets hufvudman, då i Augusti 1313 en plötslig död bortryckte den ärelystne, så oväntadt, att det obevisade ryktet, att han blifvit förgiftad vid nattvardens anammande, vann allmän tro. Pisas djupt sörjande invånare, hvilka den aflidne städse visat stor ynnest, begrofvo hans lik i denna stads domkyrka, der en praktfull minnesvård af marmor restes åt den siste af medeltidens kejsare, som med framgång sökt häfda den kejserliga myndigheten i Italien (bild 193).

193. Kejsar Henrik VII. Från hans grafvård i domkyrkan i Pisa.

Valet af efterträdare efter Henrik VII gaf anledning till häftiga partistrider i Tyskland. Det *luxemburgska* partiet vågade visserligen icke på den lediga tronen uppsätta Henriks son *Johan*, hvilken genom gifte vunnit Böhmens och Mährens krona, men i stället gaf det sina röster åt hertig *Ludvig af Bayern*, medan det *österrikiska* (*habsburgska*) partiet valde hertig *Fredrik af Österrike*, Albrekt I:s son. Det inbördes kriget bröt ut, då Fredriks broder *Leopold* med vapenmakt sökte återställa det habsburgska husets öfvervälde öfver de schweiziska skogskantonerna vid Vierwaldstädtersjön.

Redan 1231 hade invånarne i kanton *Uri* och några år senare de i *Schwyz* och *Unterwalden* blifvit erkända som omedelbara undersåtar under det tyska riket. De habsburgska grefvarnes anspråk på herravälde öfver dessa tappra frihetsälskande bergsbor hade således redan på Hohenstaufernas tid blifvit tillbakavisade. Men sedan Rudolf af Habsburg blifvit kejsare, råkade de tre skogskantonernas frihet åter i fara, ty derigenom kom samma familj, mot hvilkens inkräktninglusta de sökt skydd hos kejsarne, sjelf i besittning af kejsarmakten. Likväl utbröt missnöjet hvarken under Rudolf I eller hans son Albrekt I i något uppror. Berättelserna om Tell och Gessler äro antingen diktade, eller ock, om möjligen verkliga händelser ligga till grund för dem, tillhöra de en annan tid än Albrekt I:s regering. Först efter Albrekts död 1308 vågade de tre skogskantonerna lösrycka sig från beroendet af hahsburgska huset. Kejsar Henrik VII förnyade 1309 frihetsbrefven för Uri, Schwyz och Unterwalden. Och för de habsburgska furstarne återstod ej annat än att antingen afstå från

herraväldet öfver de tre kantonerna eller med vapenmakt tvinga de motsträfvige till underkastelse. De valde det senare. Hertig Leopold af Österrike, Fredriks broder, uppbröt med en här af 9,000 man, bestående af riddare och adelsmän med deras följen, för att tukta de »upproriska undersåtarne». Han skulle, hotade han, trampa sönder de fräcka bönderna. Mot den lysande feodalhären kunde de tre skogskantonerna blott uppställa 1,300 man, mest allmoge. Men på den gamle, lame Rudolf Redings råd intog den lilla, tappra skaran en stark ställning bakom det smala bergpasset vid *Morgarten* i kanton Zug. På morgonen den 15 November 1315 kom det här till en strid, som för alltid afgjorde Schweiz' öde. Leopolds jernklädda ryttare ryckte oförsigtigt in i det trånga passet, utan att förut hafva försäkrat sig om de omgifvande höjderna. Men på en af de svårtillgängligaste af dessa hade 50 biltoge män från Schwyz lägrat sig, ifriga att genom en stor tjenst vinna sina landsmäns förlåtelse. De hade derför till bergets brant framsläpat massor af väldiga stenar och klippblock, hvilka de nu, då det rätta ögonblicket var inne, vräkte ned på de nedanför i det trånga passet framtågande ryttarne. Många af dessa dödades eller sårades, hästarne blefvo skrämda, och en sådan allmän oreda uppstod, att det blef en lätt sak för de vid passets mynning stående Schweizarne att drifva de oordnade skarorna på flykten. Hertig Leopold och en del af hans här lyckades undkomma, men 350 riddare och 1,500 ryttare af lägre stånd täckte valplatsen. Det var en allmogens seger öfver adeln, en det lätt beväpnade fotfolkets seger öfver det tungt rustade rytteriet, hvilken, ehuru små de stridande härarne än varit, hos Schweizarne för alltid rotfäste öfvertygelsen, att de, litande på sin egen tapperhet och sitt lands svårtillgänglighet, kunde värja sin sjelfständighet mot hvilken fiende som helst. Några veckor efter slaget vid Morgarten sammanträdde derför de tre skogskantonernas män i Brunnen i kanton Schwyz samt förnyade den 9 December 1315 för evärdliga tider det *edsförbund*, som förut vid flere tillfällen blifvit ingånget mellan Uri, Unterwalden och Schwyz. Och följande året, 1316, bekräftade kejsar Ludvig edsförbundet samt förklarade det habsburgska husets gods i Schweiz för förverkade. Edsförbundet vann snart ett sådant anseende, att flere andra kantoner biträdde detsamma. Inom en mansålder upptogos *Luzern*, *Zürich*, *Glarus*, *Zug* och *Bern* såsom medlemmar. Men från Berns inträde i förbundet år 1353 dröjde det 128 år, förr än någon ny kanton upptogs *; de 8 kantoner (»die acht alten Orte»), som redan i fjortonde

* Till 1481, då *Freiburg* och *Solothurn* intogos i edsförbundet. 1501 tillkommo *Basel* och *Schaffhausen*, 1513 *Appenzell*.

århundradet tillhört edsförbundet, behöllo ock ända till 1798 vissa företrädesrättigheter framför förbundets yngre medlemmar. Sålunda uppstod i hjertat af det feodala Europa ett statsförbund af små, demokratiska samhällen, hvilka med lika mycken framgång som tapperhet försvarade sin frihet mot furstarnes och länsadelns angrepp. Tvänne lysande segrar öfver Österrikarne, vid *Sempach* (1386) och vid *Näfels* (1388), tryggade edsförbundets sjelfständighet, och huru 90 år senare Karl den djerfve af Burgund gick under vid försöket att beröfva Schweizarne deras frihet, känna vi af det föregående (sid. 483). Ryktet om de härdade och tappre bergsbornas krigsduglighet spred sig hastigt öfver hela Europa, och schweiziska legotrupper blefvo de mest eftersökta.

Kriget mellan Fredrik af Österrike och Ludvig af Bayern, hvilket börjat 1315 med hertig Leopolds anfall mot de tre schweiziska skogskantonerna, fortgick sedan i flere år, tills Fredrik 1322 förlorade slaget vid Mühldorf och blef sin rivals fånge. Oaktadt denna framgång samt Fredriks 8 år senare timade död hade Ludvig af Bayern fortfarande att kämpa mot fiender både inom och utom Tyskland. Han är den siste kejsare, som blifvit bannlyst. Men alldenstund det tydligt visade sig, att påfven, som ännu residerade i Avignon, helt och hållet var ett verktyg i konungens af Frankrike hand, förmådde Ludvig Tysklands furstar att ingå en öfverenskommelse, som på riksdagen i Frankfurt 1338 upphöjdes till grundlag, »att den kejserliga värdigheten härrörde omedelbart från Gud och att den af kurfurstarnes flertal valde konungen icke behöfde påfvens stadfästelse.» Påfvarne hade visserligen länge sedan erkänt, att den, som valdes till tysk konung, i och med detsamma var vald till romersk kejsare, men de hade förbehållit sig rätten att pröfva valets laglighet och giltighet samt att stadfästa det, innan den valde finge krönas till kejsare. Det var denna rätt, som 1338 års lag frånkände påfvarne. Ludvig af Bayern afled 1347. Redan året förut hade hans af påfven understödda fiender till motkejsare valt *Karl af Luxemburg*, en son af den blinde konung Johan af Böhmen, hvilken samma år stupade vid Crécy (se sid. 435), och således sonson af kejsar Henrik VII. Och sedan Ludvig dött och äfven den af det bayerska partiet till hans efterträdare utsedde *Günther af Schwarzburg* snart derefter aflidit; lyckades Karl blifva allmänt erkänd som kejsare.

Under *Karl IV:s* trettioåriga regering åtnjöt Tyskland större lugn, än fallet hade varit allt sedan Rudolfs af Habsburg tid. Karl bekymrade sig dock vida mer om sina arfländer än om tyska riket, hvars furstar och fria städer blefvo allt mer oberoende af den kejser-

liga myndigheten. Den vigtigaste af Karls regeringshandlingar som kejsare var utfärdandet af *den gyllene bullan* år 1356, en grundlag, som faststälde förfarandet vid kejsarval. Den gyllene bullan uppstälde likväl inga nya grundsatser, utan endast ordnade och närmare bestämde det valsätt, som sedan de hohenstaufiska kejsarnes tid mestadels varit öfligt. Endast de *7 kurfurstarne*, nemligen ärkebiskoparne af Mainz, Trier och Köln samt konungen af Böhmen, pfalzgrefven vid Rhen, hertigen af Sachsen(—Wittenberg) och markgrefven af Brandenburg, skulle ega rösträtt vid valet. Påfvens rätt att pröfva och stadfästa valet förbigicks med tystnad. — Som konung af Böhmen var Karl IV outtröttligt verksam för höjande af detta rikes materiellå välstånd och andliga odling. Sjelf lärjunge af universitetet i Paris,

194. Universitetets i Prag sigill.

stiftade han år 1348 i *Prag* det första tyska universitet (bild 194). Inrättadt efter mönstret af det i Paris samt försedt med stora privilegier och frikostiga donationer, fick det nya universitetet snart ett oerhördt tillopp samt den största betydelse för Tysklands andliga utveckling. Utom Böhmen och Mähren, som han ärft efter sin fader, förvärfvade Karl Öfre Pfalz, Schlesien, Lausitz och Brandenburg, hvarigenom det böhmiska riket för en kort tid uppsteg till en verklig stormaktsställning. Karl IV afled år 1378. För att ytterligare befästa sin familjs makt hade han förmått kurfurstarne att välja hans äldste son *Wenzel* till hans efterträdare i kejsarvärdigheten. Sina arfländer hade han fördelat på det sättet, att Wenzel fick Böhmen, Schlesien och Öfre Pfalz, hans andre son, *Sigismund*, Brandenburg, den tredje, *Johan*, Lausitz, samt hans brorsöner Mähren.

19. Tysklands historia från kejsar Karl IV:s död år 1378 till kejsar Fredrik III:s död år 1493. Den stora schismen. Johan Hus.

Samma år, som kejsar Karl IV afled, vidtog den tid af djupaste förnedring för påfvedömet, hvilken är känd under namn af *den stora schismen*. Gregorius XI hade 1377 lemnat det lastfulla Avignon och flyttat till Rom. Men hans följande vår inträffade död framkallade den bittraste tvedrägt mellan kardinalerna. Medan de italienska kardinalerna ville, att det påfliga residenset skulle förblifva i Rom, längtade de franska tillbaka till Avignon. Sedan derför i April 1378 den romerskt sinnade *Urban VI* blifvit vald till påfve, lemnade de franska kardinalerna Rom samt begåfvo sig till Anagni, der de i September samma år valde *Clemens VII**, som förlade sitt residens till Avignon. Den katolska kyrkan hade sålunda två påfvar, af hvilka hvardera påstod sig vara den ende rättmätige samt fördömde och bannlyste sin motståndare. Följden vardt, att vördnaden för påfvedömet på många håll försvann, i synnerhet som flere af dessa stridande påfvar utmärkte sig för stor osedlighet och den skamlösaste snikenhet. Ännu värre blef oredan, då ett allmänt kyrkomöte i *Pisa* år 1409 afsatte påfvarne *Gregorius XII* och *Benedictus XIII* samt i stället valde en ny påfve *Alexander V*. Ty då de båda afsatte vägrade att underkasta sig kyrkomötets dom, fick kristenheten tre påfvar i stället för två. Till råga på olyckan egde Tyskland vid samma tid tre kejsare. Kurfurstarne hade nemligen afsatt den oduglige Wenzel samt i stället år 1400 till kejsare valt *Ruprecht af Pfalz*. Och efter dennes död år 1410 hade ett parti bland kurfurstarne valt Wenzels broder Sigismund, ett annat

* Påfvar under den stora schismen.

Påfvar i *Rom*.	Påfvar i *Avignon*.	Påfvar i *Pisa*.
Urban VI, vald i April 1378, † 1389.	**Clemens VII**, vald i September 1378, † 1394.	
Bonifacius IX, vald 1389, † 1404.	**Benedictus XIII**, vald 1394, afsatt på mötet i Konstanz 1417, † 1424.	
Innocentius VII, vald 1404, † 1406.		**Alexander V**, vald på mötet i Pisa 1409, † 1410.
Gregorius XII, vald 1406, afsäger sig påfvevärdigheten på mötet i Konstanz 1415.		**Johan XXIII**, vald 1410, afsatt på mötet i Konstanz 1415.

hans kusin *Jobst af Mähren* till kejsare, medan den afsatte Wenzel sjelf ännu gjorde anspråk på kejsarkronan. Emellertid dog Jobst snart, hvarefter Sigismund af alla kurfurstarne erkändes som den ende rättmätige kejsaren. Den högt begåfvade, om än vankelmodige Sigismund lyckades förmå påfven *Johan XXIII*, Alexander V:s efterträdare, att sammankalla ett nytt allmänt kyrkomöte till *Konstanz*. Till detta möte, som öppnades i November 1414, infunno sig kejsar Sigismund med ett följe af 1,000 personer, Johan XXIII med 600 följeslagare, kurfursten af Sachsen, 3 patriarker, 22 kardinaler, 20 ärkebiskopar, 49 biskopar, 124 abboter, alla med talrike följen, ombud från många uni-

195. Johan Hus.

196. Hieronymus af Prag.

Ur »*Vrais pourtraits des hommes illustres*» (Genève 1581).

versitet, 1,800 prester och en stor mängd munkar. Denna lika lysande som talrika församling förklarade, att hon »i sin egenskap af allmänt kyrkomöte stode öfver påfven», hvarefter hon afsatte påfvarne Johan XXIII och Benedictus XIII, medan den tredje påfven, Gregorius XII, frivilligt afsade sig sin värdighet. I stället valdes i November 1417 en ny påfve, *Martin V*, hvilken skyndade sig att upplösa kyrkomötet, innan det ännu hunnit besluta något rörande åtskilliga föreslagna, för påfvedömet obeqväma reformer.

En sorglig ryktbarhet har kyrkomötet i Konstanz vunnit genom domen öfver den ädle *Johan Hus* (bild 195). Född år 1373 i den

böhmiska byn Husinecz af czechiska föräldrar, hade Hus växt upp under fattigdom och hårdt arbete. Sin bildning fick han vid universitetet i Prag, der han studerade teologi och filosofi samt 1398 anstäldes som lärare. Tillika utnämdes han till predikant vid ett kapell, som var stiftadt af enskilde personer med föreskrift, att evangelium der skulle predikas på modersmålet. Härigenom fördes Hus alltmer till studerande af bibeln, och den sannare uppfattning af kristendomen, som han derur hemtade, bragte honom snart i strid med den förderfvade katolska kyrkan. Han väckte ett oerhördt uppseende, och hans oförvitliga seder samt hans med strängt allvar förenade godhet och vänlighet mot enhvar, äfven den fattigaste och okunnigaste, vunno tusentals hjertan. Vid denna tid lärde han ock känna Wyclifs skrifter (se sid. 491), som utöfvade ett stort inflytande på hans öfvertygelse. Härtill kom, att den lärde, snillrike, vältalige *Hieronymus af Prag*, en böhmisk riddare, som vid universitetet i Oxford blifvit hänförd af Wyclifs läror, år 1402 återvände till sitt fosterland. Den passionerade eld, hvarmed Hieronymus i Prag förfäktade Wyclifs lärosatser, framkallade stor oro vid universitetet. Äfven Hus tog Hieronymi parti i strid mot de tyska professorerna, och då Wenzel, som, ehuru afsatt från kejsarvärdigheten, likväl fortfarande var konung af Böhmen, 1409 utfärdade ett påbud, att hädanefter Böhmarne skulle hafva tre röster vid afgörande af universitetets angelägenheter, men Tyskarne blott en, i stället för att det förut varit tvärtom, så lemnade alla tyska studenter och professorer Prag samt utvandrade till Sachsen, der de i *Leipzig* stiftade ett nytt universitet. Understödd af det sålunda rensade universitetet i Prag äfvensom af så väl hofvet som folket, fortfor sedan Hus att predika mot presternas och munkarnes sedeförderf och snikenhet samt mot det skändliga aflatskrämeriet, som vid denna tid bedrefs fräckare än någonsin förut. Men då den oförskräckte reformatorn både från katedern och i utgifna skrifter allt häftigare angrep den för den apostoliska stolen så inbringande aflaten, slungade påfven år 1413 sin bannstråle mot honom samt belade den stad, der han vistades, med interdikt. Och då snart efteråt kyrkomötet i Konstanz utlystes, uppmanade kejsar Sigismund sin broder Wenzel att ditsända Hus mot löfte om fri lejd. Hus satte visserligen föga tillit till Sigismunds löfte, men han kände en oemotståndlig längtan att inför det från hela kristenheten samlade mötet offentligen få försvara sin öfvertygelse. I November 1414 anlände han till Konstanz, der han snart inspärrades i ett osundt fängelse. Kejsar Sigismund fick af prelaterna den upplysningen, att ett till en kättare gifvet löfte icke vore bindande, hvarvid han lät bero. Efter den mest orättvisa rättegång led Hus

197. Tyska riddare från femtonde århundradet.
Efter en teckning af Albrecht Dürer.

martyrdöden på bålet (Juli 1415). Ett år senare brändes äfven i Konstanz hans vän Hieronymus af Prag (bild 196).

Dessa blodsdomar kunde icke undertrycka jäsningen i Böhmen. Dertill var den religiösa och nationella rörelse, som Hus och Hieronymus framkallat, alltför väldig. I stället steg nu denna rörelse till det våldsammaste hat mot den herskande kyrkan. Ett lika blodigt som långvarigt religionskrig utbröt. Anförde af den obevekligt stränge, men tappre och krigserfarne *Ziska*, vunno Hus' anhängare, *Husiterna*, lysande segrar öfver de tyska härar, som på kyrkans uppmaning tagit korset för att straffa de bannlysta kättarne, samt hemsökte äfven grannländerna med ohyggliga härjningar. Det skulle icke hafva lyckats Sigismund, hvilken efter sin broder Wenzels död 1419 ärft Böhmens krona, att återställa lugnet, derest ej Husiterna varit delade i två partier, ett moderat, *Calixtinerna*, samt ett radikalt, *Taboriterna*. Calixtinernas förnämsta fordran var, såsom äfven deras namn * antyder, att lekmännen, i motsats mot den romerska kyrkans bruk, vid nattvardens anammande äfven skulle få åtnjuta vinet. Taboriterna åter, som hade sitt namn efter den af Ziska 1419 anlagda fästningen Tabor, förkastade alla dogmer, som ej kunde bokstafligen bevisas ur bibeln, samt ifrade för ett demokratiskt samhällsskick. Inseende, att det skulle vara omöjligt att besegra båda de husitiska partierna i förening, beslöt derför Sigismund att söka försoning med Calixtinerna. År 1431 hade ett nytt allmänt kyrkomöte blifvit sammankalladt till *Basel*. Den »reformation af kyrkan till hufvud och lemmar», hvilken detta kyrkomöte uppstälde som sitt mål, kom visserligen icke till stånd. De reformer, som beslötos, voro alldeles otillräckliga, och i hufvudsak stadnade allt vid det gamla, tack vare mötesdeltagarnes tvedrägt och påfven Eugenius IV:s skickliga politik. Men större framgång hade kyrkomötets underhandlingar med Calixtinerna. Efter att hafva fått åtskilliga af sina önskningar, särskildt i afseende på sättet för nattvardens utdelande, beviljade, försonade sig Calixtinerna med Sigismund. De häröfver uppbragte Taboriterna, hvilkas store fältherre Ziska redan 1424 aflidit, blefvo fullständigt slagne vid *Deutschbrod* 1434, hvarefter detta våldsamma partis makt var för alltid bruten. Calixtinerna bibehöllo deremot ännu i flere årtionden ett stort inflytande, och till och med en af Böhmens följande konungar, *Georg Podiebrad* (1458—1471), tillhörde detta parti, som sedermera i sextonde århundradet förmedlade reformationens införande i Böhmen.

Sigismund dog 1437, den siste kejsaren af det luxemburgska huset. Genom gifte hade han äfven vunnit Ungerns krona. Af sina arfländer

* Af *calix*, d. ä. kalk.

hade han 1411 öfverlemnat *Brandenburg* åt *Fredrik af Hohenzollern*, borggrefve af Nürnberg, hvarigenom grunden lades till den hohenzollerska ättens framtida storhet. Sigismunds öfriga arfländer äfvensom Ungern ärfdes af hans måg, *Albrekt af Österrike*, en sonsons sonson af kejsar Albrekt I. Då Albrekt 1438 valdes till kejsare, kom kronan åter till det *habsburgska* huset, inom hvilket hon stadnade i mer än 300 år, oaktadt Tyskland fortfor att vara ett valrike. Albrekt II afled redan 1439, hvarefter *Fredrik III*, äfven en sonsons sonson af Albrekt I, valdes till kejsare. Fredrik behöll kejsarkronan ända till sin död 1493, men hans regering var lika svag och betydelselös som långvarig.

Den sjelfständiga ställning, Tysklands riksfurstar redan på 1200-talet vunnit gent emot den valde kejsaren, befästes ännu starkare under detta tidehvarf. Liksom riksständerna (»die Reichsstände»), hvilka utgjordes af de andliga och verldsliga furstarne samt riksstäderna, deltogo i beviljandet af skatter och i lagstiftningen för hela riket, så tillkommo inom de särskilda riksfurstarnes länder samma rättigheter landständerna (»die Landstände»), som vanligen bestodo af prelater, ridderskap och städer. En mycket oberoende ställning intogo äfven många fria riksstäder. De förnämsta voro Augsburg, Nürnberg och Lübeck. *Hanse-förbundet* uppnådde under detta tidehvarf sin högsta blomstring. Tidtals räknade det mer än 70 medlemmar, icke blott de flesta sjöstäder från Reval till Kiel och från Hamburg till Amsterdam, utan äfven många städer i det inre landet. Förbundet var deladt i 4 »Bänke»: den *westphaliska* med Köln, den *sachsiska* med Braunschweig och Magdeburg, den *wendiska* med Lübeck, den *preussisk-livländska* med Danzig i spetsen. Såsom Hansans hufvud (»Vorort») erkändes Lübeck, och der höllos Hansedagarne, till hvilka de särskilda städerna sände ombud. Dock var sambandet mellan förbundets medlemmar svagt, och under förra hälften af 1400-talet kom det till öppet krig mellan städerna i Nederländerna och vid Östersjön. Hansans förnämsta mål var dels att skydda handeln mot den roflystna adeln, som gjorde vägarne osäkra, dels att främja ett gemensamt uppträdande mot utlandet. Ty genom förvärfvande af stora privilegier och upprättande af faktorier (i Novgorod, Bergen, London, Brügge o. s. v.) hade Hansan slagit under sig en stor del af grannfolkens handel. Författningen i Lübeck och många andra hansestäder var aristokratisk, medan eljest numer handtverksskråna vanligen hade mer att säga i städerna än de patriciska slägterna.

Ernst Wallis.

(Bearbetning efter Henri Martin, Pauli, Lacroix, Becker, Hallam m. fl.)

20. De skandinaviska länderna under Unionstiden.

a) Unionens förberedelse. 1319—1389.

Året 1319 medförde i alla tre Nordens riken tronskiften af stor betydelse och vigtiga följder.

I Danmark dog konung *Erik Menved*, och med honom bortföll den sista skranka, som ännu hejdat stormännens anspråk. Hans oduglige, allmänt föraktade broder, *Kristoffer II*, gick in på hvilka vilkor som helst för att vinna den gyllene ringen; den handfästning, han underskref, den första i Danmarks historia, beseglade stormännens öfvermakt och konungadömets förnedring. Hans regering utgjorde ett oupphörligt sträfvande å konungens sida att bryta sina löften, å stormännens att göra honom fullkomligt oskadlig; och som herrarne leddes af den rådkloke, hänsynslöse grefve *Gert* af Holstein, var deras seger snart afgjord. När Kristoffer dog (1332), hade han blott några af småöarna i behåll; allt det öfriga var bortpantadt till herrarne, i första rummet de holsteinske grefvarne. Men äfven det sken af konungamakt, som ännu återstod, var herrarne förhatligt; det blef ej tal om att välja ny konung efter Kristoffers död, det skulle ej mer finnas ett danskt rike. De tyske herrarne behandlade sina pantlän såsom eröfradt land; och Skånes invånare sågo ingen annan räddning från deras tyranni än att underkasta sig Sveriges krona. Efter åtta års lidanden slog ändtligen befrielsens timma för Danmark; grefve Gert föll för *Nils Ebbessons* dråpslag, och då *Valdemar* Kristoffersson satte sina fäders krona på sitt hufvud (1340), grydde åter en dag för Danmark.

Äfven i Sverige blef tronskiftet 1319 epokgörande för konungamaktens ställning. Den treårige *Magnus Eriksson* uppsteg på tronen. En 13-årig slapp förmyndareregering, ledd af riksens råd, kunde ej annat än stärka den aristokratiska korporationsandan och sjelfrådigheten; när konungen hann till myndiga år, var äfven aristokratien fullvuxen. Tillståndet i landet var visserligen ej det bästa, men till sådan upplösning som i Danmark kunde det ej komma, då makten låg i händerna ej på utländingar, utan på infödde svenske män. Dertill kom, att Sveriges yttre ställning var betryggad genom unionen med Norge af 1319, freden med Ryssland 1323 och ändtligen förvärfvandet af Skåne och Bleking 1332.

Betydelsefullt blef tronskiftet 1319 äfven för Norge. Vi känna af det föregående (sid. 355—356) landets tillstånd vid Håkon Håläggs död: Norge var utan tvifvel det bäst ordnade af de tre rikena, det hade en stark konungamakt, en stadgad förvaltning, en gemensam lagstiftning och en rik andlig kultur; men detta var en brådmognad utveckling, som tillkommit genom öfveransträngning och derför redan började aftyna. Denna aftyning påskyndades genom tronskiftet 1319; i ett land, der konungens person och makt var allt, måste en lång förmyndarestyrelse verka förlamande, och då konungen vardt myndig, visade han sig föga vuxen att uppbära Sverres och Håkon den gamles krona. Äfven unionen med Sverige verkade skadligt, ty under de långa tider, då konungen vistades i Sverige, fick regeringsmakten i Norge ligga nere. I samma mån som konungamakten försummade sin uppgift, uppväxte i Norge efter Sveriges och Danmarks exempel en ny stormansklass i stället för den, som gått under i borgarekrigen. Men i Norge blef aristokratien under unionstiden blott en skugga, af hvad den var i grannländerna; den förmådde icke mer såsom förr uppträda sjelfständigt i spetsen för nationen, utan slöt sig vanligen till sina ståndsbröder i Sverige och Danmark.

Genom förhållandenas makt och i sammanhang med tronskiftena af 1319 hade sålunda de tre nordiska rikena kommit hvarandra allt närmare i afseende på inre utveckling. Samtidigt hade de äfven kommit i allt närmare yttre beröring med hvarandra. Redan i slutet af 1200- och början af 1300-talen hade denna beröring varit ganska liflig genom krig, fredskongresser och äktenskapsförbindelser. Af dylika förbindelser blef ingen följdrikare än den emellan hertig *Erik Magnusson* och Håkon Håläggs dotter Ingeborg, ty denna prinsessa var arfvinge till Norges krona. Den äregirige hertigen umgicks med stora planer: han ville förena Sveriges och Norges kronor i sin ätt och började utsträcka sitt inflytande äfven till Danmark. Dessa högtflygande planer stäcktes väl för ögonblicket genom brodermordet i Nyköping, men samma dåd blef ock anledningen till deras förverkligande, då inom kort Eriks son Magnus på sitt hufvud förenade Sveriges och Norges kronor. Liksom denna förening hade sin grund i personliga och tillfälliga förhållanden, så sträckte den sig ej heller utom personalunionens gränser: enligt unionsakten af 1319 hade de båda rikena ingenting annat gemensamt än konungens person. Och icke ens personalunionen var för framtiden betryggad, då Norge var arfrike, men Sverige valrike. För tillfället gaf dock föreningen den gemensamme konungen en lysande ställning i Norden; han blef konung äfven af Skåne (= Skåne, Halland och Bleking) och kastade redan sina blickar

på andra sidan Sundet — han begärde påfvens erkännande af hans rätt till de nya landskap, »dem han ville befria ur tyrannernas händer» — då hans förstoringsplaner hejdades genom Valdemar Atterdags uppträdande.

Få konungar hafva så djupt ingripit i Nordens samfälda historia som Valdemar Atterdag. Hans karakter utgjorde en förening af nordisk viljekraft och sydländsk ränkfullhet; han är att anse som Nordens Ludvig XI, om hvilken konung hans ihärdiga, smygande och svekfulla politik närmast erinrar. Penningen och diplomatien voro de vapen, han helst begagnade. Visserligen förstod han äfven att föra svärdet med den krigiska duglighet, som utmärkte hans ätt, men deremot fans det hos honom ej ett spår af den ridderliga anda, som utmärkte de förste Valdemarerne. Han började genast det mödosamma arbetet att åter sammanplocka de spridda bitarne af det sönderfallna riket. Han behöfde till en början fred med sin granne, konung Magnus; han afträdde derför formligen de tre landskapen till honom, och på en fredskongress i *Varberg* 1343, besökt af de tre rikenas stormän, aftalades fred och endrägt för framtiden; en mellanriksdomstol skulle slita alla uppkommande tvister emellan konungarne.

Härpå följde femton års fred emellan Nordens konungar. Denna tid använde konung Valdemar till att på nytt samla och ordna Danmarks rike. Äfven Magnus vidtog under denna tid en åtgärd, som skulle kraftigt bidraga till att befästa den nationella och politiska enheten i Sverige: han lät utarbeta allmänna lagar för land och stad (Magnus Erikssons allmänna landslag och stadslag), hvilka efter hand bröto den i Sverige djupt rotade provinsiella splittringen. Samtidigt härmed led det allmänna välståndet i Norden svårt afbräck genom digerdödens härjningar. Den härigenom uppkomna bristen på arbetskrafter vållade en tillbakagång i jordbruket och andra näringsgrenar, som det kräfdes ett halft århundrades ansträngningar att öfvervinna, ja som i Norge, det värst hemsökta landet, fortfor ända till medeltidens slut.

Det var utan tvifvel från början Valdemars afsigt att vid första gynsamma tillfälle återtaga de skånska landskapen. Men för att kunna med framgång försöka något dylikt, måste han först hafva undergräft och försvagat konung Magnus' maktställning i Norden. Det första steget dertill togs, då de missnöjde norske stormännen, sannolikt uppmuntrade af Valdemar, 1343 genomdrefvo, att konungens yngre son *Håkon* valdes till Norges konung; härmed var den svensk-norska unionens upplösning förberedd och, så snart Håkon tillträdt regeringen Norge, genomförd (1355). Vidare underblåste Valdemar den inre son-

dringen i Sverige, emellan Magnus å ena sidan, hans äldre son *Erik* och de store å den andra, i det han hycklade vänskap än för fadren än för sonen. Sedan Sverige blifvit tillräckligt försvagadt genom inbördes strider, tog Valdemar efter Eriks död det afgörande steget och bemäktigade sig de skånska landskapen (1360), ja sträckte sina roflystna händer efter gammalsvenska landskap, i första rummet ön Gotland. Men konungarne af Sverige och Norge, Magnus och Håkon, fruktade mindre den farlige grannen, än sina egna undersåtar; det var derför de slutligen förbundo sig med sin forne fiende, konung Valdemar, och beseglade vänskapen genom äktenskap emellan Håkon och Valdemars dotter *Margareta.* På denna väg öppnade sig en utsigt för Folkungaätten att återvinna sin herskande ställning i Norden, ja att förena alla tre Nordens kronor i sin hand.

Det var på tid för de nordiska konungarne att sluta sig närmare samman, ty de hotades alla tre af en stor fara från den tyska sidan. Vid denna tid var Tysklands makt hufvudsakligen samlad i dess nordliga trakter: redan på 1200-talet hade i norra Tyskland uppstått tvenne mäktiga, lifskraftiga statsbildningar, Hanseförbundet och Tyska orden, och vid sidan af dem uppträdde på 1300-talet de kraftfulla, äregiriga furstehusen i Holstein och Mecklenburg. Af dessa hade Hansestäderna vid medlet af 1300-talet redan hunnit slå under sig de förnämsta af Nordens näringskällor, handeln, sjöfarten, industrien, fiskerierna m. m.; det sädesfattiga Norge var rent af för sin existens beroende af Hanseaternas tillförsel. De större städerna voro uppfylda med Tyskar, och äfven landsbygden öfversvämmades af tyska agenter och gårdfarihandlande. Men Hansan rådde ej blott öfver köpmansskutor, utan ock öfver mäktiga örlogsflottor. Stödd på dessa och på sitt guld, kunde Hansan ingripa äfven i Nordens politiska förhållanden och föreskrifva dess furstar lagar. Ännu farligare för Nordens oberoende voro de af Hansan ofta understödda furstehusen i Holstein och Mecklenburg, ty dessa fikade efter land och län i Norden, ja slutligen efter dess troner. Det mecklenburgska huset hade vid denna tid en lika skicklig som hänsynslös ledare i hertig Albrekt, konung Magnus' svåger. Denne furste hade under vänskapens mask gång efter annan bedragit sin godtrogne svåger och underblåst den inre tvedrägten i Sverige; slutligen trädde han i förbindelse med de upproriske stormännen i Sverige, emottog deras anbud af Sveriges krona för sin son *Albrekts* räkning och uppsatte denne med hanseatiskt bistånd på Sveriges tron (1363—1365).

Kort derpå drog sig från samma håll en storm tillhopa äfven

öfver konung Valdemars hufvud. Hansestäderna, förbittrade öfver Visbys plundring och hvarjehanda intrång i deras privilegier, förklarade krig mot Valdemar och hans måg, konung Håkon i Norge; med dem förenade sig hertigarne af Mecklenburg, grefvarne af Holstein och konung Albrekt i Sverige (1368). Emot en sådan öfvermakt var allt motstånd fåfängt: konung Valdemar begaf sig derför i frivillig landsflykt, och hans land öfversvämmades af fienderna, hvilka öfverenskommo att sins emellan dela Danmarks rike. Hade den tyska koalitionen nu kunnat bevara enigheten, så hade Danmark varit förloradt. Men genom lockbetet af nya handelsfördelar lyckades Danskarne skilja Hansan från furstarne och vunno fred, om än på förödmjukande vilkor (1370—1371). Samtidigt härmed kom det till uppgörelse mellan konungarne Albrekt i Sverige och Håkon i Norge (1371): Albrekt erkändes såsom Sveriges konung, men måste underskrifva en konungaförsäkran, den första i Sveriges historia, hvarigenom makten kom helt och hållet i rådets händer.

»Då slogo sig roffåglar ned på bergens toppar, ty Tyskarne plågade landet i många år.» Så beskrifver en klosteranteckning Tyskarnes herravälde i Sverige. Furstarne af Mecklenburg och Holstein innehade såsom pant stora sträckor af Sverige, åtskilliga tyska adelsmän invandrade och fingo förläningar, efter tyskt mönster uppstodo öfver allt befästade slott, från hvilka utbreddes de tyska samhällsidéerna om ridderskapets sjelfständighet och fejdrätt samt bondens ofrihet. Väl minskades det tyska inflytandet i Sverige vid år 1375, och makten kom i händerna på Bo Jonsson och andra svenska stormän. Men tillståndet blef ej mycket förbättradt.

Vid denna tid dog konung Valdemar (1375). Nu yppade sig en utsigt för det mecklenburgska furstehuset att vinna äfven Danmarks krona, ty Valdemar hade i sin nöd måst lofva, att hans dotterson, en mecklenburgsk fursteson, skulle blifva konung efter honom. Men Mecklenburgarnes planer korsades genom Valdemars kloka dotter Margareta, som skyndade dit från Norge, samlade nationen omkring sig och genomdref sin son *Olafs* val. Sjelf blef hon regentinna under hans omyndighet och lyckades upprätthålla hans tron emot alla angrepp af det mecklenburgska partiet. Det aflopp dock ej utan förluster för Danmark; så blef Slesvig efter den hertigliga ättens utgång taget i besittning af holsteinske grefvarne och måste till dem formligen förlänas (1386). Margareta stod i begynnelsen nästan lika medellös som hennes fader 1340: hon hade ej mer än två små fartyg att sätta i sjön och säges ej ens hafva kunnat bjuda på en måltid utan vänners hjelp. Men hvad som brast i yttre makt, ersattes till fullo genom

det snille och mod, hvarmed hon förde sina rådslag. Hon hade ärft sin faders utmärkta egenskaper, klokhet, rådighet och ihärdig kraft, men hon hade en ädlare natur, och en uppriktig fromhet höll hersklystnaden inom tillbörliga skrankor. Hon egde dessutom en egenskap, som Valdemar saknade, nemligen en ovanlig förmåga att vinna menniskor; hon ledde dem efter sin vilja genom en blandning af qvinlig älskvärdhet och manlig fasthet. Genom sådana egenskaper blef hon i stånd att först återställa ordning och fred i Danmarks land, derpå efter sin gemål konung Håkons död (1380) äfven i Norge föra styret i sin sons namn samt ändtligen fatta och utföra den stora tanken att förena Nordens tre kronor på ett hufvud.

Med denna tanke hade hon utan tvifvel tidigt gjort sig förtrogen, ty hennes son förenade hos sig genom fäderne- och möderneарf berättigade anspråk på alla tre kronorna. Det var derför naturligt,att, sedan hon satt Danmarks och Norges kronor på hans hufvud, hon skulle kasta sina blickar äfven på Sveriges. Hon började undergräfva Albrekts vacklande tron och anknyta förbindelser med Sveriges oroliga herrar, hvilka råkat i delo med sin konung. Väl ledo hennes planer en svår stöt genom Olafs hastiga bortgång 1387. Men hennes anseende var så stort, att, oaktadt dittills ingen qvinna i sitt eget namn herskat i Norden, blef hon dock genast både i Danmark och Norge hyllad såsom »fullmäktig fru och husbonde», d. v. s. regentinna. Kort derpå föll äfven Sveriges krona liksom ett moget äpple i hennes sköte; hon hyllades af de missnöjde och hjelpsökande stormännen såsom Sveriges regentinna och var i den ställning, att hon ej mottog, utan kunde föreskrifva vilkoren. På *Falköpings* slätter afgjordes Nordens öde (1389); genom Margaretas seger var ej blott Sverige befriadt från den tyska invasionen, utan ock grunden lagd till de tre rikenas förening.

b) **Unionens bestånd. 1389—1448.**

Tanken på de nordiska rikenas förening hade först uppstått inom Folkungaätten, såsom en dynastisk plan, och hade genom ett skickligt begagnande af arfsanspråk och gynsamma yttre förhållanden blifvit förverkligad af Margareta. Men hvad som i början endast var en dynastisk plan, det utvecklades i hennes statsmannasjäl snart till en politisk idé af stor betydelse och vigtiga följder. Hon hade genom de yttre förhållandena blifvit nära fästad vid alla tre rikena: genom födseln tillhörde hon Danmark, hon hade fått sin uppfostran i Norge,

hennes gemål var en svensk konungason, och hennes uppfostrarinna var en svensk qvinna. Härigenom hade hon på en gång blifvit förtrogen med de tre folkens egendomligheter i språk och sed samt fått ett lifligt medvetande af deras samhörighet. Genom en dyrköpt erfarenhet visste hon allt för väl, hur svaga de nordiska rikena voro, när de stodo isolerade eller sins emellan oeniga. Under sådana omständigheter kom hon på den tanken att genom en fastare sammanhållning emellan de tre rikena betrygga deras sjelfständighet gent emot utlandet och återgifva dem en del af deras forna maktställning i norra Europa. Tidsförhållandena voro också gynsamma för en sådan plan. De tre folken hade genom den allt lifligare beröringen och de partiella unionerna, Norges med Sverige och sedan med Danmark, Skånes med Sverige o. s. v., bättre lärt känna hvarandra. Språk, odling och samhällsskick hade blifvit allt mera likartade öfver hela Norden. Ännu var nationalkänslan i de särskilda rikena ej stark, och något nationalhat fans ej emellan folken. Ändtligen hade ock dessa på senare tider nogsamt erfarit, hur väl de behöfde hvarandras hjelp i försvaret mot de tyska inkräktarne. Detta behof fortfor äfven efter slaget vid Falköping att göra sig gällande, i det att Norden under flere år hemsöktes af de vitalianske fribytarne, hvilka gjorde farvattnen osäkra och härjade kusttrakterna.

Det första steg, Margareta tog för att närmare förbinda de tre under en regent förenade rikena, bestod deri, att hon samlade deras riksråd till gemensamma rådplägningar och beslut rörande gemensamma angelägenheter; de förenade riksråden uppträdde nu såsom en enda korporation, såsom ett slags unionsparlament. Ett sådant möte förekom första gången 1395 och sedermera ofta. Det andra steget, förberedt på dessa rådsmöten, var, att *Erik af Pommern*, som kort efter slaget vid Falköping hyllats såsom Norges arfkonung, valdes och hyllades till konung äfven i Danmark och Sverige (1396). Härigenom var unionens bestånd försäkradt åtminstone för Eriks lifstid. Men det gälde att för en längre framtid betrygga densamma, och detta kunde endast ske genom ett unionsfördrag, som förpligtade de tre rikena att ständigt välja en och samme konung och om möjligt band dem vid en gemensam dynasti. Ett dylikt unionsfördrag blef derför Margaretas närmaste mål, och ett förslag dertill framlades för de församlade herrarne på mötet i *Kalmar* 1397. Men den fria valrätten betraktades på den tiden såsom frihetens palladium, och den inskränkning häri, som unionsfördraget föreslog, har derför sannolikt varit den svåraste stötestenen för de svenska och danska herrarne. Tvifvelsutan hade Margareta kunnat genomdrifva sitt förslag, om hon velat sätta saken

på dess spets. Men som hon var i all sin färd klok och varsam, nöjde hon sig med det mindre, då hon såg, att det större mötte svårigheter; det var i hvarje fall ett framsteg för hennes planer, att Erik i Kalmar kröntes till konung ej öfver hvart rike för sig, utan öfver hela Norden. Unionsfördraget uppsköts till ett lägligare tillfälle, men ett sådant synes aldrig hafva yppat sig — det stannade vid blotta förslaget.

Men bristen på ett unionsfördrag hindrade ingalunda Margareta att i sin politik följa hufvudsakligen samma grundsatser, som finnas uttalade i den s. k. Kalmarunionsakten. Dessa grundsatser voro framför allt att söka närma nationerna till hvarandra och förena dem i samverkan för gemensamma intressen samt att stärka den unionella konungamakten och sätta den i stånd att ytterligare föra enhetsverket framåt. De tre riksråden fingo ej vidare utöfva någon särskild verksamhet, utan blott en samfäld, i det de nästan årligen kallades till gemensamma öfverläggningar. I förhållande till främmande makter behandlades de tre rikena städse såsom ett helt, och Margareta vande de tre folken att kämpa vid hvarandras sida till gemensamt försvar, så när hon 1404 sökte rycka Gotland ur Tyska ordens händer, och likaså då striden om Slesvig började 1410. Ändtligen har hon vid tillsättande af tjenster och befäl sökt tillämpa den grundsatsen, att ingen, som var bosatt i ett af de tre rikena, skulle betraktas som utländing i de andra, en grundsats, som dock mest kom att tillämpas till förmån för Danskarne. För konungamaktens stärkande vidtog hon lika ändamålsenliga åtgärder. Både i Danmark och Sverige genomförde hon en grundlig reduktion af gods, som på senare tiden kommit under adeln och kyrkan, en åtgärd, hvarigenom hon på en gång försvagade aristokratien och lade grunden till en finansiell makt, som skulle göra kronan mer oberoende. Hennes fromhet hindrade henne ingalunda att noga tillvarataga sitt och kronans intresse i förhållande till kyrkan; och de verldslige store höll hon så mycket som möjligt aflägsnade från den egentliga styrelsen, i det hon underlät att tillsätta de myndiga drots- och marsk-embetena samt genom en omfattande personlig verksamhet sjelf utöfvade regeringsmakten i alla tre rikena och vakade öfver landsfreden.

Men intet tjenade mer till att främja unionstanken och ingifva förtroende till Margaretas politik än de goda frukter, som visade sig af densamma. I Danmark och Sverige, nyss sönderslitna af inre strider, återvände inom kort ordning och rättssäkerhet, de sjelfsvåldige stormännen måste böja sig under lagens arm, nedrifva sina borgar samt släppa ur sina händer kronohemman och skattebönder, som de till stort antal slagit under sig. Och ser man på Nordens yttre ställning, så

är det Margareta, som lyft Nordens riken ur den förnedring, hvari de sjunkit under Tyskarnes öfvermakt, och återgifvit dem en aktad ställning i norra Europa. I enlighet med hela sitt skaplynne använde hon hellre diplomatiens vapen än krigets; hon stod i lifliga förbindelser med furstar och städer i norra Europa, och man har med rätta sagt, att Nordens diplomatiska historia med henne räknar sin början. Det var ock hufvudsakligen genom en skicklig diplomati, som hon först gjorde slut på Vitalianernas härjningar och kom i besittning af Stockholm samt derpå lyckades återvinna Gotland (1408). På samma fredliga väg hade hon möjligen äfven kunnat återvinna Slesvig, om hon fått ensam råda. Men här började konung Erik att göra gällande sitt för Norden olycksbringande inflytande. Genom hans förvållande

198. Drottning Margaretas bild från hennes graf i Roskildes domkyrka.

utbröt det slesvig-holsteinska kriget, och i dess början bortgick Margareta från sitt ofullbordade verk.

Hade Eriks första politiska lärospån visat sig mindre lyckligt, så blef hans följande regering rent af förderflig både för unionen och för de särskilda rikena. Väl hade Margareta hos sin fosterson inplantat sina politiska grundsatser, och väl har Erik med mycken ihärdighet sökt tillämpa vissa bland dessa, t. ex. de tre rikenas gemensamhet i intressen, konungamaktens oberoende och ärftlighet m. m. Men han gjorde detta på ett oklokt och hänsynslöst sätt, som retade utan att skrämma, och han förstod hvarken att angripa eller att gifva vika i rättan tid. Hanseaterna gjorde han till sina fiender genom införande af Sundstullen; herrarne, både de andlige och de verdslige, retade han emot sig genom egenmäktiga, illa beräknade handlingar,

på samma gång som han lemnade deras sjelfsvåld fritt spelrum. Han försummade alldeles den nyttigaste af sin fostermors regeringsgrundsatser, i det han sällan eller aldrig besökte Sverige och Norge och lät centralstyrelsen i dessa länder alldeles förfalla, så att hela makten föll i händerna på de lokala myndigheterna, fogdarne och de adlige herrarne. Lemnade utan tillsyn, började desse åter att förtrycka allmogen, ett förtryck, som fullbordade allmogens träldom på de danska öarna och som var nära att bringa Sveriges allmoge i samma fördömelse. Dertill kom, att det olyckliga holsteinska kriget, på samma gång som det försvagade kronans anseende, medförde tunga skatter, hvilka med obarmhertig stränghet utkräfdes och retade den stridbara svenska allmogen till uppror.

Dalkarlarnes resning under *Engelbrekt* var närmast föranledd af det förtryck, som en dålig regering och utländska fogdar öfvade. Men den var dock icke ett af dessa vanliga bonduppror, som under medeltiden förekommo i de flesta länder. Det var ej en oordnad bondhop, som i vild yra rasade mot sina förtryckare. Det var först och främst en landskapsmenighet, som efter mogen besinning och sedan den fåfängt anlitat lagliga medel, reste sig till värn för sina förtrampade rättigheter och uppkallade andra menigheter till sin hjelp. Men det var något mer än detta. Den Engelbrektska hären var icke endast en förening af flere landskapsmenigheter, den var ett folk i vapen. Dittills kan man föga tala om en svensk nation eller en svensk fosterlandskänsla, men en dylik känsla hade småningom börjat utveckla sig under inverkan af den gemensamma lagstiftningen och genom brytningen mot de främmande nationaliteter, Norrmän, Danskar och Tyskar, med hvilka Sverige kommit i allt lifligare beröring. Det utländska förtrycket under Erik af Pommern bragte denna känsla till mognad och förenade alla Sveriges landskap ej blott till strid för provinsiella och individuella rättigheter, utan ock till befrielse af ett gemensamt fosterland. Hos Engelbrekt sjelf framträdde denna känsla fullt medveten och personifierad. Det var ock han, som gaf det första uppslaget till Sveriges nationella utveckling i en senare tid: han återgaf Sveriges allmoge dess forna frihet och sjelfkänsla, han kallade borgare och bönder till rikets möten och gaf derigenom upphof åt den svenska riksdagen, han blef äfven den förste af dessa svenska riksföreståndare, hvilka banade väg för ett nationelt konungadöme och en ny tid för Sverige.

Den Engelbrektska resningen, ehuru den ursprungligen ej var rigtad mot unionen, måste likväl genom sina följder skaka unionen i dess grundvalar. Den bragte nemligen till fullt medvetande känslan

af Sveriges sjelfständighet i motsats till Danmark, och den försvagade den unionella konungamakten, som varit det starkaste bandet emellan rikena. Under denna konungamaktens svaghetstid passade aristokratien på tillfället att återvinna, hvad Margareta beröfvat densamma: det svenska rådet satte sig nu efter 45 års afbrott åter i besittning af makten, med drots och marsk i spetsen, och sedan det användt folkrörelsen som ett medel att försvaga konungen, sköt det äfven Engelbrekt och allmogen åt sidan. Engelbrekts död (1436) befriade snart herrarne från den fruktade folkledaren. På samma sätt begagnade det danska rådet sin herres strid med Holsteinarne till att inkräkta på hans makt. Derefter förbundo sig de båda rikenas råd till samverkan för gemensamma intressen. De funno sin räkning vid att låta unionen fortfara; de aflägsnade den svårhandterlige Erik (1439) och skaffade sig i hans systerson, *Kristoffer af Bayern*, en konung efter sitt sinne. Han var främmande för de nordiska förhållandena och derigenom mera lättledd, och han underkastade sig villigt de handfästningar, som förelades honom och hvilka skulle återföra konungamakten till hvad den var i Albrekts och Kristoffer II:s dagar. Snart vände sig reaktionen äfven emot allmogens nyväckta frihetsanda; i Sverige kunde rådet i den nya lagboken, som bär Kristoffers namn, införa vissa inskränkningar i allmogens rätt, och i Danmark begagnade sig herrarne af ett bonduppror på Jylland till att bringa äfven detta landskaps allmoge under oket.

En hufvudsaklig vinst medförde likväl denna den aristokratiska maktens återupprättelse: i Kristoffers svenska konungaförsäkran infördes bestämda garantier för Sveriges sjelfständighet och likställighet inom unionen, och Kristoffer har bättre än någon annan unionskonung iakttagit denna likställighet. Han rigtade sin uppmärksamhet på Nordens yttre ställning, hvilken han ville befästa, i synnerhet emot Hanseaterna. Den hanseatiska makten var ej längre lika fruktansvärd som på Albrekts tid; den var numer splittrad, i det de nederländska och till en viss grad äfven de preussiska städerna skilt sig från de öfriga, hvartill kom, att demokratiska rörelser inom städerna försvagade deras krafter. De förmådde ej längre beherska hela Norden förenad, det blef derför deras intresse att upplösa unionen och att understödja det ena af de nordiska rikena mot det andra. De fingo ett gynsamt tillfälle dertill, då efter konung Kristoffers plötsliga död (1448) unionen af sig sjelf syntes sönderfalla.

c) Unionens upplösning. 1448—1521.

Den svaga sidan hos den Engelbrektska folkrörelsen var, att Sveriges mäktiga aristokrati, som dittills gått i spetsen för landets utveckling, var afvogt stämd emot densamma. Men det fans dock en och annan bland stormännen, som närmat sig folkpartiet, vare sig af fosterlandskärlek eller af ärelystnad, och härigenom var grunden lagd till en partisplittring inom den svenska aristokratien, som fortfor ända till medeltidens slut. Det unionella partiet hade segrat efter Eriks afsättning, men efter Kristoffers död fick det nationella partiet, stödt på en mäktig folkmening, öfverhand och satte kronan på *Karl Knutssons* hufvud. Då Danmark samtidigt valde *Kristiern af Oldenburg* till

199. Konung Karl Knutssons svenska sigill.

konung, så hade de båda rikena efter 60 års förening åter olika konungar. Detta var »början till slutet».

Den täflingsstrid, som genast uppstod emellan de båda ärelystna konungarne, var till en del af rent personlig art, till en del berörde den ock de nationella intressena. Af sistnämda slag var striden om Gotland, hvilken ö var ett ständigt tvistefrö emellan rikena och som Sverige alltjemt förgäfves sökte rycka ur Danmarks våld. Mera personlig var striden om Norges krona. Norge hade sedan Folkungaättens utslocknande allt mer blifvit ett bihang till Danmark, och endast svaga försök voro gjorda att häfda landets sjelfständighet. Nu yppade sig ett tillfälle att tillintetgöra Danmarks öfvermäktiga inflytande genom förening med det mindre farliga Sverige, en förening som önskades af det nationella partiet. Men det unionella partiet, ledt af inflyttade

Danskar, behöll öfverhanden och befäste unionen med Danmark genom fördraget i *Bergen* (1450), som blef grundvalen för de båda rikenas långa förening. Det gjordes äfven ett försök att för framtiden rädda den större unionen, då det i *Halmstad* s. å. öfverenskoms, att den af de båda konungarne, som öfverlefde den andre, skulle efterträda denne. Men alla dylika sträfvanden gjordes snart om intet, då inom kort (1451) det första kriget sedan unionens stiftelse utbröt emellan Sverige och Danmark. Det fördes med en bitterhet, som stundom stegrades ända till grymhet och som lade första grunden till det nationalhat, som blef det sorgligaste arfvet från unionstiden. I den för hvarje år hopade blodskulden uppväxte småningom ett hinder för unionen, starkare än något annat, ett vigarf, som skilde folken för århundraden. Väl förnyades unionen ännu en gång på fredlig väg, då Kristiern I 1457 antogs till Sveriges konung, men det skedde genom öfverrumpling och på tillställning af några partimän, och unionen egde bestånd endast sex år.

Den 20-åriga period, under hvilken Kristiern I och Karl Knutsson täflade om Sveriges krona, är det mest förvirrade skiftet af unionstiden. Den genomkorsas af de mest olikartade strömningar; alla möjliga krafter och intressen i samhället brottas med hvarandra i kaotiskt virrvarr och fylla Sverige med vapenlarm. De täflande konungarne, båda lysande i yttre måtto, rörliga och verksamma, lystna efter ära, prakt och penningar, voro inga öfverlägsna personligheter, som förmådde beherska sin samtid; de läto mera föra sig af strömmen, än de sjelfva bestämde dess rigtning. En makt, som nu framträder i Sverige med större anspråk, med kraftfullare målsmän än någonsin, är kyrkan; dess chefer, en Jöns Bengtsson, en Kettil Karlsson m. fl., ville herska äfven på det verldsliga området; men det var ej för kyrkans intressen de grepo till vapen, utan för sin egen och sin slägts storhet och makt. Inom adeln finna vi än de båda stora partierna i kamp om makten, än åter se vi stridens gång bestämmas af slägtförhållanden eller rent personliga intressen. Allmogen, hvars betydelse de store lärt sig inse, indrogs af dem i partistriderna, än för det ena, än för det andra intresset — till dess slutligen åter en nationell heros uppträdde, som samlade allmogen och det nationella partiet af adeln under fosterlandets fana. Denne var *Sten Sture d. ä.*

Det var ock på tid, att Sveriges förspridda krafter åter samlades, ty konung Kristiern beredde sig, efter Karl Knutssons död (1470), att med ett slag lägga Sverige för sina fötter. Det hade kommit derhän, att unionens återställande betydde Sveriges underkastelse, att unionen, som grundats för att betrygga de tre rikenas sjelfständighet, blifvit ett hot emot ett bland dessa riken. Eröfring och våld hade

blifvit de enda medlen att återställa unionen, och dermed var hon dömd till undergång. Segern på *Brunkeberg* (1471), som betryggade Sveriges sjelfständighet, blef derför ock ett dråpslag för unionen. Det kunde från Sveriges sida ej mer vara tal om ett frivilligt återställande af unionen i dess gamla form, i fall nationens röst blefve hörd; frivilligt kunde Sverige nu mer ej gå längre i unionell rigtning, än det gjorde på mötet i Kalmar 1472, då man åtnöjde sig att aftala fred, vänskap och förbund emellan rikena. Detta var den enda unionspolitik, som hädanefter egde någon framtid, och det hade varit en lycka för Norden, om man velat inse detta. Sten Sture insåg det till fullo, och det blef derför hans oaflåtliga bemödande att hindra hvarje försök till unionens återställande. Väl såg han sig genom omständigheterna nödsakad att underteckna Kalmar recess (1483), hvarigenom Kristiern I:s son, *Hans*, på vissa vilkor blef af rådet erkänd såsom Sveriges konung. Men vilkoren voro sådana, att Sten Sture på goda skäl kunde år från år hindra recessens verkställighet.

Det sätt, hvarpå de båda första oldenburgska konungarne regerade sina öfriga båda riken, bidrog att afskräcka Svenskarne från unionens förnyelse. I synnerhet hade Norges intressen blifvit af dem på ett oförsvarligt sätt försummade: Kristiern afhände Norge dess sista skattländer i Skottland och lät Hanseaterna strafflöst begå det gröfsta öfvervåld i landet, Norges embeten bortgåfvos åt Danskar, och dess skatter användes för främmande intressen. Äfven Danmark har åtminstone *ett* sorgligt minne från Kristierns regering: det var nu (1460), som det danska Slesvig, redan förut öfversvämmadt af tysk adel, insnärjdes i denna politiska förbindelse med det tyska Holstein, som blifvit så olycksbringande för Danmark.

Sedan Sten Sture i 14 år med framgång fullföljt sin plan att utestänga Hans från Sveriges tron, blef han slutligen genom ett sammanträffande af ogynsamma förhållanden tvungen att lemna platsen för unionskonungen. Sverige var nemligen hotadt ej blott från den danska sidan, utan äfven från Ryssland, der kort förut den moskovitiske storfursten kufvat Stora Novgorod och derigenom blifvit Sveriges närmaste granne i öster. Dertill kom, att herr Stens kraftfulla styrelse misshagade flertalet af de svenska stormännen, hvilka derför slutligen inkallade konung Hans och förnyade unionen, jemt 100 år efter dess stiftelse. Men unionen var numer så hatad af svenska folket, att den oaktadt konung Hans' varsamma politik ej egde bestånd mer än 4 år. Den rådkloke *Hemming Gad*, Danmarks svurne fiende, försonade Sten Sture med hans forne motståndare bland herrarne och anstiftade en resning. Unionen sprängdes åter med våldsam hand

(1501), och nu följde ett nytt krig emellan Sverige och dess grannriken, hvilket fördes med allt större hätskhet och, inberäknadt några afbrott, varade 20 år. Det var unionens dödskamp. Det fans numer icke något parti i Sverige, som vågade öppet uppträda för unionen, utan partierna inom adeln utgjordes af Sturarnes vänner och motståndare. Bland dessa senare funnos några förstuckna anhängare af unionen, men de fleste af dem voro sådana högadliga slägter, som önskade under en svag riksföreståndare upprätthålla det aristokratiska regementet. Äfven det motsatta partiet, det stureska, räknade flere högadliga ätter, men derjemte hela den lägre adeln, åtskilliga prelater samt det meniga folket. Härigenom kunde Sturarne hålla sig qvar i besittning af makten; *Svante Stures* ställning var ännu vacklande, men *Sten Sture d. y.* satt så fast i sadeln, att han till och med kunde tänka på kronan. De båda riksföreståndarne af ätten Natt och Dag Sture, i synnerhet den yngre, voro ridderliga, vänsälla, sympatetiska personligheter, som förstodo att rycka folket med sig i kampen mot unionskonungarne; men de egde icke den äldre Stures statsklokhet och gingo stundom mer bröstgänges till väga, än rådligt var. Så gjorde t. ex. Sten Sture d. y. i striden med ärkebiskop Trolle 1517, hvarigenom han gaf sina fiender ett farligt vapen i händerna. Nu satt på Danmarks tron en konung, som förstod att begagna hvarje slag af vapen.

Under senare delen af konung Hans' regering hade hans son Kristiern utöfvat mycket inflytande på styrelsen och gifvit densamma en mer kraftfull och planmessig hållning. Det är nu, som den politiska rigtning började framträda, hvilken *Kristiern II* såsom konung med sådan energi fullföljde. Det var i vissa fall ett återupptagande af Margaretas politik, det var tillika en tillämpning af de politiska maximer, som samtidigt gjorde sig gällande i det öfriga Europa. Liksom Margareta ville äfven Kristiern II centralisera förvaltningen, stärka konungamakten och om möjligt göra den ärftlig. Han sökte försvaga den mäktiga aristokratien, den andliga genom att gynna reformationen, den verldsliga genom att till en motvigt höja de lägre klassernas ställning; han förbjöd den i vissa delar af Danmark rådande lifegenskapen, sökte bereda äfven allmogens barn tillfälle till undervisning o. s. v. De diplomatiska förbindelser, som Margareta grundat och hennes efterträdare fortsatt, blefvo nu allt mera omfattande och regelmessiga; de inskränkte sig ej till Östersjöns kuster, utan sträckte sig till Frankrike och Nederländerna, England och Skottland m. fl. Ett af de förnämsta målen för Kristierns yttre politik var att krossa Hansans redan försvagade välde; för detta ändamål anknöt han nya

handelsförbindelser och fullföljde sin faders arbete på att skaffa Danmark en stark sjömakt, som kunde hålla den hanseatiska stången i Östersjön. Men hvad som skulle sätta kronan på hans både yttre och inre politik, var Sveriges eröfring: derigenom skulle Hansan förlora det stöd, hon egde i Sverige, och kunna angripas med hela Nordens förenade krafter, och såsom Sveriges besegrare skulle Kristiern lättare kunna qväsa aristokratien äfven i Danmark.

Väl rustad och förberedd, understödd af kejsaren och påfven, af Frankrikes och Skottlands konungar, med svärdet i ena handen och bannbullan i den andra, företog Kristiern 1520 sitt stora härtåg mot Sverige, hvarigenom han skulle för alltid krossa Sveriges motstånd samt befästa på en gång unionen och den nya konungamakten. Men just i det ögonblick, då han syntes hafva nått sitt mål, då han lagt Sverige för sina fötter och blifvit hyllad till Sveriges arfkonung, lät han af sina våldsamma lidelser och af onda rådgifvare förleda sig till det himmelsskriande dåd, hvilket inom kort åter bragte Sverige i vapen och slutligen förde både honom och hans verk till undergång.

21. Några drag af samhällsskicket och odlingen i de skandinaviska länderna under unionstiden.

Medeltidens två sista århundraden, hvilka i vestra Europa äro tiden för feodaladelns förfall, äro i Norden tvärt om det företrädesvis aristokratiska tidehvarfvet i dess historia. Aristokratien blef den herskande samhällsmakten i alla tre rikena; i hufvudsak var hon densamma i dem alla, men resultatet blef likväl väsentligen olika i hvart och ett af dem. I Danmark hade adeln endast konungamakten till medtäflare och lyckades, oaktadt den kraftigt motarbetades af Valdemar Atterdag och Margareta, Hans och Kristiern II, att slutligen afgå med segern; hvad allmogen beträffar, var den redan så nedtryckt, att den förlorat all motståndskraft och nedsjönk allt djupare i beroende. I Sverige deremot lyckades allmogen ej allenast bevara sin gamla frihet emot adelns intrång, utan äfven att förvärfva ett, om ock oregelbundet, politiskt inflytande och ett rum i de allmänna rådslagen. Då dertill kom, att högadeln genom Stockholms blodbad miste sina förnämsta medlemmar, så ingick den svenska adeln med betydligt försvagade krafter i nyare tiden. Hvad angår Norge, så är det redan nämndt, att den nya adel, som der under unionstiden utvecklade sig, aldrig fick någon större betydelse, så mycket mindre som de inhem-

ska adelsätterna efter hand dels utdogo, dels nedsjönko i allmogens klass. Härigenom kunde allmogen i Norge så mycket lättare behålla sin frihet och eganderätt orubbade, men i saknad af adliga ledare kunde den icke spela någon politisk roll såsom i Sverige.

Kyrkan var i Norge den enda samhällsmakt, som bibehållit sin förra lifskraft; hon intog äfven en ledande ställning, och ärkebiskoparne i Trondhjem voro ofta tillika landets politiska chefer. I Danmark och Sverige deremot slöto sig kyrkans ledare allt mer till adeln; hennes förnämsta embeten besattes ofta med adelsmän, och biskoparne uppträdde mer såsom adliga partichefer än såsom väktare på Zions murar. Härigenom ökades väl kyrkans verldsliga makt, men tillika försvagades hennes anseende hos folket. Man spårar i Norden, ehuru i mindre grad, samma förfall inom kyrkan som annorstädes i Europa; den lyftning, som sierskan *Birgitta* gaf kyrkan i Norden, var otillräcklig och öfvergående.

Det var adelns och kyrkans stormän, som sins emellan utskiftade den makt, som konungadömet måste släppa. De delade sins emellan platserna i rikets råd och uppträdde på sina rådsmöten såsom handlande å hela rikets vägnar; de delade äfven rikets slott och län, dess lagmans- och häradshöfdingetjenster, dess stift och prelaturer, och de bragte derigenom hela den verldsliga och andliga styrelsen i sina händer. Då Sveriges lag stadgade, att konungen egde fritt välja sina rådsherrar och utdela rikets län åt hvem han ville, så gjordes konungen genom handfästning beroende af rådsherrarnes samtycke i dessa liksom i alla vigtiga stycken. Konung Hans' för alla tre rikena gemensamma handfästning af 1483, den s. k. *Kalmar recess*, betecknar höjdpunkten af aristokratiens anspråk. Dess verkliga makt var dock större hundra år tidigare.

Men oaktadt denna konungamaktens förnedring finner man, huruledes samtidigt vägen banades för en fastare enhet, en mera centraliserad statsmakt, åtminstone i Danmark och Sverige. Detta var en följd dels af en och annan kraftfull regents inflytande, dels af det öfriga Europas exempel och det behof af en fastare ordning, som den stigande utvecklingen, vid sidan af de stores sjelfsvåld, medförde; den starkaste drifkraften var dock det medvetande af nationell och politisk enhet, som började genomtränga folken och som i Sverige äfven sträckte sig till de djupa leden, till allmogens klass. Den gemensamma lagboken alstrade i Sverige medvetandet af gemensam rätt och pligt, kampen mot utländskt förtryck stärkte detta medvetande, och genom att deltaga i rikets allmänna möten fingo äfven de lägre klasserna blick och intresse för det gemensamma fäderneslandet. Det var på

detta enhetsmedvetande, riksföreståndarne och efter dem Gustaf I stödde sig, då de både inåt och utåt häfdade enhetens rätt. Den roll, som tredje ståndet spelade i det öfriga Europa, nemligen att vara stödet för en friare och mer nationell utveckling, denna roll tillföll i Sverige det fjerde ståndet eller allmogen. Städerna åter kommo i Norden ej till någon högre utveckling, vare sig i ekonomiskt eller politiskt hänseende; bland dem var det endast få, t. ex. Stockholm, Köbenhavn, Malmö, som togo någon del i tidens allmänna rörelser.

På den *materiella odlingens* område intog det fruktbara och af naturen välsignade Danmark fortfarande första rummet, liksom det ock numer var det i administrativt hänseende bäst ordnade riket. Hvad angår den *andliga* odlingen, så hade under förra tidehvarfvet Norge och Island varit de andra länderna öfverlägsna i allt, som hör till literär bildning, en följd dels af det obrutna sambandet med forntidens lif, dels af den lifliga samfärdseln med vestra Europas länder, hvilka på den tiden stodo främst inom detta område. Nu åter inträdde för Norge och Island en hastig aftyning i det andliga lifvet, i sammanhang med det politiska förfallet; och då Norges sjöfart och handel upphörde, så afbröts äfven dess förbindelse med vestra Europa. Det var numer öfver Tyskland och särskildt genom Hansestäderna, som Europas allmänna odling trängde fram till Norden, denna bildningsström utgöt sig i första rummet öfver Danmark och Sverige, men lemnade det aflägsna Norge mer oberördt. För denna tid är det Sverige, som står främst i literär odling, det eger en ej obetydlig literatur af religiösa skrifter, riddaresagor och rimkrönikor samt äfven politiska och historiska skrifter. Dernäst kommer Danmark och sist Norge, der den literära verksamheten numer inskränkte sig till efterbildningar och afskrifter. I jembredd med den politiska beröringen uppstod en liflig andlig samfärdsel emellan Nordens länder; den förnämste representanten för denna rigtning var *Birgittinorden*, hvars öfver hela Norden utbredda kloster vinnlade sig om literär verksamhet och dervid företrädesvis begagnade sig af modersmålen. Språket i denna klosterliteratur visar en blandning af de tre tungomålen. Inom den nordiska språkutvecklingen kan man iakttaga en dubbel riktning: Sveriges och Danmarks språk emottogo i följd af beröringen med Nordtyskland en stark uppblandning af plattyska ord, men på samma gång närmade de sig hvarandra, dock så att danskan hade öfvervigten; det svenska språket började forma sig efter det danska, och i Norge blef danskan i stället för fornnorskan efter hand landets skriftspråk.

C. T. ODHNER.

22. Polen. Galizien. Litaven. Tyska orden.

Vådorna af den utskiftning i land och makt, som Boleslav III (sid. 401) företog, blefvo omsider klara för Polackarna sjelfva, ju tydligare Polen i sitt gistna skick visade sig oförmöget att motstå påtryckningen af de stater, som tätnat omkring det: Pommern var förloradt, Pommerellen ett omtvistadt land och det förtyskade Schlesien lossnade från riket. Återställandet af den nationella enheten genom en gemensam konung var rikets enda räddningsmedel. *Vladislav IV Lokietek* (den korte), af den piastiska gren, som herskade i Cujavien, lyckades efter flere strider hopträckla staten, i det han förenade både Stor-Polen (landet kring Warthe) och Lill-Polen (vid öfre Weichsel) samt kröntes, redan 60-årig, till Polens konung (1320—1333). Genom träget personligt ingripande, i synnerhet i rättskipningen, befordrade han sin egen myndighet och rikets enhet; i förbund med sina grannar Litaven och Ungern, med hvars konung, Karl Robert, han bortgifte sin dotter, Elisabet, stärkte han sig mot den hatade och fruktade *Tyska orden*.

Denne hade efter de kristnes fullkomliga undergång i Österlandet vändt hela sin uppmärksamhet till sin dyrköpta eröfring vid Östersjön och för vinnande af nödig kraft och sammanhållning i den förut på skilda håll utöfvade ledningen af ordens angelägenheter 1309 flyttat sätet för den högsta styrelsen, som en tid, efter Ptolemais' fall, residerat i Venedig, till *Marienburg* vid Weichsels högra utloppsarm. Väl rotfäst i Preussen drefs orden af sin inneboende anda, vinkande eröfringar och politisk nödvändighet till angrepp på sina grannar, Polen, som med Pommerellen i sitt våld spärrade vägen till Tyskland, och Litaven som hindersamt och farligt sköt in mellan ordensländerna Preussen och Livland. Striden gick, snart sagdt oafbrutet, genom hela 1300- och 1400-talen.

Vladislavs krig med de tyske riddarne ärfdes af hans son *Kasimir den store* (1333—1370), hvilken i *freden i Kalisch* (1343) måste afträda Pommerellen med Danzig. Hvad han förlorade i vester — han nödgades nemligen äfven erkänna Schlesiens formliga införlifvande med tyska riket — tog han igen österut, då han (1349) underlade sig *Galizien* eller *Halicz*. Detta land, ursprungligen en del af ryska riket och styrdt af furstar ur Ruriks ätt, hade under en af desse, *Daniel Romanovitsch* (1229—1264), som lät kröna sig till konung, haft sin tid af glans och sträckt sig öfver större delen af det nuvarande Ryss-

land vester om Dnjepr. Men en mansålder efter Daniels död voro landvinningarna i en starkare eröfrares, Litavens, händer, och efter ytterligare en mansålder var det förbi äfven med sjelfständigheten. Kasimir fortsatte faderns arbete på riksdelarnes sammansmältning. För det huld och skydd, han lemnade bönderna mot adelns våldsamheter, fick han namnet »bondekonung». Äfven till Judarne sträckte sig hans omvårdnad, och det förmäles, att den ynnest, de njöto, stod i sammanhang med den ynnest, som den sköna Judinnan Esther skänkte den praktälskande »Polens Salomo». Kasimir, den siste konungen af Piasternas ätt, efterlemnade inga söner. Enligt tidigare öfverenskommelse och med förbigående af då ännu lefvande mansättlingar af Piasternas stam efterträddes han af sin syster Elisabets son *Ludvig den store* (1370—1382), förut konung i Ungern. Personalunionen med detta land väckte dock snart missnöje och slutligen uppror i Polen, som fann det mäktiga Ungerns intresse alltför mycket tillgodosedt på sin bekostnad och längtade från förbindelsen. När derför efter Ludvigs död den luxemburgske prins Sigismund, hvilken äktat Ludvigs äldre dotter och efterträderska i Ungern, Maria, gjorde anspråk på Polens krona, under åberopande af den arfsrätt, Polackarne verkligen tillerkänt Ludvigs döttrar, togo Polackarne Ludvigs yngre, ogifta dotter *Hedvig* till drottning. Den femtonåriga drottningen, hvilkens hjerta redan tillhörde en annan, fick snart en oväntad och oafvislig friare i den redan till åren komne storfursten *Jagello af Litaven.* Jagello, sjelf hedning liksom större delen af hans folk, lofvade föra med sig i boet sin egen och sina undersåtars omvändelse samt hela sitt rike. Det litaviska väldet, Polens fiende af gammalt dato, hade vid denna tid genom eröfringar ända in i hjertat af Ryssland svält ut till ett omfång af 10,000 qv.-mil, medan Polen knappt mätte mer än tredjedelen så mycket. Anbudet var icke att förakta, ett afslag farligt. Jagello fick ett nödtvunget ja, döptes och kröntes 1386 under namn af *Vladislav V* till Polens konung. Ehuru Polens förbindelse med Litaven, hvilket fortfor att hafva sin egen storfurste (vanligen polske tronföljaren), ända till 1569 var temligen lös, blef unionen dock farlig för den gemensamma fienden Tyska orden.

Tyska orden hade sin storhetstid under 1300-talet: hans välde sträckte sig från Oder till Finska viken (sedan Danmark mot 19,000 mark 1346 afträdt Esthland) och nådde för en kortare tid vid århundradets slut Gottland; styrelsen, som ej förlamades af någon strid med hierarkien, visste göra sig åtlydd, statshushållningen sköttes på ett utmärkt sätt, handeln blomstrade, och äfventyrsandan eller det kristna nitet rekryterade ännu arméerna. Men med 1400-talet började förfallet. I

det förfärliga *slaget vid byn Tannenberg* (15 Juli 1410) förlorade orden sin prestige. I spetsen för 163,000 Polackar, Litaver, Tatarer och böhmiska lego-knektar öfvervann Jagello den 83,000 man starka ordens-hären under högmästaren *Ulrik von Jungingen*. Men segern stod Jagello dyrt: 60,000 af hans folk betäckte valplatsen, der ordenshären, innan den i vild flykt spred sig öfver landet, qvarlemnat 40,000 fallne, bland dem högmästaren sjelf. Sedan Jagello företagit ett sköflingståg inåt Preussen och förgäfves belägrat Marienburg, fick orden *fred, i Thorn 1411*, utan någon nämnvärd förlust i land. Men tillståndet inom staten var och blef så mycket farligare. Krigen med Litaven hade efter Jagellos omvändelse förlorat sin karakter af korståg och lockat allt färre och färre frivilliga under riddarnes banér. Orden nödgades derför underhålla en värfvad här, hvilket bragte finanserna i oordning. Inom ordens eget sköte var den gamla hänförelsen slocknad och hade efterföljts af slapp tukt, ett ohöljdt förvärfsbegär och häftiga partistrider. Hos Preussens borgare och adel vaknade korporationsandan till lif; de började förskansa sig mot ordens godtyckliga styrelse, hvilken förlorat sin nimbus och i deras ögon var ett främlingars förtryck mot dem, som, ehuru äfven af tysk härkomst, dock hade hemfödingsrätt i landet. »Dessa nya Schwabare, Bayrare och Franker», i sådana ord gaf sig harmen luft, »förgäta all gudsfruktan och föra ett högt språk: vi Preussare äro blott med svärdet vunne lifegne». Visserligen försökte några statskloke högmästare genom ett s. k. *landsråd*, sammansatt af ordens högste styresmän och af representanter för prelater, adel och städer, gifva landets befolkning del i förvaltningen, men detta hennes deltagande saknade garantier, var också ordensriddarne förhatligt och blef i det hela resultatlöst. Slutligen ingingo adel och städer 1440 det *preussiska förbundet* till sina friheters skydd och besvärs afhjelpande. När orden med våld sökte tillintetgöra detta förbund, hvilket var så mycket farligare, som en brytning inom orden dref flere af hans medlemmar in i detsamma, kastade det sig i armarna på Polens konung, »hvilken hade full rätt till landet Preussen».

I Polen hade Jagello 1434 efterträdts af sin tioårige son *Vladislav VI*, hvilken äfven utkorats till Ungerns konung. Sedan han vid Varna 1444 i ett slag mot Turkarne dött hjeltedöden, hade hans broder *Kasimir IV* (1447—1492) efter lång tvekan bestigit tronen. Kasimir antog sig preussiska förbundets sak, och ett nära trettonårigt, företrädesvis fästnings- och plundrings-krig utbröt 1454. Efter uppbjudande af sina yttersta krafter dukade orden slutligen under för sina inre och yttre fiender samt afträdde i *freden i Thorn* (den 19 Okt. 1466) till Polen

på evig tid Pommerellen med Danzig och flere andra landsträckor (Vest-Preussen) men fick såsom län af polska kronan behålla det öfriga Preussen (Öst-Preussen). Det var för alltid förbi med tyska ordens sjelfständighet, och den sjönk i en allt djupare och djupare vanmakt.

I Polen hade den småningom, men allt tydligare framträdande naturen af valrike gjort konungamaktens gränser allt snäfvare och närmat statsskicket till en demokratisk adels-republik, der ärendena afgjordes på »konfederationer» och riksdagar. Riksdagen bestod af en representation (*nuntii*) för adeln och vid hennes sida såsom en öfre kammare en senat af högre verldsliga och andliga embetsmän. En representation för borgare och bönder, hvilka råkat i ett fullkomligt beroende af adeln, var oförenlig med den polska grundsatsen, »att adelsmannen allena är statsborgare».

23. Ryssland.

Rysslands historia under detta tidehvarf erbjuder ett enformigt skådespel af furstar, som slitas om den smula makt, »Gyllne hordens» kan i Kaptschak lemnat öfrig, som vinna och bibehålla den genom bakdanteri, trälaktigt smicker och kryperi inför sin herre samt använda den med sjelfviskhet. Hufvudet högre än de öfriga furstarne reste sig snart herskarne i *Moskwa*, ännu 1147 en obetydlig landtgård, sedan hufvudort i ett litet fustendöme, som Alexander Nevsky gaf en af sina söner. Alexanders sonson, *Ivan I*, blef 1328 storfurste, och den värdigheten förstodo hans efterkommande att bibehålla. Ivan, som började kalla sig »storfurste af hela Ryssland», gjorde Moskwa till Rysslands kyrkliga och förvaltnings-medelpunkt. Han förmådde nämligen metropoliten, som efter Kijevs fall residerat i Wladimir, att flytta till Moskwa, och genom sina tjenstemän indref Ivan skatten till Tatarerna, hvilken han förpaktat — ett värf, hvarpå hvarken han eller hans efterträdare tvekade att rikta sig på sina landsmäns bekostnad. Som betrodde tjenare åt kanen, med hvilkens makt de kunde skrämma och krossa motspänstige, ökade storfurstarne än vidare sitt namns auktoritet; deras rikedom och den omständigheten, att Moskwas område ej splittrades genom delningar såsom de andra furstendömena utan tvärtom genom våld, öfverenskommelse eller på kanens bud utvidgades på deras bekostnad, gåfvo storfurstendömet verklig styrka. Det fingo Tatarerna pröfva. Efter den berömde kan *Usbeks* död 1341 hade Kaptschak skakats af inre strider och till och med delats. När *Mamaï*, kan i en af delarna, ej ville medgifva storfursten *Dmitri Ivanovitsch* (1362—

1389) en förut beviljad minskning i tributen och med en här drog in i Ryssland, slog Dmitri honom i grund på *Kulikovska fältet* vid Don (1380), en drabbning, som förskaffade segraren tillnamnet *Donskoi*, och hvilken ryska historie-skrifvare måhända ej utan öfverdrift tillmäta samma betydelse för östra Europa som slagen på Catalauniska fälten och vid Poitiers för det vestra. Segern betecknade mer en lyckad ansats än ett verkligt resultat, ty redan 1382 gick *Tochtamisch*, som förenat kanatets makt, mot Moskwa och förstörde denna stad under ett förfärligt blodbad på dess invånare, hvarefter Rysslands afhängighet fortfor ända till *Ivan III Vasiljevitsch* (1462—1505). Denne furste, som träffande jemförts med sin samtida Ludvig XI, var mera bakslug än djerft företagsam, visste bida sin tid och i rätta ögonblicket gripa in med hänsynslös kraft och grymhet. Rysslands enhet och tatar-maktens störtande voro hans mål. Han återtog några af Litavens eröfringar, hvilka stannat först vid öfre Oka, och införlifvade med Moskwa de återstående små-furstendömena (utom Räsan) och det mäktiga *Novgorod* (1478). Novgorod hade genom handel nått stor blomstring och räknade under sina välmaktsdagar 400,000 invånare; det hade koloniserat och bragt i afhängighet hela den ofantliga sträckan mellan Volga, Kama och hafvet samt kunde ställa 30,000 ryttare i fält. »Hvem står upp mot Gud och mot Stor-Novgorod», var ett ordspråk i Ryssland. Ivan tillintetgjorde stadens handel och fria författning: en lagstiftande och skattebestämmande folkförsamling och folkvalda embetsmän. Lyckan mer än eget åtgörande befriade Ivan från Tatarerna. Sjelfständiga kanat hade uppstått i *Kasan* (1438), *Astrakan* och på *Krim* (1466), men på stepperna mellan Donetz och Volga ströfvade återstoden af »Gyllne horden», visserligen försvagad men ännu fruktad och med ouppgifna anspråk på tribut. Ivan undandrog sig under åtskilliga förevändningar skattens erläggande och uppträdde ej mer så ödmjukt inför kanen som hans företrädare: han red ej dennes sändebud till mötes, kastade sig icke framför hofvarne på sändebudets häst med pannen mot jorden och lyssnade ej på knä till Tatarens befallningar. I förbund med Krim begynte han slutligen krig med kan Achmat, men uppträdde med en mot sin allierade nästan förrädisk försigtighet; framgången syntes tvifvelaktig, då Achmat helt oförmodadt österifrån öfverfölls af fiendtliga tatarstammar, hvilka för alltid gjorde en ände på »Gyllne horden» och dess välde (1480). Ryssland var fritt, men ryska folket blef det icke. Det hade i två och ett halft århundrade sett sina furstars förnedring och tagit exempel deraf; furstarne hade af tatarkanen lärt despoti och grymhet. Seder och styrelse buro en asiatisk pregel.

24. Ungern.

Konung Karl Robert (1309—1342) tog efter det förödande inbördes-krigets slut kraftigt itu med botande af statens refvor: det blef åter ordning i rättskipningen och myntväsendet, handel och näringar sköto fart. I detta fredliga arbete utmärkte sig visserligen äfven hans son, den ridderlige *Ludvig den store*, som vid 17 års ålder blef sin faders efterträdare. Men Ludvigs storhetsnamn växte dock mera upp ur glansen af krigiska bedrifter och landvinningar. Han företog lyckosamma härfärder till sin ätts stamland Neapel för att hämnas sin broder Andreas, hvilken der blifvit strypt (1343), man sade på tillskyndelse af sin gemål och syssling, den lättfärdiga drottning Johanna I.. Han ryckte med vapenmakt Dalmatien från Venedig, tvang Serbiens och Valakiets furstar att hylla sig och blef, såsom ofvan berättats, konung i Polen (1370). Hans rike var således stort men löst och gled efter hans död (1382) i sär. Polen gick sin egen väg, och Ungern, der hans omyndiga dotter *Maria* kröntes till drottning, upprördes af nya borgerliga krig. Mot regentinnan Elisabeth, Marias moder, och hennes gunstling palatinen Gara, en uppkomling med mod, herskargåfvor och gränslös ärelystnad, reste sig adeln, anförd af slägten Horvathy, och satte på tronen Neapels konung Karl III (1385). Visserligen blef denne efter några månader på Elisabeths anstiftan dräpt, men inbördes striden fortfor, Gara föll, Elisabeth mördades och Maria blef tagen till fånga. Hennes gemål *Sigismund*, kejsar Wenzels bror, lyckades väl med utländsk hjelp befria henne och sjelf blifva vald till konung, men kunde ej dämpa upprorslågan. Vigtigare värf kallade honom också åt annat håll. Turkarne, som hastigt utbredt sitt välde öfver Balkan-halfön, fylde Europa med förskräckelse. Deras ryttarskaror hade redan satt öfver Donau, och faran nalkades Ungern. I spetsen för en här af Ungrare, Tyskar och 1,000 franska riddare, blomman af Frankrikes adel, med deras följe drog Sigismund mot det af Turkarne besatta *Nikopolis*, men utanför dess murar tillfogades honom ett afgörande nederlag af den tillskyndande Bajazet (28 Sept. 1396). Med knapp nöd räddade sig konungen undan på en båt utför Donau. Så aflopp begynnelsen af Ungerns kamp för Europa och kristenheten mot den begge hotande osmaniska makten — Magyarernas stora inlägg i mensklighetens historia, deras godtgörelse för forna brott mot verldsdelens frid, deras ära och deras fall. Sigismund möttes vid sin hemkomst af nytt missnöje, de upproriske höllo honom till och med i 18

veckor fången och uppsatte en motkonung, som dock snart måste vika. Sigismunds myckna vistelse i Tyskland hindrade honom sedermera att med kraft sköta styrelsen i Ungern. Han efterträddes der (1437) af sin måg, *Albrekt af Österrike*, efter hvilkens tvååriga regering tronstridigheter åter utbröto, i det somlige kämpade för kronans bevarande åt Albrekts son *Ladislaus*, som föddes efter faderns död och derför fick namnet *Posthumus*, andra för Polens konung *Vladislav*, framför allt emedan de påräknade hans hjelp mot Turkarne. Under det inre virrvarret rasade kriget med desse. En man, visserligen utan högre bildning men med sundt förstånd och af upphöjd karakter, *Johan Hunyady*, hvars lif var kriget och hvars lifs mål var fäderneslandets och kristenhetens frälsning undan islâm, hade med framgång upptagit striden mot dem. Med en handfull folk hade han gång på gång nedgjort deras skaror och vunnit sig hjelterykte. Sedan han lagt tyngden af sitt anseende i vågskålen till Vladislavs förmån, och påfvens legat, den vältalige kardinal *Cesarini*, medlat förlikning mellan partierna och tändt ifvern för ett korståg, drog Hunyady på sommaren 1443 öfver Donau. Han segrade vid Nissa och Lovatz samt stormade sjelfva julnatten de snöiga Balkan-passen. Sultan Murad bjöd fred, och ett vapenstillestånd på 10 år afslöts. Men Cesarinis flödade tunga och skändliga logik, att man ej behöfde hålla sitt ord åt de otrogna, jemte oroligheter inom Turkiet och löften om bistånd förmådde Vladislav att snart lömskt börja fejden på nytt. Vid *Varna* (den 10 Nov. 1444) vardt dock den lilla kristna hären efter en segerlofvande begynnelse i grund nedgjord af de nära fyrdubbelt starkare Turkarne, hvilkas fanatism än mer eldats deraf, att det besvurna fredsdokumentet till allmänt åskådande bars omkring bland deras leder. Vladislav föll, en janitsjar fäste hans hufvud som segertecken på sin lansspets, Cesarini och Hunyady flydde. Legaten, såsom krigets egentlige upphofsman, blef dock på flykten nedhuggen af sitt eget folk. Men Hunyady hade knappt kommit igen till Ungern, der han utsågs till riksföreståndare under den nu allmänt erkände Ladislaus Posthumus' (1444—1457) minderårighet, förr än han samlade en ny här mot Turkarne. Han sveks dock åter af lyckan i tredagarsslaget på det för de kristna så olycksdigra fältet vid *Kossova* (1448), men hoppet om muslimins utjagande ur Europa öfvergaf honom ej. Ungerns store syntes föga redobogne att följa honom, men han fick oväntadt hjelp af en folkuppväckare med Peter eremitens och den helige Bernhards anda och kraft. Franciskanermunken *Johan af Capistrano* (bild 200), bördig från Italien, var en bot- och bättrings-predikant, hvilken lika mycket genom elden och uttrycksfullheten i sina åtbörder, der hans språk ej förstods, som ge-

som sin talegåfva ryckte massorna med sig. Han var en af dem, påfven utsändt att verka för ett korståg, och lyckades tillföra Hunyady en korsfararhär bestående af sammanlupet folk, bönder, borgare, tiggarmunkar o. d. Med 60,000 man kastade de sig i det af 150,000 Turkar med 300 kanoner belägrade *Belgrad* (1456). Staden togs, men från citadellet gjorde de kristne, hänförde af Capistrano, som med korsfanan i handen stormade framför dem, ett utfall, och Hunyady jagade de af panik gripne Turkarne i vild flykt bort emot Sofia. Några dagar efter denna lysande bedrift bortrycktes »Ungerns hjelte» af en farsot, och »med hans död», skref Aeneas Sylvius (sed. påfven Pius II), »tyckes äfven vårt hopp vara förbi».

200. Johan af Capistrano.
Tafla af Bartolomeo Vivarini.

Ladislaus, som styrdes af den mot Hunyady och hans slägt — det nationella partiets stöd — fiendtlige grefve Cilly, lät på obevista anklagelser afrätta en af Hunyadys söner och måste undan det uppretade folket rymma landet (1457) samt dog i sitt böhmiska rikes hufvudstad Prag samma år. På sin flykt hade han tagit med sig en af pagerna i sitt hof, en spenslig, femtonårig gosse med böljande gullgult hår. När Magyarerna i Jan. 1458 på Rakosfältet vid Pest skulle skrida till konungaval, blef det ett allmänt rop af hären och folket, att kronan skulle sättas på detta barns hufvud. Och så vardt den sedermera berömde *Matthias Corvinus*, Hunyadys son,

Magyarernas konung (bild 201). Matthias fick en för sin tid ytterst vårdad uppfostran, hvarigenom han lärde sig akta bildningen och dess målsmän. I Buda, der han upprättade ett universitet, samlade han ett bibliotek, hvars storlek och rikedom på sällsynta handskrifter väckte beundran hos den tidens bok-kännare. Hans karakter var fri från låghet och småsinhet, hans håg lekte åt det stora, ja äfventyrliga, och målet för hans sträfvan, hvilket han med sitt ljusa förstånd visste ikläda de vackraste former, var ytterst hans egen berömmelse och fördel. Han hade ärft sin faders krigiska duglighet, derom vittnade hans

201. Matthias Corvinus.
Efter G. Roscio.

många alltid lyckosamma strider med Turkarne, Böhmen, Polen och kejsar Fredrik III. »Till kyrkans skydd» angrep Matthias sin egen svärfader, den för sina calixtinska åsigter bannlyste konung Podiebrad af Böhmen, hvilkens rike påfven lofvat honom som lön för nitet. Han eröfrade Mähren, Schlesien och Lausitz men lemnade efter en strid med konung Kasimir af Polen dennes son Vladislav i besittning af sjelfva Böhmen, till hvars tron Czecherna efter Podiebrads död kallat honom. Äfven med kejsar Fredrik III råkade Matthias i fejd, jagade honom från Wien (1477) och tvang honom till en förödmjukande fred.

Men när Fredrik dröjde med fredsvilkorens uppfyllade och äfven på annat sätt retade den segersälle Ungraren, eröfrade Matthias efter en femårig strid större delen af Österrike och slutligen Wien (1485). Det stod ej i kejsarens makt att drifva honom derifrån, och Matthias dog såsom segrare i sin fiendes hufvudstad 1490.

Efter Matthias' död förlorade Ungern sin höga maktställning. Det förenades visserligen med Böhmen, sedan Magyarerna valt den nyss nämnde *Vladislav II* (1490—1516) till sin konung, men statens inre och yttre styrka förlamades genom tvister mellan den mäktiga adelsoligarki, som under detta tidehvarf spelade mästare i riket, och den uppåt sträfvande lågadeln, hvartill kom ett blodigt bonduppror under Georg Dozsas anförande (1514).

TH. WESTRIN.

(Bearbetning efter Becker, Bestushew-Rjumin, Th. von Bernhardi).

25. Turkarne. Timur. Det byzantinska rikets undergång.

På Dschingiskans tid, då Mongolerna ödelade halfva Asien, hade en turkisk höfding, *Suleiman Schah*, i spetsen för 50,000 man lemnat Chorasan och dragit vesterut. Hans son *Ertogrul* trädde i tjenst hos den seldsjukiske sultanen af Ikonium i Mindre Asien samt fick i förläning af denne en landsträcka i trakten af Dorylæum i Phrygien. Då den mongoliske kanen af Iran lät afrätta den siste sultanen af Ikonium, blef Ertogruls son *Osman* oberoende (omkr. år 1300). I spetsen för sina *Osmaner*, såsom folket efter honom kallades, företog Osman en mängd härjnings- och eröfringståg i Mindre Asien, som redan före hans död (1326) till större delen gick förloradt för Byzantinarne. Hans son *Orkan* eröfrade det vigtiga Nicäa, och dennes äldste son *Soliman*, som dog före fadern, besatte 1357 Gallipoli, hvarigenom Turkarne fingo fast fot i Europa. Orkans yngre son, *Murad I*, hvilken 1359 efterträdde sin fader, eröfrade allt land mellan Hellesponten och Balkan samt gjorde år 1361 *Adrianopel* till rikets hufvudstad. Äfven Serberna, Bosnierna och Bulgarerna blefvo dels skattskyldiga, dels tvungna till fullkomlig underkastelse. Dessa Turkarnes snabba framgångar härrörde till väsentlig del deraf, att de i *janitsjarerna* egde ett fotfolk, hvartill det kristna Europa ej kunde uppvisa maken. Orkan, hvilken gaf Osmanerna deras första ordnade samhällsinrättningar, påbjöd nemligen, att de starkaste och vackraste gossarne bland den underkufvade befolkningen skulle tagas från sina föräldrar,

tvingas att afsvärja sin tro och sitt fosterland, undervisas i islâms läror samt från barndomen få en holt och hållet krigisk uppfostran, afsedd att bilda dem till ett lika utmärkt fotfolk, som deras turkiska herrar voro ett ypperligt rytteri. Längre fram blefvo sultanens kristna undersåtar ålagda att till janitsjarernas rekryterande hvart femte år lemna ett visst antal gossar. Dessa uppfostrades ytterst strängt, men fingo sedermera hög sold, och för dem, som utmärkte sig, stod vägen till befäl och embeten öppen.

Vid Murad I:s död år 1389 uppsteg hans son *Bajazet I* på tronen, en lika tapper som hård och grym herskare. Hans lysande seger vid Nikopolis är skildrad i föregående kapitel. I Constantinopel afgjorde han efter sitt behag tvister inom den kejserliga familjen, och det byzantinska rikets undergång syntes allt mer oundviklig, då de svaga Grekerna helt oförmodadt funno en bundsförvandt i en ännu väldigare och ännu grymmare eröfrare än den turkiske sultanen.

Det var Mongolen *Timur*, vanligen kallad Timur lenk, d. ä. den lame Timur, hvilket namn Europeerna förvridit till Tamerlan. Af sina egna landsmän kallades han ock »den store vargen», »tidens herre» och »verldens eröfrare». I egenskaper och tänkesätt påminte han mycket om Dschingiskan, hvilken han sökte likna i tapperhet och eröfringslusta, i blodtörst och känslolöshet. Men framför denne utmärkte han sig genom aktning för bildning och vetenskaper. Sina lediga stunder tillbragte han gerna i sällskap med de läkare, astronomer och jurister, hvilka han från alla Asiens länder kallat till sin hufvudstad Samarkand. Efter att omkring år 1370 hafva inkräktat *Dschagatais* tron, öfver hvilket kanat hittills Dschingiskans ättlingar herskat (se sid. 414), eröfrade Timur under sin 35-åriga regeringstid 26 olika riken från den kinesiska muren till Medelhafvet samt sköflade hundratals städer från Ganges till Volga. Alla dynastier, som uppstått vid sönderfallandet af Dschingiskans omätliga välde, tillintetgjordes: liksom blott *en* Gud, så skulle ock endast *en* herskare finnas på jorden, förklarade Timur. Ödelagda och folktomma länder, förstörda städer och pyramider af dödsskallar voro de minnesmärken, tyrannen efterlemnade. Vid Delhi lät han på en timma mörda mer än 100,000 fångar. Efter eröfringen af Merut, en annan indisk stad, blef hela befolkningen lefvande flådd. Haleb och Damaskus förstördes. Efter Bagdâds intagande (1401) restes en pyramid af 90,000 dödsskallar.

Det var för att försvara sitt rike mot denne skoningslöse eröfrare, som Bajazet måste afstå från sina planer mot Constantinopel. I Juli 1402 möttes Timurs och Bajazets härar vid *Angora* i det forna

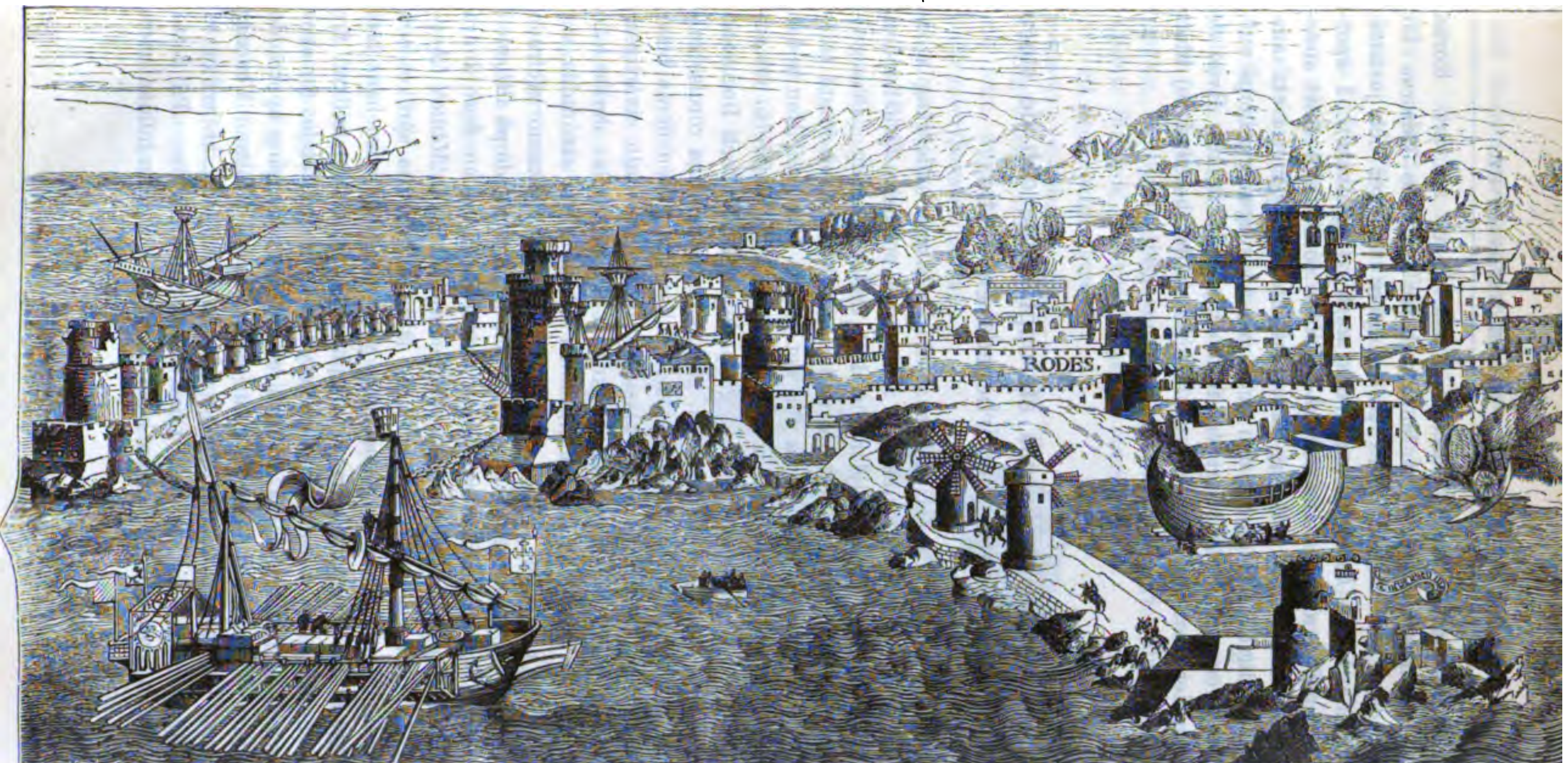
Galatien i Mindre Asien. Turkarne voro 90,000 man, Mongolerna tio gånger så talrika. Trots janitsjarernas glänsande tapperhet vann Timur en fullständig seger, och Bajazet sjelf råkade i fångenskap, ur hvilken han förgäfves sökte fly. Döden befriade honom dock redan 1403, och två år senare afled äfven Timur, då han just stod färdig att eröfra China. Genom hans efterkommandes tvedrägt upplöstes snart Timurs ofantliga välde, och ett liknande öde tycktes äfven hota det turkiska riket, om hvilket Bajazets fyra söner kifvades. Det var ett gynsamt tillfälle att drifva Turkarne ur Europa, men hvilket helt och hållet försummades af de förvekligade, okrigiske Byzantinarne, medan åter vesterlandets folk voro för mycket upptagna af sina inre strider för att uppträda mot en fiende, som icke för ögonblicket syntes hotande.

Så kunde en af Bajazets söner, *Muhammed I*, sedan hans bröder omkommit i de inbördes krigen, åter förena sin faders rike (1413), och hans efterträdare *Murad II* (1421—1451) tvang den byzantinske kejsaren att betala skatt. Constantinopels fall var numer blot en tidsfråga. Följande en kortsynt krämarpolitiks ingifvelser, lemnade de i dessa farvatten så mäktiga handelsrepublikerna Venedig och Genua Byzantinarne utan tillräckligt understöd. Försöken att förena den grekiska kyrkan med den romerska för att derigenom vinna vesterlandets sympatier strandade på den byzantinska ortodoxiens motstånd. Ungraren Johan Hunyadys och den albanesiske fursten *Skanderbegs* (Georg Castriotas) hjeltemodiga ansträngningar hejdade visserligen för en tid Turkarnes framträngande åt norr och vester, men kunde ej rädda den hotade kejsarstaden. Murad II:s son, den grymme och vällustige, men tillika kraftfulle och statskloke *Muhammed II* (1451—1481), tillträdde regeringen med det fasta beslutet att göra Constantinopel till sitt rikes hufvudstad. Så djupt hade Justiniani stolta stad sjunkit, att hon endast kunde uppställa 4,973 vapenföre män mot de 250,000, med hvilka Muhammed i April 1453 började belägringen. Kejsar *Constantinus XI* fälde dock ej modet. Understödd af den krigsorfarne Giustiniani, som Genua skickat till hans hjelp med 900 man, ådagalade den siste palæologiske kejsaren en rådighet och tapperhet, som kastade ett skimmer af ära öfver det urgamla rikets sista dagar. Muhammeds energi var dock oemotståndlig. Hans kastmaschiner och mörsare gjorde visserligen vida mindre verkan, än han med anledning af deras kolossala storlek hade hoppats. Men deremot lyckades det honom att tränga in i den inre hamnen, oaktadt denna var tillspärrad med starka jernkedjor. Han lät nemligen en natt transportera 70 af sina galerer öfver den mer än en mil långa landsträcka,

som skiljde Bosporen från den inre hamnen. Sedan Grekerna sålunda blifvit tvungna att äfven försvara sig mot anfall från sjösidan och derför måst dela sina redan förut otillräckliga stridskrafter, företog Muhammed den 29 Maj den afgörande stormningen. Efter två timmars kamp hade Turkarne ännu ej gjort några framsteg. Då blef Giustiniani, försvarets ledare, sårad samt lemnade striden, och strax efteråt lyckades Turkarne tränga in i staden. Omkring 2,000 kristne nedhöggos, deribland kejsar Constantinus, hvilkens afhuggna hufvud sedan frambars till den segrande sultanen. Den öfriga befolkningen fick behålla lifvet, men hvar och en, som ej kunde lösa sig ur fångenskapen, gjordes till slaf. All lös egendom prisgafs till plundring, men byggnaderna fingo ej förstöras. På fjerde dagen efter eröfringen förvandlades Sophiakyrkan till moské, och sedermera undergingo alla öfriga kyrkor, med undantag af en enda, samma öde. Men den kristna religionen förbjöds ej, utan tvärtom befalde Muhammed, att den nyvalde patriarken skulle insättas i sitt embete med sedvanlig ståt.

Constantinopels fall mättade ej Muhammeds eröfringslusta. År 1461 tvangs den siste komneniske kejsaren i *Trapezunt* att afstå sitt rike till sin fruktansvärde granne. Hela *Grekland* med undantag af några af Venetianarne besatta hamnar föll i Turkarnes våld, och samma öde träffade *Serbien*, *Bosnien* och *Valakiet*. Efter ett 16-årigt krig måste Venetianarne 1479 afträda en del af sina besittningar i Albanien, på Peloponnesus och i Arkipelagen, hvaremot de erhöllo åtskilliga handelsförmåner. År 1480 besatte Muhammed äfven *Otranto* i södra Italien. De sista åren af sitt lif sysselsatte han sig dock i synnerhet med planer att eröfra ön *Rhodos*, hvilken sedan 1309 tillhörde Johanniter-riddarne. Men försöket att intaga öns starkt befästade hufvudstad (bild 202) tillbakavisades tappert. Muhammed beslöt då att ställa sig sjelf i spetsen för ett nytt och väldigare härtåg mot detta kristenhetens sista bollverk i öster, men dog, innan han hunnit verkställa sin afsigt. Till lycka för vesterlandet saknade Muhammeds son, den praktälskande *Bajazet II* (1481—1512), sin faders krigiska kraft. De turkiska eröfringarna afstannade derför tills vidare, och det kort förut intagna Otranto gick till och med åter förloradt.

Jemte eröfrarens rykte hade Muhammed II äfven förvärfvat lagstiftarens ära. Sådan som den osmaniska statsförfattningen var vid hans död, har den i hufvudsak förblifvit ända till vårt århundrade. Närmast sultanen stod en med oinskränkt makt försedd *storvezir*. I spetsen för provinserna stodo *paschor* med vidsträckt myndighet. Stort inflytande så väl på lagskipningen som på förvaltningen samt till och med på förhållandena till utrikes makter egde *ulema's* (d. ä. de vetande),

RODES.

hvilkas utlåtande *(fetva)* inhemtades i alla frågor af vigt. Korân och dess kommentatorer samt landets lagar utgjorde källorna för deras lärdom. De voro således på en gång teologer och jurister. Till ulema's hörde *kadi's* (domare) och *mufti's* (lagtolkare). I spetsen för samtlige ulema's stod *scheich-ul-islâm*, som åtnjöt stort anseende, ty korânens rätta tolkning var af utomordentlig vigt i ett samhälle, der religionen utgjorde den enda, om än svaga, tygeln på sultanen, hvilkens makt för öfrigt var fullkomligt oinskränkt. Hvad de kristne undersåtarne angår, voro de helt och hållet beroende ej blott af sultanens, utan vanligen äfven af paschans godtycke.

26. De klassiska studiernas återupplifvande och de stora uppfinningarna förbereda en ny tid.

Constantinopels fall och det byzantinska rikets undergång medförde icke blott en stor rubbning i Europas politiska förhållanden, utan äfven de vigtigaste följder för dess andliga odling. Den grekiska literaturens mästerverk hade under medeltidens två första tidehvarf varit så godt som okända för det vestra Europa. Men sedan det fjortonde århundradet hade i Italien en lågande hänförelse för antikens literatur och konst gjort sig gällande. Petrarca och Boccaccio hade gått i spetsen för *humanismen*, såsom denna andliga rörelse kallas, och tusentals mindre ryktbara hade följt efter. Men deras brinnande ifver att lära känna den klassiska forntiden skulle svårligen, hvad den grekiska literaturen angår, kunnat tillfredsställas, derest icke vid denna tid den grekiska emigrationen börjat. För att rädda sin frihet flydde nemligen många Greker från de af Turkarne eröfrade städerna till det närbelägna Italien, der de, ofta utblottade på allt, med nöje åtogo sig att undervisa i sitt modersmål. Sedan flere andra Greker redan uppträdt som enskilde handledare, anstäldes *Manuel Chrysoloras* år 1397 i Florens som offentlig lärare i grekiska språket och literaturen. Det femtonde århundradets ypperste lärde voro hans lärjungar samt invigdes af honom i den platonska filosofien, hvilken för Italiens humanism fick samma stora betydelse som Aristoteles för skolastiken. Manuel Chrysoloras, hvilken med lysande framgång uppträdde som lärare icke blott i Florens, utan äfven i Pavia, Milano, Venedig och Rom, fick bland sina landsmän många efterföljare, af hvilka vi blott vilja nämna Theodor Gaza, Chalkondyles och Pletho. På detta sätt blef den grekiska literaturen känd i Italien, hvarifrån humanismen

sedan spriddes till Frankrike, Tyskland och Europas öfriga länder. Vid universiteten, hvilkas antal ansenligt vuxit — ensamt i Tyskland funnos vid 15:de århundradets slut 15 — egde humanismen sina ifrigaste förkunnare, men dess verkningar stannade icke inom lärosalarne, utan nådde både hofven och de borgerliga kretsarne. Mot den katolska kyrkans auktoritetstro och ofördragsamhet och skolastikens spetsfundigheter gjorde sig sålunda en friare och menskligare uppfattning gällande, som främjade och förberedde icke blott literaturens och konstens underbara uppblomstring, utan äfven denna ärofulla kyrkoreformation, hvarigenom åtminstone en del af Europa frigjordes från påfveväldets förtryck och katolicismens vidskepelse.

Så stora skulle humanismens verkningar dock svårligen hafva blifvit, derest icke uppfinningen af *boktryckerikonsten* kommit till dess hjelp. Det höga priset å de handskrifna böckerna hade nemligen hittills i ytterlig grad försvårat bildningens spridande. I Frankrike t. ex. kostade i trettonde århundradet en bok i medeltal omkring 300 kronor enligt nuvarande penningvärde. Visserligen hade uppfinningen af *linnepapper*, hvilket i fjortonde århundradet började användas, skaffat ett billigare skrifmaterial än pergamentet. Men först *Johan Gutenbergs* (bild 203) odödliga uppfinning gjorde det möjligt att lemna böcker till ett sådant pris, att de kunde vinna en större spridning. Det var omkring år 1440, som Gutenberg i Strassburg gjorde sina första försök att trycka med *rörliga* typer. Väl funnos redan före Gutenbergs uppträdande smärre tryckta böcker, men de voro åstadkomna genom aftryck af träskifvor, i hvilka skrift var utskuren, således alster af det sedan 1400-talets början uppblomstrande träsnideriet. Gutenberg förfärdigade först sina typer af trä, men sedan han flyttat till sin födelseort Mainz och der i bolag med den rike guldsmeden *Johan Fust* 1450 anlagt ett tryckeri, började han använda gjutna metalltyper,

203. Johan Gutenberg.
Efter ett kopparstick från 1500-talet.

en för boktryckerikonstens praktiska tillämpning epokgörande förbättring. Den första bok, som trycktes med dylika typer, var en 1452 påbörjad och 1455 fullbordad latinsk bibel. Från 1453 hade Gutenberg och Fust en ypperlig medhjelpare i *Peter Schöffer*, som införde flere nya förbättringar. Men redan 1455 råkade Gutenberg i process med Fust samt måste afträda sin andel i tryckeriet. Det lyckades visserligen Gutenberg att anlägga ett nytt tryckeri, men detta kunde icke mäta sig med det gamla, som numer tillhörde Fust och Schöffer, hvilka skördade den egentliga vinsten af den stora uppfinningen. Då Gutenberg dog 1468, hade boktryckerikonsten redan hunnit sprida sig till Bamberg, Köln och flere andra tyska städer samt till Italien och Nederländerna. Och inom kort voro tryckpressar i gång i nästan alla det romersk-katolska Europas länder. Sällan har någon uppfinning så hastigt vunnit allmänt erkännande.

204. Boktryckeri på 1500-talet.
Efter ett träsnitt af J. Amman.

Af lika stor vigt, som boktryckerikonsten vardt för vetenskapernas och den allmänna bildningens framåtskridande, blefvo tvänne andra uppfinningar för krigföringens och sjöfartens utveckling. *Krutet*, som sannolikt från China kommit till Araberna och genom dem till Europa, blef der allmänt känd på 1300-talet. Artilleri (»bombarder») användes redan i slaget vid Crécy år 1346 (se sid. 435). Det var dock först mot medeltidens slut, som artilleriet, under ledning af Johan Bureau (se sid. 475) och andra, började spela en mer framstående rol, medan åter skjutgevären ännu voro ytterst svårhandterliga. Liksom krutet så kom äfven *kompassen* i bruk i Europa på 1300-talet. Enligt några uppfanns den omkring år 1302 af Italienaren *Flavio Gioja* från Pasitana vid Amalfi; enligt andra inskränker sig Giojas förtjenst till att hafva förbättrat en redan förut, sannolikt i China, gjord uppfinning.

ERNST WALLIS.

(Bearbetning efter Becker, Cantù m. fl.)

MEDELTIDENS LITERATUR OCH KONST.

Enligt den kyrkliga traditionen skall aposteln Petrus ha kommit till Rom år 42 e. Kr. under kejsar Claudius, och intet steg har varit rikare på vigtiga följder och mera afgörande för kristendomens egen och dermed den menskliga odlingens utveckling än detta. Genom grundläggandet af den romerska församlingen och genom hennes förhållande till de båda förnämste bland apostlarne, Petrus och Paulus, judarnes och hedningarnes apostlar, vardt Rom hjertpunkten i det nya religiösa lifvets utveckling i stället för Jerusalem, på samma gång äfven judarnes och hedningarnes olika uppfattningar af kristendomen uppgingo och fingo sitt uttryck i en högre och allmänligare, en katolsk synpunkt. Det var härpå den romerska medeltidskyrkan byggde sitt anspråk för den romerske biskopens, påfvens, primat inom kyrkan och dermed följande, på gudomlig rätt grundade auktoritet öfver alla församlingar; det är detta, som utgör ett af grunddragen i medeltidens hela odling och som äfven i dess poesi och konst fått ett uttryck.

Väl började den kristna konsten med en viss rädsla för antiken och dess former såsom uttryck för synd och flärd, och den höll sig i katakombernas mörker mest till symboler och antydande framställningar. Men då icke ens katakombernas skrämda martyrer kunde undvara konstens förklarande språk, upptogo de helt naivt de vänliga former, som antiken skapat och omtydde dem blott på sitt eget sätt. Då derpå den segrande kristendomen framträdde i dagens ljus och installerades: först i Vestern i basilikan, sedan i Östern i kupolkyrkan, sökte den, ehuru förgäfves, hålla fast det allt mera tynande antika idealet, och konsten stelnade i byzantinismens former. Dessa äro de båda första stora grupper, under hvilka vi skola i korthet sammanfatta det väldiga fältet, den vest-romerska och den öst-romerska kyrkans konst jemte poesi och musik. Såsom den tredje gruppen, och i viss mån en förmedlande öfvergång till den senare medeltiden, betrakta vi derpå islâms poesi och konst, hvarefter såsom naturliga slutgrupper följa först den romaniska konsten och sist gotiken, jemte den diktkonst, som beledsagar dessa på hvarandra följande stilrigtningar.

1. Den vestromerska kyrkans konst.

När genom Constantinus den stores seger öfver Maxentius den kristna religionen vardt det romerska väldets statsreligion, och sålunda den stridande kyrkan öfvergick till triumferande, steg hon upp ur katakombernas trånga mullvadsgångar, hvilka under förföljelsens dagar hade lemnat den gammalkristna fromheten skydd för utöfningen af sin gudstjenst och hviloplats efter döden, och hon sökte genast efter former, som kunde gifva ett uttryck åt hennes nya, trygga och stolta lif. Hon fann dem delvis i de gamles tempel, och sålunda räddades åtskilliga fornlemningar från undergång, främst Roms Pantheon; men helst tillgrep man och ombildade den gammal-romerska basilikan, hvars af pelare omgifna gårdsrum med pelargångar på de fyra sidorna och en halfkupolformig nisch (*absis*) på ena kortsidan lemnade goda ingredienser till det blifvande kristna templet. Man täckte hela rummet med takstolar, tog bort pelarne på kortsidorna, så att den perspektiviska blicken från ingången till absis vardt fri, gjorde midtskeppet högre än sidoskeppen, så att fönster kunde anbringas i dess öfre vägg, lade ett tvärskepp mellan absis eller kor-nischen och långhuset samt inledde detta senare med den stolta triumfbågen, hvarpå långhuset, treskeppigt eller femskeppigt, erbjöd flere rader af pelare, vanligen tagna från antika tempel och sammanbundna antingen med rakt bjelklag eller med bågar. Bakom triumfbågen låg medelpunkten för hela templet, nemligen den martyrs graf, åt hvilken basilikan var helgad, och öfver den reste sig högaltaret. Längst bakom denna i kor-nischen var plats för biskopen och de äldste, och i nischens halfkupol, likasom på triumfbågen, utvecklade den gammalkristna konsten sin allra högsta prakt i dekoration och måleri. I den romerska basilikan hade det inre öppna rummet varit omgifvet af tvenne pelarrader, den ena öfver den andra såsom i de grekiska hypetraltemplen; i den kristna basilikan förekommer detta blott på några ställen, t. ex. i S:a Agnese och S. Lorenzo utanför Rom, men i Östern blef detta sedvänja, emedan på orientaliskt sätt qvinnor och män skildes från hvarandra äfven i kyrkan, och de förra fingo då plats på de läktare, hvilka sedan gifvit upphof till de romaniska kyrkornas emporer eller läktarvåningar ofvanpå sidoskeppen.

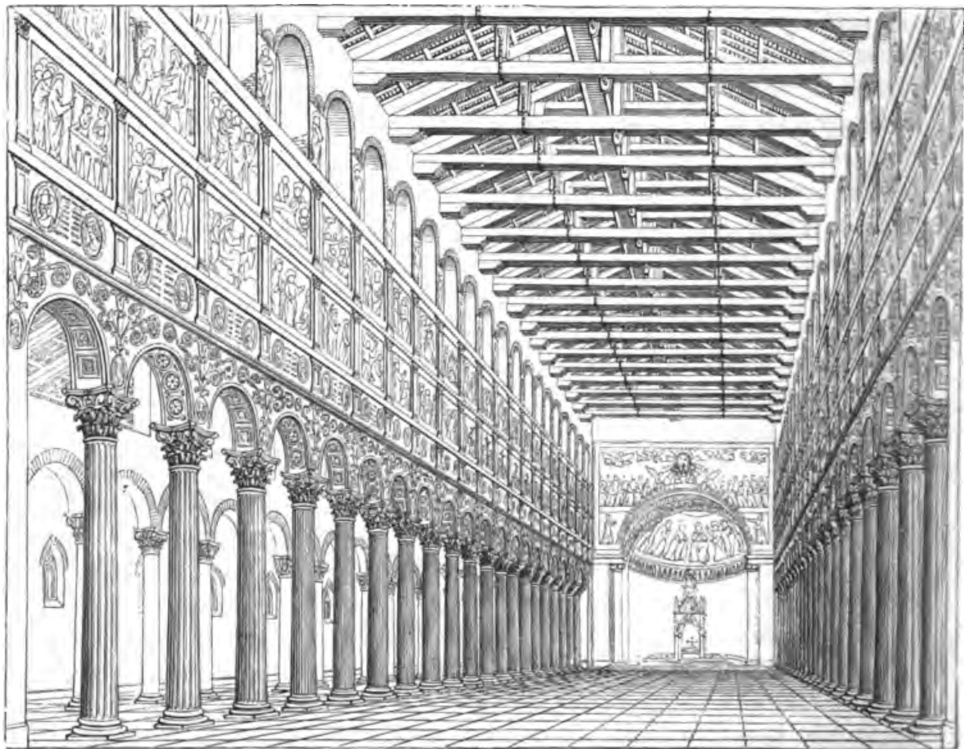
Framför långhuset, hvilket hade lika många ingångar som skepp, låg först ett smalt rum, kalladt *narthex*, der de, som skulle upptagas i kyrkans gemenskap, hade sin plats, innan de förklarades värdiga att vara medlemmar af henne. Framför detta rum låg slutligen en för-

gård *(atrium)*, omgifven af pelare, samt i midten en brunn *(cantharus)* för tvagningar, hvilken sedan flyttades inom templet och vardt den katolska kyrkans bekanta vigvattensfunt. Till utförandet är allt detta rått och enkelt, till och med vårdslöst. Man tog utan betänkande de erforderliga materialierna från antika tempel, allra främst pelarne, och stundom tog man dessa från olika håll, likasom äfven kapitäler och listverk. Allt är sålunda sammanplockadt, och inga bestämda lagar för formbehandlingen, för pelarafstånd eller bjelklag kunna spåras, och ingen särskildt kristlig stil kan heller i detaljen upptäckas. Men likväl gör det hela en högst betydande verkan. Det grekiska templet var en plastisk skapelse, fullt ordnad och afsluten utåt samt organiserad af arkitektoniska delar, hvilka i oafbruten rytmisk följd begränsade konstverket i det yttre, medan det inre var antingen icke eller åtminstone mindre utfördt. I den kristna basilikan är det inre för första gången organiskt indeladt, och i stället för antikens rundt om fortlöpande oafbrutna skönhetsrytm framträder här likaledes för första gången grupperingens och symmetriens lag, som delar rummet i midtskepp och sidoskepp samt låter ögat följa den perspektiviska utsigten framåt till ett enda och bestämdt mål såsom medelpunkten i det hela. Deremot är i basilikan det yttre enkelt och osmyckadt; endast framsidan är någon gång prydd med målning eller mosaik.

Utom basilikan förekomma äfven runda och månghörniga byggnader, hvilka användes dels till dopkyrkor, dels till grafkyrkor. I de romerska baden (thermerna) hade en rund sal med simbassin haft namn af *baptisterium;* namnet bibehölls för den kristna dopkyrkan, emedan neddoppning i vattnet ännu hörde till det kyrkliga bruket. Grafkapellen gjordes äfven cirkelrunda efter förebilden af Romarnes cylinderformiga grafmonument, men de täcktes gerna med ett kupolhvalf och hafva derför en vigtig plats i kupolbyggnadens utveckling. Särdeles märklig i detta hänseende är den utanför Rom belägna S:a Costanza, egentligen ett grafkapell öfver Constantini dotter, hvilket har sin betydelse för utvecklingen af den östromerska kupolbyggnaden.

Redan tidigt byggdes tre af de förnämsta basilikorna i Rom. Så Lateranen, den ursprungliga påfliga biskopskyrkan, »*omnium ecclesiarum urbis et orbis mater et caput*» (moder och hufvud för alla kyrkor i staden Rom och verlden); så den gamla S:t Peters-basilikan, som nedbröts i början af femtonhundratalet för att lemna plats åt den moderna S:t Peterskyrkan; så slutligen S. Paolo utanför Rom (bild 205) vid vägen till Ostia, hvilken brann 1823, men sedan med oerhörd prakt blifvit återstäld, och hvars åttio pelare erbjuda en härlig perspektivisk

anblick. Senare byggdes sådana som S:a Maria Maggiore och S. Pietro in Vincoli med flere, och man fortfor dermed ända in i början af andra årtusendet e. Kr., hvarvid likväl är att märka, att med tiden detaljerna blifva allt mera vårdslösade och sammanplockade, ty det blir på samma gång allt mera ondt om de antika pelarne och listverken, hvilka ännu utgöra hufvudsakliga skönheten i sådana tempel som S:a Maria Maggiore och S:a Sabina på Aventinus, hvilkas pelarprydnad för hvardera tagits i sin helhet från ett enda antikt tempel. Deremot

205. Basilikan S. Paolo utanför Rom.

lemnar S. Lorenzo utanför Rom i sina äldre delar en verklig profkarta på alla slags antika byggnadsdelar från skilda tider; men ännu större är förvirringen i S:a Maria in Trastevere, der somliga pelare äro joniska, andra korintiska, en del tjockare än de andra, några äro för korta, så att de måst skarfvas, andra för långa, så att de blifvit afsågade. Det är en brokighet i kapitäler och taklister som i ett museum.

I katakomberna och basilikan utvecklades äfven den första kristna bildkonsten. Denna var icke gynnad af den äldsta församlingen och

de första kyrkofäderna, emedan man var rädd för den sammanblandning af hedniskt och kristligt, som äfven ofta inträffade. Sålunda berättas det om Alexander Severus, att han hade en bild af Kristus jemte bilder af trollkarlen Apollonius från Tyana, Abraham och Orphevs i det kapell, der han förvarade sina husgudar. Men så öfversinlig kunde dock naturen icke förblifva, att den ej åtminstone behöfde sinnebilder för Kristus och de kristliga dygderna, och sådana skapades derför äfven i stor mängd inom den äldsta församlingen. Men utom symboler och inskrifter på grafvar finnas äfven rigtiga bildverk, emedan flere biskopar och längre fram äfven församlingarna icke voro fiendtliga mot konsten. Dessa verk bestå af sarkofager och målningar, i hvilka användes ämnen ur gamla och nya testamentet, uppfattade på ett fritt symboliskt sätt. Men det förekommer i den äldsta kristna konsten ingen framställning ur Kristi lidandes historia; likaså ingen sträfvan efter historisk trohet, så att man i början icke lägger an på något egentligt porträtt af frälsaren och icke heller af madonnan.

Märklig är den nya kompositionslag, som nu framträder. Hos de gamle stäldes i deras sarkofagbilder figurerna helst i profilställning efter hvarandra, likasom vore de stadda på vandring; här ordnas de symmetriskt efter en midtlinie, som intages af den tronande Kristus, omgifven af lika många figurer i nischer på hvarje sida, och man ser dem mest framifrån. Högst få äro de fristående figurerna från äldre dagar, men en sådan finnes, som har en viss betydelse: det är bilden af S:t Peter i brons, som nu befinner sig i S:t Peters-kyrkans midtskepp, ett föremål för de troendes fromma hyllning medelst det ifrigaste kyssande af hans under tidens lopp halft försvunna och blankpolerade tå.

Hvad den äldsta tidens målningar beträffar, höllo sig dessa mera än sarkofagbilderna till antikens traditioner. Detta visar sig deri, att man dels såsom antiken personifierar naturföremålen, dels också upptager rent antika ämnen, t. ex. då Kristus framställes såsom Orphevs, hvarjemte äfven antika dekorationsbilder, framför allt vinrankan, användas både direkt och symboliskt. Dessa bilder, som symboliserade Kristus medelst framställning af Daniel i lejongropen, profeten Jonas, Elias' himmelsfärd o. d., målades lätt och enkelt på väggarna i katakombernas små kapell; men bilden af den gode herden med lammet på sina axlar var dock den mest omtyckta, omgifven af andra rytmiskt ordnade framställningar med sinnrikt innehåll.

Med det femte århundradet kom fordran på djupare framställning af personligheten. Man var icke längre nöjd med det enkelt dekorerande, utan man önskade framställa Kristus i sin verkliga gestalt.

Dermed inträder den period af den äldsta kristna konstens utveckling, då de kristna typerna utbildas, och framför alla Kristus och madonnan. Den äldre af Tertullianus fasthållna åsigten var, att frälsaren, med stöd af Jesajas profetia, hade varit ful och oansenlig som en träl. Men snart fann man detta motbjudande, ty frälsaren borde äfven i sin jordiska gestalt hafva visat sig värdig sin gudomliga natur, och Chrysostomus och Hieronymus fäste i stället uppmärksamheten på den 45:e psalmen, hvilken med sin beskrifning på skönheten borde tillämpas på Kristus, och denna åsigt vann allt mera anklang, så att till och med kyrkofäderna Ambrosius och Augustinus delade den. Med denna åsigt om Kristus såsom en typ för manlig skönhet började äfven försöken att framställa honom, och slutligen förklarade till och med en synod år 692, att framställningen af frälsarens menskliga drag vore bättre än den af traditionen ärfda symboliska afbildningen af lammet. I katakomberna vid S. Ponziano i Rom finnes typen redan utvecklad, likaså och kanske allra först å en sarkofag i S:t Peters-kyrkans krypta. Fullt stadfästad framträder den slutligen i mosaikerna.

Med basilikan kom nemligen en ny, praktfull, den triumferande kyrkans ande motsvarande teknik, mosaiken, ärfd från Romarne, som dock endast begagnat den till golfprydnad, använd redan i fjerde århundradet och gynnad af den från Byzans utgående rigtningen. Detta målningssätt, hvarmed man främst smyckade absis och triumfbågen, bidrog att stadfästa typerna, men grundlade också den förstening i antagna former, som vi känna under namn af byzantinism, och som betecknar det östromerska rikets stelkramp och död. Ännu fans det dock i den romerska mosaikkonsten i behåll drag, som påminde om antiken. I de fåtaliga ämnen, som framstäldes, Kristus med apostlar och helgon, madonnan med barnet, sedan hennes typ i jembredd med Kristusbilden blifvit utvecklad, samt en och annan af de vanliga symbolerna, äro figurernas hufvud högtidliga, allvarliga, stundom nästan vresiga, men ännu icke gubbartade och utlefvade; derjemte är draperikastet antikt, utvisande, att det ännu är yllemanteln med dess enkla, elementära färger, som är bestämmande för veckens fall; slutligen äro de framstälda på blå grund, ibland äfven med en antydning af verkligheten i ett stycke blomsterströdd mark, hvarpå figurerna stå. Högsta uttryck har denna högtidliga mosaikstil nått i kor-absis till kyrkan S. Cosmo e Damiano i Rom, der en mäktig Kristusfigur, omgifven af helgon, lugnt och allvarligt blickar ned på vår tids häpnande småmenniskor. Men denna stil hade ingen utveckling uppåt. Med sjette århundradet är det förbi i Italien, men samtidigt börjar också en lifligare yttring af konstnärlig verksamhet i Byzans.

Hvad som särskildt utmärker denna äldsta romerskt kristliga konst, är således dels dess fasthållande af de antika traditionerna, så vidt detta lät sig göra, dels utbildandet af de kristna typerna, bland hvilka Kristusidealet och madonnan äro de förnämsta.

2. Den östromerska kyrkans konst.

Byzantinismen, som grundade sig på den romerska konsten och på sitt eget sätt gaf uttryck åt de kristna idéerna, fick dock sin egendomliga pregel genom tillkomsten af ett nytt element, nemligen det orientaliska, hvilket, ehuru motarbetadt af Grekerna, allt mer och mer vann insteg. Det visar sig i förgudande af kejsaren, hvilket väl hade börjat redan i Rom med de aflidne Cæsarerna, men som här gälde de lefvande och ännu mer stegrades genom ett stelt hofceremoniel; det visade sig vidare i drägten, der den grekiska yllemanteln och tunikan allt mera försvunno samt ersattes af långrocken och tiaren, stelt siden och brokad; det visade sig slutligen i djup missaktning för det personliga, i orientalisk rättskipning och grymhet, och detta allt har haft inflytande på konsten.

Men byzantinismens betydelse ligger just i sammansmältningen af de tre nämnda inflytandena, det romerska, det kristna och det orientaliska, och detta framträder först i den byzantinska byggnadskonsten, hvilken, i motsats mot den långsträckta basilikan, visar sig såsom kupolbyggnad, koncentrerad kring en medelpunkt, likasom det grekiska korset har fyra lika långa armar, medan det latinska har en af armarna såsom korsets stam längre än de andra. Man sträfvade att finna en annan typ än basilikan med sitt långhus och sin öppna takstol, och då blef hvalfbyggnaden den naturliga utvägen. Härvid utgick man från Roms kupolbyggnader, och dessa voro Pantheon samt den ofvan nämnda grafkyrkan S:a Costanza, hvilken senare uppvisade en särdeles vigtig förändring, i det kupolen icke blott uppbars af en underliggande cylinder som i Pantheon, utan derjemte af en krans parvis kopplade kolonner under denna cylinder, hvarigenom hela det inre rummet utomkring sig fick en fri omgång. Emellertid var man icke tillfredsställd med denna kupolbyggnad på cirkelrund basis, emedan denna form var obeqväm för de kyrkliga bruken. Man sökte derför först att förena den cirkelrunda kupolen med en regelbunden åttahörning såsom basis, för att sålunda komma till lösning af det byggnadsproblem, som byzantinismen hade att lösa, nemligen förening af

kupol med fyrkantig plan. Den förra af dessa uppgifter löstes i Ravenna, den andra i Byzans.

Ravenna, som var vestromerska rikets hufvudstad under Honorius och hans efterföljare, som sedan var Ostgotakonungen Theoderiks residens och slutligen vardt säte för den byzantinske exarchen, erbjuder äfven i sina minnesmärken en bild af denna vexling. Man finner der basilikor, hvilka dock icke äro vårdslösade i formen som de romerska, emedan man här icke hade några antika byggnader, från hvilka man kunde hemta materialier, utan allt måste göras nytt. Derför är äfven S. Apollinare in Classe (bild 206) en märklig byggnad både i det inre, der pelarkapitälerna fått en egen dubbelform genom en förlängning uppåt, och äfven i det yttre, som i motsats mot den romerska basilikans nakenhet fått en verkligt arkitektonisk delning af sina väggytor. Men utom Theoderiks väldiga, ehuru klumpiga, grafkapell med sitt ur ett klippblock huggna kupoltak finner man der en kupolbyggnad af största betydelse, nemligen S. Vitale, byggd i förra hälften af femhundratalet. Der är planen polygon, bestående af ett åttkantigt inre rum med omgång, och öfver detta inre rum eller hufvudskepp hvälfver sig en lätt kupol på en krans af halfkupolformiga nischer, hvilka i två våningar öfver hvarandra äro genombrutna af öppna bågar, hvilande på kolonner. Anblicken af det inre med sina mosaikbilder är i hög grad rikt och präktigt, särdeles genom den mängd af kroklinier, som gifva kyrkan ett så afgjordt motsatt intryck mot basilikan.

Men först i Sophiakyrkan i Constantinopel har problemet blifvit löst. Hon är byggd under Justinianus i senare hälften af femhundratalet, och hennes betydelse ligger deri, att hon upptager det i S. Vitale genomförda motivet af kupol hvilande på halfkupol, men midtrummet är i henne icke åttkantigt, utan qvadratiskt, och förmedlingen mellan kupolens cirkelrunda basis och planens midtqvadrat är åstadkommen genom uppfinningen af de trekantiga bugtiga hörnhvalf, som vanligen kallas svicklar eller pendentiver. Denna uppfinning är byzantinismens arkitektoniska storverk; längre kom den icke. Sophiakyrkans kupol är dock märkligt flat och bred samt lyfter sig icke ofvan svicklarne på den cylinderformiga underbyggnad, som kallas *tambour*. Hennes egendomlighet består i det väldiga kupolsystemet, i det att halfkupoler, som sjelfva enligt mönstret från Ravenna äro genombrutna af bågar och kolonner, bilda stöd åt den stora midtkupolen, hvarjemte kyrkan rundt omkring är omgifven af en läktarvåning, qvinnornas afskilda plats, samt öfverallt prydd med präktiga kolonner och glänsande mosaiker. Deremot förefaller det yttre högst

egendomligt, emedan hvalf och kupoler sticka obetäckta fram i luften, liknande mera ett i vexlande kullar rundadt berg än en byggnad. Härmed var inom byggnadskonsten typen fastståld, och byzantinismen hade nått sin höjdpunkt. Den centralisations-grundsats, som låg i dess väsen, hade fått sitt uttryck, ty, ehuru Sophiakyrkans hufvudskepp liknar en elliptiskt urhålkad och omhvälfd skål, är den dock, till skilnad från basilikan, icke långbyggnad, utan centralbyggnad och, ehuru i sin verkan storartad, icke klar och lättfattlig som basilikan, utan invecklad och labyrintisk, bilden af en tid och ett system, hvars väldiga ansatser qväfdes i dogmatiska spetsfundigheter och stel hofetikett.

Denna byzantinismens karakter visar sig ännu tydligare i måleriet,

206. Basilikan S. Apollinare in Classe i Ravenna.

ty skulptur öfvades visserligen, men mest i myntslagning och elfenbenssnideri, det vill säga i mindre biarter, i hvilka tidens anda nog framträder, ehuru ej så talande som i mosaik och miniatyrmålning. Äfven i mosaiken herskar en blandning af romerskt och orientaliskt; hofceremonielet öfvade sitt inflytande på stilens allt mer konventionella stelhet. Hufvudsaken vardt ådagaläggande af prakt, så långt de kyrkliga gränserna medgåfvo, och derför utbyttes först och främst den blå grunden mot guldgrund, hvarigenom figurerna fullständigt rycktes bort från verklighetens område. Men dessa figurer sjelfva höljdes i den stela hofdrägten och fingo dermed en hållning, som vittnade om en viss antagen värdighet, hvarjemte deras kroppsbildning vardt allt mera onaturlig, med långdragna lemmar, dystra smala ansigten, sneda ögon och helst grått hår och skägg, så att det hela hade ett föråldradt,

spöklikt utseende, — ett sant uttryck för den stela dogmatismen i lära och lefverne. Sådana äro de berömda och tekniskt fulländade bilderna i S. Vitale, sådana äfven de ännu mera omfattande mosaikerna i Sophiakyrkan. I sjunde århundradet gick sedan denna stil ut öfver hela Vesterlandet. — Sedan byzantinismen under kejsar Justinianus nått sin blomstring, kom i åttonde århundradet under Leo Isauriern den bekanta bildstriden. Att denna fanatism skulle hafva inverkan på konsten, var naturligt: dess frihet var förlamad, och äfven sedan striden var bilagd, kunde hon icke återvinna full frihet. Den enda konst, som nu hade att glädja sig åt någon utöfning, var miniatyrmålningen, d. v. s. målning med den röda färgen mönja *(minium)*, som användes i manuskriptens initialbokstäfver. Denna teknik, som redan tidigt begynt att öfvas, nådde inom den byzantinska konsten en ganska hög grad af fullkomning, och dessa miniatyrer voro den enda rymd, inom hvilken ännu ett minne af antikens formbehandling qvarlefde. Anmärkas bör äfven, att efter bildstridens storm en ny krets af ämnen inkom i dessa framställningar, nemligen Kristi lidandes historia. Korsfästelsen, som visserligen något tidigare förekommer i Vesterlandet, blef hädanefter i denna konst ett vanligt förekommande ämne, ty ett förslöadt slägte var icke nöjdt blott med mosaikernas triumferande gestalter, utan behöfde äfven själsskakande bilder.

3. Poesi och musik inom kyrkan.

Det genom kristendomen gifna nya innehållet fick sin första poetiska form i de kristliga hymnerna. Men jemte dem utbildades äfven ett slags kristligt episk dikt, som stödde sig på de apokryfiska evangelierna och slutade med en särskild poetisk produkt, nemligen legenden. Begge tillhöra ursprungligen den grekiska kyrkan, och det är inom henne, som kyrkans både poesi och musik först uppkommit.

Det första namn, man här möter, är Clemens af Alexandria (omkr. 200), berömd för sin hymn till Kristus frälsaren, och näst honom nämnes Gregorios, biskop i Nazians (391), som skrifvit en mängd andliga dikter och äfven antages vara författare till en kristlig tragedi, sammansatt af verser ur Evripides, hvilken behandlar »den lidande Kristus». Detta drama är icke utan sin märkvärdighet, eftersom kyrkan egentligen hade alldeles afgjordt förklarat sig emot teaterföreställningar och inskränkt dem till de verldsliga festdagarne. Snart nog

skulle också ur kyrkans eget firande af Kristi offerdöd det medeltidsdrama framgå, som man kallar *mysterium*.

Efter dessa nämnas flere, dels hymnförfattare, såsom Synesios, dels episka versvirtuoser, såsom Pelagios, hvilken skref Kristi lif på idel verser, tagna ur Homeros och blott obetydligt ändrade. Äfven munken Pisides, som lefde kring midten af sexhundratalet, kan vara värd att minnas för en sång om de sex skapelsedagarna, som legat till grund för »*La sepmaine première*» af Du Bartas, medan åter dennes bearbetning återkommer i ett liknande arbete af dansken Arreboe och inom svenska literaturen går igen i biskop Haqvin Spegels »Guds verk och hvila».

Johannes från Damaskus, som lefde i åttonde århundradet, har gjort sig ett namn genom legenden »Barlaam och Josaphat» eller historien om en indisk konung, som vill hindra sin son Josaphat att blifva kristen, men då denne är predestinerad dertill, omvändes han hemligen af den helige mannen Barlaam. Denna dikt, som predikar sträng asketiskt lif och framställer gudliga betraktelser öfver alltings förgänglighet såsom summan af kristendomen, har med munkväsendet utbredt sig öfver hela verlden, öfversatts på alla språk och blifvit dramatiskt behandlad af Lope de Vega. Vi se vidare i denna legend ett exempel på den egendomliga episka poesi, som småningom utvecklade sig, först på grund af de kanoniska och sedan de apokryfiska evangelierna. Dessa senare erkändes visserligen icke af kyrkan, men de utöfvade dock ett stort inflytande, emedan de genom att starkare framhålla det underbara elementet mycket mera sysselsatte fantasien än de vanliga evangelierna. I dem återfinna vi alla de välbekanta berättelserna om Jesusbarnets taskspelarkonster, t. ex. då han formade lergökar på sabbaten och, för att förarga judarne, gaf dem lif, så att de flögo sin kos. Till dem slöto sig åtskilliga sagor om Jesu lärjungar, förnämligast Petrus och Johannes. Så t. ex. den vackra legenden om Petrus, som ville fly från Rom, men mötte frälsaren och frågade honom: »*Domine, quo vadis?*» (Herre, hvart går du?), och Jesus svarade: »Till Rom för att ännu en gång korsfästas»; och då har Petrus vändt tillbaka till en säker död, men, emedan lärjungen var ringare än mästaren, vardt han korsfäst med hufvudet nedåt. Slutligen lades härtill martyrernas och helgonens lefvernesbeskrifningar, hvilka jemte en del historisk sanning berättade om en mängd underverk, och den oftast poetiskt vackra framställningen af dessa var under fattiga tider en välsignad spis för den hungrande fantasien. Denna legendepik var en skapelse af den grekiska kyrkan, och en af de förnämste legendsamlarne var Simeon Metaphrastes, som på hög befallning för-

fattade helgonhistorier. Hans samling var sedan förebild för den berömda *Legenda aurea*, den latinska kyrkans förnämsta legendbok, af en genuesisk dominikanermunk Jacobus de Voragine i trettonde seklet, hvilken bok utgör grundvalen för en mängd versifierade legender, först i de romaniska, sedan i de nordiska språken.

Den romerska kyrkan har, både hvad den kristliga hymnen och legenden beträffar, följt den grekiska i spåren; men dessutom har hon med sitt språk, latinet, varit medlarinna mellan Österns odling och den ännu råa Vestern och Norden, ty öfverallt, der hon framträngde eröfrande, gjorde hon det latinska språket till sin organ. Ehuru i början beroende af den grekiska kyrkan, framträdde hon snart äfven i andlig bildning fri och sjelfständig, och hennes utvecklingsgång afspeglas i den latinska poesi, i hvars rytmer hon uttryckte sin ängslan under stridens och sin glädje i segrens dagar.

Hilarius, som omkring 350 var biskop i Poitiers, hade såsom landsförvist uppehållit sig i Orienten och der lärt känna den grekiska kyrkans hymnpoesi. Han skref sedan hymner, som utgjorde grundvalen för den romerska poesien af samma art. Till honom slöt sig Ambrosius, biskop i Milano, född 340, som under de trångmål, hvari han med sin församling råkade, införde psalmsång i kyrkan och dervid använde psalmer, som dels voro efterbildningar efter byzantinska hymner, dels voro egna dikter, såsom den härliga lofsången: »*Te Deum laudamus*», hvilken ännu bär namn af den ambrosianska lofsången efter sin författare († 397). Han är också den, som fastställt de fyra s. k. autentiska tonarterna, hvarigenom tonkonsten inom den äldre kyrkan första gången ordnades och regelbands. Näst honom nämnes Spanjoren Prudentius, fältherre och statsman under senare hälften af fjerde århundradet, som skref kristna hymner i den latinska konstpoesiens tonart, således med versen byggd på qvantitet, icke på tonvigt, samt utan rim, hvilket ännu icke inkommit i poesien. Berömd är i synnerhet hans vackra dödshymn: »*Jam mœsta quiesce querela*», af J. O. Wallin försvenskad i psalmen: »Nu tystne de klagande ljuden», som dock är rimmad.

Emellertid behöfde hymnpoesien lyftas, och detta skedde äfven genom påfven Gregorius den store och hans reform af korsång och kult, hvilken naturligtvis äfven träffade psalmdiktningen. Då han år 579 af påfven Pelagius skickades till Constantinopel för att af kejsaren begära hjelp mot Longobarderna, hade han lärt känna den grekiska kyrkosången, och några af de hymner, han derifrån medförde, utbredde sig inom hela den latinska kyrkan. Emellertid har han sin största betydelse som kyrkosångens reformator, och såsom sådan har

han utom de förut vanliga tonarterna äfven infört nya, så att den efter honom uppkallade gregorianska sången vardt grundläggande för musikens vidare utveckling, i det att tonarternas område vidgades genom tillägg af de fyra s. k. plagaliska tonarterna, hvarjemte det musikaliska uttrycket frigjordes och första uppslaget gafs till taktens och melodiens sjelfständiga rörelse. Han indelade vidare tonerna i oktaver och gaf dem namn efter de första bokstäfverna i det latinska alfabetet i stället för de äldre tunga och svårhandterliga grekiska benämningarna. Han samlade slutligen de gamla melodierna och förbättrade dem, hvarjemte han tillade nya, och skapade i den sålunda samlade skatten en norm för hela den kristna kyrkan. Ja, ett exemplar af dessa melodier nedlades vid altaret i S:t Peter i Rom och fästes der med en kedja, på det att under tidernas lopp inga afvikelser skulle kunna ega rum.

Sedan med nionde århundradet rimmet börjat användas i dikter på lefvande tungomål, blefvo äfven de latinska hymnerna rimmade, och till sådana dikter höra de bekanta hymner, som tillhöra vissa delar af katolska kyrkans ritual, såsom »*Dies iræ, dies illa Solvet sæclum in favilla*» med sin skakande målning af yttersta domens fasor, skrifven omkring år 1250 af minoritermunken Thomas a Celano, samt den innerligt rörande »*Stabat mater dolorosa Juxta crucem lacrimosa, Qua pendebat filius*» af munken Jacoponus från Todi. Allt detta, så väl poesi som musik, tjenade kyrkan och utgjorde en del af hennes ritus; ja, hon omformade slutligen kärnan af den heliga historien, berättelsen om Kristi offerdöd, till det stora liturgiska drama, som vi ännu kalla messa, hvilket uppfördes i den ståtliga basilikan med dess pelarprakt och mosaikutsmyckning. Hon skapade af det hela en estetisk produkt af första rang, som förlänade trons föremål på alla håll en för sinnena behaglig åskådlighet. Men hon gick också till sist deri så långt, att hon tog den sinliga framställningen af det gudomliga, hvilken skulle vara symbolisk för att lätta begripligheten, såsom dess verkliga tillvaro och vardt derigenom allt mera vidskeplig och själlös, hvilket icke var fallet, då hon i begynnelsen ännu bodde i katakombernas mörker.

4. Islâms poesi och konst.

Arabernas poesi.

Det är förut berättadt, huru islâm framträdde med Muhammed och gjorde en insats af ofantlig vigt icke blott i Orientens, utan i hela mensklighetens lif. Detta inflytande beror dels på Arabernas och Persernas poesi, som hufvudsakligen med sina sagor tillfört riklig näring åt den vesterländska medeltidsfantasien, dels ock på Arabernas konst, som genom uppfinnandet af spetsbågen satte det kraftigaste medlet till en följdrigtig utveckling i hand på medeltidskonsten. Det är äfvenledes förut berättadt, huru den arabiska poesien, hufvudsakligen stödd på korânen, utvecklade sig under muhammedanismens första århundraden. Till det derstädes (III: 123) sagda må några ord tilläggas.

Vi anmärka först, att den arabiska poesien har en stark böjelse för didaktik, på samma gång hon äfven visar stor rikedom på bilder. Detta är ett för den arabiska fantasien egendomligt drag, som man återfinner äfven inom den bildande konsten, att blanda bildrikt fantasteri med abstrakt förståndighet. Vidare må anmärkas, att den arabiska poesien i hufvudsaken är lyrisk, medan den episka sagorikedomen mest tillhör och härstammar ifrån Perserna. Diktarterna skilja sig visserligen i epos, lyrik och didaktik, men dock icke med full klarhet. Af lyriska dikter äro tvenne arter framstående, nemligen *kassiden*, i hvilken den förut behandlade Mutanabbi utmärkte sig, och *ghaselen*, men skilnaden beror mest på yttre omständigheter, nemligen rimföljd och längd. Sjelf hade Muhammed icke stort förtroende till sagoberättarne, emedan han fruktade, att lärans renhet skulle lida genom dem; men Araben lyssnade gerna till sagor och fabler, och derför kommo många sådana österifrån öfver Persien till Arabien. Utom Lokmans förut omnämnda fabler kom sålunda en samling, som gått från Indien till Persien under namn af Bidpais fabler, äfven till Arabien, der den framstäldes under formen af tvenne schakaler, en dum och en listig, hvilka för hvarandra berätta en del anekdoter om djur och menniskor, i hvilka under fabeldrägten äro gömda praktiska lärdomar i vishet och sedlighet.

Men en alldeles egendomlig och äkta arabisk diktart var den, som kallades *makâme*. Ordet betyder ett ställe, der man uppehåller sig för att samspråka, och öfvergick sedan att betyda det samma som

ett underhållande föredrag, hvilket, helst i skymningen, älskades af Araberna. Den förnämste författaren af sådana dikter, hvilka bestå af rimmad prosa i humoristisk form, var Hariri, som lefde omkring 1100. Han lade sina berättelser i munnen på en såsom äfventyrare kringfarande sångare, Abû Seid, hvilken öfverallt sammanträffar med en resande köpman, men aldrig uppträder i egen person, utan alltid i förklädnad och alltid skämtande på ett burleskt sätt med köpmannen och hans allvarliga berättelser om sina resor.

I dessa dikter var det dock mest fråga antingen om det lärorika innehållet eller om den lustiga tonen, således ett subjektivt element. Men under eröfringens dagar hade sagoämnena oupphörligt ökats, och slutligen började man samla och ordna dem. Resultatet vardt »Tusen och en natt». Huru denna sista stora produkt af den arabiska poesien uppstått, är oklart; men så mycket är säkert, att de olika berättelserna hafva högst olika ursprung och att alla orientaliska folk lemnat bidrag till dem. Som bekant sammanhållas de många historierna af en yttre ram, hvilket är ett vanligt österländskt bruk, och arbetet angifves af äldre arabiska författare vara öfversatt och bearbetadt från persiskan. Särskildt märklig är den del af arbetet, som är känd under namn af »Vezirernas bok» och som ursprungligen varit ett sjelfständigt arbete. Den återfinnes nemligen först hos Byzantinarne och sedan hos Vesterlandets folk, hos hvilka senare den fått namn af »Historien om de sju vise mästarne», och den är såsom hela sagocykeln omsluten af en ram, inom hvilken de olika smärre berättelserna äro infogade. Sålunda hafva mångfaldiga bidrag sammankommit från alla håll, till dess sist en rik berättarförmåga gaf det hela sin klassiskt formade framställning. Orientens lif och lefverne är der måladt i brokiga bilder, men vanligen gifver hvarje berättelse åskådlig form åt någon vishetslära, och med rätta prisas den rena anda, den frihetskärlek, det förakt mot domare, som taga mutor, likasom mot hycklande prester, den aktning för dygden och arbetet, som genomgå dessa fantastiska historier och som med rätta gjort dem kära och kända för hela den bildade verlden.

Persernas poesi.

Den muhammedanska poesien har dock slagit ut sina vackraste blommor hos Perserna. En persisk diktkonst hade visserligen börjat redan före den arabiska eröfringen, men först efter denna begynte den persiska kulturens höga lyftning. Poesien vardt hofpoesi med

schahen såsom medelpunkt, men att hon det oaktadt kunde vara storartad och fri, det bevisas af sådana skalder som Firdusi, Sadi och Hafis.

Sedan de gamla hjeltesagorna, hvilka sammanhängde med de religiösa föreställningarna om den oförsonliga striden mellan ljusets och mörkrets rike, fortplantats från slägt till slägt och fått åtskilliga tillsatser af en senare tid, som till och med behandlade historien om Alexanders eröfring i sagoform och dertill äfven i dikten inlagt en pregel af ridderlighet, som påminner om Europas medeltid, kom med schah Mahmûd (omkr. år 1000) den afgjorda lusten att samla de poetiska källorna och få dem genom en stor skald sammanarbetade till ett helt. Härtill utsågs Anssari, som dock stannade vid utarbetandet af några episoder. Men hans verk fullföljdes af Firdusi, d. ä. den paradisiske (940—1020), som började sin berömda hjeltedikt, *Schah-Name,* vid 36 och slutade den vid 72 år, hvarpå han, bedragen på den utlofvade lönen och häröfver upprörd, måste fly för att undgå sin furstes onåd; men när denne ändtligen insåg sin orättvisa, var det för sent, ty de utskickade, som skulle försona fursten och skalden, mötte på vägen dennes liktåg. Schah-Name, konungarnes bok, framställer striden mellan Iran och Turan, der den typiske hufvudhjelten är Rustem, som ovetande dödar sin egen son, Sorab, och sjelf dödas af sin broder. Det ligger sålunda ett tragiskt skimmer öfver dikten, som för öfrigt i flere hänseenden icke kan kallas ett epos i vanlig mening; så börjar den med sagan, men slutar med historien om Alexander; så är den vidare genomträngd af muhammedansk fatalism samt uppblandad med subjektiva utbrott och didaktiska framställningar, i hvilka skaldens person framträder, medan deremot de poetiska personernas individualitet är föga utvecklad. Dikten är således icke episk i den homeriska meningen, men i dess ställe ligger en flägt af verklig folkpoesi utbredd öfver det hela.

Firdusi hade många efterföljare, bland hvilka den romantiske tecknaren af qvinnan och kärleken, såväl den lyckliga som den olyckliga, är Nisami, den poetiske mästaren under tolfte århundradet. Men efter Mongolernas inbrott, då landets sjelfständighet var hotad, kom österifrån böjelse för mystik och grubbel jemte öfverdrift i det poetiska formväsendet. Den förnämste målsmannen för denna rigtning var den mystiske panteisten och dityrambdiktaren Dschelaleddin Rumi († 1273), författare till en af muhammedanismens berömdaste skrifter »*Mesnewi*», en allegoriskt-didaktisk dikt, hvars grundtanke är ett mystiskt försjunkande i Guds väsen, såsom uppenbarande sig i allt jordiskt. Samtidig med honom är Sadi († 1291), en lycklig, lugn och

vis gråhårsman, som i Östern blifvit uppburen för sina lyriska ghaseler, i Vestern deremot är känd sedan långt tillbaka för den lugna och värdiga lefnadsfilosofi, som han nedlagt i ett arbete, kalladt »*Gulistan*» eller Rosengården, hvilket under trettioåriga kriget fördes till Europa och öfversattes af en tysk lärd, Olearius, och som sedan länge utgjorde för Vesterlandets skriftställare en guldgrufva af väl sagda vishetsregler.

Under fjortonde århundradet når den persiska lyriken sin höjdpunkt med den skald, som är känd under namnet Hafis, bevararen, så kallad, emedan han kunde koranen utantill. Han dog 1389, och så stort var hans rykte, att hans graf vardt en vallfartsort och hans dikter tyddes symboliskt, såsom förhållandet varit med »Höga visan». Hafis började som mystiker, men besjöng sedan, utom Allah och naturen, främst rosor och näktergalar samt vin och kärlek, och detta till och med oförbehållsammare än Anakreon. Dessutom reser han sig som en man mot allt slags falsk auktoritet, ehuru med en finhet och ett behag, som aldrig sviker denne gracernas österländske sångare. I det stora hela torde Hafis kunna betraktas såsom höjdpunkten af den persiska konstpoesien; åtminstone är han den skald i Orienten, som renast gifver uttryck åt allmänt menskliga känslor.

Efter Hafis kommer imitationens och lärdomens tid, och dess målsman är Dschami († 1492), som skref i alla arter af poesi, men är allt för mycket belastad med lärdomsprål. Med honom är originaliteten förbi, ty hans konst består i förmågan att följa föregångarne i spåren, huru olika än deras diktslag varit.

Islâms konst.

Koranen förbjuder sina bekännare att framställa det gudomliga i sinlig form, emedan muhammedanismens grundläggare var rädd för återfall till afguderi, och Araberna fördraga icke målningar, emedan de förekomma dem som kroppar utan själar, hvarför enligt deras föreställning en konstnärs figurer på den yttersta dagen skola komma och affordra sin skapare en själ. Dock är deras konst icke fullkomligt i saknad hvarken af plastiska verk eller målningar, och bristen derpå kommer ej så mycket af koranens förbud som af en egendomlig beskaffenhet i deras fantasi att snarare skildra de intryck, som verkligheten gör på sinnet, än denna verklighet sjelf, hvarför äfven inom poesien deras skapelser ha mera färg än form, mera framstå med sina detaljer än som helhet. Inom konsten ega de derför också största

berömmelse för sin färgdekoration, och äfven deras arkitektur, som är det förnämsta, de åstadkommit, utmärker sig främst såsom ornamental.

Derför saknade de inom sin byggnadskonst fast system och stil i egentlig mening, och deras moskéer voro antingen en öppen gård, lånad från basilikans atrium, omgifven af pelargångar, eller ock kupolbyggnader efter byzantinskt mönster. Vidare använde de gerna antika kolonner, men visade stor mångfald i de bågformer, med hvilka dessa förenades, och bland dem befann sig äfven spetsbågen. Utom kupolen, som ofta gjordes egendomligt svängd eller bukig, bildade de särskildt det s. k. droppstenshvalfvet, som med sina granna färger hade mera dekorerande än konstruktivt värde och som hade sitt namn deraf, att det med sina små nischartade, af gips gjorda hvalfkappor liknade det inre af en droppstensgrotta eller, såsom det äfven blifvit sagdt, cellerna i en bikupa. Hufvudsaken är alltid ornamentiken, hvilken dock ej, såsom inom den antika konsten, står i förbindelse med och växer fram ur konstruktionen, utan endast är en ytdekoration, som påminner om väfnader eller tapeter. Den förnämsta ingrediensen deri är den efter Araberna benämnda *arabesken,* hvilken mestadels består af matematiskt liniespel, som dock med all sin frihet följer en bestämd lag. Denna består deri, att linien sällan brytes i räta vinklar, utan i spetsiga eller trubbiga, så att vinkeln blifver bestämmande för bilden; vidare gå figurerna alltid på snedden, ehuru med undvikande af väggens diagonallinie, och helst brytas tvenne linier tillsammans, så att nätet blir svårt att följa, ehuru alltid samma figur åt alla håll upprepas, och dessa figurer äro icke rätliniga, utan bilda stjernor och månghörningar. Detta är utan tvifvel den arabiska konstens originellaste skapelse, som på ett märkvärdigt sätt sammanhänger med Arabernas böjelse för lösning af invecklade algebraiska uppgifter, för sinnrika gåtor, för musik och inom poesien för den konstiga rimflätningen, hvilken i sin verkan kan liknas vid och är slägt med arabesken, med ett ord all sådan konstverksamhet, i hvilken abstraktion och fantasi, förståndighet och känsla kunna enas.

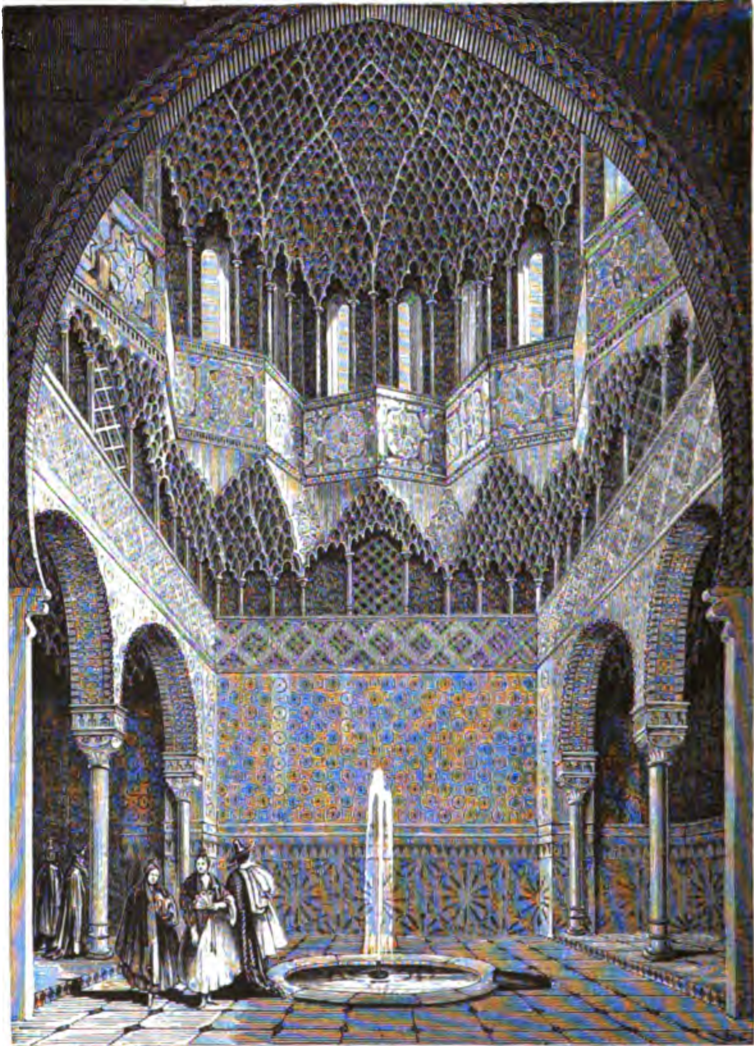
Hvad deras minnesmärken angår, så träffar man dem öfver hela det ofantliga område, som islâm slog under sig. Så i Persien med Bagdâd till hufvudpunkt och i Indien, der arkitekturen rönt ett mäktigt inflytande af den hinduiska konstens former, så framför allt i Egypten, som för Vesterlandets kultur är märkligast, emedan dervid spetsbågen första gången användes, ehuru mera dekorativt och tillfälligt än inverkande på konstruktionen. Det är i åtskilliga af Kairos moskéer, som denna äldsta arabiska byggnadskonst lemnat minnen

efter sig, och med sina från antika byggnader lånade pelare, hvilka stödja spetsbågarne, visa de en karakteristisk blandning af antikt och orientaliskt. Från Egypten flyttade denna stil med Arabernas eröfringståg vesterut till Sicilien, ehuru der endast få minnesmärken finnas i behåll.

Så mycket rikare är Spanien på minnen från den moriska tiden. År 755 stiftades riket, såsom förut är angifvet (III: 118), år 786 anlades Cordovas berömda moské, af hvilken en interiör äfven förut är meddelad (III: 121). Den hade ursprungligen 11 skepp, men sedan tillades 8, så att den nu har i allt 19 skepp på längden och 33 små tvärskepp, hvadan der uppstår en verklig skog af pelare, hvilka, såsom varande korta, fått den muhammedanska stilens egendomliga förlängningar ofvanpå sina kapitäler samt äro förenade genom dubbla bågar öfver hvarandra, som i koret äro fantastiskt taggade och öfverdådigt svänga åt alla håll, uppåt och nedåt. Moskéen i Cordova representerar den äldre stilens allvar med ett och annat lån från byzantinismen; i Sevillas byggnader har orientalismen fritt och sjelfständigt utvecklat sig, men den nådde sin höjdpunkt i Granada, som efter Cordova och Sevilla, då Andalusien var Arabernas sista besittning i Spanien, vardt mäktigt och berömdt. Men af dess forna glans finnes föga i behåll utom en del af Alhambra, liggande på sluttningen af Sierra Nevada.

Alhambra, som egentligen var den öfre, befästade delen af staden Granada, och som derför ännu i det yttre bär pregel af en fästning, grundlades i det trettonde århundradet, men fick sin nuvarande gestalt i de följande tvenne seklen, så att det kan sägas utgöra den sista yppiga blomman af arabisk konst i Spanien. Emellertid är en del af slottet förstördt genom en tung och dyster renaissancebyggnad, uppförd af Karl V, och af den forna härligheten återstå endast tvenne berömda gårdar, nemligen Albercas gård och Lejongården. Albercas gård, äfven Myrtengården kallad, i hvilken man först inträder, begränsas längst fram af det mäktiga Comares torn med Ambassadörernas sal. Rätvinkligt mot den ligger Lejongården, så kallad efter en i midten befintlig springbrunn, bestående af en alabasterskål, som hvilar på 12 lejon af svart marmor. Den begränsas till venster af Systrarnas sal, midt emot ingången af Domsalen och till höger af Abencerragernas sal (bild 207), så kallad, emedan medlemmarne af denna stolta slägt här blefvo mördade. Denna gård, som utgör det helas glanspunkt, är på alla sidor omgifven af pelare, smärta och höga, samt med ett murpelarband ofvanpå kapitälen, och mellan dessa sålunda förlängda pelare äro bågarne insatta, så att det hela gör intryck af en älskvärd, fanta-

stisk lek, i hvilken allt allvar är undanröjdt. Arabernas nomadiska traditioner hafva här kommit fram i de arkitektoniska formerna: pelarne äro fina som tältstänger, och den bågformigt afslutade väggen mellan dem liknar ett förhänge, till hälften nedsläppt till skydd mot solen.

207. Abencerragernas sal i Alhambra.

Dertill kommer dekorationen, som utvecklar arabesken i hela sin fantastiskt nyckfulla och dock af lagar reglerade linierikedom, samt slutligen äfven färgen, som jemte linieornamenten framträder i ett fint afvägdt och högst smakfullt utfördt system. Väggen är nemligen

längst ned klädd med fyrkantiga kakel af glaseradt gods i mattare färger; derpå kommer en rundt omkring gående list, till hvilken hör en fris med arabiska inskrifter; sedan följer det egentliga väggfältet i tapetartadt liniemönster, med bård i djupa och varma färger, och sist en fris, som upptill begränsar väggen, hvarpå taket med droppstenshvalf afslutar det hela och är måladt i den mest glänsande färgprakt. På sådant sätt organiseradt, liknar Alhambra en bild ur »Tusen och en natt», i synnerhet när vattnet spelar i alla rum och gårdar, och arabeskens gåtfulla liniespel påminner om Hariris makâmer med sin rimmade prosa: öfver allt samma sträfvan, nemligen att sakta invagga fantasien i sinnrika drömmar, hvilka dock icke uttrötta henne, utan sätta henne i en rörelse, som ger ett nytt behag åt en angenämt njuten tillvaro.

Men just denna finhet och frihet i detaljen, som är en produkt af samma djerfva, lättrörliga och bizarra fantasi, visar äfven tillbaka på en brist i Arabernas konst, nemligen bristen på arkitektoniskt allvar. Dess främsta karaktersdrag är godtycklighet och sträfvan efter kontrast, likasom inom Arabernas väsen en sådan kontrast var grunddraget, nemligen motsatsen mellan abstraktion och glödande sinlighet. Derför eger ock deras fantasi ingen figurskapande kraft, och likasom de knappt kunna sägas ega någon sjelfständig byggnadskonst, så ega de ännu mindre bildande konst i inskränkt mening, om man undantager de få spår deraf, som finnas i Spanien, af hvilka dock de förnämsta, nemligen målningarna i taket af Domsalen, framställande församlingar af arabiska höfvitsmän, jagter och strider med kristna, säkerligen härstamma från italienska mästare. Genom sin inverkan på medeltidsfantasien samt genom den första användningen af spetsbågen intaga dock islâms anhängare en vigtig plats i redogörelsen för medeltidens konstutöfning.

5. De nyare folkens hedniska poesi.

Utom Muhammedanerna hafva äfven de nyare folken, hvilkas barndom infaller under medeltiden, gjort sin särskilda insats i dess kulturhistoriska karakter, och redan innan Vesterlandet och Norden kristnades, hade de derstädes boende olika stammarne framträdt med en poesi, utmärkt för en viss innerlighet, hvilken skiljer henne från de antika folkens, och som i verkligheten kunde förmedla deras öfvergång till kristendomen. Dessa stammars egendomliga karakter beror

också hufvudsakligast på deras ursprungliga natur och icke på det senare tillkomna kristna elementet, hvilket tillsammans med Roms odling på sitt sätt afbröt deras naturliga utveckling. Dessa folkstammar, på hvilka vi här kasta en flyktig blick, äro Kelter, Slaver och Finnar samt Skandinaver och Germaner.

Kelterna, som hade sitt hufvudsäte i Gallien, derifrån de utbredde sig både åt söder och norr, särskildt till Britannien och Irland, egde en nationalpoesi, hvilken öfvades af barder, sammanslutna i fullständigt ordnade skrån. Bäst var denna inrättning utvecklad i Wales, der de bildade en fullständig orden med fyra olika grader. Dessa barder voro från äldsta tider nationalitetens förkämpar och bildade opposition mot inkräktande främlingar, mot Romarne, mot Sachsarne och äfven mot munkarne, af hvilka de dock snart omhuldades och understöddes. Ur deras egna mystiska former, sammansmälta med främmande, hedniska och kristna, föreställningar, uppkom i deras sånger en gåtfullhet och en förvirring af obeskriflig art, som sedan öfvergick till Engelsmännens och Nordfransmännens episka diktning samt genom dem till Germaner och öfriga af dem beroende medeltidsfolk. Det är i Kelternas bardpoesi, man har att söka en af de stora hufvudkällorna till medeltidspoesiens vilda fantastik, om också icke den enda, ty vid sidan af Kelterna stå både Araber och Skandinaver, utom det att under medeltiden en sådan fantastisk tendens var naturlig hos alla folk.

Bardväsendet, som förlorade sin betydelse under Edvard I och alldeles upphäfdes af drottning Elisabet, kunde naturligtvis icke ega bestånd såsom skrå utan fasta, skråmessiga former. Sådana former och regler funnos äfven i mängd, men den egendomligaste af dem alla var, att skalderna sammanstälde allt, hvad de behandlade, i s. k. triader, grupper af tre verser, en regel, som vardt grunden till alldeles godtyckliga uttänjningar och stympningar, hvadan de äro att anse som en af orsakerna till den keltiska poesiens dunkel och meningslöshet. Af walesiska barder äro tvenne berömda, Merlin, den politiska nationalkänslans skald, som i medeltidsdikterna är tecknad som en trollkarl, född af satan och en nunna, och Taliesin, hvilken är målsman för den konstlade mytologi och mystik, som förmedlade bardsångerna med katolicismen. Innehållet af dessa barders dikter var dels fantastiska sagor, som sedan lefde upp i de kristna medeltidssagorna om den heliga »Gral» och dess riddare, dels ett slags historiska sagor, som berörde två olika ämnen, nemligen Britanniens första befolkande i äldsta tider genom en uppdiktad son till konung Priamus i Troja, Brutus, efter hvilken hvarje krönikeartad framställning sedan kallades

»Brut», samt konung Artus af Wales och hans strider med Sachsarne, ur hvilka dikter Artus-sagan med sitt ofantliga inflytande på verldsliteraturen framgick.

I Irland och Skottland herskade samma skråmessighet, och barderna nedsjönko allt mera till vandrande musikantor. Men ur dessa länders keltiska poesi utvecklade sig en episk tradition, som gick i arf hufvudsakligast på det skotska höglandets bergslätter och som framträder ur sitt dunkel först i midten af förra århundradet genom Macphersons bearbetning af »Oisians sånger». Det har kämpats en stor och bitter strid om dessa sångers äkthet, och säkert torde vara, att bearbetaren genom förfalskning af namn och dylikt, men allra mest af tonen och färgen, som han gjort efter sin tids smak sentimental och dimmig, förstört sångernas ursprungliga karakter; men lika säkert torde också vara, att sagorna ej uppfunnits af honom, ty hans ändringar ligga mera på ytan, och i formen hafva först i senare tider blifvit upptäckta både alliteration och assonans, hvilka omöjligt kunna af en förfalskare vara inlagda samt, jemte sagornas slägtskap med de skandinaviska, utan tvifvel utgöra det starkaste beviset för originalens äkthet.

Slaver och Finnar, hvilka i stora massor bebo det östra Europa, hafva i poetiskt hänseende en gemensam fysiognomi, i det att deras poesi utmärker sig för sedlig renhet och fin känsla, hvarjemte de gerna i sång gifvit uttryck åt sin nöd och sorg, hvarför deras poesi blifvit kallad tårpoesi. De hafva också oftast varit kufvade, dels af sin egen adel, dels af främmande stammar. Hit höra Litaver, Letter och Esther med sina visor, Serberna med sina episka sånger och sin hedniska ödesgudinna, Vila, Czechernas dikter om deras kamp mot Tyskarne, Ryssarnes episka sånger om Igor och Wladimir, men framför allt Finnarne med sitt i vårt århundrade upptäckta och utgifna nationalepos Kalevala. Det tecknar Wäinemöinen, den store sångaren och trollkarlen, samt Ilmarinen, den berömde smideskonstnären, och deras äfventyr dels under förfärdigandet af trollqvarnen Sampo, dels under frieriet till Pojolas värdinnas sköna dotter, som Ilmarinen slutligen tillkämpar sig. Utom genom sin teckning af Finnarnes gudar, hvarvid användandet af trolldom är det tydliga beviset på äkta hedniskt ursprung, har dikten sin stora betydelse genom sin teckning af nordisk natur och nordiskt folklif, framstälda med en sanning och en liflig klarhet, som göra dikten till ett äkta konstverk.

Skandinaver och Germaner, som voro med hvarandra nära beslägtade och uppträdde öfverallt på Europas fastland, men endast i Danmark och på Skandinaviska halfön bibehållit sig fullt rena och oför-

falskade, uppträdde främst som krigare, både på kontinenten och särskildt på hafvet såsom vikingar, och stridslust och vapenära gaf pregeln åt hela deras lif. Sjelfförtröstande och stolta tecknas de redan af Tacitus, men dertill kom ett obändigt och trotsigt sinne, som älskade det ohyggliga och drefs i faror af öfvermod samt af ingenting kunde stäfjas utom af deras aktning för qvinnan. Oaktadt detta trotsiga frihetssinne hade de dock en egendomlig böjelse, nemligen att frivilligt gå i främmande tjenst såsom vasaller och krigare åt utländska herrar. Derför spelar troheten en stor roll i deras historia och dikt, och åt denna ljusa teckning gifver trolösheten och förräderiet den nödvändiga reliefen. Så är redan förhållandet i gudasagan, der medelpunkten kan sägas utgöras af Lokes förräderi mot Balder; så äfven i hjeltesagan, der sångerna om Sigurd Fafnesbane framställa en kedja af förräderi, som äfven finnes qvar, ehuru något mildrad, i Tyskarnes Nibelungenlied. Trohet och förräderi utgöra de ständigt återkommande heroiska och tragiska motiven.

Hos Skandinaverna trängdes de gamla arfsägnerna tillbaka till Island efter år 864, der de, sedan kristendomen blifvit införd, samlades i Eddan, hvilken efter Sæmund Frode, en prest i 1100-talets början, fått namn af Sæmunds Edda, emedan han ansågs vara den, som samlat sångerna, hvilket dock bevisats vara origtigt. Till formen äro dessa sånger högst storartade, men dunkla genom oupphörliga anspelningar på myterna, hafva en genomgående didaktisk hållning, men med lyrisk skiftning i tonen och sammanträngdt uttryck, samt äro författade på så kalladt fornyrdalag, fyra långa eller åtta korta rader, med stafrim. Till innehållet delas de i gudasånger eller mytologiska sånger, bland hvilka Völuspá och Hávamál äro de mest högstämda, men Hammarhemtningen genom sina komiska drag en af de mest bekanta, samt hjeltesånger, bland hvilka de härligaste, ehuru ock de mest tragiska, äro Völsunga- och Niflunga-sagorna om Sigurd Fafnesbane och hans kärlek till Brynhild. Efter denna högsta blomstring af den fornskandinaviska poesien kom en period, som inföll mellan den äldre, poetiska, och den yngre, prosaiska, Eddan, under hvilken poesien vardt allt mera konstlad med en mängd omskrifningar och yttre regler, så att skalderna blefvo en särskild klass af män, som måste lära sig sin konst och fingo sin särskilda poetik i den yngre Eddans mångahanda föreskrifter för skalden. Samlingen af hit hörande skrifter började af Snorre Sturleson († 1241), hvarför den yngre Eddan äfven kallas Snorres Edda. Slutligen utvecklade sig ur de gamla guda- och hjeltesagorna en hel stor sagopoesi, som förmedlar öfvergången till historien och verkligheten med Snorre Sturlesons

Heimskringla, till dess i fjortonde århundradet sagopoesien dog ut och öfvergick till folkvisan, hvars första form var kämpavisan, genom kristendomens inflytande sedan förvandlad till riddarvisa.

Af dessa sagor var sagan om Sigurd utbredd bland alla germaniska stammar, om ock med förändrade namn och omständigheter, men ton och karakter äro de samma. På rent germanisk mark möta påminnelser om den framför allt i de sagor, som bilda grundvalen för Nibelungenlied, i hvilken flere olika sagostoff af ursprungligt hednisk art sammansmält, ehuru den fick sin utarbetning först under 1200-talet. Der är samma storartade tragiska karakter som i de nordiska dikterna, och äfven der äro vasalltrohet och förräderi motiv för den väldiga handlingen, hvilken i episk bredd utvecklar sig genom mäktiga, egendomligt byggda strofer. Äldre än den är dikten om Beowulf på angelsachsiskt mål, i formen liknande Eddan och i hållning en af de yppersta germaniska forndikter; samtidig med den är dikten om Gudrun, den qvinliga trohetens ädla symbol. Begge härstamma de från Nordsjöns kuster och afspegla ett lif, som i kraft närmar sig det skandinaviska.

6. Poesi och konst under Karl den store och hans efterföljare.

Sedan folkvandringens vågor lugnat sig och kristendomen börjat utbredas bland de nya folken, öppnades äfven hos dem med de nybildade språken och under inflytelse från söder, från Byzans och Rom, nya banor för odlingen inom vetenskap, poesi och konst, ehuru dessa sträfvanden hos barbariska folk nödvändigt måste försvåras. Derför finner man äfven ofta i hvad som står qvar, i synnerhet inom konsten, spår af barbari och oförstånd. Den första glimten af den rörelse, som sedan får namn af renaissancen, är förenad med Karl den stores namn.

Genom Karl Martels seger öfver Araberna, hvilka i Spanien första gången kommit i strid med den kristligt germaniska verlden, grundlades Karolingernas ära och anseende, och sedan hans son Pippin grundat Kyrkostaten, var Frankernas konung kyrkans rättslige beskyddare. Karl den store upptog sin faders och farfaders verk, men utvidgade det till en kolossal verldstanke: för honom hägrade idealet af ett romerskt rike, omfattande alla germaniska folk, hvilka han derför sträfvade att sammanbringa till en enda stat, och detta lyckades

äfven så, att hans rike sträckte sig från Ejder till Tiber, från Ebro till Elbe. Han omvände hedningarne i norden med svärd, han stred mot Araberna i Spanien, och när påfven satte kejsarkronan på hans hufvud, så var detta ett insegel derpå, att han såsom Germanernas öfverhufvud skulle upptaga Romarnes civilisatoriska arbete. I alla hänseenden visade sig också hans kraftiga vilja mäktig denna stora mission. Han lät samla de gamla tyska hjeltesångerna, och utom bibeln läste han äfven grekiska och latinska böcker. Dessutom ifrade han för folkbildningen jemte kristendomen och anordnade skolor bredvid kyrkorna, allt i samråd med sin berömde angelsachsiske lärde vän Alkuin, som var hans rådgifvare under dessa sträfvanden för allmän odling. »Ädla och lärda män förenade sig i förtrolig krets kring Karl, hans palats vardt ett sånggudinnans hof, en akademi, i hvilken han sjelf förde namnet konung David; den ridderlige Angilbert var en Homeros, som på latinsk vers prisade kejsarens bragder, och kejsarens dotter Bertha spelade såsom Delia, Apollos syster, harpa dertill. Einhard var historieskrifvaren, och Karl gladde sig som en skolgosse åt sina nyförvärfvade kunskaper, medan han sjelf som en skolmästare ledde kyrkosången.»

Karl den stores betydelse såsom en renaissancens föregångare visar sig hufvudsakligast af hans bemödanden inom byggnadskonsten. Det berättas, att han lät anlägga lika många kyrkor, som det fins bokstäfver i alfabetet, och skänkte åt hvar och en af dem en gyllene bokstaf. Hvad han sett i Italien, hade lifligt inverkat på honom, och hans nyss nämnda historieskrifvare Einhard var så ifrig i konstens studium, att han sysselsatte sig med tolkning af Vitruvius. Hans förnämsta förebilder voro härvid de verk, han skådat i Ravenna, i hvilka hans store föregångare Theoderik på sitt vis sökt sammansmälta romerskt och germaniskt föreställningssätt. Efter italienskt bruk begagnade sig äfven Karl till sina byggnadsverk fragment af antika monument; qvaderstenar skaffade han från murarne i Verdun, pelare från de romerska byggnaderna i Trier, marmor, mosaiker och äfven pelare från Rom och Ravenna. Dessa dyrbara materialier använde han dels till stolta palats, såsom i Ingelheim och Aachen, af hvilka intet finnes i behåll, dels till kyrkliga byggnader, af hvilka en enda står qvar, nemligen kyrkan i Aachen, som var hans förnämsta skapelse och äfven eger stor konsthistorisk betydelse. Hon är nemligen icke en basilika, utan efter byzantinskt sätt en åttkantig kupolkyrka, omgifven af en sextonhörnig lägre omgång, med pelarställning i dubbla våningar inåt kyrkan. Den liknar närmast S. Vitale i Ravenna, men saknar dess karakteristiska nischer i öfre pelarvåningen och förråder för

öfrigt genom en och annan råhet och formlöshet i detaljen sitt halft barbariska ursprung. Hennes betydelse ligger deruti, att hon upptager byggnadselement, som sedan Romarnes tid funnos qvar i Rhentrakten, dels dit fortplantar hvälfningen, hvilken sedermera just i den trakten upptogs af den romerska basilikan. Emellertid är ett direkt inflytande från Byzans här obevisligt, och de likheter, som finnas, torde bero på öfverensstämmelsen med stilen i Ravenna. För öfrigt var den karolingiska tidens konst lik hela tidehvarfvets. Målningarna bestodo i mosaik, såsom i kupolen till den nämnda kyrkan i Aachen, der de dock numera äro förstörda, och vidare i miniatyrer, hvilka hufvudsakligen öfvades i S:t Gallen i det af Karls efterträdare anlagda berömda klostret; plastiken bestod mestadels i elfenbenssnideri.

Kyrkan hade med kristendomen utbredt det latinska språket, och oaktadt Karls ifran för tyskan var dock vid hans hof bildningen uteslutande klassisk, likasom äfven hans historia skrefs på latin. Emellertid stelnade detta språk allt mer och mer, medan lifvet gick sin gång framåt. Hos folket upplöstes så småningom det gamla romarmålets stolta organism och föll sönder i olika grenar med tillsatser af nytt blod från olika håll, och sålunda utbildade sig sjelfständiga munarter i södra och norra Frankrike, i Italien och i Spanien af den romaniska språkstammen, medan i Tyskland klosterskolorna upptogo Karls sträfvan för tyskans sjelfständighet vid sidan af latinet, och — hvad mera var — äfven folket sjelft efter hans död började dikta på den munart, det talade. Början gjordes af en nedersachsisk bonde, som efter evangelierna omskref Jesu lif och lära på verser med stafrim i en dikt, kallad Heliand (Heiland, frälsare), och han efterföljdes af munken *Otfried*, som under Ludvig den frommes tid likaledes skref en, på evangelierna grundad, så kallad Evangelienharmoni, hvilken har den stora märkvärdigheten att i det egentliga mellersta Europa vara den första rimmade dikt, man känner. Otfried, hvilken dock i uppfinnandet af rimmet föregicks af Araberna, ehuru något samband mellan dem och den tyske munken icke är tänkbart, fick sedan efterföljare på alla språk, till och med på kyrkans eget språk, latinet, och den rimmade versen stod såsom ett tecken på folkets diktning i afgjord motsättning mot den lärda latinska dikten, som följde latinets regler. Otfried kan således genom den nya formlag, han införde i poesien, sägas göra uppslaget till den sedermera följande egentliga medeltidspoesien, och Karl den stores tidehvarf har åt de följande lemnat i arf tvenne vigtiga och genomgripande konstnärliga faktorer, hvalfbyggnaden och rimflätningen. Men äfven en annan sak har den store kejsaren lemnat i arf åt den närmaste efterverlden, nemligen sin

egen person, sin egen hjeltegestalt, omgifven af hans berömda kämpar, sådana som de alla lefde i Karlssagan och fingo lif i sången, ej blott i Tyskland, utan ännu mera i Frankrike och Italien, der olika delar af den under tidernas lopp allt väldigare utväxande sagan ända långt in i renaissancens tid fortforo att bearbetas såsom outtömliga grufvor för manlig och ädel eller roande och fantasiväckande poesi. När efter hans död det stora rike, som han skapat, föll sönder i kraftlösa efterföljares hand och Tyskar, Fransmän och Norditalienare skildes för att vandra egna banor, hade de som ett ungdomsminne med sig bilden af den uppfostrande faderlige kejsaren, som en gång hållit dem såsom bröder under sin spira.

7. Den romaniska konsten.

Arkitekturen.

Visserligen äro Karl den stores byggnadsföretag af stor vigt och betydelse, men den egentliga medeltidens konst kan dock icke sägas börja förr än omkring år 1000. Den romaniska konstens period, som då börjar, varar sedan under tvenne århundraden eller till omkring år 1200 och i Tyskland ända till 1250.

Arkitekturen, som hufvudsakligen är kyrklig, utgår från den gammalkristna basilikan, som förädlades i form och grundplan, hufvudsakligast hvad koret och façaden angick. Långhuset fick ett högt och bredt midtskepp mellan tvenne, hälften så höga och breda, sidoskepp; bakom långhuset kom ett tvärskepp och der bakom koret, som bestod af en ny hvalfqvadrat framför kor-nischen. Härigenom framträdde korsformen klart, och särskildt utmärktes korspunkten eller midtqvadraten med fyra stora pelare. Dessutom lades koret flere trappsteg högre än sjelfva kyrkan, och under detta sålunda höjda kor vardt rum för den på låga kolonner hvälfda kryptan eller grafkyrkan. För öfrigt kunde koret anordnas på många sätt från enkelt eller rakt utan absis till rikaste utbildning, med koromgång, kapellkrans och absider på tvärskeppets armar. Olikheten berodde på olika kyrkliga behof, olika munkordnar o. d. Ur den rikaste formen har gotikens korbildning framgått.

Då man någon gång behöfde två kor midt emot hvarandra, lades hufvudingången på sidan; eljest ställdes den i vanliga fall midt emot hufvudskeppet och flankerades af tvenne torn, hvilka voro förenade

med kyrkan och ej stäldes fristående, såsom vid den romerska basilikan var fallet. Förgård och ingångssal bortföllo och ersattes på sin höjd af en liten förhall med tvenne pelare framför porten.

Efter denna plan ändrades äfven formerna. Man behöll i början flatt tak utom i kryptan, men ändrade stöden, så att murpelare och kolonner vexlade, till dess man slutligen stannade vid endast murpelare. Men från flata tak gick man på samma gång öfver till hvalf, först i sidoskeppen, sedan äfven i hufvudskeppet. Öfver sidoskeppen fingo dessa hvalf den praktiska betydelsen, att de bildade stöd för den mellanvåning, som kallas *emporer*, hvilka senare med sina genombrutna och af kolonner delade bågöppningar inåt kyrkan gåfvo lif åt väggytan. I hufvudskeppet slogos dessa hvalf fyrkantiga, i det man hoppade öfver hvarannan af pelarne i arkaderna och sammanband stöden med sex stora bågar, två längs med väggen, två tvärs öfver skeppet och två snedt öfver eller diagonalt korsande hvarandra, af hvilka således hvalfvet dels begränsades, dels delades i fyra trekantiga kappor. Derigenom vardt basilikan fyld med rörligt lif mellan pelarne, och det hela fick en rytmisk delning, deri hvarje hvalf-ok bildade ett sjelfständigt arkitektoniskt helt.

Vigtiga förändringar undergingo äfven detaljerna och främst pelarne. Dessa voro antingen kolonner eller murpelare. De förra bildades ännu gerna med en viss påminnelse om antiken, men utan fasta mått och former; nytt är dels det på basens fyrkantiga underlag anbragta hörn- eller skyddsbladet, dels tärningskapitälet, hvars kubiska form i de nedre hörnen är sferiskt afrundad. De senare, murpelarne, vexla från enklaste fyrkantiga form genom alla grader af framsprång och pålagda halfkolonner, till dess de blifvit sextonhörniga och förändrat rigtning, så att de stå med hörnet, i stället för med sidan, utåt skeppet.

Det yttre består af allvarliga, lugna massor, å hvilka genom sockel nedtill, fris upptill och lisener eller pilasterartade murband i vertikal rigtning byggnadens inre delning är antydd. Främst utmärka sig här absis, stundom prydd med ett öppet kolonnettgalleri, och façaden med sina båda torn i flere afdelningar, med sin kolonn- och figurprydda hufvudportal samt sitt stora rosettfönster ofvanom den. Ibland är det ej nog med dessa två torn, utan dertill komma äfven trapptorn vid absis, på hvardera sidan om en öfver korspunkten rest kupol.

Slutligen karakteriseras den romaniska stilen äfven af den ornamentik, som höljer pelarhufvud, listverk och baser, och som använder alla slags växt- och linieformer, ja äfven djur och menniskokroppar, alltsammans fritt och mångfaldigt, stundom symboliserande, stundom

äfven rent fantastiskt. Totalintrycket af stilen är friskt lif och kraft, med en visserligen ännu starkt hierarkisk karakter, men dugtigt och ofta högst praktfullt, hvartill plastik och måleri såsom tjenande konster väsentligt bidraga.

Inom Tyskland fortlefde denna stil längre än på något annat ställe, men genom inflytande af nya element modifierades den till hvad man kallat öfvergångsstil, hvilken dock icke är att betrakta såsom någon särskild stil, som förmedlar romaniskt och gotiskt, utan är en afart af den romaniska stilen, alstrad på dess botten af den åtrå efter skönare och rikare skapelser, som väcktes med den nya, ur riddarväsendet och korstågen utvecklade odlingen, hvilken inom Frankrike frambragte gotiken. Det nya element, som i denna öfvergångsstil kommer till, är spetsbågen, som användes först i arkaderna, sedan i hvalfven, men utan konseqvens omvexlande med rundbågen och utan att medföra gotikens totala omstörtning af sträfsystemet. För öfrigt kännetecknas den af sin glänsande ornamentik.

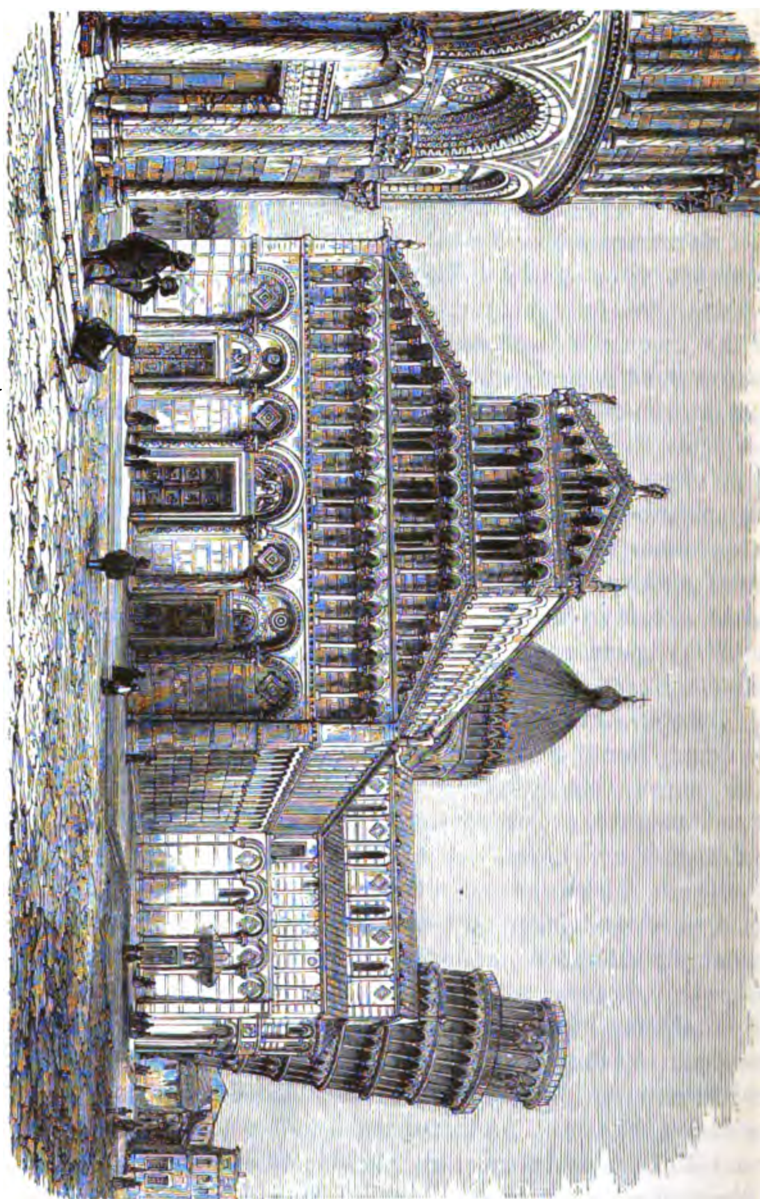
Den romaniska stilen, om hvars uppkomst i Italien eller Tyskland man tvistat, har i begge dessa länder uppträdt ungefär samtidigt; men Italien har numera att bestämdt uppvisa den äldsta hvälfda romaniska basilika, nemligen dômen i Modena, anlagd 1099, under det i Tyskland den flattäckta romaniska basilikan framträdde redan före år 1000. De äldsta hvälfda basilikor i Tyskland äro de stora kyrkorna vid Rhen, i Mainz, Speier, Worms och Köln, och i synnerhet i sist nämnda stad utvecklade sig hvalfkonsten, förnämligast i kupolbyggnader, på ett högst storartadt sätt. För öfrigt utmärker sig denna grupp af kyrkor vid Rhen för sina mångfaldiga torn och sina absider, prydda dels med öppna kolonnettgallerier under taket, dels med halfkolonner och blindbågar i väggrundeln. I Westphalen och Sachsen framträdde stilen mycket både strängare och enklare, och der framkom för första gången en form, som är karakteristisk för Tyskland, nemligen hallkyrkan, i hvilken alla tre skeppen äro lika höga och således midtskeppets öfverfönster försvinna. I Franken har öfvergångsstilen fått sitt stoltaste uttryck i den härliga dômen i Bamberg (se sid. 217), i hvilken sachsiska och rhenska element sammansmält, och som särskildt är berömd för sin rika dekoration. I Sydtyskland, Österrike och Ungern utbredde sig äfven stilen, på hvarje ställe modifierad af lokala och tidsomständigheter, så att de rikast dekorerade kyrkorna förekommo i senare delen af perioden och längst österut. En särskild grupp bilda tegelkyrkorna i nordöstra Tyskland, som var bebyggdt af Slaver och först under 1100-talet antog kristendomen. Här uppkom, på grund af landets brist på naturlig sten och nödvändigheten att hjelpa sig fram

med tegel, en särskild tegelstil, enklare och allvarligare än stenstilen, inskränkt till murpelare, simpla kapitäler och listverk samt ytdekoration, hvartill man då gerna använde glaseradt tegel. Under gotiken hade denna tegelstil sin egentliga glanstid.

I Italien, der man hade både basilikan och de byzantinska traditionerna att ansluta sig till, vardt olikheten mellan grupperna ännu större. Der stäldes äfven nu tornet sjelfständigt för sig, medan kupolen på korspunkten icke gerna fick saknas; det inre blef mera bredt och mindre högt än i norden, och dekorationen var finare och ädlare både i dyrbarare material och i tegel. Första sjelfständiga utveckling af basilikan förekommer i Toskana, der Pisa och Florens äro medelpunkterna, det förra med den väldiga, på granitpelare stödda dômen (bild 208) med sitt Baptisterium (dopkyrka) och sitt lutande klocktorn, det senare med S. Miniato och Baptisterium, i hvilkas rena, antikhärmande former en renaissance före renaissancen redan kan skönjas. En annan grupp bilda Siciliens och södra Italiens kyrkor, märkliga för den blandning af byzantinskt, arabiskt och normandiskt, som der förekommer. De äro nemligen till anläggningen basilikor, hafva öfver korspunkten en kupol samt slösa med mosaikdekoration (byzantinskt), äro stundom försedda med spetsbågar och droppstenshvalf (arabiskt) samt ega tornbyggnad och utvecklad façad, i öfverensstämmelse med Normandernas sätt. Märkligaste exempel ur denna grupp äro de härliga kyrkorna i Palermo. En tredje grupp bilda de venetianska kyrkorna, hvilka stå under byzantinskt inflytande och i S. Marco hafva sin yppersta representant. Der finner man grekiskt likarmadt kors med fem stora och en mängd smärre kupoler, således fullständig byzantinsk centralbyggnad, jemte den oerhördaste rikedom på mosaiker, utförda å guldgrund i kupoler, bågar och hvalf. Slutligen skiljer sig Lombardiet från alla de öfriga genom sitt beroende af inflytelse norrifrån, som visar sig i användningen af tegel och ytdekoration, medan man dock aflägsnar sig från den nordiska traditionen i tornbyggnaden, som här är fri, och i façaden, som på italienskt vis stundom behandlas såsom ett dekorationsstycke utan sammanhang med byggnaden. Äfven denna lombardiskt-romaniska grupp utmärker sig likasom de rhenska kyrkorna genom sin förkärlek för öppna kolonnettgallerier icke blott under taket på absis, utan stundom rundt om hela byggnaden. Dômerna i Modena och Parma äro här de bästa exemplen.

Frankrike har att uppvisa en lika stor mångfald som Italien, men ansluter sig, i synnerhet i söder, ännu strängare till antika former och älskar hvalfbyggnaden samt använder dertill icke blott kryss- utan äfven tunnhvalf. Likasom i politiskt och literärt hänseende, så

är der äfven konstnärligt en skarp skilnad mellan söder och nord. I södra Frankrike finner man allmänt basilikor med tunnhvalf och

208. Domkyrkan i Pisa.

murpelare samt — hvilket är att särskildt märka — utbildadt kor med omgång och kapellkrans, såsom i S:t Sernin i Toulouse. Till

samma typ sluta sig äfven de burgundiska kyrkorna och på sitt sätt äfven det vestra Frankrikes, ohuru med tillsatser af byzantinskt inflytande och i Poitou äfven med en vildt fantastisk dekoration af keltiskt ursprung. I norra Frankrike är Normandie den bestämmande provinsen. Det karakteristiska i dess kyrkotyp är först och främst façaden med sträfvor och tvenne höga torn, vidare ett stort fyrkantigt torn på korspunkten samt orneringen, som består af i vinklar brutet liniespel. De båda sista karaktersdragen öfvergingo till den engelska medeltidsstilen; det första upptogs af gotiken, som till den hvälfda basilikans plan satte den af torn flankerade façaden från norra Frankrike och det nyss nämnda utvecklade koret med omgång och kapellkrans från södra Frankrike. Söder och nord sammansmälta sålunda i den af Frankrike skapade gotiska medeltidsstilen, likasom de sammansmälta i Frankrikes nationella medeltidspoesi.

England fick genom Normandernas eröfring på samma gång den byggnadsstil, som der kallas normandisk, men som dock skiljer sig från moderlandets deri, att dess kyrkor alltid voro hvälfda, medan öboerna, som älskade träarkitektur, höllo sig till flata tak, äfven när ibland pelarne äro ämnade att uppbära hvalf. Oftast äro dessa dock runda, massiva, klumpiga murpelare med ett ofantligt kapitäl, bestående af flere tärningkapitäler. Kyrkorna äro för öfrigt mycket långsträckta, korets afslutning rak, ornamentiken normandisk, tvärskeppet försedt med ett väldigt fyrkantigt torn, och det hela, som är allvarligt och massivt, gör ett mer krigiskt än kyrkligt intryck. Yppersta exemplet torde vara katedralen i Peterborough. En afkomling från England är Norges stolta katedral i Trondhjem, som började byggas under romaniska perioden. Sverige och Danmark togo, som naturligt var, förebilder närmast från Tyskland. Lunds och Viborgs domkyrkor härstamma begge från Rhentrakten, men deremot är Varnhems kyrka byggd efter fransk förebild. På samma sätt är Spanien beroende i norr af Frankrike och i söder af det arabiska inflytandet. Egendomligast bland dessa smärre sidogrupper äro de norska träkyrkorna i Hitterdal, Urnäs och Borgund, i hvilka basilika och centralbyggnad, trästil och hvalfbyggnad ingått en karakteristisk förening, hvars egendomlighet höjes genom de olika byggnadsdelarnes pyramidala upptornande öfver hvarandra samt äfven genom den i ornamenteringen öfver allt använda nordiska drakslingan.

Skulptur och måleri.

Det är klart, att en tid, som icke medgaf individens fria utbildning, då de hierarkiska idéerna voro de herskande, skulle finna sitt egentliga uttryck i arkitekturen. Emellertid var den romaniska stilen gynsam både för skulptur och måleri, emedan den lemnade båda utmärkt utrymme för deras framträdande, och de öfvades äfven på mångahanda sätt, ehuru utan den frihet, som de behöfde för en sund utveckling. Både till innehåll och form voro de traditionella, ty de höllo fast vid de gamla ämnena och äfven vid den gamla formen, som tiden ärft från kyrkans äldre dagar. All konst var kyrklig, vare sig den behandlade heliga eller profana ämnen, och allt sammanstäldes gerna i stora symboliska system, som förlänade det hela ett högtidligt intryck. I formelt hänseende blef antiken allt mera bestämmande, och detta var i synnerhet fallet i Italien, som i sin utveckling gick sin egen väg och afgjordt skilde sig från norden.

Norr om Alperna var utvecklingsgången klarast i Tyskland, som ur den råa antikisering, hvilken gått i arf från Karl den store, öfvergick till friare former efter antiken och vid början af 1200-talet stod högt i konstnärlig förmåga och förnämligast i skulptur. Så utvecklades i Hildesheim och i den lilla brabantska staden Dinant en skola för bronsarbeten af utmärkt beskaffenhet, medan stenplastiken genom flere framstående verk nådde sin höjdpunkt i den berömda »Gyllene porten» i Freiberg. I Frankrike älskade man mest fantastiska bilder på pelarnes kapitäler eller långa och smala nischfigurer, och der finner man äfven den konst, som står på gränsen mellan plastik och måleri, nemligen emaljkonsten, som efter byzantinska förebilder, komna öfver Venedig, öfvades i Limoges.

Måleriet sysselsatte sig fortfarande med miniatyrer, men dessutom förekomma väggmålningar i kyrkorna, hvilkas stora ytor uppfordrade till färgprydnad. Dessa väggmålningar utmärka sig för enkel teckning och kraftiga färger, ofta på blå bakgrund, hvarvid den arkitektoniska delningen af väggen är den gällande. Slutligen har denna tid äfven att visa början till glasmålning i sträng form och med praktfulla färger.

Sin egen väg gick Italien. I början af den romaniska stilens epok står det djupt under norden, men mot dess slut framkom en ny och egendomlig antikrigtning, hvilken kan betraktas såsom en begynnelse till den egentliga renaissancen. Denna hade nemligen sitt ursprung i Italien, och den pånyttfödelse, som den medförde, började der nästan

samtidigt med de romaniska formernas försvinnande och den gotiska stilens införande, hvilket i Italien inträffade först omkring midten af 1200-talet.

Denna antikrigtning framträder i Toskana, föranledd af den lyftning, som Pisa med sina storverk gaf sina konstnärer. *Nicolò Pisano*, som lefde under 1200-talet, var förste målsmannen för denna plötsligt frambrytande antika skönhetsdyrkan, och det var å den berömda predikstolen till Baptisterium i Pisa, som han först frambar den i beundransvärda reliefer ur den heliga historien. Särskildt märkvärdiga äro der de antika typerna, framför allt madonnan, som liknar en Juno, och de nakna kropparne, som visa både naturstudium och antik stilkänsla. Det är sålunda skulpturen, som börjar pånyttfödelsen, och dessa reliefbildor utgöra den grundval, på hvilken framtiden bygger vidare.

Italiens måleri var i början af denna tid byzantinskt med mosaiker, och äfven byzantinskt till stilen, såsom i San Marco i Venedig, på Sicilien och i Rom. Men derefter förekomma väggmålningar och taflor, först af obekanta mästare, sedan äfven af namngifna. Före midten af 1200-talet uppträdde i Florens *Giovanni Cimabue*, som grundlade en fast stil i måleriet och visar spår af verklig sanning och natur, i synnerhet i sina omfattande väggmålningar i Assisi ur den heliga historien; och efter honom kom i Siena *Duccio di Buoninsegna*, som på byzantinsk grundval lyfte sig till natur och skönhet. Det är sålunda i Italien, som individualiteten första gången gör sig gällande; derför möta vi också der första gången verkligt namngifna konstnärer.

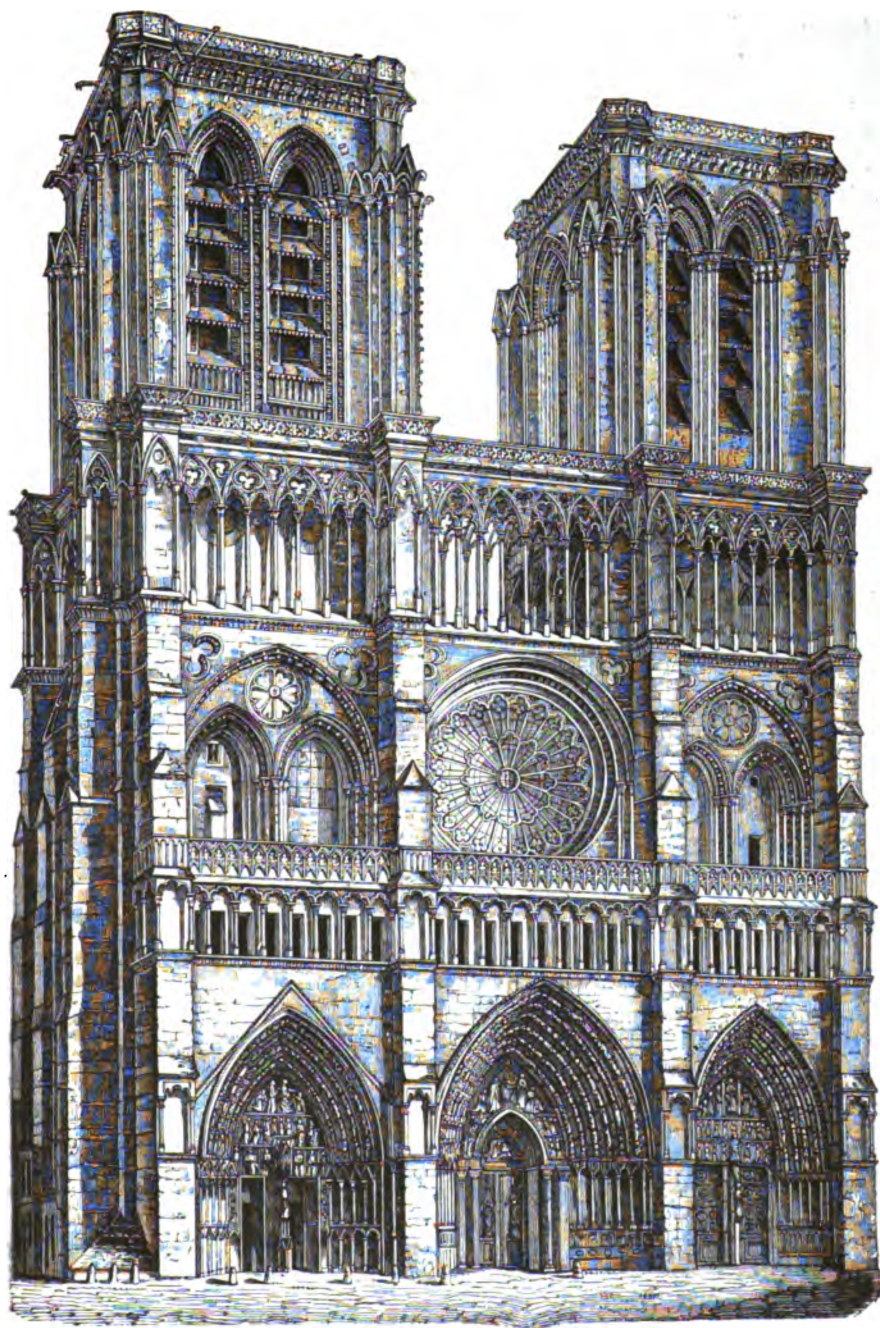
8. Den gotiska konsten.

Arkitektur.

Gaf den romaniska stilen uttryck åt medeltidens hierarkiska stränghet och makt, så fick deremot den genom korstågen nyväckta sjelfkänslan hos Vesterlandets folk, deras längtan till ett högre och deras djerfva ridderliga fantasi sin fullkomliga afspegling i den gotiska stilen. I grundplanen sammanhänger den med det föregående, men i konstruktion och konstnärlig pregel är den helt olika. Dess vigtigaste hjelpmedel är spetsbågen, som dock icke var ny, utan anträffas redan hos Araberna i Egypten och på Sicilien, ehuru endast dekorerande, ty i gotiken användes den för första gången i och för konstruktionen. Dess

stora betydelse låg deri, att bågen sålunda kunde användas smidigare, emedan man var oberoende både af dess höjd och dess bredd, och detta möjliggjorde afskaffandet af de stora och tunga qvadratiska hvalfven och införandet af aflånga hvalf i midtskeppet, så att hvarje sådan hvalfkupa motsvarade en i sidoskeppen. Vidare verkade trycket härvid mera nedåt än åt sidorna, hvadan man, då hvalfven blefvo mycket lätta, icke behöfde de massiva sidoväggarna, utan förvandlade dem till smala hvalfstöd, som fingo vederlag utåt, och hela den mellanliggande fyllnadsväggen kunde upplösas i fönster med rosverk och glänsande glasmålning. Så uppkommo sträfpelarne på kyrkans yttersida, hvilka medelst en eller flere fria sträfbågar förenades med öfre delen af kyrkans midtskepp, som de sålunda stödde. I planen behöll man i hufvudsak den romaniska basilikans form, men utan krypta, hvarjemte koret i den äkta formen hade koromgång och kapellkrans, men afslutningen var icke rund, utan månghörnig, likasom äfven småkapellen. Tvärskeppet var gerna treskeppigt, långhuset ibland äfven femskeppigt, dock icke i Frankrike, som är stilens födelseland. Här är nu basilikan utvecklad till högsta rikedom; men medan hon i ursprungligt skick gick på bredd och längd, är här bredden minskad, och höjd och längd äro ökade. Då San Paolo fuori vid Rom är 80 fot bred i midtskeppet och 110 fot hög, är dômen i Beauvais, som i dimensionerna är väldigare än Kölnerdômen, 45 fot bred och 146 fot hög och Upsala domkyrka 30 fot bred och 92 fot hög.

I afseende på detaljen är mycket bildadt på nytt. Främst murpelarne, hvilka kring en rund eller delvis urhålkad kärna äro försedda med framsprång, som kallas *knektar*, till stöd för hvalfgördlarne. Detta är hvad vi kalla knippe-pelare. De uppstiga från en gemensam bas och hafva ett gemensamt kapitälband, som löper rundt om dem alla och är prydt med blad; men dessa äro ej, som inom den romaniska arkitekturen, stiliserade, utan de äro naturalistiskt framstälda, vanligen efter inhemska växter. Alla pelare hafva sålunda skarpt utpreglad profil; det samma är förhållandet med alla arkadbågar, gördlar, ribbor och fönsterposter. De senare spela här en vigtig roll, i det de vertikalt sönderdela de stora och mäktiga fönstren, hvilkas öfre del är fyld med rosverk och spetsartade prydnader. Under öfverskeppets fönster hafva emporerna här efterträdts af det s. k. *triforium*, som består af smärre poster eller stafvar, hvilka medelst rosverk äro sammanförda med fönstren. Allt detta gör intrycket af det inre friare, luftigare och djerfvare. Den ursprungliga, högtidliga rytmen qvarstår, men den är inom hvarje taktslag sönderdelad och upprepad i tusen-

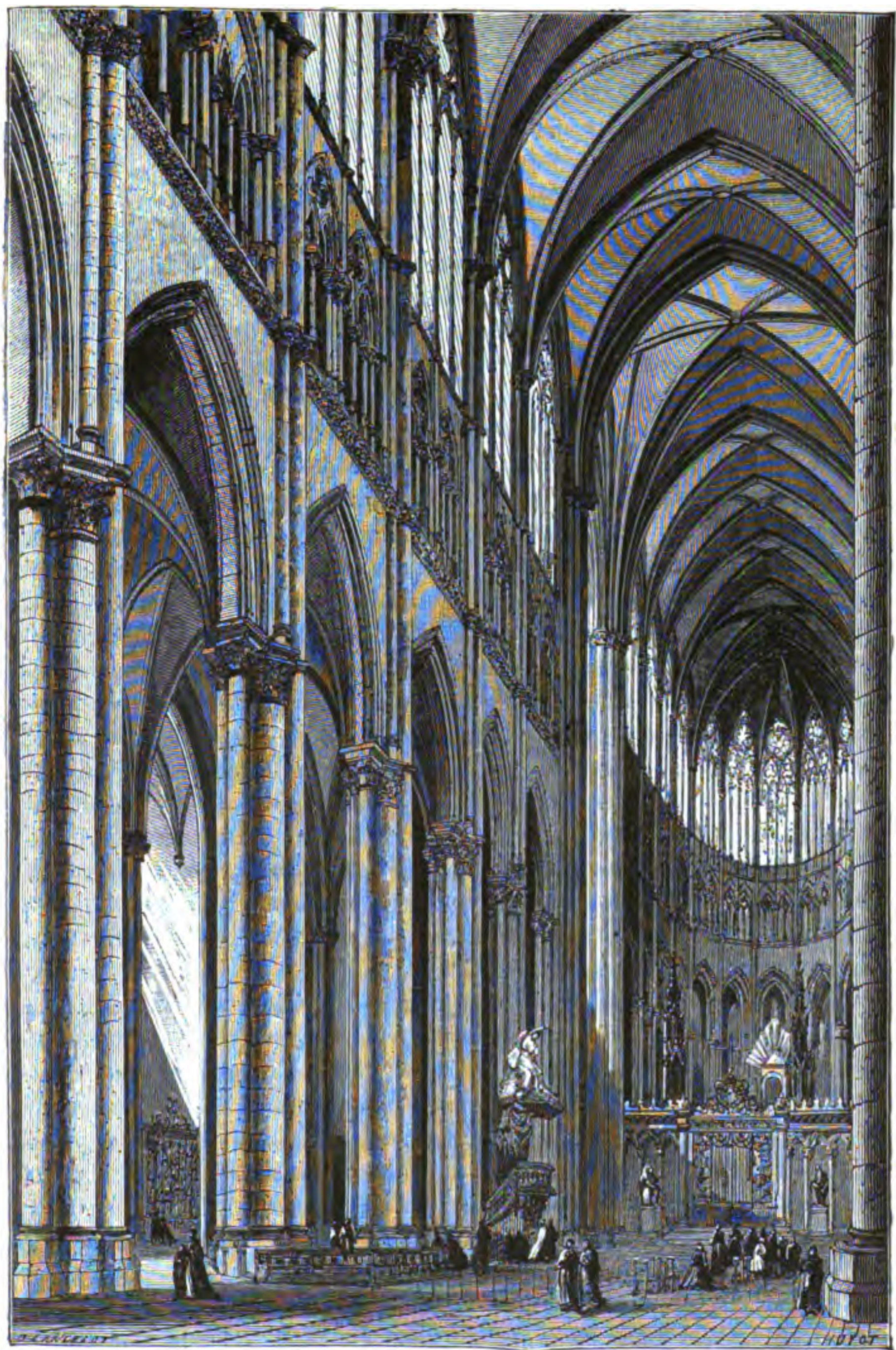

209. Notre-Dame à Paris.

tals smårytmer och broderier, som i detalj mångfaldiga lifvet och rörelsen i det hela.

I det yttre märkas först sträfpelarne, delade med listverk och krönta af de små pyramidalt tillspetsade torn, som kallas *fialer*, och sträfbågarne, hvilka liksom de vertikala sträfvorna äro prydda med rosetter samt på alla snedt eller diagonalt löpande ytterlinier med de egendomliga små bladknölar, som kallas *krabbor*. Mellan sträfvorna ligga fönstren, vanligen försedda med spetsgaflar, prydda på samma sätt som de förra med rosverk och krabbor samt slutligen, såsom alla fialer och tornhjelmar, krönta af en *korsblomma*, sammansatt af fyra krabbor och en ur dem uppspringande spetsig knopp. Högst upp kommer gotikens egendomliga takgesims med ett bröstvärns-galleri, det tillspetsade taket med sitt genombrutna krön och på korspunkten det särskilda torn, som kallas takryttare. Allt detta gör dock ett i viss mån förvirradt och oroligt intryck, i synnerhet i koret och på tvärskeppets façader, der sträfbågarne, enligt Schnaases träffande uttryck, taga sig ut som refbenen å ett skelett. Lugnast är façaden, som till sitt ursprung är normandisk, med sina torn, hvilka djerft och lätt växa uppåt och sluta med en pyramidal hjelm, som i stenkyrkor är genombruten. Vigtiga äro i synnerhet *portalerna*, som blifvit på en gång smärtare och bredare än förr, delade af en stenpost i tvenne hälfter, samt afsneddade utåt med många framsprång och fördjupningar, i hvilka en hel verld af heliga figurer har plats. Ja, man nöjde sig icke ens dermed och med reliefbilderna i det trekantiga bågfältet, *tympanon*, ofvan ingångsdörren, utan i de öfver detta fält löpande bågar och fördjupningar anbragtes rader af obeqvämt och onaturligt sittande figurer, hvilka dock tillsammans med de öfriga bilderna ofta hade ett djupsinnigt innehåll.

Den gotiska stilen, som uppstod i midten af 1100-talet, bibehöll sig ren och harmonisk till midten af 1300-talet, hvarefter den småningom upplöstes och urartade. Dess födelseort var i Frankrike, i Paris och dess närmaste omgifning, och dess uppkomst är bunden vid namnet på en abbot i S:t Denis, Suger, som vid nyss angifna tid ombyggde kyrkans kor med fullt utbildadt sträfsystem. Derpå följde sedan en lång rad af kyrkor, å hvilka systemet utbildades och bland hvilka katedralen i Paris (bild 209), som ännu står på öfvergångsstadiet, och dômen i Chartres (sid. 388), åt hvilken stilens alla skiftningar gifvit sin pregel, äro de förnämsta. Friare och lättare är Reims' katedral (sid. 389), fullt utvecklad är stilen i Amiens (bild 210), i Beauvais' katedral hafva proportionernas djerfhet nått sin höjd. Men perlan bland gotikens minnesmärken är det af Pierre de Montereau

210. Katedralen i Amiens. Interiör.

byggda S:te Chapelle i Paris, utfördt omkring midten af 1200-talet under Ludvig den helige, som med skäl blifvit kallad gotikens Perikles. Med 1300- och 1400-talen börjar efterblomstringen, som kännetecknas genom öfvervägande rik dekoration och särskildt genom användning i rosverket af en flammlik form, som fått namn af »fiskblåsa». I Frankrike kallas denna nygotiska stil *flamboyant*.

Denna i Frankrike skapade stil utbredde sig nu först till de närmaste trakterna, Nederländerna och Belgien, på båda hållen modifierad af för handen varande traditioner. Särskildt märkbar är den utveckling, som profanarkitekturen i rådhus och dylikt vann i dessa trakter, der borgareståndet utmärkte sig för sin rikedom och sjelfständighet. Till Tyskland kom gotiken sent, och den uppträder första gången icke vid gränsen till Frankrike, utan djupt inne i Tyskland, i koret till dômen i Magdeburg. I Rhentrakten tog den sig dock sitt väldigaste uttryck i några kyrkor, som ännu betraktas såsom gotikens yppersta alster i Tyskland, nemligen dômerna i Köln, Strassburg och Freiburg. Äfven den från förra perioden kända hallkyrkeformen framträder i gotisk skrud; i södra Tyskland har denna form fått sitt ståtligaste uttryck i Stephanskyrkan i Wien; i norden har den tillsammans med tegelstilen alstrat en grupp af kyrkor, som äro ljusa och rymliga till anläggningen, men göra ett nyktert intryck, medan de i detaljen ofta äro öfverdrifna och fantastiska. Men tegelstilen har äfven alstrat en grupp af kyrkor kring Lübeck och i Mecklenburg, hvilka utgå från en halft fransk plan med tillämpning af alla materialets konseqvenser, en form, som för vårt land har icke ringa betydelse. I sin glansperiod utvecklade denna tegelstil såväl å kyrkor som profanbyggnader en dekorativ prakt, åstadkommen med glaseradt tegel i brokiga mönster, som i form täflar med och i hållbarhet öfverträffar den yppersta sandstensprydnad.

England fick nu för andra gången sin stil från Frankrike, men dock sjelfständigt utbildad, så att den engelska gotiken står i skarp motsats mot kontinentens. Här vardt planen förenklad, med långhuset ovanligt långt och treskeppigt, koret rakt och långt, samt två tvärskepp. Derjemte var höjden obetydlig, och hvalfven konstruerades utan afseende på pelarbildningen. I det yttre inskränktes sträfsystemet till det nödvändigaste, de horizontala linierna voro öfvervägande, och äfven tornen, af hvilka ett massivt och fyrkantigt anbragtes på korspunkten, voro sällan tillspetsade. England har högst få rent gotiska kyrkor; den förnämsta är Westminster Abbey i London. Deras egen stil utvecklades sent, och de kalla den i dess första skede ungengelsk, sådan som den framträder i Salisburys katedral, byggd på

1200-talet, dess andra skede, under 1300-talet, den dekorerade stilen, hvars präktigaste mönster är katedralen i York med sin för England ovanliga façad, samt dess sista skede, under 1400-talet, den perpendikulära stilen, då ornamenteringen upplöstes i geometriskt lekande former och vertikala stafvar, hvilken stil når sin höjdpunkt af fantastisk dekoration med hängande hvalf, solfjädershvalf och öfverdådigt rosverk i Henrik VII:s kapell i Westminster. I Skandinavien är Trondhjems domkyrka en afkomling af engelsk stil, medan i Sverige Linköpings domkyrka gifver ett exempel på en tysk hallkyrka och Upsala på en fransk katedral, alla tre af ädlaste form.

Ännu mera än förr intager Italien under den gotiska tiden sin särskilda ställning. Redan tidigt upptogs spetsbågen, men den användes mest för att hvälfva öfver stora rum, som framför allt voro breda och rymliga, men ej såsom i norden sträfvade åt höjden. Dessutom upplöstes icke väggen i sträfvor och fönster, utan den lemnade plats för målning. Det yttre var äfven enkelt, sträfvorna liknade mest de murband, som man kallar lisener. Man dekorerar med inläggning af marmorskifvor, sätter gerna en kupol på korspunkten och behandlar façaden som en fri dekoration. Äldsta minnesmärket är S. Francescos dubbla klosterkyrka i Assisi; dômen i Florens har utvecklat hvälfningens spännvidd till högsta djerfhet (60 fot); dômerna i Siena och Orvieto hafva gjort façaderna till ouppnådda praktstycken, och i katedralen i Milano har af hvit marmor skapats en fantastisk drömbild, som icke eger sin like. Men äfven profanbyggnaden har i Italien nått en prakt, som är oöfverträffad; derom vittna palatsen från denna tid i Florens och Venedig, de båda i alla hänseenden motsatta polerna inom Italiens lif, som bäst karakteriseras af Palazzo Vecchio med sina kolossala massor i Florens och Dogepalatset med sin fantastiska formlek i Venedig.

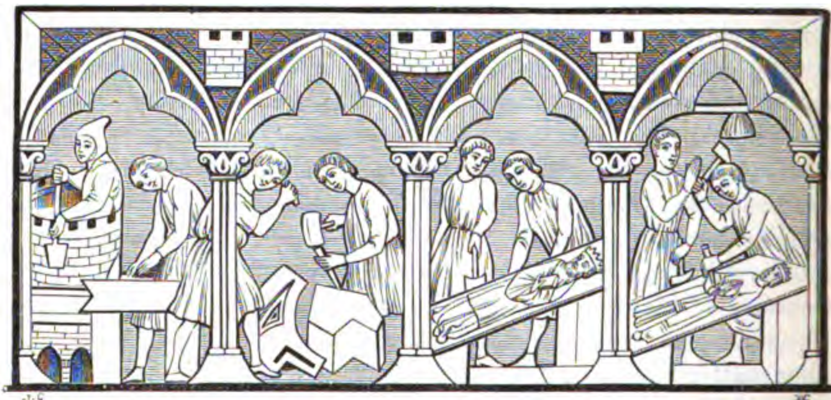
Spanien visade ungefär samma tycke för breda och rymliga proportioner som Italien. I detaljen rönte för öfrigt dess gotik, som infördes med den praktfulla katedralen i Burgos, inflytande från Morerna, såsom redan förhållandet varit inom den romaniska konsten.

Skulptur och måleri.

Under den romaniska perioden hade måleriet af de begge systerkonsterna varit den mest gynnade. Nu blef det skulpturen, som intog första rummet, medan måleriet, utom i Italien, trängdes undan till de stora fönsterytorna. Hade stilen i framställningen förut varit vär-

dig och sträng, så vardt den nu svärmisk och sentimental, såsom naturligt var under en tid, hvars kännemärken äro riddarväsen, Mariakult och dyrkan af damerna.

Inom plastiken går Frankrike i spetsen med prydandet af sina façadportaler. Der utveckla sig stora symboliska kompositioner öfver syndafallet, försoningen, uppståndelsen och dylika ämnen, med tillägg af en mängd hänsyftningar på menskliga ting och förhållanden. Så i Paris och Amiens, men framför allt i Chartres och Reims. Tyskland följde exemplet i Strassburg och Freiburg; men redan nu framträder Nürnberg såsom den ort, der konstnärsindividualiteten utvecklar sig, ty denna stad har redan från midten af 1300-talet att uppvisa en namngifven konstnär, Sebaldus Schonhofer. I England bildade man framför allt grafmonument, äfven gjutna i brons, och i vestra och

211. Bildhuggare och stenhuggare i trettonde århundradet.
Efter fönstermålningar i katedralen i Chartres från 13:de årh.

norra Europa utvecklades en särskild art af vårdar, bestående af bronsplattor med inristade konturer af den döde, ställd inom en arkitektonisk ram. Östersjökustens kyrkor äro synnerligen rika på dessa minnen. För öfrigt hörde till tidens skapelser figurer, skurna i trä och målade i elementära färger.

Sådana figurer, hvilka användes att pryda altarskåp, bilda öfvergången från plastiken till måleriet, hvilket under denna tid mest framträder såsom glasmålning och något miniatyr. Men dessutom uppkom nu en särskild ny och modern art, nemligen tafvelmåleriet, som redan öfvats af Cimabue i Italien, men sedan midten af 1300-talet vardt vanligt äfven i Tyskland. Man målade nemligen taflor och dörrar till de nämnda altarskåpen. Ytan, hvarpå man målade, var dervid trä, färgen var temperafärg. Här har man nu redan olika skolor att

iakttaga, nemligen den böhmiska *Pragerskolan* med sin innerlighet och vekhet, *Nürnbergerskolan*, som stod under det stränga inflytandet af Schonhofers skulpturstil och som i sin moderstad lemnat efter sig åtskilliga berömda altarverk, samt *Kölnerskolan*, som norr om Alperna utgör höjdpunkten af gotikens veka innerlighet och som haft en vidsträckt verkan långt upp i Nordtyskland. I öfverensstämmelse med sin karakter lyckas hon bäst i qvinliga och ungdomliga gestalter. Inom denna skola har man att märka tvenne mästare, hvilka beteckna skilda epoker af skolans lif, nemligen mäster Wilhelm, som lefde i slutet af 1300-talet och å Klara-altaret i Kölnerdômen med den renaste oskuld och finhet i uttrycket framstält bilder ur Kristi barndom och passion, den andre mäster Stephan, som målat den berömda dômebilden i Köln (1426). I hans framställning af konungarnes tillbedjan samt Kölns lokalhelgon, S. Gereon och S:a Ursula, har medeltidens konst norr om Alperna kulminerat.

Söder om Alperna, i Italien, skilja sig skulptur och måleri allt mera från arkitekturen, utan att dock förhållandet blifver oharmoniskt, ty detta förhindrades ofta deraf, att samme man öfvade alla tre konsterna. Hvad först beträffar skulpturen, var denna en fortsättning af utvecklingen i Pisa. Nicolò Pisanos son, *Giovanni Pisano*, som börjat med att hjelpa sin far och var uppfostrad i hans antikåskådning, skapade snart sjelf en ny stil, passionerad, dramatisk och lefvande, som man framför allt återfinner å väldiga reliefserier på kyrkofaçaden i Orvieto. Bland hans lärjungar och efterföljare märkas främst *Giotto*, som i allting, uppfattning och formgifning, var tidens man. Under hans inflytande stod den tredje Pisanaren, *Andrea Pisano*, skaparen af det första dörrparet till Florens' baptisterium, som utmärker sig för en ovanligt stilrigtig reliefframställning, med få figurer, enkelt och plastiskt sammanstälda inom en gifven ram. Perioden afslutas med *Orcagna*, hvilken utmärker sig som plastisk dekoratör, men har sin största berömmelse som målare.

För tidens måleri var Toskana hufvudplatsen med tvenne skolor, en i Florens och en i Siena. I *Florens* var Giotto (i slutet af 1200- och början af 1300-talet) hufvudmannen. I innehållet slöt han sig till legenderna och den heliga historien, men med ett tillägg af allegori och symbolik, som visar hans slägtskap med sin store samtida, Dante. I formen höll han sig till återgifvande i stora, enkla drag af väldiga kompositioner, dock utan utbildning af de enskilda formerna. Han är nemligen en idealist, som försmår all detaljverkan. Bland det myckna, han gjort, finnas två storverk: utmålandet af en hel kyrka, S:a Maria dell'Arena i Padua, med framställningar ur Kristi och Marias lif, samt

teckningen af munklöftena i Assisis underkyrka. Hans skola beherskade konsten ända till början af 1400-talet, då renaissancen börjar. Men hans mäktigaste efterföljare var Orcagna, framställaren af Yttersta domen och Paradiset i S:a Maria Novella i Florens. Numera har kritiken frånkänt honom en bild, som hör till de berömdaste äldre bilder i Italien, nemligen *Trionfo della Morte* (dödens triumf) i Pisas Campo Santo, der konstnären i fri fantasiflygt tagit sitt ämne från digerdödens härjningar i Florens, eller från samma stoffrymd, som eldat Boccaccio, och gifvit oss en oförgätlig, storartad teckning af mensklighetens lättsinne och dödens oblidkeliga stränghet mot hög och låg.

212. Fra Giovanni Angelico da Fiesole.

Sienaskolan är mindre dramatisk, mera innerlig och känslofull, men förföll också snart i manierism. Det innerliga och skönhetsträngtande, som tillhörde gotiken, nådde slutligen under förra hälften af 1400-talet sin höjdpunkt i *Fra Giovanni Angelico da Fiesole* (bild 212), hvars öfverjordiska ideal och himmelska skildring af englar och helgon går så långt i föraktandet af det jordiska och den sinliga formen, att ett enda steg längre skulle föra oss in i dimmornas eller abstraktionernas regioner. Mot denna öfversvinneliga spiritualism utgör ungrenaissancens måleri en nödvändig, sund och uppfriskande reaktion.

9. Den senare medeltidens poetiska literatur.

Konsten och framför allt arkitekturen var utan tvifvel på det estetiska området den mäktigaste yttringen af medeltidens lif. Äfven poesien framträdde mäktigt, åtminstone till massan; ty med några undantag vid tidsskedets slut var den poetiska produktiviteten föga stark. De poetiska alstren bestodo mest i öfversättningar och omskrifningar af ämnen, som i folkböcker vanligen vandrade från öster till vester, från det ena språket till det andra. Latinet hade härvid stor betydelse såsom medlande språk, då det vanligen slog bryggan mellan en grekisk bearbetning af ett österländskt original och något romaniskt språk, från hvilket sedan produkten vandrade öfver till de germaniska och nordiska. Hela denna massa af literatur, som var stadd på vandring, skola vi först öfverskåda i några hufvudgrupper för att sedan kasta en blick på nationalliteraturens medeltidsöden i de europeiska kulturländerna.

Icke blott kyrkan, utan äfven den profana poesien begagnade sig länge af latinet såsom uttrycksmedel. Hit höra de andliga dramer i Terentii form, som varit tillskrifna den tyska nunnan Hroswita, likaledes de visor, som ännu finnas qvar, bland hvilka den berömdaste är den bekanta dryckesvisan: »*Meum est propositum in taberna mori*», af Engelsmannen Walter Mapes, och framför allt den historiska epik, som sattes emot legenderna och behandlade antika ämnen, nemligen Trojanska kriget och Alexander, efter apokryfiska antika urkunder. Begge förekomma på alla språk och i mångfaldiga bearbetningar. Men ännu mer utbredd är medeltidens novell- och anekdotliteratur, som ofta är af orientaliskt ursprung och som sedan utgör en outtömlig grufva för alla episka och dramatiska skalder. Dessa noveller, småhistorier eller anekdoter sammanfördes i olika samlingar, såsom »Disciplina clericalis», deri en fader i alla möjliga ämnen ger råd åt sin son, »De sju vise mästarnes bok», som utgör en på arabiskt sätt inom en ram sammanfattad samling af berättelser, samt »Gesta Romanorum», deri anekdoter från alla håll hopats, medan samlingen fått namn efter den latinska delen. Det var dessa noveller, som utgjorde grundstommen för Frankrikes »Contes», och med dem sammanhängde äfven djurfablerna, hvilka härstammade från Orienten och Grekland, men af medeltiden utvidgades, omarbetades och sammansmältes i satirisk syftning till det stora djurepos om Reinecke

Fuchs. Detta utfördes först på latin i Holland, gick sedan delvis öfver till Frankrike och Tyskland, men fick på plattyska sin bäst utförda form i början af 1400-talet.

Allt detta var och blef det egentliga folkets egendom genom de nämnda omskrifningarna. Men de högre klasserna, främst riddarne, hade sin egen poesi för sig, som dock, äfven den, sedermera nedgick till folket. Det var riddarpoesien, som var dels lyrisk hos provençaliska trubadurer och tyska »Minnesänger» (kärlekssångare), dels episk hos nordfranska trouvèrer och deras efterföljare. Till dessa återkomma vi snart; här sammanfatta vi blott de ämnen, som hemtades ur den heliga historien och legenden, vidare de antika sagorna om Troja och Alexander och slutligen såsom nya ämnen dels de sagor, som tecknade förhållandet mellan herre och vasall, i hvilka Karl den store och hans paladiner voro hjeltarne, dels de, som behandlade riddarväsendets olika sidor, med konung Arthur till medelpunkt. De förra, de *karolingiska* sagorna, framstälde dock ej blott det feodala förhållandet mellan länsherre och vasall, utan tecknade äfven Karl som korsriddare i striden mot Saracenerna i Spanien, der Roland var hjelten, och särskildt är en del sagor tillagd, hvilka behandla storsinta, sedligt höga qvinnor, som på ett eller annat sätt stå i samband med Karl den store. De senare, de *bretoniska* sagorna, som äro af keltiskt ursprung, skildra konung Arthur och riddarne af runda bordet och teckna å ena sidan det verldsliga ridderskapets fantastiska, men abstrakta riddarideal, med tillägg af mystik och osedlig kärlek, å andra sidan det andliga ridderskapet med dess dyrkan af den mystiska relik, som kallades »Gral», hvars förnämsta representant var den berömde Percival, som från ett tölpaktigt naturbarn utvecklades till den ädlaste riddare. På samma grund uppkom äfven riddarromanen, *Amadisromanen*, som dock först under renaissancen tog fart i Spanien och Frankrike och hvars ideal var lika abstrakt och overkligt, ehuru, i motsats till Arthurs riddareideal, dygdigt.

Dessa voro de episka stoff, som sysselsatte medeltidens fantasi. Men utom riddarlyriken egde den äfven en folklyrik af bästa slag, nemligen folkvisan, hvilken, liksom all folkdikt, hade ett episkt underlag, behandladt i visform, och som vandrade, äfven den, från land till land. Till sitt innehåll är hon nästan öfverallt kristen, och till formen är hon nog medeltidens verk, äfven om på många håll uppteckningen skett först i en senare tid. Hennes förnämsta betydelse ligger i den pånyttfödande kraft, hon visat sig ega under tider af poetisk torka, och derför har hon äfven af nyare tiden uppsökts och bevaras nu som en nationalskatt.

Hvad slutligen angår medeltidens teater, så antog äfven den öfverallt samma karakter. Den utgick likasom antikens drama ur gudstjensten, hvars ritual var dramatisk. Den koncentrerades vid jul och påsk, och de *mysterier* eller *mirakler*, som då gåfvos, voro dialogiserade stycken ur skriften eller legendhistorien. Dessa spelades först i kyrkorna, men då de i dem inlagda skämtsamma scenerna väckte skandal, så flyttades de ut ur kyrkan och fingo sig anvisade en särskild scen, som var fördelad i tre våningar för himmel, jord och helvete, och der styckena med många hundra skådespelare räckte i flere dagar. De började spelas redan på 900-talet och lefde qvar ända ned till 1500. Med lärdomens inflytande kom sedan en ny art, *moraliteterna*, i hvilka allegoriska personer uppträdde, dels ensamma, dels blandade med verkliga figurer. Deras högsta betydelse ligger deri, att ur dem det moderna dramat framgått. I Spanien qvarlefde dessa spel längst under namn af autos.

Detta var i korthet medeltidens nya stoffmassa, som väntade på att få form. Vi skola nu till sist se, huru dess bearbetande gestaltade sig hos de olika kulturfolken i och med uppkomsten af dessas nationalliteratur.

Vi börja med Frankrike, ty der har med den provençaliska poesien det moderna Europa första gången andats fritt ut efter det första kristna årtusendets mörker. I det härliga Provence, som omfattade en stor del af södra Frankrike, började mot slutet af 1000-talet trubadurerna att sjunga, visserligen i många hänseenden konventionelt och ytligt, men deras sång är uttryck för den njutningslust och den opposition mot den kyrkliga askesen, som grep menskligheten, sedan det andra årtusendet efter Kristus ingått. De fortforo ända till slutet af 1200-talet, och deras sista lefnadstid är förbunden med ett vackert minne om deras sjelfständighetskänsla och frihetslust, i det de uppträdde som de med eld och svärd förföljda Albigensernas modige försvarare. För öfrigt var det mest en fantastisk och stundom äfven brottslig kärlek, de besjöngo, och de hafva dermed gifvit uppslag till medeltidens qvinnodyrkan äfvensom till de poetiska former, i hvilka denna i flere århundraden klädde sig, ty den franska, italienska och spanska medeltidslyriken är i många hänseenden en ättelägg af Provençalernas sångsätt. — Raka motsatsen till dem bilda i poetiskt hänseende de nordfranska trouvèrerna, hvilka voro uteslutande episka skalder och gåfvo poetisk form åt alla de ämnen och sagor, som tillhörde tiden, framför allt de karolingiska och bretoniska, hvartill här kommo hemlandssagor, de normandiska. Den förnämsta bland dessa skalder är onekligen Chrétien de Troyes. Men de ämnen, i hvilka de

äro företrädesvis franska, äro dels satiren, som framträdde allegoriserande i den beryktade »Roman de la Rose», dels djurfabeln och berättelsen (»conte»), hvilka diktarter sedermera allt framgent odlades af de bäste franska författare. Ur dessa båda element, söderns och nordens poesi, framgick den franska nationalliteraturen, som, när Paris vardt landets medelpunkt, sammansmälte dem båda till ett. Närmast var dock denna lyrisk och tog sina former först från Provençalerna, med tillägg af en och annan nordfransk form eller ock sådana former, t. ex. balladen, som af särskilda skalder uppfunnos. Denna lyrik, som var lärd och mest höll sig vid hofvet, hade sin förnämste målsman i *Karl af Orléans*, Ludvig XII:s fader, som tillfångatogs af Engelsmännen i slaget vid Azincourt, under det att folket hade sin sångare i *Olivier Basselin*, en klädesvalkare från Normandie, som dödades 1418 af Engelsmännen vid deras invasion och genom sina humoristiska visor är en föregångare till Béranger. Men den ypperste medeltidsskalden i Frankrike är dock Pariserstudenten *François Villon*, som i gripande toner sjungit, icke hvad han fantiserat fram, utan hvad han sjelf upplefvat. Utom lyriken tog äfven dramat fart inom Frankrike. Flere sällskap, som voro privilegierade, bildades att spela mysterier och moraliteter, hvilka senare till och med uppfunnits i Paris. Men den äktast franska dramatiska produkten var dock farsen, komediens föregångare, hvars yppersta exempel är »Avocat Pathelin», gifven 1480. Af fars och moralitet gjordes sedan en blandning, som kallades »sottie» och spelades af ett sällskap, »Les enfants sans souci», men emedan de satiriserade politiska förhållanden, förbjödos de af Frans I. Ur detta sällskap framgick *Clément Marot*, denne konungs hofskald och renaissancens grundläggare i Frankrike.

I England, som allt sedan normandiska eröfringen sammanhängde med Nordfrankrike, uppkom en sjelfständig engelsk vitterhet först sedan språket var färdigbildadt, och detta inträffade under Edvard III och med Chaucer omkring midten af 1300-talet. Emellertid hade sammansmältningen af de olika språkelementen, angelsachsiska och franska, fortgått allt sedan början af 1200-talet, och detta smältningsarbete har äfven lemnat spår efter sig i åtskilliga forndikter, i hvilka den angelsachsiska alliterationen och rimmet ännu kämpa med hvarandra, till dess det senare fullständigt segrar. Men de vackraste minnen från denna bildnings- och jäsningstid har England i sina folkballader, hvilka hade sin blomstring under 1300-talet och sedermera, samlade och utgifna 1765, bidragit högst väsentligt till pånyttfödelsen af den moderna poesien icke blott i England, utan medelbart i hela det bildade Europa. Dessa folkballader, som dels äro historiska och episka,

dels rent lyriska, innesluta nemligen en skatt af poesi, som är outtömlig och som visat sig ega en alstrande och regenererande kraft af högsta rang, ty man bör blott minnas, att de utgöra utgångspunkten för sådana skalder som Shakspeare och Walter Scott. — Men innan dessa jettar framträdde, hade den engelska poesien redan alstrat sin förste storman, nemligen *Geoffrey Chaucer*, hvars lif fyller senare delen af 1300-talet. Han har förädlat språket och skapat verskonsten samt derjemte grundlagt den specifikt engelska, kärnfulla och friska realism, som första gången möter oss i hans berömda »Canterbury tales». Under det han i sina öfriga dikter står på samma abstrakt allegoriska ståndpunkt som tidens öfrige lärde författare, har han der gripit in i lifvet sjelft och tecknat oförgängliga bilder ur folket, som utgöra värdiga förelöpare till de nyss nämnda store efterföljarnes odödliga karaktersteckningar. Men efter Chaucers död (1400) inträder ett skede af 150 år, som är jemförelsevis tomt och magert i Englands poetiska historia och som först brytes med det stora renaissancetidehvarfvets ingång, i midten af 1500-talet. Deremot har Skottland under denna tid att uppvisa en följd af skalder, hvilka såsom *Barbour* († 1395) och *Blind Harry* (100 år senare) eldades till storartade skildringar af sina fosterländska hjeltars lif och bragder, i det den förre besjöng Robert Bruce och den senare hans berömde, men olycklige föregångare i striden mot Engelsmännen, William Wallace. Ända till midten af 1600-talet hålla sig Skottarne sålunda sjelfständigt uppe inom poesien, men sedan sammansmälta de med den stora engelska literaturen.

Tysklands äldsta poesi hade under och efter Karl den stores tid hufvudsakligen bestått af andliga dikter, omskrifningar af evangelierna, och dess betydelse låg mest deri, att språket stadfästes och att rimformen utträngde alliterationen. Med Hohenstauferna började ett nytt skede. Poesien blef romantisk och var mest hofpoesi samt stod såsom sådan under inflytande af Frankrikes trouvèrer, hvilkas dikter medföljde införandet af riddarväsendet. Vi få icke glömma, att samtidigt med denna hofpoesi och dess blomstring framträdde de stora fosterländska qvädena, Nibelungenlied och Gudrunlied; men den herskande konstpoesien hyllade nästan uteslutande främmande mönster och var dels hjeltedikt, dels kärleksvisa (Minnegesang). Ämnena voro ungefär de samma som i Frankrike, nemligen de karolingiska och bretoniska sagorna samt de andliga och antika stoffen, och äfven de bästa skalderna, sådana som *Wolfram von Eschenbach* och *Gottfried von Strassburg* behandlade samma delar af Gralsagan som Fransmännen före dem. Den förre besjöng nemligen i mystisk ton, huru Percival uppfostrades till riddare och konung öfver den heliga Gral; den

senare, som i olikhet med öfrige bland dessa hofskalder icke var riddare, utan af borgerlig härkomst och derför kallas Meister (mästare), företog sig att behandla den del af Arthursagan, i hvilken det sinliga elementet starkast framträder, nemligen historien om Tristam och Isolde och deras brottsliga kärlek till hvarandra. Likasom dessa sångare hade de nordfranska trouvèrerna till sina förebilder, så följde de lyriska skalderna de provençaliska trubadurerna i spåren, men utan att visa dessas kraftfulla motstånd mot påfligt och verldsligt förtryck. I formen voro de också ännu mera konventionella och konstlade än Fransmännen. En enda af dem är verkligt stor, nemligen *Walter von der Vogelweide,* som lefde i början af 1200-talet; och han är särskildt märklig derför, att han icke blott besjöng vår och kärlek såsom de andra, utan uppträdde manligt och fosterländskt mot både kyrkligt och politiskt öfversitteri. Men mot midten af 1200-talet urartade denna romantik till fantasteri ej blott i sången, utan i lifvet, och den underligaste företeelsen häraf är den bekante Ulrich von Lichtenstein, hvilken som den narraktigaste Don Quixote for landet omkring, förklädd till Venus, och bröt lansar till kärlekens ära. Dessutom lutade lyriken från samma tid öfver till didaktik, hvilken allt mera tog öfverhand, medan de poetiska formerna allt mera nedsjönko till rent handtverk. Detta inträffade fullständigt, då efter 1350 den ridderliga poesien utvattnades till den borgerliga »mästersången», hvilken i nära 200 år på det mest skråmessiga sätt handterade dikten och gjorde henne till det hvardagligaste trampande i rekryttakt efter fastställda ytliga regler. Och dock har denna mästersång att uppvisa en sådan skald som *Hans Sachs;* men han tillhör reformationens tid, icke medeltiden. Skandinavien står härunder i nära beroende af kontinenten och närmast af Tyskland. Af romantisk poesi märka vi här de tre Eufemiavisorna, som en norsk drottning lät öfversätta på svenska, hvarifrån de sedan flyttades öfver på danska. Men Skandinaviens största poetiska skatt från medeltiden äro folkvisorna, bland hvilka ett par äro författade af namngifna svenskar, biskoparne *Nicolaus Hermanni* i Linköping och *Thomas* i Strengnäs, hvars »Sång om friheten» röjer en märkvärdig öfverensstämmelse med den förut nämnda skalden Barbours inledning till dikten om Robert Bruce.

Af kulturländerna återstå nu de båda sydligaste, Spanien och Italien. Af dessa två är Spanien sjelfständigast, Italien inflytelserikast. Spaniens ursprungliga poesi var folkpoesi, som tecknade de fosterländska hjeltarne i krigen med Araberna. Denna folkpoesi, som nedlades i de berömda romanserna och fick sin särskilda karakteristiska vers- och rimform (redondillas och assonans), är fullkomligt obe-

roende af Provençalerna och möjligen äfven af Araberna, men den blomstrade vid Morernas fall, och den var förbi, när striden slutade. Ämnen äro sagorna om Karl den store och hans paladiner samt de inhemska hjeltarne, infanterna af Lara, Bernardo del Carpio och framför allt Cid el Campeador, om hvilken 153 romanser finnas i behåll. Samma ämne var äfven föremål för Spaniens första konstpoem, »Poema del Cid», hvilket noga skall skiljas från romanserna om Cid, både till framställning och form; den förra är episkt naiv och lärodiktartadt berättande, den senare består af de långa verser, som tillhörde den äldre spanska konstpoesien, medan romansernas verser äro korta, fyrtaktiga, sammanslagna i strofer om fyra verser hvardera. Men Poema del Cid är en utmärkt skapelse; det berömmes såsom den yppersta dikt, som framkommit mellan antiken och Dantes Divina commedia. Den onämnde författaren af detta epos efterföljdes sedan af flere lärde skriftställare, som rimmade legendhistorier eller besjöngo Alexander på nyssnämnda långa verser, hvilka sedan fingo namn af alexandriner. Likaså uppstår här på Iberiska halfön den eljest till innehållet galliska Amadisromanen, som först skrefs på portugisiska, men sedan öfverfördes till spanskan, och hvars största betydelse ligger deri, att den och dess afkomma framkallat Don Quixote. Vidare framträdde lärda prester med didaktiska novellböcker efter orientaliskt mönster eller humoristiska skildringar ur tidens klosterlif, och efter dem förnäme män, som gjorde poesien till hofpoesi och för en tid satte henne i beroende dels af trubadurernas poesi, dels af Italienarne, och dermed visserligen gjorde sig förtjenta om landets kultur, men hade föga betydelse i poetiskt hänseende. Dessa lärda hofskalder, som beherskade 1400-talet och sträckte sin inflytelse långt fram i tiden samt hade många efterföljare, kunde dock icke förqväfva det nationella elementet, som lefde qvar i romanserna och på deras grund tog sig ett nytt uttryck i dramat, hvilket under Spaniens storhetstid vardt det förnämsta uttrycket för dess lif. Från en ringa början växte det upp dels ur de kyrkliga spelen, dels ock ur verldsliga herdespel, till dess år 1499 det första äkta spanska dramat framträdde, »Celestina», en tragicomedia i 21 akter, som redan innehöll grodden till Lope de Vegas och Calderons storhet.

Italien, som vi här sparat till sist, gick egentligen i spetsen för det moderna Europa, men det bildar också den naturliga öfvergången till renaissancen, som redan i början af 1400-talet först framträdde på italiensk mark. Ännu medan latinet var herskande språk, föddes Italiens nationalpoesi på Sicilien och i Toskana, och dess första form var lyrisk, ärfd från de trubadurer, hvilka kejsar Fredrik II af Hohenstaufen

kallade till Sicilien. Till dessa begynnare, som skrefvo på talspråket, »lingua volgare», hörde Dantes och Petrarcas föregångare, bland hvilka Dantes lärare, *Brunetto Latini*, är särskildt märklig genom det uppslag, som han i sin dikt »Tesoretto» gaf till Divina commedia. Men tidens man, renaissancens förste store förelöpare i Italien, var *Dante* (Durante) *Alighieri* (1265—1321), som under ett stormigt och i flere hänseende olyckligt lif egde tid och kraft att i ett storverk utan like teckna sig sjelf, sin fädernestad, sitt fosterland, sin samtid, ja hela medeltiden med alla dess åskådningar och föreställningar, och det på ett sätt, som vittnar icke blott om lärdom, erfarenhet och poetisk förmåga af högsta rang, utan, hvad för denna tid mera är, äfven om en iakttagelseförmåga i afseende på verkligheten, som midt i den idealt allegoriska dikten öfverraskar med bilder af hänförande klarhet och lif. Dertill kommer den sedliga storhet, den under lidandet härdade mannakraft och den fosterländska hänförelse för »il bel paese, dove il *si* suona», som likt ett värmande solsken ligga utbredda öfver diktens än förfärliga, än tjusande målningar ur helvetet, skärselden och paradiset, der han vandrar fram, först ledd af sitt antika ideal, Virgilius, sedan förd genom himmelens boningar af sitt lifs högsta ideal, Beatrice. Denna väldiga dikt i 100 sånger, som han kallade »commedia», emedan den hade ett lyckligt slut, har af hans efterverld med skäl fått tillnamnet »divina». — Hufvudmannen för Italiens lyrik, som äfven grundlades af Dante i hans »Vita nuova», är *Francesco Petrarca* († 1374), som gjorde sonetten till språkrör för sin platoniska fantasikärlek till den berömda Laura. Hon var gift, och Petrarcas förhållande till henne påminner om trubadurerna, äfven deri att hans känslas uttryck icke alltid är den lidelsefulle älskarens, utan den fantiserande verskonstnärens. Men Petrarcas inflytande har varit ofantligt både såsom italiensk kärlekssångare och såsom ifrare för latinets studium. — Grekiskans målsman var deremot *Giovanni Boccaccio* († 1375), som dessutom skapat den lättare italienska prosan i sin bekanta »Decamerone», der han samlat och bearbetat en stor del af medeltidens novellstoff. Hufvudintresset ligger här i språk och framställning. Det samma är förhållandet med öfriga poetiska verk af Boccaccio, genom hvilka han haft stort inflytande, emedan han med dem dels skapat bestämdt nya former, t. ex. den strof-form, som kallas »ottava rima», dels infört nya ödesdigra diktarter, t. ex. nyklassiskt epos och herderoman. Alla tre skalderna hade många efterföljare; men humanismens hänförelse öfver latinet undanträngde till en tid den italienska poesien, till dess med Lorenzo af Medici, 100 år efter Petrarca, en ny dag uppgick för Italiens skaldekonst.

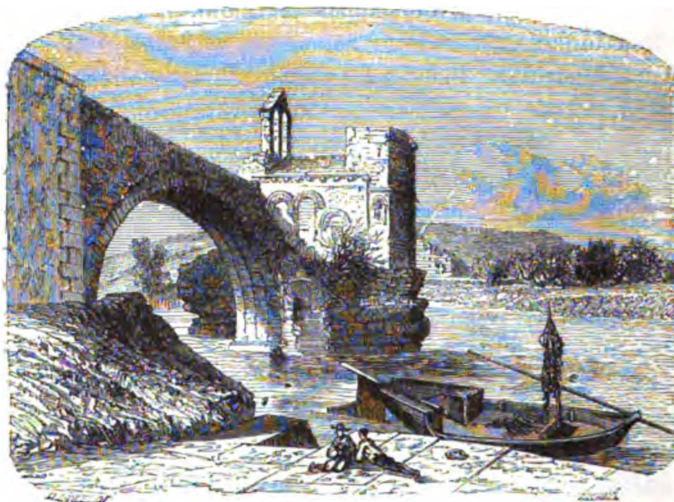
10. Medeltidens musik.

Grunden till den kristna musiken hade lagts af Ambrosius och Gregorius den store. Men den kristna musiken, som i början stödde sig ensamt på den grekiska, blef modern musik först genom införandet af en fullständigare musikalisk harmoni, hvilken Grekerna icke kände. Den förste, som i detta hänseende vågade bryta isen, var en munk Hucbaldus från Flandern († 930), hvilken dock kom till den orimligheten, att de ackord, som nu smeka våra öron, af honom ansågos för dissonanser. Det nya och vigtiga var, att han till en hufvudstämma satte en eller flere stämmor såsom beledsagande. Näst honom nämnes Guido af Arezzo, som lefde omkring 1020 och var benedictinermunk i klostret Pomposa nära Ravenna. Han anses hafva uppfunnit eller åtminstone grundlagt notsystemet och notskriften, ehuru ännu endast på fyra rader, hvarjemte han medelst åtskilliga praktiska metoder bidrog att höja och utvidga kyrkosången. Under 1100-talet måste notskriften hafva blifvit vidare utbildad och äfven takträkningen införd, ehuru säkra underrättelser derom saknas, hvarpå under 1200-talet dessa uppfinningar bragtes allt mera till mognad, och de män, hvilkas minne är förenadt med denna utveckling, äro Marchettus från Padua och Johannes de Muris, doktor från Sorbonne i Paris. Allt detta gälde nu hufvudsakligen harmoniens utveckling. Men äfven melodien utbildades, ehuru icke på lärd väg, utan i sammanhang med poesien, genom Frankrikes trubadurer och Tysklands »Minnesänger», och dessa kommo oftast på naturlig väg till det rätta, efter hvilket de lärde famlande sökte. Men sin egentligen lärda utveckling erhöll musiken genom en följd af Nederländare, som under 1400- och 1500-talen ända ned till Palestrinas dagar beherskade konsten. Den nederländska skolan grundlades af Ockenheim, sin tids förste kontrapunktist, och blomstrade med Josquin († 1515), kapellmästare hos Ludvig XII, Frans I och Maximilian I. Han tadlas dock för att med sin virtuositet i noternas behandling hafva drifvit konsten till förkonstling. Det var också vid denna tid, orgeln såsom kyrkans instrument fick sin utveckling. Den nederländska epoken afslöts med Willaert och Orlando Lasso, med hvilka skolans system flyttade till Italien. Men den kontrapunktiska förkonstlingen framkallade en reak-

tion, och denna kom med Palestrina i Rom, den äkta kyrkostilens skapare. På alla håll hafva vi sålunda nalkats Italien såsom det land, hvilket med den nya tidens början går i spetsen för Europas odling.

C. R. Nyblom.

(Efter Schnaase, Moritz Carriere, Rosenkrantz, Lübke, Brendel m. fl.)

213. Bro i Avignon från medeltiden.

Rättelser.

Sid.	55,	rad.	13,	*står:*	(523)	*läs:*	(623)
»	127,	»	21,	»	Servien	»	Serbien
»	170,	»	31,	»	afled,	»	afled (840),
»	201,	början af andra raden af underskriften under bild 70 bör lyda: Teckning i en handskrift o. s. v.					
»	281,	»	20,	*står:*	Karismierna	*läs:*	Chovaresmierna
»	281,	»	37,	»	Karismiernas	»	Chovaresmiernas
»	281,	»	41,	»	Blanche	»	Blanka
»	284,	»	17,	»	Blanches	»	Blankas
»	385,	»	5,	»	1129	»	1199
»	398,	»	32,	»	turkiskt	»	turanskt
»	405,	»	15,	»	turkiska	»	turanska
»	411,	»	20,	»	1308	»	1309
»	497,	»	21,	»	slutligen han	»	han slutligen

